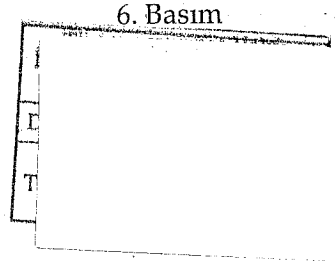
Haydar Ediskun

TÜRK DİLBİLGİSİ

Sesbilgisi-Biçimbilgisi-Cümlebilgisi

Milli Eğitim Bakanlığı tarafından
25.11.1963 tarih ve 1281 sayılı
Tebliğler Dergisi ile öğretmen
ve öğrencilere tavsiye edilmiştir.

6. Basım

Remzi Kitabevi

Bu kitap, bugün, yüksek okullarımızda okutulmakta olan Dilbilgisi konularını daha geniş olarak incelemektedir.

Yapıt, Dilbilgisi terimleri, tanımları, bölümleri konusunda bir yenilik getirme iddiasında değil, dilimize gücü yettiğince hizmet etmek çabasındadır.

Haydar EDİSKUN

TÜRK DİLBİLGİSİ / Haydar Ediskun

ISBN 975-14-0041-4

BİRİNCİ BASIM: 1984
ALTINCI BASIM: 1999

Remzi Kitabevi A.Ş., Selvili Mescit Sok. 3, Cağaloğlu 34440, İstanbul.
Tel (212) 513 9424-25, 513 9474-75, Faks (212) 522 9055
WEB: http://www.remzi.com.tr E-POSTA: post@remzi.com.tr

Remzi Kitabevi A.Ş. tesislerinde basılmıştır.

İçindekiler

GİRİŞ, 9

DİL NEDİR?, 9
DİLLERİN DOĞUŞU, 11
DİLDE DEĞİŞİKLİK, 14
YERYÜZÜNDE DİLLER, 16
TÜRKÇE'NİN YERYÜZÜ DİLLERİ ARASINDAKİ YERİ, 18
KONUŞMA DİLİ - YAZI DİLİ, 18
TÜRK LEHÇELERİ, 20
ULUSUMUZUN TARİH BOYUNCA KULLANDIĞI YAZILAR, 25
TÜRKÇE'NİN ZENGİNLİĞİ, 27
TÜRK DİLİNİ KULLANMA VE ARILAŞTIRMA AKIMI, 30
DİL SORUNUNA TOPLU BİR BAKIŞ, 46

DİLBİLGİSİ VE BÖLÜMLERİ, 65

1 : SESBİLGİSİ, 67

Ünlülerin Çeşitleri, 69; Ünlülerin Nitelikleri, 70; Ünsüzlerin Çeşitleri, 71; Ünsüzlerin Nitelikleri, 71; Ses Olayları ve Özellikleri, 73; Ses Değişmeleri, 76; Ünlüler Uyumu, 78; Süreksiz Yumuşak Ünsüzler, 80; Süreksiz Sert Ünsüzlerin Yumuşaması, 81; Ünsüzler Benzeşmesi, 81; Düzeltme İşareti, 82; Ünlüler Çatışmasının Giderilmesi, 83; Orta Hece Düşmesi, 84

HECE VE KELİME, 86

HECE, 86

KELİME, 87

Eşsesli ya da Eşokunuşlu Kelimeler, 88; Çokanlamlı Kelimeler, 88; Eşanlamlı Kelimeler, 89; Zıtanlamlı Kelimeler, 89; Kelimelerde İsim Aktarımı, 89; Kelimelerde Anlam Değişmeleri, 90

SÖYLEYİŞ SANATI, 93

Vurgu, 94; Ton ve Tonlama (Bk. 376/B), 96; Ritim, 98

2 : BİÇİMBİLGİSİ, 99
Kökler, 99; Ekler, 100

KELİMELER VE ÇEŞİTLERİ, 103

İSİMLER, 104

İSİMLERİN ÇEŞİTLERİ, 104
Özel İsim, 104; Cins İsim, 106; Somut İsim, 106; Soyut İsim, 106; Tekil İsim, 107; Çoğul İsim, 107; Topluluk İsmi, 108
KÜÇÜLTME İSİMLERİ, 109
İSMİN DURUMLARI, 110
İSİM TAKIMLARI, 114
Zincirleme İsim Takımları, 123
YAPILARINA GÖRE İSİMLER, 124
BİLEŞİK İSİMLER, 129

SIFATLAR, 132

NİTELEME SIFATLARI, 133
BELİRTME SIFATLARI, 133
İşaret Sıfatları, 133; Sayı Sıfatları, 134; Belgisiz Sıfatlar, 137; Soru Sıfatları, 143
SIFAT TAKIMI, 144
YAPILARINA GÖRE SIFATLAR, 146
Kök Sıfatlar, 146; Türemiş Sıfatlar, 146; Bileşik Sıfatlar, 152

ZAMİRLER, 156

KİŞİ ZAMİRLERİ, 156
İŞARET ZAMİRLERİ, 161
SORU ZAMİRLERİ, 164
BELGİSİZ ZAMİRLER, 166
EK DURUMUNDAKİ ZAMİRLER, 167
İyelik Zamirleri, 167; İlgi Zamirleri, 169

FİİLLER, 170
Fiillerde Zaman, 170; Fiillerde Biçim, 171; Fiillerde Kişi, 171
FİİL KİPLERİ, 173
Bildirme Kipleri, 175; Dilek Kipleri, 182
EK-FİİL, 187
BİLEŞİK ZAMANLI FİİLLER, 195
Hikâye Bileşik Zamanı, 195; Rivayet Bileşik Zamanı, 200; Şart Bileşik Zamanı, 206; Durum Bileşik Zamanı, 210; Katmerli Bileşik Zamanlar, 211

FİİLLERDE SORU EDATININ ANLAM AYRILIKLARI, 218
FİİLLERİN ÇATISI, 219
YAPILARINA GÖRE FİİLLER, 224
BİLEŞİK FİİLLER, 228
FİİLİMSİLER, 246

ZARFLAR (Belirteçler), 273

ZAMAN ZARFLARI, 273
YER VE YÖN ZARFLARI, 276
DURUM ZARFLARI, 278
NİCELİK ZARFLARI, 280
SORU ZARFLARI, 282

EDATLAR, 284

BAĞLAÇLAR, 302

ÜNLEMLER, 322

3 : SÖZDİZİMİ: CÜMLEBİLGİSİ, 323

CÜMLE, 323
CÜMLENİN TEMEL ÖĞELERİ, 328
Yüklem, 328; Özne, 332; Özne ile Yüklemin Uygunluğu, 334; Yüklemlerine Göre Cümleler, 337
CÜMLENİN YARDIMCI ÖĞELERİ, 348
Nesneler, 349; Tümleçler, 352; Cümlelerde Nesneler ve Dolaylı Tümleçlerle İlgili Anlam Özellikleri, 358; Zarf Tümleçleri, 360; Edat Tümleçleri, 362
CÜMLEDE ÖĞELERİN DİZİLİŞİ, 364
ANLAMLARINA GÖRE CÜMLELER, 370
Olumlu, Olumsuz Cümleler, 370; Soru Cümleleri, 373; Ünlem Cümleleri, 376
YAPILARINA GÖRE CÜMLELER, 379
Basit Cümleler, 379; Bileşik Cümleler, 381; Yan Cümleciklerin Görevleri, 382; Şart Bileşik Cümleleri, 384
BİÇİMLERİNE GÖRE CÜMLELER, 386
Sıra Cümleler, 386; Bağlı Cümleler, 387
ARASÖZLER, 389
EKSİLTİLİ CÜMLELER, 390

ALFABETİK DİZİN, 391

KAYNAKLAR, 405

Giriş

Dil Nedir?

1. İnsanların anlaşmalarını sağlayan **dil**'in bir **geniş**, bir de **dar** anlamı vardır:

A) Geniş anlamıyla **dil**, insanların anlaşmalarını çeşitli işaretlerle sağlayan bir sistemdir: Jest dili, mimik dili, pandomim dili, flama ya da bayrak dili, pırıldak dili, borazan ya da düdük dili, gonk dili, mors dili, çiçek dili, müzik dili, dans ya da raks dili, trafik dili...

Geniş anlamlı bir dilin her işaretinde iki yön vardır: Biri görülen, işitilen, koklanan **dış yön**; öbürü de görülen, işitilen, koklanan nesnenin anlamı demek olan **iç yön**. Geniş anlamlı bir dilde bu işaretlerden her birinin **dış yönü** ile **iç yönü**, birbirine sıkı sıkıya bağlıdır. Her işaretin —belirli bir toplumda— kalıplaşmış, katılaşmış, donmuş bir tek anlamı vardır.

Bu kitapta bizim incelediğimiz dil, bu geniş anlamlı dil değildir.

B) Dar anlamıyla **dil**, bir toplumdaki insanların anlaşmalarını **konuşma** ya da **yazı** ile sağlayan işaretler sistemidir.

Dar anlamlı dilde de iki yön vardır: Biri, sesler ya da seslerin görülen işaretleri; öbürü, bu sesler ya da ses işaretlerinden çıkan anlamlardır. Dar anlamlı dilde sesler ya da ses işaretleri olsun, bunlardan çıkan anlamlar olsun zamanla değişirler, yenilenirler: Eski metinlerimizde görülen **bigi** bugün **gibi** diye; **kangı** bugün **hangi** diye söylenip yazılmaktadır. **Bağır** sözcüğü eskiden **karaciğer**; **havacılar**, eskiden, **Ok Meydanı'nda ok atanların hakemlerine verilen ad** idi.

Biz, bu kitapta bu dar anlamlı dili inceleyeceğiz.

2. Her dilin **ruhbilimsel, doğal** ve **toplumsal nitelikleri** vardır:

a) Dilin ruhbilimsel nitelikleri. — Dil: **1) İnsanlara ve insanlığa özgü bir araçtır.** Hayvanların dili miyavlama, havlama, ötme, vızlama, kişneme, gıdaklama... vb. gibi içgüdü sınırı içinde kalan, yeryüzünün her yerinde aynı türden hayvanlarda hemen hemen ortak olan bir dildir. İnsan dili ise somuttan soyuta kadar genişleyen ve yeryüzünde insan topluluklarının her birinde ayrı ayrı işaretlere bürünen bir dildir. **2) Dileği anlatmaya yarar.** İnsan beyni, duyu organlarının çevreden edindiği görüş ve duyuşları kendi içinde yoğurarak onlardan soyut ve genel birtakım kavramlar oluşturabilecek ve gerektiği zaman bunları, ses ya da yazı ile yine çevresine bir istek olarak aktarabilecek güç ve

yetenektedir. Örneğin, **ağaç** kavramı, insan beyninde göz organı ile oluşur. Ondan sonra, her gözü olan kişi söğüt, çam, kavak... vb. gibi **ağaçlar** arasında bir **ayırma** ya da **çözümleme** yaparak düşünür; düşündüğünü de isterse bir **genelleme** ve bir **bütünleme** yaparak anlatır. Kısacası, dil, canlı ve hareketli bir etkinliktir. **3) İşitme ya da görme duyumuza sıkı sıkıya bağlı bir işaretler sistemidir.** Bu işaretler, işitme duyumuza sesleniyorsa **ses dili** ya da **konuşma dili**; görme duyumuza sesleniyorsa **yazı dili**dir.

En az iki kişinin düşündüklerini, duyduklarını ses dili ile birbirlerine anlatmalarına, kalplerini dökmelerine, içlerini boşaltmalarına **konuşma** denir.

Bir tek kişinin, düşündüklerini, duyduklarını ses dili ile anlatmasına **söyleme** adı verilir.

Ses dili sustuğu anda konuşma da, söyleme de bitmiş olur.

b) Dilin doğal nitelikleri. — Doğal olaylar gibi dil olaylarının da yasaları vardır. Doğal olayları zorlamaya, değiştirmeye, bozmaya kalkıştığımız zaman nasıl bir tepki ile karşılaşırsak dili de —kendi yasa ve kurallarına, yani geleneğine aykırı olarak— zorlamak, değiştirmek ya da bozmak istediğimiz zaman yine bir tepki ile karşılaşırız. Dil, kendi yasa ve kurallarına, yani geleneğine aykırı olmayan değiştirmelere karşı uysaldır, hoşgörücüdür.

Herhangi bir doğal olayın oluş ya da ortadan kalkış nedeni, başka bir doğal olaydır. Dilde bir kelimenin doğuşu, gelişmesi, değişmesi, ölmesi nedensiz değildir: Her kelime, kendinden cılız olanı ezme, yok etme, onun yerine geçme tutkusundadır.

c) Dilin toplumsal nitelikleri. — Dil, bir toplumdaki insanların anlaşmalarını sağlayan işaretler sistemi olduğuna göre, toplumsal bir kurumdur. Oluşumu, gelişimi, değişimi, ölümü —kendi yasa ve kuralları, yani geleneği çerçevesi içinde— toplumun koşullarına bağlıdır. Örneğin, **Enderun Mektebi**, bugün tarihe karışmıştır. Bu nedenle, bu okulun terimleri olan **oda** (= yedi sınıftan her birine verilen ad), **dolma** (= küçük ve büyük oda öğrencilerinin özel giysilerine verilen ad), **dolmalı** (= bu okulun öğrencilerine verilen ad) kelimeleri, bugün, toplum koşulları dolayısıyla ya unutulmuşlar, ya da anlam değişimine, daralmasına uğramışlardır.

Dilsiz toplum, düşünülemez. Çünkü, bir toplumda söyleyenle dinleyenin arasında çok eskiden süregelen bir **antlaşmanın** kurulmuş olduğunu görmekteyiz. Söyleyen, söylediğinin anlaşılacağına güvenerek söyler. Dinleyen de söyleneni anlamak ereğiyle dinler. Bu nedenle, bir ulusun bireylerini birbirine kenetleyen en güçlü bağ, **dil**dir. Üstelik değil bir ulusta; bir meslek ya da sanat topluluğunda bile dilin toplumsal bir bağ olduğunu görmekteyiz: **Gemici dili, doktor dili, çiftçi dili, bilim dili, sanat dili...** vb. gibi. Bu dillere **özel diller** diyebiliriz.

Dil birliği, ulusal birliğin niteliklerinden biridir. Bu birlik, ulusun beğeni birliğini, mantık birliğini, felsefe ve töre birliğini oluşturur.

Dilsiz toplum düşünülemeyeceği gibi, toplumsuz dil de düşünülemez.

Dillerin Doğuşu

Dillerin doğuşu konusunda dilciler, ikiye ayrılmışlardır:

1. **Monojenistler** (monogénistes), yeryüzündeki bütün dillerin bir tek kaynaktan, yani bir tek dilden doğmuş olduğunu düşünenler.

2. **Polijenistler** (polygénistes), dillerin ayrı ayrı kaynaklardan doğup geliştiklerini ileri sürenler.

Her dilcinin yeryüzündeki bütün dilleri gereği gibi ve eksiksiz olarak bilebileceği düşünülemez. Ne kadar geniş ve derin bilgili olursa olsun, her dilci, yeryüzündeki dillerin, pek azıyla uğraşıyor demektir. Bu nedenle hiçbir Türkolog, hiçbir Semitist, hiçbir Hinducermenist kendi uğraştığı dilin en eski, en yaşlı dil olduğunu ileri sürecek durumda değildir. Ama bu gibi dilciler, yoğun çalışmalarıyla, **dilin doğuşu** konusunda bize ışık tutabilmektedirler.

Bundan başka, ister bir tek kaynaktan, ister ayrı ayrı kaynaklardan doğdukları ileri sürülsün, dillerin doğuşu demek, eninde sonunda **kelime**'nin doğuşu demektir. Çünkü, her dilin en küçük birliği **kelime**'dir. İşte, dil bilginleri, ilk dilin, yani ilk **kelime**'nin doğuşu konusunda ortaya çeşitli kuramlar koymuşlardır.

A) Yansıma (onomatopée) **Kuramı:** Bu kuram, 1900 yılında ölen Max Müller adındaki Alman dil bilginince kurulmuştur.

Bu kurama göre, dil, ses veren bütün yaratıkların sesleri yansılanarak doğmuştur. Gök gürlemesini, hayvan bağırmalarını, rüzgâr uğultularını, suların çağıltısını yansılayan seslerden dilin en küçük birliği olan **kelime** doğmuştur. Nitekim aynı yansımalara çocuk dilinde de rastlanmaktadır: **Hav hav, kuçu kuçu, pisi pisi, dah dah, cik cik...** vb.

Bundan başka, bu kuram, dillerin ilk akrabalıklarını da **yansımalara** dayamaktadır.

Bu kurama karşı sorulan sorular şunlardır: **Her dilin kelime hazinesinde pek az yansıma bulunmaktadır. İlk kelimenin yansımadan doğduğunu benimsesek bile, dilin tüm kelimelerinin yansımalardan doğduklarını; her dil böyle doğduğuna göre, tüm dillerin akraba olduklarını nasıl benimseyebiliriz? Çocuk dili ise çevreye bağlı bir dildir. Öyleyse, dilin doğuşu konusunda, çocuk dili temel olarak nasıl alınabilir?**

(Bu yansıma kuramına **Çan Kuramı, Bim-Bam Kuramı, Ding-Dang Kuramı** adları da verilmiştir.)

B) Aha ya da **Puh puh Kuramı:** Bu kuram, dilin, duyguları belirten seslerden, ünlemlerden doğduğu düşüncesindedir. İlk insanın kimi yaratıklar ya da olaylar karşısında şaşkınlık, hayranlık sesleri çıkardığını, sonra da bu sesleri yineleyerek **kelimeleri** oluşturduğunu ileri sürer.

Bu kurama karşı sorulan sorular şunlardır: **Bütün kelimelerin bir dilde sayısı pek az olan ünlemlerden doğduklarını nasıl benimseyebiliriz? Bugün, insanoğlunun dilindeki bütün ünlemler ya da sesler yazıda gösterilebilir mi? Örneğin,** «Yazık! Çok yazık!» **anlamında çıkarılan** «Çı! Çı! Çı!» **sesi, bu yazılan biçimde midir? Bir dilde bütün kelimelerin ünlemlerden doğduklarını benimsemek yanlıştır; çünkü, ünlem, insanın herhangi beklenmedik bir olay, görülmedik bir yaratık karşısında** konuşamadığı **anda ağzından çıkıveren ses ya da seslerdir. Böyle olduğuna göre,** dil **ile** ünlem **arasında büyük bir uçurum yok mudur?**

C) İş Kuramı ya da **Yo-He-Ho Kuramı:** Bu kuram, dilin doğuşunu **iş**'te bulur. İlk insanın **kesmek, kazmak, vurmak** gibi bir işle uğraşırken birtakım sesler çıkardığını, dildeki ilk **kelime**'nin de bu seslerden doğduğunu ileri sürer. İş ile sesin birleşmesiyle ses ya da sesler yavaş yavaş eylemleri, ondan sonra da varlıkların adı olan **kelimeleri** meydana getiriyor. Bugün bile birisine **«Göz nedir? Kulak nedir? Su nedir?»** diye sorulduğu zaman, bunların «Görmeye yarayan, işitmeye yarayan, temizliğe ya da içmeye yarayan nesne» diye birtakım **iş bildiren** kelimelerle tanıtıldığını görmekteyiz.

Bu kurama karşı sorulan soru şudur: **İlk insanın** kesme **işini yaptığı sırada çıkardığı seslerden** kesmek **fiil kökünün, ondan da** kesik, keskin, kesme, kesinti... **vb. kelimelerin doğduğunu benimsesek bile,** kesilebilen birer nesne olan «ağaç, börek, bez...» **gibi kelimelerin de birer fiil kökünden doğmuş olduklarını nasıl benimseyebiliriz?**

Ç) Ruhbilimsel Kuram: Bu kuram, dilin doğuşunu sesli mimiklere ve jestlere bağlar. Yani, tıpkı konuşamayan çocukta olduğu gibi, ilk insanın karşısındakine dileğini anlatabilmek için birtakım yansıma sesleri çıkarırken, bunların yanı sıra, her sese koşut birtakım mimikler ve jestler de yaptığını, böylece bir **jest dili** oluştuğunu, **kelime**nin de bu jest dilinden doğduğunu ileri sürer. Bu nedenle, dilin, bugünkü durumuna ulaşıncaya kadar, tıpkı çocuklarda olduğu gibi, üç evrim basamağından geçtiğini benimser:

a) Mimik Basamağı: Mimiklerin araç olarak kullanılma basamağı. Örneğin, açlığın, kızgınlığın, acının, sevincin mimiklerle ve mimiklere katılan bağırma ya da mırıldanmalarla anlatılması basamağı.

b) Benzetme Basamağı: Mimiklere uygun birtakım jestlerin ve tek heceli seslerin kullanılma basamağı. Örneğin, kızgınlığın mimikle anlatılması sırasında tek heceli seslere el devinimlerinin de katılması basamağı.

c) Semboller Basamağı: Dileğin anlamlı ses, çizgi, harf ve resim gibi simgelerle anlatılması basamağı.

Bu kuram, dilin doğuşunu çocuktaki dil psikolojisinin evrimiyle açıklaması bakımından, öbür kuramlar arasında akla en yakını ve yatkını görünmektedir.

D) Ay-Dil Kuramı: 1922'de, bir Alman dilcisi Ernst Böklen'ce ortaya atılmış bir kuramdır. Buna göre, Ay'da birtakım mistik özellikler vardır; ilk insanlar Ay'ın değişik biçimlerini bir «ağız»a benzetmişler; «Ay»ın konuştuğunu sanmışlar; kendileri de dillerini kullanarak, ağızlarına biçimler vererek Ay'ı yansılamışlardır. Bu nedenle, dilin **doğuşu**nda Ay büyük bir rol oynamış ve insana ilk **kelime**'yi o esinlemiştir.

Mistik bir temele dayanması ve bir olayın ya da durumun gerçeğini araştırmaktan uzak bulunması dolayısıyla, bu kuramın bilimsel hiçbir değeri yoktur.

E) Güneş-Dil Kuramı: 1935-1936 yıllarında, monojenist diyebileceğimiz Türk dilcilerinin ortaya atmış oldukları bir kuramdır. Bu kuramın ana düşüncesi yeni değildir; dil felsefesiyle uğraşan bilginler, **Güneş**'in bütün varlıklara hayat vericiliği yanında dili de yaratabileceğini ileri sürmüşlerdir. Bizim dilcilerimiz de, gerek Freud'ün psikanalizinden yararlanarak Türk dili üzerinde çalışmış olan Viyana'lı dilbilgini Dr. Hermann F. Kvergiç'in (1935) denemesini, gerekse Fransız Sümeroloğu Hilaire de Barenton adında bir Fransız'ın 1932-1933 yıllarında yayınladığı **«Dillerin, Dinlerin ve Ulusların Kaynağı»** (L'Origine des Langues, des Religions et des Peuples) adlı yapıtındaki **«bütün dillerdeki ilkel köklerin Sümerce'den doğduğu»** kuramını örnek alarak **Güneş-Dil Kuramı**'nı kurmuşlardır.

Güneş-Dil Kuramı'nın ilkeleri şunlardır:

a) Kelimelerin ana anlamları ilk fonemlerinde, yani o kelimelerin ilk seslerinde toplanır. **b)** Asıl anlam taşıyan sesler, ünsüzlerdir. Ünlüler, ünsüzleri okutmaya yarayan ses öğeleridir. **c)** İlk fonemin ana anlamı, insanlığın ilk taptığı **Güneş** kavramına dayanır. İnsanlığın bu kavramdan çıkardığı bütün genel anlamlar, kelimelerin ilk fonemlerinde görülebilir. **ç)** Ana kök dediğimiz ilk fonemin ünlü ve ünsüz değişmeleriyle alabildiği türlü biçimler ve bu morfeme katılarak onunla kaynaşan başka morfemlerin yarattıkları öğeler, yavaş yavaş, ana kök anlamlarının şu ya da bu parçasına özgülenmiş ve bu yüzden, sonradan ek kılığına girerek ana kök anlamını daraltma, genişletme, bağlama

gibi roller de oynamaya başlamıştır. Dillerin çekimli ve eklemli çağlarının kaynağı budur.

Güneş-Dil Kuramı, Hint-Avrupa dilleri ailesine kaynak olabilecek bir anadil arama peşinde yorulan yabancı dilcilerin gözlerini Sümerce'ye çevirdikleri bir sırada, Türk dilcilerince ortaya atılmış bir kuramdır. Amacı, bu alanda çalışan dünya dilcilerine yardımcı olmak, ışık tutmak; dilimize yabancı sandığımız, ama aslında Türkçe olabilir diye düşünülen kelimeleri gelişigüzel yitirmenin önüne geçmekti.

Görüldüğü üzere, bütün bu kuramlar, dilin doğuşunu bireysel, toplumsal, ruhbilimsel, mistik ve siyasal birer problem olarak ele almaktadırlar. Dilin doğuşu problemi, henüz çözülememiştir.

Dilde Değişiklik

Bir dil, kendi doğal yasalarına göre, durmadan değişir, yenilenir. Bu değişiklik ve yenilenme, toplumun bireyleri arasında anlaşma aracı olarak kalacak ölçüde bir değişikliktir. Nitekim bir ulusun içinde her gün birçok kimse öldüğü halde, o ulus nasıl yok olmuyorsa, birçok kimse doğduğu için o ulus, başka bir ulus da olamaz. Bir dildeki değişim ve yenileşim, o dili ne öldürür, ne de başka bir dil yapar. Bir toplumda ölen bireyler diriltilemez; dilde ise, ölmüş kelimeler diriltilip yaşayan kelimeler arasına katılabilir. Ölmüş kelimeleri ya da deyimleri dile yine kazandıranlar, yeni kelimeler bulanlar, toplumun bireyleri değil, ya toplumun kişiliği, ya da toplumdaki kişiliklerdir. Örneğin, bugün, **netice, nihayet** anlamında kullandığımız **sonuç; aks-i seda** anlamında kullandığımız **yankı; cihet, taraf** anlamlarında kullandığımız **yön; elbise** karşılığında kullandığımız **giysi**... vb. gibi birçok ölmüş kelime, Türk ulusunun kişiliği ile yeniden diriltilmiş; **üçgen, çoğul, tekil, yaşantı, tutanak, kesenek**... vb. gibi birçok terim ve kelime de Türk ulusundaki kişiliklerce yaratılıp topluma mal edilmiş sözlerdir.

Bu arada, Atatürk'ün dilimize kazandırdığı kelime ve terimleri de hatırlamak yerinde olacaktır:

«Atatürk arada bir ya Kurum merkezine gelerek bu çalışmalara katılıyor ya da çalışanları köşküne çağırarak sonuçlardan bilgi ediniyor, kendi çalışma verimlerini de tartışılmak üzere ortaya seriyordu.

Bugün, bilim kitaplarında, okullarda kullanılan, birçoğu konuşma diline bile taşmış olan terimler içinde O'nun üretip Türk diline armağan ettiği kelimeler az değildir: Açı, boyut, uzay, gerekçe, kesit, konum, üçgen, dikey, yatay, düşey, yöndeş açılar, açı ortay, ikizkenar üçgen, eşkenar üçgen, dik üçgen, dörtgen, yüzey, teğet, izdüşüm, ayırt, iç bükey, yanay, artı, eksi, pay, payda, türev, düzey, çap, yarıçap, kesek, yay, kiriş, çember, taban, eğik, beşgen, köşegen, eşkenar, ikizkenar,

paralelkenar yamuk, eşit, çarpı, bölü, oran, orantı, alan, varsayı.» (Dil Devriminin 30 Yılı, Türk Dil Kurumu Tanıtma Yayınları, 1962).

Dildeki her yenilenmede önceden var olan örneklerin büyük rolü bulunduğu görülüyor. Örneğin, bugün, **yaşantı, uzantı** (= istitale), **önemsemek, yabansamak, iyicil, soysul** (= asil) ve benzeri kelimelerin yaratılmalarında, önceden var olan **bulantı, benimsemek, evcil**... vb. gibi örneklerin rolleri büyüktür.

Dünün dilinde sık sık kullanılan bir kelime ya da deyim, bugünün dilinde şu ya da bu nedenle beğenilmez olabileceği gibi, bugünün dilinde tutunmuş olan bir kelime ya da deyim de, yarın, herhangi bir nedenle, dilden düşebilir. Dünün Türkçe'sinde **ayıtmak** (= birine söz söylemek, **ayruk** (= başka), **peder, işbu, dârülfünun, müselles, mevzu**... vb. gibi kelimeler sık sık kullanılırken, bugün, bunlar beğenilmez, üstelik birçoğu da anlaşılmaz olmuşlardır. Bu yenilenme ve değişme, hiç kuşkusuz, yarınlarda da böyle sürüp gidecektir.

Bir dilde herhangi bir kelimenin beğenilmezliğinde utangaçlığın, çekingenliğin, modanın etkileri de büyüktür. Örneğin, bugün, **don** yerine **külot'**un, **memelik** yerine **sutyen'**in, **ayakyolu** ve eşanlamlıları yerine **tuvalet'**in, **günaydın** yerine **bonjur'**un kullanılmasında ruh etmenlerinin ve modanın etkisi görülmektedir.

Toplum değişikliklerinin de dil değişim ve yenileşimindeki etkisi büyüktür. Toplumun ortadan kalkan kurumları, kendileriyle ilgili kelime, deyim ve terimleri de kullanılmaz duruma sokarlar. Yeni kurulan kurumlar ise, yeni kelimelerini, deyimlerini ve terimlerini birlikte getirirler. Örneğin, **beylikçi** (= padişahtan gelen buyruk ve fermanları yazan), **efendi kapısı** (= Yeniçerilerin aylıklarıyla ilgili defterlerin bulunduğu yer), **keskinler** (= at üstünde türlü savaş hünerlerini başarmış olanlara verilen unvan), **kürsü şeyhi** (= eskiden Arapça hutbeleri Türk halkının anlaması için Türkçe'ye çeviren kimse), **muallim (hace) hoca** (= ticaretle uğraşan öğretmen), **paşa kapısı** (= Babıâli'nin halk dilindeki adı), **padişah kapısı** (= padişahın oturduğu yerin halk dilindeki adı)... vb. gibi kelimeler, bugün tarihe mal olmuşlardır. Buna karşılık, 1960 Anayasası, kendisiyle birlikte şu kelime ve terimleri getirmiş bulunmaktadır: **Ara seçimi** (= kısmî intihap), **bağımsız** (= müstakil), **çıkar** (= menfaat), **dar gelirli** (= mahdut iratlı), **denetim** (= murakabe), **dokunulmazlık** (= masuniyet), **genelge** (= tamim), **gensoru** (= istizah), **gözetim** (= nezaret), **gündem** (= ruznâme), **gelir** (= irat), **gider** (= masraf), **güvenoyu** (= itimat reyi), **kamu** (= âmme), **işlem** (= muamele), **ivedi** (= acele, müstacel), **kovuşturma** (= takibat), **oran** (= nispet), **olağanüstü** (= fevkalâde), **oturum** (= celse), **ödenek** (= tahsisat), **sanık** (= maznun), **sakınca** (= mahzur), **savunmak** (= müdafaa etmek), **soruşturma** (= tahki-

kat), **seçkin** (= güzide, mutena), **tartışma** (= münakaşa), **üretim** (= istihsal)... vb.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: **Bir dilin evrimi, yani değişip gelişmesi, çeşitli koşulların ve etmenlerin etkisi altında sürüp gider.**

Yeryüzünde Diller

1. Her insan topluluğunun bir dili vardır. Bu dil, Türkçe'de, o toplumun adına **-ce (-çe, -ca, -ça)** eklerinden biri getirilerek adlandırılır: **Türkçe, Fince, Almanca, Farsça...** vb.

Dili adlandırma, ünlü kişilerin ya da onlara bağlı bulunanların adlarına **-ce** eki getirilerek de yapılır: **Osmanlıca, Çağatayca, Nogayca, Özbekçe...** vb. gibi.

Yeryüzünde, bugüne kadar 2796 dil konuşulduğu söylenmektedir. Bunlardan bugün ancak 118'inin devlet dili olarak kullanıldığı, bunlar arasında en eski bir devlet ve uygarlık dili olarak Türkçe'nin de bulunduğu bilinmektedir.

2. Kimi dilciler, inceleme ve gözlemlerine göre, diller arasında birtakım yakınlıklar, akrabalıklar görmektedirler. Diller, iki yönden akraba olabilirler: 1) **Kökenleri** (= menşe), ya da **soyları** bakımından; 2) **Yapıları** bakımından.

Kökenleri ya da soyları bakımından akraba olan diller, bir ana kaynaktan, bir **anadil**'den çıktıkları düşünülen dillerdir.

Gelişim nedeniyle, bir ana kaynaktan, yani bir anadilden çıkmış dillerin oluşturdukları topluluğa **dil ailesi** denir. Bugün, elimizde, her dil ailesinin bağlı bulunduğu **anadil**'e ilişkin metinler pek azdır. Bununla birlikte, diller arasındaki benzerliklere bakılacak olursa, bunların bir ana kaynaktan çıktıkları kanısına kolaylıkla varılabilir. Fakat aynı dil ailesine bağlı olup da bugün büyük ayrılıklar gösteren diller de vardır ki yapılan incelemeler sonucunda, bunların da unutulmuş bir tarihte herhangi bir bölgede yaşamış bir anadilden çıktıkları benimsenmektedir.

3. **Yeryüzünde Köken ya da Soy Bakımından Dil Aileleri:**

A) **Hint-Avrupa Dilleri Ailesi:** Adından da anlaşılacağı üzere, bu dil ailesinin **Avrupa** ve **Asya** kolları bulunmaktadır.

Avrupa kolu'na —Fince, Macarca ile kimi küçük bölgelerde konuşulan diller dışında— Avrupa uluslarının dilleri girmektedir.

Avrupa kolu: a) Cermen dilleri, **b)** Roman dilleri, **c)** Islav dilleri diye üç kola ayrılır.

a) Cermen dilleri kolu'na İskandinav dilleri, Felemenkçe, Almanca, İngilizce girmektedir.

b) Roman dilleri kolu'nun anadili **Latince**'dir. Portekizce, İspanyolca, Fransızca, İtalyanca, Romence bu koldandır.

c) İslav dilleri kolu'na Rusça, Bulgarca, Sırpça, Lehçe girmektedir.

Yunanca, Arnavutça, Litvanca ve Keltçe de Hint-Avrupa dilleri ailesinin Avrupa kolundandırlar.

Asya kolu'na gelince, bu kolda, başlıca **Hint-İran** dilleri bulunmaktadır. Bunlardan Hintçe'nin **Vedik dili** (= din bilgisi veren yüksek dil) ile bütün edebiyat yapıtlarının dili olan Sanskritçe (= arı ve kutsal dil) ve bugünkü Hintçe; eski İranca'nın Avestçe (= kutsal kitaplar dili) ve Pehleviće'si ile bugünkü İranca ve Efganca, Hint-İran koluna girer. Hititçe ile bugün birçok lehçelere ayrılmış bulunan Ermenice de Asya kolundandır.

B) Sami Dilleri Ailesi: Bu dil ailesine Akatça, İbranice, Arapça gibi diller girmektedir.

C) Bantu Dilleri Ailesi: Bu dil ailesine Afrika'nın orta ve güney bölgelerindeki diller girmektedir.

Ç) Çin Dilleri Ailesi: Asya'da Hint-İran dilleri ailesinin dışında kalan Çin ve Tibet dilleri, bu dil ailesindendirler.

4. **Yeryüzünde Yapıları Bakımından Dil Takımları:**

Yeryüzündeki diller, yapıları bakımından, üç takıma ayrılırlar:

a) Bir Heceli Diller Takımı; b) Eklemli Diller Takımı; c) Bükünlü Diller Takımı.

a) Bir Heceli Diller Takımı'nın hemen hemen bütün kelimeleri, bir tek hecelidirler. Bunlar, hiçbir ek almazlar. Kelimelerin görevleri, yani özne, nesne, yüklem oluşları cümle içindeki yerlerinden anlaşılır. Bu yüzden, cümle dışındaki bir kelimenin isim mi, sıfat mı, zarf mı, fiil mi olduğu anlaşılamaz. Örneğin, Çince **«Wo bu pa ta»** cümlesi, birer heceli kelimelerden kurulmuştur. Bu kelimelerin sırasıyla anlamları şöyledir: **«Ben değil korkmak sen.»** Bizim cümlemizle «Ben, senden korkmam.» demektir.

Bir heceli diller takımında, vurgunun ve tonlamanın büyük önemi vardır. Örneğin, Çince **ta** kelimesi, cümledeki yerine ve vurgusuna göre **büyük, büyüklük, pek büyük, büyültmek** anlamlarını kazanır.

Çin ve **Tibet dilleri**, bir heceli diller takımına girer.

b) Eklemli Diller Takımı: Bu takımda, bir ya da birden çok heceli kelime kökleriyle ekler bulunur. Her kelimeden eklerle yeni anlamda kelimeler türetildiği gibi, her kelime, eklerle geçici durumlara da sokulabilir. Eklerle kökler —hemen her zaman— birbirlerinden kolaylıkla ayırt edilebilirler.

Eklemli dillerde ekler, kelimenin başına ya da sonuna getirilebilir. Bu özelliğe göre o dillere, **önekli diller, sonekli diller** adı verilir.

Türkçe, eklemli diller takımından **sonekli** bir dildir.

c) **Bükünlü Diller Takımı:** Bu takımda da bir ya da birden çok heceli kelime kökleri ile ekler bulunmaktadır. Bu dillerde kelime türetilirken kökün ünsüz harfleri çok kez değişmez, ünlü harfleri değişir. Ekler, köklere **önek, içek, sonek** olarak her biçimiyle getirilebilir. Örneğin, Arapça **k t b = yazmak** kökünden türemiş olan **kâtib, mektub, kitab, kütüb;** Fransızca **rendre** (= geri vermek, sonuç vermek) kelimesinden **rendant, rendement, rendu...** gibi.

Bu takımda, kimi kez, kelimenin kökü de tanınmayacak kadar değişebilir. Örneğin, Fransızca **aller** (= gitmek) fiilinin geniş zamanının I, II, III. tekil kişileri **je vais, tu vas, il va**'dır.

Bükünlü diller takımına Hint-Avrupa ve Sami dilleri aileleri girer.

Türkçe'nin Yeryüzü Dilleri Arasındaki Yeri

Türkçe'nin yeryüzü dilleri arasındaki yeri, **Ural-Altay Dilleri Takımı**'dır. **Ural-Altay Dilleri** terimini, Dilbilgisine ilk kez kabul ettiren Kastren (M. Alexander Castrén) adında bir Fin bilginidir.

Ural-Altay dilleri, bugün için, bir dil ailesi görünüşünden, yani bir köken birliğinden çok, bir yapı birliği görünüşündedirler. Bu takıma giren diller, yapı bakımından birbirlerine benzemektedirler; eklemli diller takımındandırlar.

Bu takımdaki dillerde bir **ünlüler uyumu yasası** bulunmaktadır.

Ural-Altay dilleri, adından da anlaşılacağı üzere: **A) Ural Kolu, B) Altay Kolu** diye ikiye ayrılmaktadır.

A) Ural Kolu: Bu kol da ikiye ayrılmaktadır: **a) Fin-Uygur kolu, b) Samuyet kolu.**

Fin-Uygur kolu'na Fince, Macarca, Estonca, Uygurca girmektedir. **Samuyet kolu**'na ise türlü kollarıyla **Samuyetçe** girer.

B) Altay Kolu: Bu kolda **Mançuca, Moğolca, Türkçe** vardır.

Kökleri ve yapıları bakımından bölümlere ayrılan dilleri incelediktan sonra, dilimizi şöyle tanımlayabiliriz: **Türkçe, Ural-Altay dilleri takımından Altay koluna bağlı, eklemli dillerden sonekli bir dildir.**

Konuşma Dili - Yazı Dili

Konuşma Dili:

1. **Konuşma dili,** işitme duyumuza seslenen işaretler sistemidir. Evde, sokakta, günlük yaşayışımızda kullanılan **asıl dil budur.**

Konuşma sırasında, konuşma organ ve araçlarının işleyişleri, devinimleri, seçilen sesler, ünlemler, kelimelerin sıralanışı ve düzeni, daha önce belleğimizde sakladığımız örneklere göre oluşur. O örnekler, ulusumuzun **konuşma geleneğini** sürdürürler. Bu nedenle, **dil, bir ulusun konuşma geleneklerinin tümüdür,** diyebiliriz.

Konuşmada —gelenekler sınırı içinde— sürekli **bir yaratma** ve **yenilik** görülür. Örneğin, bir kimsenin şu andaki konuşmasında kullandığı anlatım biçimi ile biraz sonraki konuşmasında kullanacağı anlatım biçimi arasında bir ayrılık, yani bir yaratma ve yenilik sezilir.

A. Dauzat, «La Philosophie du Langage» (Konuşma Felsefesi) adlı yapıtında: **«Düşünme, sessizce yayılan konuşmadır»** demektedir. Oysaki, konuşma ile düşünme birbirlerinden ne büsbütün ayrı şeydirler, ne de birbirlerine koşut olarak yürürler. Konuşma da, düşünme de cümlelerle oluştuğu halde birbirlerine tıpatıp uymazlar; birbirlerine değindikleri noktalar bulunabileceği gibi, birbirlerini örttükleri noktalar da vardır. Bu nedenle: **«Konuşma, her zaman, yüksek sesle yapılan bir düşünme de değildir.»**

Yeryüzündeki coğrafya ve toplumsal ayrılıklar yüzünden bir dilin kelimelerini söyleyişte az ya da çok ayrılıklar görülür; bu ayrılıktan diyalektler (= lehçeler) meydana gelir: **Çağatay lehçesi, Azerî lehçesi, Anadolu lehçesi...** vb.

Belirli bir lehçeye bağlı olan kentlerde, kasabalarda hele köylerde, bir dilin kelimelerini söyleyişte de ayrılıklar görülür; bu ayrılıklardan da **şiveler, ağızlar** oluşur: Anadolu lehçesinin **Aydın ağzı, Konya ağzı, Kastamonu ağzı, Istanbul ağzı...** vb.

Belirli bir lehçenin çeşitli ağızları arasından bir tanesi örnek tutulup yetişen kuşaklara öğretilir. Öğretilen bu örnek ağız, **ortak dil**'i sağlar. Anadolu lehçesinde **örnek ağız, Istanbul ağzı**'dır. Nedeni de, bu kentimizin beş yüzyılı aşan bir zamandan beri, Türk ulusunun bilim, edebiyat, sanat ve siyaset odağı oluşudur.

Her ortak dilin **kent dili, taşra dili, aile dili, yazı dili, edebiyat dili, argo** gibi **özel kolları** vardır.

Yazı Dili:

2. **Yazı dili,** her kelimeyi, her heceyi ya da kelimenin her sesini birer işaretle gösteren ve görme duyumuza seslenen işaretler sistemidir. Bu dil, genel olarak, kitaplarda kullanılan dildir.

Yazı dili, evrimini yapmış bir **ortak dildir.** Çoğu kez, yazı dili, ortak dilin doğmasına önayak olabilir. Bugünkü Macarca, XVI. ve XVII. yüzyıllarda çok beğenilen ve okunan Macar şair ve yazarlarının ürünüdür. Almanya'da Martin Luther (XVI. yüzyıl) için de aynı şeyi söyleyebiliriz.

İlkel insan, zamanı, rakamları iplere attığı düğümlerle ya da değnekler üzerine çetele çekerek belirtiyordu. Sonraları, kelimeyi yazmadan önce, düşünceyi yazmaya başlamıştır. Çünkü o, bir nesne ile o nesnenin imgesini bir tutmakta, yani **kuş, ağaç** gibi kavramları resimlerini yaparak anlatmaktaydı.

Tarihin ilk çağlarında taşa, tahtaya, deriye, dayanıklı yapraklara çizilmiş birtakım resimler, biçimler, yazının ilk örnekleridir. **Resim-yazı,** Çinlilerin yazısıdır.

Mısırlıların M.Ö. 3000 yılında başlayıp M.S. V. yüzyıla kadar süren ve anıtlarda, mezarlarda kullandıkları **resim-yazı**'ya **Hiyeroglif** (= kutsal yazı) denir. Mısır'dan getirtilip Istanbul'da Sultanahmet Meydanı'nda dikilmiş olan Dikilitaş'ın üzerindeki yazı, Hiyeroglif'e örnektir. Mısırlıların çeşitli gereçler üzerine saz kalemle yazarak günlük işlerini anlatan bir yazıları daha vardı; bu kitap yazısına da **Hiyeratik yazı** adı verilir. Yine Mısırlılar, yalın bir halk yazısı daha kullanmışlardır ki, ona da **Demotik yazı** denilir.

Resim-yazı'da bir kelime bolluğu vardır. Çünkü, her somut ya da soyut kavramın karşılığı bir resimdir, bir biçimdir. Örneğin, bir **yılan** resmi, yalnızca bir **yılan** kavramının karşılığıdır; bu resim, mecaz anlamıyla **sinsi ve hain kavramı** yerine kullanılamazdı. Resim-yazı'da bir yaratma yoktur, bir yansılama vardır.

Mezopotamya ve dolaylarındaki ülkelerde ve Anadolu'da yaşamış olan Medlerin, Perslerin, Hititlerin yazılarına **çivi-yazısı** denir. Çivi-yazısı, bir ucu sivri, üç köşeli biçimlerden oluşmuştur.

İnsanlar, türlü yazı **sistemleri** kullanmış ve kullanmaktadırlar. Kimi toplumlarda her kelime için, kimilerinde her hece için, kimilerinde de her ses için ayrı bir işaret bulunmaktadır. Kelimenin seslerini ayrı bir işaretle gösteren yazıya **fonetik yazı** denir. Bu yazı ikiye ayrılır: **a)** Kelimenin hecelerini ayrı bir işaretle belirten fonetik yazıya **hece yazısı** adı verilir: **Sanskritçe** gibi. **b)** Kelimenin her sesini ayrı bir işaretle belirten fonetik yazıya da **alfabe yazısı** denir. Alfabe yazısını ilk bulanın Fenikeliler olduğu sanılmaktadır.

Bugün, uygar toplumlar, **alfabe yazısı** sistemini kullanmaktadırlar.

Bir sesin yazıdaki işaretine **harf**, bir dilin yazısında kullanılan harflerin hepsine birden **alfabe** adı verilir.

Türk Lehçeleri

1. Bir dilin lehçelerinden birinin örnek ağzına göre yazılan yazısına **yazı lehçesi** denir.

Bizim yazı lehçemiz, Batı Türkçesinin Anadolu lehçesidir. Biz, bugünkü Türkçe'de —ses özellikleri ve çekim bakımından— Istanbul ağzına uyarız.

2. Çok eski çağlarda, Ortaasya'da büyük bir uygarlık kurmuş olan Türklerin işlenip gelişmiş bir dilleri bulunduğu, VIII. yüzyıldan kalan Orhun anıtlarından açıkça anlaşılmaktadır.

Sürekli göçlerle Asya'nın, Avrupa'nın, Afrika'nın birçok yerlerine yayılmış olan Türklerin dilleri, coğrafya ve toplum koşulları altında birtakım değişikliklere uğramış; böylece, çeşitli Türk lehçeleri meydana gelmiştir.

Tarih boyunca Türk lehçelerini şöyle sınıflayabiliriz:

A) İslâmlıktan önceki Türk lehçeleri:
- **a) Kuzey** ya da **Göktürk lehçesi;**
- **b) Güney** ya da **Uygur lehçesi.**

B) İslâmlıktan sonraki Türk lehçeleri:
- **a) Eski Göktürk lehçesi (= Oğuz** ya da **Batı lehçesi);**
- **b) Eski Uygur lehçesi (= Hakaniye** ya da **Doğu lehçesi).**

C) XIV. yüzyıldan sonraki Türk lehçeleri:
- **a) Çağatay lehçesi;**
- **b) Azerî lehçesi;**
- **c) Anadolu lehçesi.**

3. **Kuzey** ya da **Göktürk.** — İsa'nın doğumunun 6. yüzyılında, Türkistan'da Göktürkler'in konuştukları lehçeye denir. Bu lehçenin bugün elde bulunan biricik yazı dili örneği, Orhun anıtlarında (VIII. yüzyıl) görülmektedir.

Orhun anıtları, Avrupa'da XVIII. yüzyıldan beri bilinmekte, ama üzerindeki yazılar için, **«dikkate değer alfabe; acayip alfabe»** nitelikleri kullanılmaktaydı. Orhun anıtlarındaki yazıyı, 29 Kasım 1893'te ilk kez Danimarkalı Profesör **Wilhelm Thomsen** okumuştur.

Thomsen'in 25 Kasım 1893'te ilk okuduğu kelimeler şunlardır: **Teñri, Türk, Kültegin, kök teñri, tört, kün, yigirmi.**

Örnek:

«Teñri teg **teñride bolmış Türk Bilge kagan bu ödke olurtım. Sabımın tüketi eşidgil. Ulayu iniyigünim, oglanım, biriki uguşım, budunım, biriye Şadapıt Beğler, yıraya Tarkat buyruk begler, Otuz Tatar, Tokuz Oguz begleri, budunı, bu sabımın edğüti eşit, katıgdı tiñle.»**

«Ben, Tanrı gibi gökte (mevcut) olmuş Türk Bilge Hakan, şimdi tahtıma oturdum. Sözlerimin hepsini dinleyin. Bütün küçük kardeşlerim ve yeğenlerim, oğullarım, bütün ulusum, sağdaki Şadapıt Beyleri, soldaki Tarkatlar, Buyruk Beyleri, Otuz Tatar, Dokuz Oğuz Beyleri, bu sözlerimi iyice işit, can kulağı ile dinle.» (Orhun Anıtları).

4. **Güney ya da Uygur Lehçesi.** — Dokuzuncu yüzyılda, Uygurların bütün Türkler üzerinde bir egemenlik kurmaları üzerine, Göktürk lehçesinin yerine Uygur lehçesi geçmiştir. Bu lehçe, ses ve yapı bakımından ufak tefek ayrılıklar göstermekteyse de, Göktürk lehçesinden pek ayrı değildir.

Kaşgarlı Mahmut'un **«Divanü Lûgat-it-Türk»** (Türk Lûgatleri Kaamusu, XI. yüzyıl) ündeki nazım parçalarının, savların (= atasözleri), cümlelerin birçoğu bu lehçenin örnekleridir.

Örnek:

«Öd keçer, kişi tuymas; yalınğuk oğlı mengü kalmas.»

«Zaman geçer, insan duymaz. İnsanoğlu ebedî değildir.» (Divan).

5. **Oğuz Lehçesi.** — Türklerin İslâmlığı benimsemesinden sonra, **Kuzey** ya da **Göktürk** lehçesinin aldığı yeni addır. Buna **Batı lehçesi** de denir.

6. **Hakaniye Lehçesi.** — Türklerin İslâmlığı kabulünden sonra, Uygur lehçesinin aldığı yeni ad **Hakaniye** ya da **Doğu Lehçesi**'dir.

Oğuz boylarından Karlukların Beyi Buğra Han, Uygur illerini ele geçirip 990 yılında bir Türk-Müslüman devleti kurmuştur. Hakanlılar adı verilen bu Türk devleti, 230 yıl sürmüştür.

İslâm uygarlığının etkisi altında bu lehçe ile yazılan ilk eser, Yusuf Has Hacib'in **Kutadgu Bilig**'idir (XI. yüzyıl).

Örnek:

«Toğardın ese keldi öngdün yeli
Ajun edğüge açtı uçmak yolı.»

«Bahar yeli, doğudan eserek geldi. Dünya, iyilere cennet yolunu açtı.» (Kutadgu).

7. **Çağatay Lehçesi.** — XIV. yüzyılın başından başlayarak, Hakaniye lehçesinde birtakım değişiklikler meydana geliyordu. Çağatay lehçesi, Hakaniye lehçesinin gelişmiş bir biçimidir. Bu lehçe, Ortaasya ile Mısır Memlûklerinin yönetimlerindeki yerlerde kullanılmıştır.

Çağatay lehçesinin en parlak çağı, XV. yüzyıldır. Ali Şîr Nevâî, bu lehçenin en güzel örneklerini vermiştir:

Örnek:

«Gurbette garip, şâdman bolmas imiş
Hiç kimse garibga mihrban bolmas imiş
Altun kafes içre ger kızıl gül bolsa
Bülbülge tiken dik aşiyan bolmas imiş.»

«Gurbetteki garip sevinemezmiş. Hiç kimse garibe aldırmazmış. Bülbüle altın kafes, içinde kırmızı gül de bulunsa, dikenden bir yuva kadar bile rahat gelmezmiş.» (Ali Şîr Nevâî).

8. **Azerî Lehçesi.** — Batıya göç eden Oğuzlar, İran'ın batısında, Kafkasya'da, Irak'ta ve Anadolu'da yerleşmişlerdir. Anadolu'da Osmanlı Devleti kurulduktan sonra, bir süre Anadolu Türkleri ile İran'a ve Kafkasya'ya yerleşen Oğuzlar arasında zamanla ilişkiler kesilmeye başlamıştı. Buralarda yaşayan Türkler, daha çok, Farsça'nın etkisinde kaldılar. Bir yandan da Türkistan'a yakın bulunmaları dolayısıyla, oradaki Türklerle ilişkilerini sürdürdüler. Bunun sonucunda, Anadolu Türkçesi'nden pek az ayrı bir lehçe meydana gelmiş oldu ki buna **Azerî lehçesi** denir.

Fuzûlî, Azerî şairlerinin en büyüklerindendir.

Örnek:

«Min can olaydı kâş men-i dil-şikestede
Tâ her biriyle bir kez olaydım feda sana.»

«Keşke, ben kırık gönüllüde bin can olaydı da, her biriyle sana bir kere feda olaydım.» (Fuzûlî).

«Câna meylin var ise hükmeyle teslim eyleyem
Şâh sensin ben senin bir bende-i fermânınem.»

«Eğer canımı istiyorsan, buyur da teslim edeyim; padişah sensin, ben ise senin emir kulunum.» (Fuzûlî).

9. **Anadolu Lehçesi.** — Ortaasya'dan batıya göç eden ve Batı Oğuzları diye tanınan Türkler, Selçuk Türkleri adı altında toplanarak Anadolu'da da büyük ve sağlam bir uygarlık kurmuşlardı.

Göktürkçe'nin bir devamı olan Oğuz lehçesi, XIII. yüzyıla kadar işlene işlene gelişmiştir ki, buna **Anadolu lehçesi** adı verilir.

Anadolu lehçesinin XIV. yüzyıldan XX. yüzyılın başlarına kadar süren çağına **Osmanlıca** ya da **Osmanlı Türkçesi**, XX. yüzyılın başından zamanımıza kadar süren çağına da **Türkiye Türkçesi** demekteyiz.

10. **Osmanlı Türkçesi.** — Türklerin X. yüzyıldan başlayarak İslâm uygarlığı çevresine girdiklerini biliyoruz. XIV. yüzyılda, Anadolu'da Osmanlı Devleti kurulunca, Anadolu Oğuzlarının dili de **Lisan-ı Osmanî**, yani **Osmanlıca** adını almış oldu.

Osmanlıca, Arapça ve Farsça'nın etkisi altında kalarak bu dillerden kelime, ek, hatta kural almaya başladı. Saray ve medrese çevrelerinde gelişen bu dil, Türk halkının konuşma dilinden ayrı, **özel dil**

durumuna geldi. Bu dili büyük bir ustalıkla kullanan şairler, yazarlar, bilginler yetişti. Osmanlıca, XIX. yüzyılın sonlarına kadar sürdü.

Örnekler:

«Feryadıma ol kaanıeti şimşat yetişmez
Benzer ki anın gûşuna feryat yetişmez
Bu arsada B â k î nice üstada yetişti
Âlemde bugün âna bir üstat yetişmez.»

«O şimşir boylum feryadıma koşup gelmiyor; galiba onun kulağına feryat erişmiyor.

Bâkî, bu âlemde nice üstatlara yetişti; ama, dünyada bugün ona yetişecek bir üstat yoktur.»

«Ağyar elemin çekme gönül nafile gamdir
Hasmın sitemin anlamamak hasma sitemdir.»

«Gönül! Dost olmayanların derdini çekme; bu, boşuna bir gamdır; düşmanın ettiği fenalığa aldırmamak, onu anlamaz görünmek, düşmana gerekli karşılığı vermek demektir.» (Nef'î).

« N â b î ile ol âfetin ahvalini naki-et
Efsane-i Mecnun ile Leylâ'dan usandk.»

«Bize Nâbî ile o bela güzelin hallerini anlat; Leylâ ile Mecnun masalından usandık.»

«Sevdiğim canım, yolunda hâke yeksan olduğum
Iyddir çık naz ile seyrana, kurban olduğum
Ey benim aşkında bülbül gibi, nalân olduğum
Iyddir çık naz ile seyrana, kurban olduğum.»

(Nedim)

«Bir mevsim-i baharına geldik ki âlemin
Bülbül hamûş, havz tehî, gülsitan harap.»

(İzzet Molla)

11. **Türkiye Türkçesi.** — XX. yüzyılın başlarında, bütün Türk dünyasında başlayan Batılılaşma ve milliyetçilik akımları, etkisini Türk dilinde de gösterdi.

Türkiye'de son 50 yıl içinde işlenip geliştirilen dile, **yeni Türkçe** diyoruz. Yabancı dil kurallarını tümüyle bırakmış olan **yeni Türkçe**, şimdi de, kendisini yabancı kelimelerin akınından, etkisinden kurtarmaya; Türk halkının büyük çoğunluğunca konuşulan dil ile yazı dilini birbirine yaklaştırmaya çalışmaktadır.

Örnek:

AYRILIŞ

«Bakakalırım giden geminin ardından;
Atamam kendimi denize, dünya güzel;
Serde erkeklik var, ağlayamam.»

(O. V. Kanık)

12. Bugün, Batı Türkçesi'ni meydana getiren lehçeler şunlardır: **a) Anadolu** (ve Rumeli), **b) Azerî, c) Türkmen, ç) Gagavuz, d) Kırım kıyı lehçeleri.**

Bu lehçeler, Doğu Türk lehçelerinden açık olarak ayrılmakta, ama birbirlerine çok benzemektedirler. Biri ile konuşan, ötekini anlamakta zorluk çekmez. Bugün, yeryüzünde, 35 milyonu Batı lehçesi olmak üzere, Türk dillerini konuşan bütün insanların sayısı 95 milyon kadardır.

Bu kitapta sık sık kullanılan **1) Eski Türkçe** ya da **Doğu Türkçesi** terimi ile Anadolu lehçesinin dışında kalan lehçeler; **2) Anadolu Türkçesi** ya da **Batı Türkçesi** terimi ile de XIII. yüzyıldan bu yana **Anadolu lehçesi, Osmanlıca** ve **Türkiye Türkçesi** kastedilmiştir.

Azerî ya da Çağatay lehçesi terimleri, gerekli durumlarda herhangi bir açıklama dolayısıyla kullanılmıştır.

Ulusumuzun Tarih Boyunca Kullandığı Yazılar

1. Türk ulusunun, eski çağlarda, iki alfabesi bulunduğunu biliyoruz: **a) Göktürk alfabesi, b) Uygur alfabesi.**

a) Göktürk Alfabesi. — Ortaasya'nın kuzeyinde yaşamış olan Göktürklerin alfabesi, 38 harflidir. Bunlardan dördü ünlü, üçü bileşik, otuz biri de ünsüzdür.

Göktürk yazısı, sağdan sola doğru yazılır; harfler birbirine bitiştirilmez; satırlar, yukardan aşağı doğru iner. Bu yazının M.Ö. altı, yedi yüzyıl önce kullanıldığı sanılmaktadır. Göktürk alfabesiyle yazılan metinlerin en önemlisi Moğolistan'daki Orhun anıtlarıdır. Bundan dolayı, Göktürk alfabesine **Orhun alfabesi** de denir.

Orhun anıtlarındaki yazıyı ilk kez okuyanın Danimarkalı bilgin Wilhelm Thomsen olduğunu daha yukarlarda belirtmiştik.

b) **Uygur Alfabesi.** — Ortaasya'nın güneyinde yaşamış olan Uygur Türklerinin alfabesidir. 14 harflidir. Bu yazı da sağdan sola doğru yazılır; satırları, yukardan aşağıya doğru iner.

Uygur alfabesiyle yazılmış olan en önemli eser, Kutadgu Bilig'dir.

2. Türkler, çok eski ve çok yaygın bir ulustur. Yüzyıllarca önce, Ortaasya'da, Afrika içlerinde, buz ülkelerinden Hint denizine kadar uzayan yerlerde yerleşmişler; hükümetler kurmuşlar; bu yerlere uygarlık götürmüşlerdi. Hiç kuşkusuz, oralarda yaşayan uluslardan da birçok yeni şeyler öğrenmekteydiler. Bu yayılıp genişleme sırasında kimi Türk boyları **Sanskrit, Mani, Arami, Nasturi** alfabeleri gibi alfabeleri benimsemiş ve kullanmışlardır.

3. **Arap Alfabesi.** — Türkler, İslâmlığı benimsedikten sonra, İslâm uygarlığının temel yazısı olan Arap alfabesini kullanmaya başladılar.

Arap alfabesi, Türkçe'nin yapısına uygun değildi. Ünlü harfleri eksikti. Ünsüzlerin kimileri için ikişer, üçer hatta dörder biçim kullanılıyordu. Örneğin, **zalim**'in **z**'si, **zillet**'in **z**'si, **tazyik**'in **z**'si, **zal**'in **z**'si aynı ses ve harf değildi. Birçok kelimeler ünlü kullanılmadan yalnız ünsüzlerle yazıldıkları için, onların okunmaları ve anlamlandırılmaları çok güçtü. Aynı harflerle yazıldıkları halde başka başka okunan kelimeler pek çoktu. Örneğin, **dön, don, dün, dûn** (= aşağı, alçak); **evet, öt, ot** kelimeleri aynı harflerle yazıldıkları halde, okunuşları birbirinden çok ayrıydı. Bunların nasıl okunacaklarını kestirmek, cümlenin gelişine bağlıydı. Kısacası, Arap alfabesi, ünlü harflerinin eksikliği, kimi ünsüzlerinin çeşitliliği yüzünden okunması, yazılması, öğrenilmesi, öğretilmesi güç; doğru bir imladan yoksun bir alfabeydi.

Türkler, Arap alfabesini dokuz yüzyıl kullandılar. Bu yazıyı resimleştirdiler; yarattıkları yazı tablolarıyla evlerin, camilerin, sarayların duvarlarını; çeşmelerin, sebillerin, köprülerin, türbelerin aynalarını süslediler. Ne çare ki, bu alfabe, Türkçe'nin seslerinden birçoğunu veremiyordu. Üstelik, öğrenimi de zordu.

Dilimizi bu yabancı ve verimsiz alfabeden kurtarıp kolay okunur ve yazılır bir alfabeye kavuşturmak gerekiyordu. 3 Kasım 1928'de 1351 sayılı kanunla Arap harfleri kaldırıldı; yerine, temeli Latin alfabesi olan, Türk diline uygun yeni bir **Türk alfabesi** kabul edildi.

Yeni Türk alfabesi, Batı uygarlığını benimsemiş ulusların alfabeleri gibi, temelini Latin alfabesinden almıştır. Bu temel alfabenin dilimize uymayan kimi harflerini atmak, dilimize özgü kimi seslere de yeni biçimler bulmakla bugünkü Türk alfabesini yaratmış ve benimsemiş olduk.

1928'den beri, dilimizi okumak, yazmak gerçekten kolaylaştı. Bu yüzden, yurdumuzda okuryazar sayısı gün geçtikçe artmaya başladı.

Örnek:

«Sevgili kardeşlerim;

... Bizim ahenkli, zengin dilimiz, yeni Türk harfleri ile kendini gösterecektir. Asırlardan beri, kafalarımızı demir çerçeve içinde bulunduran, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak ve bu lüzumu anlamak mecburiyetindeyiz. Anladığımızın eserlerine yakın zamanda bütün kâinat şahit olacaktır. Buna katiyetle eminim.

Vatandaşlar, arkadaşlar;

Çok söz, uzun söz bir şey için söylenir: Hakikati anlamayanları hakikate getirmek için. Ben, bu devirleri geçirdim.

Şimdi sözden ziyade iş zamanıdır. Artık benim için çok söz söylemeye ihtiyaç kalmadı kanaatindeyim. Bundan sonra bizim için faaliyet, hareket ve yürümek lâzımdır.

Çok şeyler yapılmıştır, ama bugün yapmaya mecbur olduğumuz, son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır: Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Her vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanseverlik ve milletseverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin yüzde onu, yüzde yirmisi okuma yazma bilir, yüzde sekseni, doksanı bilmezse bu ayıptır. Bundan insan olanların utanması lâzımdır.

Bu millet, utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma bilmiyorsa bu hata bizim değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zamanındayız. Hataları düzelteceğiz. Bu hataların düzeltilmesinde bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir yıl içinde, bütün Türk milleti, yeni harfleri öğrenecektir. Milletimiz, yazısıyla, kafasıyla bütün medeniyet âleminin yanında olduğunu gösterecektir.» (9 Ağustos 1928 perşembe akşamı, Sarayburnu; sadeleştirilmiştir.) **ATATÜRK.**

Türkçe'nin Zenginliği

Türk dili, eski ve zengin bir dildir. Onun zengin bir dil olduğu, ilkin, XI. yüzyılda Kâşgarlı Mahmut'un yazdığı **Divanü Lûgaat-it-Türk** adlı **sözlük**'te gösterilmiştir. Bu sözlükteki Türkçe kelimelerin ve verilen örneklerin bolluğu, Türk dilinin genişliğini ve zenginliğini belirtmekte; Türkçe'nin Arapça kadar zengin bir dil olduğunu göstermektedir.

XIII. yüzyılda, Fahrüddin Mübarekşah, **Şecere-i Ensab**'a yazdığı

önsözde, Arapça'dan sonra, Türkçe'den daha iyi ve daha gösterişli bir dil bulunmadığı düşüncesini ileri sürmüştür.

XV. yüzyılda, Ali Şîr Nevâî, **Muhakemet-ül-Lûgateyn** adındaki eserinde, Türkçe'nin Farsça'dan daha zengin bir dil olduğunu, karşı konulmaz örneklerle ve kesinlikle göstermiştir.

Örnekler:

«İmdi, bundan sonra Muhammed oğlu Hüseyin, Hüseyin oğlu Mahmud der ki: "Tanrı'nın devlet güneşini Türk burçlarında doğdurmuş olduğunu ve onların mülkleri üzerinde göklerin teğrelerini (= çevre, daire) **döndürmüş bulunduğunu gördüm. Tanrı onlara Türk adını verdi ve onları yeryüzüne ilbay** (= vali) **kıldı. Zamanımızın hakanlarını onlardan çıkardı; dünya milletlerinin idare yularını onların ellerine verdi; onları herkese üstün eyledi; kendilerini hak üzere kuvvetlendirdi. Onlarla birlikte çalışanı, onlardan yana olanı aziz kıldı ve Türkler yüzünden onları her dileklerine eriştirdi; bu kimseleri kötülerin —ayak takımının— şerrinden korudu. Okları dokunmaktan korunabilmek için, aklı olana düşen şey, bu adamların tuttuğu yolu tutmak oldu. Derdini dinletebilmek ve Türkler'in gönlünü almak için onların** dilleriyle konuşmaktan başka yol yoktu. **Bir kimse kendi takımından ayrılıp da onlara sığınacak olursa o takımın korkusundan kurtulur; bu adamla birlikte başkaları da sığınabilir.**

... Ant içerek söylüyorum, ben, Buhara'nın —sözüne güvenilir— imamlarının (= bilginlerinin) **birinden ve başkaca Nişaburlu bir imamdan işittim, ikisi de senetleriyle bildiriyorlar ki Yalvacımız kıyamet belgelerini, âhir zaman karışıklıklarını ve Oğuz Türklerinin ortaya çıkacaklarını söylediği sırada** "Türk dilini öğreniniz; çünkü onlar için uzun sürecek egemenlik vardır" **buyurmuştur.**

Bu söz (hadîs) doğru ise —sorgusu kendilerinin üzerine olsun— Türk dilini öğrenmek çok gerekli (vâcip) bir iş olur; yok, bu söz doğru değilse, akıl da bunu (Türk dilini öğrenmeyi) **emreder.**

Ben onların en uz dillisi, en açık anlatanı, akılca en incesi, soyca en köklüsü, en iyi kargı kullananı olduğum halde onların şarlarını, çöllerini baştan başa dolaştım. Türk, Türkmen, Oğuz, Çiğil, Yağma, Kırgız boylarının dillerini, kafiyelerini belleyerek faydalandım; öyle ki, bende onlardan her boyun dili, en iyi yolda yerleşmiştir. Ben, onları en iyi surette sıralanmış, en iyi bir düzenle düzenlemişimdir.

Ben sonsuz bir ün, bitmez tükenmez bir azık olsun diye şu kitabımı —Tanrı'ya sığınarak— Divanü Lûgaat-it-Türk (Türk Dilleri Kaamusu) **adını vererek yazdım.»** (Besim Atalay çevirisi, cilt I).

***

«Türklerin başka insanlara üstün olmalarının birkaç sebebi daha vardır. Biri budur ki Arapça'dan sonra, Türkçe'den daha iyi ve daha heybetli hiçbir dil yoktur. Bugün, Türkçe'ye rağbet eski zamanlardan daha fazladır. Çünkü, Emîrler'in ve Sipehşâlâr'ların çoğu Türk'tür. Devlet onlarındır.» (Şecere-i Ensab'ın önsözünden).

***

«Şöylece bilinmeli ki Türkler, Sartlardan (= İranlılar) **daha keskin zekâlı, daha yüksek anlayışlı, daha saf ve temiz yaradılışlıdırlar... Her ikisinin dillerinde olgunluk ve eksiklik bakımından büyük farklar vardır; güzel söz ve şiirde Türk, Sart'a üstün gelmiştir.**

Türk şairleri Farisî dille türlü şiirler ve güzel sözler yaratırlar ama, Sartların en aşağısından eşrafına, avamından âlimine kadar hiçbirisi Türkçe konuşamazlar ve konuşulanın anlamını da anlamazlar. Yüzde, belki binde biri bu dili öğrenip konuşsa bile işiten herkes, onun Sart (= Acem) **olduğunu anlar.**

Türk'ün yaradılışta Sart'tan daha yetenekli olduğuna bundan daha kesin tanık yoktur. Hiç kimse bu iddiamızın aksinden dem vuramaz. Bütün Sartlar, Türkçe sözleri kendi dilleriyle anlatmaktan eksindirler. Meselâ, ingremek ve singremek, **dertle, gizlice ve için için ağlamak demektir ve aralarında küçük bir fark vardır. İşte Türkçe'deki şu beyit:**

«Aşkını insanlardan gizlemek isteyince
Âdetim geceleri bazan ingremek, bazan da singremektir.»

Acemce'de böyle bir söz olmadığına göre, şair, tercüme ederken hangi çareye başvuracak?

Bir de Sart ilinin çoğu, belki de hepsi, yeme sözünü de, içme sözünü de hordeni **diye, tek kelime ile belirtirler. Sartlar** büyük ve küçük kardeşin **ikisine birden** birader **derler; oysaki Türkler** büyüğüne ağa, küçüğüne ini **demektedirler. Yine onlar, hem** büyük **hem** küçük kızkardeşe hâher **diyorlar; Türkler ise büyüğüne** ikeç, **küçüğüne** singil **adını vermektedirler.**

Türkçe'de bu türlü incelikler çoktur, fakat bugüne değin hiç kimse gerçeği düşünmediğinden, bu, gizli kalmıştır.

... Türk'ün bilgisiz ve zavallı gençleri, güzel sanarak, Farsça şiir söylemeye özeniyorlar. Bir insan etraflı ve iyi düşünse Türkçe'de bu kadar genişlikler, incelikler, derinlikler ve zenginlikler durup dururken bu dilde şiir söylemenin ve sanat göstermenin daha kolay, daha beğenilir olacağını anlar. Türk dilinin olgunluğu ve yüksekliği bu kadar tanıklarla meydana çıkarıldı. Gerekti ki bu halk arasında yetişen şairler, sanat sahipleri, öz dilleri dururken sanatlarını başka dil ile

meydana koymamalıydılar ve böyle bir işe girişmemeliydiler.» (Muhakemet-ül-Lûgateyn; sadeleştirilmiştir).

*
**

İlk akıncılar diyebileceğimiz bu ulu kişilerden sonra, Türkçe'nin zenginliğini, enginliğini gösterme ve ispatlama yolunda —uzun bir süre— çalışılmadığını üzüntü ile görmekteyiz.

Türk Dilini Kullanma ve Arılaştırma Akımı

«Bugünden sonra divanda, dergâhta, bârgâhta, mecliste, meydanda Türkçe'den başka dil kullanılmayacaktır.»

(Mehmet Bey - 15 Mayıs 1277)

Fende, bilimde, sanatta ileri uluslar, yeni kavramları karşılayabilecek kelimeler yaratarak dil haznelerini zenginleştirirler. Yeni kavramları karşılayacak kelimeler ise, başka uluslardan alınacak kelimeler olmamalı; dilin kendi kök ve eklerinden kendi yasa, kural ve geleneklerine uygun olarak türetilmiş kelimeler olmalıdır.

Ortaasya'da yetkin bir uygarlık kurmuş olan Türklerin, toplumsal hayatlarının üstünlüğüne paralel zenginlikte bir dilleri bulunduğu bir gerçektir. Ama İslâmlığın Türkler arasında yayılması (IX. ve X. yüzyıllar), onların İslâm uygarlığını benimsemelerine yol açmıştır. Bunun sonucu olarak da Türk şairleri, düşünürleri, eserlerinde Arapça ve Farsça'ya bol bol yer verip Türkçe kelimelerden uzaklaşmaya başlamışlardır. Dilimize yalnız Arapça ve Farsça kelimeler değil, onlarla birlikte Arapça ve Farsça'nın ekleri ve kuralları da girmiştir. Bu moda ve tutkunun yanısıra, Türk halkı ve halk şairleri, kendi öz dilleriyle konuşup yazmayı sürdürüyorlardı.

Türkçe'nin kendi benliğine kavuşması üzerinde 1908 yılına kadar birçok düşünceler söylenmiş, tartışmalar yapılmış; ama kesin bir harekete geçilememiştir. 1908'den sonra, dilimizin arılaştırılması konusunda ilk planı ve sınırı çizen, Ziya Gökalp ve arkadaşları olmuştur.

Cumhuriyet'ten sonra, Türkiye Türkçesi'nin yabancı dillerin etkisinden kurtarılması amacıyla atılan adımlar, son derece verimli olmuştur. 1932'de Atatürk'ün buyruğuyla kurulan Türk Dil Kurumu, bugüne kadar, yararlı ve hayırlı işler başarmıştır.

Bugün, Türk şairleri, hikâyecileri, romancıları, tiyatro yazarları, aydınları dilimizin arı ve güzel bir dil durumuna gelmesi için durmadan çalışmakta, başarılı eserler vermektedirler.

Aşağıdaki metinler, dilimizin arılaşması konusunda, tarihimiz boyunca ileri sürülen en önemli düşünceleri kuşbakışı göstermektedirler. Biz, buraya, bunlara karşı olanların düşüncelerini almadık; çünkü günümüz yazarlarının dillerine bakınca, tarihin ve sağduyunun birincilere hak verdiğini görmekteyiz.

Örnekler:

Gerçi kim söylendi bunda Türk dili
İlle malûm oldu mâna menzili

Çün bilesin cümle yol menzillerin
Yirmegil sen Türk ü Tâcik dillerin

Kamu dilde var idi zapt ü usûl
Bunlara düşmüş idi cümle ukul

Türk diline kimsene bakmaz idi
Türklere hergiz gönül akmaz idi

Türk dahi bilmez idi ol dilleri
İnce yolu ol ulu menzilleri.

(Âşık Paşa, 1277-1333)

*
**

Murat II.'nin **Kâbusnâme**'nin ilk çevirisi üzerinde söylediği sözler, Türk dilindeki sadelik gereğini belirtmesi bakımından önemlidir. **Mercimek Ahmet**, Murat II.'nin sözlerini Kâbusnâme'de şöyle yineliyor:

«Hoş kitaptur ve içinde çok faideler ve nasihatler vardur; amma Farisî dilincedür. Bir kişi Türkî'ye tercüme etmiş, velî rûşen değül, açık söylememiş. Eyle olsa hikâyetinden halâvet bulımazız, dedi. Ve lâkin bir kimse olsa ki kitabı açık tercüme etse, tâ ki mefhumundan gönüller haz alsa.» (Kâbusnâme çevirisi, XV. yüzyıl).

*
**

«Ve hakikatte bu böyledir ki, sözümüze birçok yardımı olan Arabî ve Farisî'yi aradan çıkarıp, lisanımız olup lâkin çoğunun Türkçesi metrûk olmakla bulamadığımız elfâzı getirerek, lâfzı az ve mânası çok lâkırdıları güzelce meydana koymak ve belâgat ve fesahati bu yola sokmak ve bu kalıba yerleştirmek doğrusu bir büyük iş ve bütün halkın beğendikleri ve anladıkları kolaylığa gidiştir ki, sehl-i mümteni denmekle senâ olunsa sezâdır.» (Mustatraf çevirisi, Esat Mehmet Efendi, XIX. yüzyıl).

*
**

Yazı dilinin sadeleşmesi konusuna ilk el atan Reşit Paşa'dır. Reşit Paşa, kültürün halk arasında kolaylıkla yayılmasını isteyen, bunun için de fen ve sanatla ilgili kitapların halkın anlayabileceği bir dille yazılması gerektiğine değinen bir aydındır.

Ahmet Cevdet Paşa, Reşit Paşa'nın bu düşüncelerini şöyle belirtiyor:

«Hünerverân-ı eslâfın lisan-ı azb-ül-beyan-ı Türkî'yi bayağı metrûk hükmünde tutup, telifgerdeleri olan âsarı arz-ı kemal zımnında ya bütün bütün başka lisan üzere veyahut elfaz-ı Arabiyye vü Farisiyye' den ibaret olup, fakat bir sahifede bir iki lâfzı Türkçe olarak tasnif ü tertibetmeyi âdet edinmiş olmalarından ve ekser-i müellefatı külliyat-ı ulûmun bir fer'i olan şi'r ü inşaya hasreylediklerinden...» (Meclis-i Umumî-i Maarif Mazbatası, A. C. Paşa, XIX. yüzyıl).

***

Türk dilinin sadeleşmesinde gazete ve dergilerin de rolü pek büyüktür:

«Tarife hacet olmadığı üzere, kelâm, ifade-i meram etmeye mahsus bir mevhibe-i kudret olduğu misillû, en güzel icad-ı akl-ı insanî olan kitabet dahi, kalemle tasvir-i kelâm eylemek fenninden ibarettir. Bu itibar-ı hakikate mebni, giderek, umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak mültezem olduğu dahi, **makam münasebetiyle şimdiden ihtar olunur.»** (Tercüman-ı Ahval Gazetesi, Şinasi, 1860).

***

«İşte okumak bilenlerin ekseri, edebiyat denilen âsarımızı istimâ ederken, başka lisandan yazılmış bir dua zanniyle âminhân olageldiklerinden... iki sayfalık bir yazı okumak için herkesi seksen defa Kaamus'a ve Burhan'a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçin marifetten mâdut olsun?..» (Mukaddeme-i Celâl, Namık Kemal, 1882).

***

«Tezyin-i elfâza olan şevkini söylüyorsun. Bu ifaden, bana vicdanını tasvir demektir. O itiyadın Allah belâsını versin! Babama mektup yazarken bile bir münasebetsiz kafiye yapmaktan kurtulamıyorum. Fakat bütün bütün ifadeperverliği de sakîl göremiyorum.

Yazılan şeyleri okudukça mahcup olmak benim de neşriyata başladığım zaman uğradığım ve hâlâ kurtulmaya muvaffak olamadığım belâlardandır. Şu kadar var ki, bu hale sebep, bizim tabiatlardan ziyade lisanımızın nakayısından hâsıl olduğuna eminim. Tab'ı sânî nasip olursa ben de âsarımda, bayağı benim yazdığım bilinemeyecek kadar,

ıslaha mecbur olacağım.» (Abdülhak Hâmid'e Mektup, Namık Kemal, 1875).

***

(Muhbir) Tasrihi caiz olan her şeyi, Asitâne'de kullanılan âdi lisan ile, yani herkesin anlayabileceği ifade ile yazacaktır.» (Muhbir Gazetesi, Ali Suavi, 1867).

«Haydi ittifak edelim. Meselâ şarap diyecek yerde ateşrenk demiyelim, düzce şarap diyelim vesselâm. Muradımız mesele anlatmakken niçin halkı bir de ibare için düşündürelim? Gazeteleri İstanbul'da avam lisanı olan Türkçe ile yazalım.

... Ezcümle telkih **yazılmış. Ne olur** telkih'in **yerine** aşı **yazılsaydı. Türkçe okumaya iktidarı olan ve umur-i ziraatle meşgul bulunan bir adam okuyup faydalanırdı. Şimdi bir bahçıvan bu kitabı okuyup anlayım deyu 15 sene de tahsil-i ilme mi çalışsın? Denirse ki çalışsın, o vakit bahçıvan kim olsun? Hem bu kadar tekellüfe ihtiyaç ne? Lisanımız yoluna konsun. İşte pekâlâ aşı lâfzını herkes anlarken** telkih **yazmanın lüzumu nedir?»** (Muhbir Gazetesi, Ali Suavi, 1867).

«Bizim vaktiyle Türkçe yazmak demekten muradımız, kaba kelimeler ve gün görmedik lâkırdılar kullanmak demek olmayıp, ancak Mîr Ali Şîr gibi eski Türklerin üslûb-i inşâsı veçhile kelâmı kısa kesmek, yani mübteda ve haber beynini zaruret olmadıkça fasletmemek tarîkıdır. Bu tarîk ile yazılan meram, pek açık ifade ve istifade olunur. Bununla beraber, mânası açık kelimeleri kullanmak dahi lâzımdır.» (Ulûm Gazetesi, Ali Suavi, Paris 1869).

***

«Elyevm, resmen ilân olunan fermanlar ve emirnâmeler âhâd-ı nâs huzurunda okutuldukta bir şey istifade ediliyor mu? Ya bu muharrerat, yalnız kitabette melekesi olanlara mı mahsustur, yoksa avâm-ı nâs devletin emrini anlamak için midir? Anadolu'da ve Rumeli'de âhâd-ı nâstan her şahsa, devletin bir ticaret nizamı vardır ve âşârın suret-i müzayede ve ihalesine ve tevzi-i vergiye ve şuna buna dair fermanları ve emirnâmeleri vardır deyu sorulsun, görülür ki bîçarelerin birinden haberi yoktur. Bu sebeptendir ki hâlâ bizim memâlikte Tanzimat nedir ve nizâmât-ı cedide ne türlü ıslâhat hâsıl etmiştir, ahali bilmediklerinden ekser mahallerde mütehayyizan-ı memleket ve zaleme-i vülât ve memurîn ellerinde ve âdeta kabl-et-Tanzimat cereyan eden usul-i zulm ü îtisaf altında ezilir ve kimseye derdini anlatamazlar. Amma Fransa ve İngiltere memâlikinden birinde memurun birisi nizâmât-ı mevcûde hilâfında cüz'î bir hareket edecek olsa avâm-ı nâs der-

hal dâvacı olur. Zira nizâmât, halkın anladığı lisanda yazılmış ve lâyıkiyle herkese tebliğ edilmiştir.

Tunus vilâyeti bundan birkaç sene evvel Düstur'un Arabî'ye tercümesini arzu ederek, bu hizmeti İstanbul'da güzelce Arabî bilir ve Türkçe anlar bir zâta havale eder. O zat, iki üç sayfada bir, yirmi kadar müşküle tesadüf ederek bir meclise gelir. Orada Türkçe lisanında vukuf- tam ve şiir ü inşada maharet-i kâmile ile mâruf yedi sekiz kişiye tesadüf eder. Müşkilâtını onlardan sual eder. Hiçbiri halle muktedir olamaz. Ve hattâ mesailin bazılarında sekizinin içtihadı birbirine mugayir çıkar. Mütercim bîçaresi: "Meğer bizim Düstur diye tercümesine başladığımız şey muamma risalesiymiş" diyerek çıkar gider. Nihayet tercümeyi bitiremez. Sonra bir başka zâta havale olunur. O da yapamaz. Hâsılı, Tunus vilâyeti mensup olduğu devletin kanunnâmesine mâlik olamaz.

... Mecâlis ü mahâkimde hâlen düstur-ül-amel olan ceza kanunnâmesi öyle nakîs-ül-ifade ve ol surette müşevveş-ül-ibaredir ki meclisler ve mahkemeler gördükleri dâvayı onun bentlerinden birine tatbik ile hükmetmek için dâvayı yaş deri gibi çekiştirmeye ve ekseriya nâhak hükmetmeye mecbur olurlar. Amma suret-i dâva bentlerin hiçbirine uydurulamazsa, yalnız ibarede veçh-i münasebet kifayet eder... Kezalik istintaklarda dahi hal böyledir. İstintak olunan bîçare, derdini bildiği lisanla söylerken, müstantik efendi, "olduğundan" lâfzına aşağıda bir de "bulunduğundan" ve "olmakla" ve "bulunmakla" gibi bir râbıta düşürüp, ötekinin hiç lisanından sudûr etmeyen birtakım ibareleri cebinden yazar. Sonra mürüvvet ederse bir kere de yüzüne karşı okur. Ve: "Bunu sen söylemedin mi, getir mührünü ve yoksa parmağını bas.» der. İstintak olunan adam, okunan şeyi Arapça gibi dinleyip bir şey anlamadan, yalnız efendiyi gücendirmeyim itikadiyle mührünü ve parmağın basar. İşte bu istintaknâme gâh olur ki bîçarenin idamına kadar sebebolur. Belki onun dediği yolda yazılsa kurtulmak ihtimali bulunur.» (Şiir ve İnşa, Hürriyet Gazetesi, Ziya Paşa, Londra 1868).

*
**

«En evvel kalem sahiplerine şunu sormak isterim ki, bizim kendimize mahsus bir lisanımız yok mudur? Türkistan'da söylenmekte bulunan Türkçe'yi gösterecekler, öyle değil mi? Hayır, o lisan bizim lisanımız değildir. Bundan altı, yedi asır mukaddem bizim lisanımız idi, fakat şimdi değil. O Türkçe bizim lisanımız olmadığı gibi, Arabî ve Farisî dahi lisanımız değildir.

Amma denilecek ki, bizim lisanımız her halde bunlardan hariç olamıyor. Hariç olamadığı gibi dahilinde de sayılamıyor. Türkistan'dan bir Türk ve Nacit'den bir Arap ve Şiraz'dan bir Acem getirsek, edebiyatımızdan en güzel bir parçayı bunlara karşı okusak hangisi anlar? Şüphe yok ki hiçbiri anlamaz.

Tamam, işte bunlardan hiçbirisinin anlayamadığı lisan bizim lisanımızdır diyelim. Hayır, onu da diyemeyiz. Çünkü, o parçayı bize okudukları zaman biz de anlayamıyoruz.

Pekâlâ, ne yapalım? Lisansız mı kalalım? Hayır, halkımızın kullandığı bir lisan yok mu? İşte onu millet lisanı yapalım.

Arapça ve Farsça'nın ne kadar izafetleri ve ne kadar sıfatları varsa kaldırıversek, yazdığımız şeyleri bugün yedi yüz kişi anlayabilmekte ise yarın mutlaka yedi bin kişi anlar.» (Basiret Gazetesi, Ahmet Mithat Efendi, 1871).

«Edibler beyninde aralık aralık Osmanlı kitabetinden bahsolunup da her halde sadeliği külfete tercih eden zevattan birisi: "Canım, yazılar bu kadar muğlâk yazılacağına biraz açık yazılsa da her okuyan anlayabilse, yani yazılan şeylere o kadar Arabî ve Farisî lûgatler katılmasa da, herkesin anlayabileceği gibi şöyle kabaca bir Osmanlıca yazılsa" dediği zaman bu zâta edilen mukabele: "Kabaca yazılmak nasıl mümkün olur? Arabî ve Farisî nasıl terk edilir? Osmanlı lisanından Arabî ile Farisî'yi çıkarırsak lisanı tamamen terk etmiş oluruz" sözlerinden ibaret olduğu görülmektedir.

Vâkıa ilk nazarda şu mukabele, yolunda gibi görülür. Çünkü biz Türkistan'dan getirmiş olduğumuz asıl ana lisanımızı kaybetmiş bulunduğumuzdan, şimdiki halde lisanımızdan Arabî ve Farisî lûgatlerini çıkarmış olsak, Osmanlı kaamusunun hemen bütün bütün boşalacağı derkârdır.

Ancak lisanımızın ıslâhına mâni olan şey yalnız bu ise, ondan bu kadar meyus olmak icabetmez. Acaba dünyada lisan var mıdır ki mahlût olmayıp da sırf kendi malı olan elfâzı kullansın?

Vâkıa Osmanlılar, Asyâ-yı vustâ'dan geldikleri zaman beraber getirmiş oldukları lisanı muhafaza etmiş olsaydılar da, bâdehû terakkiyat-ı medeniyye nisbetince lisanın dahi terakkiyatını yine Türkçe dairesinde aramış olsaydılar, şimdi kendilerine pek büyük teşekkürler ederdik. Ne faide ki o zamanlar İran ve Arabistan'dan celbine mecbur olduğumuz fuzalâ ve üdebâ, Arap ve Acem lisanından ahzine lüzum gördükleri şeyleri Türkçeleştirmek dahi şöyle dursun, belki Türkçemizi dahi elimizden alarak Arabîleştirmişler, yahut Farisîleştirmişlerdir ki, "işin gidişatı", "gün be gün" vesair bu kabli tâbirâtın zamanımızda dahi istimal edilmesi gibi büyük fesadın tohumunu daha o zaman ekmişlerdir.

Teessüfümüz yalnız bu kabîl küçük şeylerden de ibaret değildir.

Gele gele Osmanlı kitâbeti o dereceyi bulmuştur ki, kaleme alınan bir şeyi ne Arap, ne Acem ve ne de Türk anlamayarak, bu lisan yal-

nız birkaç zat arasında tedavül eder bir lisan-ı hususî halini giymiş ve azlığın çokluğa tâbi olması darbımesel hükmünde iken, bu azlık çokluğu kendisine tâbi etmek dâvasına düşerek, nihayet milleti âdeta lisansız bırakmıştır.

Fakat bir milletin lisansız kalması mümkün ve mutasavver değildir. Gayeti, yukarda dahi denildiği veçhile, milletimiz ana lisanı bulunan Türkçe'yi kaybederek onun yerine, "Osmanlı lisanı" isminden başka hiçbir isim kabul etmiyecek olan bir lisanı öğrenmiştir.

Sözümüzü daha açıkça söyliyelim: İşaretler edatımızı "filân-ı mezkûr" gibi Osmanlı lisanında kaidesi olmayan bir surette yazacağımıza "mezkûr filân" yazsak ve "âmâl-i hayriyye" diyeceğimize "hayırlı âmâl" desek, sıfatla mevsuf beyninde on yerde mutabakat aramaya hiç mecbur olmazdık. "Hayırlı âmâl" diyeceğimize "hayırlı ameller" desek ve diğer cemilerde dahi hep bu sureti iltizam etsek, müfredini öğrenebilmiş olduğumuz kelimelerin cem'-i külleti "ef'ul, ef'âl, ef'ile, fi'le" vezinlerinden hangisine tatbik edileceğini ve cem'-i kesretler nasıl bulunacağı için hiç zihin yormaya mecbur olmazdık. "Zümre-i üdebâ" yazacağımıza "edibler zümresi" desek ve her izafette bu sureti kabul etsek, izafet-i lâfziyye midir, izafet-i mâneviyye midir ve bunların her birinde muzaf ile muzafünileyhin kaç yerde mutabakati şarttır, hiç buralarını da bilmek lâzım gelmezdi.

Hele Türkçe **güvercin** ve **örümcek** gibi lûgatler durup dururken, **kebûter** ve **ankebût** gibi Arapça ve Farsça lûgatler koyarak halkı Ferhenk ve Kaamus'da baş patlatmaya mecbur etmezdik.

Bunlar bir tarafta kalsın; eğer lisanımızı sadeleştirirsek, şimdiki güçlüğün gösterdiği icbar ile birtakım kuyruklu kulaklı yanlışlıkları kabul etmiyerek, hiç olmazsa kaidece yanlışlığına hükmolunmayacak bir yolda yazı yazabilirdik.

Sözün neticesi, lisanımızı ıslah etmeye ziyadesiyle mecburuz. Biz şimdiye kadar meramını —velev ki anlaşılmayacak bir suretle olsun— kâğıt üzerine koyabilecek zatlara "filân adam kâtiptir" diye âdeta müntehî nazariyle bakardık. Fakat şimdi görüyoruz ki, okuyup yazmak denilen şey âdeta dinleyip söylemekten ibaret kalıyor. "Ben, yazar okurum" diyen adamlara, "Pekâlâ onu anladık, fakat bildiğiniz şey nedir? Hangi fenne hususiyetiniz vardır?" diye soruyorlar. Biz yirmi beş, otuz yaşına kadar zamanımızı hâlâ lisan tahsili yolunda sarf edersek, otuz beş yaşına girsek bile yine mektep çocuğu halinde kalacağız. Eğer lisana ehemmiyet vermeyip de yalnız fenne hasr-ı himmet edecek olursak —pek çoklarını görmekte olduğumuz veçhile— o zaman dahi iki satır yazı yazıp meramımızı ifadeye muktedir olamayız.

İnsan dilsiz yaşayamaz. Milletimizin terakkisini istersek her ferdi-

nin bülbül gibi şakıması için kendilerine kolaylık göstermeliyiz.» (Dağarcık Dergisi, Ahmet Mithat Efendi, 1871).

*
**

«Lisanımızın Türkçe, Arabî ve Farisî'den mürekkep olduğu söyleniyorsa da, bu terkip, sair bazı lisanlarda olduğu gibi, âdeta bir imtizaç-ı kimyevî ile hâsıl olmadığından, lisanımızda müstâmel olan Arabî ve Farisî kelimeler daima ecnebi sıfatiyle durup tamamiyle lisanımıza karışmamış ve lisanımızın kavaid ü şivesi asla mütegayyir olmıyarak, yine esas-ı asliyyesini muhafaza etmiştir. Binaenaleyh, her ne vakit istersek, bu kelimât-ı ecnebiyyeyi atarak lisanımızı temyiz ü tathir etmek elimizdedir. **Lisan-ı aslîmizin, bizi Arabî'den büsbütün müstağni edecek derecede vüs'ati yok ise de, hiç olmazsa, lisan-ı âdiye kifayet edecek kadar kelimeleri mevcut olduğundan, ıstılahât-ı Arabiyye'nin fünun ve edebiyat lisanına münhasır kalması ve hele Farisî'ye ihtiyaç kalmaması mümkündür. Vakıâ, herkesin kullanmaya alışmış olduğu "vakit" kelimesini terk ile onun yerine "çağ" kelime-i Türkiyye'sini yeniden uyandırmak biraz güç ise de, eli kalem tutan zevat bu maksada hizmet etmeyi murâdettikleri vakit, bu gibi kelimelerin iptida lisan-ı tahrirîde istimaline başlayarak, yavaş yavaş tamimlerine muvaffak olabilirler. Hususiyle ki bu gibi kelimeler büsbütün metrûk olmayıp bazı eski üdebâ vü şuarâmızın âsarında mevcut oldukları gibi, Anadolu'nun bazı taraflarında dahi hâlâ müstâmel bulunmaktadır. Lisan-ı Türkî-i şarkîde yazılmış olan Nevaî gibi eâzım-ı üdebânın âsarı mekâtibimizde talim olunarak, meydan-ı tedâvüle konulmakla dahi bu maksada hizmet olunabilir.**

... Bir lisan ne kadar güzel ve mükemmel olsa, onun kelimeleri o lisan için güzel olup diğer bir lisana geçince, sakîl ve kaba görünür; meselâ **"çağ"** kelimesi lisanımızın şivesine **"vakit"** kelimesinden elbette daha müvâfık gelir ve kulağımıza daha mülâyim ve lâtif görünür.» (Hafta Dergisi, Şemsettin Sami, 1880).

*
**

«Ne vakte kadar ötekinin berikinin edebiyatını taklit edip duracağız? Acem mukallitliğinden kurtulur kurtulmaz Arabistan çöllerinde kefaret mi çıkaracağız? Edebiyatımız artık Türk olsun, buna çalışalım. Nasihat vereceksek hep bu yolda verelim. Arap'ın dekaayık-ı şi'riyye ve hayâlât-ı metînesi kendisine mübarek olsun! Biz, bunları niçin alalım? Bizim kendimizin hayalimiz karîhamız yok mu?» (Tarik Gazetesi, H. Cahit, 1898).

*
**

«Mükemmel bir sarf-ı Türkî, lisanını doğru yazmak için bir Türk'e kifayet eder. Herhalde Türkçe ile Arapça birbirine benzemez iki lisandır.

Lisan-ı Arab'ı ihmal ettiğimiz için tarz-ı beyânımız, yani şîve-i lisanımız muğlâk ve müphem oldu demek, Arapça bilmediğim için Türkçe söyleyemem kuvvetinde bir mantıksızlıktır ki, hafazanallah!» (Servet-i Fünun Dergisi, Ahmet Reşit «H. Nazım», 1898).

⁂

«Aradan maksat kayboldu: Her taraftan sahte taassuplar, câlî tarafgirlikler uyandı; dil kesmeye usturalar bilendi; az kaldı göz çıkarmaya miller de kızdırılacaktı.

"Türkçeleri mevcut olan ve tekellümde asla kullanılmayan Arabî, Farisî veya ecnebî kelimeleri kullanmayalım" dedik ve yine öyle diyoruz. Bunun için "tasfiye-i lisan" tabirini tensip etmeyip "lisanın sadeleşmesi" **tabirinden vazgeçmiyoruz.** "Gök **kelimesi dururken** sema, sipihr, felek, âsmân, gerdun **kelimelerini kullanmaya ne ihtiyacımız vardır?" diyen bendim, yine de diyorum. Amma** "nazar-ı semai" **diyemeyecekmişiz, demezsek kıyamet kopmaz ya!**

... Bizde mezmum iki haslet vardır. Biri kendi lisanımızı tahkir ve istihfaf etmektir. Her kavim ve ümmet mensup bulunduğu cinsiyyeti muazzez ve mukaddes bilip kendi cinsiyyetini dünyada hiçbir cinsiyyetten geri ve dûn tutmaz. Türkçe'den başka lisan bilmiyoruz, yine Türkçe'yi beğenmiyoruz.

İkinci hasletimiz de şu ki, Arapça, Acemce, Fransızca, İngilizce veya diğer bir lisanda iki söz öğrendik mi, onları sarf etmek istiyoruz. Fakat ekseriya o lisanlarda tekellüm edecek kadar öğrenmediğimizden, öğrendiğimiz beş on kelimeyi hemen lisanımıza karıştırıp bu suretle o lisana vâkıf olduğumuzu âleme ilân etmek istiyoruz. İşte lisanımıza bu kadar Arabî, Farisî ve ecnebî kelimeler karışması, hiffet-i mizaçtan münbais olan hasletimizden ileri geliyor. Biraz Fransızca öğrenmeye başlayalı lisanımız Fransızca ile dahi alacalanmaya başladı. "Ekspozisyon, ekspoze edilecek bir tablo" gibi gevezeliklere gazetelerimizde ve yeni kitaplarımızda pek çok tesadüf ediliyor.» (Tarik Gazetesi, Şemsettin Sami, 1899).

«Sadeleştireceğiz diye lisanımızı kabalaştırmaktan gayetle ihtiraz etmeliyiz. "Üdebâ" **yerine pekâlâ** "edipler", "şuarâ" **yerine pekâlâ** "şairler" **diyebiliriz. Lâkin** "lûgaviyyûn" **yerine** 'lûgatçılar" **demek fikrinde değilim. Bu kaba bir tabirdir. Yemişçi, kebapçı, kunduracı denilir, lâkin lûgatçı denilmemeli.**

Elhâsıl, biz, şimdilik lûgaviyyun ve üdebâ, şuarâ gibi Arapçaları çok görmüyoruz. İptida büsbütün lüzumsuz ve garip olanlarından vaz-

geçelim, lisanımızı sadeleştirelim. Geçen günkü makalede dediğim gibi, halkımızın havâs takımının zahmetsizce anlayacağı ve tekellümde dahi kullanabileceği dereceye getirelim de, icap ederse, ilerde bir kat daha sadeleştirilir. İfrattan tefrite gitmeyelim. Her işte lâzım olduğu gibi bu işte dahi tedriçle gidelim.» (İkdam Gazetesi, Şemsettin Sami, 1901).

«Şu son günlerde nasılsa elime kırk sene evvel yazılmış bir eserim geçti, bunu gözden geçirmek istedim, sabrın ve azmin silâhlarını takınarak bundan beş on sahife okudum. En evvel yukarda işaret ettiğim hissi duydum; kendi kendime: "Bugün yazsaydım elbette daha iyi olurdu!" dedim; fakat bu mütalâa eserin inşasına, tertibine, muhtelif kısımlarına verilmiş nispete, velhâsıl vücuduna müteallik evsafına ait bir mütalâa idi. Asıl, lisanından ezâ duydum ve bu ezâyı yalnız sinirlenmekle değil, kendi nefsime karşı hiç de gururu okşayabilecek mahiyette olmayan bir istihza gülüşüyle ifade ettim...

Süs merakı bize neler yaptırmış, ne mânasız, ne sebepsiz iptilâlara yol açmış! Bugünün telâkkisiyle bunu izah etmek oldukça zor bir iş!

"Bir mehd-i gaşyâver-i hulya", "nigâh-ı mücef-fü müncemidiyle hadâret-i mütemevviceyi...", "zevk-ı bedâyiperestî-i sanatkârâne..."

Şu üç misali tek bir sahife içinden alıyorum...

Şu üç cümlede Arapça, Farsça kelimelerin birbirine eklenmiş olmasının fikre, hayale ilâve edilmiş bir hizmeti olmadığında şüphe yoktur. O halde "hulya ile uyuşturucu bir beşik", "boş ve donmuş bir gözle dalgalanan yeşillikleri", aynı kelimeleri kullanarak, fakat Türkçe bir terkip ile "bedâyi meftuniyetinin sanat zevki" demek varken sanki Türkçeden ne kadar uzaklaşılırsa o kadar hüner gösterilmiş olacak vehmiyle bu garîbeleri icat etmek işte o zamanın bir illetiydi...

Bu illetin mâlûlü elbette yalnız Edebiyat-ı Cedide değildi, o zaman edebiyata intisap dâiyesiyle geçinen bütün kalem erbabı hiç de başka türlü değillerdi...

Belki Edebiyat-ı Cedide müntesipleri, onlara karşı, "Biz de bu marifetten bibehre değiliz!" iddiasiyle bir müsabakaya, bir nevi süs yarışına girişmişlerdir.» (Sanata Dair, H. Ziya Uşaklıgil).

⁂

«Bulduğum süffikslerin 1310 (M. 1894) tarihinde istimal ve tatbikinde bir vesile zuhur etti. Bir harman makinesinin nasıl kullanılacağına dair Fransızca tarifnâmesinin tercümesini üzerime aldım. Birçok âlet adlarının Türkçesini lûgat kitabında bulamadım. Onlara Türkçeden bir karşılık uydurmak icap etti. Aradan birçok yıllar geçtiği için bu karşılıkların birçoğu zihnimden silindi. İşte hatırımda kalabilen "hachoir" **için** 'kıygı"; **Fransızca adını hatırlayamadığım bir âlet için**

"sarksı"; ,"ventillateur" için de "yellek" isimlerini uydurmuştum. Koyduğum isimlerin mezkûr makineyi idare edenler tarafından kullanılıp durduğunu sonradan öğrendim. Tabiî memnun oldum.» (Yeni Adam Dergisi, Mehmet Necip, 1934).

*
**

«Türkçe'ye sarfı hâkim olmalıdır iddiasının mücahit ve müdafii idi. On sene daima onun için çalıştı. Yirmi beş sene evvel Selânik'te neşrine başladığımız "Genç Kalemler"in "Yeni Lisan" unvanıyla tâmimine çalıştığı bu nazariye ilk önce Ömer Seyfettin'in kaleminde canlanmıştır. O zaman Bulgaristan hududunda bir bölük kumandanı olan Ömer, bir gün, bana şu mektubu yazmıştı:

"Cevabınızı almadan işte ben yazıyorum. Size bir teklifim var. Kanaatlerinize pek yakın olduğu için hemen kabul edeceksiniz sanırım. Bakınız ne; biraz izah edeyim: Edebiyattan nefret ettiğimi ve bu nefretimin iğrenç, tiksindirici bir nefret olduğunu yazmıştım. Bu nefretim edebiyata olmaktan ziyade lisanadır. Bizim lisanımız, her zaman düşündüğümüz gibi, berbat, perişan; fenne, mantığa muhalif bir lisandır. Garp edebiyatlarını biraz tanıyan mümkün değil bu nefretten kurtulamaz. Zamn ve vâakıfâne bir sa'y, tasfiye eder. Ben işte edebiyattan vazgeçtikten sonra tetebbü edeceğim fenlere, ilimlere çalışırken bu tasfiyeye de yardım edeceğim. "..." ve "..." gibi nura, hakikate muhtaç Türkleri Asya'nın karanlıklarına götürmeye çalışacağım. Sâyimin esasını teşkil edecek noktalar pek basit: Arapça, Farsça terkiplerin hiç lüzumu yoktur. Bunlar ancak süs içindir. Kimin gösterecek, teshir edecek fikri yoksa onları çok kullanmıştır. Eğer o terkipler terk olunursa tasfiyede büyük bir adım atılmış olmaz mı?.. Bunu yalnızca başaramam, geliniz Canip Bey, edebiyatta, lisanda ihtilâl vücuda getirelim. Ah, büyük fikir sây ü sebat ister."

İşte yeni lisan hareketi bu mektupla başlamıştır.» (Ömer Seyfettin - Hayatı ve Eserleri, Ali Canip Yöntem, 1935).

«1. Millî lisanımızı vücuda getirmek için, Osmanlı lisanını hiç yokmuş gibi bir tarafa atarak, halk edebiyatına temel vazifesini gören Türk dilini aynıyla kabul edip İstanbul halkının ve bilhassa İstanbul hanımlarının konuştukları gibi yazmak.

2. Halk lisanında Türkçe müterâdifi bulunan Arabî ve Farisî kelimeleri atmak, tamamıyla müterâdif olmayıp küçük bir nüansa malik olanları lisanımızda muhafaza etmek.

3. Halk lisanına geçip lâfzan yahut mânaen galâtât nâmını alan Arapça ve Acemce kelimelerin tahrif olunmuş şekillerini Türkçe addetmek ve imlâlarını da yeni telâffuzlarına uydurmak.

4. Yerlerine yeni kelimeler kaim olduğu için, müstehâse haline gelen eski Türkçe kelimeleri diriltmeye çalışmamak.

5. Yeni ıstılâhlar aranacağı zaman iptida halk lisanındaki kelimeler arasında aramak, bulunmadığı takdirde Türkçe'nin kıyâsî edatlarıyla ve kıyâsî terkip ve tasrif usulleriyle yeni kelimeler ibda etmek, buna da imkân bulunmadığı surette Arapça ve Acemce terkipsiz olmak şartıyla yeni kelimeler kabul etmek ve bazı devirlerin ve memleketlerin hususî ahvalini gösteren kelimelerle tekniklere ait âlet isimlerini ecnebî lisanlarından aynen almak.

6. Türkçe'de Arap ve Acem lisanlarının kapitülâsyonları ilga olunarak, bu iki lisanın ne sıygaları ne de terkipleri lisanımıza ithal olunmamak.

7. Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçe'dir; halk için mûnis olan ve sun'î olmayan her kelime millîdir. Bir milletin lisanı, kendisinin cansız cezirlerinden değil, canlı tasarruflarından terekküp eden canlı bir uzviyettir.

8. İstanbul Türkçe'sinin savtiyatı, şekliyatı ve lûgaviyatı yeni Türkçe'nin temeli olduğundan, başka Türk lehçelerinden ne kelime, ne sıyga, ne edat, ne de terkip kaideleri alınamaz. Yalnız, mukayese tarikıyle Türkçe'nin cümle teşkilâtına ve hususî tâbirlerdeki şivesine nüfuz için bu lehçelerin derin bir surette tetkikine ihtiyaç vardır.

9. Türk medeniyetinin tarihine dair eserler yazıldıkça, eski Türk müesseselerinin isimleri olmak hasebiyle, çok eski Türkçe kelimeler, yeni Türkçe'ye girecektir. Fakat bunlar ıstılah mevkiinde kalacaklarından, bunların hayata avdeti, müstehâselerin dirilmesi mahiyetinde telâkki olunmalıdır.

10. Kelimeler delâlet ettikleri mânaların tarifleri değil, işaretleridir. Kelimelerin mânaları, iştikaklarını bilmekle anlaşılmaz.

11. Yeni Türkçe'nin bu esaslar dahilinde bir kaamusu ile bir de sarfı vücuda getirilmeli ve bu kitaplarda yeni Türkçe'ye girmiş olan Arapça ve Acemce kelimelerin ve tâbirlerin bünyelerine ve terkip tarzlarına ait malûmat, lisanın fizyoloji kısmına değil, müstehâsât ve intisaliyat bahsi olan "iştikak" kısmına ithal edilmelidir.» (Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi, Ziya Gökalp, 1923).

*
**

«Siz, anlamadığım lûgatlerle dolu yığın yığın kitaplar, cerîdeler çıkardınız. Ben Âşık Garip'ler, Kerem'ler, Köroğlu'lar ile ruhumu avuttum. Siz, kelâmlar, tasavvuflar, felsefeler, derin derin ilim kitapları yazdınız. Ben, onlardan hiçbir şey anlamadığım için, dinimi Mızraklı İlmihâl'lerden, ilâhilerden öğrenmeye çalıştım. Siz, beni aramadınız; ben, sizi anlamadım. Artık sizden ümidimi üzdüm. Islâhat diye yapı-

ğınız, yapacağınız şeyleri dinlemeyeceğim. Ben, kendi kendimi okutacağım, kendi kendimi ıslâh edeceğim; terakkiye kendi adımlarımla gideceğim. İptida bana bir dil, bir edebiyat lâzım. Dinî, ahlâkî, iktisadî, içtimaî malûmat lâzım. Bunları kendi kendime edineceğim. Eski yıpranmış âletlerimi atarak yeni makineler kullanacağım. Toprak sürmeyi, hayvan beslemeyi, köy idare etmeyi, yol yapmayı, mektep açmayı öğreneceğim. Gizli duygularımı, şuursuz mefkûrelerimi kalbimden çıkararak ortaya koyacağım. Dinimin esaslarını bularak gerçekten İslâm ümmeti olacağım.

Bu işi yapmak için bu gördüğümüz aç, çıplak, sıtmalı oğullarımla zavallı, yoksul kızlarımla çalışmaya niyet ettim. Siz de benim evlâtlarım değil misiniz? Siz de yapma dilinizi, yalancı bilgilerinizi, boş ve faydasız gururlarınızı bırakarak bana gelir, benimle beraber çalışır mısınız?» (Halka Doğru Dergisi'nde ihtiyar bir kadının şikâyeti, 1914).

*
**

«Hüseyin Cahit Beyefendi soruyorlar: "Taksim-i âmâl tâbiri vardır, bu taksim-i âmâl tâbirine işbölümü demekle halk, onun mânasını anlar mı?" Ben de size soruyorum: "Taksim-i âmâl denildiği zaman halk, bunu anlar mı, anlamaz mı?"

Neyi anlar, neyi anlamaz; şimdi anlatacağım: Türk halkı, (gürültüler) —müsaade ediniz de söyliyeyim— iş kelimesini bilir mi? (Bilir sesleri). Bölüm, bölme tâbirini de bilir mi? (Bilir sesleri). O halde işbölümü tâbirini de bilir demektir. Bilemediği varsa, o, ancak işbölümü tâbirinin ilmî tarifidir. Bir terkibin, bir tarifin definisyonunu bilmek başka şeydir...

Efendiler, dil her tabiî mevcudiyet gibi tesir kabul eder. Fakat bu tesir, tabiî mevcudiyetlerde olduğu gibidir. Dil de şahsî arzulara tâbi bir oyuncak değildir. Görüyorsunuz ki burada elektrik lâmbaları yanıyor, biz onların ışığıyla okuyabiliyoruz, birbirimizi görebiliyoruz. Elektrik kanunları keşfedilmeden evvel bu kuvvet bizi aydınlatmak, bize müfit olmak yerine yıldırım şeklinde bizi öldürebiliyordu, evimizi delik deşik ediyordu. Nasıl oldu da biz bu kuvveti esir edebildik ve ampulün içerisine sokabildik?

Kanunlarını bulmak ve o kanunlar vasıtasıyla o tabiî kuvvetleri esir etmek suretiyle ona müessir olalım, yoksa arzumuza onu alelıtlak tâbi kılmak suretiyle değil!

Bunu yapmak için lâzım gelen şeyin birincisi ilimdir, bilgidir. Fakat ikincisi onun kadar mühim, onun kadar canlı ve onun kadar müessir bir şeydir: İnsan iradesi, insan iradesi!» (Birinci Türk Dili Kurultayı, H. Âli Yücel'in H. Ç. Yalçın'a cevabı, 1932).

*
**

«Gazi, millî şuurun ve millî irfanın bu eşsiz mihrakı, milletine hediye ettiği büyük inkılâplar zincirinin yeni bir halkası olan muazzam dil inkılâbını da ilmin sağlam esasları üzerine kuruyor. "Askerler, hedefiniz Akdeniz!" dediği zaman bu emir nasıl uzun hazırlıkların, dâhiyane ve ilme müstenit bir plânın son neticesi idiyse, diğer inkılâplar gibi bu dil inkılâbı da aynı surette uzun uzun hazırlanmış, düşünülmüş bir plânın tatbikinden başka hiçbir şey değildir. Millî dilin yabancı boyunduruklar altında kalmasına karşı, Türk ruhunun arasıra çıkardığı isyan seslerini, kurtuluş için yapılan bazı çırpınma hareketlerini benden evvelki bazı arkadaşlar izah ettiler. Fakat bütün bunlar yarım yamalak sezilmiş; zayıf, ferdî iradeler tarafından başarılamamış hareketlerdi. Kurultayımızın ilk toplandığı 26 Eylül tarihini, millî rönesansımızın bu başlangıcını, o küçük zayıf teşebbüslerin daha büyük mikyasta bir devamı gibi addetmek çok yanlış bir telâkkidir; 26 Eylül, o zayıf cereyanların bir devamı değil, birbiriyle ahenktar ve muazzam bir kül teşkil eden Türk inkılâbının en tabiî ve belki en azametli neticesidir. "Millî his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir; dilin millî ve zengin olması, millî hissin inkişafında başlıca müessirdir. Türk dili, dillerin en zenginlerindendir. Yeter ki şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklâlini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır" diyen Büyük Kurtarıcı, hedefi en katî ve mûciz bir şekilde göstermiştir. Diğer inkılâplarımızda olduğu gibi, bunda da muvaffak olacağımızdan bir an bile şüphe edemeyiz. Çünkü, ey Türk gençliği, sana Gazi'nin diliyle hitabediyorum: "Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asîl kanda mevcuttur".» (Birinci Türk Dil Kurultayı'nda Fuat Köprülü'nün konuşmasından, 1932).

*
**

«Anayasa'nın yeni yazımı (metni) ile dil işinde büyük bir adım atıldı; Türkçe, bir dilden güçsüz değildir; özenle, sevgiyle işlersek, düşüncenin bütün niceliklerini söyleyebilir.

Yeni yazım bu güveni, öyle sanıyorum, daha inanamamış olanlara da aşılayacaktır. Alışkanlığı öne sürerek günün eğilimlerine karşı koyanlar da, Anayasa'daki sözleri artık ister istemez kullanacak, onlarla yazacak, giderek onlarla düşünecektir. Onlara ısındılar mı, öteki sözlerin de onlara uygun olmasını kendiliklerinden ararlar.

Özge bir büyü vardır dil pınarında! Bir yol içen bir daha alamaz kendini. İlk günlerde hangimiz durumsamadık? Hangimiz: "Boşunadır bu çabalama!" demedik? Doğrusunu söyleyelim, hangimiz eğlenmedik? Hangimiz: "Bizim olgun, tatlı dilimizi bozuyorlar!" deyip kızmadık? Eski dilin daracık sınırları içine kapanmış olduğumuzu duymuyor,

onun yapma parıltısını göğün ışığı sanıyor, dudak kıvırdığımız uğraşmaların gerçek genişliğe kavuşmak için olduğunu anlamıyorduk. Bugün durumsayanlar, inanmayanlar, anlamayanlar da ağızlarını Türkçe'nin yaratıcı suyuna değdirince bizimle birlik olacak, yerdiklerini, güldüklerini unutup bizimle çalışacaklardır. Dileriz geçsinler bizi.

Türkçecilik akışına katılmayanların suçu, hep kurulmuş diller üzerinde düşünmeleridir. Bugünkü Fransızca'yı, Almanca'yı, İngilizce'yi ele alıyor, onların olgunluğuna vuruluyor: "Böyle mi bizim dilimiz?" diyorlar. Değil öyle. Ancak, biz de deriz onlara: "Neden şimdiki Fransızca'ya bakıyorsunuz? XVI. yüzyılın büyük Fransız yazarlarını, Amyot'yu, Rabelais'yi, Montaigne'yi okusanız a! Onlar da düşündüklerini söyleyebilmek için çırpınmıyorlar mı? Bir söz uyduruyor, sonra onu beğenmiyor, bir başkasını arıyorlar. Şimdi sizin pek sevdiğiniz, pek kıvrak bulduğunuz Fransızca, onların emeklerinden doğmuştur. Açın Du Bellay'in Défense et illustration de la langue Française (Fransız Dilinin Savunup Ünlenmesi) adlı betisini, Fransız dilinin Latince'ye göre güçsüz, kıvrak olduğunu söyleyenlerden yakınıyor, bir gün Fransızca'nın gelişeceğini, Latince'yi geçeceğini bildiriyor. Siz onun bildirildiği günlere yetişmişsiniz, önceden neler olmuş, orasını araştırmıyorsunuz. Fransızca'nın başarabildiğini Türkçe neden başaramasın? Bilin ki, bir dil, bir dilden aşağı değildir. Güveniniz, seviniz, yüreğinizde dilinizi işlemeye, genişletmeye gerekli od olsun, yeter."

Neden ta Fransızca'ya gidiyoruz? Kendi dilimiz üzerinde duralım. Bugün Osmanlıca dediğimiz... Gücüme gidiyor Osmanlıca demek; severim o dili, bizimdir de onun için. Arapça'dan, Farsça'dan birçok söz almış, gene de onlara bizim dokumuzu, bizim tadımızı sindirebilmiş. Fuzûlî, Bâkî, Nedim, Osmanlıca mı yazmışlar? Nevâî'nin yazdıkları da Arapça, Farsça sözlerle dolu, Herat'a da Osmanlı kenti mi diyeceğiz? Türkçe'dir hepsi, Naci bile: "Yegâne sevgilimizdir lisan-ı Osmanî" derken Türkçe düşünmüş, Türkçe söylemiştir... Neyse! Kolaylık için ben de Osmanlıca diyeyim.

Bugün Osmanlıca dediğimiz Türkçe'ye bayılanlar, genişliğini, gücünü tanısıklayanlar (hayran olanlar) var. Ancak onlar da Bâkî'den bu yana gelmiş ozanlarımızı okuyorlar. Osmanlıca'nın kurulma çağına baktıkları yok. Şeyhî'yi, Ahmet Paşa'yı, Necati'yi, daha öncekileri okusunlar, hepsinin aramakta olduklarını, düşündüklerini, duyduklarını söyleyebilecek bir dil edinmeye çabaladıklarını görürler. Onların bin bir eksiği, bin bir uygunsuzluğu olan dillerinden Bâkî'nin, Nailî'nin o güzelim dili nasıl çıkıvermiş? Fuzûlî eline aldığında Osmanlıca daha olgun değil, bir "diken" daha. Fuzûlî gene de dudak bükmemiş, atmamış onu: "Nevbahar olgıç dikenden berk-i gül izhar olur" deyip çalışmış.

XVI. yüzyıl Fransız yazarları, Bâkî'den önceki Türk ozanları ne yapmışlarsa biz de şimdi onu yapmaya çalışıyoruz. "İçimizde bir Rabelais, bir Montaigne, bir Şeyhî ile bir Necati mi var sanki?" diyeceksiniz. Biz de size karşılık şunu deriz: "Bir yol sorarız size: İçimizde öyle kimseler olmadığını ne biliyorsunuz? Rabelais ile Montaigne ortaya: "Büyüğüz biz!" diyerek mi çıkmışlar? Dillerini kurmak için ellerinden geleni yapmışlar. Onların büyük olduğu kendilerinden yıllarca sonra anlaşılmış. Biz de elimizden geleni yapıyoruz. İçimizde gerçekten büyükler varsa, yüzyıllar onların da değerini belirtir. Diyelim ki yoktur, ne çıkar olmazsa? Büyük değiliz diye elimizden geleni de yapmayacak mıyız? Bizden sonra gelenlerin işini biraz olsun kolaylaştırmaya çalışmayacak mıyız? Daha ilerisine gidelim: Türkçe'nin gerçekten büyük yazarı sayılacak, Montaigne gibi, Amyot gibi bir dil kurmak gücünü gösterebilecek kişi gelince, bizim emeklerimizden assılamayacak (yararlanamayacak), yeni baştan başlayıp hepsini kendi kuracak. Varsın öyle olsun! Biz dilimize sevgimizi, inancımızı göstermeyelim mi?"

Anayasa'nın yeni yazımı dil işinde büyük bir adımdır; ancak bir sonuç değil, bir başlangıçtır. Bize birkaç söz getirmiştir, onlara sevindik; gene de doğrusunu söyleyelim, ben onun getirdiği sözlerden çok getirmediklerini, getirmekten çekindiklerini düşünüyorum. Hepimizin bildiğimiz kamuya dek işledikleri söylenerek birçok Arapça sözler bırakılmış. Doğru, millet sözünü hepimiz biliyoruz; ulus, budun sözlerini ise yadırgıyoruz. Yalnız iş bilmekte, alışık olmakta, yadırgamakta değil. Bu düşünce ile gidersek belki bir sözü bile kaldıramayız. Mebus'u da hepimiz bilmiyor muyduk? Milletvekili'ni yadırgamayacak mıyız? Millet ile vekil sözlerini birleştirmekle, bir arada yazmakla iş bitmez. Gene Türkçe değildir. Neden bir arada yazacağım? Çoğulunda milletvekililer diyebilecek miyiz? Onların birleşmesi yapma bir birleşmedir; dilimizin öz kurallarına uygun değildir. Yadırganacak olduktan sonra, milletvekili yerine başka bir söz de alınabilirdi. Müdde-i umumî'yi hepimiz değilse de çoğumuz biliriz; savcı, başsavcı sözlerini ise yeni öğreneceğiz. Demek ki alışkanlık, yadırgamak bir özür olamaz... Bunlar gibi daha birçok sözler üzerinde durabiliriz.

Durmayalım. Biliyoruz, bu büyük bir adım, bir ilk adımdır. Birkaç yıl geçsin, bu yeni yazımda da değişiklikler olacaktır. Dil günden güne Türkçeleşiyor, arılanıyor, yalınlaşıyor. Anayasa'nın getirdiği sözlere çabuk alışacağız, pek yakında onun dilini eski bulacağız. Öyle olunca da gene çevrenin sıkısına uyulup belki gene çekine çekine Anayasa'yı yeniden yazacağız. Şimdilik Anayasa'nın da, bütün kanun dilinin de öz Türkçe yolunu tuttuğunu bilmemiz yeter.» (Günlerin Getirdiği, Nurullah Ataç, 1946).

Dil Sorununa Toplu Bir Bakış

«Kültürümüzün bugün en başta gelen davası, dil meselesidir. Açıkça belirtmek gerekir ki, bugün bu alanda büyük bir buhran vardır. Bu buhran; atılan yanlış adımlar, istikrarsız durum, her önüne gelenin bu işe karışması, yetki ve bilginin arka plana atılması, sağduyu ile hareket edilmemesi, bu konuda bilgi, ehliyet ve çalışmasına güvenilecek bir bilim organının bulunmaması dolayısıyla ortaya çıkmıştır. Dil meselesinin esas yönü, can alıcı noktası; dilimizi yabancı kelimelerin hâkimiyetinden kurtarıp özleştirmek ve çağdaş medeniyetin her sahadaki bütün kavramlarını anlatabilecek bir duruma getirmektir. Bu, dili bir yandan millîleştirmek, bir yandan da büyük bir ilim ve kültür dili haline getirerek çağdaş seviyeye ulaştırmak demektir.

Bu esas noktalarda kimsede bir düşünce ayrılığı yoktur. Herkes çağdaş medeniyetin ilim, fen, teknik, edebiyat, felsefe, sanat alanlarındaki bütün kavramlarını anlatabilecek zengin, arı, duru bir dil istemektedir. İstekte birlik olmakla beraber, tatbikatta çeşitli görüşlerin ve çalışmaların yer alması, işi karıştırmakta, içinden çıkılmaz hale getirmektedir. Dili sadeleştirmenin sınırının iyice ve kesin olarak çizilmemesi ve önüne gelenin rasgele yeni kelimeler meydana getirmesi meseleyi karmakarışık eden ve ayrılıklar doğuran başlıca sebeplerdir. Sadeleştirme işinde, dile mal olmuş, Türkçeleşmiş kelimelerin de atılması, hatta bilgisizlik yüzünden Türkçe kelimelerin de çıkarılması, yeni meydana getirilen kelimelerin ise çok defa gramer kurallarına aykırı olması davasının hedefe varmasını güçleştirmektedir. Bu konuda en yetkili olan akademik çevre, üniversite mensubu bilginler davaya inanmakta, fakat ilim yolundan yürünmediği için tatbikatı beğenmemekte, tenkit etmektedirler. Türk Dil Kurumu'nun ise, son yıllardaki çalışmalarıyla, davanın ilim yönünden çok, propaganda yönüne önem verdiği görülüyor.

Dil davasını çözmek için, ülküde olduğu gibi, tatbikatta da bazı prensipler etrafında toplanmak, bunlar üzerinde de tam bir anlaşmaya varmak gerekir. Bunların ne olduğunu belirtmeden önce, davanın tarihçesine kısa bir göz atmak faydalı olacaktır.

İlkin şu noktayı hemen işaret edelim ki, dilimizi sadeleştirme ve yabancı dillere karşı istiklâlini koruma isteği ve düşüncesi, son zamanlarda ortaya çıkan bir cereyan değildir. XI. yüzyılda Arapça karşısına Türkçe'yi çıkaran Kâşgarlı Mahmut ile, XIII. yüzyılda dilimizin istiklâlini ilân eden Karamanoğlu Mehmet Bey ve XV. yüzyılda bir yandan Türkçe'nin Farsça'dan üstünlüğünü gösteren, öbür yandan Çağatay edebî Türkçe'sini kuran Ali Şîr Nevâî, dil sevgisi ve millî şuur sahibi büyük Türkçecilerimizdir.

Bilindiği gibi, dilimizin bugün için bilinen ilk mahsulü olan Orhun Yazıtları (VIII. yüzyıl), pek yabancı kelime taşımamakla beraber, Uygur Devresi Türkçe'sinde, Buda dini tesiriyle Sanskritçe'den geçme birçok kelime görülmektedir. Fakat dilimizin sadeliğini kaybetmesi XII. yüzyılın sonunda edebî lehçelerin (Batı-Doğu; daha sonra Osmanlı, Azerî, Çağatay lehçeleri) teşekkülünden sonradır. İslâm medeniyeti dairesine girildikten sonra din dili sayılan Arapça'dan ve edebiyat dili kabul edilen Farsça'dan dilimize pek çok kelime ve gramer şekli geçmiştir. Yüksek tabakanın, okumuşların züppeliği ve kozmopolitliği sonucu, kullanılması zarurî olmayan, Türkçe'de karşılığı bulunan kelimeler de dilde yer tutmuş, böylece halk dilinden uzak bir zümre yazı dili meydana gelmiştir. Bugün (Osmanlıca) dediğimiz, konuşma diliyle ilgisiz, sun'î yazı diline karşı daha ilk zamanlarda tepkiler uyanmış, sade Türkçe'yi isteyenler ortaya çıkmıştır. (Meselâ, Âşık Paşa, Aydınlı Visâlî, Tatavlalı Mahremî ve Türk-i Basit cereyanının başı Edirneli Nazmi gibi). Basit ve sade Türkçe cereyanı Tanzimat'tan sonra daha kuvvetlenmiş ve hızlanmıştır. Örnek için Namık Kemal'in **«Birçoklarımız yazdığı gibi konuşmaktan veya konuştuğu gibi yazmaktan utanıyor»** sözü ileri sürülebilir. Meşrutiyet'ten sonra Velet Çelebi ve Necip Âsım gibi Türkçeciler ve Türkçülerin tesiriyle daha da şiddetlenmiş olan sadeleştirme cereyanı, 1912'de Selânik'te «Genç Kalemler» dergisinin çıkmasıyla ve Ömer Seyfettin, Ali Canip ve Ziya Gökalp'in gayretleriyle umumîleşmiş ve millî bir mahiyet kazanmıştır. Gerek bunların, gerek daha sonra yetişen şair ve ediplerin eserleri sadeleştirme cereyanını hedefine yaklaştırmıştır. Gayeye varılması, Atatürk devrinde ve O'nun irşadlarıyla mümkün olmuş, artık yazı dili ile halk dili birbirinden farksız hale gelmiştir.

Aziz Atatürk, **Türk Dili Tetkik Cemiyeti**'ni kurarken, dilimizin en geniş şekilde incelenmesini ve sadeleşme cereyanının başarılı bir sonuca ulaştırılması gayesini gütmüştü. Bir yandan dilimiz yabancı dillerin tesirinden kurtarılıp mümkün olan sadeliğe ve özlüğe kavuşturulacak, öbür yandan o zamana kadar yazılamayan dilbilgisi ve sözlüğümüz meydana getirilecek ve eski, yeni bütün ilmî terimlere Türkçe karşılıklar bulunacaktı. Birbirine sıkı sıkıya bağlı olan bu işler için, önce halk ağzından ve eski kitaplardan kelimelerin, şekillerin derlenmesi gerekiyordu. Bu yola gidildi. Mükemmel bir dilbilgisi ve sözlüğe henüz bugün bile sahip olamamakla beraber, Atatürk'ün yakın ve ısrarlı ilgisiyle dili sadeleştirme işini başarıya ulaştırmak mümkün oldu. Terimlerin Türkçeleştirilmesi meselesinde de hayırlı adımlar atıldı. Bir ara, karşılığı olsun olmasın bütün yabancı asıllı kelimeleri atmak, dili tamamıyle öz Türkçeleştirmek cereyanı (aşırı tasfiyecilik) rağbet kazandığı, hatta Atatürk'ün de bir iki nutkunu bu şekilde verdiği görül-

mekle beraber, ilme ve akla aykırı olan bu çıkmaz yoldan çabuk dönüldü. Atatürk'ün eşsiz sezişi ve dehâsı, bütün dillerin menşelerinin Türkçe olduğunu ileri süren **Güneş-Dil Teorisi** ile her türlü aşırılığı önledi ve gidilecek yolun dili aşırı özleştirme değil, sadeleştirme olduğunu bir kere daha gösterdi. Bu hususu bugün hâlâ anlamamış bir zümrenin bulunuşu, üzüntüyle karşılanacak bir noktadır.

Dikkat edilirse, dili sadeleştirme meselesinin konuşma dili ile yazı dili arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmak gayesi taşıdığı anlaşılır. Yüzyıllar boyunca bu büyük ayrılığı ortadan kaldırmak için çalışıldı ve 30-40 yıl önce bu savaş zaferle sona erdi. Bugün konuşma dili ile yazı dili arasında yeniden bir ayrılık doğmak üzeredir. Esas tehlike de budur. Yazı dili, milletin ortak dilidir, umumî dildir. Halk dilinden, konuşulan dilden, canlı dilden uzak ve ayrı olmaması gerekir. Bir sınıf ve zümrenin kendi arasında kullandığı dil ile ilim dili ise, hususî dildir; terimlere dayanır. Ortak dil olan yazı dili ile bu hususî diller birbirine karıştırılmamalıdır. Yazı dilinin, cümle kuruluşunda bazı farklar bulunmasına rağmen, malzeme bakımından muhakkak konuşma diline, yaşayan dile dayanması şarttır. Bütün dünya dillerinde durum budur. Hususî dillerdeki terimler ise, zamanla ve ihtiyaca göre değiştirilebilir ve yenilenebilir.

Yazı ve konuşma dili arasındaki bu ilgiyi belirten lisaniyat ilmi (dilbilim-linguistique), ayrıca hiçbir dilin tamamıyle saf olmadığını ve olamayacağını da göstermektedir. Gerçekten de meselâ on binlerce kelimelik Fransızca'da Frankların öz malı olan kelimelerin sayısı iki yüzü geçmez. Kalanının büyük bir kısmı Latin, bir kısmı Grek menşelidir. Yüz bini aşan bir kelime hazinesine sahip İngilizce'nin ise, yarıdan fazla kelimesi Fransızca'dan geçmiştir. Çok geniş ve saf olduğu sanılan Arapça'da İbranî, Süryanî, Türkçe menşeli kelimelerin bulunduğu gerçektir. Başka dillerden kelime almak, bir dil için kusur değildir. Kötü olan, başka dillerden geçme gramer şekilleridir. Bir kelime ses, şekil ve anlam değişikliğine uğrayarak bir dile yerleşmişse ve onunla birleşik şekiller ve deyimler yapılmışsa artık bu kelime, o dilin malı sayılır. Bütün Batı dillerinde böyle bir durum vardır. Kimse yabancı asıllıdır diye kelimeleri dilden atmayı düşünmez. Dilden atılması gereken yabancı asıllı kelimeler; karşılığı yaşayan dilde, halk dilinde bulunan ve «nüans» taşımayan kelimelerdir. Dili sadeleştirmek ve millîleştirmek, onu fakirleştirmek, ifade imkânlarından mahrum bırakmak demek değildir.

Dil de millet gibi tarihî bir gerçektir. Onun meydana gelişi irademiz dışındadır. Başka türlü teşekkül etmiş olmasını istemek elimizde değildir. Kabul etmek istesek de istemesek de o, bir realitedir. İçtimaî bir müessese olması hasebiyle ferdin iradesi dışında olan ve kendini

ferde zorla kabul ettiren dil, ayrıca kendi kanunlarına uyan ve ona göre gelişen tabiî (canlı) bir varlıktır. Dile yapılacak müdahale, kendi kanunlarına aykırı olursa, müspet bir sonuç almak mümkün olmaz.

Dil davasını çözmeye çalışırken, sadeleştirme ve özleştirmeden ne anlaşıldığını ve bunun sınırlarının ne olduğunu açık şekilde belirtmekte büyük fayda vardır. Bugün Osmanlıca'yı isteyen, ona dönelim diyen kimse yoktur. Herkes açık, sade, temiz bir dil istemektedir. Yalnız bu görüşü benimseyenler içerisinde dilin sadeleşmesinin, kendi kanunları çerçevesinde, tabiî bir gelişme yoluyla olması gerektiğini ileri sürenler bulunduğu gibi, sadeleştirmeyi bilgili müdahalelerle çabuklaştırmak isteyenler de vardır. Her iki düşünce de doğrudur ve ikincisinin üstünlüğü açıktır. Üniversitedeki dil bilginleri ikinci görüşün sahibidirler.

Bu görüşlerden başka bir de, karşılığı bulunsun bulunmasın, dildeki yabancı asıllı bütün kelimeleri atmak isteyenler görülüyor. Tatbikatta büyük yanlışların ortaya çıkmasına sebep olan ve davayı çözülemez hale getiren işte bu görüştür. Bu görüş tarihe ve sosyolojiye aykırı olduğu gibi, dilbilime de aykırıdır. Çünkü, yukarda da işaret edildiği gibi, hiçbir medenî dil saf değildir ve dil, kendi kanunları içerisinde gelişen canlı (tabiî) bir varlıktır. Ayrıca, Türk dilinin bir «etimoloji» sözlüğü bulunmadığını da unutmamak gerekir. Kelimelerin hangi dilden geldiğini, menşelerinin ne olduğunu küçük bir bilgin topluluğu dışında bilenler hemen hemen yoktur. Bazı kelimelerin menşei ise bilinmemektedir. Henüz bir etimolojik sözlüğe bile sahip değilken, şu kelime Türkçe, şu kelime değildir şeklinde davranmak ve bu arada cehalet sebebiyle Türkçe menşeli kelimeleri de dilden atmak son derece yanlış bir iştir. Esasen kelimelerin menşei, etimolojisi meselesi, bilginlerin uğraşacağı bir konudur. Halkı doğrudan doğruya ilgilendirmez. Halk için kelimelerin menşei değil, manası ve kullanılışı önemlidir. Halk manasını bildiği, ekini tanıdığı, yapılışını anladığı kelimeyi kendinden sayar, benimser.

Devrime, «bir kurumu ve bir sistemi kökünden değiştirmek, yerine yenisini koymak» anlamı verirsek, dilde devrim yapılamayacağı anlaşılır. Çünkü, dilde devrim yapmak demek, mevcut olanı kaldırıp yerine yenisini koymak, yani meselâ Türkçe yerine Fransızca'yı almak demektir ki; bu, mümkün değildir. Harf sisteminde değişiklik yapılabilir, bir alfabe bırakılıp öbürü alınabilir ama, dilde baştan sona kadar değişiklik yapılamaz. Dili kökünden değiştirmek, yeni bir dil meydana getirmek imkân içinde bir iş değildir. Dilde ancak ıslahat yapılabilir, o da kendi kanunları çerçevesinde olmak şartıyla. Dil için devrim (révolution) değil, evrim (tekâmül - évolution) bahis konusudur.

Burada, dildeki yeniliği, özellikle, yeni kelimeleri, halkın yaptığını belirtmek yerinde olacaktır.

Sanatkâr her eserinde yeni kelimeler doğuran bir kişi değil, kelimelere yeni kullanılış ve manalar kazandıran, halk arasındaki kelimeleri edebî dile sokan kimsedir. Sanatkâr ve yazarların da yeni kelimeler yaptığı görülebilir, fakat bu «néologisme», son derece sınırlıdır. Bir kitabın her sayfasında yeni ve bilinmeyen 50 kelime kullanmak bir «néologie» yapmak değil, dili altüst etmektir. Bilginlerin yaptığı kelimelere gelince, bunlar ortak yazı dili kelimeleri değil, ilim terimleridir, hususî dille ilgilidir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, hususî dillerde (zümre, meslek, ilim, teknik dillerinde) yeni kelimeler, daha doğrusu terimler meydana getirmek ve bunları zamana ve ihtiyaca göre değiştirmek fertlerin ve kurulların yapabileceği bir iştir ve mümkündür. Yeni kelimeler yapılmasında dil bilginlerinin durumu ve vazifesi ise daha başkadır. Dil bilginleri, yeni terimler yapılırken ilgili ilim dalının uzmanlarına yardım edip bu kelimelerin dil kurallarına uygun olmasını sağladığı gibi; halkın meydana getirdiği veya herhangi bir yolla ortaya çıkan yeni kelimeleri de inceleyip bunların varsa yanlışlarına işaret eder, düzeltilmesine çalışır.

Mutlak tasfiyeye kadar varan aşırı özleştirmenin yanlışlığını belirtirken, Türk dilinin tarihi ve modern lehçeleriyle bir bütün olduğu esasının gözden uzak tutulmaması gerektiğini işaret etmek uygun olacaktır. Atatürk'ün dil anlayışı tarih görüşünde olduğu gibi, bütün tarihî ve coğrafî devir ve sahaları içine alan bir «bütün Türklük» anlayışıydı. Dilden kelimeler çıkarır ve yeni kelimeler meydana getirirken bütün Türk lehçelerini göz önünde tutmak icap eder. Çünkü, pek çok kelime birçok lehçelere ortaktır. Bunlar değiştirilip yenileri konacaksa, hepsi için aynı kelimelere yer vermek doğru olur. Aksi halde, Türk lehçeleri arasındaki bağ ve birlik bozulmuş olur.

Bir nevi ırkçı görüş taşıyan aşırı özleştiricilerin çalışmaları konuşma dilinden uzak uydurma (sunî) bir yazı dili doğurmak yolundadır. Böyle bir dilin tutunup yaşaması düşünülemez. Ortada koca bir Osmanlıca örneği var. Konuşma dilinden ayrı, sunî bir dil yaşasaydı; altı yüz sene işlenmiş mükemmel bir hale gelmiş Osmanlıca yaşardı. Dili sadeleştirme ve özleştirmede çok aşırıya gidenler, çıkmaz bir yoldadırlar. Bu görüş akla da, ilme de aykırıdır. Tabiî dilden, yaşayan, konuşulan canlı dilden uzaklaşmamak gerekir. Bir zümrenin benimseyip kullandığı sunî bir dil «argo» olmaktan ileri gidemez. Yazı dili, bütün milletin ortak dilidir, umumî dildir. Yazı dilleri, bütün halkın benimsediği ortak konuşma dillerine dayanırlar. Konuşma dilinden uzak bir yazı dilinden bahsedilemez. Bu sebeple sadeleştirme ve özleştirmede aşırı gitmemek; konuşma dilinden, canlı dilden ayrılmamak yerinde olur.

Sadeleştirme işinde sınır ve ölçü olarak yaşayan dil alınmamalıdır. Bugün yapılacak iş, dilbilgisine aykırı olmayan müdahalelerle, sadeleştirme ve özleştirme meselesini tamamıyle gerçekleştirmek, terimleri Türkçeleştirmek ve Batı'dan gelen her sahayla ilgili yeni terimlere karşılıklar bulmaktır.

Dil işinde de, öbür meselelerde olduğu gibi, halka ve ilme inanmakla ve sağduyuyla hareket etmekle ancak başarıya ulaşılabilir. İlme kulak vermeden, zorlamalarla ve büyük kütlelerin temayülünü hiçe sayarak davayı yürütmek mümkün değildir. Dilin özleştirilmesi yanında, ilmî bakımdan incelenmesine de önem verilmelidir. Bugün dilimizin henüz dört başı mamur bir grameri ve sözlüğü bile meydana getirilmemiştir. Dil çalışmalarını daha çok bu yöne kaydırmak yerinde olacaktır. Dilimiz her bakımdan incelenip araştırıldıktan sonra, sadeleştirme davası daha kolay yürüyecektir. Çünkü, bütün imkânları ortaya çıkmış olacaktır. İlme dayanan bir görüşün ise, başarıya ulaşmamasına imkân yoktur. Dil davasını çözmek istiyorsak, bu yola yönelmek zorundayız. Sunîlikten kaçınma, ilme dayanma ve canlı dil esasından hareket etme bizi başarıya ve zafere götürecektir.» **(Doç, Dr. Faruk K. Timurtaş,** Türk Kültürü, sayı 9, 1963).

***

Dilimizin sadeleşmesi konusunda birçok düşünceler gördük. Biz, daha yukarda söylediğimiz gibi, buraya yalnızca sadeleşmenin gerekliğine inanan kişilerin düşüncelerini aldık. Oysaki bu sadeleşme akımına karşı olanlar da vardır. Bu nedenle, sadeleşme konusundaki düşünceleri bugün üç noktada toplayabiliriz:

1) **Bütün yabancı kelimeleri dilden atmak.**

2) **Ne olursa olsun dile dokunmamak.**

3) **Yabancı kurallarla birlikte yabancı kelimeleri de atmak, ama halk ağzında yaşayanlara dokunmamak.**

Birinci ve ikinci düşüncenin savunucuları, dönem dönem değer kazanmış; kimi zaman birinci düşüncenin elçileri, kimi zaman da ikinci düşüncenin elçileri, sadeleşme konusunda ağırlıklarını koymuşlardır.

Üçüncü düşüncenin elçileri ise, tutumlarına kesinlik verememişler; isteklerinin sınırını çizememişlerdir. Ilımlı bir yol tutmak istedikleri halde, zaman zaman hem birinci, hem de ikinci düşüncenin elçileri tarafından hırpalanır olmuşlardır.

Ö r n e k :

İTİRAZLARA KARŞI

«Dili özleştirme hareketine karşı her zaman ileri sürülen birtakım itirazlar vardır. Yazımızda bunların bellibaşlılarını gözden geçirerek düşüncelerimizi kısaca açıklayacağız.

Özleştirme:

Bir itiraz şudur: "Dilde tasfiyecilik yapılıyor. Bu, sakat bir yoldur. Her dil başka dillerden kelimeler alır. Biz de Arapça'dan, Farsça'dan ve başka yabancı dillerden kelimeler almışızdır. Bunları atamayız."

Bir ilim prensibine dayanarak onun neticelerini bildiriyormuş gibi bu sözlerde hükümler, birbirine karıştırılmakta ve ilim prensibi soysuzlaştırılmaktadır. Gerçek olanı ve olmayanı ayırmalıyız:

1) Her dil gibi Türkçe de başka dillerden kelimeler almıştır ve alacaktır. Bu doğrudur.

2) Fakat, yabancı kelimeler için bir dilin kapıları ardına kadar açık bırakılamaz.

3) Alınmış olan her kelimenin atılamayacağı düşüncesi yanlıştır. Bunlar içinde: a) Ölmüş kelimeler vardır ki hemen atılmaları gerektir; b) Ölmek üzere olan kelimeler vardır ki ne yapılsa canlandırılamazlar; c) Canlı ve lüzumlu olanlar vardır, bunların atılmaları şimdilik düşünülemez.

4) Bu açıklama gösterir ki, yüzde yüz tasfiye zaten istenilmemektedir. Ama ölenleri ve can çekişenleri vaktinde görüp temizlemek ve bunların yerine Türkçelerini koymak bir borçtur. **İşte özleştirme budur. Özleştirme, tasfiye değil, "mümkün olduğu kadar çok Türkçeleştirme"dir.**

Yaşayan Dil:

Özleştirmeye karşı olanlar, yabancı kelimeleri savunurken şunu da söylüyorlar: "Yaşayan dildeki ecnebi kelimeler, Türkçe sayılır. Bunları atıp yerlerine öz Türkçe koymak lüzumsuzdur."

Yaşayan dil, şimdi kullanılmakta olan dildir. Fakat hangi zamanın kullanılmakta olan diline "değişmez şekil", "son şekil" **denilebilir? Çok eskilere kadar gitmeye lüzum yok; Halit Ziya Uşaklıgil, gençliğinde yazdığı eserlerin dilini ihtiyarlığında değiştirip bu eserleri tekrar bastırmak zorunda kalmadı mı? Size Hüseyin Cahit Yalçın'ın** "Bayram Sabahı" **adlı yazısından birkaç satır vereyim:**

"Şimdi namaz bitmişti. Bir sa'y-i muharribin taht-ı tesirinde bozulan haşin ve çalışkan ellerle bu mecburiyet-i hayatiyeden masun kalmış nerm ü nazik kibar eller aynı huzur-i ulviye merfû, yamalı hırkalarla yeni, muattar libaslar altında çarpan kalpler, şerait-i hayatiyyenin birbirinden uzaklaştırdığı bu sunûf-i içtimaiyye efradı buradan aynı hiss-i istiaze vü iltica ile merbut, aynı memba-i âmâle müteveccih, dua başlıyordu."

Kendisi yaşamakta olan bu edibin yukardaki dili ölmemiş midir? Hepimiz görüyoruz ki Yalçın, şimdi bu dille yazmıyor. Dünyada yerinde sayan hiçbir dil yoktur. Onun için belirli bir zamanın diline "yaşayan dil" diye yapışıp onun değişmesine engel olmaya çalışmak boşuna bir çabadır.

Tedricî Tekâmül - Hızlı Gelişme:

Diyorlar ki: "Dil, tedricî tekâmül kanunlarına göre gelişir. Bundan dolayı onu kendi haline bırakmalıdır."

"Tedricî tekâmül" **bir yerde durmamak, devamlı şekilde değişmek ve gelişmektir. Halbuki onlar** "yaşayan dil" **diye belli bir zamanın diline yapışıyor, onu değişmeye bırakmamak istiyorlardı. Tedricî tekâmülü kabul etmekle "yaşayan dil" tezlerini kendileri baltalamış oluyorlar. Bu noktaya işaret ettikten sonra, evrimin ağır veya hızlı olması meselesini ele alalım: Dilde değişme ve gelişmeyi bizim gibi onlar da kabul ediyorlar. Ancak onlar** "tedricî gelişme" **taraflısıdırlar; biz ise "hızlı gelişme" taraflısıyız. Hızlı gelişme, dilimizi yabancı dillerin baskısından kurtarmak ve benliğine kavuşturarak kendine yeter hale getirmek için amaca yavaş adımlarla değil, hızlı adımlarla gitme ve zaman kazanma usulüdür. Bu da içinde bulunduğumuz hayat şartlarının zarurî bir sonucudur. Otuz yıldan beri kültürü ve yaşayışı yeni bir yönde hızla gelişen topluluğumuzda, gene toplumun bir varlığı olan ve öteki toplum değerlerine her taraftan bağlı bulunan dilin, bulunduğu halde kalmasını, yahut normal zamanlardaki ağır adımlarla gelişmesini toplumbilim kanunları mümkün görmez. Bunun içindir ki, dil de öbür değerler gibi hızlı bir değişme yoluna girmiştir. Arap alfabesini bırakmış olan, okullarında artık Arapça ve Farsça öğretilmeyen bir topluluğun Arapça ve Farsça ile dolu bir eski dili az zamanda Türkçeleştirmesinden daha tabiî ne olabilir? Demek ki dilin bugünkü hali "tabiat-ı eşyadan mütevellit"tir; bizi sarmış bulunan hayat olaylarının bir sonucudur. Bu durum inkâr edilemez ve bu selin önüne set çekilemez. Yapılacak şey, gene o yönde açacağımız kanallarla bu akımdan faydalanmaktır.**

Dil Devrimi:

Burada "dil devrimi" **sözünden ne anlaşılması gerektiğini de açıklamalıyız. İtirazcılar diyorlar ki:** "Dil devrimi sözü, maksatlarının ne

olduğunu ortaya koymaktadır: Türk dilini devirmek, yıkmak, dilin altını üstüne getirmek."

"Türk dili" sözünden biz ne anlıyoruz, onlar ne anlıyorlar? Bunu biraz sonra açıklayacağız. Türk dilindeki devrime gelince: Biz bunalmış olan dilimizi açık havaya çıkarmaya, yüzyıllar boyunca tahrip edilmiş bulunan Türk dilini onarmaya, dilimizde hızlı gelişmeyi sağlamak için bir sistem değişikliği yapmaya bu adı veriyoruz. "Devrim" kelimesinin lâf tarzına takılıp bundan keyfî birtakım anlamlar çıkarmak herkesin gözü önündeki gerçekleri değiştirmeye çalışmaktır.

Şunu da unutmayalım ki, hızlı gelişmenin daha aşırısı olan "atlama" da tabiat kanunlarında vardır.

Osmanlıca-Türkçe:

Eski dil taraflıları, dilin özleştirilmesinden konuşulurken, "Osmanlıca" sözünün kullanılmasına kızıyorlar. Sözlerini olduğu gibi buraya geçiriyorum: "Ortada bir Osmanlıca dili yoktur. Ortada en az on asırlık bir Türkçe vardır. Değişir, şu hale ve bu hale girer. Bazen cümlesinde tek bir Türkçe kelime olmayabilir. Fakat ortadaki bütün, Türkçe'dir."

Tartışma konumuz olan dil "bazen cümlesinde tek bir Türkçe kelime olmayabilir" dedikleri eski dildir. Bunun adı ister Osmanlıca, ister Osmanlı-Türkçesi olsun, ister Divan Edebiyatı dili olsun, isterse sadece Türkçe olsun. O, adına Osmanlıca denilmekle başka bir kılığa sokulmuş olmayacağı gibi, Türkçe denilmekle de bugünün dili olmaz. Asıl mesele, ona verilecek ad değil, onun değiştirilmesi gerekli olup olmadığıdır. Bu dili tutanlara göre, "Osmanlıca sözü gençliği ve körpe dimağları aldatmak için yirmi beş seneden beri kullanılan bir safsatadır." Bize öyle geliyor ki, ortada aldatmak için kullanılan bir safsata varsa, o da, Osmanlıca terimi değil, "cümlesi içinde tek bir Türkçe kelime bile olmayan" sözleri, Türkçe adı altında bugünkü dil imişçesine göstermeye çalışmaktır. Osmanlıca'nın, iddia edildiği gibi, yirmi beş yıldan beri kullanılan bir devrimci sözü olmadığı ise o kadar meydandadır ki bunu görmemek için bütün Tanzimat devri eserlerini ortadan kaldırmak lâzımdır. Altmış bu kadar yıl önce Ahmet Vefik Paşa, sözlüğüne Lehçe-i Osmanî adını koymamış mıdır? Önsözünde Lisan-ı Osmanî demez mi? Osmanlıca teriminin o devirde kullanıldığını Şemsettin Sami söylemiyor mu?

Dünyada, hükümdar adlarıyla anılan Çağatayca, Nogayca, Özbekçe gibi diller bulunmakla beraber biz Osmanlıca sözü üzerinde fazla durmak istemiyoruz. Fakat yapısı ne kadar Türkçe olursa olsun, "cümlesi içinde tek bir Türkçe kelime bulunmayan" söz, savunulacak Türkçe midir? Bunun üzerinde durmak istiyoruz.

İlim, böyle bir cümleyi Türkçe saymakla beraber, aynı ilim, aynı cümleyi "bugünün Türkçesi" saymaz. İlmî görüşün ikinci yarısını niçin söylemiyorlar? Bu, Bektaşi fıkrasındaki tartışma usulüne başvurmak değil de nedir?

«Cevanib-i erbaanın halvet-i müzîesini mevç mevç nûş eyleyerek...» (Cenap Şahabettin)

«Piyramen-i azmimde hayalât-ı ciyehper...» (Fikret).

gibi cümlelerin Türkçe olduğunu şunun için ileri sürüyorlar ki arkasından vefat etmek sözünün müdafaasını yapabilsinler ve: "Kediler, fareler ölür, fakat insanlar vefat eder" vecizesini ibda edebilsinler. Aldatma ve safsata hangi taraftadır?

Müdahale ve Zorlama:

Şimdi: "Müdahale ve zorlama tabiat kanunlarına aykırıdır. Dili kendi haline bırakmalıdır" mütalâasını inceleyelim. Müdahale ve zorlama tabiat kanunlarına aykırı ise, ortada korkulacak hiçbir şey yoktur. Çünkü bu hareket, sonuçsuz kalacak demektir. Halbuki dilin müdahale ve zorlama kabul etmediğini söyleyenler, telâş içindedirler: "Dili bozdular!" diye feryat ediyorlar. Demek ki bu müdahale dilde bir değiştirmeye, hızlı bir gelişmeye —onların düşüncesine göre bir bozulmaya— sebep olmuştur. Yani, tabiat bu müdahaleyi reddetmemiş, kabul etmiştir. Öyleyse yapılan iş, tabiat kanunlarına aykırı değil, uygundur. Gerçekte, bir ekin tarlasını bürümüş olan yabancı otları ayıklayıp faydalı bitkinin gelişmesini kolaylaştırmanın aynıdır. Tohum ıslah istasyonları, aşılamalar, tabiatın kabul etmesinden faydalanılarak yapılan müdahaleler değil midir? Eğitimi inkâr edebilir miyiz? O da insanoğlunun ve bazı hayvanların melekelerini belli yönlerde geliştirmek için yapılan müdahaleden başka nedir? Öbür toplum meselelerini kendi hallerine mi bırakıyoruz? Yoksa müdahalelerimizle şu veya bu yola mı sokuyoruz? Hiçbir müdahalede bulunmadan dilin kendi kendine gelişmesi mümkün müdür? Her sabah kalktığımız vakit dili biraz daha uzamış, biraz daha serpilmiş, yahut eski elbiselerini atıp yenilerini giymiş bulabilir miyiz?

Baba-Evlât Anlaşmazlığı:

Müdahaleyi zararlı bulanlar, bunun fena sonuçlarına bir örnek vermek için diyorlar ki: "Evde baba-evlât birbirlerini anlamaz oldular..' Bu iddiaya göre baba ile evlât ya günlük konuşmalarında anlaşamıyorlar, yahut okul kitaplarındaki yeni terimleri baba bilmediği için...

Günlük konuşmalarında anlaşamıyorlarsa bundan şu çıkar: Babanın anlamadığı birtakım kelimeler günlük hayata, yani yaşayan dile mal olmuştur ve çocuk tabiî hiçbir zor olmaksızın onları öğrenmiştir.

Eğer hayatın akışı babanın anladığı kelimeler yönünde olsaydı, çocuk, babasının kelimelerini öğrenirdi. O halde, bu anlaşmazlıktan sorumlu olan, hiç kimse değil, hayata uymayan babadır.

Baba-evlât anlaşmazlığı öyle sanıyorum ki daha çok okul kitaplarına geçmiş olan yeni terimleri babanın anlamamasından çıkıyor. Fakat kitaplarda yeni terimler bulunmayıp da eski terimler bulunsaydı bu anlaşmazlık olmayacak mıydı? Hendese kitabı zâviyetân-ı mütebâdiletân-ı hâricetan, müselles-i mütesâviy-ül-adlâ, şibh-i münharifin mesâha-i sathiyesi, zû vücûh-i kesîre terimleriyle yazılmış olsaydı, baba tahsil görmüşse bunları anlayacaktı, ama çocuğun hali ne olacaktı?

Baba ile evlâdın birbirlerini anlayabilmeleri için nebatat kitabında züt-ül-filkateyn, useybât-ı tâliye, zât-ül-ilkah-ı hafiye-i viaiye'den mi bahsedilmeliydi? Teşrih ve Hayvanat kitaplarında butayn-i eymen, dessâme-i z-şerâfet-üs-selâse, meâ-i zû-isna aşer, zül-galsamat-ül-musaffaha, zât-ül-ercül-il-cezriye mi kullanılmalıydı? Sarf ve Nahiv kitabında mef'ûlün-anh, müzâfün-ilyh, mâzi-i şuhûdî, müsned-ün-ileyh ıstılahları mı bulunmalıydı?

Buna karşı: "Biz de terkipli ıstılahlara taraftar değiliz" diyorlar. İyi, ama terkiplerin çözülmesiyle iş bitmiş olmaz; parçalar da terkipleri yaratan düşüncenin ürünleridir: Müselles, usaybe, butayn, mef'ul sözleri terkip içinde olmasalar bile artık kullanılabilirler mi?

Durum şudur ki bugün çocuk sıkıntı çekmemektedir; baba sıkıntıdadır. Şikâyetçiler ya babalardır, yahut babayı düşünenlerdir. Bunlar, çocuğu ve gelecek nesilleri düşünmemektedirler. Tutumumuza hangisi esas olmalıdır? Yakın bir gelecekte bu dünyadan çekilecek olan babaları mı, yoksa dünyayı kendilerine bırakacağımız çocukları ve daha ilerisini mi? Baba, çocuğu ile anlaşmak istiyorsa biraz gayret edip yeni terimleri öğrenmelidir. Hayatın bir noktada durmak olmayıp devamlı bir yenileşmek olduğunu kabul edenler, bunu tabiî bulurlar.

Sözlerimize şunu da ekleyelim ki, tahsil görmemiş olan baba, yalnız yeni terimlerden değil, eski ıstılahlardan da bir şey anlamaz. Baba-evlât anlaşmazlığı, her devirde görülen eski-yeni çekişmesinden başka bir şey değildir. Bu çekişme olmasaydı ilerleme olmazdı. Eski ıstılahların yeni konulduğu devirlerde tahsil görmeye başlayan çocukları da şüphesiz ki babaları anlamamışlardır. O çocuklar, bugünkü babalardır.

Burada Hukuk Fakültesi'nin son sınıfında bulunan bir gencin durumundan kısaca bahsedeyim: Bu genç, Fakülte'de okunmakta olan eserlerdeki bazı kelimelerin anlamını öğrenmek için sık sık bana başvurur. Birkaç gün önce sorduklarından maskat-ı re's, vehle-i ûlâ, müdellel gibi hukuk terimi olmayan ve mesele-i müste'hire, izale-i şüyû, kaziye-i muhkeme gibi hukuk terimi olan sözleri örnek olarak vereyim. Görülüyor ki, bugün yirmi üç, yirmi dört yaşlarında olan gençler bile

artık bu dili anlayamayacak durumdadırlar. Bu hal, yabancı kelime ve terimler yerine Türkçe sözler kullanmayı, Türkçeleri yoksa bulmayı, üretmeyi emretmektedir.

Uydurma Sorunu:

Bu zarureti anlamayanlar üretilen, yaratılan veya kaynaklarımızdan aranılıp çıkarılan kelimelere uydurma adı takmışlardır. Anıt, yazıt, gerçek, ülkü kelimelerini görünce çileden çıkarlar. Fakat abide, kitabe, şe'niyet, mefkûre kelimelerine taparlar. Arapça'da bulunmayan ve kırk yıl önce uydurulmuş olan bu sonuncuları, gökten inmiş ve kendilerine emanet edilmiş mukaddesattan sayarlar. Bu direnmenin sebebi, ya Türkçe'yi aşağı görmekten, veya bir alışkanlığı bırakmamaktan başka ne olabilir? İhtiyaçlar karşısında kelime uydurmak, her dilde başvurulan bir usuldür. Bütün dünya dilleri, uydurulan yeni kelimelerle sözlüklerini doldurmaktadırlar. Son on yıl içinde İngilizce'ye yirmi bin kelime katıldığı söyleniyor. İngilizce'nin yarım milyondan fazla olan sözleri, birkaç bin kökten yaratılmıştır. Fransız Akademisi de yeni kelimeleri sözlüğe almaktadır; Arap dilinde, uydurma olan kelimeye müvellet denilir.

İlim, kelime yapılarak, yaratılarak, üretilerek dil ihtiyaçları karşılanır, diyor. Tecrübeler de bunu gösteriyor. Bütün diller için tabiî olan bu hareket Türkçe için neden günah olsun? Eskiden icat ve terviç dediğimiz şey de bu değil miydi?

Ortaya atılan yeni kelimelerden bir kısmının beğenilmemesi, prensibin kabul edilmemesini gerektirmez. Yeni kelimelerin talihi önceden kestirilemez. Bunlardan kiminin yıldızı parlar, kimininki söner. Beğenilmeyenleri dile dolayarak yapılan işi toptan sıfıra indirmek ve tutulan yolu esasından ret ve inkâr etmek, ilmî bir hareket midir? İlim adına söylenen sözler arasında ne mütalâalar görülmedi: İvedi gibi, oylum gibi yüzyıllar boyunca kullanılmış, bugün de milyonlarca yurttaşımızın ağzında kullanılmakta olan kelimeler uydurmadır diye "Fransızca falan kelime taklit edilerek yapılan ucube" diye dilden atılmak istenmedi mi?

Bir de olmuş bulunana bakınız: Yirmi yıldan beri dilimiz az mı kelime, terim ve anlatış kıvraklığı kazanmıştır? Uydurma olan veya yaratılan durum, bölge, emekli, açı, alyuvar, kozalaklılar gibi kelime ve terimler dilden topla tüfekle dahi çıkarılıp yerlerine vaziyet, mütekait, zâviye, küreyve-i hamrâ, sanavberiye getirilemez. Topluluğun benimsediği kelimeleri dilden kovmak kimsenin elinde olmadığı gibi, kelime uydurma, ortaya yeni kelime atma yolunu kapatmak da kimsenin elinde değildir. Yatırım'ı, akar yakıt'ı, dolmuş'u, Dil Kurumu uydurmamıştır. Birini maliyeciler, birini gazeteciler, birini halk yapmış-

tır. Mâ-i mahruk'u tekrar diriltebilecek bir kuvvet var mıdır? Şüphe etmeyelim ki kifayet, salâhiyet gibi kelimeleri hâlâ Türkçe'de tutmak isteyenler, bugün yeterlik, yetki kelimelerini "tatminkâr" bulmasalar bile, yarın ya aynı kelimeleri yahut bunların öz kardeşlerini bağırlarına basacaklardır. Ama kifayet, salâhiyet kelimelerini gömülmekten kurtaramayacaklardır.

Türkçe'nin İnceliği, Kabalığı:

Bu konuda söylenenler şunlardır: "Dilimiz yüzyıllardan beri işlene işlene ince bir dil olmuştur. Türkçeleşmiş güzel yabancı kelimeleri atarak yerlerine işlenmemiş öz Türkçe kelimeler koymak, onu kaba, ahenksiz ve iptidaî bir hale sokmak demektir."

Dilimizin yabancı kelimelerle inceleşmiş olduğu ve öz Türkçe kelimelerle kabalaşacağı düşüncesi estetik gerçeklerle bağdaşamaz. Otuz, kırk yıl önce bize çok zarif gelen yazı dilimizden bugün aynı zevki alıyor muyuz? Bugün ince ve zevkli bulduğumuzu acaba yarın da zevke uygun bulacak mıyız? Her zaman kullandığımız kalkmak, kangal, kırk, katık, kıkırdak, kaçkın, korku, karga, kavuk, yarık, kaygı, kargı, dalgıç, sarnıç gibi yüzlerce kelimeyi neden ahenksiz bulmayız da yargı, yargıç kelimelerini ahenksiz buluruz? Dilimize girmiş olan Arapça ıstılah, kaht, gussa, kaymakam, kuttâ-ı tarîk, karz, dağdağa, tabasbus, tasaddî, kıstas, kast, hukuk, tahakkuk, muhakkak gibi kelimeler ahenkçe daha mı incedir? Başka dillerden olan katalog, propaganda, meteoroloji, kongre, taktik, konferans, otomatik, kozmopolit, troleybüs, portmanto, gardrop, lavabo, gazoz gibi kelimeleri kullanırken ahengi düşünen var mı? Hokey, cokey, okey kelimelerini gayet zarif bularak kullananlar, kulağa daha mülâyim gelen ve milyonlarca yurttaşımızın ağzında yaşayan güney kelimesini işitince neden sinirleniyorlar? Neden müstacel'i güzel, ivedi'yi çirkin buluyorlar? Doğrusu şudur ki, kelimeler, kaba ve ince diye damgalanamazlar. Her kelime yerinde güzeldir ve alışıldıkça hoşa gider.

Özleştirmecilerin Eski Dili Kullanmaları:

Bir de şu iddia vardır: "Bütün duygu ve düşüncelerimizi ifade edebilmek, ilim, teknik ve sanat ihtiyaçlarımızı karşılayabilmek için Türkçe kifayetsizdir. Bundan dolayı özleştirmeciler bile eski dili kullanmaktadırlar."

Burada "Türkçe'nin yetersizliği", "özleştirmecilerin eski dili kullanmaları" konularına dokunulmaktadır. Bunlara biz de bir üçüncüsünü ekleyebiliriz: "Eski dil taraflılarının durumu."

Türkçe'nin yetersizliği konusunu bu satırlardan sonra ele alacağız. Şimdi özleştirmecilerin durumuna bakalım: Türkçe'nin özleşmesini istemek başka şey, özleşmiş bir dil meydana getirmek ve onunla konuşup yazmayı başarmak başka şeydir. Hepimiz alışkanlığın esiriyiz. Bundan sıyrılmak, yeni alışkanlıklar elde etmek için zaman ister, sürekli gayret ister. Özleştirme taraflısı olanlar da Arapça ve Farsça dolu bir dil ile yetişmişler ve bu dili kullanagelmişlerdir. O binlerce yabancı kelimenin Türkçe karşılıklarını kendileri hemen bulamayacakları gibi, başkaları bulup hazırlamış da olsa, meleke ve itiyat hâsıl edinceye kadar bunları kolayca ve rahatça kullanamazlar. Özleşmenin birkaç yıl içinde gerçekleşip biteceği de iddia olunmamıştır. Özleştirmecilerin bugün öz Türkçe ile yazamamaları Türkçe'nin yetersizliğinden değil, bir defa dil hazinemizin daha tamamıyle ortaya konmamış ve muhtaç olduğumuz kelimelerin daha tamamıyle yaratılmamış olmasından, bir de faydalanabilecekleri yenilikleri daha alışkanlık haline getirememiş bulunmalarındandır.

Fakat burada asıl üzerinde durulacak nokta, eski dil taraflılarının durumudur. Bunlar, kendi davalarını savunurken bile pek çok yeni ve uydurulmuş kelimeler kullanmaktadırlar ve belki bunun farkında bile değildirler. Alışkanlığa özleştirmecilerden çok bağlı bulunan ve bunu yenmek için gayret göstermeyen eski dil taraflılarında bu kadar ilerleme bulunursa, alışkanlığı yenmeye devamlı olarak gayret eden özleştirmecilerin yeni dili uygulamada iddia edildiği kadar geri olmadıkları kolayca anlaşılır.

Türkçe'nin Zenginliği ve Verimliliği:

Dilimizi yoksul ve yetersiz bulanlar, dil hazinelerimizden haberi olmayanlar veya dilimizin imkânlarından faydalanarak kelime yaratmayı kabul etmeyenlerdir. Halbuki dilimiz kelimece çok zengin olduğu gibi, türetmeye de çok elverişlidir. Şimdiye kadar aranmamış olan dil hazinelerimiz ortaya kondukça ve kelime yapma yollarına başvuruldukça Türkçe'nin zenginlik derecesi ve genişleme kudreti tekrar tekrar anlaşılmaktadır. Dokuz yüzyıl önce Kutadgu Bilig ile en derin felsefe ve toplumbilim kavramlarını ifade eylemiş, altı yüzyıl önce Yunus Emre ile en ince duygu ve heyecanları dile getirmiş, beş yüzyıl önce Muhakemet-ül-Lûgateyn ile üstünlüğünü ilân etmiş olan bu dil, sonraları ihmal ve tahrip edilmeyerek işlenmiş ve işletilmiş olsaydı, bugün, şüphesiz ki en ileri dillerden biri olurdu.

Bu gerçek, ancak yüzyıldan beri anlaşılmaya başlamış, zaman zaman faydalı akımlar da meydana gelmişse de en hızlı ve hayırlı gelişme, son yirmi yıl içinde atılan büyük adımlarla sağlanmıştır: 17-18 yıl önce, halk ağzında kullanıldığı halde kitaplara geçmemiş olan Türkçe kelimelerimiz derlenmiştir. İki yıllık bir çalışma ile bize otuz bin kelimeli yepyeni bir sözlük kazandıran bu hareket, daha ilk hamlede

kelime hazinemizin ne kadar zengin olduğunu ortaya koymuştur. Derlenmemiş olan özel meslek ve sanat kelimeleriyle ve yeni derlemelerle bu otuz bin kelimenin bir o kadar daha artacağı tahmin edilmektedir.

Yüzyıllardan beri yabancı kelimelerle zenginleşmiş olduğu iddia edilen eski dilin en mükemmel lûgati Kamus-ı Türkî'dir. Bu eserdeki kelime sayısı da otuz bindir. Fakat ancak yarısı Türkçe'dir. Biraz önce bahsettiğim halk ağzından derlenmiş otuz bin kelimelik Türkçe sözlüğe ise Kamus-ı Türkî'deki kelimeler alınmamıştır. Yalnız şu kıyaslama, kelime zenginliği bakımından eski dil ile öz Türkçe arasındaki büyük farkı belirtmeye yeter.

Kaldı ki kelime hazinemizin hepsi, halk ağzından derlemiş olduğumuz kelimelerden ibaret değildir. Gene 17-18 yıl önce türlü Türk lehçeleriyle yazılmış eserler taranarak meydana getirilen Tarama Dergisi'nde en aşağı yirmi beş bin kelime vardır. Bunların büyük bir kısmı da halk ağzından derlenen kelimeler arasında yoktur.

Türk Dil Kurumu'ndaki sürekli çalışmalarla Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü adı altında yayımlanmış olan eserin her cildinde, altı yüzyıllık Türkiye Türkçesi'nden dört beş bin kelime bulunmaktadır. Sekiz ciltlik bu eser, çok sayıda (160 kadar) kitabın incelenmesiyle hazırlanmıştır.

Sonra terimler... Yirmi yıl içinde dilimiz yalnız okul terimi olarak beş altı bin Türkçe söz kazanmıştır. Bunun sayısı günden güne artmaktadır.

Dilimizin yeni kelime yapmaya, ince, uçucu kavramları ifade etmeye elverişliliği hiçbir dilinkinden aşağı değildir.

Kelime üretmenin en büyük yardımcısı olan eklerimiz, ayrı bir âlemdir. Yüzlerce ekimiz ve her ekin birçok görevleri vardır.

Bileşik kelime yapma yollarımız da çok çeşitli ve bu yollarla yaptığımız kelimeler gayet manalıdır. Son yılların kelimelerinden kaptıkaçtı, gecekondu bunun en güzel örnekleridir.

Türkçe'mizdeki deyimler, bolluk, derinlik, zariflik, renklilik yönlerinden en ileri dillerinkilerle rekabet edebilir. Bunlara meşhur sözlerimizi, atasözlerimizi katmayı da unutmayalım.

Bu kadar zengin kelime hazinesi, bu kadar ince ifade çeşitleri ve bu kadar çok kelime yaratma yolları bulunan bir dil nasıl yoksul ve kısır olur? Ne yazık ki yüzyıllardır bu geniş hazineden ve imkânlardan faydalanamamış, üstelik onları baltalamak için ne lâzımsa hepsi yapılmış, böylece Türkçe'miz kısırlaştırılmıştır.

Şemsettin Sami'nin Düşünceleri:

Dilimizin bakımsızlık ve ihmal yüzünden bu hale geldiğini büyük dilci Şemsettin Sami, bakınız nasıl anlatıyor:

«Biz ki bin seneden beri tahrirî ve edebî bir dile malikiz, bu kadar müddet zarfında lisanımızın ne kelimatını cem'edip mükemmel bir kamus, ne de kavaidini zaptedip muntazam bir sarf ve nahiv kitabı vücuda getirmişiz. Bu ihmal ve kusurumuzun neticesi olarak hadd-i zatında hayli geniş ve zengin olan Türkçemiz ekser kelimelerini kaybedip Arabî ve Farisîye arz-ı iftikar etmedikçe bir şey ifade edemeyecek derecede dar bir lisan halini almıştır.

... Çağatayca'da halis Türkçe olarak birçok kelimeler buluyoruz ki bugün İstanbul'da müstamel değil ise de cümlesi meçhul dahi olmayıp birtakımı düne gelinceye kadar kullanılıyordu. Ve eski şuarâ ve üdebâmızın âsarında bulunmakla lisan-ı edebîmize dâhildir. Birtakımı da Anadolu'da elyevm müstamel olup yalnız bir miktarları Osmanlılar tarafından hiç kullanılmayarak Çağatayca'ya mahsus kalmıştır. Bunlardan da bazılarının mukabilleri olmayıp biz onların yerine Arabî'den, Farisî'den veya elsine-i ecnebiyeden müstear kelimeler kullanıyoruz. Bunların ise yabancılığı ve Çağatayca'dakilerin Türkçe'liği müsellem olduğundan bizce dahi mevki-i istimale konularak ihyasıyla lisanımızın bir kat daha kesb-i vüsat ve istiğna etmesi her sahib-i hamiyetin arzu edeceği bir iştir.»

Bir Garabet Örneği:

Ne gariptir ki Şemsettin Sami'nin bu satırları yazdığı senelerde Manastırlı Rifat, Mecami-ül-edep adlı edebiyat kitabında bir beytin içindeki "sağ esen" sözünü "garabet" denilen edebî nakîseye örnek diye göstermiştir.

Bütün edebiyat ve sanat kaidelerini geniş ölçüde içine alan, bol, güzel misallerle de süslenmiş olan bu faydalı kitap, Manastırlı Rifat'ın derin bilgisine, edebî kültürüne parlak bir şahittir.

Böyle kudretli bir edîbin Türkçe ile sözü bilmemesi, inceleyip öğrenmeye çalışmaması şüphesiz ki çok acıdır. Fakat daha acısı, edebiyat kaidelerini öğreten bir kitapta Türkçe bir sözün kullanılmasını kusur saymasıdır.

Bu, dilimizin ne kadar ihmal edildiğini, ne kadar aşağı görülmüş olduğunu belirten binlerce örnekten biridir.

*
**

«Dil davasında topluluğun ihtiyaçlarını duyanlarla duymamazlıktan gelenler... Türkçe'nin kudretine inananlarla inanmayanlar... Alışkanlıklarından sıyrılmaya çalışanlarla rahatlarını bozmak istemeyenler çarpışmaktadırlar.

Birinciler, ikincileri elbette yeneceklerdir. Bunun günden güne çoğalan belirtilerini görmemek mümkün değildir.» (Dil Davası, Ömer Asım Aksoy, 1952).

Dilimizin sadeliği ve zenginliği konusunda olumlu düşünceler ileri

süren Batılı dilbilimciler de vardır. Türkçe'nin zenginliği önünde hayran kalan Alman dilcilerinden Max Müller, "La Science du Langage" adlı eserinin 369-370. sayfalarında şöyle demektedir:

«Bir Türk gramerini okumak, bu dili konuşmak ve yazmak için küçük bir istek olmadığı halde bile, gerçekten bir zevktir.

Bu dilin gramer kalıplarının gelişmesinde görülen hünerli doğuş, bütün isim ve fiil türetme sistemindeki kurallılık, dilin sadeliği ve saydamlığı, insan anlayışının dil kuruluşunda kendini gösteren mucizeli kudretinden haberi olanların gözüne çarpmaması mümkün değildir. İnsanın ancak en ilkel ihtiyaçlarını anlatmaya yetişecek kadar sayısı az köklerden duygunun ve düşüncenin en ince ayrıntılarını (nuances) anlatabilir bir ifade âleti yapmak; anlamı belli belirsiz bir mastarla sert buyruk kipinden gereklik, istek gibi kipler, geniş zaman ve gelecek zaman gibi zamanlar çıkarmak; birbirlerine uygunsuz ses parçalarından her tarafı derli toplu, kurallı ve tamamıyle ahenkli bir fonetik sistemi yaratmak; işte dilde insan anlayışının bitirip meydana koyduğu eser budur. Fakat dillerin birçoğunda ilkel yaratış çağından artık iz kalmamıştır... Türkçe'nin gramerinde ise, bunun tersine olarak, tamamiyle arı, duru bir dil yapısı görüyoruz; bu, öyle bir gramerdir ki onda düşüncenin iç oluşlarını seyredebiliyoruz, bir billur kovan içinde bal peteklerinin oluşunu seyredebildiğimiz gibi. Yüksek bir Doğubilimci demiştir ki: "Türkçe'nin yüce bir ilim akademisinin müzakerelerinden çıkmış olduğu düşünülebilir. Fakat kendi başına kalmış insan anlayışının, Türkistan stepleri ortasında, ancak yaradılışındaki birleşik kanunların kılavuzluğu altında, yarattığını hiçbir bilginler cemiyeti yaratamazdı." »

1920 yılında, **«Türk Dili Grameri»**ni yayınlamış olan Fransız Türkologlarından Jean Deny'nin dilimiz konusundaki görüşü şudur:

«Türkiye'ye gelişim yalnız Türkiye'yi bir daha görmek için değil, yeni dil seferberliğini incelemek —daha doğrusu— izlemek içindir. Gördüklerime ve işittiklerime göre, Türkler bugünlerde başka alanlarda olduğu gibi dil alanında da büyük bir Yol Gösterici'nin ardına düşerek yeni ve çok önemli bir devreye girmektedirler. Bu yeni devre, harf devriminin sonucu ve ikinci safhasıdır.

Okurlarınız, bunları elbette benden daha iyi bilirler, lâkin, yurttaşlarımın çoğu bunun bir kısmını bildiği için, yeni Türk dili akımını gözüyle gören birisinden bütün safhalarını öğrenmeleri elbette faydalı olur.

Bundan başka itiraf etmeliyim ki, öbür konularda olduğu gibi, dil konusunda da ben böyle önemli bir devrimin imkânını bile tasarlayamazdım. Lâkin öteden beri lüzumsuz sayılarak kullanıştan çıkmış öz Türkçe kelimelerin canlandırılması taraflısıydım.

Tuttuğunuz yolun ve çalışma sisteminizin sizi umduğunuz sonuçlara çabuk ulaştıracağından şüphe etmiyorum.» (Türk gazetecilerine demeç: Jean Deny, 8.5.1933).

*
**

1948 yılında, İstanbul Muallimler Birliği'nin topladığı Dil Kongresi'nde söz alan Ord. Prof. Gerhard Kessler, Almanya'daki öz Almanca akımını anlatarak, Türkiye'de tutulan yolun da doğru olduğuna şu sözleriyle işaret etmiştir:

«Dili lüzumsuz yabancı kelimelerden uzaklaştırıp temiz tutmak, tıpkı vücudunu, vicdanını, evini, köyünü ve şehrini temiz tutmak gibi ahlâkî bir ödevdir. Her halk, aynı dili konuşan erkek, kadın ve çocuklardan meydana gelen bir topluluktur; en yüksek bağ olan devlet ortadan kaybolduğu zamanlarda bile —ki bu hal, Polonya halkı için 100 yıl kadar böyle olmuştu— dil, halkı bir arada tutar ve onlara yeni ve daha kuvvetli bir gelecek sağlar. Hiçbir yabancı ordu istilâsı, hiçbir hava hücumu ve hiçbir açlık felâketi dilimizi mahvedemez. Anadilimizdeki kelime ve sözler, şarkı ve dualar, halk topluluğumuzu en acıklı sefalet anlarında bile korurlar. Her büyük ulusun topluluğunda türlü kanlardan, türlü inançlardan, türlü öğrenim seviyeli ve sürdükleri hayat gayeleri başka olan insanlar vardır; fakat dil, hepsini bir araya bağlar. Bu ortak bağı korumak, temiz ve kuvvetli bir ahlâkî zorunluk değil midir? Alman halkı, Alman dilinin temiz örneklerini idarî makamların çıkardıkları emirnamelerde ve gazete dillerinde çok seyrek bulur. O, bu temiz örnekleri şiirlerinde, atasözlerinde ve halk masallarında, Martin Luther'in İncil tercümesinde ve büyük yazarların eserlerinde bulmaktadır. Bismarck gibi bazı büyük adamlarımız başta olmak üzere botanikçi Brehm, coğrafyacı Ratzel, tarihçi Treischke, filozof Eucken gibi bazı büyük ilim adamlarımız ve aynı zamanda Clausewitz ve Moltke gibi büyük askerlerimiz de çok güzel ve temiz bir Almanca konuşmuşlardır.

Varsın kimya, fizik ve tıp gibi bazı bilimler, tabiî halk çocuğunun değil, sadece erbabının anlayacağı, esrarengiz yabancı kelimelerle uluslararası terimler yaratsınlar! Biz, aramızda tıpkı ananın çocuğu ile, ustanın çırağı ile ve köylünün komşusu ile konuştuğu gibi konuşmak istiyoruz. Biz, halkın şarkı söylediği gibi ve en değerlilerimizin bizi aydınlatırken, yahut bizi hak ve kurtuluş savaşlarına çağırırken bize hitap ettikleri biçimde konuşmak istiyoruz. İşte dilimizin temiz tutulması ve tasfiye edilmesinin anlamı budur. Sağlıklı bir ulus, ancak temiz ve saf diliyle yaşar ve gelişir.

Anadilimle açık olarak anlatabileceğim şeyler için, yabancı dilden seçme kelimeler almaya ihtiyacım yoktur. Alman olarak Eisenbahn,

Türk olarak da demiryolu **derim**, şimendifer'e **muhtaç değilim. Alman olarak** gutes leben, **Türk olarak da** iyi bir hayat sürmek **isterim**, haylayf'a **muhtaç değilim.** Lambamda **Almanca bir** birne, **Türkçe ise bir** armut **yanmaktadır**, ampul **kelimesine hacet yoktur. Okuduğum kitap** fesselnd, spaned, geistvoll, **Türkçe olarak da** çekici, heyecanlı **ve** ruhlu' **dur**, enteresan **kelimesine ihtiyaç yoktur. Odamda elbiselerimi asmak için bana bir** schrank, **bir** dolap **yeter, fakat** gardrop **kelimesi lüzumsuzdur. Çalışmak için bana bir** stube, **bir** oda **yetişir, fakat** kabine **kelimesine ihtiyacım yoktur. Ulusum için bir** wiedergeburt, **bir** yenidendoğuş **dilemekteyim, fakat bunu** rönesans **olması lâzım değildir. Birinci Dünya Savaşı'nda ben bir** reiter, **bir** atlı **idim, fakat** şövalye **değildim. Öğrencilerimin bana** lehrer, hocam **diye hitap etmelerinden çok memnun olurum, fakat Allah rızası için sakın** ordinaryüs profesör **demesinler.**

Böylece annemin benimle konuştuğu şekilde konuşmak istiyorum. Bu benim grundsatz, **şiarım idi ve öylece de kalacaktır, fakat hiçbir zaman** prensip **değil.**

Artık bugünlük hepinize gottbefohlen, auf wiedesehen, **yani** Allahaısmarladık **diyorum, fakat** adiyö **veya** orüvuar **değil.»** (Sadeleştirilmiştir).

Dilbilgisi ve Bölümleri

1. Dilbilgisi (= grammaire), bir dilin seslerini, kelime yapılarını, kelime anlamlarını, kelime kökenlerini, cümle kuruluşlarını ve bütün bunlarla ilgili kuralları inceleyen bir bilimdir.

Dilbilgisi doğru konuşma ve yazmanın bilimsel yöntemini öğretir. Onun yardımıyla doğru düşünmeye de alışırız. Dilbilgisi konuşma ve yazma ile uğraştığı için, onun **konusu** hem **ağız ve kulak dili,** hem de **yazı,** yani **kalem ve göz dili**'dir.

2. Dilbilgisi, **amacına göre,** şu bölümlere ayrılır:

a) Ayarlayıcı dilbilgisi (= grammaire normative), yazı dilini inceleyip kurallara bağlayan dilbilgisi;

b) Tasvirci dilbilgisi (= grammaire descriptive), bir dilin belirli bir zamandaki durumunu ve gelişimini inceleyip anlatan dilbilgisi;

c) Tarihsel dilbilgisi (= grammaire historique), bir dilin en eski yazılı örneklerinden başlayarak son çağına kadar geçirdiği gelişim ve evrim aşamalarını gösteren dilbilgisi;

ç) Karşılaştırmalı dilbilgisi (= grammaire comparée), aynı anadilden çıkıp yayılan dileri karşılaştıran dilbilgisi. Karşılaştırmalı dilbilgisi, bir anadile bağlı bütün dillerin yazıya geçen ve geçmeyen lehçelerini konu edindiği zaman **dilbilim** (= linguistique); dünyadaki konuşulmuş ve konuşulmakta olan bütün dilleri karşılaştırdığı zaman **genel dilbilim** (= linguistique général) adını alır.

3. Dilbilgisinin, bir dilin:

a) Seslerini, ses değişikliklerini ve bu değişikliklerin tarihini inceleyen bölümüne **sesbilgisi** (= phonétique);

b) Kelimelerin, kelime yapılarını, türeme yollarını, çekim biçimlerini inceleyen bölümüne **biçimbilgisi** (= morphologie);

c) Kelime köklerini inceleyen bölümüne **türeme bilgisi** (= etymologie);

ç) Kelime anlamlarını inceleyen bölümüne **anlambilgisi** (= sémantique);

d) Cümlelerini inceleyen bölümüne **sözdizimi, cümle bilgisi** (= syntaxe) denilir.

Bu eserin konusu, **Türkiye Türkçesi**'dir. Yöntemi, tasvirci dilbilgi-

sinin tutumudur; yani —genel olarak— Türkiye Türkçesi'nin **niçin**'i ile değil, **nasıl**'ı, **yani bugünkü durumu** ile uğraşacaktır.

4. **Metin bilgisi, filoloji** (= philologie), her çeşit yazılı eseri, edebiyat tarihi, edebiyat bilgisi ve dilbilgisi bakımlarından inceleyip yazı ve metin eleştirmesi yapan bilim koludur.

1: Sesbilgisi

5. **Sesbilgisi**, bir dilin seslerini, ses değişikliklerini ve bu değişikliklerin tarihsel akışını inceler. Kısacası, sesbilgisinin konusu **konuşma**'dır. Çünkü sesler olmayınca, konuşmadan söz edilemez.

Öyleyse **konuşma nedir?** sorusunun karşılıkları şunlar olabilir:

a) **Konuşma, dilin dışa çevrilmiş yönüdür.** Bu karşılık, sesbilgisini doyuran bir karşılık değildir. Çünkü, dilin dışa çevrilmiş yönü, ya yazıyla, yani harflerle, ya da sesle olur. Harfler ise hiçbir zaman seslerin yerini tutamazlar; bugün dünyada sayısız insan sesi bulunduğu halde, harf sayısı birkaç yüzü geçmez.

b) **Konuşma, anlamlı bir biçim verilmiş havadır.** Bu karşılık, sesbilgisini doyuran bir karşılıktır. Çünkü, **biçimlenmiş hava** denilince, akla **fonem**, yani dilde kelimeyi oluşturan ses öğesi gelir.

Dilbilgisinde, sesbilgisi incelemesinin önemi büyüktür. Ama biz, yalnızca dilimizin bugünkü seslerini ve ses değişikliklerini inceleyecek, bu değişikliklerin tarihsel yürüyüşüne değinmeyeceğiz.

Sesbilgisi denilince akla **ses** gelir. Öyleyse, **ses nedir?**

6. **Ses**, genel olarak, yalnızca işitme organımızla duyduğumuz dış izlenimlerin tümüdür. Ses, esnek bir cismin —ki bu çoğu kez havadır— hızla gidip gelmesiyle, yani titreşimiyle oluşur. Havanın titreşimi, çevreye yayılıcıdır. Bu yayılma, ses dalgaları halinde oluşur. Bu dalgalar, işitme sinirlerimize çarpar ve bunların duyarlığı ile beynimizdeki işitme merkezine geçer.

Sesbilgisinde **ses**, insan gırtlağındaki ses kirişlerinin titreşimiyle oluşan biçimlenmiş yalın bir **selen**dir.

Ses, bir dilin en yalın gerecidir, öğesidir.

Yukardaki tanıma göre, doğada canlı ya da cansızların çıkardıkları gürültü ya da sesler, dilbilgisindeki ses konusunun dışında kalırlar. Çünkü, dilbilgisindeki ses **insan sesi**'dir. Sonra da **biçimlenmiş** olacaktır. Bunun bilimsel açıklaması şudur: Dilbilgisinde **ses**, periyodik, yani belirli bir zaman içinde —örneğin, bir saniyede— hep belirli olarak yinelenen titreşimlerle; **gürültü** ise, periyodik olmayan titreşimlerle oluşur.

7. **Ses yolu**, soluk borusu, gırtlak, ağız boşluğu ve burun yolundan oluşan bir geçittir.

Ses yolunun belirli yerlerinde **ses kirişleri** denilen yarım daire biçiminde iki dudakçık ile **küçük dil, damak, dişler, dudaklar** gibi organlar bulunur. Bu organların birbirine ya da komşu bir organa yaklaşıp uzaklaşmasıyla ses yolu açılıp kapanır, daralıp genişler.

8. Sesin Oluşumu. — Sesin oluşumunda üç aşama vardır:

a) Soluk Verme: Bir körük gibi işleyen akciğerler, yeteri kadar havayı sıkıştırarak soluk borusundan ağıza doğru iterler. Bu soluk veriş, sesin ham gerecidir. Bunun solunumdan ayrılığı şudur: Solunum, isteme (= iradeye) bağlı değildir, doğaldır, zorunludur. Sesi oluşturacak soluk ise, isteme bağlıdır; yapmadır.

b) Selenleşme: Ağza doğru itilen hava, soluk borusunun sonundaki gırtlakta ses kirişleri ile karşılaşır; bunlar, havanın itimiyle birbirinden az ya da çok ayrılırken, titreşirler. Bunların titreşimi, havayı titreştirir. Böylece hava, **selen** durumuna gelir.

c) Boğumlanma: Selenleşen hava, ses yolunda devam ederken ağız boşluğu ile burun geçidinin kavşağına gelir. Bu kavşakta küçük dil bulunur. Küçük dil, selenleşen havanın istenen biçimi alabilmesi için ya burun geçidini kapatıp ağız geçidine, ya da büyük dil ile birlikte ağız geçidini kapatıp burun geçidine yol verir. Selenleşen hava, burun geçidine giderse geniz seslerini oluşturur; ağız boşluğuna giderse büyük dilin kamburlaşması, yayılması, damağa ya da dişlere dokunup çekilmesi, dudakların yuvarlaklaşması, düzleşmesi, alt dudağın üst dişlere dokunup ayrılması, dişlerin birbirine yaklaşması sonucunda **boğumlanır**, yani **bir daralma ile** ya da **bir engelle karşılaşınca, istenilen biçimi almış olur.**

Boğumlanma, ağzın belirli bir durumunda dil seslerinin oluşmasıdır.

Ünsüzler biçimlenirken, dudakların birbirine, dilin damağa, dişetlerine dokunduğu ya da yaklaştığı noktaya **boğumlanma noktası** ya da **çıkak** denir.

Ünlülerin biçimlenmesinde dilin toplandığı bölgeye de **boğumlanma bölgesi** adı verilir.

9. Bir dilde kelimeyi oluşturan ve daha küçük parçalara ayrılamayan ses öğelerinin her birine **fonem** denir. Fonem, kelime dışında düşünülemez. Örneğin, soyut bir **h**, soyut bir **e** —kelime dışında kaldıkları için— fonem değildirler; bunlar, dünyadaki **H**'lerin ve **E**'lerin elçileridirler.

10. Bir fonemin boğumlanmasında üç basamak görülmektedir:

a) Gerilme basamağında, ses organları fonemin oluşumu için gerekli durumu alırlar. Bu, «Hazır ol!»a geçiştir.

b) Duruş basamağında, ses organları, fonemin oluşumu için aldıkları durumu kısa ya da uzun bir zaman için sürdürürler.

c) Gevşeme basamağında, ses organları, ya kendilerinden sonraki fonemin **gerilme** basamağına ya da **gevşeyip rahatlama** durumuna geçmek üzere bulundukları durumdan ayrılırlar.

Sinirleri bozuk olan ya da konuşma sırasında sıkılan kimselerde bu basamaklar, az çok aksaklığa uğrarlar.

11. Seslerin Çeşitleri. — Türkçe'de sesler, iki türlüdür: **a) Ünlüler** (= sesliler), **b) Ünsüzler** (= sessizler).

12. Ünlüler, büyük dilin, altçenenin ve dudakların aldıkları duruma göre biçimlenip çıkan seslerdir. Ünlüler, ses yolunda hiçbir engele uğramadan ses organlarının ortaklaşa işlemeleriyle oluşurlar. Bu bakımdan, onlara **özgür fonemler** diyebiliriz. Dilimizdeki ünlüler şunlardır: **a e ı i o ö u ü.**

Ünlülerin boğumlanmasında **gerilme** ve **duruş** basamakları ayırt edilmez. **Duruş** basamağında **gerilme** ile **ünlünün oluşumu** aynı andadır. Dilimizde ünlülerin çıkarılması nettir, açıktır. Bunlar, konuşmanın harcı, çimentosudurlar. Hem kendileri okunurlar, hem de ünsüzleri okuturlar.

13. Ünsüzler, belirli birer —kimisinde ikişer— boğumlanma noktası (= çıkak) bulunan seslerdir. Ünsüzler, ses yolunda engele uğradıkları için, bunlara **engelli fonemler** diyebiliriz. Dilimizdeki ünsüzler şunlardır: **b c ç d f g ğ h j k l m n p r s ş t v y z.**

Ünsüzler, dilin sert yapı gereçleridir. Doğru ve güzel söyleme, ünsüzleri gereği gibi çıkarmakla mümkündür.

Ünsüzlerin başlıbaşına sesleri yoktur. Yanında bir ünlü bulunmazsa, o ünsüzden ses çıkmaz. Bu nedenle biz, öğretimde bir kolaylık olsun diye her ünsüzün yanında bir **e** ünlüsü varmış gibi söyler; **ğ** ünsüzünü de **«yumuşak ge»** diye adlandırırız.

ÜNLÜLERİN ÇEŞİTLERİ

14. Türkçe'de ünlüler, büyük dilin, altçenenin ve dudakların aldıkları durumlara göre üçe ayrılırlar:

A) Büyük dilin aldığı duruma göre, ünlüler, ya **kalın,** ya da **ince** olurlar:

a) Dil geri çekilip damak eteği ya da artdamak dediğimiz yumuşak damağa yaklaştığı sırada biçimlenen ünlülere **kalın ünlüler** denir: **a ı o u.**

Kalın ünlüler, artdamağın arka tarafından öne doğru şu sırayla boğumlanırlar: **u o ı a.**

b) Dil ileri sürülüp öndamak dediğimiz sert damağa yaklaştığı sırada biçimlenen ünlülere **ince ünlüler** denir: **e i ö ü.**

İnce ünlülerden **i** ile **ü** öndamağın ön bölgesinde; **e** ile **ö** ise öndamağın arka bölgesinde boğumlanırlar.

B) Altçenenin aldığı duruma göre, ünlüler, ya **geniş**, ya da **dar** olurlar:

a) Altçenenin çok düşüp ağız boşluğunun genişlemesiyle biçimlenen ünlülere **geniş ünlüler** denir: **a e o ö.**

b) Altçenenin az düşüp ağız boşluğunun daralmasıyla biçimlenen ünlülere **dar ünlüler** denir: **ı i u ü.**

C) Dudakların aldıkları duruma göre, ünlüler, ya **yuvarlak**, ya da **düz** olurlar:

a) Dudakların yuvarlaklaşıp ileri doğru uzamasıyla biçimlenen ünlülere **yuvarlak ünlüler** denir: **o ö u ü.**

b) Dudakların yanlara yayılmasıyla biçimlenen ünlülere **düz ünlüler** denir: **a e ı i.**

ÜNLÜLERİN NİTELİKLERİ

15. Aşağıdaki şemayı incelediğimiz zaman, her ünlünün, ağız organlarının durumundan üç nitelik aldığını ve bu niteliklere göre tanımlandığını görürüz. Örneğin, **a**'nın nitelikleri sıralanırken «**a**, kalın, geniş, düz ünlüdür» deriz. Öbür ünlülerin nitelikleri de bu yolda belirtilir.

	Düz		Yuvarlak	
	Geniş	Dar	Geniş	Dar
Kalın	**a**	**ı**	**o**	**u**
İnce	**e**	**i**	**ö**	**ü**

(Şema: 1)

16. Art arda gelen kimi hece ya da kelimelerin başlarındaki ünlüler ya da ünsüzler yinelenebilir. **Başta kafiye** (= allitération) denilen bu söz süsüne ünlülerde pek az rastlanır: **od ocak - ak akçe - el elden...** gibi (Bk. 22).

17. Dilimizdeki yabancı kelimelerde kimi **a**'ların **a** ile **e** arasında ses verdiklerini görüyoruz ki bu **a**'ya **yarı kalın ünlü** diyebiliriz: lûgat, dikkat, hakikat, hal, harf, harp... vb. gibi.

Bu kelimelerdeki a'nın yarı kalın ünlü olduğunu anlamak için, bu kelimelere ulanan (= sonlarına getirilen) eklerdeki ünlülerin **ince** oluşlarına dikkat etmek yeter: lûgat-**i**, dikkat-**ler**, hakiket-**siz**, hal-**siz**, harf-**ler**, harb-**in**... gibi.

ÜNSÜZLERİN ÇEŞİTLERİ

18. Ünsüzler, belirli birer —kimisinde ikişer— boğumlanma noktası (= çıkak) bulunan seslerdir. Ünsüzler de birtakım bölümlere ayrılırlar:

A) Çıkaklarına göre dörde bölümlenirler:

a) **Dudak ünsüzleri: b f m p v.**

b) **Diş ünsüzleri: c ç d j l n r s ş t z.**

c) **Damak ünsüzleri: g ğ k y.**

ç) **Gırtlak ünsüzleri: h.**

B) Ses kirişlerinden sonra ses yolunun tıkalı ya da aralık oluşuna göre, ünsüzler, ikiye ayrılırlar:

a) Selenleşen havanın ses yolunun tamamıyle kapanmış olan bir noktasını itip açmasıyla biçimlenen ünsüzlere **süreksiz ünsüzler** denir: **b c ç d g k p t.**

b) Selenleşen havanın ses yolunun daralmış olan bir noktasından sürtünüp çıkmasıyla biçimlenen ünsüzlere **sürekli ünsüzler** denir: **f ğ h j l r s ş v y z.**

m ve **n** ünsüzleri, genizden sürekli olarak çıkan ünsüzlerdir. Bu bakımdan **m**'ye **dudak-geniz**; **n**'ye de **diş-geniz** ünsüzü denir.

C) Ses kirişlerinin titreşmesine göre, **ünsüzler**, ikiye ayrılırlar:

a) **Yumuşak ünsüzler**, çıkaklarında biçimlenirken ses kirişlerini de titreten ünsüzlerdir: **b c d g ğ j l m n r v y z.**

b) **Sert ünsüzler**, çıkaklarında biçimlenirken ses kirişlerini titretmeyen, gürültü ya da fısıltı olarak çıkan ünsüzlerdir: **ç f h k s ş t p.**

ÜNSÜZLERİN NİTELİKLERİ

19. Aşağıdaki şemayı incelediğimiz zaman, her boğumlanma noktasında türlü ünsüzlerin oluştuklarını ve bunların, boğumlanma noktalarına göre, tanımlandıklarını görürüz. Örneğin, **p**'nin nitelikleri sıralanırken, «**p**, süreksiz, sert bir dudak ünsüzüdür» deriz. Öbür ünsüzlerin nitelikleri de bu yolda belirtilir.

N o t : **m** ve **n** ünsüzleri için, şemanın dışında ayrıca hangi nitelikleri söyleyebileceğimizi daha önce belirtmiştik (Bk. 18-B/b).

	Sert		Yumuşak	
	Sürekli	Süreksiz	Sürekli	Süreksiz
Dudak	f	p	m v	b
Diş	s ş	ç t	j l n r z	c d
Damak		k	ğ y	g
Gırtlak	h			

(Şema: 2)

20. **g ğ k** ünsüzleri, damak ünsüzleridir, ama bunlardan her birinin damak bölgesinde iki boğumlanma noktası bulunmaktadır. Birinci boğumlanma noktası, büyük dilin kökü ile artdamak (= yumuşak damak) arasındadır: **g**aga, gurbet, gol, a**ğ**a, doğru, sa**k**a, o**k**u, ko**l**ay... gibi.

İkinci boğumlanma noktası, büyük dilin ön bölümü ile öndamak (= sert damak) arasındadır: geveze, gider, güler, göl, eğe, güğüm, eğik, ke**k**eme, çe**k**il, döktü, ürktü... gibi.

21. **l** ünsüzü, diş ünsüzüdür, ama onun da iki boğumlanma noktası vardır. Birinci boğumlanma noktası, dilin kökü artdamağa yaklaştığı sırada iki yanından artavurda açılan oluktadır: la**l**a, a**l**dı, ko**l**, bu**l**, ı**l**ık... gibi.

İkinci boğumlanma noktası, büyük dilin ön bölümü öndamağa yaklaştığı sırada iki yanından önavurda açılan oluktadır: le**bl**ebi, bil**gi**li, gül, çöl, gol, bol (= bir içki), tul (= uzunluk), lokum... gibi.

22. Art arda gelen kimi hece ya da kelimelerin başlarındaki ünlüler ya da ünsüzler, yinelenebilirler. Buna **başta kafiye** (= allitération) denildiğini daha önce görmüştük (Bk. 16): **ç**oluk, **ç**ocuk, **d**üğün, **d**ernek, sürü sepet, takım **t**aklavat, ha**mh**alat, **m**osmor, kör**k**ütük... gibi (Bk. 155/1).

Art arda gelen hece ya da kelimelerde **sonda kafiye**'ye (= rime) de rastlanır: apar topar, incik boncuk, eciş bücüş, allak bullak, sarmaş dolaş... gibi.

Başta ve sonda kafiye, duygun kulaklara seslenen söz süsleridir.

SES OLAYLARI VE ÖZELLİKLERİ

23. Dilimizdeki bellibaşlı ses özellikleri şunlardır:

1) Bugün, Türkçe kelimelerimizde **uzun ünlü** yoktur. Ünlülerimiz kelimelerde aynı ve orta uzunluktadırlar. Ama, dilimize Arapça ve Farsça'dan girmiş bulunan kâtip, kabiliyet, zalim, memur gibi birçok kelimelerin birinci ünlüleri, inayet, temdit, usul (= metot), tesir, tevil gibi birçok kelimelerin ikinci ya da hem birinci hem de ikinci ünlüleri; vatanî, askerî, iktisadî gibi kelimelerin üçüncü ya da hem üçüncü hem de dördüncü ünlüleri, bugün için, uzun söylenilmektedir.

Halktan ya da genç kuşaklardan kimi kişilerin yabancı ya da Türkçe kelimelerin kimi hecelerini yersiz olarak uzattıkları ya da kısalttıkları, böylece söyleyiş yanlışı yaptıkları görülmektedir: Hatırâ: (doğrusu: hâtıra), hulâsâ (doğrusu: hulâsa), şakaa (doğrusu: şaka), helvâ (doğrusu: helva), tesir (doğrusu: teesir), tevil (doğrusu: teevil), memur (doğrusu: meemur)... gibi.

Türkçe kelimelerdeki kimi ünlüler, konuşmada, isteği ya da duyguyu güçlendirmek için uzun söylenebilirler: Yazıık! Yook olmadı! Uzuuun uzun konuştu! Kuuuzum kardeşim! Güzeeel! gibi.

Bundan başka kelimelerimizde ğ ve y ünsüzleri konuşma sırasında —çoğu kez— erir ve kendilerinden önceki ünlüleri uzun bir ünlüymüş gibi okuturlar: Tuğla (tuula), yağmur, (yaamur), çiğ (çiii), buğday (buuuday), gitmesiyle (gitmesiile), ağacıyla (aaciiile)... gibi.

2) Türkçe kelimelerde **o** ve **ö** ünlüleri, yalnızca, ilk hecede bulunurlar: koyun, oluk, bölük, örtmek... gibi. **-yor** eki, bu kuralın dışındadır. **-yor** ekinin aslı, **yorır** kelimesidir; sonraları **-ir** eki aşınıp düşmüş ve **-yor** bir ek olarak kalmıştır (Bk. 198/D).

Dilimizde, ilk heceden sonraki hecelerde **o, ö** ünlüleri bulunan kelimeler **yabancıdırlar.**

3) Türkçe'de **j** ünsüzü yoktur. Jandarma, jale, Japon gibi kelimeler **yabancıdırlar.**

Dilimize girmiş bulunan yabancı kelimelerdeki **j** ya da j sesi veren bir ünsüzün Türkçe'de **c** ya da g'ye çevrildiğini görüyoruz: jaquette (ceket), journal (curnal), géometrie (geometri), géographie (coğrafya), agent (acenta), général (general), jive (cıva), gymnastique (cimnastik)... gibi.

Bugün, **jandarma** ve **Japon** kelimelerinin, halk dilinde, **candarma** ve **Capon** biçiminde söylenildiğini işitiyoruz.

4) Türkçe kelimelerde —genel olarak— **f** ünsüzü yoktur. Kelimelerimizdeki **f**'lere şu durumlarda rastlanmaktadır:

a) Ünlem ve yansımalarda: ö**f**, o**f**, ca**f**ca**f**, fısıltı, üflemek, fırıldak, **f**iskos... gibi.

b) **b, p** ya da **v** ünsüzleri **f**'ye çevrilmiş kelimelerde: **öbke, övke** = **öfke, uvmak** = **ufalamak, yupka, yuvka** = **yufka, lokomotiv** = **lokomotif, hoş-âb** = **hoşaf, çirk-âb** = **çirkef, matbah** = **mutfak**... gibi.

Bunların dışındaki **f**'li kelimeler **yabancıdırlar.**

5) Türkçe kelimelerde —genel olarak— **h** ünsüzü yoktur. Bugün, kimi kelimelerimizde görülen **h** ünsüzü, eskiden kalın **k** ünsüzüydü. İstanbul ağzı, bu **k**'ları sonradan **h**'ye çevirmiştir: **kanı** = **hani, kangı** = **hangi, dakı** = **dahi, katun** = **hatun**... gibi.

Türkçe'de kimi ünlemlerde ve yansımalarda **h** ünsüzüne rastlanır: **hay, hey, hırıltı, hışırtı, hırgür, hırhır**... gibi.

Bunların dışında, Türkçe'deki **h**'li kelimeler **yabancıdırlar.**

6) Türkçe kelimelerin başında **c** ünsüzü bulunmaz; ancak yansımalarda bulunur: **cızırtı, cırlak, civciv, cıvıldamak**... gibi.

Dilimiz, başında **c** bulunan kimi yabancı kelimelerdeki **c**'leri **ç**'ye çevirmiştir: **cihaz** = **çeyiz, cameşûy** = **çamaşır, cehud** = **çıfıt, cüft** = **çift**... gibi.

Bunlar dışında, başında **c** ünsüzü bulunan kelimeler **yabancıdırlar.**

7) **ğ** ünsüzü, Türkçe kelimelerin başında hiç bulunmaz.

8) **l** ve **r** ünsüzleri, Türkçe kelimelerin başında bulunmazlar; ancak pek az yanısımalarda bulunurlar: **lıkır lıkır, lokur lokur, löp löp, löpür löpür, rap rap**... gibi.

Bunun dışında, başında **l** ve **r** ünsüzleri bulunan kelimeler **yabancıdırlar.**

l ve **r** ile başlayan yabancı kelimelerin başına, kimi bölgelerdeki halkımız, çoğu kez bir ünlü ekler: **limon (ilimon), ramazan (iramazan), Recep (İrecep), lâzım (ilâzım)**... gibi. «Gezdim **U**rum ile Şam'ı» (Y. Emre).

9) **m** ünsüzü, genel olarak, Türkçe kelimelerin başında bulunmaz; ancak kimi yansımalarda, **mi** soru edatında ve **m**'li yinelemelerde bulunur: **mışıl mışıl, mırıldanmak, melemek, miyavlamak, mama, kitap mitap, kapı mapı, mosmor, masmavi, geldi mi?**.. gibi.

Azerî lehçesinde kelime başlarında **m**'ye sıkça rastlanır: **men** (ben), **min** (bin), **menğiz** (beniz), **minmek** (binmek)... gibi.

Bunlar dışında, başında **m** ünsüzü bulunan kelimeler **yabancıdırlar.**

10) **n** ünsüzüne Türkçe kelimelerin başında, ancak —**neñ** (= mal, şey) dışında— **ne** sorusunda, **ne** ile yapılmış bileşik ya da türemiş kelimelerde ve birkaç yansımada rastlanır: **niçin, nasıl, nerde, neyse, nice, ninni, nine**... gibi.

Bunun dışında, başında **n** bulunan kelimeler **yabancıdırlar.**

11) **v** ünsüzü, genel olarak, Türkçe kelimelerin başında bulunmaz. Ancak şu durumlarda bulunabilir:

a) Yansımalarda: **vız, vızıltı, vızır vızır**... gibi.

b) Doğu Türkçesi'nde **b** ünsüzünün Batı Türkçesi'nde **v**'ye çevrildiğini gördüğümüz kelimelerde: **barmak** = **varmak, birmek** = **vermek, bar** = **var**... gibi.

Vurmak kelimesinin aslı **urmak** biçimindeyken, başındaki **v** sonradan türemiştir.

Bunun dışında, başında **v** ünsüzü bulunan kelimeler **yabancıdırlar.**

12) **z** ünsüzü, Türkçe kelimelerin başında ancak kimi yansımalarda bulunur: **zıp zıp, zıplamak zırlamak, zırıltı, zonklamak, zırt zırt**... gibi.

Bunun dışında, **z** ünsüzü ile başlayan kelimeler **yabancıdırlar.**

13) Türkçe'de kelime ya da hece sonunda **b c d g** ünsüzleri bulunmaz (Bk. 28).

a) **b** ünsüzü, Türkçe'de kelime sonunda bulunmaz. Osmanlıca'da **alub, gidüb** gibi kelimelerin sonunda **b** ünsüzü görülmektedir. Ama bu, bir imla (= yazım) konusudur; okunuşu gene **p**'dir.

b) **c** ünsüzü, Türkçe'de kelime sonunda bulunmaz. Bugün, yabancı kelime olan **haç** ile **hac**'ı yalnızca imlada ayırmaktayız.

c) **d** ünsüzü, bugünkü Türkçe'de kelime ya da hece sonunda hiç bulunmaz. Bugün **at** ile **ad**'ı, **yedmek** ile **yetmek**'i yalnızca imlada ayırmaktayız.

ç) **g** ünsüzü, bugünkü Türkçe'de kelime sonunda bulunmaz. Arkeolog, monolog gibi kelimeler **yabancıdırlar.**

14) Aynı ses baskısı altında iki ünlünün birbirleriyle sıkı sıkıya birleşip bir tek ses vermesi olayına **diftong**; üç ünlünün birbirleriyle sıkı sıkıya birleşip bir tek ses vermesi olayına da **triftong** denir. Fransızca'da **pain** (= ekmek) kelimesindeki **ai, e** gibi; **eau** (= su) kelimesindeki **eau, o** gibi okunurlar.

Türkçe'de diftong ve triftong yoktur.

15) Türkçe'de, bileşik kelimeler dışında, **ünlüler çatışması** (= hiatus) yoktur. Yani, iki ünlü yanyana gelemez (Bk. 34). Bu nedenle, bugün dilimizde kullanılan **saat, şair, şiir, jeoloji, arkeoloji, fiil, küul** (= içki)... gibi kelimeler **yabancıdırlar.**

16) Türkçe'de, kök biçimindeki kelimelerde **ünsüzler ikizleşmesi** (= gémination) yoktur.

Eski Türkçe'de **ikki, sekkiz, ottuz**; bugünkü Türkçe'de de **anne** gibi kelimelerde ünsüzler ikizleşmesine rastlıyoruz. Eski kelimelerimizin son-

radan **iki, sekiz, otuz** olduğunu; **ana** kelimesinin de İstanbul ağzında önce **âne**'ye, sonra da **anne**'ye çevrildiğini görmekteyiz.

Dilimiz, ünsüzler ikizleşmesinden hoşlanmadığı için, kimi yabancı kelimelerdeki ikizleşmeyi de bozmuştur: **hammam** = hamam, **hammal** = hamal, kassap = kasap, niyyet = niyet, **kerre** = kere, hediyye = hediye... gibi.

Bugün anlatışa güç ve aşırılık vermek için, birinci heceleri açık olan kimi kelimelerimizde ikinci hece başındaki ünsüzü ikizleştirip bir tanesini birinci hece sonuna getiririz: Eşşek! Maşşallah! Köppoğlu! Ossaat (= o saat)... gibi.

«Birden **eşşek** deme, biçare henüz müsvedde;
Ne yetişkinleri var, dursun, o sağlam şedde.» (M. A. Ersoy)

Ünsüz harfi yineleme, kimi kez, üçüncü hecenin başındaki ünsüzün yinelenmesinde de görülür: «Vay **babassının**.....» (M. A. Ersoy)

17) Türkçe kelimelerin ya da hecelerin başında iki ünsüz bulunmaz. Başında iki ünsüz bulunan yabancı kelimeleri, dilimiz, ya bu ünsüzlerin arasına bir ünlü getirmek, ya da başa bir ünlü ekleyerek Türkçeleştirmeye çalışır: **groş** (İslavca) = kuruş, **stasyon** = istasyon, **statistik** = istatistik... gibi.

18) Türkçe'de kelime ya da hece sonunda ancak şu çift ünsüzler bulunabilir:

a) **lç** (ölç-), **lk** (ilk, kalk), **lp** (alp), **lt** (alt);
b) **nç** (güvenç), **nk** (denk), **nt** (ant);
c) **rç** (sürç-), **rk** (ürk- kork-), **rp** (sarp), **rs** (sars-), **rt** (ört-);
ç) **st** (üst);
d) **şt** (hişt, pişt).

Dilimiz, sonlarında bu çift ünsüzlerin dışında başka çift ünsüzler bulunan yabancı kelimelerin ünsüzlerini —çoğu kez— bir ünlü ile ayırmıştır: **fikr** = fikir, **zehr** = zehir, **hükm** = hüküm, **haps** = hapis, **devr** = devir, **hüzn** = hüzün, **film** = filim... gibi.

19) Türkçe'de kelime ya da hecelerin sonunda hiçbir zaman üç ünsüz yan yana bulunamaz.

20) Türkçe kelimelerin içinde, ikisi önceki, biri sonraki hecenin malı olmak üzere üç ünsüz yan yana bulunabilir: **korkmuş, ürktü, sürçmüş, sarsmak**... gibi.

SES DEĞİŞMELERİ

24. Kelimeler, hayatları boyunca, ses bakımından hep aynı kalmazlar. Önce, konuşma dilinde kimi seslerin değiştikleri, sonra da bunların yazı diline geçtikleri görülür. Bu değişme, genel olarak, bir sesin,

yerini kendi niteliğindeki başka bir sese bırakmasıyla olur. Lehçeleri ve ağızları farklılaştıran yön de budur.

Batı Türkçesi'nde başlıca ses değişmeleri şunlardır:

1) **e-i** değişimi, çok değildir; bu değişim, kelimelerin ilk hecelerinde görülür: **edgü, eyü, eyi** = iyi; **geymek** = giymek; **eğmek** = iğmek; **eşitmek** = işitmek; **gedhürmek, geydirmek** = giydirmek... gibi.

2) **i-e** değişimi, oldukça çoktur; bu değişme, kelimelerin ilk hecelerinde görülür: **ilçi** = elçi; **irmek** = ermek; **ir** = er; **irte** = erte; **gice** = gece; **virmek** = vermek; **yir** = yer... gibi.

3) **ı-i** değişimi azdır: **dakı, takı** = dahi; **kangı** = hangi; **kanı** = hani; **yaşıl** = yeşil... gibi.

4) **u-i** ya da **ı** değişimi, çok azdır: **uşda** = işte; **uçun** = için; **uşbu** = işbu; **yazuk** = yazık; **yulduz** = yıldız... gibi.

5) **ü-i** değişimi, pek azdır: **degül** = değil; **tüp** = dip; **bütmek** = bitmek... gibi.

6) **b-p** değişimi, çok azdır; bu değişim, kelimelerin başlarında görülür: **bingar** = pınar; **bars** = pars; **barmak** = parmak... gibi.

7) **b-v** değişimi azdır: **bar** = var; **birmek** = vermek; **yabız** = yavuz... gibi.

8) **k-g** değişimi çoktur. Bu değişim, kelimelerin başlarında görülür: **körmek** = görmek; **kök** = gök; **kögüz** = güğüs; **keyik** = geyik; **kelmek** = gelmek; **kün** = gün... gibi.

9) **g-ğ (y)** değişimi, pek azdır: **beg** = bey; **egdi** = eğdi; **degül** = değil... gibi.

10) **ğ-v** değişimi, pek çoktur: **güğercin** = güvercin; **kılağuz** = kılavuz; **tağuk** = tavuk; **koğan** = kovan; **koğalamak** = kovalamak; **öğünç** = övünç; **döğen** = döven... gibi.

11) **k-h** değişimi azdır: **katun** = hatun; **dakı** = dahi; **kangı** = hangi; **kalı** = halı... gibi.

12) **m-b** değişimi çokçadır: **men** = ben; **min** = bin; **muncuk** = boncuk; **munda** = bunda; **menğiz** = beniz; **mere** = bire... gibi.

Dikkat edilirse, bu değişim, kelime başlarında görülmektedir.

13) **t-d** değişimi, pek çoktur. Bu değişim, kelime başlarında görülür: **tal** = dal; **tamar** = damar; **tağ** = dağ; **teğmek** = değmek; **tavar** = davar... gibi.

14) **d-t** değişimi, pek çoktur. Bu değişim, kelime başlarında görülür: **dapa, depe** = tepe; **danuk** = tanık; **dahıl** = tahıl; **daş** = taş; **dutmak** = tutmak; **dürlü** = türlü... gibi.

Bugün, kelime başlarında gördüğümüz **d**'ler, eski Türkçe'de **t** idi; sonradan Batı Türkçesi'nde bu **t**'ler önce **d**, sonra da **t**'ye dönmüştür: **türlü** = **dürlü** = **türlü**; **tutmak** = **dutmak** = **tutmak**... gibi.

15) **n-m** değişimi, pek azdır: konşu = komşu; tunguz = domuz; kaim ana = kaynana... gibi.

Bu değişim, benzeşme yoluyla, yabancı kelimelerde de olmuştur: tenbel = tembel, çenber = çember, tenbih = tembih, cünbüş = cümbüş... gibi. (Burada **b**'nin büyük bir rol oynadığına dikkat etmek gerekir: Bir dudak ünsüzü olan **b**, kendinden önceki diş ünsüzü olan **n**'yi gene bir dudak ünsüzü olan **m**'ye çevirerek benzeşmeyi sağlamış bulunmaktadır.)

16) Yukardaki ses değişimleri, kelimelerimizde görülen önemli değişimlerdir. Bunlardan başka, bugün, bir de kurala bağlı bulunan değişmeler vardır ki, onlar şunlardır:

a) Bir fiil kök ya da gövdesinin sonu **geniş-düz** ünlü (**a e**) ile biterse, bu fiil kök ya da gövdesine **-yor, -erek, -ecek, -en, -e** ekleri getirildiği zaman fiil kök ya da gövdesinin sonundaki **geniş-düz** ünlüler yazılışta değişmez; söyleyişte değişerek **dar-düz** (**ı i**) olurlar: ağla-**yor** yazılır; ağlı-**yor** okunur; ele-(y)**ecek** yazılır; eli-(y)**ecek** okunur... gibi.

b) Bir fiil kök ya da gövdesinin sonundaki **geniş-düz** ünlü (**a e**) iki **yuvarlak** ünlü arasına düşerse, **geniş-düz** ünlüler değişerek **dar-yuvarlak** (**u ü**) olurlar: korkma-**yor** değil korkmu-**yor**; üfle-**yor** değil üflü-**yor**... gibi.

c) Belirtilen görevinde bulunan bir kelimeye **ile** edatı ulanıp birleşik yazıldığı zaman, belirtilen eki olan **-(s)ı, -(s)i, -(s)u, -(s)ü** olduğu gibi kalır; **ile** ise büyük ünlü uyumuna uyarak (**-yle, -yla** biçiminde) eklenir :(evin) kapısı ile = kapısı**yla**; (yangın) korkus**u** ile = korkusu**yla**; (erik) ağacı ile = ağacı**yla**; elbises**i** ile = elbises**iyle**... gibi.

ç) Sonu bir ünlü ile biten bir kelimeye **idi, imiş, ise, iken** ek-fiilleri ya da **ile** edatı ulanıp birleşik yazıldığı zaman, bu ek-fiillerin ve edatın başındaki **i**'ler boğulup **y**'ye çevrilirler: kapı-**idi** = kapıydı, bahçe-**imiş** = bahçeymiş, uğultu-**ise** = uğultuysa, sokakta-**iken** = sokaktay**ken**, iğne-**ile** = iğneyle, üzüntü-**ile** = üzüntüy**le**.

Batı Türkçesi'nde —hiç kuşkusuz— başka fonetik değişimlerle de karşılaşabiliriz. Yukarda verilen örnekler, Batı Türkçesi'nin yazı dilinde ya da hem yazı, hem konuşma dilinde yaygın bir biçimde oluşmuş olan ses değişimlerine değinmiş bulunmaktadır.

ÜNLÜLER UYUMU

(Büyük Ünlü Uyumu — Küçük Ünlü Uyumu)

25. **Büyük ünlü uyumu,** Türkçe bir kelimedeki ünlülerin **kalınlık** ya da **incelik** bakımından benzeşmeleridir.

A) Türkçe bir kelimenin ilk hecesinin ünlüsü **kalın** ise, ondan sonraki hecelerin, o kelimeye ulanacak eklerin ve **de, mi, ile** edatlarının

ünlüleri de **kalın** olur: akmak, **akıncılarımızdan** da, **okullarımızda** mı?, arabasıyla... gibi.

B) Türkçe bir kelimenin ilk hecesinin ünlüsü **ince** ise, ondan sonraki hecelerin, o kelimeye ulanacak eklerin ve **de, mi, ile** edatlarının ünlüleri de **ince** olur: ekmek, **ekincilerimizden** de, öğrenecekler mi?, elbisesiyle... gibi.

Türkçe kelimelerin ve eklerin pek azında, büyük ünlü uyumuna **aykırı** durumlara rastlanır:

a) Elma (= alma), anne (= ana), kardeş (= karındaş, kardaş), hangi (= kangı, kanı), inanmak (= ınanmak) dahi (= dakı) kelimelerinde büyük ünlü uyumu yoktur. Bu aykırılığın başlıca nedeni, İstanbul ağzıdır.

b) Gül-(ü)yor, yazar-ken, akşam-ki, sabah-leyin, pembe-mtırak kelimelerindeki **-yor, -ken, -ki, -leyin, -(i)mtırak** ekleri, büyük ünlü uyumuna aykırı eklerdir. Ama bu eklerden **-yor, yorır** kelimesinin sonundaki **-(ı)r** geniş zaman ekinin aşınmasıyla oluşmuştur (Bk. 23/2, 198/D, 200); **-ken, -ki, -leyin** eklerinin de, bugün, Anadolu ağızlarında -kan (çalışırkan), **-kı** (akşamkı), **-layın** (sabahlayın) diye söylenildikleri bilinmektedir.

Bileşik kelimelerde büyük ünlü uyumu aramak doğru değildir: Duatepe, arayabilmek, denizaltı, korkusuyla, yardımıyla... gibi.

Büyük ünlü uyumu, başlangıçtan çağımıza kadar Türkçe'nin her döneminde görülen genel bir özelliğidir; onun güçlü ve canlı bir ses yasasıdır, geleneğidir.

Yukarda belirtilen kurala aykırı görüntüler dışında, bugün, dilimizde büyük ünlü uyumu bulunmayan her kelime **yabancıdır.**

26. **Büyük Ünlü Uyumunun Önemi.** — Büyük ünlü uyumu, yabancı dillerden dilimize girmiş bulunan kelimelerin birçoğundaki seslere de boyun eğdirmiştir: Âdem (adam), bâr-gîr (beygir), cân-âver (canavar), çâbük (çabuk), çirk-âb (çirkef), hecâ (hece), nemaz (namaz), sûret (surat), mikraz (makas), doktör (doktor), vapör (vapur), sûhte (softa), heman (hemen), ebdal (aptal)... vb. gibi.

Bundan başka, yabancı kelimelere ulanan Türkçe ekler, çoğu kez, o kelimelerin son hecelerindeki ünlülere uyarak, büyük ünlü uyumunu yürütürler: tahlil-**den**, tahkikat-**a**, memur-lar-**ın**, zalim-**in**... gibi.

Türkçe bir sözlükteki yabancı kelimelerin asıllarını araştırdığımız zaman, bunlardan birçoğunun ünlülerde —büyük ünlü uyumuna göre— önemli değişiklikler oluştuğunu, böylece, kelimelerin Türkçeleştiğini görürüz: ahz ü ita (aksata), bâdingân (patlıcan), çeharşenbih (çarşamba), çep ü rast (çapraz), çâr-şeb (çarşaf), çâr-yek (çeyrek),

çâşni (çeşni), dîvâr (duvar), kâski (keşki, keşke), gonce (konca), kumrî (kumru), nerdübân (merdiven), tebâşîr (tebeşir)... vb.

27. Küçük ünlü uyumu, Türkçe bir kelimedeki ünlülerin **düzlük -yuvarlaklık** ve **darlık-genişlik** bakımlarından benzeşmeleridir.

A) Türkçe'de bir kelimenin ilk hecesinin ünlüsü **düz** ünlülerden biri **(a e ı i)** ise, ondan sonraki hecelerin ve o kelimeye ulanacak eklerin ve **de, mi** edatlarının ünlüleri de **düz** ünlü olur: **Araba-cı-lık-tan da, incir-ler(i)miz-den mi?..** vb.

B) Türkçe'de bir kelimenin ilk hecesinin ünlüsü **yuvarlak** ünlülerden biri **(o ö u ü)** ise, ondan sonraki hecelerin, o kelimeye ulanacak eklerin ünlüleri ya **düz-geniş (a e)**, ya da **dar-yuvarlak** ünlü **(u ü)** olur; de, mi edatları da bu kurala bağlıdırlar: **Öl-en, üzümler mi?, kömür-cü de, süz-ül-müş-sünüz mü?, koğulan da...** vb.

Küçük ünlü uyumuna aykırı durumlara Türkçe kelimelerin pek azında rastlamaktayız: **Kavuk, armut, çamur, avuç, yağmur...** vb.

-yor eki de fiil kök ya da gövdelerine küçük ünlü uyumuna aykırı olarak ulanır: **Diyor, dinliyor, uzanıyor...** gibi.

Küçük ünlü uyumuna aykırı kuruluştaki **alkol, metot, memur, radyo, ümit...** gibi kelimeler, **yabancı kelimelerdir.**

Bileşik kelimelerde küçük ünlü uyumu aramak, doğru değildir: **Ebegümeci, önsöz, içduyu, başçavuş, Hadımköy...** vb.

Küçük ünlü uyumuna eski Türkçe'nin lehçelerinde pek rastlanmamaktadır: **Temürci, katun, kamu, kaygu, eyü...** vb.

Küçük ünlü uyumu, Batı Türkçesi'nin son çağları ile bugünkü Türkiye Türkçesi'nde güçlü, sağlam, canlı bir ses yasası ve geleneği olarak yaşamaktadır.

SÜREKSİZ YUMUŞAK ÜNSÜZLER

Yazım Kuralı:

28. Türkçe bir kelimenin sonunda, **süreksiz-yumuşak** ünsüzler **(b c d g)** bulunmaz (Bk. 23/13). Bunların yerine **süreksiz-sert** ünsüzler **(p ç t k)** bulunur: **Dolap, kireç, armut, sokak...** vb.

Yabancı dillerden dilimize girmiş bulunan kelimeler de bu kurala göre söylenir ve yazılırlar: **Kitap** (Arapçası **kitab**), **metot** (Fransızcası **méthode**), **renk** (Farsçası **reng**), **ihtiyaç** (Arapçası **ihtiyac**)... vb.

Söylenilişleri aynı, ama anlamları ayrı olan kimi kelimelerimizin sonlarında **b c d g** ünsüzleri yazıda gösterilir: **At** (bilinen hayvan), **ad** (isim); **hac** (= kutsal yeri ziyaret), **haç** (= salip, put)... gibi.

SÜREKSİZ SERT ÜNSÜZLERİN YUMUŞAMASI

Yazım Kuralı:

29. Bugün, **süreksiz sert ünsüzlerden (p ç t k)** biri ile biten bir kelimeye **ünlü** ile başlayan bir çekim ya da yapım eki ulandığı zaman:

a) **p** ünsüzü **b** olur: **dolap-dolabı, kitap-kitaba... vb.**

b) **ç** ünsüzü **c** olur: **harç-harcetmek, kireç-kireci, ağaç-ağaca...** vb.

c) **t** ünsüzü çoğu kez, **d**, kimi kez **t**, kimi kez **dd**, kimi kez de **tt** olur: **git-gidiş, dert-derdi, umut-umudu, sepet-sepete, cet-ceddi, hat-hattın...** vb.

ç) **k** ünsüzü iki ünlü arasında çoğu kez **ğ**, iki ünlü arasında kimi kez **k**, iki ünlü arasında kimi kez **kk**, kendinden önce **n** varsa **g**, kendinden önce başka bir ünsüz varsa **k** olur: **sokak-sokağı, gecik-gecikiş, iştirak-iştirakin, hak-hakkın, renk-rengi, aşk-aşka...** vb.

Yukarda kurala **süreksiz sert ünsüzlerin yumuşaması** kuralı denir. Bu kural, tek heceli kelimelerin çoğunda ve süreksiz sert ünsüzle biten fiil gövdelerinde görülmez: **iç-içi, kork-korkunç, haç-haçın, koç-koça, et-etin, ak-akın, gözük-gözükecek, korkut-korkutarak...** vb. Buna karşılık **gök-göğe, çok-çoğu...** vb. gibi tek heceli kimi kelimelerdeki sert ünsüzlerle **etmek** mastarındaki **t** yumuşar: **eden, eder, ederek...** vb.

Sayısı pek az kelimede de iki türlü söyleyiş ve yazım görülür: **göke** ya da **göğe, işitir** ya da **işidir, sütün** ya da **südün...** gibi.

ÜNSÜZLER BENZEŞMESİ

Yazım Kuralı:

30. Başında **süreksiz yumuşak ünsüzlerden (c d g)** biri bulunan çekim ya da yapım ekleri **yumuşak** ünsüzlerden biriyle biten bir kelimeye ulandıkları zaman kelimenin **son**, ekin **ilk** ünsüzünde hiçbir değişme olmaz: **ev-ci, yan-dı, çamur-dan, sil-gi, bil-gin...** vb.

31. Başında **süreksiz yumuşak ünsüzlerden (c d g)** biri bulunan çekim ya da yapım ekleri, **sert ünsüzlerden (p ç t k s ş f h)** biri ile biten bir kelimeye ulandıkları zaman, o eklerin ilk ünsüzleri **sertleşirler: kebap-çı, balık-çıl, süt-ten, yulaf-çı, piş-kin, çalış-kan, sabah-tır, kümes-te, çocuk-çağız, kireç-çi...** gibi.

Yukardaki yazım kurallarında, kelimelerdeki son ünsüzlerin eklerdeki ilk ünsüzlere etki yaptıklarını görmekteyiz. Birinci kuralda ekin ilk ünsüzü, kelimenin sonundaki yumuşak ünsüze uyup yumuşak kalmakta; ikinci kuralda ise ekin ilk ünsüzü kelimenin sonundaki sert ünsüze uymak için yumuşaklık niteliğini yitirip sertleşmektedir. Bu **kurala ünsüzler benzeşmesi** adı verilir.

Ekleşmiş olan **iken** kelimesi **(-ken)**, bu benzeşmeye bağlı değildir. **de** bağlacı ünsüzler benzeşmesine, ancak, okuma ya da konuşmada bağlı kalır; yazımda bağlı kalamaz.

32. Yazımlarında hiçbir değişiklik olmadığı halde, kelimelerimizde ya da kelime öbeklerinde kimi ünsüzlerin —konuşmada özel bir çaba harcanmadığı zaman— benzeştiklerini görmekteyiz:

a) Yan yana rastlayan **zs, zk, zç, zt, zh, zf, zş, zp** ünsüzleri, **ss, sk, sç, st, sh, sf, sş, sp** gibi söylenirler: gazsız (gassız), yüzsüz (yüssüz), gezsin (gessin), yazsa (yassa), Kızkulesi (Kıskulesi), yüzkarası (yüskarası), az çok (asçok), göztaşı (göstaşı), gazhane (gashane), az fena (asfena), az şarap (aşşarap), temiz para (temispara)... gibi.

b) Yan yana rastlayan **cz** ünsüzleri, **zz** gibi söylenirler: aczi (azzi), eczane (ezzane)... gibi.

c) Yan yana rastlayan **çl** ünsüzleri, **şl** gibi söylenirler: ağaçlık (ağaşlık), kireçlemek (kireşlemek), hörgüçlü (hörgüşlü)... gibi.

ç) Yan yana rastlayan **çt** ünsüzleri, **şt** gibi söylenirler: geçtim (geştim), kaçtınız (kaştınız), ağaçtan (ağaştan)... gibi.

d) Yan yana rastlayan **nb** ünsüzleri, **mb** gibi söylenirler: İstanbul (İstambul), külhanbeyi (külhambeyi), onbaşı (ombaşı)... gibi.

e) Yan yana rastlayan **cd, cl, cn** ünsüzleri, **jd, jl, jn** gibi söylenirler: ecdat (ejdat), vicdan (vijdan), meclis (mejlis), İclâl (İjlâl), mecnun (mejnun), ecnebi (ejnebi)... gibi.

Bu ses değişmeleri, hiçbir zaman yazımda gösterilmez.

DÜZELTME İŞARETİ

Yazım Kuralı:

33. Dilimizde kullanılmakta bulunan kimi yabancı kelimelerde Türk dilinin ses özelliklerine aykırı görünüşlere rastlamaktayız. Örneğin, Türkçe'de **a** ve **u** kalın ünlülerinden önce gelen **k l g** ünsüzleri **kalalım, kulluk, şalgam, olgu** kelimelerinde olduğu gibi daima **ka, ku, la, lu, ga gu** diye söylenildikleri halde, dilimize yabancı dillerden girmiş bulunan yabancı kelimelerde **a ve u**'dan önceki **k l g** ünsüzlerini bazen **ince** ve **uzun** söylemek gerekir. Bu ses olayını yazımda göstermek için **düzeltme** adı verilen « ˆ » işareti kullanılır.

Düzeltme işareti'nin kullanıldığı yerler şunlardır:

a) Arapça, Farsça kökenli kelimelerde **k, g** ünsüzlerinden sonra gelen **a** ve **u** ünlüleri üzerine, düzeltme işareti konur: kâğıt, dükkân, rüzgâr, yadigâr... gibi.

b) Özel adlarla ve belli yazım biçimiyle devlet kuruluşlarınca benimsenmiş olan yer adlarında bu işaretin korunması zorunlu görülmüştür: Kâzım, Lâmia, Lâpseki, Emirâlem... gibi.

N o t : Batı dillerinden dilimize girmiş olan ve **l**'yi ince okutan **a**'ların üzerine uzatma işareti konulmaz: **plân**, değil **plan; lâmba** değil **lamba; lâstik** değil **lastik**... gibi.

c) İki kelime aynı sesleri taşıdığı halde iki ya da daha çok ünlünün uzun okunmasıyla ayrı ayrı anlamlar gösterirlerse, uzun okunan ünlünün üzerine konularak, anlam ayrılığı belirtilir: **Ali** ve **Âli, alem** ve **âlem, adet** ve **âdet, asap** (= sinir) ve **âsâp** (= sinirler), **adem** (= yokluk ve **âdem**... vb. gibi.

Kimi yabancı kelimelerde **a, u**'dan sonra gelen **k, l**'nin ince okunduğunu biliyoruz. Bunları ince söyler ya da okuruz, ama yazımda düzeltme işaretini kullanmayız: **Kemal, sual, iştirak, usul** (= metot), **idrak**... vb. gibi.

ÜNLÜLER ÇATIŞMASININ GİDERİLMESİ

Yazım Kuralı:

34. Dilimiz, bileşik kelimeler dışında, iki ünlünün çatışmasından, yani yan yana gelmesinden (= hiatus) hoşlanmamaktadır (Bk. 23/15). Bu nedenle, o, ünlüler çatışmasını iki yolla önlemekte ve gidermektedir:

A) Bir kelimenin sonu ünlü ile biter de o kelimeye gene ünlü ile başlayan bir çekim ya da yapım eki ulanacak olursa, bu ünlüler çatışmasını önlemek üzere, kelime ile ekin arasına **y n s ş** ünsüzlerinden biri girer. Bu dört ünsüze **kaynaştırma harfleri**, ya da **koruma ünsüzleri** denir: Kapı-**y**-ı, bahçe-**y**-e, abla-**s**-ı, yayla-**n**-ın, yedi-**ş**-er, başla-**y**-ınca... vb.

B) Ünlü ile biten bir kelimeye **idi, imiş, ise, iken** ek-fiilleri ya da **ile** edatı ulanıp birleşik yazıldığı zaman, bu eklerin ya da edatın başındaki **i**'ler boğulup **y**'ye dönerler (Bk. 24/16, **c, ç**): Kapıydı, bahçeymiş, iğneyse, evdeyken, sopayla, kapısıyla... gibi.

Türkçe'de bileşik kelimelerde ünlüler çatışmasına sık sık rastlarız: Yavruağzı, Karlıova, ortaokul, karaağaç... vb.

Kimi bileşik kelimelerimizde, yan yana gelen ünlülerden birinin erimesiyle, çatışma ortadan kalkmıştır: Kahvaltı (kahve altı), niçin (ne için), nasıl (ne asıl), kazasker (kadı asker), yastağaç (yastıağaç)... vb. gibi. Halk şiirlerinde bu olayın başka örneklerini de görmekteyiz: **n'etmek** (= ne etmek), **n'işlemek** (= ne işlemek), **n'eylemek** (= ne eylemek), **var m'ola** (= var mı ola)... vb. (Bk. 276/b).

Yabancı kelimelerde ünlüler çatışmasına çok rastlanır: **Maaş, sual, şiir, tabiat, jeoloji, geometri**... vb. gibi.

Dilimiz, kimi yabancı kelimelerdeki ünlüler çatışmasını da çeşitli yollarla gidermiş bulunmaktadır:

a) Çatışan ünlülerden ikincisini **y**'ye çevirmiştir: **R**a**d**i**o** = ra**d**yo, cami**o**n = kamyon, phys**i**o**l**o**g**ie = fizyoloji, th**é**atre = tiyatro... vb.

b) Çatışan ünlülerden ikincisini **y**'ye çevirmiştir: **F**a**i**de = fayda, ta**i**fe = tayfa, ka**i**m ana = kaynana, ka**i**m makam = kaymakam... vb.

c) Çatışan ünlüler arasına kimi kez bir **y** yerleştirmiştir: **Z**a**i**f = zayıf, ga**i**p = gayıp, f**i**at = fiyat, kada**i**f = kadayıf, gard**i**en = gardiyan, b**i**o**l**o**g**ie = biyoloji, p**i**èce = piyes... vb.

ç) Çatışan ünlülerin ikincisi **u** ise, onu **v**'ye çevirmiştir: **M**a**u**ne = mavna, na**u**lon = navlun, **E**uropa = Avrupa, fa**u**lt = favl ya da fa**v**ul, o**u**t = a**v**t ya da a**v**ut, tra**u**ma = tra**v**ma... vb. gibi.

d) Çatışan ünlüler **au, ua, ai, ui** ise, araya kimi kez bir **v** yerleştirmiştir: **Au**stria = **Av**usturya, toi**u**lette = tu**v**alet, po**i**nt = pu**v**an, conservatoire = konserva**tuv**ar, laboratoire = laborato**tuv**ar, m**ai** = m**avi**, biscuit = bisk**üvit**... vb. gibi.

e) Çatışan ünlülerden birini eritmiştir: **Ma**alkara = **M**alkara, m**ua**raza = maraza, ahz**üi**ta = aksata... vb. gibi.

ORTA HECE DÜŞMESİ

35. Birinci hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan kimi iki heceli kelimelere ünlü ile başlayan bir çekim ya da yapım eki ulanınca, kelimelerin ikinci hecesinin ünlüsü düşer, böylece orta hece kalkmış olur. Düşen ünlü ne söylenir, ne de yazılır. Bu olaya **hece düşmesi** denir: Alını yerine alnı, göğüsün yerine göğsün, fikirin yerine fikrin, kıvırak yerine kıvrak, yayılım yerine yaylım... vb.

Orta hece düşmesi olayını (benim) **fikrim**'de görüyoruz, ama (ben bir) **fikirim**'de göremiyoruz. Hece düşmesi olayı eklerin cinsine de bağlı bir olaydır.

36. Hece yapıları ne olursa olsun, kimi Türkçe ya da yabancı kelimelerde, kendilerine herhangi bir ek ulanmış olsun olmasın, orta hecenin düştüğünü görmekteyiz: Bura-da = burda, nere-de = nerde, salın-acak = salıncak, âhiret = ahret, Fatıma = Fatma, dakika = dakka, télégraphe = telgraf... vb.

37. **idi, imiş, ise, iken** ek-fiilleriyle **ile** edatı da, ünlü ile biten bir kelimeye ulanıp birleşik yazıldığı zaman, bu ek-fiillerin ya da **ile** edatının ön ünlüleri **y**'ye çevrilir. Böylece, kelimede bir hece düşmesi görülür (Bk. 34/B).

38. (Onun) **arabası,** (kedinin) **gözü,** (bahçe) **kapısı** gibi isim takımlarında belirtilen olan ikinci kelimelere **ile** edatı ulanıp birleşik yazıldığı zaman, bileşik kelimeler büyük ünlü uyumuna uydukları için

(Bk. 24/16), bunlar, her zaman **-yle** ve **-yla** biçiminde söylenir ve yazılırlar. Böylece, bu kelimelerde bir hece düşmesi görülür: (Onun) **arabası ile** ya da **arabasıyla,** (kedinin) **gözü ile** ya da **gözüyle,** (bahçe) **kapısı ile** ya da **kapısıyla...** vb. gibi.

Aynı durumu ünlü ile biten bütün kelimelerde görürüz: **Bahçe ile** ya da **bahçeyle, kapı ile** ya da **kapıyla...** gibi.

HECE ve KELİME

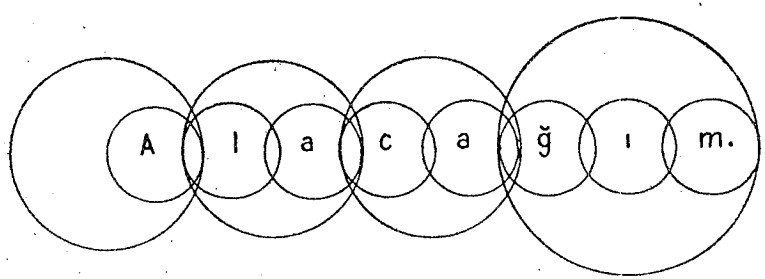
Hece

39. Seslerin öbekleşmesinden heceler ve kelimeler oluşur. Bir solukta çıkan bir tek ya da bileşik sese **hece** denir: **E/li/miz/de/ki/ler/den/.**

Demek oluyor ki heceler, bir ya da birkaç fonemden oluşuyor. Her fonem, hecenin bir öğesidir.

Hecede anlam aramak doğru değildir. Onun niteliği anlamlı olup olmamasında değil, bir solukta söylenip söylenmemesindedir.

Bir fonemin boğumlanmasında üç basamak bulunduğunu görmüştük (Bk. 10). Bir hecenin boğumlanmasında da üç basamak vardır: Konuşmada, bir hecedeki fonemlerin tespih taneleri gibi değil, bir zincirin baklaları gibi dizildikleri görülür. Şöyle ki, konuşma organlarımız birinci fonemi çıkarma durumundan çözülüp gevşeme basamağına geçmeden ikinci fonemin gerilme basamağına sıçrarlar. Birinci fonemin gevşeme basamağı ile ikinci fonemin gerilme basamağı aynı anda olur. Böylece, fonem öbeğini, yani heceyi oluşturan fonemler, bir tek solukta söyleniyormuş gibi, bir çırpıda çıkarılırlar:

Türkçe'de, her hecede bir tek ünlü fonem bulunur. Ünsüz fonemler, bir tek ünlü fonem çevresinde öbekleşerek heceleri oluştururlar. Her ünlü fonem, kendinden önceki ünsüz fonemi kendi hecesi içine alır: El-im (= e-lim), beş-er (= be-şer), dört-er (= dör-der)... vb.

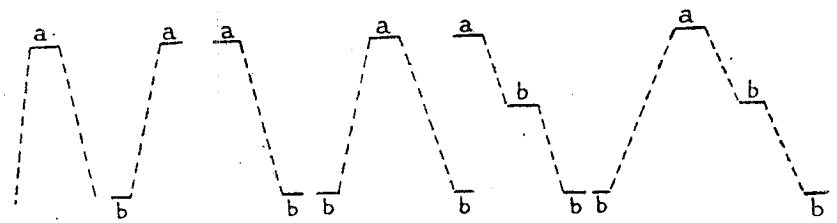
40. Türkçe'nin Heceleri. — Türkçe'de hecenin şu altı çeşidini görüyoruz (ünlüler **a** ile, ünsüzler **b** ile gösterilmiştir):

a	**ba**	**ab**	**bab**	**abb**	**babb**
o	ku	al	çes	üst	kurt

Türkçe'nin tek heceli kelimeleri de bu altı biçimden birine uymak zorundadır.

Bir ünlü fonemle biten hecelere **açık hece,** bir ünsüz fonemle biten hecelere ise **kapalı hece** denir. Türkçe'de tek heceli kök kelimelerin çoğu, aslında birer kapalı hecedirler: **Al**(mak), **vur**(mak), **suv** (= su), **şol** (= şu), **ol** (= o)... vb. gibi.

Türkçe'de, her hecede bir tek ünlü fonem bulunduğuna göre, altı çeşit heceden her birinin bir tek doruğu vardır:

Yukardaki şemalarda görüldüğü üzere, Türkçe'de, doruğun solunda ancak bir, sağında ise en çok iki ünsüz fonem bulunabilir.

41. Yabancı dillerden Türkçe'ye girmiş olan kelimelerde kimi Türk hece yapısına uymayan heceler bulunur: **gram, tren, kravat, Slav, Slovak...** gibi.

Kelime

42. Kelime, anlamı ya da cümlede bir dilbilgisi görevi bulunan bir ya da birkaç heceli ses işaretidir.

Kelimede anlam aramak şarttır: **O / bugün / geliyor /** cümlesinde, **O,** tek fonemli bir hecedir; ama anlamı olduğu için bir kelimedir. **Bugün,** beş fonemli ve iki heceli; **geliyor** ise yedi fonemli ve üç heceli bir kelimedir.

Edatların ya da bağlaçların başlıbaşına anlamları yoktur; ama onların anlamları, kelimeler arasında ya da cümleler içindeki dilbilgisi görevlerine göre sezilir (Bk. 357, 365): Sırım **gibi** delikanlı, el **kadar** yüz... vb.

Kavram ve Kelime:

43. Kavram, bir somut ya da soyut nesnenin ya da hareketin zihindeki hayalidir.

Kelime, ya bizim zihnimizin dışında bulunan **ağaç, taş, kuş** gibi somut bir nesneyi ve **uçuyor, gitti, gelecek** gibi bir hareketi; ya da kendi zihnimizin yarattığı **iyilik, doğruluk, akıl, düşünmek** gibi soyut bir nesneyi ya da hareketi karşılar. Toplumun bireyleri, sanki her kelimenin hangi kavramı karşılayacağı üzerinde —çoğu kez— yeri ve tarihi belli olmayan bir zamanda anlaşmış ve sözbirliğine varmış gibidirler. Bu nedenle, yeri ve tarihi belli olmayan bu antlaşma gereğince, örneğin Türkçe **ağaç** kelimesi, her Türk'ün zihninde ortak bir kavramı uyarmaktadır.

Kelime, bir kalıp değil, insan zihninin anlam verdiği bir yapıdır. Zihin, kendi dışındaki bir nesneye anlam vermeye yaradığı gibi, kendi kendisinin yarattığı birçok gerçeklere anlam vermeye de yarar.

Kelime, bir nesnenin kendisini değil, o nesnenin toplumdaki bireylerin zihinlerinde ayrı ayrı varolan hayalini gösterir. Bu nedenle, bir nesnenin biçimini ve yapı sınırını o nesnenin adı olan kelimeden tıpatıp anlamak, hiçbir zaman mümkün değildir. Örneğin, **su** kelimesinin, çeşitli meslek ve sanat sahiplerinin zihinlerinde ayrı ayrı hayalleri vardır: O, çiftçi zihninde belki bir yağmur hayalidir; bahçıvan zihninde belki bir ark, bir bostan kuyusu hayalidir; gemici zihninde belki bir deniz hayalidir; şair zihninde belki bir göl, bir ırmak, bir pınar, bir umman hayalidir.

Bundan başka, örneğin, **pembe, kırmızı, kızıl** kelimelerinin renk sınırı, yani hangi tonda başlayıp hangi tonda bittikleri, bireylere göre çeşitli ve çok değişiktir.

Böyle olunca, **onomatopeler,** rakamlar ve terimler dışındaki kelimeler kavramların, kavramlar da kelimelerin tıpatıp karşılığı olamazlar. Onomatopeler, az çok, kavramlarla uyuşum durumundadırlar. Örneğin, **havlama** köpek sesini taklit ettiği için bu kelimenin sesi ile zihnimizdeki hayal, yani kavram, uygunluk durumundadırlar. Sayı ve terimler de kavramlarıyla uyuşma durumunda bulunurlar.

EŞSESLİ ya da EŞOKUNUŞLU KELİMELER

44. Bunlar, söylenişi aynı, ama anlamları ayrı kelimelerdir: Hava **serin** - Çamaşırları **serin.** / **Yüz** kilo - **Yüz** buruşturmak yok - Derede **yüz** / ... gibi.

ÇOKANLAMLI KELİMELER

45. Kimi kelimelerin amaca ve kulanıldığı yere göre ayrı bir anlamı olabilir. Örneğin, **göz** ağrısı, masanın **gözü, gözden** geçirmek, iğnenin **gözü,** göze gelmek, **göz** aşısı, **gözden** düşmek... vb. Bu sözlerde **göz** kelimesinin amaca ve kullanıldığı yere göre çeşitli anlamları olduğu görülüyor. Bu niteliğe **çokanlamlılık** denir; böyle bir kelimeye de **çokanlamlı kelime** adı verilir.

Bir kelime, yeni bir anlam kazanınca, eski anlamı ya da anlamları hemen silinip yok olmaz; uzun bir süre, eski anlamları da yaşar. Örneğin, **girmek** kelimesinin **dışardan içeriye geçmek, sığmak, yer almak, bulaşmak, başlamak, yeni bir hale** ya da **duruma geçmek** anlamları yanında, son zamanlarda **kuyruğa girmek** deyiminde yeni bir anlam kazandığını görmekteyiz.

EŞANLAMLI KELİMELER

46. Biçimleri ayrı, ama anlamları aynı ya da yakın olan kelimelere her dilde olduğu gibi dilimizde de sık sık rastlanır: **Kamçı, kırbaç / muşmula, döngel, beşbıyık / taze, körpe / surat, yüz, çehre / at, beygir / arkasında, peşinde, ardında / üstünde, üzerinde / duymak, işitmek / ...** vb.

Eşanlamlı kelimeler arasında ince anlam ayrımları bulunduğunu unutmamak gerekir. Bu kelimelerin nerelerde, ne gibi bir amaçla kullanılacağını ancak zihin etkinliği gösterir. Bu bakımdan, eşanlamlı kelimeleri bol olan diller, zihin etkinliğini gerektirdiği için, uygar dillerdir.

ZITANLAMLI KELİMELER

47. Bunlar, anlamları karşıt olan kelimelerdir: **Erkek, kadın / gece, gündüz / tembel, çalışkan / oturmak, kalkmak / yürümek, durmak / ...** vb.

KELİMELERDE İSİM AKTARIMI

48. Bir kelimeyi, kendi sözlük anlamından başka anlamda kullanmaya **mecaz, isim aktarımı** denir. Örneğin, **yelken** kelimesini **gemi; ocak** kelimesini **ev; baca** kelimesini **fabrika; kanat** kelimesini **uçak; uskur** kelimesini **vapur; hilâl** kelimesini **Türk bayrağı; gölgesiz** kelimesini **ağaçsız; cilt** kelimesini **kitap** kelimesi yerine kullandığımız zaman bir isim aktarımı yapmış oluruz.

49. İki nesne ya da olay arasında görülen ya da sezilen benzerlik de **isim aktarımına** yol açabilir; buna **istiare, iğretileme** (= métaphore) denir. Örneğin, **«O, kurnazdır»** sözü yerine, **«O, tilkidir»** denilecek olursa, **kurnazlık** bakımından o kimse ile tilki arasında bir benzerlik kurulmuş olduğu; böylece **kurnaz** kelimesinin kendi adını iğreti olarak tilkiye verdiği anlaşılır. **Cesaretli** yerine **aslan; sinsi ve hain** yerine **yılan; budala** yerine **kaz; çirkin** yerine **maymun; gençlik**

yerine **bahar**; **yaşlılık** yerine **sonbahar** kelimesi kullanılmakla kelimeler arasında benzerlik ilgisine dayanılarak isim aktarımı yapılmış olur.

İsim aktarımı, benzerlik çağrışımına dayandığı için sanatlı sözdür. Bir tek kavramı karşılayan kelimeler, hemen hemen canlılıklarını yitirmiş gibidirler; isim aktarımı ise, zihin etkinliği ister, canlıdır.

KELİMELERDE ANLAM DEĞİŞMELERİ

50. Kelimelerin anlamları, durucu değil değişicidir. Duran dil, ölmüş demektir. Kelimelerde anlam değişmelerinin başlıca nedeni, kültür ya da toplum değişimidir.

Örneğin kültür ve toplum hayatımızın değişmesi dolayısıyla, bugün, büyük kentlerimizde evlenme ile ilgili **görücü, yüz yazısı** (gelin makyajı), **soygun kadın** (düğünde konukları karşılayan kadın), **düğün saçıcı** (düğün hediyesi), **yüz görümlüğü, paçalık** (düğünün ertesi günü gelinin giydiği giysi), **ince yemek** (düğün yemeği), **paça günü** (düğünün ertesi günü verilen yemek)... vb. gibi sözler kaybolmuş gibidir.

Eski okullarla ilgili **taşmektep, cüz kesesi, bevvap, geldi-gitti tahtası, falaka, hececiler, ahar** (cilâlanmış yazı kâğıdı), **kapama** (okul gezintisi).... gibi sözler, bugün kullanılmamaktadır. Ve yine **kalemtıraş** (= saz kalem açmaya yarayan özel bıçak), biçimlerine göre kalemtıraş çeşitleri: **Hattâtî, kâtibî, söğüt yaprağı, cam kırığı, izmarit**; kalemtıraş saplarına verilen isimler: **Çelik sap, demir hindî, şırmuga, gümüş parazvana, altın parazvana; divit** (= eskiden cepte taşınır yazı takımı); **mikta'** (= kamış kalem ucunun düzeltildiği fildişi gereç); **Yeni Dünya** (= Ortaoyunu'nda ev dekoru olarak kullanılan paravana); **palanga** (= Ortaoyunu'nun oynandığı alan); **gaca** (= Ortaoyunu'nda kadın rolüne verilen isim); **papara** (= Ortaoyunu'nda çalınan zurnanın adı); **pandili** (= Ortaoyunu'nda çalınan «tef»in ismi); **soyguncu** (= eskiden rakkaseleri soyup giydiren kadın)... vb. gibi terimler, bugün, hemen hemen kullanılmaz olmuşlardır.

Eski giysilerden **maşlah, libade hırka** (= kısa hırka), **yaşmak, sarkma yemeni, hotoz, tepelik, ferace, üç etek, dört peşli, kundak baş, fes, Mahmudi fes, Mecidi fes, Azizi fes, çarşaf, pelerinli çarşaf, galoş, çedik mest, getr, cüppe**... gibi birçok sözlerin bir kısmı tümüyle yok olmuş; bir bölümü de pek az kullanılır olmuştur.

Otomobilin yayılmasından sonra atlı gezinti arabaları olan **hanto, talika, koçu, kâtip odası, kupa, fayton, lândo**... adlarıyla birlikte yok olmuştur.

17. yüzyıldaki şu müzik aygıtlarımızın adları, bugün, unutulmuştur: **Musikar, çenk, şeştar, kudüm, santur**... vb.

Hayat ve kültür değişimi dolayısıyla, yeni yeni kavramları karşılayan yeni kelimeler de doğmaya başlar: **Denizaltı, uçaksavar, tanksavar, ortak pazar, gecekondu, dolmuş, akaryakıt, sorumlu ders, çift öğretim, sıkıyönetim, içtüzük, karayolları, denizyolları, havayolları, yatırım, gelir vergisi, kurumlar vergisi, ödenek, egemenlik, genel kurul, halkoyu, güvenoyu, kamuoyu, saltçoğunluk, tüzel kişi**... vb. gibi.

Birçok kelimenin de zamanla anlam değiştirmiş olduğunu görüyoruz: **Yavuz** (kötü), **yazık** (kabahat, günah), **çelebi** (eskiden **bay** anlamına kullanılan unvan), **çıkma** (eskiden Enderun'da sınıf geçen), **muallim hâce** (buradaki **hâce**, yani **hoca**, eskiden **tacir** anlamına kullanılırdı; Maarif Tarihi'nde de **Muallim Hâce Agaton** diye bir söze rastlamaktayız ki, vatandaş **Agaton**'un bir tacir olduğu anlaşılmaktadır), **oda** (Enderun'da her sınıfa verilen isim), **ressam** (eskiden çizgi ile boyasız resim yapan), **taşmektepte okumuş** (eskiden halk arasında «cahil kalmış» anlamında kullanılan bir söz), **zırva** (eskiden sarmısaklı, zerdeli paça yemeği... vb.

Anlam değişmelerinin üç görünüşü vardır: **a) Anlam genişlemesi; b) Anlam daralması; c) Başka anlama geçiş.**

a) Anlam Genişlemesi. — İç kelimesi, eskiden, yalnızca **«herhangi bir durumun ya da şeyin sınırları arası»** anlamındayken, bugün, bu anlamıyla birlikte «patatesin **içi** - bunların **içinden** iyisini seçmeli - **iç** donu - ekmek **içi** - **içim** bulandı - **içim** sızladı - saadet **içinde** yaşıyor...» vb. gibi anlamlara da geldiğini görüyoruz. Böylece, bu kelimenin anlam sınırı genişlemiş bulunmaktadır.

Anlam genişlemesi, **ışıma** (rayonnement) biçiminde olabilir: Örneğin, bir nesnenin bir niteliği başka nesnelerde de bulunuyorsa, o nesne kendi adını o nesnelere de verebilir. Böylece, bu isim, yani kelime, ilk nesneden öbür nesnelere de yayılmış olur: **Ana** nesnesinin bir niteliği de **kök** ya da **temel** oluştur. Bu temel oluş niteliği, başka nesnelere de yayılmaktadır: Dilbilgisinde **ana-dil**'dir; ticarette **ana-para**'dır, **ana-defter**'dir; edebiyattá **ana-fikir**'dir; bir konuyu sınırlamada **ana-hat**'tır; birçok davalar arasında **ana-dava**'dır, **ana-sorun**'dur; hukukta **ana-yasa**'dır.

Işıma olayı, başka türlü de olabilir: Bir nesnenin birden çok niteliği varsa, o zaman bu nesne kendi adını, yani kelimesini, niteliklerinden biriyle birlikte başka nesnelere de verebilir. Böylece, bu isim, yani kelime, ilk nesneden öbür nesnelere de yayılmış olur. Örneğin, **baş** nesnesinde bulunan **toparlaklık** (iğnenin **başı**), **temel olma** (işin **başı**), **başlangıçlık** (yıl **başı**), **çevre** (mangal **başı**), **doruk** (dağın **başı**)... gibi nitelikler dolayısıyla, **baş** kelimesinin çeşitli nesnelere yayılmış olduğunu görüyoruz.

b) Anlam Daralması. — Eskiden geniş bir anlam sınırı bulunan bir kelimenin, sonradan, bu anlam sınırı daralabilir. Örneğin, yakın zamanlara kadar **bostan** kelimesi, bilinen anlamıyla birlikte, **kavun ve**

karpuzun da **ortak ismiydi.** Bugün, büyük kentlerde bu sonuncu anlam yok olmak üzeredir. Eskiden **tütün** kelimesi, bugün bilinen anlamından çok önceleri, **duman** anlamında kullanılırdı. Bugün, ikinci anlamı yok olmuştur. Eskiden, **kumbara** kelimesi, **havan topu ile atılan bir çeşit yuvarlak mermi** ile **para biriktirilecek kutu** anlamına gelirdi. Bugün, birinci anlamı yok olmuştur. Eskiden, **ağa** kelimesi, kurumların başlarında bulunan kimselere verilen bir unvandı: Yeniçeri **ağası,** kol **ağası**... gibi. Bugün, bu anlamı yok olmuştur.

c) Başka Anlama Geçiş. — Herhangi bir anlamda kullanılan bir kelimenin, sonraları, o anlamdan ayrılıp başka bir anlamda kullanılır olmasıdır. Örneğin **yavuz** kelimesi, eskiden **fena, kötü** anlamındayken sonraları **yamalı, pek sert** anlamlarında; eskiden **aşırı** kelimesi, **yüksek, yukarı** anlamındayken bugün **alışılmış dereceden çok** anlamında; eskiden **bir zanaatla uğraşan** anlamına gelen **harîf (= herif)** kelimesi, bugün **aşağı ve kuşkulu adam** anlamında; eskiden **katun (= hatun)** kelimesi, **prenses ya da han eşi** anlamındayken, bugün, o unvandan ayrılarak **erkek karşıtı** anlamında kullanılmaya başlamışlardır.

Her kelimenin iki çeşit anlamı vardır: **a)** Cümle dışındaki anlamı; **b)** Cümle içindeki anlamı.

a) Kelimenin cümle dışındaki anlamı, onun sözlüklerde görülen anlamıdır. Bu anlam —cümle dışında bulunduğu için— **soyuttur, tıkızdır, yoğundur, donmuştur.**

b) Kelimenin cümle içindeki anlamı, onun öbür kelimelerle arkadaşlığı ve ilgisi sırasında kazandığı anlamdır. Kelimenin esas anlamı budur. Bu anlam —cümle içinde bulunduğu için— **somuttur, yaygındır, esnektir, canlıdır.**

SÖYLEYİŞ SANATI

51. Söyleyiş sanatı, kelimelerin ve cümlelerin altında gizlenen düşünceleri, duyguları ya da hayalleri ses bükünleri, tonlama, vurgu ve ritim araçlarını kullanarak anlatmak sanatıdır. Daha doğrusu, bu, cümlenin altında uyuklayan bir düşünceyi, bir duyguyu ya da bir hayali canlandırmak; cümlelere hapsedilmiş bir hayatı ışığa, ortaya çıkarmaktır.

İyi anlatmak, her durumda iyi söylemek ve iyi okumaktır. İyi söyleyiş, sözü açık, doğru, anlamlı ve sevimli bir duruma getirmektir.

1) Söyleyiş, **açık** olmalıdır. Ses, dinleyen içindir. Öyleyse, onun dinleyene iyice duyurulması gerekir. Sesin duyurulması, onun çıkarılışındaki ölçüye bağlıdır. Dinleyen, değil kelimeleri, kelime öbeklerini, en yalın bir heceyi bile duyabilmelidir.

2) Söyleyiş **doğru** olmalıdır. Kelimeler, genellikle, İstanbullu bir okuryazar gibi söylenilmelidir. Örneğin, **geliyorum** kelimesini **geliyom** ya da **geliyon** gibi değil de, her hecesindeki fonemler belirtilerek ve vurgusu da doğru verilerek söylemek gerekir.

3) Söyleyiş, **anlamlı** olmalıdır. Örneğin, birisi **«Ne hava!»** diye bağırıyor. Hava çok soğuk ise, bu söz, bir yakınmayı belirtmek için; yok hava güzel ise, bu söz, bir hayranlığı belirtmek için söylenmiş demektir. Öyleyse, **«Ne hava!»** sözü hangi duygu ve izlenime göre kullanılmışsa, onu, o duygu ve izlenimi duyuracak bir sesle söylemek gerekir.

4) Söyleyiş, **sevimli** olmalıdır. Her sanat, güzellik duygusu vermeye çalışır. Söyleyişte de sesin cinsi, eğitimi, işlekliği dinleyenin kulağını okşamalıdır. Sıkıcı, boğucu, bunaltıcı hava gibi, **sıkıcı, boğucu, bunaltıcı ses** de vardır. Böyle sesler, eğitim görmedikleri için, söyleyişi çirkinleştirirler.

İyi anlatma, iyi söyleme, iyi konuşma hemen herkes için gereklidir. Ama bir öğretmenin biricik sermayesi, iyi ve duyurucu söyleyiştir. Elinde hiçbir ders gereci bulunmasa bile, öğretmenin en değerli gereci, **anlatması, söylemesi, konuşmasıdır.** Elinden konuşması alınmış öğretmen, cansız bir mankendir. Sanat değeri yüksek tiyatro topluluklarını dinlemek, iyi söyleyiş eğitimini sağlar.

Söyleyiş sanatı için, vurgu, tonlama ve ritim konusunda temel bilgilerimizin bulunması şarttır.

VURGU

52. İki ya da daha çok heceli kelimelerimizde kimi hecelerin, cümlelerde ise kimi kelime ya da kelime öbeklerinin ötekilerden daha dik, daha baskılı, daha belirli söylenişine **vurgu** denir.

İki türlü **vurgu** vardır: **a)** Kelime vurgusu, **b)** Cümle vurgusu.

53. **Kelime Vurgusu.** — İki ya da daha çok heceli bir kelimenin bir hecesini öteki hecelerinden daha dik, daha baskılı, daha belirli söyleriz. Buna **kelime vurgusu** denir: Bun**lar**, yü**rek**, yav**rum**, sö**kak**, gele**cek** mi, **hangi**, **Asya**... vb.

Kelimede vurgulu hece, vurgusuz hecelere göre belirli bir **uzunluk** da kazanmış olur. Türkçe'de iki ya da daha çok heceli kelimelerde —genellikle— vurgulu hece sondadır; bu vurgulu heceden sonra bir ek geldi mi —çoğu kez— vurgu eke kayar ve önceki vurgulu hece, uzunluğunu yitirmiş olur.

Kelimelerdeki hece vurguları, toplumun geleneklerine bağlıdır. Bu geleneğin dışına çıkıldığı zaman, şivesizlik baş gösterir. Vurgusu yanlış verilerek söylenilen bir kelime, dinleyenlerce yadırganır. Bu bakımdan vurgunun önemi büyüktür.

Bir heceli kelimelerimiz vurgusuzdur.

Aşağıdaki durumlarda, kelime vurgusu, son heceden önceki hecelere doğru geriler:

a) İlk hecesi kapalı olan **özel yer adlarında** vurgu, ilk hecededir: **Asya** - **Ak**deniz - **İz**mir - **An**kara - **Sam**sun... vb.

b) İlk hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan çok heceli **özel yer adlarında** vurgu ikinci hecededir: **Amas**ya - **Kütah**ya - **Muda**nya - **Fe**nerbahçe - **Uzun**köprü... vb. gibi.

c) İlk hecesi açık, ikinci hecesi kapalı olan iki heceli **özel yer adlarında** vurgu, birinci hecededir: **Maraş** - **Tokat** - **Sivas**... vb.

ç) İlk iki ya da üç hecesi açık, bunların ardından gelen hecesi kapalı olan çok heceli **özel yer adlarında** vurgu, bu kapalı hecededir: Dani**mar**ka - Make**don**ya - Babaeski... vb.

d) Bütün heceleri açık olan **özel yer adlarında** vurgu, ya birinci, ya da ikinci hecededir: **Rume**li - **Ana**dolu - **Koca**eli... vb.

e) İnsan ve hayvan adlarında vurgu, son hecededir: **Ahmet** geldi - **Yusuf** gitti - **Bon**cuk miyavlıyor... gibi.

f) İnsan adlarından sonra unvan kelimeleri ya da başka kelimeler gelmişse vurgu, adın son hecesindedir: **Fatma** Hanım - **İzzet** gibi ressam - **Mustâ** Bey... vb.

g) İnsan ve hayvan adlarının **çağırma** ve **seslenme** biçimlerinde vurgu, ilk hecededir: **Ah**met! - **Sab**riye! - **Sar**man!.. vb.

ğ) Özel isim gibi kullanılan bütün isimlerin **çağırma** ve **seslenme** biçimlerinde vurgu, ilk hecededir: **Anne**! - **Ab**la! - **Yüz**başım! - Ey **Or**man!.. vb.

h) Zarf, bağlaç, ünlem ya da pekiştirme sıfatlarında vurgu, ilk heceye doğru geriler: **Şim**di - **çün**kü - **hay**di! - **ey**vah! - **bu**gün gelecek - **niç**in? - **ha**ni - **bom**boş - **dim**dik... vb.

Soru kelimelerinin vurgusu da ilk hecededir: **Han**gi kitap ? **na**sıl iş? - **han**gisi?.. gibi.

ı) Olumsuzluk eki olan **-me**, vurguyu kendinden önceki heceye aktarır, kendisi vurgusuz kalır: Onu **yaz**ma! - **git**me! - al**dat**ma! - koş**tur**ma!.. gibi. Geniş zamanın olumsuzunda, vurgu, olumsuzluk ekleri olan **-me** ya da **-mez** üzerindedir: **Git**mem - yaz**maz** - gel**mey**iz... (Bk. 200/C).

Fiilden **isim** yapan **-me** eki, vurguyu kendi üzerine alır. Bunu, olumsuzluk eki ile karıştırmamak gerekir: **Yaz**ma dersi - **oku**ma kitabı - uzat**ma** işareti... gibi.

i) Soru edatı olan **mi?**, vurguyu kendinden önceki heceye aktarır: Yıldırım mı düştü? - Vapur kalkı**yor** mu?.. gibi.

j) Kelimelere bitiştirilerek yazılan **ile** edatıyla **-di, -miş, -se, -ken** ekleri de vurguyu kendilerinden önceki heceye aktarırlar: Ara**bay**la - Be**nim**di - Tem**bel**miş - Gide**cek**se - Ev**de**yken... gibi.

k) Ek-fiilin geniş zaman ekleri **(-im, -sin, -dir, -iz, -siniz, -dirler)** de vurguyu kendilerinden önceki heceye aktarırlar: Ben çalış**kan**ım - Siz as**lan**sınız - O ço**cuk**tur... gibi.

l) Bağlaç olan **de**, vurguyu kendi üzerine almaz; önceki hecelere bırakır: Yal**çın** da, Yük**sel** de geldi - **Ma**raş da, **Si**vas da... gibi.

m) Bağlaç olan **ki**, vurguyu kendinden önceki hecelere aktarır: Öyle özle**dim** ki - Anlı**yo**rum ki - Bili**yor**muş ki - Koşa**cak**tı ki... gibi.

n) Küçültme eki olan **-ce**, vurguyu kendisi yüklenir: Bol**ca** yağmur - Büyük**çe** ev... gibi.

Küçültme eki olmayan öbür **-ce**'ler vurguyu kendilerinden önceki heceye aktarırlar: Yiğit**çe** çarpışmak - Ulu**sça** çalışmak - Gi**dince** - On**larca** - İspan**yol**ca... gibi.

54. **Cümle Vurgusu** (Bk. 376/A). — Konuşur ya da söylerken, cümlede anlamca en önemli kelime ya da kelime öbekleri vurgu ile belirtilirler. Cümle vurgusu, cümleye verilmek istenen anlama göre yer değiştirir. Bu vurguya **değer vurgusu** da diyebiliriz. Cümle vurgusu, durucu değil, gezicidir.

Her cümlede bir tek temel vurgu, yani bir tek değer vurgusu vardır. Değer vurgusu, bir kelimenin ya da kelime öbeğinin üzerindedir; öbür kelimeler, yalnız başlarına bulundukları zaman nasıl vurgulanı-

yorlarsa, gene öyle vurgulanırlar: **Bugün, sinemaya gittiler** cümlesinde vurgu:

a) **bugün**'e verilirse **«başka gün değil»** düşüncesine;

b) **sinema**'ya verilirse **«başka yere değil»** düşüncesine;

c) **gittiler**'e verilirse **«işi yapıp bitirdikleri»** düşüncesine önem ve değer verilmiş olur.

Cümle vurgusu, anlamla ilgilidir. Cümledeki yeri, anlama göre değişir. Bu yüzden, cümle vurgusuna **mantık vurgusu** da denir. Bundan başka, cümle vurgusu, psikolojik ilgilere de bağlıdır. Örneğin, **«Oğluma iki motorlu bir tayyare aldım»** cümlesinde vurgu, hiç kuşkusuz **iki motorlu tayyare** üzerindedir. Çünkü **oğula bir tayyare alma,** bugün için değişik ve merak uyandırıcı bir olaydır. Bu haberin dinleyen üzerindeki psikolojik etkisi büyük olduğu gibi, haberi verenin de az çok böbürlenici bir kimse olduğu sezilir.

TON ve TONLAMA (Bk. 376/B)

55. Ton. — Fonetik konusunda ton, şöyle tanımlanır: Yalın bir periyodik hareketten, yani belirli bir zaman içinde —örneğin bir saniyede— belirli bir düzenle yinelenen titreşimlerden, oluşan ses izlenimine **ton** denir. Düpedüz bir sarkaç, periyodik hareketlerle titreşime yol açar; bu titreşimlerin kulaktaki ses izlenimleri **ton**'dur.

Sesin duyulma derecesine o **sesin şiddeti** denir. Sesin duyulma derecesi, titreşimin **genişliğine** bağlıdır.

Titreşimler hızlı ise, sesin tonu **yüksektir.** Buna da ton **yüksekliği** adı verilir.

56. Tonlama. — Konuşmada fonemlerin, hecelerin, kelimelerin zincir baklaları gibi sıralandıklarını daha önce söylemiştik. Konuşmada birbiri ardından gelen sesler, hiçbir zaman aynı düzeyde ve aynı renkte değildirler; ses durmadan alçalır, yükselir, yumuşar, sertleşir, incelir, kalınlaşır. İşte bu ses değişikliğine **tonlama** adı verilir.

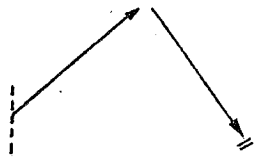
Cümle niteliğindeki şu **«peki!»** sözünü, bir kez **«kabul ettim»** anlamında, sonra da: a) tehdit, b) alay, c) soru, ç) kızgınlık izlenimlerini uyandıracak biçimde söylersek, bu söyleyişlerde tonlamanın değiştiğini; **peki** sözünün bestelendiğini görürüz.

Her dil, kendi cümlesini kendi geleneğine göre tonlandırır. Bu, o dilin melodisini, müziğini oluşturur.

Türkçe'de cümleler: a) anlamlarına, b) duygularına göre tonlandırılırlar. Her iki tonlamada da birbirinden ayrı incelikler bulunur.

a) **Anlam tonlaması,** cümle çeşitlerine göre değişir:

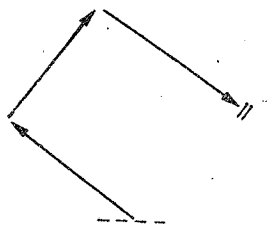
1) Yalın cümlelerde ton, her kelime kendi vurgusunu taşımakla birlikte, **alçalan bir ton**'dur.

2) Yalın soru cümlelerinde ton, yine her kelime kendi vurgusunu taşımakla birlikte, **yükselen bir ton**'dur.

3) Bileşik cümlelerde ton, yine her kelime kendi vurgusunu taşımakla birlikte, önce **yükselen,** sonra **alçalan bir ton**'dur.

b) **Duyuş tonlaması,** türlü duygulara göre, dalgalanması, kıvrımları, yükselmeleri, alçalmaları çok ve sık olan tonlamadır. Örneğin, **«Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?»** mısraını: a) olayı bilmezlikten geliyormuş gibi, b) hayret ediyormuş gibi, c) telaşlanıyormuş gibi, ç) alay ediyormuş gibi duyguları sezdirecek biçimde okursak, mısraın bütünündeki yükselme ve alçalmalar arasında her kelimede ya da kelime öbeklerinde de birtakım yükselme ve alçalmalar, dalgalanmalar oluşacağını sezeriz.

RİTİM

57. Ritim. — Cümle parçalarının söylenişinde süre bakımından biteviyelik yoktur. Cümlenin anlamına ya da duygusuna göre, kimi bir kelimeden, kimi bir kelime öbeğinden, kimi de bir cümlecikten sonra uzun ya da kısa soluklar alınır; böylece konuşma **anlamlı sususlara** bölünmüş olur. En yalın bir tanımla cümlelerin **anlamlı sususlara** bölünmesine **ritim** denir. Örneğin:

«Akşam / yine akşam / yine akşam /
Bir sırma kemerdir suya baksam /»

beytinde dört ritim, yani cümle parçası görülmektedir. Onları çizgilerle ayırdık; baştan üç parça tonlama bakımından gittikçe yükselen, dördüncü parça ise alçalan bir tondadır. Her kelime ya da kelime öbeğinin süre bakımından düzeni, anlam ya da duyguya uygundur.

Ritim terimi, heceler ve kelimelerle değil, cümlelerin söylenişi ya da okunuşu ile ilgili bir terimdir.

Bir daha yineleyelim: **İyi konuşmak, sözü açık, doğru, anlamlı ve sevimli olarak kullanmak; kelime ve cümlelere doğru vurgu vermek; sözü gereği gibi tonlandırıp ritimlendirmek demektir.**

2: Biçimbilgisi

58. Biçimbilgisi, bir dilin kelimelerini, kelime yapılarını, türeme yollarını, çekim biçimlerini inceleyen dilbilgisi koludur (Bk. 3/b).

Her kelimenin bir **ses yapısı,** bir de **biçim yapısı** vardır. Kelimenin **ses yapısı** denince, akla, kelimenin heceleri, hece yapıları gelir ki bunu daha önce incelemiştik.

Kelimenin biçim yapısı ise, kelimenin **anlamlı** ve **anlamsız** öğeleridir. Örneğin, **birlikleri** kelimesinden, sondaki **-i**'yi, **-ler**'i, **-lik**'i çıkarabiliriz; ama geriye kalan **bir** kelimesinden —anlam ve yapıyı bozmadan— hiçbir fonem çıkaramayız. Öyleyse, **birlikleri** kelimesi, başlıbaşına anlamı olan **bir** öğesi ile hiçbir anlamı bulunmayan **-lik, -ler, -i** öğelerinden oluşmuş bulunuyor demektir.

Kelimelerde **biçim yapısı** bakımından iki öğe bulunmaktadır: **a) Anlamlı öğeler, b) anlamsız** ya da **görevli öğeler.**

KÖKLER

59. Kök, bir kelimenin anlamı ve yapısı bozulmadan, daha küçük parçaya ayrılmayan öğesidir. Örneğin, **dişçilik,** bir kelimedir; bunun sonundaki **-lik**'i ve **-çi**'yi çıkarabiliriz. Ama geriye kalan **diş** kelimesini —anlamı ve yapıyı bozmadan— parçalayamayız. Bu nedenle, **diş** kelimesine **bir heceli kök** deriz. **Gölgesizlik,** bir kelimedir; bunun sonundaki **-siz**'i, **-lik**'i çıkarabiliriz. Ama **gölge** kelimesini artık parçalayamayız. Bunun için, **gölge** kelimesine de **iki heceli kök** deriz.

Türkçe, kökleri birer heceli bir dil sanılmaktadır. Bununla birlikte, bugün için, iki heceli köklerimiz pek çok; üç heceli köklerimiz ise azdır.

Kökler, bir dilde:

1) önceden var olan, sonradan uydurulmayan dil birlikleridir. (Onomatopeler, yani yansımalarla ilgili kökler, her zaman için uydurulabilirler.)

2) kelimelerin atomlarıdır.

3) nesne ya da hareketleri tek başlarına adlandırırlar.

4) yeni kelimeler üretmeye yarayan tohumlardır, hammaddelerdir.

60. Kökler, anlamları bakımından, ikiye ayrılırlar:

a) İsim kökleri, bir nesne ya da nitelik ismi olan, ya da bir ilgi, bir duygu bildiren köklerdir: **Göl** (bir nesne ismi), **at** (bir nesne ismi),

can (bir nesne ismi), **yeşil** (bir nitelik ismi), **güzel** (bir nitelik ismi), **sen** (bir ilgi ismi), **ki** (bir ilgi bildiren kelime), **ile** (bir ilgi bildiren kelime), **ah** (bir duygu bildiren kelime)... vb.

Bu tanıma göre, isim kökleri, isim, sıfat, zamir, zarf, edat, bağlaç, ünlem gibi kelimelerin kökleridir.

İsim kökleri, kelimelerin içinde bulundukları gibi cümlelerde tek başlarına da bulunabilirler: **Susuzluk, ekmekçi, benlik** kelimelerinde **su, ekmek, ben** köklerini görebiliyoruz. Ayrıca, bu kökleri tek başlarına da kullanabiliriz: «**Ben, su** ve **ekmek** isterim»... gibi.

b) Fiil kökleri, bir hareketin ismi olan köklerdir: **Geç-** (geçme hareketinin ismi), **benze-** (benzeme hareketinin ismi), **yıka-** (yıkama hareketinin ismi)... vb.

Fiil kökleri, cümlelerde tek başlarına kullanılamazlar. Bu nedenle, dilbilgisi kurallarını yazı ile açıklarken, fiil köklerinin sonuna küçük bir çizgi koyarız. Bu çizgi, kökün bir fiil kökü, yani bir hareketin ismi olduğunu belirtir: **Oku-, duy-, koş-**... gibi.

61. İsim ve fiil köklerinin özellikleri şunlardır:

1) Bir kök, genellikle hem isim, hem fiil kökü olamaz. [Boya ve boya(mak), yama ve yama(mak), tat ve tat(mak)... gibi köklerin eskiden fiil kökleri olduklarını biliyoruz: **Bodhu**(mak), **bodhuğ - yama**(mak), **yamağ - tatı**(mak), **tatığ**... gibi].

2) Her kökün fonem bakımından bir tek biçimi vardır: Ay, yıl, ağaç, duvar, koş-, git-, gel-... gibi.

3) İsim kökleri hem kelime içinde (gözlük, yüzsüz, aylık, **yıl**larca... gibi), **hem de tek başlarına kullanılabilirler:** Göz, yüz, ay, yıl... gibi. **Fiil kökleri ise tek başlarına kullanılamazlar, her zaman kelime içinde kullanılırlar:** Gelen, **gid**iyor, **oku**muş... gibi.

4) Türkçe'de, baştaki hece yinelenmesi dışında, bütün kökler daima kelime başında bulunurlar, kelime ortasında ya da sonunda bulunamazlar. (Bileşik kelimelerde, bileşimi sağlayan her kelimenin ayrı birer kökü bulunduğunu unutmamak gerekir.)

5) İsim kökleri —genellikle— **bir nesnenin ismi, fiil kökleri ise bir nesne aracıyla oluşmuş bir hareketin adıdırlar. Bu yüzden, isim kökleri kendi başlarına, fiil kökleri ise bir nesne ile vardırlar.**

EKLER

62. **Morfemler,** yani **ekler,** anlamları olmayan, ancak kelimelerden, kelimeler türetmekle ya da kelimelere durum, ilgi, nicelik, kip, zaman ve kişi ile ilgili birer anlam katmakla görevli dilbilgisi öğeleridir. Örneğin, **-i, -e, -de, -den, -ler, -in, -ci, -gin, -gen, -yor, -im, -m**... gibi öğeler, ya kelime türetmeye, ya da kelimeleri cümlenin anlamına göre biçimlendirmeye yararlar. Dilbilgisi açıklamalarında ekleri göstermek için, bir ekin çeşitli biçimleri arasından yalnızca ünlü harfi **e, i** ve bu ek ünsüz bir harfle başlıyor ve bu harfin de hem yumuşak, hem de sert ünsüzü varsa, yumuşak olanını söylemek ya da yazmak gerekir.

63. Ekler, görevleri bakımından ikiye ayrılırlar:

a) Çekim ekleri, kelimenin anlamını ve sınıfını değiştirmeden ona durum, ilgi, kip, zaman, nicelik, kişi ve birlikte oluş gibi bir anlam kazandıran morfemlerdir: Ev-**i**, ev-**e**, ev-**de**, ev-**ler**, ev-**im**, oku-**yor** -**sunuz**, ev-**le**... gibi.

Çekim ekleri, yazıda, ekin başına küçük bir çizgi konularak gösterilir: **-i, -den, -ler, -yok, -ecek**... vb.

b) Yapım ekleri, kelimenin anlamını ve sınıfını değiştiren morfemlerdir:

Göz'den yapılan şu kelimelerin hem anlamları, hem de sınıfları değişmiştir: **Gözlük, gözlükçü, gözlükçülük, gözlü, gözsüz, gözlüklü, gözetmek, gözetlemek, gözlem, gözcü, gözde** (= göze girmiş kimse)... vb.

Fiil türeten ekleri yazıda gösterirken ekin başına ve sonuna birer küçük çizgi koyarız: **-len-, -leş-, -(i)-i, -(i)ş-**... vb. İsim soyundan kelimeler türeten eklerin ise yalnızca başlarına bir küçük çizgi konulur: **-ci, -ce, -siz, -li**... vb. Örneğin, **-( )r** biçiminde gösterilen bir ek, ( ) içine **ı, i, u, ü, e, a** ünlülerinden birinin konulacağını anlatır (Bk. 200).

Çekim ve yapım eklerinin özellikleri:

1) Dünya dillerinde üç türlü ek vardır: önek, içek, sonek. Türkçe'de **sonek** vardır; —genellikle— **ön** ve **içek** yoktur.

2) Ekler, dilde çok işlek öğelerdir.

3) Ekler, anlamları olmadığı için, kelimeler dışında tek başlarına kullanılamazlar.

4) Ekler, sesçe, köklere uyucudurlar. Bu nedenle, fonem bakımından, her ekin kök gibi bir tek biçimi değil, birden çok biçimi vardır: Ev-**ci**, han-**cı**, ülkü-**cü**, su-**cu**, ekmek-**çi**, yulaf-**çı**, üfürük-**çü**, hukuk-**çu**... gibi.

N o t : **-yor, -ken**... gibi birkaç ekin yalnız birer biçimi vardır.

5) Ekler, genellikle, türemiş ve bileşik olamazlar. Ancak, bugün, dilimizde yaşayan -erek, -dikçe, -dikte, -meksizin... **gibi ekleri, birer bileşik ek olarak benimseyebiliriz.**

6. Dilimizde kimi kelimelerin —ulandıkları kelimelerle ünlüler uyumu ya da ünsüzler benzeşmesi kurdukları için— ekleşmiş biçimlerini görmekteyiz. Örneğin, ile **edatının ve** idi, imiş, ise **fiillerinin ekleşmiş biçimleri** -le, -di, -miş, -se'**dir: Evle - taşla - defterdi - ağaçtı - sokakmış - gümüşse... Bundan başka ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine bağlı olmayan** -ken (iken) **de ekleşmiş bir kelimedir, ulaçtır** (Bk. 25/B; 31).

64. Yapım eki almış kelimeye **gövde** denir: Kömür-**cü**, bil-**gin**, bil-**mece**, taşı-**t**, yak-**ıt**, ev-**li**... vb.

65. Yapı bakımından gövdeler iki çeşittir:

a) **İsim gövdeleri**, isimden ya da fiilden yapılmış isimlerdir: **Odun-luk** (isimden yapılmış isim), **ben-lik** (isimden yapılmış isim), **göl-cük** (isimden yapılmış isim), **yavru-cak** (isimden yapılmış isim), **yurt-taş** (isimden yapılmış isim), **öl-üm** (fiilden yapılmış isim), **dil-im** (fiilden yapılmış isim), **gör-ücü** (fiilden yapılmış isim), **bil-gin** (fiilden yapılmış isim)... vb.

b) **Fiil gövdeleri**, isimden ya da fiilden yapılmış fiillerdir: **Göz-le** (isimden yapılmış fiil), **ağaç-laş-** (isimden yapılmış fiil), **bir-ik-** (isimden yapılmış fiil), **oku-t-** (fiilden yapılmış fiil), **kaç-ır-** (fiilden yapılmış fiil), **koş-tur-** (fiilden yapılmış fiil)... vb.

Bir köke çeşitli yapım ekleri getirilerek çeşitli gövdeler elde edilebilir. Bu gövdeler, o kökün **türevleri**'dir. Örneğin, **bir** kökünün **türevleri** şunlardır: bir-lik, bir-li, bir-lik-te, bir-leş-mek, bir-leş-tir-mek, bir-er, -bir-icik, bir-inci-lik, bir-i-si, bir-leş-ik, bir-leş-im, bir-ik-mek, bir-ik-tir-mek, bir-ik-in-ti, bir-im, bir-inci, bir-ey-sel... vb. gibi. Bunların her biri **gövde**'dir; **bir** kökünün ya da **bir**'den türemiş bir gövdenin **türevi**'dir.

66. İsim ve fiil gövdelerinin özellikleri şunlardır:

1) **Bir gövde, hem isim, hem de fiil gövdesi olamaz.**

2) **İsim kökleri gibi, isim gövdeleri de —ayrıca— başka bir ek almadan tek başlarına kullanılabilirler. Fiil kökleri gibi, fiil gövdeleri de tek başlarına kullanılamazlar. Yazılı dilbilgisi açıklamalarında fiil gövdeleri —bir hareketin adı olduklarını göstermek üzere —sona getirilen küçük bir çizgi ile işaretlenirler:** Bağla-, koştur-... **vb. gibi.**

3) **Gövdeler, hem köklere, hem de gövdelere yapım eki getirilerek oluşurlar:** Taş-çı-lık, göz-lük-çü-lük... vb.

67. Türkçe'de bir kelime, önce yapım, sonra çekim eklerini alır: Taş-lık-lar-da: **taş** (kök)-**lık** (yapım eki)-**lar** (çekim eki)-**da** (çekim eki)... vb. Gün-**de**-lik, top-**tan**-cı gibi kelimelerde **-de** ve **-den**'in de yapım eki olduklarını unutmamak gerekir.

KELİMELER ve ÇEŞİTLERİ

68. Kelimeler, hem **yapı**, hem de **anlam** bakımından incelenir.

69. Yapı bakımından, kelimeler, üçe ayrılır:

a) **Kök durumundaki kelimeler** (= basit kelimeler) anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan bir ya da birkaç heceli kelimelerdir: **Dil - el- kaş - göz - sarı - ak - ben - kalk(mak) - yat(mak) - koş(mak) - ağaç - kadın - çiçek - kelebek**... vb.

Kök kelimelere **basit, yalınç** da denilmektedir.

b) **Türemiş kelimeler** ya da **gövdeler**, isim ya da fiil kök veya gövdelerinden yapım ekleriyle yapılmış kelimelerdir: **Birlik, birey, birli, bir-den** (ansızın), **birer, bireysel, biricik, birik**(mek), **birikinti, birim, birinci, birleş**(mek), **birleşim, birlikte, çalıştır**(mak), **çalışıl**(mak), **çalıştırıl**(mak), **çalışkan, kunduracı, kunduracılık**... vb.

c) **Bileşik kelimeler**, iki ya da daha çok kelimenin birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki kelimelerdir: **Ağaç/kakan - imam/bayıldı - hanım/eli - Çanak/kale - beş/bıyık - bir/takım - yüz/başı - açık/göz - hiç/bir - his(s)/ede/bil(mek) - Afyon/kara/hisar**... vb.

N o t : Dilimizde bir de birçok kalıplaşmış kelimeler bulunduğunu görmekteyiz. Bu kelimeler de, türemiş kelimelerdir; beklenilen anlamlarından bambaşka anlamlarda kullanılır olmuş kelimelerdir: Sözde (özne) - gözde (kimseler) - ondalık (sayı) - yüksekten (konuş) - aşağıdan (al-)... vb.

70. Anlam bakımından, kelimeler, birtakım bölümlere, sınıflara ayrılırlar. Bu bölümlerin her birine **kelime çeşidi, kelime sınıfı** denir.

Kelime çeşitleri şunlardır: İsim, sıfat, zamir, fiil, zarf, edat, bağlaç, ünlem.

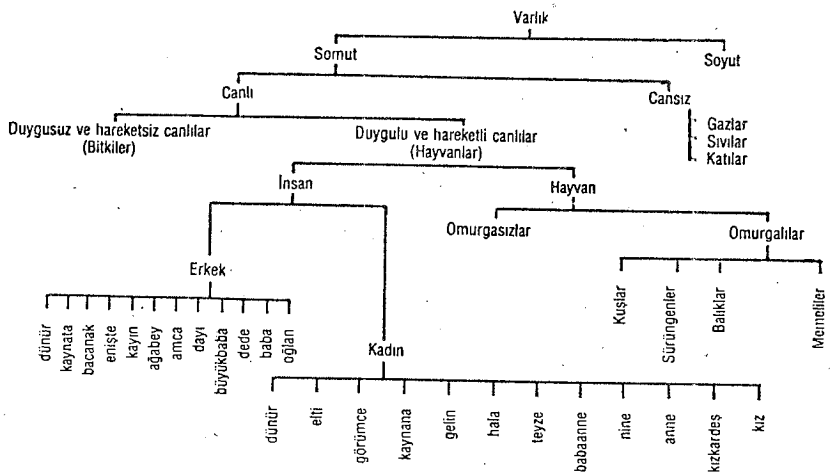
Kelime çeşitlerini üç öbekte toplayan dilbilgileri de vardır. Onlar, bu sekiz çeşit kelimeyi, 1) **İsim** (sıfat, zamir, zarf ve kimi ünlemler), 2) **Fiil**, 3) **Edatlar** (bağlaç ve kimi ünlemler) olmak üzere üçe ayırırlar.

Biz, bu kitapta, kelimeleri sekiz çeşit üzerinden ele alıp inceleyeceğiz. Yalnız, zaman zaman kullanacağımız **fiil soyundan kelimeler** terimi ile fiil kök ya da gövdelerini; **isim soyundan kelimeler** terimi ile de fiil kök ya da gövdeleri dışında kalan kelimeleri belirtmiş olacağız.

İSİMLER

71. Varlıkları ya da eylemleri bildiren, tanıtan kelimeye **isim** denir: **Sokak, bulut, düşünce, Osman, Ayla** birer varlık ismi, **uyumak, gülüş, anlatma** ise birer eylem ismidirler.

Varlık denince, akla, canlı ve cansız somut ve soyut yaratıklar ve bunların cinsleri, türleri, familyaları ve bireyleri gelir. Onu şöyle bir şema ile gösterebiliriz:

İsimlerin Çeşitleri

72. İsimler: **A)** Varlıklara verilişlerine göre, **B)** Varlıkların oluşlarına göre, **C)** Varlıkların sayılarına göre birtakım bölümlere ayrılırlar.

A) Varlıklara verilişlerine göre isimler, ya **özel isim,** ya da **cins isim** olurlar.

ÖZEL İSİM

1. Özel isim, bir tek varlığa, bir tek kavrama verilmiş olan isme denir: **Istanbul, Göztepe, Çırçır, Karakulak, Şifa Suyu, Hünkâr Suyu, Taşdelen, Asya, Avrupa, Nuri, Hasan, Türk, Fransız, Çalıkuşu** (roman

adı), **Sinekli Bakkal** (roman adı), **Cumhuriyet** (gazete adı), **Günaydın** (gazete adı), **Türk Hava Kurumu, Büyük Millet Meclisi, Türkçe, Fransızca, Allah, Azrail...** vb.

Özel isim, bir cinsin, bir türün ortak adı değil, bir tek varlığın adıdır. Özel isim, varlıklara çevrelerindekilerce verilen özel, takma ad olduğu gibi, toplumun bütün bireylerince bilinen **ekmek, su, toprak...** gibi ortak kelimelerden değildir. Özel isim, yalnızca, o varlığı tanıyanlarca bilinen bir addır.

Kıtalara, kentlere, köylere, dağlara, denizlere, nehirlere, ülkelere, uluslara, devletlere, gazetelere, kitaplara, kurumlara, okullara, derneklere, hastanelere, dillere, insanlara, hayvanlara tek tek verilmiş olan adlar, birer **özel isimdirler.**

Özel isimlerin incelenmesi (onomastique), dilbilgisi bakımından önemlidir. Dilimizde tarih boyunca geçen insan ve yer adları, bize ulusumuzun uygarlık ve kültür basamakları konusunda bir bilgi verebilir.

İnsan ve Unvan Adları:

a) İslâmlığı benimsemeden önceki insan ve unvan adlarının çoğu Türkçe'dir. Bunların içinde doğa adları, maden ve taş adları, hayvan adları, renk adları görülmektedir: **Dağ, Han, Deniz Han, Gök Han, Ay Han, Yıldız Han, Yağmurca Han, Yokuş Han, Sungur, Tosun, Buğra Hasan, Kuş Bigi, Timur, Ulu Taş, Uslu Han, Alp Er Tuña, Ayhan Hatun, Ak Börü, Kara Yay, Sevim Bige, Bilge Han, Gültekin Han...** vb.

b) İslâmlığı benimsedikten sonraki insan adları ilk zamanlarda iki yol izliyor: Biri, Türk ulusunun büyük çoğunluğunca kullanılagelen Türkçe adlar; öbürü de ulusun azınlığınca izlenip kullanılmaya başlayan Arapça adlar. Bir zaman geliyor ki, Arapça adlar halkın büyük bir çoğunluğuna yayılıyor:

Akbıyık, Alp Aslan, Kılıç Aslan, İnanç Hatun, Bay Hatun, Ak Demir, Ay Doğan, İl Beyli, Ay Tekin, Paşa Yiğit, İl Pars, Bağdat Hatun, Boz Kuş, Bali Bey, Barak Sultan, Budak Sultan, Babür Şah, Padişah Hatun, Turhan Sultan, Hatun Ana, Daye Hatun, Devlet Hatun, Zeytun Hatun, Şah Ana, Saltuk Alp, Tuğrul, Kutluğ Nigâr Hanım, Muhammed, Mehmet, Osman, Ömer Ali, Hasan, Hüseyin, Mustafa, Murad, Bekir, İbrahim, Bayezid, Abdullah, Abdülaziz, Abdülhamid, Abdülmecid, Yakub, Yahya, Ayşe, Fatıma, Zehra, Hafiza, Halide, Emine, Sabriye, Hayriye... vb.

c) Ulusal edebiyat akımı sırasında Arapça insan adları yanında Türkçe adların yeniden ortaya çıktığını görüyoruz. Bugün, Arapça insan adları yanında **Bilgin, Oytun, Vural, Gürsel, Günseli, Aysel, Yücel, Ergin, Tekin, Çetin, Erol, Müren, Ayhan, Bayhan, İlhan, Kayhan, Aysan, Filiz, Yıldız, Güneş, Demir, Yalçın...** vb. gibi birçok yeni Türkçe adlara rastlamaktayız. Soyadı yasasının benimsenmesinden sonra

(1934), özel insan adlarının daha da yaygın olarak Türkçeleştiği görülmektedir.

Yer Adları:

Özel adlardan yer adlarının da dilbilgisi bakımından önemi büyüktür. Aşağı yukarı 1888'de ortaya atılan **yer adları bilimi** (toponymie) diyebileceğimiz bu bilim kolu, eski köy, kasaba, kentlere verilmiş olan eski adları ele alarak onların uygarlık aşamalarını ve etmenlerini araştırmaktadır. Örneğin, Ortasya'daki Türk kentlerinden kimilerine **Doğu Balık, Koz Balık, Çan Balık, Yanı Balık...** gibi adların; bugünkü kentlerimizden kimilerine **Yenişehir, Beyşehir, Eskişehir, Çanakkale, Hasankale, Virankale...** gibi adların ne amaç ve nedenle, hangi etmenlerle verilmiş olduğunu araştırmak **yer adları bilimi**'nin ödevi olmuştur.

CİNS İSİM

2. Cins isim, aynı cinsten varlıkların, kavramların ortak adıdır: **Kuş, ağaç, yemiş, yaprak, insan, hayvan, baş, ağız, burun...** gibi.

Cins ismi, bir cinsin, türün, çeşidin adıdır. Örneğin, **hayvan, kuş, kartal, serçe, güvercin, kanat, tüy, pençe, ruh, zekâ** birer cins ismidir; çünkü dünyada bir hayvan, bir kartal, bir serçe, bir güvercin, bir kanat, bir tüy, bir pençe, bir ruh, bir zekâ cinsi, türü, çeşidi bulunmaktadır (Bk. Varlıklar Şeması).

Cins isim, toplumun bütün bireylerince bilinen addır. Örneğin, **ağaç** denildi mi ya da yazıldı mı, o toplumdaki herkese **ağaç kavramının;** ağaç kavramı da **ağaç** kelimesinin çağrışımını yaptırır.

B) Varlıkların oluşlarına göre isimler, ya **somut isim** (= madde ismi), ya da **soyut isim** (= anlam ismi) olurlar.

SOMUT İSİM

1. Somut isim, nesne durumundaki varlıklara, kavramlara verilen isimdir: **İstanbul, Çırçır, Ankara, Beypazarı, ağaç, çocuk, ot, toprak, çiçek, bitki, rüzgâr, koku, soluk** (= nefes), **renk...** vb.

Duyu organlarımızdan herhangi biriyle varlığı kabul edilmiş olan nesnelere verilen isim, **somut isim**'dir: Bu bakımdan, **rüzgâr, soluk** (= nefes), **hava** gibi.

SOYUT İSİM

2. Soyut isim, nesne durumunda bulunmayan, var oluşlarını zihinle kavrayabildiğimiz varlıklara, kavramlara verilen isme denir: **Allah, Tanrı, sevgi, sevinç, çocukluk, düşünce, cesaret, zekâ, anlayış, üzüntü, can...** gibi.

C) Varlıkların sayılarına göre, isimler, yine ikiye ayrılırlar: **1) Tekil isim, 2) Çoğul isim.**

TEKİL İSİM

1) Tekil isim, ismin bir tek varlığı ya da kavramı anlatan biçimidir: **Kedi - çiçek - insan - toprak - sevinç - duygu...** vb.

ÇOĞUL İSİM

2) Çoğul isim, ismin birden çok varlığı ya da kavramı anlatan biçimidir: **Kedi**ler - **çiçek**ler - **insan**lar - **toprak**lar - **sevinç**ler - **duygu**lar... vb.

Türkçe'de çoğul eki, **-ler**'dir. Bu ek, kelimelere ünlüler uyumuna göre ulanır.

Özel İsimlerle Cins İsimlerinin Anlam ve Nicelik Özellikleri

73. Cins isimleriyle özel isimlerde kimi anlam ve nicelik özellikleri görülür.

A) Cins İsimleri:

1) Cins ismi, bir cinsten olan varlıkları, kavramları anlatır: **Kedi, köpek, kömür** isimleri, bağlı bulundukları cinslerin ortak ismidirler. Cins ismi, bir tek varlığa isim olarak verildiği zaman **özel isim** olur: **Yıldız** (kız ismi) - Şevket **Dağ** - Nuri **Pınar** - **Boncuk** (kedi)... vb.

2) Cins ismi, tekil bile olsa, kimi kez çoğul anlamı verir: **«Kişi,** ne ederse kendine eder» - **«At, binicisini** tanır» cümlelerinde **kişi, at, binici** isimleri —bir genelleme ile— **kişiler, atlar, biniciler** anlamında kullanılmışlardır.

3) Cins isminin çoğul biçimi, kimi **aşırılık (= abartma) anlamı** verir: «Gece gündüz **topraklarda** yattı» - «Al **kanlara** boyandı» - **«Dünyalar** benim oldu»... gibi.

4) Cins isimlerinin çoğullarında abartma anlamı, kimi gizli denecek kadar belirsizdir: **«Havalar,** soğuk gidiyor» - **«Sıcaklara** kaldınız» - «Hastayı **güneşlerde** gezdiriniz»... gibi.

5) Zaman bildiren ve **bir** sıfat ile birlikte kullanılan cins isimlerinin çoğullarında, **sürerlik** anlamı vardır: **«Bir zamanlar,** ben de çocuktum» - **«Bir vakitler,** liseye devam ediyormuş»... gibi. (Bk. 117).

Bir şeyler - bir yerler... gibi sözler **belirsiz çokluk** anlatırlar: «Eşim küçük bahçemizde **bir şeylerle** meşguldü...» - **«Bir yerlere** ilişmek, **bir yerlere** oturmak isterdim.» (Ş. S. Aydemir).

6) Cins isimlerinin çoğul biçimi, kimi, **ilgi** anlamı verir: «Bu akşam, bize **teyzemler** gelecek» - «Bu sabah, **dayımları** bekliyoruz»... gibi (Bk. 104).

7) Bir'in üstündeki bir sayı ile birlikte kullanılan cins isimlerinin çoğul biçimi, **belli** ve **ünlü bir topluluğu** anlatır: **«Beş kardeşler»** - **«Kırk haramiler»**.. vb. gibi (Bk. 117).

B) Özel İsimler

Özel isimler, bir tek varlığın, bir tek kavramın ismi oldukları için, genel olarak, çoğullanamazlar. Ancak aşağıdaki durumlarda, onlar da çoğul biçime konulabilirler:

1) Aynı özel ismin benzerlerini anlatmak istediğimiz zaman: «Müdür, sınıftaki **Nurileri** çağırıyor»... gibi.

2) **Benzerlik** ilgisi belirtilmek istenildiği zaman: «Hayır, hayır, millet denilen şey, **Senihalar** ve **Faik Beyler** gibi sefil iştahlılardan mürekkep bir varlık değildir.» (Y. K. Karaosmanoğlu).

3) Tarihe geçmiş ünlü ailelerle olan ilgi belirtilmek istendiği zaman: «İlim dünyası, **Kürilerin** çalışmalarındaki önemi takdir etmeye başladı.» (H. V. Fıratlı).

4) Özel isimle ilgisi olan aile ya da toplum anlatılmak istendiği zaman: «Arkamızdaki evlerin sahibi **Hacı Budakların** benim kadar bir çocukları vardı.» (Ö. Seyfettin).

5) **Aşırılık** (= **abartma**) anlamı verilmek istendiği zaman: «Bu kışta kıyamette **Ankaralara** kadar gitti» - «Ben **Parisler** mi, **Londralar** mı görmedim?»... gibi.

TOPLULUK İSMİ

74. **Topluluk ismi,** biçimce tekil olduğu halde, bir topluluğa isim olan kelimedir: **Sürü - bölük - ordu - heyet - kurul - sınıf - ulus - dizi - düzine - komisyon...** gibi.

75. **İsimlerle İlgili Yazım Kuralları.** — İsimlerle ilgili yazım kuralları şunlardır:

1) **Özel isimlerin** ilk harfleri her zaman büyük harfle yazılır: **A**tatürk - **İ**nönü - **S**akarya - **N**apolyon - **K**ıbrıs... gibi.

2) Birden çok kelimeli bir özel ismin ayrı yazılması gereken her kelimenin ilk harfi mutlaka büyük harfle yazılır: **G**azi **M**ustafa **K**emal - **İ**smet **İ**nönü - **T**ürkiye **B**üyük **M**illet **M**eclisi - **T**ürk **H**ava **K**urumu - **A**fyon **K**arahisar... gibi.

3) İnsan isimleriyle birlikte kullanılan unvan ya da lakapların ilk harfleri, büyük yazılır: **G**azi Süleyman **P**aşa - **B**ayan **A**yla - **O**rgeneral **M**uzaffer **T**uğsavul - **C**em **S**ultan - **İ**zzet **M**olla - **N**urettin **H**oca - **F**atma **H**anım - **N**uri **B**ey... gibi.

4) Bütün özel isimlere ve insan isimleriyle birlikte kullanılan unvan ya da lakaplara ulanacak **-(y)i, -(y)e, -(n)in, -(s)i, -de, -den, -dir, -di, -miş,** -se çekim ekleri kesme işareti « ' » ile ayrılabilirler. O zaman, kelimede ünsüzler yumuşaması yazıda gösterilmez; okumada ya da konuşmada belirtilir: Zonguldak**'a** diye yazarız. Zonguldağ**a** diye okuruz; Üsküp**'ün** diye yazarız, Üsküb**ün** diye okuruz; Selman**'ın, Sema'nın, Ata'ya,** Atay**'a,** Nuri Bey**'den...** gibi.

5) İnsan isimleriyle soyadları, sahiplerinin istedikleri yazım ile yazılır: Refik Halid Karay - Nihad Sami Banarlı - M. Nihat Özön...

6) Yer isimleri, iki ya da daha çok kelimeden oluşmuş da olsa, bitişik yazılırlar: Bakır/köy - Rum/eli/hisarı - Çanak/kale - Afyon/kara/hisar - Şebin/kara/hisar - Şarkî/kara/ağaç... gibi.

7) Tarih ve coğrafya ile ilgili özel isimlerin bizde söylenildikleri biçimde yazılması esastır: **İtalya** (= Italia) - **Romanya** (= Rumanie) - **Antalya** (Antalia)... gibi.

8) Tam bir anlam bildiren ve sonuna « . ! ? : » işaretlerinden biri konulmuş bulunan cümlelerden sonra gelecek cümlenin ilk kelimesi —cins ismi de olsa— büyük harfle başlar. Bunun dışında, cümlenin neresinde bulunursa bulunsun, cins isminin başı küçük harfle yazılır.

9) Manzumelerde mısra başlarına gelen cins isimlerinin ilk harfleri büyük harfle yazılırlar.

10) **Dünya, güneş, ay** kavramlarının hepimizin zihninde birer ortak hayalleri vardır. Bunlar, genellikle, birer cins ismi gibi düşünülmektedirler. Ancak, astronomi biliminde bunları öbür yıldızlardan ayırt etmek için ya da bunlar bir tek varlığa isim oldukları zaman, ilk harfleri büyük yazılır: «Bu bileşen, hem yıldızın hız bileşenini, hem de Güneş'in hareketinin aynı doğrultudaki bileşenini ihtiva eder.» (Dr. N. Gökdoğan) - «Bugün, Güneş Abla, bize gelecekmiş.»... vb.

Küçültme İsimleri

76. Dilimizde **küçük, ufak, minik**... vb. gibi kelimelerin yerini tutacak yapım eklerimiz de vardır: Dere-**cik** (= küçük dere) - göl-**cük** (= küçük göl)... vb. gibi.

Bir ismin anlatmak istediği varlık **küçültülmek, azaltılmak, küçümsenmek** istenirse, o isme —ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna göre— **-cik, -ceğiz** ve seyrek kullanılmakla birlikte **-cek** eklerinden biri ulanır; bu yolla türemiş isimlere **küçültme isimleri** denir: **Evcik** (= küçük ev) - **gölcük** (= küçük göl) - yirmi beş kuruş**cuk** - ressam**cık** (= küçümsenen, küçük görülen ressam ya da küçük ressam) - yavru**cak**... vb.

77. Küçültme ekleri, isimlere küçültme, azaltma ya da küçümseme anlamıyla birlikte —yerine göre— **acıma, sevme, küçümseme** anlamlarını da kazandırırlar: Kuşcağız (= acınan ya da sevilen küçük kuş) - adamcağız (= zavallı adam) - kuzucuk (= sevimli ya da zavallı kuzu)... «Yazık ki bugün sahnelerimiz böyle **kalemciklerin** esercikleriyle doludur.» (Dr. H. Hacıeminoğlu).

Küçültme ekleri, özel isimlere de ulanabilirler: Mehmet**cik** (= sev-

giyi belirtmek üzere Türk askerlerine verilen ortak isim) - **Ayşecik** (= sevimli ya da zavallı Ayşe)... vb.

Küçültme ekleri, zamirlere de ulanır (Bk. 162/e, f; 164; 165; 166; 174).

78. Küçültme ekleri, kimi kelimelerle ayrılamayacak kadar kaynaşmış durumdadır: **Arpacık** (= 1. gözkapağında çıkan küçük kan çıbanı; 2. ateşli silahların namlusundaki küçük kabartı) - **gelincik** (= kırmızı bir çiçek ya da etoburlardan bir hayvan) - **maymuncuk** (= her kilidi açmaya yarayan demirden bir alet) - **Kuzguncuk** (= İstanbul'da bir semt ismi) - **İnecik** (= Tekirdağ'da bir bucak ismi)... vb.

79. Küçültme ekleri ulanacak isimlerin sonlarında **k** fonemi varsa, bu fonem düşebilir: **Bebecik** ya da **bebekçik**, **dudacık** ya da **dudakçık**, **ayacık** ya da **ayakçık**, **kulacık** ya da **kulakçık**... vb.

İsmin Durumları

80. İsimler, cümle içindeki görevlerine ve —genellikle— fiille olan ilgilerine göre, ya yalın durumda bulunurlar, ya da **-i, -e, -de, -den** çekim eklerinden birini alırlar. Cümledeki görevlerine ve fiille olan ilgilerine göre isimlerin bulunabilecekleri bu beş durumdan her birine **ismin hali** denir: El - **eli** - **ele** - **elde** - **elden**... gibi.

81. Bir ünsüzle biten cins isimleri, ismin **-i, -e, -de, -den** durumlarına girerlerken ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine bağlı kalırlar (Bk. 25, 27, 29, 30, 31):

a) **evi** - **avı** - **küpü** - **suçu**.

b) **eve** - **ava** - **küpe** - **suça**.

c) **evde** - **avda** - **küpte** - **suçta**.

ç) **evden** - **avdan** - **küpten** - **suçtan**.

Bir ünlü ile biten cins isimleri, ismin **-i, -e** durumlarında, **y** kaynaştırma harfini alırlar (Bk. 34):

a) **iğneyi** - **tarlayı**.

b) **iğneye** - **tarlaya**.

82. Özel isimlerin durum eklerini alışları, cins isimlerininkinden farklıdır (Bk. 75/4).

Yalın Durum (Nominatif) (Bk. 431):

83. **Yalın durum,** ismin, sözlüklerde rastladığımız gibi, normal durumudur. Bir isim çoğul eki de, iyelik eki de almış olsa, o, gene yalın durumdadır: **Evler** ve **evim** kelimeleri yalın durumda isimlerdir.

Yalın durumdaki isimler, cümlelerde şu görevlerde bulunabilirler:

a) **Kuş** ötüyor (= kuş, ötme işini yapıcı görevindedir).

b) **Kuş**, bir hayvandır (= kuş, bir hayvan olucu görevindedir).

c) **Kuş** vuruldu (= kuş, vurma işinden etkilenmiş olan görevindedir).

ç) O, **akşam** geldi (= akşam, fiilin zamanını belirtici görevdedir).

İsmin -i Durumu)Acccusatif) (Bk. 434) :

84. **İsmin -i durumu,** isme bir **belirlilik** kazandırır; o ismi kendinden sonraki fiile **bağlar** ve o fiilin **etkisi altında bulunduğunu** gösterir. Örneğin: «**Kâğıdı** yırttım» cümlesinde, **kâğıt** ismine ulanmış olan **-i** eki, **kâğıdın** —söz söyleyene ve dinleyene göre— bilinen bir nesne olduğunu; **kâğıt** kelimesini **yırtmak** fiiline bağlayarak bu fiilin etkisine uğradığını, yani **yırtıldığını** göstermektedir.

İsmin **-i** durumu, eski Türkçe'de: a) **-(i)ğ** biçiminde: Budunığ (= ulusu), taşığ (= taşı), iliğ (= ili, memleketi); b) İyelik eki ulanmış kelimelerden sonra **-n, -ni** biçimlerinde: Kanı-**n** dök- (= kanını dök-), saçı-**n** çöz- (= saçını çöz-), könlü**mni** (= gönlümü), bağır**mını** (= bağrımı) görünmektedir (Bk. 93/a; 97/m).

Batı Türkçesi'ndeki **-i** durum ekinin **-iğ**'deki **ğ**'nin aşınmasıyla geliştiği anlaşılmaktadır.

İsmin -e Durumu (Datif) (Bk. 446):

85. **İsmin -e durumu,** ismi fiile bağlayan ve —genellikle— fiilin, kendine doğru **yöneldiğini, yaklaştığını** belirtmek için ismin girdiği durumdur. Örneğin: «Eve gidiyor» cümlesinde, **ev** kelimesine ulanmış olan **-e** eki, **ev** kelimesini fiile bağlamakta ve **gitmek** işinin **eve yönelmiş olduğunu** göstermektedir.

86. **İsmin -e durumu,** genellikle, fiilin yönünü gösterir; ancak onun anlam sınırı oldukça geniştir. **-e** durumu, ismi fiile (Bk. 446):

a) **Amaç** ilgisi ile bağlar: «**Çocuğa** iskarpin yaptırdım.»

b) **Fiyat** ve **bedel** ilgisi ile bağlar: «**Beş liraya** aldım.» - «Bu kitabı **Almanca'ya** çevirdiler.» - «**Kilosuna** üç lira vermiş.»...

c) **Zaman** ilgisi ile bağlar: «Toplantı, **pazara** kaldı.» (Bk. 350/f).

ç) **Yer** ilgisi ile bağlar: «Süprüntüleri **şuraya buraya** dökme!»

d) **Mecaz** ilgisi ile bağlar: «Bu sözler, **kaleme** gelmez.»

İsmin **-e** durumu, ismi —genellikle— fiile bağlar; ancak ismi **var, yok, gerek, lazım** gibi kelimelere bağladığını da görmekteyiz: «**Köpeğe** et var, **kediye** yok» - «Bu kitap, **Ahmet'e** lazım»... vb.

Bundan başka, **-e** durumu, zarf görevli öbekler, **kalıplaşmış sözler** de kurmaktadır: Eve doğru, bana göre, enine boyuna, soluk soluğa,

akşama sabaha, öteye beriye, bunun üzerine, göze bat-, ele geç-, dile ver-... vb. gibi.

İsmin -e durumu, eski Türkçe'de **-ke, -ka** (-ge, -ga) biçimindedir: Kağanka = **kağana,** bizge = **bize...** vb. gibi. Sonradan **-ge** ve **-ga**'daki **g**'lerin aşındığı ve bu ekin **-e, -a** biçimine girdiği anlaşılmaktadır.

İsmin -de Durumu (Locatif) (Bk. 448):

87. **İsmin -de durumu,** ismi fiile bağlayan ve —genellikle— fiilin, kendi **içinde, üstünde, üzerinde oluştuğunu** belirtmek üzere ismin girdiği durumdur. Örneğin: **«Kulübede** yaşıyorlar» cümlesinde, **kulübe** kelimesine ulanmış olan -de eki, **kulübe** kelimesini fiile bağlamakta ve **yaşamak** işinin **kulübe içinde oluştuğunu** göstermektedir.

88. **İsmin -de durumu,** genellikle fiilin oluştuğu yeri gösterir; ancak onun **çeşitli kelimeler** arasında türlü anlam ilgileri kurduğu da görülmektedir. Bu durum:

a) **Uzunluk** düşüncesi verir: «Üç kilometre **boyunda** yol.» (Bk. 150).

b) **Süre** düşüncesi verir: «Altmış beş **yaşında** emekliye ayrıldı.»

c) **Zaman** düşüncesi verir: «İstanbul, **1453'te** fethedildi.» (Bk. 350/d).

ç) **Durum düşüncesi** verir: «İşler, **yolunda** gidiyor.» - «Bu **durumda** gidemezsiniz.» (Bk. 353/g).

d) **Yer düşüncesi** verir: «Bir gece, **Edirne'de** kalmış.»

İsmin -de durumu, genellikle, ismi fiile bağlar; ancak ismi **var, yok, gerek, lazım** gibi kelimelere bağladığını da görmekteyiz: «**Sokakta** gürültü var, **evde** yok.» - «Bu ses, sana **sahnede** lazım.»... gibi.

İsmin -de durumu, genellikle, ismi fiile bağladığı için, fiilleri yokmuş gibi görünen şu cümlelerde gizli birer fiilin bulunduğunu unutmamak gerekir: «Bu tablo, **duvarda** güzeldir = Bu tablo, **duvarda bulunduğu müddetçe** güzeldir.» - **«Tavada yumurta** = **tavada pişmiş** yumurta...» gibi (Bk. 150).

Bundan başka, -de durumu, **zarf öbekleri** ve **kalıplaşmış sözler** de kurmaktadır: El **elde,** baş **başta** - **eninde sonunda** - kırk yılda bir - haftada bir - dillerde dolaşmak - **elde** avuçta kalmamak... vb.

İsmin -den Durumu (Ablatif) (Bk. 455):

89. **İsmin -den durumu,** ismi fiile bağlayan ve —genellikle— fiilin, kendinden **uzaklaştığını, ayrıldığını** belirtmek üzere ismin girdiği durumdur. Örneğin: **«Sinemadan geliyor»** cümlesinde, **sinema** kelimesine ulanmış olan -den eki, **sinema** kelimesini fiile bağlamakta ve **gelmek** işinin **sinemadan başladığını** göstermektedir. Bu bakımdan, bu durum, ismin -e durumunun karşıtı gibidir.

90 -den durumu, genellikle, fiilin **çıkıp uzaklaştığı yeri** gösterir; ama bunun yanı sıra, onun **her çeşit kelime** arasında türlü anlam ilgileri kurduğu da görülmektedir. Onların başlıcaları şunlardır:

a) Bir ismi bir fiile **sebep** düşüncesiyle bağlar: **«Kokudan** yanına yaklaşılamaz.» (Y. Kemal) - **«Kederden** öldü.» - **«Kahkahadan** bayıldı.»... gibi.

b) Bir ismi bir fiile **miktar** düşüncesiyle bağlar: «Bu **yemekten** yedim, fakat o **hoşaftan** içmedim.»... gibi.

c) **İzlenecek yönü** belirtmek üzere, ismi o fiile bağlar: «Bu **yoldan** gidelim, **kıyıdan** dönelim.»... gibi.

ç) İsmi fiile **zaman** düşüncesiyle bağlar: «Vapur, **akşamdan** gitti.» - «Bu kanun, **Tanzimat'tan** kalmadır.»... gibi (Bk. 350/e).

d) İsmi fiile **fiyat** düşüncesiyle bağlar: «Karpuzun kilosunu **yüzden** almış.» -« Eşyanın tonunu **kaçtan** taşıtmış?»... gibi.

e) İsmi fiile **karşılık, bedel** düşüncesiyle bağlar: «Bu kitabı, **İngilizce'den** çevirmiş..» - «Bu tayyörü **pardesüden** bozup yaptım.»... gibi.

f) Bir varlığın ya da bir sayının **bir cinsle ilgisini** gösterir: «Kurt, **köpek cinsinden** bir hayvandır.» - «O, **serseriler takımındandır.»** - **«Öğrencilerden** birçoğu, **öğretmenlerden** beşi.»... gibi.

g) Bir durumun **genel nitelikle ilgisini** gösterir: **«Yüksek faziletlerden** biri de iyilikseverliktir.» - **«Üstün meziyetlerden** bir başkası da hoşgörürlüktür.»... gibi.

ğ) İki kelimeyi **üstünlük** düşüncesiyle bağlar: **«Evden** yüksek **kulübe.» - «Sirkeden** ekşi **erik.»** (Bk. 355/2).

h) İsmi fiile **süre** düşüncesiyle bağlar: «Bir yıl, **on iki aydan** ibarettir.» - «Bir hafta, **yedi günden** oluşur.»... gibi.

ı) Nesnelerin neden yapıldığını gösterir: «Kışlıklar **yünden,** yazlıklar **pamuktan** yapılır.» (Bk. 353).

Yukarda, «f, g, ğ»de verilen örneklerde **gizli bir fiilin** bulunduğunu sezinlemekteyiz: «Köpek cinsinden **(olan)** bir hayvan.» - «Üstün meziyetlerden **(sayılan)** bir başkası da.» - «Evden yüksek **(olan)** kulübe.»... gibi.

-den durumunun **zarf öbekleri** ve **kalıplaşmış sözler** kurduğunu da görmekteyiz: Sabah**tan** sabaha - akşam**dan** akşama - öte yan**dan** - beri yan**dan** - su**dan** yanıt - göz**den** düşmek - ekmek el**den,** su göl**den** - el kesesin**den** develer kurban... gibi.

İsmin -den durumu, eski Türkçe'de **-din, -dın, -tin, -tın** biçimlerinde görülmektedir: Min**din** = benden, an**dın** = ondan, can**dın** = candan, baş**tın** = baştan, bâdesi**din** = içkisinden... gibi.

Sonradan, **-din, -dın, -tin, -tın** morfemlerinin ünlü fonemleri, **-den, -dan, -ten, -tan** biçiminde geniş-düz olmuştur.

İsmin durumlarına giren her kelime, isim olarak kabul edilir: «Fakat ötekiler, **anlıyora** benzerdiler.» (H. Z. Uşaklıgil) cümlesinde -e durumuna girmiş olan **anlıyor** kelimesi artık fiil değil, isimdir.

İsim Takımları

91. Türkçe'de kelimelerin öbekleşmesindeki temel kural şudur: Önce **yardımcı**, sonra **ana öğe.**

Bu temel kurala göre, Türkçe'de:

a) Kurallı bir cümlenin **ana** öğesi fiildir, yüklemdir. Öbür kelimeler, fiilin ya da yüklemin **yardımcı** öğeleridir.

b) İki kelimenin bağlanmasında ikinci kelime **ana**, birinci kelime **yardımcı** öğedir.

Bu nedenle biz, bir ismin anlamını çeşitli anlam ilgileriyle tamamlamak istersek, o ismin başına **yardımcı, tamamlayıcı** bir isim getirerek **takım** kurarız.

İki isim arasında iyelik ilgisi kurmak amacıyla oluşturulan takıma **isim takımı** denir: Ev-**in** kapı-**sı** (burada **ana öğe**, kapı'dır; **yardımcı öğe** ise ev'dir. Kapı, eve aittir. Kapının **sahibi** ev'dir) - Ev kapı-**sı** (burada **ana öğe** kapı'dır; **yardımcı öğe** ise ev'dir. Ev ile ilgili kapı demektir).

92. İsim takımlarında **yardımcı, tamamlayıcı** öğeye, yani birinci isme **belirten** ya da **tamlayan**; ana öğeye, yani ikinci isme **belirtilen** ya da **tamlanan** denir: Pencerenin camı (burada **pencerenin, yardımcı** öğe, yani **tamlayan** ya da **belirten; camı** ise ana öğe, yani **tamlanan** ya da **belirtilen**'dir) - Pencere camı (**pencere yardımcı** öğe, yani **tamlayan** ya da **belirten; cam** ise ana öğe, yani **tamlanan** ya da **belirtilen**' dir).

93. İsim takımları, iki çeşittir: **a) Belirtili isim takımı, b) Belirtisiz isim takımı.**

a) Belirtili isim takımı, belirteni söz söyleyen ve dinleyence bilinen ve belirteni ile belirtileni arasında geçici bir ilgi bulunan takımdır. Bu takımda belirtenin eki **-in**; belirtilenin eki ise **-i**'dir. Her iki ek de ünlüler uyumuna bağlıdır: Kız-**ın** eldiven-**i** (kız, söz söyleyen ve dinleyence **bilinen** bir kız'dır. Eldiven,**belirli** ve **bilinen** bir kızındır. Kız ile eldiven arasındaki ilgi **geçicidir**; çünkü eldiveni, bu kıza ait olduğu sürece düşünebiliyoruz) - Kapı-**(n)ın** zil-**i**, çocuğ-**un** bisiklet-**i**, kuyu-**(n)un** kova-**(s)ı**... Bugün, belirtenin kaynaştırma harfi **n**, belirtilenin kaynaştırma harfi ise **s**'dir.

Belirtili isim takımının belirtileni **sayı** ya da belirsiz **miktar** bildiren bir kelime olduğu zaman, belirten eki —çoğunlukla— **-den** olur: Partililer-**den** ikisi - öğrenciler-**den** birkaçı... vb. (Bk. 90/g).

Su kelimesi, belirten de belirtilen de olsa, daima **y** kaynaştırma harfini alır: Su-**(y)un** akışı - kuyunun su-**(y)u**...

Ne kelimesi, belirten görevinde kimi **n**, kimi **y**; belirtilen görevinde ise kimi **s**, kimi **y** kaynaştırma harfini alır: Ne-**(y)in ne-(s)i** - **ne-(n)in ne-(s)i** - Ahmet'in ne-**(y)i** - Ahmet'in ne-**(s)i**... gibi.

-in eki, eski Türkçe'de -iñ ,-niñ biçimindedir: «Oğul yer-**niñ** kağanı» (Oğuz Destanı). Belirten ekinin söylenilmediğine de rastlanır: «Ol **oğlu kulakın** eztürdi (= O, oğlunun kulağını yırdırdı.» (Divan).

Eski Anadolu Türkçesi'nde belirten ekinde yalnızca dar-yuvarlak ünlü bulunurdu: Ev-**ün**... - Taş-**un**... - Bahçe-**(n)ün**... gibi.

-i belirtilen eki, eski Türkçe'de yine **-i**'dir: «Men Uygurnıñ kağanı bola men.» (Oğuz Destanı).

b) Belirtisiz isim takımı, belirteni söz söyleyen ve dinleyence belirli olmayan ve belirteni ile belirtileni arasında sürekli bir bağ bulunan takımdır. Belirten, ek almaz; belirtilen **-i** ekini alır. Bu ek, ses uyumuna bağlıdır: Ev duvar-**ı** (ev, söz söyleyen ve dinleyence **belirli olmayan** bir evdir; bir ev cinsidir. Ev ile duvar arasındaki bağ **süreklidir;** çünkü ev cins ismi olduğuna ve her evin de duvarı bulunduğuna göre, ev ile duvar arasındaki bağ **sürekli** olarak kalacaktır) - Kapı zil-**i** - çocuk bisiklet-**i** - kuyu su-**(y)-u** - dağ tepe-**(s)i**... gibi.

94. Belirtili ve belirtisiz isim takımları arasındaki yapı özellikleri şunlardır:

A) Belirtili ve belirtisiz isim takımlarına girmiş bulunan her kelime, dilbilgisindeki kelime çeşidi ne olursa olsun, isimleşmiş sayılır: **Yeşilin** rengi - suyun **yeşili - yeşilin açığı - düşenin** dostu - **geleceğin** sevinci - **okuma** zevki - **okumanın** zevki - köylünün **okumuşu - okur** mektupları - **gidemez**'in anlamı - **okumalısın'ın kipi**... gibi.

B) Zamirlerin belirtili isim takımlarında öğe oluşları şöyledir:

a) **«Kendi»** zamiri dışındaki kişi zamirleri, yalnızca, belirten olabilirler; **kendi** zamiri ise belirten de belirtilen de olabilir: **Onun** kitabı - **bizim** evimiz - **kendisinin** kitabı - adamın **kendisi**...

b) İşaret zamirleri —kalıplaşmış sözler dışında— yalnızca belirten olabilirler: **Şunun** defteri - **bunların** işi - **bunun** yaramazlığı... **(Onun şusu busu** sözü, kalıplaşmış bir sözdür).

c) Belgisiz zamirlerle soru zamirleri, belirten de belirtilen de olabilirler: **Birçoğunun** giysisi - **bazısının** parası - evlerin **her birisi** - çocukların **hepsi - hangisinin** kitabı? - memleketin **nereleri?**... gibi.

C) Zamirler, belirtisiz isim takımlarının hiçbir öğesi olamazlar.

Ç) Sıfatların —gerektiği zaman— belirtili isim takımlarında öğe oluşları şöyledir:

a) Niteleme sıfatları, belirten de belirtilen de ya da aynı takımda her iki öğe de olabilirler: **Suyun** yeşili - **yeşilin** rengi - **yeşilin** açığı... gibi.

b) İşaret sıfatları hiçbir öğe olamazlar.

c) Sayı sıfatları, belirten, belirtilen ya da aynı takımda her iki öğe de olabilirler: **On üçün** uğursuzluğu - **birincinin** kitabı - **çeyreğin** yarısı - elmaların **ikisi** - sınıfın **dörtte biri** - yarışmanın **birincisi** - **binin beş yüzü** - **iki milyonun üç bini**... gibi (Bk. 120). Sayı sıfatı belirtilen olursa, —kimi kez— çoğul anlamı taşıyan belirten, **-in** eki yerine **-den** eki alabilir: Elmaların (elmalardan) ikisi - çocukların (çocuklardan) üçü... gibi.

ç) Belgisiz sıfatlarla soru sıfatları, daha çok, belirtilen olabilirler. O zaman çoğul anlamı veren belirten, **-in** yerine **-den** ekini alabilir: Çocukların (çocuklardan) **birkaçı** - memurların (memurlardan) **herhangi biri** - futbolcuların (futbolculardan) **birçoğu** - sınıfın **kaçıncısı** - nüfusun **ne kadarı** - **ikimizin hangisi** ya da **ikimizden hangimiz** - **beşinizin her biri** ya da **beşinizden her birimiz**... gibi. (Bk. 174). **(Kaçıncı** sıfatı, belirten olabilir: **Kaçıncının** kitabı?).

D) Sıfatların —gerektiği zaman— belirtisiz isim takımlarında öğe oluşları şöyledir:

a) Niteleme sıfatları, belirten de belirtilen de olabilirler; ancak aynı takımda iki öğe olamazlar: **Tembel** harcı - deniz **mavisi**...

b) İşaret sıfatları, hiçbir öğe olamazlar.

c) Sayı sıfatlarından sıra sayı sıfatları, yalnızca, belirtilen olabilirler: Sınıf **birincisi** - tenis **üçüncüsü**... gibi.

ç) Belgisiz sıfatlarla soru sıfatları hiçbir öğe olamazlar.

E) **-mek**'li isim fiiller, belirtili isim takımlarında hiçbir öğe olamazlar. **-me**'li ve **-iş**'li isim-fiiller, belirtili isim takımlarında hem belirten, hem belirtilen ya da aynı takımda her iki öğe de olabilirler: **Okumanın** zevki - Ahmet'in **okuyuşu** - **çalışmanın belirtilmesi** - **gidişin dönüşü** - **yükselmenin alçalması**... gibi (Bk. 284, 285, 286).

F) **-mek**'li isim-fiiller, belirtisiz isim takımlarında yalnızca belirten; **-me**'li ve **-iş**'li isim-fiillerse, belirtisiz isim takımlarında ya belirten, ya da belirtilen olabilirler; ancak aynı takımda her iki öğe oluşları pek seyrektir: **Okumak** zevki - **kazanmak** hırsı - **uyuma** gereksinimi - **giriş** parası - çocuk **okuması** - deve **yürüyüşü** - okuma **anlayışı**... gibi (Bk. 284, 285, 286).

G) Ortaçlar, belirtili isim takımlarında —gerektiği zaman— hem belirten, hem belirtilen ya da aynı takımda her iki öğe olabilirler: **Ölenin** kızı - köylünün **okuryazarı** - gidenlerin **döneni** - **okumuşların sevileni**... gibi (Bk. 292).

Ğ) Ortaçlar, belirtisiz isim takımlarında hiçbir öğe olamamaktadırlar.

95. Belirtili isim takımlarında başlıca anlam özellikleri şunlardır:

Belirtili İsim Takımları:

a) Bir nesnenin bir nesneyle **gerçekten** ya da **varsayıl olarak** ilgisi bulunduğunu gösterir: **Çocuğun paltosu** (palto, gerçekten çocuğa aittir) - **kitabın sahibi** (sahip, varsayıl olarak, kitaba aittir. Gerçekte ise, kitap, sahibine aittir) - **Ahmet'in kalemi** - **muhtarın cenazesi**...

b) **Bir niteliğin bir nesneye** ait olduğunu gösterir: **Suyun yeşili** (yeşillik, suya aittir) - **ekmeğin tazesi** (tazelik, ekmeğe aittir) - **işçinin tembeli**...

c) **Parçanın bütüne** ait olduğunu gösterir: **Vapurun bacası** (baca, vapura aittir) - **masanın ayağı** (ayak, masaya aittir) - **insanın kulağı**...

ç) **Bir miktarın bir nesneye** ait olduğunu gösterir: **Gazın litresi** (bir litrelik miktar, gaz nesnesine aittir) - **basmanın metresi** (bir metrelik miktar, basma nesnesine aittir) - **esansın gramı** - **fasulyenin kilosu**...

d) **İşin özneye** ait olduğunu gösterir: **Atletin koşması** (koşma işi, koşan atlete aittir) - **çocuğun okuyuşu** - **kartalın süzülmesi**...

e) **İşin nesneye** ait olduğunu gösterir: **Mektubun yazılması** (yazılma, yazma işinin etkisine uğrayan mektuba aittir) - **çöplerin kaldırılması** - **silahların patlatılması**...

f) **Durumun, onu oluşturana** ait olduğunu gösterir: **Ananın kederi** (keder, kederlenen anaya aittir) - **çocuğun kahkahası** - **müminin duası**...

96. Belirtisiz isim takımlarında başlıca anlam özellikleri şunlardır:

Belirtisiz İsim Takımlarında:

a) Belirten, belirtilenin **cinsini, çeşidini, türünü, familyasını** gösterir: **Çocuk paltosu** (palto, bir çocuk cinsiyle ilgilidir) - **kadın çorabı** - **erkek sesi**...

N o t : Bunlar, anlam değişikliğiyle, belirtili isim takımlarına çevrilebilirler: **Çocuğun paltosu** - **erkeğin sesi** - **kadının çorabı**... gibi.

b) Belirten, belirtilenin **nedeni** olur: **Kaza kurbanı** (kurban olmanın nedeni **kaza**'dır) - **sel felaketi** - **deprem kurbanları**...

N o t : Bunlar, kimi kez anlam değişikliğiyle, belirtili isim takımına çevrilebilirler: **Kazanın kurbanı** - **depremin kurbanları**...

c) Belirten, belirtilenin **kaynağını** ya da **neden yapıldığını** gösterir: **Göl balığı** (balığın kaynağı, göl'dür) - **yer elması - zeytin yağı - Atatürk sevgisi - çilek reçeli - midye dolması - odun kömürü...**

N o t : Bunlar, ancak büyük anlam değişikliğiyle, belirtili isim takımına çevrilebilirler.

ç) Belirtilen, belirtenin **kaynağını** ya da **yapanını** gösterir: **Şekerkamışı** (kamış, şekerin kaynağıdır) - **zeytin ağacı - şeker pancarı - roman yazarı...**

N o t : Bunlar da, belirtili isim takımına çevrilirlerse, büyük anlam ayrılığı olur.

d) Belirten, belirtilenin **amacı** ya da **ödevi** olur: **Uyku hapı** (hapın amaç ya da ödevi **uyku**'dur) - **din dersi - müzik sınavı...**

N o t : Bunlar da, belirtili isim takımına çevrilirlerse, büyük anlam ayrılığı olur.

e) Belirtilen, belirtenin **bellibaşlı niteliğini** gösterir: **Yıldırım hızı** (hız, yıldırımın bellibaşlı niteliğidir) - **cehennem sıcağı - ana şefkati...**

N o t : Bunlar, anlam değişikliğiyle, belirtili isim takımına çevrilebilirler: **Yıldırımın hızı - ananın şefkati...**

f) Belirten, belirtilenin **niteliğini** gösterir: **Fikir işçisi** (fikir, işçinin niteliğidir) - **siyaset adamı - namus sözü - sokak çocuğu...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilirlerse, ya büyük anlam ayrılığı olur, ya da hiç anlam kalmaz.

g) Belirten, belirtilenin **yerini** gösterir: **Deniz gezintisi** (deniz, gezintinin yeridir) - **meydan savaşı - balkon sefası - su sineği - su örümceği...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler.

ğ) Belirtilen, belirtenin **yerini** gösterir: **Savaş alanı** (alan, savaşın yeridir) - **sınav odası - kaptan köşkü - düşkünler evi - ayı ini...**

N o t : Bunların pek azı, anlam değişikliğiyle, belirtili isim takımına çevrilebilirler: **Kaptanın köşkü...**

h) Belirten, belirtilenin **zamanını** gösterir: **Çocukluk arkadaşı** (çocukluk, arkadaş olmanın zamanını göstermektedir) - **yaz yağmuru - kış tatili...**

N o t : Bunların pek azı, anlam değişikliğiyle, belirtili isim takımına çevrilirler: **Yazın yağmuru...**

ı) Belirtilen, belirtenin **zamanını** gösterir: **Kiraz mevsimi** (mevsim, kirazın zamanını göstermektedir) - **uyku saati - ziyaret günleri...**

N o t : Bunların pek azı, anlam değişikliğiyle, belirtili isim takımına çevrilirler: **Uykunun saati...**

i) Belirtilen, belirtenden oluşan **bir topluluktur: Taş yığını** (yığın, taşlardan oluşmuştur) - **koyun sürüsü - çam ormanı...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler.

j) Belirten, belirtilenin **yapılma aracını** ya da **gerecini** gösterir: **Otomobil gezintisi** (otomobil ile yapılan gezinti) - **kâğıt kebabı - makine dikişi - taş basması - telefon konuşması...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımlarına çevrildikleri zaman, anlamları çok değişir; kimi kez hiç anlam kalmayabilir.

k) Belirtilen, belirtenin **aracını, gerecini** gösterir: **Dikiş makinesi** (makine, dikişin aracıdır) - **yazı makinesi - eşya kamyonu - yolcu vapuru...**

N o t : Bunlar, anlam değişmesiyle belirtili isim takımına çevrilirler.

l) Belirten, belirtilenin **simgesi** olur: **Teslim bayrağı** (teslim simgesi olan beyaz bayrak) - **zafer anıtı - izcilik arması...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler. Çevrilirlerse büyük anlam değişikliği olur: **Zaferin anıtı...**

m) Belirten, **mecaz** olur: **Zafer şarkıları** (zafer kazananların şarkıları) - **kıskançlık yılanı - adam evlâdı...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler.

n) Belirten **benzeyen**, belirtilen **kendisine benzetilen** olur: **Şüphe kurdu** (kurda benzeyen, onun gibi kemiren şüphe) - **gönül kâbesi - leylek katarı - laf yağmuru...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler.

o) Belirten **kendisine benzetilen**, belirtilen **benzeyen** olur: **Parmak üzümü** (parmak gibi üzüm) - **ekmek ayvası - dil peyniri - sünger taşı...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler.

ö) Belirten, belirtilenin **bir ulusla, bir toplumla** ya da **bir bölgeyle ilgisini** gösterir: **Türk edebiyatı** (edebiyat, Türklerle ilgilidir) - **Amerikan müziği - Yunan donanması - Laz şivesi - Kastamonu ağzı...**

N o t : Bunlardan, belirteni bir ulus ismi olanlar çoğul yapılırsa ya da çoğulmuş gibi düşünülürse, belirtili isim takımına çevrilebilirler: **Türklerin edebiyatı, Yunan'ın (Yunanlıların) donanması...** Öbürleri, belirtili isim takımına çevrilemezler.

p) Belirten, belirtilene **ne ad verildiğini** gösterir: **Bursa kenti** (Bursa denilen kent) - **menekşe balığı - söğüt ağacı - Cumhuriyet gazetesi - 10 rakamı - C harfi...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına hiç çevrilemezler.

r) Belirten bir cümle ya da cümlecik olduğu zaman, belirtilen, **belirteni açıklayarak** tanımlar: **«Yarın gelirim»** karşılığı (karşılık şudur: Yarın gelirim) - **«Böyle yaparsak daha iyi olur»** düşüncesi (düşünce şudur: Böyle yaparsak daha iyi olur) - **«Vur! emri** - **«Başınız sağ olsun!» ziyareti** - (birini) **sevmek gereksinimi** - (içkiye) **alışmak korkusu...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler.

s) Belirten, belirtilenin **öznesi** olur: **Çocuk okuyuşu** (okumayı belirli bir yöntemde yapan **çocuk**'tur) - **köpek havlaması** - **gök gürlemesi** - **horoz dövüşü...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına anlam ayrılığıyla çevrilebilirler: **Çocuğun okuyuşu...**

ş) Belirten, belirtilenin **nesnesi** olur: **Mektup yazılması** (yazma işinin etkisine uğrayan, **mektup**'tur) - **ezan okunması** - **izin istenmesi...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına anlam ayrılığıyla çevrilebilirler: **Ezanın okunması...**

t) Belirten belli bir kişi adı olursa, belirtilen, belirtenin **kötü bir topluluğa bağlı bulunduğunu** gösterir: **Bekir çapkını** (çapkınlar takımından olan Bekir) - **Nuri serserisi** - **Etem hırsızı...**

N o t : Bunlar, belirtili isim takımına çevrilemezler.

97. Belirtili ve belirtisiz isim takımlarının arasında anlam ayrılıkları şunlardır:

a) Belirtili isim takımlarında belirtenin belirtilenle ilgisi ve bağlantısı **geçicidir.** Bu nedenle, bir belirtili isim takımında öğelerin kaynaşmasıyla oluşmuş bileşik kelimelerimiz yoktur. **Elinin körü, sözün kısası, devenin başı, tatlısu frengi...** gibi sözler, deyimleşmiş ya da kalıplaşmış sözlerdir.

b) Belirtisiz isim takımlarında belirtenin belirtilenle ilgisi ve bağlantısı **süreklidir, sıkıdır.** Hemen hemen bütün belirtisiz isim takımları, bileşik kelime olmaya hazırdırlar. Bu nedenle, belirtisiz isim takımlarıyla yapılmış bileşik kelimelerimiz pek çoktur: **Tahtakurusu - aslanağzı - hanımeli - limonküfü** (kumaş) - **camgöbeği** (basma)... gibi.

c) Teklifsiz konuşma dilinde, belirtili isim takımlarının belirtileni kimi kez ek almayabilir: **Bizim ev - çobanın kulübe - senin Nuri - muhtarın Süleyman...** gibi. Bu gibi isim takımlarını, birer sıfat takımı kabul edebiliriz: Bizim ev = **bizim olan ev** - çobanın kulübe = **çobanın olan kulübe** - senin Nuri = **senin** ya da **seninle ilgisi olan Nuri...** gibi (Bk. 176).

ç) Belirten kişi zamiri ya da bilinen bir insan adı ise, teklifsiz konuşma dışında, her zaman **-ın** ekini alır: **Onun** çocuğu - **Hasan'ın** atı... gibi.

d) Belirtileni sıfat olan belirtisiz isim takımları, bileşik sıfat kurmuş olurlar: Limon **sarısı** (kumaş) - zeytin **yeşili** (badana) - lig **birincisi** (kulüpler) - taş **basması** (kitap)... gibi.

e) Belirtileni sıfat olan belirtili isim takımlarında, belirtilen, belirtenin niteliğini gösterir: **İşçinin çalışkanı** = **çalışkan** olan işçi - şeftalinin **irisi** = **iri olan** şeftali... gibi.

f) Belirten tanınmış bir özel ad, belirtilen de o adla ilgili bir varlık olursa, bu takım, belirtisiz isim takımı biçiminde kurulur: **Atatürk Bulvarı - Fatih Camii - Sultan Ahmet Çeşmesi - Atatürk ruhu...**

g) Belirten tanınmamış özel bir insan adı, belirtilen de o insanın yakınları olursa, bu takım, belirtisiz isim takımı biçiminde kurulur ve böyle takımlar, sıfat gibi kullanılırlar: **Ahmet oğlu** (Mehmet) - **Hasan kızı** (Ayşe) - **Nuri eşi** (Huriye)... gibi.

ğ) Belirtisiz isim takımlarında kimi belirtilen ekinin düştüğü görülmektedir: **Şair Nigâr Sokak - Park Otel - Pamuk Bank - kuzu pirzola - patlıcan kebap - şiş kebap - kestane kebap...**

h) İsim takımlarında belirten önce, belirtilen sonra gelir. Bu durum, belirtisiz isim takımlarında hiçbir zaman değişmez, yani belirten, belirtilenden sonra hiçbir zaman gelemez. Manzumelerde ve devrik cümlelerde, belirtili isim takımlarının öğelerinde yer değişmesi olabilir: «Gittik o son diyara ki **serhaddidir yerin.»** (Y. K. Beyatlı) - «Yürek parçalanır **haline çocuğun... Karası** gitti **sapların.»** (Y. K. Beyatlı).

ı) Bir soruya karşılık veren cümlelerde, belirtili isim takımlarının kimi belirteni, kimi de belirtileni düşer:

— Sen **Hikmet'in nesisin?**
— **Kardeşi.** (Hikmet'in kardeşi demektir, ama belirten düşmüştür).
— Bu, **kimin kitabı?**
— **Seyfi'nin.** (Seyfi'nin kitabı demektir, ama belirtilen düşmüştür).

N o t : Bir belirtili isim takımının belirtileni cümlede özne olarak kullanılmışsa, belirtilen eki almaz ve belirtenden sonra yinelenmez:

«**Ev,** Ahmet'indir.» (= Ahmet'in evi)...

i) Belirtili isim takımlarında, belirtenle belirtilen arasına —gerektiği zaman— birtakım kelimeler girebilir; ama belirtisiz isim takımlarının belirteniyle belirtileni arasına hiçbir kelime giremez. Çünkü, belirtisiz isim takımı bir tek kelime gibi düşünülür: **«Buraların** başlıca korkunç **hastalığı** sıtmadır.» (R. N. Güntekin).

j) İsim takımlarının çoğul eki alışlarında şu özellikler görülür:

1. Belirtili isim takımlarında —anlam gereğine göre— belirten, belirtilen ya da ikisi birden çoğul eki alabilirler: **Evlerin kapısı - Evin kapıları - Evlerin kapıları...** gibi. Aynı kelimelerle kurulmuş bu üç takımın anlamları arasında büyük ayrılık vardır.

2. Belirtisiz isim takımlarında çoğul ekini, çoğunlukla, belirtilen, kimi de belirten alır. Ama her ikisi birden çoğul eki alamazlar: Okul **müdürleri** - çocuk **sesleri** - çam **ağaçları** - **öğretmenler** toplantısı - **atalar** sözü - **uluslar** antlaşması... gibi.

k) Belirtili ve belirtisiz isim takımlarının durum eklerini alışlarında bir ayrılık yoktur:

1. Evin kapısı - kapısı**(n)ı**, kapısı**(n)a**, kapısı**(n)da**, kapısı**(n)dan**.
2. Ev kapısı - kapısı**(n)ı**, kapısı**(n)a**, kapısı**(n)da**, kapısı**(n)dan**.

Dikkat edilirse, **-i** ve **-e** durumlarında kurala uygun, **-de** ve **-den** durumlarında ise kuraldışı olarak araya bir **n** kaynaştırma harfi girmektedir Ama, bunun kuraldışı oluşu kuşkuludur; çünkü eski Türkçe'de, iyelik eki almış kelimelerin **-i** durumlarında, sona bir **ñ**'nin geldiğini biliyoruz (Bk. 84). Bu **ñ**'nin isim takımlarının **-de** ve **-den** durumlarında da yerinde kalmış olduğu düşünülebilir.

l) Eski metinlerde iyelik eki ulanmış kelimelerin kimi **-i** durum ekini almadıklarını; kimi de **-ñ** ya da **-ni** (-nı) ekini aldıklarını görmekteyiz (Bk. 84):

1. «Dağdan kestiler **hezenim**(i)» (Yunus Emre).
2. «Okursun aşkın **kitabıñ**(ı)
   Komadın âşıkın **tâbıñ**(ı)
   Akıttın çeşmimin **âbıñ**(ı)
   Döndü sellere sellere» (Karacaoğlan).
3. Könlümni (= gönlümü), bağrımnı (= bağrımı).
4. «Yanık sesin dinler iken göz yaşların silsinler.» (M. E. Yurdakul).

m) Belirteni düşmüş (= elliptique) kimi belirtilenler, isim gibi kullanılırlar: **Burası** çok sıcak - **dışarısı** buz gibi... vb.

n) Belirteni düşmüş kimi belirtilenler, sıfat gibi kullanılırlar: **Ertesi** yıl - **ferdası** gün - **evvelsi** yıl... vb.

o) Belirteni düşmüş kimi belirtilenler, birtakım edatlarla birlikte ya da yinelemeyle kalıp-zarflar kurarlar: **Tamamiyle - gereği gibi - eskisi gibi - kelimesi kelimesine** (öğren-)... gibi.

ö) **«ve, ile»** bağlaçlarıyla bağlanmış bir isim ve bir belirtilenden oluşan söz öbeklerinde, isim, belirtilenin belirteni olarak kabul edilir: **Seyahat ve (ile) adabı** (= seyahat ve (ile) seyahatin adabı) - **öğretmen ile (ve) öğrencileri** (= öğretmen ile (ve) öğretmenin öğrencileri)... vb.

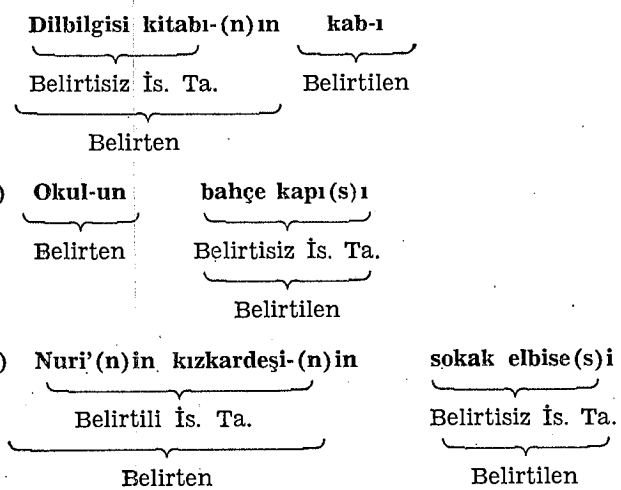
N o t : Kimi dilbilgisi kitapları **«takısız tamlama»** adı altında üçüncü bir isim takımı kabul etmekte ve **«Mermer saray, tahta sandık, lastik top, taş köprü, bakır mangal, keten gömlek...»** vb. gibi örnekler vererek bunlardan «belirten'in belirtilenin **neden yapıldığını** gösterdiğini» ileri sürmektedirler. Oysa, Türkçe Sözlük'te **mermer**'in 2., **tahta**'nın 4., **lastik**'in 1., **taş**'ın 8., **bakır**'ın 3., **keten**'in 2. anlamları sıfat bölümüne girdiklerine ve **-den yapılmış** anlamı verdiklerine göre, bu takımları isim takımları arasında değil, sıfat takımları arasında incelemek doğru olur kanısındayız.

Yine **benzeme ilgisi** ile yan yana gelen **aslan asker, tilki çocuk...** vb. gibi takımlarda da sözlükler **aslan** ve **tilki**'nin 2. anlamlarını mecaz anlamında olup **sıfat** olarak göstermişlerdir. Bu nedenle, biz bunları da **sıfat takımları** arasında ele almayı uygun bulduk (Bk. 146/7 ve 8).

Bundan başka, dilimizde **«yapılma ve benzeme»** ilgileri göstermeyen, iki isimden yapıldıkları halde sıfat takımı görünüşünde olan takımlar da çoktur: **Ek ödenek, ek-fiil, can adam, delege arkadaşlar, baş köşe, ana defter, çember kayık, bağ fiil, sıfat-fiil, toz biber, toz boya, tozşeker, cins temel düşünceler, yasak bölge...** vb. gibi.

ZİNCİRLEME İSİM TAKIMLARI

98. Zincirleme isim takımı, ya belirteni ya belirtileni ya da her ikisi de birer isim takımı olan takımdır:

Eski metinlerde zincirleme isim takımlarının değişik kullanılışına rastlamaktayız: «Hocam, âşık olanların işi âh ile zâr olur. Hasretinden ol **dilberin göz yaşı** pınar olur...» (Y. Emre). **Dilberin gözü yaşı** = dilberin gözü(nün) yaşı... gibi.

99. Zincirleme isim takımlarının çoğul ve durum eklerini alışları, belirtili ve belirtisiz isim takımlarının çoğul ve durum eklerini alışları gibidir (Bk. 97/j ve k).

Yapılarına Göre İsimler

100. İsimler, yapılarına göre, üçe ayrılırlar:

a) Kök isimler (= basit isimler), **b) Türemiş isimler**, c) **Bileşik isimler.**

101. Kök isimler (= basit isimler) anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanmayan bir ya da birkaç heceli isimlerdir: **Kuş - taş - göz - ağaç - gölge - çiçek - kelebek - kurbağa...** gibi.

Bu örneklerden hiçbirini —anlamını ve yapısını bozmadan— parçalayamayız.

Dilimizde kök isimlerin birçoğu bir tek hecelidir. Bununla birlikte, iki ya da daha çok heceli olanlar da vardır.

102. Türemiş isimler, isim ya da fiil köklerine ya da gövdelerine yapım ekleri ulanarak yapılan isimlerdir. Türemiş isimler, şu yollarla elde edilir:

a) İsim kök ya da gövdelerinden (Bk. 60-65).
b) Fiil kök ya da gövdelerinden (Bk. 60-65).
c) Yansımalardan.

İsim Kök ya da Gövdelerinden İsim Yapma:

103. İsim kök ya da gövdelerine birtakım yapım ekleri getirilerek yapılır. Bu eklerin işlek olanlarından başlıcaları şunlardır:

-lik eki (çok işlek ektir; ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) Yer adları: Taş-**lık** (taşla dolu olan yer ya da taş döşenmiş yer), kömür-**lük**, odun-**luk**, gül-**lük**, ceviz-**lik**, diken-**lik**...

b) Alet adları: Göz-**lük** (görmek için göze takılan alet), tuz-**luk**, gece-**lik**, sabah-**lık**...

c) Soyut adlar: Ana-**lık**, baba-**lık**, nice-**lik**, nite-**lik**, genç-**lik**...

ç) Meslek, zanaat ya da **taraflılık** adları: Öğretmen-**lik**, doktor-**luk**, marangoz-**luk**, halkçı-**lık**, partizan-**lık**...

-deş eki (az işlek bir ektir; ünsüzler benzeşmesine ve bugün ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) Eşitlik ya da **ortaklık** adları: Vatan-**daş**, yurt-**taş** (= yurtları aynı olan kimselerden her biri), ad-(d)**aş**, soy-**daş**, boy-**daş**, din-**daş**, yol-**daş**, kar(ın)-**daş**, meslek-**taş**...

Eskiden kalma **dindaş, meslektaş** gibi kelimelerde ünlüler uyumu görülmemektedir. Son yıllarda türetilen **evdeş, gönüldeş, işteş** gibi kelimelerde ses uyumunun oluştuğunu görmekteyiz.

-ce eki (işlek bir ektir; ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) Dil adları: Türk-**çe** (= Türk dili), İngiliz-**ce**, Arap-**ça**, Fars-**ça**, Fransız-**ca**...

b) Somut adlar: Bilme-**ce**, bulma-**ca**, boğma-**ca**, kara-**ca**, kokar-**ca**, kaynar-**ca**...

-cek ve **-ceğiz ekleri** (-cek çok az, -ceğiz oldukça işlek eklerdir; ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna uygun olarak ulanırlar):

a) Acıma ya da **sevgi** adları: Yavru-**cak**, kuş-**çağız**, adam-**cağız**... (Bk. 76, 77).

-cik eki (işlek bir ektir; ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır; kelimenin son fonemi **k** ise, bu fonem kimi kez düşebilir) (Bk. 77, 78, 79):

a) Küçültme adları: Küfe-**cik** (= küçük küfe), kitap-**çık**, dere-**cik**, tepe-**cik**...

b) Sevgi ya da **acıma** adları: Bebe(k)-**cik**, aya(k)-**cık**, kuzu-**cuk**, yavru-**cuk**, bu-(n)**cağız**, şu-(n)**cağız**...

c) Çeşitli **somut** adlar: Badem-**cik**, kızıl-**cık**, arpa-**cık**...

ç) Aşırılık adları: Kimse-**cik**...

d) Yer adları: Bura-**cık**, ora-**cık**...

-cil eki (az işlek bir ektir; ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) Alışkanlık ya da **bir şeye düşkünlük** adları: Tavşan-**cıl** (= tavşanla geçinen kuş), balık-**çıl** (= balıkla geçinen kuş)...

104. Bu yolla isim türeten az işlek ekler pek yoktur: **-aç** ekiyle bak(ı)r-**aç**, top-**aç**; **-ak** ekiyle baş-**ak**, ben-**ek**; **-de** ekiyle pay-**da**; **-uk** ekiyle top-**uk**, kab-**uk**; **-uz** ekiyle top-**uz**, boy(u)n-**uz**; **-ey** ekiyle gün-**ey**, yüz-**ey**; **-gil** ekiyle teyzem-**gil**, turunç-**gil**(ler); **-ler** ekiyle halam-**lar**, dayım-**lar**... gibi.

105. Günümüz aydınları ve sanatçıları az işlek ekleri işler duruma getirerek birçok yeni isimler türetmektedirler.

Fiil Kök ya da Gövdelerinden İsim Yapma:

106. Fiil kök ya da gövdelerine birtakım yapım ekleri ulanarak yapılır. Bu eklerin başlıcaları şunlardır:

-ecek eki (isim yapmada az işlek ektir; ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) Somut adlar: Al-**acak** (= bir hesaptan kalma alınmamış para ya da başka şey), yak-**acak** (= yakılmaya yarayan şey), giy-**ecek**...

-me eki (çok işlek ektir; ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) **Eylem** ya da **durum** adları: Gör-**me** (= görme eyleminin adı), oku-**ma**, yaz-**ma**, inle-**me**...

N o t : Bu isimlere **isim-fiil** ya da **mastar** denir (Bk. 285).

b) **Somut** adlar: Kaz-**ma** (= alet), kavur-**ma** (= yiyecek), dondur-**ma** (= süt ya da meyve ile yapılmış soğukluk), uçurt-**ma**, saç-**ma** (= yuvarlak kurşun mermi), doğra-**ma**, dola-**ma** (= parmakta çıkan çıban gibi bir hastalık, et yaran)...

-mek eki (çok işlek ektir; ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) **Eylem** adları: Oku-**mak** (= okuma eyleminin adı), yaz-**mak**, dinlen-**mek**, bil-**mek**...

N o t : Bu isimlere de **isim-fiil** ya da **mastar** denir (Bk. 286).

b) **Somut** adlar: Çak-**mak** (= tutuşturma aleti), kay-**mak** (= sütten çıkarılan yiyecek), ye-**mek** (= yenilmek üzere pişirilen şey)...

-iş eki (çok işlek ektir; ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır; ünlü harfle biten kelimelere ulandığı zaman araya **y** kaynaştırma harfini alır):

a) **Eylem** ya da **durum** adları: Dik-**iş** (= bir kumaşı dikmek işinin sonucunu bildiren ad), yar-**ış**, yağ-**ış**, kurtul-**uş**, sat-**ış**...

b) **Tarz** adları: Söyle-**(y)-iş** (= söyleme tarzı), otur-**uş** (= oturma tarzı), gül-**üş** ,oku-**(y)uş**...

N o t : Bu sonunculara da **isim-fiil** ya da **mastar** denir (Bk. 284).

-i eki (işlek bir ektir; bir heceli fiil köklerine ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) **Somut** adlar: Yaz-**ı**, yap-**ı**, kaz-**ı**, diz-**i**, ölç-**ü**, çat-**ı**, göm-**ü**, aç-**ı**, çarp-**ı**, böl-**ü**...

b) **Soyut** adlar: Kork-**u**, ürk-**ü** (= panik), bil-**i** (= malumat, vukuf), sız-**ı**...

c) **Yön** adları: Doğ-**u**, bat-**ı**...

-ti eki (oldukça işlektir; sonu **r** ile biten fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) **Ses** adları: Bağır-**tı**, böğür-**tü**...

b) **Rahatsızlık** adları: Öğür-**tü**, ürper-**ti**...

c) **Azlık** adları: Kızar-**tı**, karar-**tı**, ağar-**tı**, belir-**ti**...

-(i)nti eki (işlek ektir; fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır; fiil kök ya da gövdesinin son harfi ünlü ise, bu ekin başındaki **i** düşer: **(yi-(y)inti** kelimesi kuraldışıdır).

a) **Rahatsızlık** adları: Üz-**(ü)ntü**, kur-**(u)ntu**, bur-**(u)ntu**, sık-**(ı)ntı**, bula-**(n)tı**, çarp-**(ı)ntı**...

b) **Sürekli eylem** adları: Gez-**(i)nti**, çalka-**ntı**, çırp-**(ı)ntı**, ak-**(ı)ntı**, sark-**(ı)ntı**, sız-**(ı)ntı**, süz-**(ü)ntü**...

c) **Yığınak** adları: Birik-**(i)nti**, yığ-**(ı)ntı**, topla-**ntı**...

ç) **Azlık** adları: Kır-**(ı)ntı**, kırp-**(ı)ntı**, serp-**(i)nti**, süpür-**(ü)ntü** (= süprüntü)...

d) **Somut** adlar: Söyle-**nti**, gör-**(ü)ntü**, ayır-**(ı)ntı** (= ayrıntı)...

N o t : Uyu-**ntu** kelimesi **uyuşuk**, miskin anlamında sıfattır.

-gi eki (işlek bir ektir; daha çok bir heceli fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine uygun olarak ulanır. İki heceli olan **bile**(mek) mastarına ulanan **-gi** ekindeki **g** harfi, iki ünlü arasına düştüğü için, **ğ** olur):

a) **Alet** adları: Sün-**gü**, bur-**gu**, çal-**gı**, sil-**gi**, bıç-**kı**, bile-**ği**, sar-**gı**, sür-**gü**...

b) **Eşya** adları: As-**kı**, yay-**gı**, at-**kı**...

c) **Eylem sonucu** ya da **eseri** adlar: Çiz-**gi**, ör-**gü**, biç-**ki**, bit-**ki**, uyu-**ku** (= uyku), ver-**gi**...

ç) **Soyut** adlar: Sev-**gi**, bil-**gi**, duy-**gu**, say-**gı**, yar-**gı**, yet-**ki**, bas-**kı**, sez-**gi**, al-**gı**...

-(i)m eki (çok işlektir; fiil kök ve gövdeleri ünlü harfle bitiyorsa bu ek **m**, ünsüz harfle bitiyorsa —ünlüler uyumuna göre— **-im** (**-ım**, **-üm**, **-um**) olarak ulanır; yalnız, **tutam** kelimesinde, ekin başındaki **i**, geniş ünlü **a** olmuştur):

a) **Biçim** ya da **tarz** adları: Bak-**(ı)m**, biç**(i)m**, çal-**(ı)m**, giy-**(i)m**, tut-**(u)m**, salın-**(ı)m**...

b) **Zaman** adları: Dön-**(ü)m** (= gün dönümü), kes-**(i)m** (= ders kesimi), dök-**(ü)m** (= yaprak dökümü), boz-**(u)m** (= bağbozumu), kırk-**(ı)m** (= davar kırkımı)...

c) **Birim** adları: Dil-**(i)m**, yut-**(u)m** (= yudum), yar-**(ı)m**, at-**(ı)m** (= adım), pişir-**(i)m**, tut-**(a)m**, iç-**(i)m**...

ç) **Alet** adları: Koş-**(u)m**, tak-**(ı)m** (= marangoz takımı)...

d) **Eylem sonucu** ya da **eylem eseri** adlar: Doğ-**(u)m**, dök-**(ü)m**, sat-**(ı)m**, al-**(ı)m**, dik-**(i)m**, öl-**(ü)m**, devir-**(i)m** (= devrim), kıvır-**(ı)m** (= kıvrım), bükül-**(ü)m** (= büklüm), seç-**(i)m**, sür-**(ü)m**...

e) **Yer** adları: Kaldır-**(ı)m**, uçur-**(u)m**...

f) **Soyut** adlar: Anla-**m**, kavra-**m**, yükle-**m**, gözle-**m**, izlen-**(i)m**, varsay-**(ı)m**, dur-**(u)m**, sor-**(u)m**...

-(e)k eki (çok işlektir; fiil kök ya da gövdeleri ünlü harfle bitiyorsa **k**, ünsüz harfle bitiyorsa —ünlüler uyumuna göre— **-ek** (**-ak**) olarak ulanır):

a) **Alet** adları: Tara-**k**, bıç-**(a)k**, ölç-**(e)k**, kapa-**k**, tekerle-**k**, küre-**k**, ele-**k**...

b) **Yer** adları: Yayla-**k**, kışla-**k**, sığın-**(a)k**, kon-**(a)k**, dur-**(a)k**, kavuş-**(a)k**, yat-**(a)k** (= hırsız yatağı), tapın-**(a)k**, kayna-**k**...

c) **Eşya** adları: Saç-**(a)k** (= perdenin saçağı), sanç-**(a)k** (= sançmak saplamak demektir), yat-**(a)k**, döşe-**k**...

ç) **Eylem** adları: Sür-**(e)k**...

d) **Soyut** adlar: Dile-**k**, iste-**k**, belle-**k**...

-(i)k eki (işlek bir ektir; fiil kök ya da gövdeleri ünlü harfle bitiyorsa **-k**, ünsüz harfle bitiyorsa ünlüler uyumuna göre **-ik** (**-ık**, **-ük**, **-uk**) olarak ulanır; **-(i)k** ile türemiş kelimeleri **-(e)k** ile türemiş kelimelerden ayırmak için anlam özelliklerine dikkat etmek gerekir):

a) **Rahatsızlık** adları: Öksür-**(ü)k**, aksır-**(ı)k**, hıçkır-**(ı)k**, piş-**(i)k**...

b) **Eylem sonucu** ya da **eylem eseri** adlar: Sol-**(u)k** (= nefes), üfür-**(ü)k**, buyur-**(u)k** (= buyruk), kat-**(ı)k**, böl-**(ü)k**, eri-**(yi)k**, kon-**(u)k**...

c) **Bitki** adları: Sarmaş-**(ı)k**...

ç) **Alet** ya da **eşya** adları: Sar-**(ı)k**, kaz-**(ı)k**...

-gin eki (isim yapmada az işlektir; bir heceli fiil köklerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır):

a) **Eylem** adları: Soy-**gun**, vur-**gun** (= kolayca ele geçen kazanç), boz-**gun**, bas-**kın**...

b) **Eylem sonucu** ya da **eylem eseri** adlar: Yan-**gın**, sür-**gün** (= filiz, bir yerden sürülme durumu, ishal)...

c) **Alet** adları: Diz-**gin**, düz-**gün** (= kadınların yüzlerine makyaj olarak sürdükleri beyaz sıvı)...

-e eki (az işlektir; fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) **Eylem sonucu** ya da **eylem eseri** adlar: Yar-**a**, sür-**e**, oy-**a**...

b) **Yer** adları: Çevir-**e** (= çevre)...

-ç eki (az işlektir; sonlarında **n** ünsüzü bulunan fiil kök ya da gövdelerine ulanır):

a) **Soyut** adlar: Sevin-**ç** ,bilin-**ç**, inan-**ç**, usan-**ç**...

b) **Eylem sonucu** adlar: Kazan-**ç**, basın-**ç**, diren-**ç**...

-geç eki (çok az işlektir; fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır):

a) **Alet** adları: Kıs-**kaç**, süz-**geç**, yüz-**geç** (= balıkların kanadı)...

-giç eki (çok az işlektir; fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) **İş** ve **meslek sahibi** adları: Dal-**gıç**, yar-**gıç**...

b) **Eylem sonucu** adlar: Başlan-**gıç**...

-in eki (oldukça işlek bir ektir; fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) **Eylem sonucu** ya da **eseri** adlar: Yığ-**ın**, ek-**in**, tüt-**ün**, ak-**ın**, gel-**in**, es-**in**, bas-**ın**...

-(i)t eki (bu ek, az işlektir; ünlü harfle biten fiil kök ya da gövdelerine **t**, ünsüz harfle biten fiil kök ya da gövdelerine ise **-it** (**ıt**, **-üt**, **-ut**), kimi kez yalnızca **t** olarak ulanır: Yoğur-**t**...):

a) **Araç** adları: Bin-**(i)t**, yükle-**t**...

b) **Yer** adları: Geç-**(i)t**...

c) **Yeme-içme** adları: İç-**(i)t**, yoğur-**t**...

ç) **Soyut** adlar: Um-**(u)t**, öğ-**(ü)t**...

-ge eki (çok az işlek ektir; fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) **Alet** adları: Süpür-**ge**, göster-**ge**...

b) **Yer** adları: Böl-**ge**...

c) **Somut** adlar: Yon-**ga**, dal-**ga**, bil-**ge**...

N o t : Fiilden isim türeten ekler, bu kadar değildir; çoktur. Biz buraya oldukça işlek olanlarını aldık. Dilimizde fiilden isim türeten birçok eklerimiz vardır: Bula**maç** - yırt**maç** - ısır**gan** - yat**sı** - tütsü - değ**nek** - gören**ek** - gelen**ek** - basa**mak** - saklam**baç** - dolam**baç** - yağ**mur** - sürün**ceme** - bil**mece** - den**ey** - çek**ül** - büyüt**eç** - kaldı**raç** - sark**aç** - tür**ev** - gör**ev** - yel**ken** - ısır**gan** - gör**ücü** - sürün**ceme**... gibi türemiş kelimelerimiz pek çoktur.

Yansımalardan İsim Yapma:

107. Dilimizde canlı ya da cansız varlıkların seslerini, gürültülerini yansıtan kelimeler, pek çoktur: **Pat - çat - şır - şar - tık - tak - küt - gür - fıs - hor**... vb.

Yansımalardan isim türeten başlıca ek şudur:

-ti eki (işlek bir ektir; yansıma köklerine —uyarına göre— **-il-** ya da **-ir-** getirildikten sonra, ünlüler uyumuna uygun olarak **-ti** ulanır):

a) **Yansıma** adları: Gür**(ül)tü** - par**(ıl)tı** - fıs**(ıl)tı** - vız**(ıl)tı** - uğ**(ul)tu** - pat**(ır)tı** - çat**(ır)tı** - gıc**(ır)tı**...

Bileşik İsimler

108. Bileşik isim, iki ya da daha çok kelimenin aralarına bir ek ya da bağlaç giremeyecek kadar birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki isimdir: **Uzunköprü - Taşkasap - sivrisinek - tahtakurusu - başçavuş - dedikodu - balkabağı**... gibi.

109. Bileşik İsimlerin Yapıları. — Bileşik isimlerin başlıca şu biçimlerde yapıldıklarını görüyoruz:

a) Kelimelerin doğrudan doğruya birleşmelerinden oluşan bileşik isimler: **Kum/kale - Taş/köprü - kara/göz** (= bir cins balık) - **tün/aydın - kara/fatma** (= bir böcek) - **ana/yurt - diş/budak - ana/yasa - kara/yel - ön/söz - baba/anne - Koca/Mustafa/Paşa** (= İstanbul'da bir semt adı) - **Kaba/kulak** (= bir hastalık)... vb.

Eksiz bileşik isimlerin birçoğu, sıfat takımı biçimindedir:

b) Belirtisiz isim takımlarının kaynaşmalarından oluşan bileşik isimler: **Hanım/eli - aslan/ağzı - tahta/kurusu - kuş/palazı** (= bir boğaz hastalığı) - **pazar/ertesi** = **pazartesi - Kırklar/eli - kahve/altı** = **kahvaltı - kuş/burnu** (= bir çeşit çörek) - **gün/doğusu - ay/evi** (= hale) - **dil/peyniri - söz/dizimi - gece/safası** (= bir çiçek)... vb.

Belirtisiz isim takımı biçimindeki bileşik isimlerin birçoğunda belirtilen eki aşınıp düşmüştür: **Ordu/kent** (= Kâşgar şehri) - **it/yıl** (Orhun) - **boyun/bağ - külhan/bey - baş/örtü - keten/helva - Tekir/dağ - Edirne/kapı - Top/kapı...** vb.

c) Kurallı bileşik sıfatlar biçiminde bileşik isimler: **Karnı/yarık** (= yemek adı) - **karnı/kara** (= bir çeşit fasulye) - **sarığı/burma** (= bir tatlı adı)... vb. (Bk. 155/b).

ç) Birinci kelime -e, -den durumlarında bileşik isimler: **Güne/bakan** (= ayçiçeği) - **tüme/varım - tümden/gelim - serden/geçti...** vb.

Bir isimle bir fiilden ya da fiilimsiden oluşan bileşik isimler: **İmam/bayıldı - hünkâr/beğendi - gece/kondu - tank/savar - uçak/savar - ağaç/kakan - kervan/kıran** (= Zühre yıldızı) - **Toz/koparan** (= bir semt adı) - **can/kurtaran - unutma/beni - dokunma/bana** (= bir çiçek) - **dalga/kıran - atar/damar - kan/gütme - sarığı/burma** (= bir tatlı) - **soya/çekme - kulağa/kaçan** (= bir tür hayvan)... vb.

Dikkat edilirse bu bileşiklerde kimi isimler durum eki almışlardır: Kulağa/kaçan... vb. (Bk. 155/c).

d) Fiil ya da fiilimsilerden oluşan bileşik isimler: **Biçer/bağlar - biçer/döver - alış/veriş - dedi/kodu - olup/bitti - uyur/gezer - kaç/göç...** vb.

e) Yansımalardan oluşan bileşik isimler: **Şak/şak** (= maşa biçiminde tahta oyuncak) - **çıt/çıt** (= erkekli dişili bir çeşit maden düğme) - **hır/gür** (= geçimsizlik kavgası) - **hırtı/pırtı** (= işe yaramaz değersiz eşya)... vb.

110. Bileşik isimler, cümlelerde —gerektikçe— çoğul, durum, belirten, belirtilen eki alabilirler:

a) **Anayasa: Anayasa**yı, -ya, -da, -dan, -lar, -(n)ın, (s)ı.

b) **Hanımeli: Hanımeli**yi, -ye, -(n)de, ya da -de, -(n)den ya da -den, hanımeliler ya da hanımelleri, hanımelileri+n ya da hanımelleri+(n)in...

c) **İmambayıldı: İmambayıldı**(y)ı, -(y)a, -da, -dan, -lar, -(n)ın, -(s)ı...

ç) **İnönü** (= kasaba adı): **İnönü**(n)ü, -(n)e, -(n)de, -(n)den, -leri, -(n)ün, -(s)ü...

d) **İnönü** (= soyadı) **İnönü**(y)ü, -(y)e, -de, -den, -ler, -(n)ün, -(s)ü...

e) **Pınarbaşı** (= kasaba adı): **Pınarbaşı**(n)ı, -(n)a -(n)da, -(n)dan, -(n)ın, -(s)ı...

f) **Yüzbaşı** (= rütbe): **Yüzbaşı**(y)ı, -(y)a, -da, -dan, -lar, -(n)ın, -(s)ı...

SIFATLAR

111. Varlıkları niteleyen ya da belirten kelimelere **sıfat** denir: Mavi **gök**, beyaz **bulutlar**, çalışkan **çocuk**, bu **kitap**, birinci **sınıf**, bir milyon **insan**, altışar **elma**...

Bu örneklere göre, **mavi, beyaz, çalışkan** kelimeleri **gök**'ün, **bulutlar**'ın, **çocuk**'un **nasıl olduklarını**, yani **vasıflarını** göstermektedirler. **Bu, birinci, bir milyon, altışar** kelimeleri ise **kitap, sınıf, insan** ve **elma** varlıklarının **yerlerini** ya da **sayılarını** belirtmektedirler.

Nitelenmiş varlığın **niteliklerini** bulabilmek için o varlığın isminden önce **nasıl** sorusunu getirip sorarız; alacağımız yanıt, bize o ismi **niteleyen sıfatı** gösterir, verir:

a) **Nasıl** gök? **Mavi** gök. **Nasıl** bulutlar? **Beyaz** bulutlar. **Nasıl** çocuk? **Çalışkan çocuk**... gibi.

Belirtilmiş varlığın belirticilerini bulabilmek için o varlığın isminden önce **hangi** ya da **ne kadar, kaç** sorularından uygun olanını getirip sorarız; alacağımız karşılık bize o ismi **belirtici sıfatı** gösterir, verir:

b) **Hangi** kitap? **Bu** kitap. **Hangi** sınıf? **Birinci** sınıf. **Ne kadar, kaç** insan? **Bir milyon** insan. **Ne kadar, kaç** elma? **Altışar** elma... gibi.

Sıfat, bir ismin ya **doğal** ve **sürerli**, ya da **geçici** bir niteliğini gösterebilir. **Doğal** ve **sürerli** nitelik, ismin özünden ayrılmayan, ona yapışık gibi duran niteliktir. Örneğin: **Mavi** göz, **tatlı** su, **uysal** çocuk takımlarındaki **mavilik, tatlılık** ve **uysallık,** kendilerinden sonraki isimlerin özlerinden ayrılmayacak olan niteliklerdir. **Geçici** nitelik ise, bir süre için isme takılı duran niteliktir. Örneğin: **Kamaşan** göz, **köpüklü** su, **çantalı** çocuk takımlarında **kamaşan, köpüklü** ve **çantalı** sıfatları kendilerinden sonraki isimlerin geçici nitelikleridir.

Doğal olsun geçici olsun, isimden önce gelen sıfat, o ismin kimliğini gösterir, kişiliğini belirtir, ismi tasvir eder, isimden sonra gelen sıfatlar ise, o ismin niteliğini haber verir, ismi tanımlar. Örneğin: **Çalışkan öğrenci** takımında **çalışkan** sıfatı **öğrenci**'yi tasvir etmekte; «**Bu öğrenci çalışkan**(dır)» sözünde ise, çalışkan sıfatı, ismin niteliğini haber vermektedir.

112. Sıfatlar, anlamları bakımından, ikiye ayrılırlar:

a) **Niteleme sıfatları,**

b) **Belirtme sıfatları.**

Niteleme Sıfatları

113. Varlıkları niteleyen, yani onların nasıl olduklarını gösteren sıfatlara **niteleme sıfatları** denir.

Niteleme sıfatları:

a) Varlıkların **durumlarını** gösterirler: **Temiz** ev, **ışıklı** oda, **çalışkan** çocuk, **sıkıntılı** hayat...

b) Varlıkların **biçimlerini** gösterirler: **Uzun** değnek, **kısa** boy, **yuvarlak** masa, **çember** sakal, **boy boy** kalemler...

c) Varlıkların **renklerini** gösterirler: **Kara** toprak, **doru** at, **sarı** gül, **kahverengi** giysi, **limonküfü** kumaş...

ç) Belirtisiz isim takımlarında, genellikle, belirtileni nitelerler: **Süzgeçli** bahçe **kovası; ölen** matematik **öğretmeni; neftî** Amasya **elması**... vb. gibi. Kimi kez, hem belirteni, hem de belirtileni nitelerler: **Eski otomobil lastiği; taze yumurta sarısı**... vb. gibi. Kimi kez de, yalnızca belirteni nitelerler: **Tatlısu** küpü; **yaylı sazlar** konseri; **zehirli ilaç** şişesi; **ateşli silahlar** deposu... vb. gibi.

d) Belirtili isim takımlarında, hangi öğeyi niteleyeceklerse, onun başına gelirler: **Geniş evin** temizliği; evin **bitmez tükenmez temizliği; büyük evin büyük kapısı**... vb. gibi.

İsimlerin **durumlarını, biçimlerini, renklerini** gösteren sıfatları, yani niteleme sıfatlarını bulmak için, isimlerden önce **nasıl** sorusunu getirip sormamız gerektiğini yukarda belirtmiştik.

Niteleme sıfatlarının birçoğu, zarf olarak da kullanılırlar (Bk. 353/Not).

Belirtme Sıfatları

114. Varlıkları **işaret, sayı, belirsizlik, soru** yoluyla belirten sıfatlara **belirtme sıfatları** denir.

Belirtme sıfatları, dörde ayrılırlar:

a) **İşaret sıfatları,**
b) **Sayı sıfatları,**
c) **Belgisiz sıfatlar,**
ç) **Soru sıfatları.**

İŞARET SIFATLARI

115. **İşaret sıfatları,** varlıkları işaret yoluyla belirten sıfatlardır: **Bu kalem** (= **yakındaki** kalem), **şu** kalem (= **biraz uzaktaki** kalem), **o** kalem (= **daha uzakta** ya da **göz önünde bulunmayan** kalem), **beriki** kalem, **öteki** kalem, **öbür** kalem, **öyle** çocuk, **böyle** iş...

Asıl işaret sıfatları **bu** kalem, **şu** ev, **o** çocuk'taki **bu, şu, o**'dur. **Öteki** ev, **beriki** bina, **öbür köy**'deki **öteki, beriki, öbür** kelimeleri ise, işaret anlamlı sıfatlardır. **Öteki (beriki)** masa'daki **öteki, beriki**, masayı bir yere bağlı olarak işaret eden; **böyle (öyle, şöyle)** masa'daki **böyle, öyle, şöyle** ise masayı bir biçime bağlı olarak işaret eden sıfatlardır. **Öte** taraf, **beri** yaka takımlarında **öte** ve **beri** kelimeleri de konuşana göre uzaklığı (öte), yakınlığı (beri) işaret eden sıfatlardır.

Doğu ya da Batı Türkçesi'nde **şu** yerine **şol; o** yerine **ol** sıfatlarının kullanıldığını görmekteyiz:

a) «**Ol** yirgerü barsar...» (= **O** yerlere doğru varırsan) (Orhun).
b) «**Ol** sedeften doğdu **ol** dür danesi.» (Süleyman Çelebi).
c) «**Şol** ufacık nâ-resteler gül gibice solmuş yatur.» (Yunus Emre).

İşaret sıfatlarını bulmak için, isimden önce **hangi** soru sıfatı getirilip sorulur; alınan yanıt işaret sıfatını verir.

Eskiden bir de **işbu** işaret sıfatına rastlamaktayız. Bugün, artık kullanılmayan bu kelime **şimdi, işte, gibi** anlamlar veren **şu** ile **bu** kelimesinin bileşiminden oluşmuş ve **hemen şimdi, şimdi bu, şimdilik** gibi anlamları karşılamıştır:

«**İşbu** zikrolunan şart-ı vakıfnâme bir dürlü dahi ola.» (Murat I).

SAYI SIFATLARI

116. Sayı sıfatları, varlıkların **sayılarını, sıralarını, eşit bölümlerini, parçalarını** belirten sıfatlardır.

Sayı sıfatları, dörde ayrılırlar:

a) **Asıl sayı sıfatları,**
b) **Sıra sayı sıfatları,**
c) **Üleştirme sayı sıfatları,**
ç) **Kesir sayı sıfatları.**

Asıl Sayı Sıfatları:

117. Asıl sayı sıfatları, varlıkların sayılarını bildiren sıfatlardır: **Bir** ceviz - **yedi** defter - **on iki** ay - **altı bin** asker - **yüz milyon** lira...

Bir tek kelimeden oluşan sayı sıfatları şunlardır: **Bir, iki, üç, dört** (Eski Türkçe'de **tört**), **beş, altı, yedi** (Eski Türkçe'de **yiti, yetti**), **sekiz** (Eski Türkçe'de **sekiz, sekkiz**), **dokuz** (Eski Türkçe'de **tokuz**), **on, yirmi** (Eski Türkçe'de **yigirmi**), **otuz** (Eski Türkçe'de **ottuz**), **kırk, elli** (Eski Türkçe'de **elig, ellig**), **altmış, yetmiş** (Eski Türkçe'de **yitmiş**), **seksen** (Eski Türkçe'de **sekiz on**), **doksan** (Eski Türkçe'de **tokuz on**), **yüz, bin** (Eski Türkçe'de **miñ**)...

Kelime öbeği durumundaki sayı sıfatları da şunlardır: **On bin** (Eski Türkçe'de **tümen**), **yüz bin, on bir, on altı, yirmi beş, otuz sekiz, beş milyon, iki milyon altı yüz seksen dokuz bin**... vb.

Bir sayı sıfatı dışındaki sayılar, çokluk anlatırlar. Bunların belirttikleri isimler —genel olarak— çoğul eki alamazlar. Ancak, **ün salmış** ya da **bilinir varlıklar** anlatılmak istendiği zaman, bunların belirttikleri isimler, çoğul eki alabilirler: **Üç aylar - Üç silahşorlar - İki ahbap çavuşlar - Yedi Emirler - Kırk haramiler**... gibi (Bk. 73-A/5 ve 7).

Asıl sayı sıfatlarını bulmak için, isimden önce **kaç** soru sıfatı getirilip sorulur; alınan yanıt, asıl sayı sıfatını verir.

Sıra Sayı Sıfatları:

118. Sıra sayı sıfatları, varlıkların sıralarını, derecelerini bildiren sıfatlardır: **Birinci** sınıf, **ikinci** kat, **yüz kırkıncı** sayfa... vb.

Sıra sayı sıfatları **-(i)nci** ekiyle türetilirler. Ünsüz harfle biten asıl sayı sıfatlarının sonuna **-inci,** ünlü ile biten asıl sayıların sonuna **-nci** olarak ulanır. Ünlüler uyumuna bağlıdır: **Bir-inci** gün, **üç-üncü** hafta, **on-uncu** öğrenci, **iki-nci** sıra, **altı-ncı** ev, **7 nci** sokak, **5 inci** sınıf... vb.

Sıra sayı sıfatlarından sonra gelen isimler —anlam gereğine göre— çoğul eki alabilirler: **Onuncu** sınıflar - **ikinci** bölükler...

Sonuncu sıfatı ile —**birinci** anlamına kullanıldığı zaman— **ilk** sıfatı da sıra sayı sıfatıdırlar.

Sıra sayı sıfatlarını bulmak için, **kaçıncı** soru sıfatını isimden önce getirip sorarız; alacağımız yanıt, sıra sayı sıfatı olur.

Sıra sayı sıfatlarından sonra bir **olarak** ulacı varmış gibi düşünülebilirse. o sıra sayı sıfatları zarf olurlar: «Sen, **ikinci** (olarak) geldin.» (Bk. 353-354).

Eski Türkçe'de sıra sayı sıfatı eki **-inç**'tir. Bu ekin asıl sayı sıfatlarına ünlüler uyumuna göre ulandığını görmekteyiz: **Yitinç, bişinç, üçünç, törtünç**... vb.

Üleştirme Sayı Sıfatları:

119. Üleştirme sayı sıfatları, varlıkların eşit bölümlere ayrıldığını bildiren sıfatlardır: **Birer** portakal, **dokuzar** fındık, **ikişer** gün, **altışar** ay, **iki yüzer** ya da **ikişer yüz** lira... vb.

Üleştirme sayı sıfatları, asıl sayı sıfatlarına **-er** eki ulanarak türetilir. Ünsüz harfle biten asıl sayı sıfatlarına **-er,** ünlü harfle biten asıl sayıların sonuna ise **-(ş)er** olarak ulanır. Bu ek, ünlüler uyumuna bağlıdır: Bir-**er** gün, on-**ar** çocuk, iki-**(ş)er** kitap, altı-**(ş)ar kalem**... vb.

Üleştirme eki, **yarım** sıfatına da **-(ş)ar** olarak ulanır: Yarım-**(ş)ar** ekmek... gibi. Bunun aslı yarmı-(ş)ar (yarımı-(ş)ar) yarım-(ş)ar'dır.

İkinci kelimeleri **yüz** ya da **bin** olan kelime öbekleri biçimindeki asıl sayı sıfatlarının üleştirme biçimleri iki türlüdür: **On bin**-er lira ya da **on**-ar **bin** lira, **beş yüz**-er lira ya da **beş**-er **yüz** lira, **altmış bin**-er

lira ya da **altmış-ar bin** lira... gibi. Bu öbeklerden birinci kelimede üleştirme eki almış olanlar, bugün daha çok kullanılmaktadır.

İkinci kelimesi **milyon** ve **milyar** ile yapılmış sayı öbeklerinde ise yalnızca bir tek biçim kullanılmaktadır: **Bir-er milyon lira, beş-er milyar** lira, **yüz on iki-(ş)er milyon** lira... gibi. Dikkat edilirse, üleştirme ekini **milyon** ve **milyar**'dan önceki sayı almaktadır.

Üleştirme sayı sıfatlarının belirttikleri isimler, çoğul eki alamazlar.

Üleştirme sayı sıfatlarını bulmak için, isimden önce **kaçar** soru sıfatını getirip sorarız; alacağımız yanıt, üleştirme sayı sıfatıdır.

Üleştirme sayı sıfatlarının tekrarlı biçimleri, zarf olarak da kullanılabilirler (Bk. 355).

Kesir Sayı Sıfatları:

120. Kesir sayı sıfatları, varlıkların parçalarını bildiren sıfatlardır: **Yüzde elli** başarı, **onda bir** olasılık, **yarım** ekmek, **çeyrek** saat, **bir buçuk** lira, **yarı** yol... gibi.

-de eki, asıl sayı sıfatlarına ya da sayı sıfatlarıyla kurulmuş sıfat takımlarına —ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre— ulanır: **Yüzde elli** hisse, **dörtte bir** ekmek, **bir günde** üç cinayet... gibi.

Kesir sayı sıfatlarında **-de** ekini almış olan sayı **paydayı,** ondan sonra söylenen sayı da **payı** gösterir. **Payda,** varlığın bütününün kaça bölündüğünü, yani **kaçtasını; pay** ise parçaların **bir miktarını** gösterir: **Yüzde** (payda) **altmış** (pay) kâr... gibi.

Yarım ile **yarı** da kesir sayı sıfatlarıdır: **Yarım** lira (= 50 kuruş) - **yarım kilo** (= 500 gram) - **yarı** yol (= yolun, başına ve sonuna göre, ortası) - **yarı** gece (= gecenin, başına ve sonuna göre, ortası)... gibi.

Yarı sıfatı, **biraz, yarım yamalak** anlamlarına geldiği zaman, belgisiz sıfat olur (Bk. 123 ve 136): **Yarı** Türkçe, **yarı** Farsça... gibi.

Kesir sayı sıfatlarını —genellikle— belirtili isim takımının belirtileni olarak kullanırız (Bk. 94-Ç/c): Karpuzların **beşte biri** - nüfusun **dörtte üçü**... gibi. **Beşte bir** karpuz sıfat takımı ile karpuzun ya da karpuzların **beşte biri** isim takımı arasındaki anlam ayrılığına dikkat etmek gerekir.

Yarım sıfatının isimleşmiş biçimi olan **yarı** kelimesi, belirtili ya da belirtisiz isim takımlarında belirtilen olarak kullanılabilir: Gece **yarısı,** karpuzun **yarısı,** yolun **yarısı**... gibi. Dikkat edilirse, bu takımlarda **yarı** kelimesi yerine **yarım** kelimesi kullanılamaz.

Kesir sayı sıfatlarında **pay, paydaya** yaklaştığı, ona eşit ya da onun katı olduğu durumlarda, **olasılık düşüncesi,** derece derece artan bir kesinliğe ulaşır: **Yüzde doksan** ihtimal, **yüzde yüz** başarı, **yüzde bin** umut... gibi.

Kesir sayı sıfatlarında **pay, paydanın** ne kadar aşağısına düşerse **olasılık düşüncesi,** derece derece zayıflar: **Yüzde kırk** ihtimal, **yüzde on** başarı, **yüzde** bir olasılık... gibi.

Kesir sayı sıfatlarını bulmak için, isimden önce **kaçta kaç, ne kadar** soru sıfatlarını getirip sorarız; alacağımız yanıt, kesir sayı sıfatını verir.

N o t : Yukardaki sayı sıfatlarının dışında, bir de, birlikte oluşu anlatan **topluluk sayı sıfatları** diyebileceğimiz **ikiz, üçüz, beşiz** gibi sıfatlar vardır. Bunlar, bir tek doğumla ilgili toplulukları anlatan sayı sıfatlarıdır: İki-**z** çocuk, üç-**(ü)z** kardeşler... gibi.

Topluluk sayı sıfatları, ancak ikiden beşe kadar olan sayılardan yapılır. Belirttikleri isimler de —daha çok— çoğul olarak kullanılırlar: **İkiz kardeşler, üçüz çocuklar, dördüz kızlar...** gibi.

-(i)z eki, ünlüler uyumuna bağlıdır.

BELGİSİZ SIFATLAR

121. Belgisiz sıfatlar, varlıkları belirsiz olarak belirten sıfatlardır: **Bütün** okullar, **bazı** kimseler, **başka** ülkeler, **her** ağaç, **kimi** insan, **çok** para, **herhangi bir** öğrenci, **hiçbir** öğretmen, **fazla** toz, **birtakım** kimseler... vb.

Belgisiz sıfatlar, varlıkların özellikle **sayılarını, miktarlarını** belirsiz olarak bildiren sıfatlardır. Bunu yukardaki örneklerde görmekteyiz.

Bir:

122. Bir, hem sayı sıfatı, hem de belgisiz sıfat olur. **Bir,** sayı sıfatı olduğu zaman **bir tek** anlamındadır; kendinden sonraki isim, hiçbir zaman, çoğul eki alamaz. **Bir elma** takımını söylerken vurguyu **bir** kelimesine verirsek, **elma**'nın **bir tek** olduğunu sezdirmiş oluruz.

Bir, belgisiz sıfat olduğu zaman, **herhangi bir** anlamındadır. Örneğin, **bir elma** takımını hiçbir kelimeye vurgu vermeden söylersek, buradaki **bir**'in belgisiz sıfat olduğunu sezdirmiş oluruz. **Bir**'de belgisizlik ya kesindir, ya da değildir. Kesin ise, kendinden sonraki isim her zaman tekil olur; kesin değilse sondaki isimler, kimi çoğul olabilirler: **Bir** zamanlar, **bir** vakitler, **bir** şeyler... gibi (Bk. 73/A-5).

Bir isme **bir** belgisiz sıfatından başka sıfatlar da getirildiği zaman, iki görüntü ile karşılaşırız: **Bir büyük ev, büyük bir ev.**

Bu iki takım arasında anlam ayrılığı bulunup bulunmadığı konusunda dilcilerin şu düşünceleriyle karşılaşıyoruz:

1. T. N. Gencan, bu konuda şöyle demektedir: «**Güzel bir çocuk** yerine, küçük anlam ayırtısıyla **bir güzel çocuk** denir; fakat **iki güzel çocuk** yerine **güzel iki çocuk** denemez. Hele "**Bu güzel kalem** kimindir?"

yerine, "**Güzel bu kalem** kimindir?" asla denemez.» (Sıfat Birlikleri, 1954).

Dikkat edilirse, T. N. Gencan, «**Güzel bir çocuk** yerine, küçük anlam ayırtısıyla **bir güzel çocuk** deneceğini» ileri sürmekte, ama bu «**ayırtı**»nın ne olacağını açıklamamaktadır.

2. Dr. Herbert Jansky, «Eléments de Langue Turque» adlı eserinde, «**bir büyük ev**» kuruluşunda, **bir** kelimesinin **bir tek** anlamında asıl sayı sıfatı olacağına, **büyük bir ev** kuruluşunda ise **bir**'in belgisiz sıfat olduğuna işaret etmektedir. (Sayfa 25).

3. Nurettin Artam, Ulus gazetesindeki bir makalesinde şöyle demektedir: «... Bir makalenin üzerinde şöyle bir başlık gördüm: **Bir Fena Kitap.** Size sormak istiyorum: Acaba «**bir fena kitap**» mı demeli, yoksa «**fena bir kitap**» mı? Cevap vereyim: **Bir fena kitap** da denebilir, **fena bir kitap** da. Yalnız iki terkip arasında ufak bir mana ayrımı vardır. «**Fena bir kitap**» denilirse bundan «**iyi olmayan bir kitap**» manası çıkar. «**Bir fena kitap**» dediğimiz zaman da bundan şu manayı anlarız: «**Kitapların arasında bir kısmı vardır ki başından sonuna kadar fena ve zararlıdır ve ona verilecek umumi sıfat fena'dır.**» (Ulus, 25.X.1943).

4. S. S. Mayzel adında bir Rus dilbilgini, «Türk Dilinde İzafet» adlı eserinde bu konuda şunları söylemektedir: «**Büyük bir ev** tipindeki terkiplerde **bir** kelimesi gitgide artikl niteliğini kaybederek terkiplerde basit bir halka rolünü görmeye başlamıştır. Daha çok, **bir** terkipteki iki kelime arasına girerek önündeki kelimeyi adjektif yapma rolünü üzerine almaktadır. Mesela **ömür bir kadın - herif bir soytarı - dehşet bir şey - adamakıllı bir silahım olsa - rastgele bir kapı...** örneklerindeki **ömür, herif, dehşet, adamakıllı, rastgele** kelimeleri **bir** sayesinde adjektif olmuşlardır. İşte bu, **bir**'in yeni bir vazifesidir.» (Türk Dili Araştırmaları Yıllığı, Abdülkadir İnan, 1958).

5. Jean Deny, Türk Dili Grameri'nde bu konudaki düşüncesini şöyle açıklıyor: «**Söz söyleyen zat,** bir **kelimesiyle ifade edilen fikir üzerinde durmak istediği zaman bu belirtici katkın olan** bir **kelimesi, isme vasıflayıcı katkın olan kelimeden daha yakın bir yerde bulunur: Mesela,** mavi **bir** çiçek... **gibi.**» (Sayfa 714, Paragraf 1073).

6. Ali Ulvi Elöve ise, Jean Deny'nin bu düşüncesine şu itirazda bulunuyor: «**Bir kere fikrimizce vasıflayıcı olsun, tarif ve tayin edici olsun, sıfatların arzuya göre yer değiştirmesi muhakkak birinin evvel, ötekinin sonra gelmesi gibi bir kaideye bağlı değildir. Yani, bizce** bir mavi çiçek **demekle** mavi bir çiçek **demek arasında mana farkı yoktur. Buradaki** bir, herhangi bir **manasındadır.**

Bir de bir **kelimesi** sadece bir, yalnız bir **manasında olduğu zaman bunda** bir **kelimesinin i'si vurgulu söylenir. Bu takdirde de** bir **kelimesinin gene vasıflayıcı katkından evvel de sonra da yer alması müsavidir:** Bir **mavi çiçek - mavi** bir **çiçek.**» (Türk Dili Grameri, s. 714).

Dikkat edilirse, **bir** kelimesi başka bir niteleme sıfatıyla kullanıldığı zaman, onun yer değiştirmesi halinde anlam değişikliği olup olmayacağı üzerinde dilciler, değişik düşüncededirler.

Bundan başka, bu dilciler, **bir** kelimesiyle birlikte hep niteleme sıfatını ele almaktadırlar. **Bir** kelimesiyle birlikte belirtme sıfatlarının kimilerini de düşünmeleri gerekirdi. Örneğin, **bir başka** ile **başka bir** gibi.

1. «**Bir başka** ferah, başka letafet var içinde.» (Nedim).
2. «**Başka bir** aşk istemez, aşkınla çarpar kalbimiz.» (T. Fikret).

Dahası var: **Bir** kelimesiyle birlikte belirtme sıfatlarından sayı sıfatlarını da düşünmek ve anlam ayrılıklarını gözlemek gerekirdi:

1. «Okula **bir ikinci** sınıf açıldı.»
2. «Okula **ikinci bir** sınıf açıldı.»

Ali Ulvi Elöve: «**Bir** kelimesi **sadece bir, yalnız** bir manasında olduğu zaman bunda **bir** kelimesinin **i**'si vurgulu söylenir.» demek suretiyle, yazmakla söylemeyi birbirine karıştırmış oluyor. Oysaki yazıda her kelimenin gerekli yerlerde bulunması gerekir. Örneğin, aritmetikte **bir, iki, üç**'ün toplamını istiyoruz. Bu sayıları varlıkların adlarıyla söylersek: «**Bir defter, iki defter, üç defter, kaç defter eder?**» diye sorarız. Bu sayıları varlıkların adları ve vasıflarıyla birlikte söylersek: «**Bir çizgili defter, iki çizgisiz defter, üç sarı defter, kaç defter eder?**» biçiminde sorarız. Bu durumda, **bir çizgili defter** sözündeki **bir** asıl sayı sıfatıdır; niteleme sıfatından önce gelmek zorundadır; çünkü hesap, önce **rakamı** istemektedir. Örnekleri çeşitlendirebiliriz: «**Bir bütün ekmek + bir yarım ekmek = bir buçuk ekmek eder.**» - «**Bir çeyrek saat + bir tam saat = 75 dakika eder.**»... gibi.

Şu sözlerin anlamları arasındaki ayrılıklar açık ve önemli değil mi? **Haftalık plan - bir haftalık plan - haftalık bir plan - bir haftalık** bir plan...

Şu cümlelerden hangisi doğrudur? **Bu takıma karşı** bir **güreşçi Yaşar kâfi gelir - Bu takıma karşı güreşçi** bir **Yaşar kâfi gelir...**

Sonuç, sıfat takımları, belirtisiz isim takımları gibi, bir bileşik isim niteliğindedir. Bu sıfat takımlarının başına gelen **bir** kelimesi, asıl sayı sıfatını sezdirecek özelliktedir. Sıfat takımlarının içindeki **bir** ise, belgisiz sıfat görünüşündedir.

Bir kelimesinin **hiçbir** sıfatı yerine de kullanıldığını görüyoruz: «**Türkçe,** bir **dilden güçsüz değildir.**» (N. Ataç).

Bir kelimesi bir isimden önce geldiği zaman, o, ancak okuyucunun ya da dinleyicinin hayal edebileceği **aşırılık bildiren başka bir sı-**

fatla birlikte kullanılmış olur: «**Bir yağmur, bir fırtına başladı**» sözü, «**müthiş bir yağmur, kudurmuş bir fırtına başladı**» gibi düşünülebilir.

Bir kelimesi **bir tek, yalnız** anlamına da gelir: «**Bir** sen ü **bir** ben ü **bir** mutrib-i pakîzeedan.» (Nedim).

Bir kelimesi, zarf olarak da kullanılır (Bk. 353/I).

Az - Biraz:

123. **Az** sıfatı, **alışılmış olan miktarın altında olmak üzere** varlıkların miktarını belirsiz olarak gösterir: **Az** (para) - **az** (ekmek) - **az** (emek)... gibi. **Biraz, bir** ile **az** sıfatının bileşiğidir. **Alışılmış olan miktarın çok altında olmak üzere** varlıkların miktarını belirsiz olarak gösterir: **Biraz** para - **biraz** katık... gibi.

Az ve **biraz** sıfatlarının belirttikleri isimler, çoğul olamazlar.

Az ve **biraz** belgisiz sıfatları, zarf olarak kullanılabilirler (Bk. 354).

Çok - Birçok:

124. **Çok** sıfatı **alışılmış miktarın üstünde olmak üzere** varlıkların miktarını belirsiz olarak gösterir: **Çok** (iş) - **Çok** (para)... gibi. **Birçok, bir** ile **çok** sıfatının bileşiğidir. **Alışılmış miktarın çok üstünde olmak üzere** varlıkların miktarını belirsiz olarak gösterir: **Birçok** insan - **birçok** gürültü... gibi.

Çok ya da **birçok** sıfatlarının belirttikleri isme **aşırılık** anlamı verilmek istendiği zaman, o isim, çoğul olarak kullanılabilir: **Çok** ya da **birçok** kanlar - **çok** ya da **birçok** kentler... gibi.

Çok belgisiz sıfatı, zarf olarak kullanılabilir (Bk. 354).

Birkaç:

125. **Birkaç, bir** ile **kaç** soru sıfatının bileşiğidir. Varlıkların miktarını **onu, on beşi geçmemek üzere** belirsiz olarak gösterir: **Birkaç** kitap - **birkaç** insan... gibi.

Birkaç sıfatının belirttiği isim, çoğul olamaz.

Bütün:

126. **Bütün** varlığın **eksiksiz, tam, parçalanmamış** olduğunu anlatır: **Bütün** elma - **bütün** gün - **bütün** çocuklar... gibi.

Halk, ahali gibi topluluk isimleri dışındaki topluluk isimleriyle ya da başka isimlerle kullanıldığı zaman, bu isimler çoğul olabilirler: **Bütün halk - bütün ahali - bütün millet - bütün milletler - bütün sürü - bütün sürüler** - (sınıftaki) **bütün Aliler**... gibi.

Başka:

127. **Başka,** bilinen varlığa **benzemeyen,** bilinen varlıktan **ayrı olan** varlığı anlatır: **Başka ev - başka kalem - başka insanlar - başka sesler**... gibi.

Başka'dan sonra gelen isim, çoğul olabilir.

N o t : Baş-ka(k) > baş-a (= tek başına) anlamına gelir görünmektedir: «Başka bulamaç yemekten, eller ile pilav yemek yeğdir.» (Atasözü).

Son zamanlarda, **başka** sıfatı yerine **özge** sıfatı da kullanılır olmuştur: «**Özge bir büyü** vardır dil pınarında!» (N. Ataç).

Bazı ya da Kimi:

128. **Bazı,** Arapça'dır. Türkçe karşılığı **kimi** kelimesidir. Varlıklar arasından **seçme, ayırma yapan** bir belgisiz sıfattır: **Bazı insan** ya da **kimi insan - bazı günler** ya da **kimi günler - bazı geceler** ya da **kimi geceler**... gibi.

Kimi belgisiz sıfatı ile **kimi** belgisiz zamirini birbirine karıştırmamak gerekir. Şu mısradaki **kimi**'ler, belgisiz zamirdirler. Çünkü bunlar, **kimisi** yerine kullanılmışlardır:

«**Kimi** Hindu, **kimi** Yamyam, **kimi** bilmem ne bela!» (M. A. Ersoy).

Bazı ya da **bazı bazı** (= arasıra) kelimeleri, zarf olarak kullanılabilirler (Bk. 349, 350).

Nice - Nice Nice:

129. **Nice** ya da **nice nice,** varlıkların sayısını **alışılmış bulunan miktarın üstünde olmak üzere** belirsiz olarak gösterirler: **Nice** insan - **nice** yıllar - **nice nice** ocaklar... gibi.

Nice ya da **nice nice** sıfatlarının belirttikleri isimler, çoğul da olabilirler.

Çoğu:

130. **Çoğu** sıfatı, **alışılmış miktarın üstünde olmak üzere** varlıkların sayısını **belirsiz** olarak gösterir. **Çok** sıfatı gibidir, ama sıfat olarak ondan daha az kullanılır: **Çoğu** zaman - **çoğu** kimseler... gibi.

Fazla:

131. **Fazla,** Arapça'dır; varlıkların sayısını **alışılmış bulunan miktarın üstünde olmak üzere** belirsiz olarak gösterir: **Fazla** mal - **fazla** insan - **fazla** para... gibi.

Fazla'nın belirttiği isim, genellikle, çoğul olamaz; ama **fazla** sözcüğü **artık, bakiye** anlamına kullanılırsa, isim, çoğul olabilir: «**Fazla ayları** toplayıp üçe bölün...» gibi.

Fazla sıfatı, zarf olarak da kullanılabilir (Bk. 354; 355).

Falan, Filan, Falan Filan, Falanca, Filanca, Falanıncı, Filanıncı:

132. **Falan**, Arapça'dır; asıl söylenişi **fülan**'dır. Bu sıfat, varlıkları, **yinelenmek istenmeyen genel ve belirsiz bir nitelikle** belirtir: **Falan** insan - **falan** ev - **falan** kitap... gibi.

Filan, falan filan, falanca ve **filanca**'nın da görevleri ve anlamları **falan** gibidir: **Falan** insan - **filan** çocuk - **falan filan** kimseler - **falanca** kitap - **filanca** ev... gibi (Bk. 174).

Bunların belirttikleri isimler, yerine göre çoğul olabilirler.

Falanıncı ya da **filanıncı**, varlıkların **yinelenmek istenmeyen sıralarını genel ve belirsiz olarak** gösterirler: **Falanıncı** kat - **filanıncı** ev - **falanıncı** sınıflar... gibi.

Bunların da belirttikleri isimler, gereğine göre, çoğul olabilirler.

Her, Her Bir, Herhangi Bir:

133. **Her**, Farsça'dır; tekil bir varlığı **genelleştirip çoğullaştıran** bir sıfattır: **Her** insan (= bütün insanlar) - **her** söz (= sözlerin hepsi) - **her** gün (= günlerin hepsi)... gibi.

Varlıklar teker teker belirtilmek istendiği zaman, **her** ve **bir** belgisiz sıfatlarından oluşan **her bir** belgisiz sıfatı kullanılır: **Her bir** insan - **her bir** düşünce... gibi.

Varlıkların **belli olmayan biri, rasgele biri** anlatılmak istendiği zaman, **her, hangi** ve **bir** sıfatları birleştirilerek **herhangi bir** biçiminde bir bileşik belgisiz sıfat yapılır: **Herhangi bir** insan - **herhangi bir** soru... gibi.

Hiçbir:

134. Farsça **hiç** sıfatı, «**yok değerinde olan şey**» demektir. Bu kelimenin **bir** sıfatıyla birleşmesinden **hiçbir** bileşik belgisiz sıfatı oluşmuştur ki, **bir tek şeyin bile yokluğunu** anlatır ve kendisinin bulunduğu cümleyi olumsuz cümle yapar: **Hiçbir insan** (görmemek) (= bir tek insan bile görmemek) - **Hiçbir ses** (işitmemek) (= en ufak bir ses bile işitmemek)... gibi.

Bir sıfatının, kimi, **hiçbir** sıfatı yerine kullanıldığını yukarda görmüştük (Bk. 122).

Yarı Buçuk:

135. **Yarı buçuk**, varlıkların **değerini önemsiz ve pek az dereceye indiren** bir bileşik belgisiz sıfattır: **Yarı buçuk** Arapça - **yarı buçuk** ustalık - **yarı buçuk** futbol takımı... gibi.

Bu sıfatın belirttiği isimler, genel olarak, çoğul olamazlar.

Yarı buçuk kelimesi, zarf olarak da kullanılabilir (Bk. 349, 350).

Yarım Yamalak:

136. **Yarım yamalak**, varlıkların **değerinin kusurlu, eksik ve üstünkörü** olduğunu gösteren bir bileşik belgisiz sıfattır: **Yarım yamalak** iş - **yarım yamalak** ödevler - **yarım yamalak** ders... gibi.

Bu sıfatın belirttiği isimler, çoğul olabilirler.

Yarım yamalak kelimesi, zarf olarak da kullanılabilir (Bk. 349, 350).

SORU SIFATLARI

137. **Soru sıfatları**, varlıkların durumlarını, yerlerini, sayılarını soru yoluyla belirten sıfatlardır: **Hangi** gün? - **nasıl** iş? - **neredeki** ev? - **ne kadar** iş?.. gibi.

Bellibaşlı soru sıfatları şunlardır:

Kaç ... ?

138. **Kaç**, varlıkların **sayısını soran** sıfattır: **Kaç** işçi? - **kaç** gün? - **kaç** öğrenci?.. gibi.

Kaç sıfatının belirttiği isim, çoğul olamaz.

Hangi ... ?

139. **Hangi**, varlıklar arasından bir ya da birkaçını belirtecek **bir yanıt istemek için kullanılan** bir soru sıfatıdır: **Hangi** insan? - **hangi** yıl? - **hangi** öğrenciler?.. gibi.

Bu sıfatın belirttiği isim, çoğul olabilir.

Hangi kelimesi, şart cümlelerinde **her** belgisiz sıfatının anlamını verir: «**Hangi** kitabı açsanız...» (= açacağınız **her** kitap...) vb.

Hangi'nin eski Anadolu Türkçesi'nde ve Osmanlıca'nın ilk çağlarındaki biçimi **kangı** ya da **kankı** idi. **Hangi**'nin **kanı (hani)** ile **-kı** ya da **-ki**'nin birleşmesinden ortaya çıktığını sezdirecek işaretler vardır:

> «**Ol dem** kani ki **mesken idi işiğin Cem'e**
> **Hayfâ ki geçti bilmedik ol boş zaman idi.**» (Cem)

Nasıl ... ?

140. **Nasıl**, varlığın **niteliğini** sorar: **Nasıl** kâğıt? - **nasıl** adam? - **nasıl** ev?.. gibi.

Bu sıfatın belirttiği isim, çoğul olamaz.

Nasıl, ne ile Arapça bir kelime olan **asıl**'ın bileşmesinden oluşmuş bileşik bir soru sıfatıdır.

Nasıl kelimesi, soru zarfı olarak da kullanılabilir (Bk. 356/2).

Ne ... ?

141. Ne, varlıkları **hangi** sorusu gibi sorar: **Ne** gün? - **ne** işler? - **ne** zaman?... gibi.

Ne sıfatından sonra gelen isimler, gereğine göre, çoğul olabilirler.

Ne sıfatı, kimi, **yokluk ve olumsuzluk** anlatır: **Ne** çare? (= çâre yok) - **ne** vazifem? (= vazifem değil) - **ne** fayda? (= fayda yok)... gibi.

Ne, «niçin?» anlamında soru zarfı olarak kullanılabilir (Bk. 356/1).

Ne Kadar ... ?

142. Ne kadar, ne kelimesiyle Arapça **kadr** (= miktar) kelimesinin bileşmesinden oluşmuş bileşik bir soru sıfatıdır. Varlıkların **miktarını, sayısını** sorar: **Ne kadar** zeytinyağı? - **ne kadar** öğrenci? - **ne kadar** zaman?.. gibi.

Ne kadar sıfatından sonra gelen isimler, çoğul olamazlar.

Ne kadar'ın eski biçimi, **ne denlü**'dür.

Ne kadar, soru zarfı olarak da kullanılabilir (Bk. 356/5).

Ne Gibi ... ?

143. Ne gibi, ne ile **gibi** kelimesinin bileşmesinden oluşmuş bir bileşik soru sıfatıdır. Varlıkların **özelliklerini** ya da **niteliklerini** sorar: **Ne gibi** çare? - **ne gibi** işler? - **ne gibi** hareketler? - **ne gibi** sorumluluklar?.. gibi.

Ne gibi sıfatından sonra gelen isimler, çoğul olabilirler.

Neredeki ... ?

144. Neredeki, ne ile **ara** (= iç, orta, ara) kelimesinin bileşiğine **-de** durum ve **-ki** yapım ekinin getirilmesiyle oluşmuş bir bileşik soru sıfatıdır. Varlıkların **yerlerini** sorar: **Neredeki** ev? - **neredeki** okul? - **neredeki** bankalar?.. gibi.

Neredeki sıfatından sonra gelen isimler, çoğul olabilirler.

Sıfat Takımı

145. Sıfat takımı, bir sıfatla bir isimden oluşan takımdır: **Mavi** gece, **çorak** arazi, **kırık** masa, **tembel** insanlar, **on iki** öğrenci, **evdeki** saat, **hangi** iş?, **bu** kitap... gibi.

146. Sıfat takımlarında, başlıca, şu özellikleri görürüz:

1) Sıfat, ismi nitelediği ya da belirttiği için, isimden önce gelir. (**Biz Türkler** = **Türk olan bizler - siz zavallılar** = **zavallı olan sizler...** biçimindeki takımlar, bu kuralın dışındadır) (Bk. 146/8).

2) Sıfat takımında sıfat **yardımcı;** isim ise **asıl** öğe'dir.

3) Sıfat takımlarında sıfat ile ismin arasına hiçbir çekim ya da çoğul eki giremez. Sıfat takımı, eksiz bir bileşimdir.

4) Sıfat takımlarında —gerektiği zaman— çekim ya da çoğul eklerini yalnızca isim alır: **Çirkin kızı - sıcak havada - serin günler - bunaltıcı günlerde - yüksek dağların...** gibi.

5) Sıfat takımında, ismin birden çok sıfatı olabilir: **Yüksek, yalçın ve karlı** dağlar (= yüksek dağlar + yalçın dağlar + karlı dağlar) - **İri, tatlı, yeşil, kütür kütür** erikler (= iri erikler + tatlı erikler + yeşil erikler + kütür kütür erikler)... gibi.

6) Sıfat takımı, birden çok isimle kurulabilir: Kalabalık **yollar, caddeler, bulvarlar** (= kalabalık yollar + kalabalık caddeler + kalabalık bulvarlar) - İri **erikler, portakallar, mandalinalar, limonlar** (= iri erikler + iri portakallar + iri mandalinalar + iri limonlar)... gibi.

Bu bakımdan **yüksek dağlar, nehirler** (= yüksek dağlar + yüksek nehirler); **akan sular, tepeler** (= akan sular + akan tepeler)... vb. gibi sözler şaşırtıcı, hattâ anlamsız olurlar. Bunların yerine **nehirler, yüksek dağlar; tepeler, akan sular** demek, en doğrusudur.

7) Sıfat takımları bir **benzetme takımı** olabilir: **Kalem** kaşlar - **kiraz** dudaklar - **hokka** ağız... gibi.

8) Kimi sıfat takımlarında birinci kelime bir isim gibi göründüğü halde, ikinci ismin neden yapıldığını gösterdiği için sıfat takımı olurlar: **Mermer** köşk (= mermerden yapılmış) - **bakır** tencere... gibi (Bk. 97/Not).

9) Sıfat takımlarında, sıfat bir unvan sıfatı ise, kimi isimden önce, kimi isimden sonra, kimi, önce de, sonra da gelebilir:

a) **Bay** Yalçın - **Bayan** Sevim - **Mareşal** Çakmak - **Doktor** Necdet... gibi.

b) Ziya **Paşa** - Zeynep **Onbaşı** - Şinasi **Efendi...** gibi.

c) **Sultan** Süleyman ya da Cem **Sultan** - **Hoca** Nasrettin ya da Nasrettin **Hoca** - **Çelebi** Mehmet ya da Evliya **Çelebi...** gibi.

Sultan sıfatı padişah adlarından önce, padişah ailesiyle ilgili isimlerden sonra gelmektedir: **Sultan** Selim - Cem **Sultan...** vb.

Lakapların da isimlerden önce geldikleri görülmektedir: **Paşa** Kâzım - **İngiliz** Kemal - **Sansar** Osman... vb.

Unvan bildiren kelimeler, kişi zamirinden sonra gelir: **Biz öğretmenler** (= öğretmen olan bizler) - **siz hırsızlar** (= hırsız olan sizler)... vb.

10) Sıfat takımlarında **vurgu** hep sıfatın ya da sıfatların üzerindedir: **Son** gece - **boş** beşik - **tatlı** su - **temiz** ve **terbiyeli** çocuk... gibi.

Yapılarına Göre Sıfatlar

147. Sıfatlar, yapılarına göre, üçe ayrılırlar:

a) **Kök sıfatlar** (= basit sıfatlar),
b) **Türemiş sıfatlar,**
c) **Bileşik sıfatlar.**

KÖK SIFATLAR

148. **Kök sıfatlar** (= basit sıfatlar), anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan bir ya da birkaç heceli sıfatlardır: **Bol** (ışık) - **dar** (yol) - **sert** (buğday) - **kara** (tahta) - **yumuşak** (huy)... gibi.

Bu örneklerden hiçbirini —anlamını ve yapısını bozmadan— parçalayamayız.

Dilimizde kök sıfatların birçoğu bir tek hecelidir. Bununla birlikte, iki ya da daha çok heceli olanlar da vardır.

TÜREMİŞ SIFATLAR

149. **Türemiş sıfatlar,** isim ya da fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri ulanarak yapılan sıfatlardır. Bunlar, iki yoldan türetilirler:

a) İsim kök ya da gövdelerinden (Bk. 60-65),
b) Fiil kök ya da gövdelerinden (Bk. 60-65).

İsim Kök ya da Gövdelerinden Sıfat Yapma:

150. İsim kök ya da gövdelerine birtakım yapım ekleri ulanarak isimlerden sıfat yapılır. Bu eklerin başlıcaları şunlardır:

-ce eki (işlek bir ektir; ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır):

a) **Biçim, tarz** ve **yakışırlık** sıfatları: **Asker**ce (selam) - **insan**ca (hareket) - **dost**ça (söz) - **terbiyesiz**ce (gülüş)... gibi.

b) **İlgi** sıfatları: **Türk**-çe (şiirler) - **Fransız**-ca (kelime) - **İngiliz**-ce (makale)... gibi.

c) **Belirsiz miktar** sıfatları: **Binler**-ce (insan) - **yüzler**-ce (ağaç) - **bu**-(n)ca (köy) - **olan**-ca (güç)... gibi.

ç) **Küçültme** ya da **kısma** sıfatları: **Güzel**-ce (bir ödev) - **sert**-çe (davranış) - **uzun**-ca (boy) - **bol**-ca (tuz)... gibi.

-ci eki (çok işlektir; ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır):

a) **Geçici** ya da **sürekli iş-güç** ya da **istek** sıfatları: **Kitap**-çı (Remzi) - **terbiye**-ci (İsmail Hakkı Baltacıoğlu) - **tarih**-çi (Naima) - **boya**-cı (Süleyman) - **kahve**-ci (Memduh) - **kira**-cı (aileler) - **dava**-cı (kadın)... gibi.

b) **Huy** ya da **tutum** sıfatları: **Yalan**-cı (tanık) - **ezber**-ci (öğrenciler) - **şaka**-cı (kız) - **nazariyat**-çı (bilgin) - **safsata**-cı (avukat)... gibi.

c) **İlgi** sıfatları: **Parti**-ci (genç) - **Atatürk**-çü (gençlik) - **halk**-çı (aydınlar) - **milliyet**-çi (kimseler)... gibi.

-cek eki (az işlektir; ünlüler uyumuna göre ulanır; kelimenin sonunda **k** varsa düşer):

a) **Küçültme** ya da **kısma** sıfatları: **Büyü(k)**-cek (ev) - **küçü(k)**-cek (çocuk)... gibi.

-cik eki (işlektir; ünlüler uyumuna göre ulanır; kelimenin sonunda **k** varsa düşer; bir ünsüzle biten **dar, bir, az** gibi kelimelere ulanırken araya **bir yapıştırıcı ünlü** girer; **-ce** eki ile yapılmış küçültme sıfatlarının kimisine **-cik** eki ulanınca **aşırılık** arttırılmış olur):

a) **Aşırılık** sıfatları: **Kısa**-cık (boy) - **ince**-cik (parmak) - **ufa(k)**-cık (oda) - **yumuşa(k)**-cık (minder) - **küçü(k)**-cük (ağaç) - **bir damla**-cık (su) - **dar**-(a)cık (koridor) - **bir**-(i)cik (evlat) - **az**-(ı)cık (para) - **hafifçe**-cik (taş) - **kısa**-cık (etek) - **genc**-(e)cik (kadın), **kısa-ca-cık** (ip), **dar-(a)acık** (oda)... gibi.

Yalan-cık-tan kelimesi, bu yolla yapılmış kalıplaşmış bir sıfattır.

-cil eki (az işlektir; ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır; yalnız, **kırçıl** kelimesine ünsüzler benzeşmesine aykırı olarak ulandığı görülmektedir):

a) **Alışkanlık** ya da **düşkünlük** sıfatları: **Ev**-cil (hayvanlar) - **ben**-cil (insan) - **adam**-cıl (karaca) - **ana**-cıl (çocuk) - **baba**-cıl (kardeşler)... gibi.

b) **Benzerlik** sıfatları: **Kır**-çıl (sakal) - **ak**-çıl (saç)...

c) **Bir duruma yaklaşma** sıfatları: **Ölüm**-cül (hastalık)....

-(in)de eki (işlektir; **-in** ünlüler uyumuna, **-de** ise hem ünlüler hem de ünsüzler benzeşmesine göre ulanır):

a) **Durum** ve **yapılış** sıfatları: **Söz**-de (iyilik) - **yer**-(in)de (davranış) - **yol**-(un)da (iş) - **ayak**-ta (sohbet) - **kül**-de (patlıcan) - **tava**-da (yumurta)... vb. (Bk. 88).

-den eki (işlektir; ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır):

a) **Durum** sıfatları: **Can**-dan (arkadaş) - **su**-dan (yanıt) - **top**-tan (satış) - **uzak**-tan (akraba)... vb. (Bk. 90).

-(i)msi eki (işlektir; ünlü ile biten kelimelere ünlüler uyumuna göre **-msi** olarak ulanır; ünsüzle biten kelimelerde kelime ile ek arasına

yapıştırıcı olarak —ünlüler uyumuna göre— **ı i u ü** ünlülerinden biri girer):

a) **Benzerlik** sıfatları: **Ağac**-(ı)msı (bitki) - **mağara**-msı (kovuk)-lar) - **cüce**-msi (insanlar) - **kadife**-msi (kumaş) - **yeşil**-(i)msi (basma) - **mavi**-msi (boncuklar) - **ekşi**-msi (erik) - **bej**-(i)msi (badana)... vb.

N o t : Dilbilgisindeki **fiil-(i)msi** terimi de bu ekle türetilmiştir.

-(i)mtırak eki (işlek ektir; ünlüler uyumuna aykırı olarak hep **-(i)mtırak** biçiminde ulanır; kelimenin sonu ünlü ise **-mtırak**, ünsüz ise kelime ile ek arasına ünlüler uyumuna göre **ı i u ü** yapıştırıcı ünlülerinden biri girer):

a) **Benzerlik** sıfatları: **Acı**-mtırak (biber) - **ekşi**-mtırak (elma) - **yeşil**-(i)mtırak (badana) - **siyah**-(ı)mtırak (toprak) - **mayhoş**-(u)mtırak (erik)... gibi.

-ki ya da **-deki eki** (işlek eklerdir; **-ki**, ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine bağlı değildir, ya **-ki**, ya da **-kü** biçiminde ulanır; **-deki** ekinin **-de** öğesi ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine bağlıdır; **-ki** öğesi ise hep aynı biçimde kalır, hiçbir uyuma bağlı değildir):

a) **Zamanla ilgili** sıfatlar: **Akşamı**-ki (rüzgâr) - **dün**-kü (olay) - **şimdi**-ki (ödev) - **demin**-ki (fırtına) - **geçen yıl**-ki (öğrenciler)... gibi.

b) **Yerle ilgili** sıfatlar: **Karşı**-ki (dağ) - **öte**-ki (ev) - **beri**-ki (çocuk) - **deniz**-deki (yolcular) - **ev**-deki (işler) - **sokak**-taki (gürültü) - **kümes**-teki (tavuklar)... gibi.

-li eki (çok işlektir; ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) **İyelik** sıfatları: **Su**-lu (yemek) - **süs**-lü (salon) - **ışık**-lı (oda) - **yeşil**-li (basma) - **namus**-lu (insan) - **pembe**-li (basma) - **pamuk**-lu (entari) - **yedi**-li (kâğıt)... gibi.

b) **İlgi** sıfatları: **Fenerbahçe**-li (gençler) - **lise**-li (öğrenciler) - **köy**-lü (kadınlar) - **Tekirdağ**-lı (askerler) - **Bayburt**-lu (Zihni)... gibi.

c) **Biçim** ve **tarz** sıfatları: **İkişer**-li (kol) - **üçer**-li (sıralar)... gibi.

ç) **Kalıplaşmış** sıfatlar: **Rahmet**-li (babam) - **söz**-lü (kız) - **gönül**-lü (asker) - **lastik**-li (söz) - **yol**-lu (otomobil, yanıt)... gibi.

-lik eki (çok işlektir; ünlüler uyumuna uygun olarak ulanır):

a) **İlgi** sıfatları: **Giysi**-lik (kumaş) - **yaz**-lık (giysi) - **kış**-lık (odun) - **kira**-lık (dükkân) - **turşu**-luk (biber) - **reçel**-lik (vişne) - **gün**-lük (yumurta)... gibi.

b) **Yeterlik** ya da **birim** sıfatları (bunlar, sayı sıfatlarıyla birlikte kullanılırlar): **Bir pişirim**-lik (fasulye) - **iki atım**-lık (barut) - **on adım**-lık (yer)... gibi.

c) **Miktar** sıfatları: **Elli**-lik (sınıf) - **seksen**-lik (ihtiyar)... gibi.

ç) **Kalıplaşmış** sıfatlar: **Rahmet**-lik (babam)... gibi.

-men eki (son yıllarda işler duruma gelmiştir; kelimelerin çoğuna ünlüler uyumuna uygun, pek azına da ünlüler uyumuna aykırı olarak ulanır):

a) **Benzerlik** sıfatları: **Gök**-men (insan = mavi gözlü insan) - **Türk**-men (göçebeler) - **deli**-(ş)men (çocuk)... gibi.

b) **Aşırılık** sıfatları: **Şiş**-man (kadın) - **koca**-man (kedi) - **evci**-men (delikanlı)... gibi.

-rek eki (çok az işlektir; ünlüler uyumuna göre ulanır; kelimenin sonunda **k** ünsüzü varsa düşer):

a) **Küçültme** sıfatları: **Ufa(k)**-rak (karpuz) - **alça(k)**-rak (ev) - **aşağı**-rak (yol) - **yükse(k)**-rek (binalar) - **küçü(k)**-rek (tepe)... gibi.

-si eki (çok işlektir; ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) **Benzerlik** sıfatları: **Çocuk**-su (davranışlar) - **aptal**-sı (gülüş) - **hayvan**-sı (davranış) - **ayrık**-sı (hareket)... gibi.

-siz eki (çok işlektir; **-siz** eki, **-li** ekinin olumsuzudur; bununla birlikte, **-li** ile yapılmış birçok kelimenin olumsuzu **-siz** ile yapılamaz; örneğin **şeker**-li (kahve)nin olumsuzu, **şekersiz** değil, **sade** (kahve); **pahalı** (kumaş) ın olumsuzu, **pahasız** değil, **ucuz** (kumaş) tır; bundan başka **gönüllü** (asker) ile **gönülsüz** (asker), **dilli** (çocuk) ile **dilsiz** (çocuk), **sayılı** (günler) ile **sayısız** (günler) de birbirlerinin olumsuzu, karşıtı değildirler; **-siz** eki, ünlüler uyumuna göre ulanır (Bk. 353/II/4):

a) **Yoksunluk** sıfatları: **Işık**-sız (oda) - **tat**-sız (karpuz) - **düşünce**-siz (çocuk) - **terbiye**-siz (adam) - **kol**-suz (ceket) - **ölçü**-süz (söz) - **iş**-siz (insanlar)... gibi.

N o t : İsimden sıfat yapan az işlek ekler pek çoktur: **-z** ekiyle iki-**z** (çocuk); **-er** ekiyle bir-**er** (elma); **-(i)nci** ekiyle yedi-**nci** (gün); **-aç** ekiyle kır-**aç** (arazi); **-sul** ekiyle yok-**sul** (kimse); **-sel** ekiyle (kum-**sal** (arazi); **-şin** ekiyle sarı-**şın** (genç)... vb.

Fiil Kök ya da Gövdelerinden Sıfat Yapma:

151. Fiil kök ya da gövdelerine birtakım yapım ekleri ulanarak fiillerden sıfat yapılır. Bu eklerin başlıcaları şunlardır:

-ç eki (az işlektir; sonları **n** ile biten iki heceli fiil kök ya da gövdelerine doğrudan doğruya ulanır):

a) **Huy, neden** ve **aşırılık** sıfatları: **Kıskan**-ç (çocuk) - **gülün**-ç (olay) - **korkun**-ç (manzara) - **iğren**-ç (kıyafet) - **ödün**-ç (para = **ötünç** Oğuzca'da **ödünç** karşılığıdır)... gibi.

-dik eki (bu ekin olumlusu çok az, olumsuzu oldukça işlektir; ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) **Geçmiş zamanlı** sıfatlar: **Tanı**-dık (aile) - **bil**-dik (kimseler) - **oku**-madık (kitap) - **gez**-medik (kent) - **işitil**-medik (öykü) - **söylen**-medik (söz)... gibi.

N o t : **-dik**'li sıfatlara **sıfat-fiil** ya da **ortaç** da denir (Bk. 196/Ç, 297).

-ecek eki (çok işlek bir ektir; ünlüler uyumuna göre ulanır; fiil kök ya da gövdesinin sonunda bir ünlü varsa, kelime ile ek arasına **y** kaynaştırma harfi girer; fiil kök ya da gövdesinin sonu geniş-düz ünlülerden (e a) biri ile biterse, (e, a) yazımda kalır; okumada ya da konuşmada e, i; a, ı olur: Gelmeyecek yazarız, gelmiyecek diye söyleriz; dinleyecek yazarız, dinliyecek diye söyleriz.

a) **Gelecek zamanlı** sıfatlar: **Yakıl**-acak (odun) - **gel**-ecek (hafta) - **yatıl**-acak (otel) - **gör**-ecek (göz) - **okunma**-(y)acak (yazı) - **duyma**-(y)acak (kulak)... gibi.

N o t : **-ecek**'li sıfatlara **sıfat-fiil** ya da **ortaç** denir (Bk. 199/D, 295).

-(e)k eki (işlek bir ektir; fiil kök ya da gövdeleri ünlü ile bitiyorsa doğrudan doğruya **-k**, ünsüz bir harfle bitiyorsa —ünlüler uyumuna göre— **-ek**, **-ak** olarak ulanır; **kuru** ve **kıvır** gibi kelimelerin bu eki alışlarında ikinci **u** ve **ı**'ların düştükleri görülür):

a) **Çokluk, bolluk, aşırılık** sıfatları: **Sula**-k (arazi) - **kur(u)**-(a)k (iklim) - **kıv(ı)r**-(a)k (hareket) - **ürk**-(e)k (kedi) - **kaç**-(a)k (eşya) - **kork**-(a)k (çocuk) - **parla**-k (maden) - **sars**-(a)k (vücut)... gibi.

-(i)k eki (işlek bir ektir; fiil kök ya da gövdeleri ünlü bir harfle bitiyorsa doğrudan doğruya **-k**, ünsüz bir harfle bitiyorsa —ünlüler uyumuna göre— **-(i)k** ulanır; **-(i)k** ile türemiş sıfatları, **-(e)k** ile türemiş sıfatlardan ayırmak için anlam özelliklerine dikkat etmek gerekir):

a) **Etken anlamlı dış nitelik** sıfatları: **Şımar**-(ı)k (çocuk) - **dolaş**-(ı)k (ip) - **buruş**-(u)k (yüz) - **patla**-k (lastik) - **çatla**-k (tahta) - **değiş**-(i)k (yazı) - **sürt**-(ü)k (kadın). gibi.

N o t : Bu takımlardaki isimler, sıfatların **yapıcısı** görevindedir, etkindir: **Şımarmayı yapan** çocuktur; **sokaklarda gezen, sürten** kadındır; **buruşmayı yapan** yüzdür. Bunların soruları şöyledir: **Şımaran kim?** (Çocuk) - **Sürten kim?** (Kadın) - **Buruşan ne?** (Yüz)... gibi.

b) **Edilgen anlamlı dış nitelik** sıfatları: **Ez**-(i)k (domates) - **kıvı(ı)r**-(ı)k (saç) - **çarp**-(ı)k (masa) **-yık**-(ı)k (duvar)... gibi.

N o t : Bu takımlardaki isimler, sıfatların gösterdikleri eylemden **etkilenen** görevindedirler, edilgendirler: **Ezilen şey** domatestir; **yıkılan şey** duvardır. Bunların soruları şöyledir: **Ezilen ne?** (Domates) - **Yıkılan ne?** (Duvar)... gibi.

-en eki (çok işlektir; bütün fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— ulanır; fiil kök ya da gövdesinin sonunda ünlü varsa, kelime ile ek arasına **y** kaynaştırma harfi girer. Fiil kök ya da gövdesinin sonu geniş-düz ünlülerden (a, e) biri ile biterse (a, e) yazımda kalır; okumada ya da konuşmada e, i; a, ı olur: Ağlayan yazarız, ağlıyan diye söyleriz; gülmeyen yazarız, gülmiyen diye söyleriz. **-en**'li sıfatlar, şimdiki ya da geniş zaman anlamı verirler:

Sev-en (insan) - **sevil**-en (kedi) - **sevilmi**-(y)en (çocuk) - **sevdiril**-en (ders) - **sevindiril**-en (yoksul) - **oku**-(y)an (kimse) - **okutul**-an (çocuklar) - **okunma**-(y)an (yazı)... gibi.

N o t : **-en**'li sıfatlara **sıfat-fiil** ya da **ortaç** da denir (Bk. 293).

-esi eki (az işlektir; fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır):

a) (Bedduada) **yaraşırlık** sıfatları: **Kapan**-ası (gözler) - **geber**-esi (köpek) - **kırıl**-ası (eller)... vb. Bedduayı daha da güçlendirmek için ayrıca **-ce** eki de getirilebilir: **Boynu kop**-asıca (çocuk)... gibi (Bk. 295).

-gen eki (işlektir; iki heceli fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre— ulanır):

a) **Sürekli aşırılık** sıfatları: **Sokul**-gan (çocuk) - **unut**-kan (bilgin) - **yapış**-kan (madde) - **çalış**-kan (öğrenci) - **er**-gen (genç)... gibi.

-gin eki (işlektir; fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre— ulanır):

a) **Fazlalık, bolluk, aşırılık** sıfatları: **Kız**-gın (delikanlı) - **sol**-gun (beniz) - **küs**-kün (komşu) - **coş**-kun (deniz) - **ger**-gin (tel) - **dur**-gun (su) - **yor**-gun (atlet) - **belir**-gin (hatalar)... gibi.

N o t : Bu takımlardaki isimlerin kimisi **etken**, yani **yapıcı**, kimisi ise **edilgen**, yani **etkilenici**'dirler: **Kızgın** delikanlı'da **kızan kimse**, delikanlı'dır; **durgun su**'da **durulmuş olan** şey ise su'dur. Ama, bu takımlarda bizim dikkat edeceğimiz asıl nokta, **-gin** ekinin fiil kök ya da gövdelerine kazandırdığı **aşırı yapıcılık, oluculuk** ya da **aşırı etkilenmişlik** kavramlarıdır: **Kızgın** (= aşırı kızmış) - **durgun** (= aşırı durulmuş)... gibi.

-ici eki (çok işlektir; ünsüz harfle biten fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— ulanır; fiil kök ya da gövdelerinin sonunda ünlü varsa, kelime ile ek arasına **y** kaynaştırma harfi girer):

a) **Huy, yapıcılık, yarayıcılık** sıfatları: **Yırt**-ıcı (kuş) - **besle**-(y)ici (yiyecekler) - **kur**-(u)cu (meclis) - **oyala**-(y)ıcı (memur) - **düşündür**-ücü (haber) - **kes**-ici (silah) - **tamamla**-(y)ıcı (bilgiler)... gibi.

-me eki (çok işlektir; fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— ulanır):

a) Eylem sonucu ya da **eseri** sıfatlar: **Süz**-me (bal) - **as**-ma (köprü) - **kestir**-me (yol) - **şişir**-me (haber) - **ısmarla**-ma (giysi) - **kabartma** (resim) - **yaz**-ma (kitap)... gibi.

N o t : **-me,** aynı zamanda isim-fiil (mastar) ekidir (Bk. 106). Bu ek sıfat türettiği zaman, türeyen sıfata **sıfat-fiil (ortaç)** denir (Bk. 298).

-miş eki (çok işlektir; fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— ulanır):

a) Geçmiş zamanlı sıfatlar: **Oku**-muş (insan) - **okuma**-mış (kimseler) - **okutul**-muş (çocuk) - **yazıl**-mış (mektup) - **bilen**-miş (bıçak)... gibi.

N o t : **-miş'li** sıfatlara **sıfat-fiil** ya da **ortaç** da denir (Bk. 197/D).

-r eki (çok işlektir; ünlü ile biten fiil kök ya da gövdelerine doğrudan doğruya ulanır; fiil kök ya da gövdeleri olumsuz ise, **-r** = **-z** olur) (Bk. 200/B, C):

a) Sürekli nitelik sıfatları: **Ak**-(a)r (su) - **koş**-(a)r (adım) - **çal**-(a)r (saat) - **geç**-(e)r (akçe) - **çıkma**-z (sokak) - **görünme**-z (kaza) - **dayanılma**-z (acı)... gibi.

N o t : **-r'li** sıfatlara **sıfat-fiil** ya da **ortaç** da denir (Bk. 200/Ç, 294).

Fiilden sıfat türeten ekler, bu kadar değildir. Biz, buraya oldukça çok işlek olanlarını aldık. Söz ya da yazılarda **uy**-sal (çocuk), **yay**-van (tabak), **sin**-si (hareket), **sap**-a (yol), **dikil**-i (taş), **sayıl**-ı (günler), aşır-ı (hareket), **götür**-ü (fiyat), **utan**-gaç (kız), **ol**-ağan (işler), **piş**-eğen (fasulye)... vb. gibi birçok sıfata rastlayabiliriz. Bunların hangi fiil kök ya da gövdelerinden türemiş olduklarını saptamak, zor bir iş değildir.

BİLEŞİK SIFATLAR

152. Bileşik sıfatlar, birden çok kelimenin aralarına bir ek ya da bağlaç giremeyecek kadar birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki sıfatlardır: **Boşboğaz** (çocuk) - **pisboğaz** (hizmetçi) - **hiçbir** (kimse) - **eliaçık** (baba) - **kır saçlı** (adam) - **birtakım** (insanlar)... vb.

153. Bileşik Sıfatların Yapıları. — Bileşik sıfatların yapılışları, iki türlüdür:

a) Anlamca kaynaşmış bileşik sıfatlar,
b) Kurallı bileşik sıfatlar.

154. Anlamca Kaynaşmış Bileşik Sıfatlar:

a) İki isimden yapılmış olanlar: **Can/ciğer** (arkadaş) - **cam/göz** (ihtiyar = tamahkâr ihtiyar) - **kepçe/kulak** (Fahri) - **gaga/burun** (Ahmet) - **kıl/kuyruk** (delikanlı) - **kene/göz** (çocuk = küçük ve batık gözlü)... vb.

b) Belirtisiz isim takımı biçiminde olanlar: **Çiçek/bozuğu** (yüz) - **cam/göbeği** (kumaş) - **vişne/çürüğü** (kurdele) - **uluslar/arası** (gerginlik) - **kahve/rengi** (şapka) - **üstün/körü** (ödev) - **kavun/içi** (giysi) - **kuş/başı** (et, kar)... vb.

N o t : Belirteni düşmüş kimi belirtilenlerin sıfat gibi kullanıldıklarını biliyoruz (Bk. 97/n): **Ertesi gün - ferdası gün...**

c) Bir isimle bir fiil ya da fiilimsiden yapılanlar: **Çal/çene** (yaşlı) - **bastı/bacak** (köpek) - **salla/baş** (Nuri) - **kar/yağdı** (kumaş) - **zıp/çıktı** (bey) - **miras/yedi** (genç) - **hak/tanır** (kimseler) - **hak/sever** (insanlar) - **çıt/kırıldım** (bayanlar)... vb.

ç) İki ya da daha çok sıfattan yapılmış olanlar: **Bir/çok** (kimse) - **hiç/bir** (insan) - **her/hangi bir** (insan) - **bir/az** (sabır) - **içli/dışlı** (arkadaş) - **senli/benli** (komşu) - **alıcı/verici** (radyo)...

d) Sıfat takımı biçiminde olanlar: **Açık/göz** (dilenci) - **pis/boğaz** (adam) - **boş/boğaz** (arkadaş) - **dilli/düdük** (ihtiyar = bir sırrı herkese yayan ihtiyar), **beş düzine** (kalem), **on metre** (kumaş), **ikinci sınıf** (lokanta), **biner lira** (ödül)... vb. Sıfat takımlarına birtakım ekler getirilerek de bileşik sıfat yapılabilir: **On dönüm**-lük (tarla) - **iki metre**-cik (kumaş)... gibi.

e) Kurallı bileşik sıfat biçiminde olanlar: **Dört/kaşlı** (ihtiyar = kalın ve gür kaşlı ihtiyar) - **et/kafalı** (öğrenci = anlayışı kıt öğrenci) - **at/kafalı** (satıcı = ahmak satıcı) - **ağır/başlı** (kız) - **ağır/kanlı** (işçi) = tembelce işçi) - **adam/akıllı** (ödev) - **eş/sesli** (kelimeler) - **iki/yüzlü** (politikacı) - **gözü/pek** (delikanlı) - **başı/bozuk** (hareket) - **dini/bütün** (kadıncağız) - **içe/kapanık** (düşünceler) - **içe/dönük** (kimseler)... vb. (Bk. 155).

f) İki fiil ya da fiilimsiden oluşanlar: **Vurdum/duymaz** (kimseler) - **göçer/konar** (kabileler) - **okur/yazar** (köylüler) - **ola/bilir** (olaylar) - **emme/basma** (tulumba) - **gelen/geçen** (günler) - **derme/çatma** (bina)... vb.

N o t : Görüldüğü üzere, **anlamca kaynaşmış bileşik sıfatlar,** bir kurala göre yapılmış değillerdir; dilde ve sözlüklerde varoları sıfatlardır.

155. Kurallı bileşik sıfatlar, pek çoktur. Başlıcaları şunlardır:

a) Bazı sıfat takımlarının sonuna **-li** yapım eki ulanarak yapılır: **Kısa boy**-lu (adamlar) - **sırma saç**-lı (kız) - **siyah gözlük**-lü (ihtiyar) - **yeşil boya**-lı (ev) - **demir yürekli** (delikanlı) - **ipek yollu** (yüz havlusu)... vb. Pek az olmakla birlikte, **-siz** yapım ekiyle yapılanlar da vardır: **Beş parasız** (insan)... gibi.

Bu kurallı bileşik sıfata eskiden beri çok rastlanmaktadır: **Kök dülüklüg** (= gök tüylü, Oğuz Destanı) - **ağ pürçekli** (= lüle lüle saçları beyazlaşmış, Dede Korkut) - **ağ sakallı, kara kaygulu** (= kötü sonuçtan dolayı düşünceye varan, Dede Korkut) - **taş bağırlı** (= merha-

metsiz, Kadı Burhanettin) - **kut topuklu** (= uğurlu, Ettuhfet-üz-Zekiyye) - **kut topuksuz** (= uğursuz, Ettuhfet-üz-Zekiyye)... vb.

b) Kimi sıfat takımlarında isim sıfattan önce getirildikten sonra, ismin sonuna iyelik eki (**-ı, -i, -u, -ü**) ulanarak yapılır: **Kısa boy**'dan **boy-u kısa** (adamlar) - **yıkık duvar**'dan **duvar-ı yıkık** (bahçe) - **tatlı sohbet**'ten **sohbet-i tatlı** (komşular) - **geniş bahçe**'den **bahçe-si geniş** (ev). **«Eteği şal şal yârim...»** vb.

Alı al, moru mor (yüz) sözü de bu yapıda bir kalıplaşmış sıfattır.

Kimi kez, isim -i (-ni, -yi) durum eki alır: Öğretmeni seven (öğrenci) - bahçeyi gezecek (kimseler) - söylediklerini bilmez (kişiler)... vb. Durum eki düşmüş de olabilir: **Ağaç diken** (kimseler) - **kitap yazacak** (kişiler)... vb.

Ayağı kırık masa'da iki takım görülmektedir: a) Kırık masa, b) Masa ayağı. **Masa**, her iki takımda ortaktır. **Kırık**, masa'nın sıfatı gibi görünüyorsa da gerçekte masanın bir parçası olan **ayak** isminin sıfatıdır; yani, biçimce bütünün, anlamca parçanın sıfatıdır: **Ayağı kırık masa** takımında **ayağı**'yı belirtilen, **masa**(nın) belirten, **kırık**'ı yüklem olarak düşünebiliriz: «Masanın ayağı kırıktır.» gibi.

Kimi kez, isim **-i (-si)** iyelik ekini, ikinci kelime de **-li** ve **-siz** yapım eklerini alır: **Eli** mendilli (kız) - kapısı boyalı (ev) - üstleri düzensiz (masalar) - çocuğu terbiyesiz (kadın)...

c) Kimi sıfat takımlarının ismi sıfattan önce getirildikten sonra, ismin sonuna -e durum eki ulanarak yapılır: **Cana yakın** (çocuk) - **ayağına çabuk** (hizmetçi) - **boğazına düşkün** (kimseler) - **başına buyruk** (evlat)... vb.

ç) Kimi sıfat takımlarının ismi sıfattan önce getirildikten sonra, ismin sonuna **-den** durum eki ulanarak yapılır: **Kafa**dan **sakat** (dilenci) - **içten gelme** (söz) - **yan**dan **çarklı** (vapurlar)... vb.

N o t : Bileşik sıfatların birçoğu belirtisiz isim takımlarının belirtilen eki düşmüş ve kendilerine **-li, -siz, -ki** ulanmış biçimleridir: **Yatak oda**(sı)lı ev - **yatak odası**(sı)sız ev - **erik ağaç**(ı)lı bahçe - **perşembe gün**(ü)kü hava. «Ona **Samanpazar**(ı)lı Hafız derlermiş.» (Ş. S. Aydemir).

«Entarisi nakışlı
Yavru ceylân bakışlı (Yavru ceylân bakışı)
Böyle güzel görmedim
Gidişi su akışlı... (su akışı)
(Mani)

d) Yansımaların yinelenmesiyle yapılır: **Pırıl pırıl** (camlar) - **şıkır şıkır** (paralar) - **küt küt** (burunlar) - **çıtı pıtı** (kız) - **dangıl dungul** (adam)... vb.

e) İsimlerin yinelenmesiyle yapılır: **Katar katar** (develer) - **salkım salkım** (tan yelleri, Dede Korkut) - **avuç avuç** (paralar) - **yığın yığın** (eşya)... vb.

f) Sıfatların yinelenmesiyle yapılır: **Kırmızı kırmızı** (elmalar) - **kuru kuru** (çaylar, Dede Korkut) - **kızıl kızıl** (develer, Dede Korkut) - **büyük büyük** (sular, Dede Korkut)... vb. Yinelenen sıfatların arasına **mi** soru edatı da gelebilir: **Temiz mi temiz** (ev) - **yeşil mi yeşil** (bir orman)...

g) Yakın anlamlı kelimeler yan yana getirilerek yapılır: **Sazlı sözlü** (toplantılar) - **akıllı uslu** (çocuklar) - **kırık dökük** (eşya) - **delik deşik** (perdeler) - **eğri büğrü** (cetvel) - **açık saçık** (sözler) - **alaca bulaca** (renkler) - **yamrı yumru** (merdiven) - **sıkı fıkı** (arkadaş) - **yalan yanlış** (haberler) - **abuk sabuk** (söz)... vb.

ğ) Zıtanlamlı iki kelime yan yana getirilerek yapılır: **İyi kötü** (sözler) - **sağlı sollu** (dükkânlar) - **gelen geçen** (günler) - **irili ufaklı** (hayvan)... vb.

h) İsim takımı biçiminde olan bileşik sıfatlar: **İstanbul Valisi** (falan); **Eğitim Bakanı** (filan); **Ahmet'in kardeşi** Mehmet; **köy muhtarının oğlu** Selim; **kanarya sarısı** kumaş... vb.

ı) Kimi sıfatların, isimlerin ve onomatopelerin ilk hecelerinde, birinci ünlü harfe kadar olan öğe alınır; bu öğenin sonuna —uyarına göre— **m p r s** harflerinden biri getirilerek elde edilen hece o sıfatın, o ismin ya da o onomatopenin başına eklenir: **Beyaz**'dan **bembeyaz** (çamaşır) -**kuru**'dan **kupkuru** (odun) - **temiz**'den **tertemiz** (oda) - **mavi**'den **masmavi** (gök) - **gök**'ten **gömgök** (ova) - **topaç**'tan **tostopaç** (çocuklar) - **kütük**'ten **küskütük** (sarhoş) - **takır**'dan **tamtakır** (oda) - **cavlak**'tan **cascavlak** (kafa) - **dızlak**'tan **dımdızlak** (cep) - **çevre**'den **çepçevre** (duvar) **başka**'dan **bambaşka** (sorular), **düz**'den dümdüz vb. (Bk. 22).

Bu kurala aykırı görünen bileşik sıfatlar da vardır: **Çırılçıplak** (ayaklar) - **sırılsıklam** (giysi) - **yapayalnız** (insanlar) - **çepeçevre** (duvar) - **düpedüz** (hareket) - **sereserpe** (eşya) - **darmadağınık** (odalar) - **karmakarışık** (işler)... vb.

Söze bir güç vermek için bir kelimenin yinelenmesi, yakın ya da zıtanlamlı kelimelerin yan yana ya da sıfatların başına bir hece getirilmesiyle elde edilen sıfatlara **pekiştirme sıfatları** denir.

«Ep eyi hoca imiş, medreselerden bir oda ayrılsın.» (Fatih) cümlesindeki **ep eyi**, bugün, **epey** biçiminde kullanılmaktadır.

N o t : Bileşik sıfatların birçoğu, kök ve türemiş sıfatlar gibi gerektiği zaman zarf gibi kullanılabilirler: İçli/dışlı (yaşa-) - yapayalnız (git-) - bembeyaz (kesil-) abuk sabuk (konuş-) - içe/dönük (yaşa-)... vb. gibi.

ZAMİRLER

156. Cümlede —gerektikçe— isimlerin yerini tutan, onlara elçilik eden kelimelere **zamir** denir. Zamirin yerini tuttuğu kelimeye **ilinti** (= merci) diyebiliriz: **Ben** (= konuşan kimsenin adının yerini tutan kelime) - **siz** (= dinleyen kimselerin adlarının yerini tutan kelime) - **bu** (= yakındaki bir şeyin adının yerini tutan kelime) - **kim** (= kişinin adını ya da kimliğini sorup öğrenmek isteyen kelime)... vb.

157. İsimler, varlıkları tanıtan kelimelerdir. Zamirler ise, varlıkların adı değil, o adlara geçici olarak elçilik eden, onların yerini geçici olarak tutan kelimelerdir. Zamirlerin başlıbaşına anlamları yoktur; varlık adı olmadıkları ya da varlıkları niteleyen ve belirten kelimeler olmadıkları için, cümleler dışında, bize hiçbir kavramı doğrudan doğruya veremezler.

Zamir hangi ismin yerini tutuyorsa, anlamı o isimle olan ilgisi sırasında belirir, kavranır. **Toprak** kelimesi **toprak** varlığının; **siyah** ise **bir niteliğin** adıdır. Ama **o** zamiri, sırasına göre, hemen hemen bütün varlıkların, ya da niteliklerin adlarının yerini tutar, onlara elçilik eder. Bu nedenle, zamirlerin anlam ve görev sınırı çok geniştir.

Çekim ekleri aldıkları zaman, zamirlerin köklerinde birtakım değişmeler de görülür: **Ben**-e = **bana**, **sen**-e = **sana** gibi.

Gibi, ile, için edatları isimlerin yalın durumlarından sonra gelebildiği halde, bu edatlar —genellikle— zamirlerin belirten biçimlerinden sonra gelirler: **Senin ile** (seninle) - **benim gibi** - **onun için**... vb. gibi.

158. Zamirler, dörde ayrılırlar:

a) **Kişi zamirleri,**
b) **İşaret zamirleri,**
c) **Soru zamirleri,**
ç) **Belgisiz zamirler.**

Kişi Zamirleri

159. **Kişi zamirleri**, söz söyleyen, dinleyen, kendisinden söz edilen kişi adlarının yerini tutan zamirlerdir:

1) Söz söyleyen kimse ya da kimseler: **Ben** (I. tekil kişi), **biz** (I. çoğul kişi);

2) Dinleyen kimse ya da kimseler: **Sen** (II. tekil kişi), **siz** (II. çoğul kişi);

3) Kendisinden söz edilen kimse ya da kimseler: **O** (III. tekil kişi), **onlar** (III. çoğul kişi).

4) **Kendi:** Bir varlığın **öz**'ü, **asl**'ı anlamına kullanılan bir kişi zamiridir.

160. Kişi zamirlerinin eski Türkçe'deki biçimleri şunlardır:

1) **Ben:** Eski Türkçe'de ve Batı Türkçesi'ndeki biçimi **men**, **min**'dir: a) «**Men** sinlerge buldum kağan» (= **Ben**, sizlere kağan oldum — Oğuz Destanı); b) «Ol irür **mini** gedâ vü sini sultan eylegen» (Sekkâki).

2) **Sen:** Eski ve yeni biçimi **sen** ve **sin**'dir: a) «**Sen** munda **beg** boluñ» (Oğuz Destanı); b) «Bu gafletten niçün uyanmadıñ sen» (Şeyyat Hamza). c) Öl irür mini gedâ vü **sini** sultan eylegen.» (Sekkâki).

3) **O:** Eski Türkçe'de ve Batı Türkçesi'ndeki biçimi **ol**'dur:

a) «Kulların köprü yaparlar hayr için
Hayrı **ol**dur kim geçerler seyr için
Pes gerek kim muhkem ola andan **ol**» (Yunus Emre).

4) **Biz:** Azerî Türkçesi'nde pek az görünen biçimi **miz**'dir. Bunun dışında **biz**'e çok rastlanır: a) «**Biz**niñ kudıbız... (= bizim saadetimiz... — Oğuz Destanı).

5) **Siz:** Eski ve yeni biçimi **siz**'dir. Ancak Oğuz Destanı'nda **sinler** ve **senler** biçimlerine de rastlamaktayız: a) «**Sinler**din baş çaluñuluk tilep...» (= sizlerden ya da sizden itaat dileyip...).

6) **Onlar:** Eski Türkçe'deki biçimi **olar** ve **anlar**'dır: a) «**Anlar**nı aldı.» (Oğuz Destanı); b) «Olar bardı kaldı ol edgü atı (= Onlar gitti, iyi adları kaldı.) (Kutadgu Bilig); c) «**Onlar**nıñ uş biri Seyf-i Serâyî» (Seyf-i Serâyî).

161. Kişi zamirleri ile isimler arasındaki benzerlik ve ayrılıklar şunlardır:

1) İsimlerin çoğul eki **-ler**'dir. Zamirlerin birinci ve ikinci çoğul kişilerinde çoğul eki **-z**'dir. Bu **-z**'ye biz, topluluk sıfatlarında (iki-**z**) ve fiillerde de (gelir-(i)**z**) rastlamaktayız.

Üçüncü çoğul kişide **o** ile **-ler** arasına **n**'nin girişi bugün kaynaştırma harfleri kuralına aykırıdır. Ama bu **n**'yi, **ol-lar** biçiminde bulunan birinci **l**'nin **n**'ye dönüşmesi; ya da **anlar**'daki **n**'nin bir devamı olarak düşünebiliriz.

Bir ismin çoğulu, aynı cinsten **tek tek varlıkların toplamını gösteren** biçimidir. Örneğin, **elmalar**, tek tek elmaların toplamını anlatır.

Zamirlerin çoğul biçimleri ise, tek tek konuşanın, tek tek dinleyenin ya da kendinden tek tek söz edilenin toplamı değildir. Örneğin, **siz** zamirinden **tek tek sen**'ler toplamı anlaşılmamalı, içinde **sen**'in de bulunduğu bir **topluluk** anlaşılmalıdır. «**Sen**, annen, baban, komşular, kısaca **siz**, sık sık sinemaya gidiyorsunuz» gibi. Bundan başka, **biz** ve **siz**

zamirleri çoğul oldukları halde, böbürlenme, alçakgönüllülük, saygı ve incelik amacıyla bunların tek kişilerce kullanıldıklarını da görmekteyiz. Dahası var, **biz** ve **siz** çoğul oldukları halde, bunların **bizler** ve **sizler** biçiminde katmerli çoğul yapıldıklarına da rastlamaktayız. **-ler** çoğul eki, bunları bize herhangi bir ad gibi benimsetmiş olur: **Sizlerin** evi, **bizlerin** amacı... takımları bunu ispatlar.

2) İsimlerin ve zamirlerin **-i** durum ekini alışlarında, bugün, bir ayrılık yoktur: **Ben-i, sen-i, o-(n)u, biz-i, siz-i, onlar-ı.**

Eski Türkçe'de zamirlerin **-i** durum ekini alışları şöyledir:

a) Bini (mini, meni): «**Meni** candan usandırdı cefadan yâr usanmaz mı» (Fuzuli); «**Mini** köydürgeli ol közü otluk» (Lûtfi).

b) Seni (sini): «**Sini** hüsn içre sad çendan yarattı» (Hârezmî).

c) Anı :«**Anı** kördi» (= Onu gördü — Oğuz Destanı).

ç) Bizni: «Ah uşol kenç arzusıdur **bizni** viran eylegen» (Sekkâkî).

d) Sizni (sizlerni): «Ming yaşar kim ki görür **sizni** bir» (Lûtfi); «**Sizlerni** sınadım» (Nehc-ül-feradis).

e) Olarnı (anlarnı): «**Anlarnı** aldı» (= Onları aldı — Oğuz Destanı).

3) İsimlerin ve zamirlerin **-e** durum ekini alışları, bugün, şöyledir: **Bana, sana, ona, bize, size, onlara.**

Buradaki ayrım **ben** ve **sen** zamirlerinin **-e** durumu, **ben** ve **sene** olması gerekirken **bana** ve **sana** oluyor, böylece zamirlerin köklerinde bir değişme olduğu görülüyor.

Eski Türkçe'de zamirlerin **-e** durumuna girişleri şöyledir:

a) Baña (maña): «**Maña** atam bu baluknı birip durur» (= bana babam bu şehri vermiştir. — Oğuz Destanı).

b) Saña (señe): «**Teñri saña...**» (= Tanrı sana... — Oğuz Destanı).

c) Aña (añar): «**Aña** Saklap ad koydı» (= Ona Saklap adını koydu. — Oğuz Destanı).

ç) Bizge (bizke, biziñe): «Damga **bizge** bolsun buyan» (= Nişan bize buyan olsun. — Oğuz Destanı); «Sintede adın **biziñe** umuğ» (= Senden başka **bize** umut...» (Uygurika, IV.-C).

d) Sizge (sinlerge, sinlerke, siziñe): «Men **sinlerge** boldum kağan» — (Oğuz Destanı).

e) Anlarga (olarka): «Anun üçün **anlarga** Kaña ad koydular» — (Oğuz Destanı).

4) İsimlerin ve zamirlerin **-de** durum ekini alışlarında, bugün, şu ayrılıklar görülmektedir: **Bende, sende, onda, bizde, sizde, onlarda.**

Burada isimlerden ayrı görülen nokta şudur: **O-(n)da** ve **o-(n)larda** biçimlerinde araya kuraldışı gibi görünen bir **n**'nin girişidir. Bunu da, daha yukarda açıkladığımız gibi, **ol-lar** biçimindeyken birinci **l**'nin **n**'ye dönüşmesi; ya da **anlar**'daki **n**'nin bir devamı olarak düşünebiliriz.

Eski Türkçe'de zamirlerin **-de** durum ekini alışları şöyledir:

a) Mende (minte, mindide, mintede): «**Mende** tiner kargılaç» (= kırlangıç bende dinlenir — Divan); «**Mindide** tapa gudug alıp...» (= bende saygı ikram görüp... — Uygurika, IV.-D).

b) Sende (sinte, sinide, sintede, seniñde): «**Sintede** adın biziñe umuğ» (= Senden başka bize umut — Uygurika, IV.-C); «**Sende** sağ yok» (= Sende anlayış yok — Divan).

c) Anda (anta, antada, anıñda): «Ânesi **anda** neler gördi neler» (Süleyman Çelebi).

ç) Bizde (bizinte, biznide): «**Bizinte** eki uçı sınarça artuk erti» (= Bizde iki uçları yarıdan fazla idi — Tonyukuk Yazıtı).

d) Sizde (sizinte, siznide, sizlerde): «Em-sem añar tilenip **sizde** bulur yakığ» (= Ona çare arayıp yakıyı sizde buluyor — Divan).

e) Olarda (alarda): «Ve bu lâfz **alarda yoktur**» (Ali Şîr Nevâ).

5) İsimlerin ve zamirlerin, bugün, **-den** durum ekini alışlarında şu ayrılıklar görülür: **Benden, senden, o-(n)dan, bizden, sizden, o-(n)lardan.**

Yukarda söz ettiğimiz gibi, **o** zamiri, araya bir **n** almaktadır:

Eski Türkçe'de zamirlerin **-den** durum ekini alışları şöyledir:

a) Mindin (minitin): «Hiç gelmedi **mindin** sevab, anda virgümdür cevab» (Süleyman Bakırgani).

b) Sindin (sinitin, seniñdin): «Her cefa gelse ey sanem **sindin**» (Lûtfi).

c) Andın (andan, antın, anıñdın): «Yârnı mindin cüdâ yahud mini **andın** cüdâ» (Ali Şîr Nevâî).

ç) Bizdin (biznidin): «**Bizdin** edeb birle bilik bağlamak» (Mîr Hayder).

d) Sizdin (siznidin): «**Sizdin** ne ahval sâdır olsa...» (Nehç-ül-feradis).

e) Olardın (anlardın): «**Anlardın** haberiñ bolmadı» (Nehç-ül-feradis).

6) Kişi zamirlerinin bugün belirten eki alışları şöyledir: **Benim, senin, o(n)un, bizim, sizin, onların.**

Eski Türkçe'de, zamirlerin belirten eki alışlarında bugüne göre bir ayrım yok gibidir: **Beniñ (meniñ, miniñ), seniñ (siniñ), anıñ, biziñ (bizniñ), siziñ (sizniñ, sizlerniñ), olarnıñ.**

Burada eski Türkçe'de, birinci tekil ve çoğul kişilerde belirten eki **-in** biçimindeyken, sonradan, **meniñ gönlüm** takımına benzer takımlardaki belirtilene ulanan **-im** ekinin **meniñ** ya da **beniñ**'e de etkisiyle **-iñ** ekinin **-im** olduğu düşünülebilir.

Eski Anadolu Türkçesi'nde **-im** ve **-in**'in **-üm, -ün** ya da **-un** biçiminde olduğunu görmekteyiz.

7) **ile, için, gibi** edatları, genellikle, **ben, sen, o, biz, siz** zamirlerinin belirten biçimlerinden sonra; **onlar, bizler, sizler** zamirlerinden sonra ise doğrudan doğruya gelirler: **Benim ile (benimle,** senin **için (seninçin, seninçün),** onun **gibi, bizim için (bizimçin, bizimçün), sizin ile (sizinle)**... gibi. Ancak, bugün, **onların ile, sizlerin için, bizlerin gibi** kullanılmaz; **onlar ile, sizler için, bizler gibi** kullanılır.

Bu kullanışa —biraz ayrı da olsa— eski Türkçe'de ve eski Anadolu Türkçesi'nde de rastlamaktayız:

a) «**Bu** gice **sizin birle** yürisem» (Nehç-ül-feradis).

b) «Zehi devletlü âşık kim **senin birle** kılur işret» (S. Serâyi).

c) «Başımdan kitmedi her giz **senünlen** içtiğim bâde» (Hasan Oğlu).

ç) «**Mini üçün** emgenteçi...» (= Benim için ıstırap çekecek...» (Uygurika, IV.-C).

d) «Can içre seni sağladığım **anın içündür**» (Fuzulî).

e) «**Menin tek** hiç kimse zâr ü perişan olmasun ya Rab» (Fuzulî).

162. **Kendim, kendin, kendisi, kendimiz, kendiniz, kendileri** de kişi zamiridirler. İsmin durumlarına girebilirler.

Kendi kelimesinin ve bu kelimeden türemiş kelimelerin ya da bileşiklerin kullanılışlarına göre, cümlelerde çeşitli anlamları ve görevleri vardır:

a) «Suç, Nuri'nin **kendisinde**» («kendi», isimdir; belirtilen görevindedir; bir canlının **öz varlığı** anlamındadır).

b) «Kanunun **kendisinde** bir sakatlık yok» («kendi», isimdir; belirtilen görevindedir; bir cansızın **öz varlığı** anlamındadır).

c) «**Kendi** eli ile **kendi** mezarını kazdı» («kendi» kelimeleri, sıfat görevindedirler; **«gerçek, öz»** anlamındadırlar; **iyelik ilgisiyle el** ve **mezar** isimlerini nitelemektedirler).

ç) «Beni sevmediğini **kendisi** de biliyor» («kendisi» zamirdir; o kişi zamirinin yerine kullanılmıştır).

d) «Bu işi **kendi kendine** yapmış» («kendi kendine», zarf görevindedir) (Bk. 353/III/f).

e) «Bu giysiyi **kendiciğime** yaptırdım» («kendiciğime», **sırf kendime** anlamında kişi zamiridir).

f) «Odada **kendi kendiciğine** çalışıyor» («kendi kendiciğine», **yalnız başına** anlamında zarftır) (Bk. 353/III/f).

g) «Bu işe **kendiliğimden** kalkıştım» («kendiliğimden», **kendi isteğimle, kendi kendime** anlamında zarftır) (Bk. 353/II/5).

Kendi kelimesi, cümlede, pekiştirme görevinde bulunur: «Oraya **(ben) kendim** gittim»... gibi.

Kendi kelimesinin **i, -e, -de, -den** durumlarını yanlış kullanmamak gerekir:

a) «**(Sen) kendini** bilmiyorsun» sözü doğrudur. «**(O) kendini** bilmiyor» sözü yanlıştır; «**kendisini** bilmiyor» demek gerekir.

b) «**(Sen) kendine** bakmıyorsun» sözü doğrudur. «**(O) kendine** bakmıyor» sözü yanlıştır; «**kendisine** bakmıyor» demek gerekir.

c) «**(Sen) kendinde** değilsin» sözü doğrudur. «**(O) kendinde** değil» sözü yanlıştır; «**kendisinde** değil» demek gerekir.

ç) «**(Sen) kendinden** geçmişsin» sözü doğrudur. «**(O) kendinden** geçmiş sözü yanlıştır; «**kendisinden** geçmiş» demek gerekir.

İşaret Zamirleri

163. **İşaret zamirleri,** varlıkları —isimlerini söylemeden— işaret ederek göstermeye yarayan kelimelerdir.

Kişi zamirleri gibi bu zamirler de ne varlık, ne niteleme, ne de belirtme adıdırlar. Yalnız, varlıkların yerlerini işaret ederler.

İşaret zamirleri şunlardır:

a) Tekil olanlar: **Bu, şu, o.**

b) Çoğul olanlar: **Bunlar, şunlar, onlar.**

Bu - Bunlar:

164. **Bu** ve **bunlar,** söz söyleyene göre, en yakında bulunan varlığın ya da varlıkların yerini işaret ederler.

a) İsmin durumlarına girerler: **Bunu, bunları - buna, bunlara - bunda, bunlarda - bundan, bunlardan.**

Dikkat edilirse, **bu**'nun **-de** ve **-den** durumlarında araya giren **n,** kuraldışı bir kaynaştırma harfi gibi durmaktadır. Ancak, **bu** işaret zamirinin eski Türkçe'deki **munda** (munta), **mundın** biçimlerine bakılırsa, bugün, **bunda** ve **bundan** zamirlerinde görülen **n**'nin eskiden kelimenin aslında varolduğunu; bu nedenle, **n**'ye kaynaştırma harfi denemeyeceğini düşünebiliriz: «Emgek erser **munta ok**» (= Emek ise **bunda** tanı — Uygurika, IV.-C).

Eski Türkçe'de **bu** ve **bunlar** zamirlerinin ismin durumlarına girişleri şöyledir:

1. **Munı (bunı), muña (buña), munda, munta, muntada (bunda), mundın (bundın).**

2. **Bunlarnı, bulara (bunlarga, bularka, munlarga), bularda (bunlarda, munlarda), bulardan (bulardın munlardın).**

b) İsim takımlarında yalnız belirten olurlar, belirtilen olamazlar: **Bunun** kitabı - **bunların** elbisesi... gibi.

Bunun ve **bunların** eski Türkçe'deki biçimleri **bunuñ (munuñ, bularuñ bunıñ, munıñ) - (bunlaruñ, munlaruñ)** dur.

c) Küçültme eki almış olan **buncağız** ile **buncağızlar,** acıma, küçümseme ya da sevip okşama anlamı verirler.

ç) Bu, bir kelimeden sonra gelerek, kalıplaşmış sözler oluşturabilir: «Kuş bu... - çocuk bu...» (Bk. 391).

Şu - Şunlar:

165. Şu ve **şunlar,** söz söyleyene göre, yakında bulunan varlığın ya da varlıkların yerini işaret ederler.

a) İsmin durumlarına girerler: **Şunu, şunları - şuna, şunlara - şunda, şunlarda - şundan, şunlardan.**

Dikkat edilirse **şu'nun -de** ve **-den** durumlarında araya giren **n,** kural dışı bir kaynaştırma harfi gibi görünmektedir. Ama **şu** zamirinin aslı eski Türkçe'de **uş** ile **ol** sözlerinin birleşmesiyle oluşan **uşol** olduğu sanılmaktadır. Sonraları **uşol'un ol'a** benzeyerek **şol** ve **şul,** daha sonraları da **bu'ya** benzeyerek **şu** olduğu ve **bu** gibi çekilerek **-de** ve **-den** durumlarında araya **n** aldığı düşünülebilir.

Eski Türkçe'de **şu** ve **şunlar'ın** ismin durumlarına girişleri şöyledir:

1) Şunı, şuña, şunda. Ancak **şundan** veya **şundın** biçimine rastlayamıyoruz.

2) Şuları (şunları), şulara (şunlara), şularda (şunlarda). Ancak **şunlardan** ya da **şulardın** biçiminde rastlıyamıyoruz.

b) İsim takımlarında yalnız belirten olurlar, belirtilen olamazlar: **Şunun** kitabı - **şunların** davranışı... gibi.

Şunun ve **şunların** eski Türkçe'deki şekilleri **şunıñ** ve **şularuñ (şunlaruñ)** dur.

c) Küçültme eki almış olan **şuncağız** ile **şuncağızlar,** acıma, küçümseme ya da sevip okşama anlamı verirler.

O - Onlar:

166. O ve **onlar,** söz söyleyene göre, uzakta bulunan varlık ya da varlıkların yerini işaret ederler.

a) İsmin durumlarına girerler: **Onu, onları - ona, onlara - onda, onlarda - ondan, onlardan.**

Dikkat edilirse **o'nun -de** ve **-den** durumlarında araya giren **n,** kural dışı bir kaynaştırma harfi gibi görünmektedir. Ancak, **o** zamirinin eski Türkçe'deki biçimi yalın durumda bulunmayan **an-** (arıça, anı, anın üçün, anta...)- dır. Bunun **-de** ve **-den** durumları, **anda** ve **andan** olduğuna göre, sonraları **an-, o** olarak kullanılınca, **an-'daki n'nin** de benzeşme yoluyla **o'ya** geçtiği düşünülebilir: «**Andın,** huceste talih ü ferhunde fâl irür» (Lûtfi).

Eski Türkçe'de **o** ve **onlar** zamirlerinin ismin durumlarına girişleri şöyledir:

1) Anı, aña, anda (anta), andan (andın).

2) Olarnı (oları, anları), olara (olarka, anlara), olarda (anlarda, onlarda), anlardan (anlardın).

b) İsim takımlarında yalnız belirten olurlar; belirtilen olamazlar: **Onun** kalemi - **onların** hareketleri... gibi.

Onun ve **onlar'ın** eski Türkçe'deki biçimleri **anıñ (anuñ)** ve **olaruñ (olarnıñ, anlaruñ)** dur.

c) Küçültme eki almış olan **oncağız** ile **oncağızlar,** acıma, küçümseme ya da sevip okşama anlamı verirler.

167. ile, için, gibi edatları, bugün —genellikle— tekil işaret zamirlerinin belirten biçimlerinden, çoğullarının yalın biçimlerinden sonra gelirler: **Bunun ile (bununla), - şunun için - onun gibi - bunlar ile (bunlarla) - şunlar için - onlar gibi...** vb.

Bu edatların eski Türkçe'de —genellikle— tekil ve çoğul işaret zamirlerinin belirten biçimlerinden sonra geldikleri görülür: **Anuñ üçün (anı üçün) - olaruñ bigi (gibi)...** vb. **Onun ile** ve **bunun ile** sözlerinin olumsuz biçimleri **onsuz** ve **bunsuz'dur** (Bk. 150).

Eski Türkçe'de bu belirten ekinin türemiş kelimelerde de kaldığını görmekteyiz. Nitekim XV. ve XVI. yüzyıllar metinlerinde **yardımınsız - desturunsuz...** gibi biçimlere rastlıyoruz.

168. İşaret zamirleriyle işaret sıfatlarını birbirine karıştırmamak gerekir. İşaret sıfatları olan **bu, şu, o** kelimeleri, her zaman, bir isimden önce, yani isimle birlikte bulunur ve o ismi işaret yoluyla belirtirler: **Bu** ev - **şu** çocuk - **o** kadın... gibi. İşaret sıfatlarının çoğul biçimleri yoktur.

İşaret zamirleri ise, isimlerin yerini işaret yoluyla tutarlar, isimlerin elçiliğini yaparlar. Çoğul biçimleri de vardır.

O kelimesi:

a) Kendinden sonraki bir ismi işaretliyorsa işaret sıfatıdır: «**O romanı** istemedim, bunu istedim», gibi.

b) Görme sınırının dışında bulunup da kendinden söz edilen bir varlık adının yerini tutuyorsa kişi zamiridir: «**O,** şimdi İzmir'deymiş» - «**O,** İzmir'den sandıkla gönderilecekmiş»...

c) Görme sınırının içinde bulunan varlıkların yerini işaretlerse, işaret zamiridir: «**O,** yararlı bir kitaptır; al **onu**»...

169. Böyle, şöyle, öyle kelimeleri de —kullanışa göre— sıfat, zamir ya da zarf olabilirler: **Böyle** çocuk (işaret sıfatı) - **öylesini** görmedim cümlesindeki **öylesini** işaret zamiri - **şöyle** konuştu cümlesinde de **zarf'tır** (Bk. 353/II).

170. **Bura** (bu ara), **şura** (şu ara), **ora** (o ara) bileşik kelimeleri de, bugün, birer işaret zamiri olarak düşünülebilir: «**Bura** yemişlerinin özel bir tadı var.» (F. R. Atay). Eski Türkçe'de «**bura**» kelimesine şöyle rastlamaktayız: «Sen **munda** (burada) beg boluñ» (Oğuz Destanı) - «**Muña** (buraya) Çürced detürürler irdi» (Oğuz Destanı) - «Yunus, **bunda** (buraya) gelen gülmez» (Yunus Emre).

Bura, şura, ora kelimeleri, ismin durumlarına şöyle girmektedirler: **Burayı, şurayı, orayı - buraya, şuraya, oraya - burada** (burda), **şurada** (şurda), **orada** (orda) - **buradan** (burdan) **şuradan** (şurdan), **oradan** (ordan).

Bura, şura, ora kelimeleri, **belirten** de **belirtilen** de olabilirler: **Buranın** havası - kentin **orası**... gibi.

Küçültme eki ulanmış olan **buracık, şuracık, oracık** kelimeleri, **yakın** ve **belirli bir yeri** gösterirler.

Soru Zamirleri

171. **Soru zamirleri**, isimlerin yerini soru yoluyla tutan zamirlerdir: «**Nerden** gelip **nereye** gidiyorsun? **Kim** bilir? **Nerden** Süleyman demiş de gelmiş?» (Y. Kemal).

172. Soru zamirlerinin başlıcaları şunlardır:

Kim?

1. **Kim**, kişilerin adlarını ya da cinsliklerini öğrenmek için sorulur:
— **Kim geldi?**
— Feyzi Bey (ya da, bir bey, bir kadın, bir cuk...).
Kim zamiri, ismin durumlarına —tıpkı isimler gibi— girer: **Kim, kimi, kime, kimde, kimden**...
Kim zamiri, gene isimler gibi çoğullanır: **Kimler**?...
Kim zamiri, ancak **belirten** olur: **Kimin** kalemi?... vb.

Kaçı?

2. **Kaçı**, bir belirtili isim takımının belirtileni biçiminde bir soru zamiridir.

Bu soru zamiri canlı ve cansız varlıkların sayılarını öğrenmek için kullanılır: «İşte on iki tane kalem: **Kaçı** benim, **kaçı** senin?» gibi.

Kaçımız?

3. **Kaçımız**, belirteni çoğul birinci kişi zamiri olan bir belirtili isim takımının belirtileni biçiminde bir soru zamiridir.

Bu soru zamiri, çoğul birinci kişiler arasındaki kişilerin sayısını öğrenmek için kullanılır: «Burada **kaçımız** kalacak, **kaçımız** gidecek?» gibi.

Kaçınız?

4. **Kaçınız**, belirteni çoğul ikinci kişi zamiri olan bir belirtili isim takımının belirtileni biçiminde bir soru zamiridir.

Bu soru zamiri, çoğul ikinci kişiler arasındaki kişilerin sayısını öğrenmek için kullanılır: «**Kaçınız** oynadı, **kaçınız** dinlendi?» gibi.

Hangisi?

5. **Hangisi**, bir belirtili isim takımının belirtileni biçimindeki bir soru zamiridir.

Bu soru zamiri, canlı ve cansız varlıklar arasından bir tanesini öğrenmek için kullanılır: «Çocuklar gelmişler; içeri **hangisi** girsin?» - «Bu evlerden **hangisi** kiralık?»... gibi.

Hangileri?

6. **Hangileri**, bir belirtili isim takımının çoğul belirtileni biçimindeki bir soru zamiridir.

Canlı ve cansız varlıklar arasından birden çoğunu öğrenmek için sorulur: «İşçiler geldi; **hangileri** burada kalacak?» - «Bu kitaplardan **hangileri** senin?»... vb.

Hangimiz?

7. **Hangimiz**, belirteni çoğul birinci kişi zamiri olan bir isim takımının belirtileni biçiminde bir soru zamiridir.

Bu soru zamiri çoğul birinci kişiler arasındaki kişileri öğrenmek için kullanılır: «Hepimiz buradayız; **hangimiz** gidecek, **hangimiz** kalacak?»... vb.

Hanginiz?

8. **Hanginiz**, belirteni çoğul ikinci kişi zamiri olan bir belirtili isim takımının belirtileni biçiminde bir soru zamiridir.

Bu soru zamiri, çoğul ikinci kişiler arasındaki kişileri öğrenmek için kullanılır: «Söyleyin bakalım: **Hanginiz** çalıştı, **hanginiz** çalışmadı?»... vb.

Ne?

9. **Ne**, kişiler dışında kalan canlı ile cansız varlıkların adlarını öğrenmek için sorulur:
— Pazardan **ne** aldınız?
— Sebze (ya da meyve, zeytin, patates, tavuk.... vb.).
Ne zamiri, ismin durumlarına —tıpkı isimler gibi— girer: **Ne, neyi, neye, nede, neden**.
Ne zamiri, isimler gibi çoğullanır: **Neler**?
Ne zamirinin **belirten** ya da **belirtilen** oluşu iki biçimdedir: **Ne**(n)in sonu, ya da, **ne**(y)in sonu? - Nuri'nin **ne**(s)i, ya da, Nuri'nin **ne**(y)i... vb. (Bk. 93/a).

Ne zamirinin iyelik eklerini alışı da iki biçimdedir:

a) (Benim) **neyim**, (senin) **neyin**, (onun) **neyi**, (bizim) **neyimiz**, (sizin) **neyiniz**, (onların) **neleri**.

b) (Benim) **nem**, (senin) **nen**, (onun) **nesi**, (bizim) **nemiz**, (sizin) **neniz**. Bu biçimindeki kullanışlar, teklifsiz konuşmada görülür.

Niçin kelimesi zarftır; **ne** zamirinin **neye** ve **neden** biçimleri de **niçin** anlamına gelirlerse zarf, gelmezlerse zamir olurlar. Buna çok dikkat etmek gerekir:

a) Sen, **neye** (= niçin) yemek yemiyorsun? (Neye, zarftır).

b) Sen, **neden** (= niçin) yemek yemiyorsun? (Neden, zarftır).

c) Sen, bu tabloda **neye** bakıyorsun? (Neye, soru zamiridir).

ç) Ben, pilavdan yiyeceğim; sen **neden** yiyeceksin? (Neden, soru zamiridir) (Bk. 356).

Ne zamirinin bileşiği de vardır: **Nere** (= ne ara). Bu bileşik, **hangi yer** anlamındadır; ismin bütün durumlarına girer; belirten ve belirtilen olabilir; çoğul eki alabilir: Nere**(y)i**, nere **(y)e**, **nerede**, **nereden**, nere**(n)in**, nere**(s)i**, **nereler**...

Ne zamiri, **et-**, **eyle-**, **ol-** yardımcı ve **idi**, **imiş**, **ise** ek-fiilleriyle kaynaşabilir: **Net-**, **neyle-**, **nol-**, **neydi**, **neymiş**, **neyse**... gibi.

173. **Soru** zamirleriyle **soru** sıfatlarını ve **soru** zarflarını birbirine karıştırmamak gerekir.

a) Soru sıfatlarından sonra, ille bir isim gelir: «**Ne gün** geleceksin?» - «**Hangi kapıyı** çalayım?»... vb. (Bk. 139-141).

b) Bir sıfatın miktarını, bir fiilin ya da fiilimsinin niteliğini, niceliğini, nedenini, zamanını, yerini soru ilgisiyle belirleyen kelimeler, **soru** zarflarıdır: «**Nasıl** gidecek? **Ne zaman** gelecek?»... vb. (Bk. 356).

c) **Soru** zamirleri, isimlerin yerini soru yoluyla tutarlar: «Bu kelimeye dilbilgisinde **ne** derler?» - «**Hanginiz** gidecek?»... vb.

Belgisiz Zamirler

174. **Belgisiz zamirler**, hangi isimlerin yerlerini tuttukları açıkça belli olmayan zamirlerdir: **Herkes - kimse - biri - hepsi - birtakımı - başkası - bazısı - bazıları - her birimiz - her biri - birçoğu - kimisi - kimileri - birkaçı**... vb.

Dikkat edilirse, **herkes**, **kimse** gibi bir ikisi dışında, belgisiz zamirlerin hemen hepsi, belgisiz sıfatların **iyelik** eki almış biçimleridir: **Bazı** elmalar (sıfat takımı) - elmaların **bazısı** (isim takımı, **bazısı**, belgisiz zamir) - **her bir** çocuk (sıfat takımı) - çocukların **her biri** (isim takımı; **her biri**, belgisiz zamir) - **hiçbir** insan (sıfat takımı) - bizim **hiçbirimiz** (isim takımı; **hiçbirimiz**, belgisiz zamir) - **böylesi**, **şöylesi**, **öylesi**, **ötekisi**, **berikisi**... vb.

«Pazardan **şunu bunu** aldık» - «Biz, **şunun bunun** sözlerine bakmayız» cümlelerindeki **şunu bunu**, **şunun bunun** işaret zamirleri **belirsiz bir şey** ya da **kişi** yerini tuttukları için onları da belgisiz zamir olarak kabul edebiliriz.

Küçültme ve çoğul ekleri almış olan **kimsecik**, **kimsecikler** ve **kimseler** kelimeleri, **bir tek kimse bile**, **hiçbir kişi** anlamını verirler: «**Kimseler** gelmez benim feryâd-ı âteşbârıma.»

Öteberi, yer kavramından uzaklaşmış bir belgisiz zamirdir: «Bakkaldan **öteberi** aldım.» gibi.

Öteki beriki de, uzak ya da yakın, bir yere bağlı kişiler kavramından uzaklaşmış; bir kişi belgisiz zamiri olmuştur: «**Öteki beriki** bu duruma ne der?» - «**Ben ötekinin berikinin** sözüne bakmam...» gibi.

Şey sözcüğü hatıra gelmeyen varlık adlarının yerini tutan bir belgisiz zamirdir: «Kız iriyarı bir **şeymiş**.» (H. Rahmi). Bir teşekküre karşılık olarak: (Bir şey değil)deki **şey** gibi.

«**Falan** geldi, **filan** gelmedi» - «Kitap **mitap** okumuyor» - «Defter **mefter** almamış» - «Her zaman bizim komşulara teklif ederim; **olur molur**» derler, ama yerlerinden kımıldamazlar.» (Y. K. Karaosmanoğlu)... gibi cümlelerde görünen **falan**, **filan**, **mitap** (= kitaba benzer başka şeyler), **mefter** (= deftere benzer başka şeyler), **molur** (= olur'a benzer başka sözler) kelimeleri de varlık adlarının yerlerini belirsiz olarak tuttukları için, bunlar da birer belgisiz zamirdirler.

Falan filan, ve **başkaları**, **vesairesi** anlamlarında bir belgisiz zamirdir: «Ahmet, Mehmet ve daha **falan filan** gitmiştir.» gibi (Bk. 132).

Belgisiz zamirlerin kimisi belirtilen olunca belirten **-in** eki yerine **-den** eki alabilir: **Elmaların (elmalardan) bazısı - çocukların (çocuklardan)** her biri. (Bk. 94/Ç, ç).

Ek Durumundaki Zamirler

İYELİK ZAMİRLERİ

175. **İyelik zamirleri**, belirteni kişi zamiri olan isim takımlarında belirtilene ulanan ve o belirtilenin **ben**, **sen**, **o**, **biz**, **siz**, **onlar**'dan biriyle ilgisi ve ilişkisi olduğunu anlatan eklerdir: **Kitabım** (= kitap, öz malımdır) - **eviniz** (= öz malınız ya da kiralık olsun, size ilişkin ev) - **ödevimiz** (= bize verilmiş olan ödev) - **sokağınız** (= evinizin bulunduğu sokak) - **Tanrım** (= inandığım Tanrı) - **meleğim** (= sevdiğim güzel)... vb.

İyelik ekleri şunlardır:

a) 1. tekil kişi: **-(i)m**: Ev-**im**, çanta-**m**...

b) 2. tekil kişi: **(-i)n**: İş-**in**, iğne-**n**...

c) 3. tekil kişi: **-(s)i**: İğne-**si**, iş-**i**...

ç) 1. çoğul kişi: **-(i)miz**: El-**imiz**, sopa-**mız**...
d) 2. çoğul kişi: **-(i)niz**: Baş-**ınız**, çakı-**nız**...
e) 3. çoğul kişi: **-leri**: Ev-**leri**, okul-**ları**...

İyelik eklerinin eski biçimleri şöyledir:

a) 1. tekil kişi iyelik eki, **-(i)m**'dir. Eski Anadolu Türkçesi'nde bu ekin yalnız, yuvarlak ünlülerini görmekteyiz: ««Görelüm hanum ne soylamış» (Dede Korkut).

b) 2. tekil kişi iyelik eki, **-(i)ñ**'dir. Eski Anadolu Türkçesi'nde bu ekin, yalnızca yuvarlak ünlüsünü görüyoruz: «Yirüñden uru-turgıl» (Dede Korkut).

c) 3. tekil kişi iyelik ekleri, **-i, -ı, -(s)i, -s()ı**'dır: «Anuñ bebekleri yitsün» (Dede Korkut).

3. tekil kişi iyelik eklerindeki ünlülerin ünlüler uyumuna göre bir düzene girmesi, Osmanlıca çağındadır.

ç) 1. çoğul kişi iyelik eki, **-(i)miz**'dir. Eski Anadolu Türkçesi'nde bu ekin, yalnızca, yuvarlak ünlüsünü görmekteyiz: «Od uran **içimüze** oduñdur» (Şeyhî).

d) 2. çoğul kişi iyelik eki, **-(i)ñiz**'dir. Eski Anadolu Türkçesi'nde bu ekin, yalnızca, yuvarlak ünlüsünü görüyoruz: «Kalkubanı yiğitlerüm, yiriñüzden uru-turuñ.» (Dede Korkut).

e) 3. çoğul kişi iyelik eki, eskiden beri **-leri**'dir.

N o t : 3. çoğul kişinin şu anlamları verebileceğine dikkat etmek gerekir:

a) **ev-leri:** (Ahmet'in birden çok **ev**'i);
b) **ev-leri:** (**İncelik** amacıyla: Beyefendi'nin bir **ev**'i);
c) **ev-leri:** (Ahmet ve Mehmet'in ortaklaşa bir **ev**'i);
ç) **ev-leri:** (Ahmet ve Mehmet'ten her birinin birden çok **ev**'i).

176. İyelik ekleri almış kelimelerin başlıca özellikleri şunlardır:

a) İsmin, durumlarına girebilirler: Defter**imi**, defter**ine**, defteri**mizde**, defter**inizden**...

b) İsim takımlarında **belirten** olabilirler; kimi kez belirten ekini almayabilirler: **Evimin** kapısı - okul**umuz** öğretmenleri - yüz**ünüzün** rengi - göz**üm**(ün) nuru - başım göz**üm** sadakası...

c) Çoğul ekini —genellikle— iyelik ekinden önce alırlar: Okul-**lar-ımız** - defter-**ler-im** - kalem-**ler-iniz**... gibi.

Kimi kelimelerde, çoğul ekinin iyelik ekinden önce ve sonra gelişine göre, anlam ayrılığı belirir: «Bugün, bize **teyzemler** gelecek» (= teyzemgil, yani teyzem ve ailesi) - «Bugün, bize **teyzelerim** gelecek» (= iki ya da daha çok teyzem)... Dikkat edilirse, iyelik ekinin çoğul ekinden önce gelmesi, yalnızca, birinci ve ikinci tekil kişilerde görülmekte; öbür kişilerde görülmemektedir. Bu da ancak **aile** ile ilgili kelimelerle oluşmaktadır (Bk. 73-A/6).

ç) Belirtilen, kimi kez, iyelik eki almayabilir. O zaman, belirten bir sıfat görevinde bulunur (Bk. 97/c): **Benim ev** (= Bana ait olan ev) - **Sizin çocuk** (= size ait olan çocuk)... gibi.

d) Bir ismi başka bir isme ya da ismin elçisine bağlarlar; ismi —hiçbir zaman— bir fiile bağlamazlar: Benim **evim** - senin **elbisen** - bahçenin **duvarı**...

e) Kimi kez, bir **belirtme** görevinde bulunurlar; bu da 3. kişilerde olur. O zaman, kendilerinin bağlandıkları kelimeler aşınmış, düşmüş, söylenmemiş olur: «**Burası** çok rahat.» - «Bu kitabı **başkaları** okusun.» - «Bence **böylesi** daha iyi.» - «**Doğrusu**, bu eseri beğenmedim.» - «Hava çok kapalı, **iyisi mi**, evde otur.»... vb.

f) Sonları **-si** ile biten belirtisiz isim takımlarına iyelik ekleri ulandığı zaman —3. tekil kişi bir yana— öbürlerinde **-si** eki düşer: **Yatak oda**(sı)**-nı, yatak oda**(sı)**n, yatak odası; yatak oda**(sı)**mız, yatak oda**(sı)**-nız, yatak odaları**... gibi (Bk. 155/Ç / Not).

g) İçinde **benim** ve **senin** zamirleri bulunan isim takımları **-(i)miz** iyelik ekini alırlar: «Benim, senin para**mız**» ya da «senin, benim para-**mız**. İçinde **senin** ve **onun** zamirleri bulunan isim takımları **-(i)niz** iyelik ekini alırlar: «Senin, onun para-**nız**» ya da «Onun, senin para-**nız**.» (Bk. 392/B).

İLGİ ZAMİRLERİ

177. İlgi zamiri, bir belirtili isim takımından, kaldırılmış olan belirtilenle ilgisini göstermek üzere belirtene ulanan **-ki** ekine denir: «**Süleyman'ın kitabı** temizdir, Yalçın'ın**ki** (= Yalçın'ın kitabı) kirlidir» - «**Sizin evin**iz ahşap, bizim**ki** (= bizim evimiz) kâgirdir»... vb.

178. İlgi ekini almış kelimeler:

a) İsmin durumlarına girebilirler: Evin**kini**, evin**kine**, evin**kinde**, evin**kinden**...

b) Belirtili isim takımlarında yalnız **belirten** olabilirler: «Benim futbol ayakkabım sağlam; **Selim'in**kinin **tabanı** açıldı...» gibi.

c) Çoğul ekini üç biçimde alırlar: 1) Evin kapıları = evin**kiler**, Nuri'nin kalemleri = Nuri'nin**kiler**... 2) Evlerin kapısı = ev**lerin**ki, bacaların dumanı = baca**larınki**... 3) Ağaçların yaprakları = ağaç-**larınkiler**, damların kiremitleri = da**mlarınki**... gibi.

Bu üç biçimin arasında anlam ayrımı bulunduğuna dikkat etmek gerekir.

179. -ki eki, kelimelere büyük ünlü uyumuna aykırı olarak ulanır (Bk. 25-B/b).

FİİLLER

180. Şimdiye dek gördüğümüz kelimeler, ya canlı ve cansız varlıkların isimleri, ya varlıkları niteleyen ve belirten isimler, ya da cümlelerde bütün bu isimlerin elçileri olan kelimelerdi. O kelimeler isimdirler, **hareket** anlatmazlar. Oysaki dilde, bir de, varlıkların yardımını isteyen, onların yardımıyla **hareket, oluş, kılış** —kısaca, **eylem**— anlatan kelimeler de vardır ki, bunlara **fiil** (eylem) diyoruz.

Fiil, iş demektir. Böyle olunca, fiil diyeceğimiz bir kelimede:

1) **İş**'i gösteren bir öğenin bulunması gerekir: **Git-, oku-...**

2) **İş**'in yapıldığı **zamanı** ya da yapılma **biçimini** gösteren bir öğenin bulunması gerekir: Git**ti**, oku**yacak**, giyi**nin**, çalış**malı**...

3) **İş**'i **yapanı gösteren** bir öğenin bulunması gerekir: Git**tim**, oku**ruz**, geliyor**sunuz**...

Bu duruma göre, fiili şöyle tanımlayabiliriz: **Fiil, varlıkların yaptıkları işleri zamana, biçime** (= tarz) **ve kişiye bağlayarak anlatan kelimedir.**

Her fiil, bulunduğu cümlenin temelidir.

Her fiilde **eylem, zaman** ya da **biçim, kişi kavramları** kaynaşmış bir halde bulunurlar. Örneğin, **döndürdüm, bakmalısın** fiillerinde:

a) **Eylem kavramlarını** gösteren kök ya da gövdeler **döndür-, bak-**'tır.

b) **Zaman** ya da **biçim kavramlarını** gösteren ekler, **-dü** (geçmiş zaman), **-malı** (gereklik, tarz) dır.

c) **Kişi kavramı** gösteren ekler, **-m** (birinci tekil kişi), **-sın** (ikinci tekil kişi) dir.

181. Mastar, fiil kök ya da gövdelerinin —yani, eylem anlatan bölümlerinin— **-mek** ekini almış biçimidir: Git**mek**, koş**mak**, selamla**mak**...

Mastar eki olan **-mek** atıldıktan sonra geriye kalan öğe, fiilin eylem bildiren kök ya da gövde bölümüdür: **Gel-, okut-, okutabil-**... gibi.

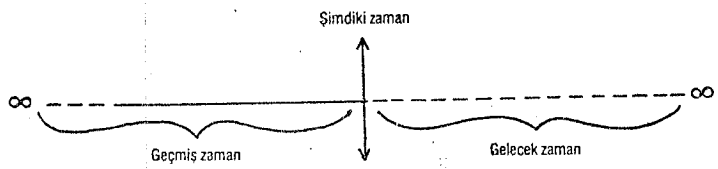
Yazıda, çoğu kez, mastar eki küçük bir çizgi ile gösterilir: **Git-, otur-, konuşabil-**... gibi (Bk. 60/b).

FİİLLERDE ZAMAN

182. Sözlük anlamında **zaman**, zihnimizin yarattığı, başı ve sonu olmayan soyut bir süre kavramıdır. Bunu bir şema ile şöyle gösterebiliriz:

Dilbilgisinde terim olarak **zaman** denince, akla, **eylemin yapılmakta olduğunu, yapıldığını, yapılacağını haber veren** soyut süre kavramı gelir. Onu da şöyle bir şema ile gösterebiliriz:

Bu şemaya göre, eylemin yapılmakta olduğunu bildiren soyut süre **şimdiki zaman**, eylemin yapılmış olduğunu bildiren soyut süre **geçmiş zaman**, eylemin yapılacağını gösteren soyut süre ise **gelecek zaman**dır. Bunlar, dilbilgisinde üç **ana zaman**dır. Bu üç ana zamandan geçmiş zaman **eylemin yapıldığını ya kesin, ya da şüpheli olarak bildireceğine** göre, onu iki anlamlı bir geçmiş zaman olarak benimseyebiliriz. Bundan başka geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları kapsayan bir de **her zaman** ya da **geniş zaman** vardır. Bu duruma göre, biz, her eylemi bu beş zamana bağlayabileceğiz demektir.

FİİLLERDE BİÇİM

183. Fiillerde **biçim**, işin **yapılışını** gösterir. Bu yapılış bir **bildirme**, bir **istek**, bir **dilek-şart**, bir **gereklik**, bir **emir** ile ilgili olarak **olumlu, olumsuz, olumlu-soru, olumsuz-soru** biçimlerinde olabilir: Gide**lim** (olumlu istek) - oku**malıyız** (olumlu gereklik) - **koşma!** (olumsuz emir) - **gidemez miyiz?** (yeterliğin geniş zamanının olumsuz-sorusu) - **bilecek mi?** (gelecek zamanın olumlu-sorusu)... gibi.

FİİLLERDE KİŞİ

184. Fiillerde kişi, eylemi yapan varlıktır. Cümle konusunda eylemi yapan varlığa **özne deriz** (Bk. 384).

Fiillerde üç türlü kişi vardır:

a) Birinci kişi (= konuşan ya da konuşanlar; söz söyleyen ya da söz söyleyenler),

b) İkinci kişi (= kendisine söz söylenen kişi ya da kişiler),

c) Üçüncü kişi (= kendisinden söz edilen, sözü geçen kişi ya da kişiler).

Fiillerde birinci ve ikinci kişiler **ben, sen, biz, siz** zamirleridir; bu zamirlerin dışında başka varlık adı olamazlar. Üçüncü kişiler ise ya **o** ve **onlar** zamirleri, ya da **soyut** ve **somut bir isimdirler: (O** ya da **haber) geldi; (Onlar** ya da **işçiler) geldiler**... gibi.

185. Kişi zamirlerinin yerlerini tutmak üzere, fiillere birtakım ekler ulanır. Bu ekler, ünlüler uyumuna göre ulanır ve eylemin hangi kişice yapıldığını gösterirler. Bugün, Türkçe'de üç tip kişi eki bulunmaktadır:

		I. tip	II. tip	III. tip
Tekil	**I.** kişi ekleri :	**-im**	**-m**	—
»	**II.** » » :	**-sin**	**-n**	—
»	**III.** » » :	—	—	**-sin**
Çoğul	**I.** » » :	**-iz, -lim**	**-k**	—
»	**II.** » » :	**-siniz**	**-niz**	**-in, -iniz**
»	**III.** » » :	**-ler**	**-ler**	**-sinler**

Yukarda görüldüğü üzere, fiil kök ya da gövdesine —**emir kipi dışında**— zaman ya da bizim ekleri ulandığı zaman, o fiilin üçüncü tekil kişisi elde edilmiş olur. Bizden herhangi bir fiilin filanca kalıbı istenildiği zaman, yalnızca, üçüncü tekil kişisi ile yanıt veririz; o fiilin çekimini yapmadıkça öbür kişilerini söylemeyiz. Bu, bir dilbilgisi geleneği gibidir.

186. Eski Türkçe'de, -di'li geçmiş ve emir kipleri dışındaki bütün fiillerde, birinci tip kişi ekleri yerine, kişi zamirleri kullanılırdı: «Gelür **men** (ben) - gelür **sen** - gelür **ol** - gelür **biz** - gelür **siz** - gelür **olar**». Sonradan eski Türkçe'de üçüncü tekil kişide **ol**'un; üçüncü çoğul kişide de **olar**'daki **o**'nun eridiğini görüyoruz.

Anadolu Türkçesi'nin ilk zamanlarında birinci tip kişi ekleri ise şöyledir:

a) **I. tekil kişi** ekleri: **-ven (-venin), -vem, -em, -in, -n:**
«Dimez**ven** âleme sultan olayım
Kapunda kemterin derban olayım» (Lâmiî).
.....
«Garip idim ana ulaşur**venin**» (Muhammediye).
.....
«Men sana bu ağaçla yemek pişüririn» (Dede Korkut).
.....
«Beli Hanum, bulasıy**am**» (Dede Korkut).

b) **II. tekil kişi** ekleri: **-sin (-siñ):**
«Geçmiş menüm günümi ne añdurur**sın**» (Dede Korkut).

c) **III. tekil kişi** ekleri: (Bugünkü gibi yoktur).

ç) **I. çoğul kişi** ekleri: (Ünlüsü yuvarlak olarak) **-vüz, üz:**
«Kim bu yola anuniyle gide**vüz**
Padişahsız nice bir sabr ide**vüz**» (Gülşehrî).

d) **II. çoğul kişi** ekleri: **-siz:**
«Meni seven yiğitlerim ne turur**sız**?» (Dede Korkut).

e) **III. çoğul kişi** ekleri: **-ler:**

Bu tip kişi eklerinin küçük ünlü uyumuna bağlanışları, Osmanlı Türkçesi çağlarında başlamıştır.

187. İkinci tip kişi ekleri, eski Türkçe'de şöyledir:

a) **I. tekil kişi** eki: **-m** (bugünkü gibidir).
b) **II.** » » » : **-ñ** (aşağı yukarı bugünkü gibidir).
c) **III.** » » » : —
ç) **I. çoğul** » » : **-miz** (bugünkünden farklıdır).
«İnim Kül Tigin birle sözleş**timiz**» (Orhun).
d) **II. çoğul kişi** eki: **-ñiz** (aşağı yukarı bugünkü gibidir).
e) **III.** » » » : **-ler** (bugünkü gibidir).

Bu ekler, eski Türkçe'de sadece -di'li geçmiş zamanın çekiminde kullanılırdı. Anadolu Türkçesi'nde ise dilek-şart kipinde de kullanılmaya başlanmıştır. I. çoğul kişinin **k** biçimine gelişi, Anadolu Türkçesi çağlarındadır.

188. Üçüncü tip kişi ekleri, eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde şöyledir:

a) **III. tekil kişi** eki: **-e** (istek ekinin üçüncü tekil kişisi gibidir):
«Ol öyle âdem değildir kim sana görüne dedi» (Dede Korkut).

b) **II. çoğul kişi** eki: **-iñ, -ñ:**
«Bezirgânlar, varı**ñ**, ıklim ara**ñ**» (Dede Korkut).

c) **III. çoğul kişi** eki: **-sinler** (bugünkü gibidir).

Bu tip kişi eklerinin küçük ünlü uyumuna bağlanışları, Osmanlı Türkçesi çağlarında başlamıştır.

Fiil Kipleri

189. Kip, fiil kök ya da gövdelerinin —zaman ve biçimlere göre— türlü morfemlerle, yani eklerle girdikleri kalıplara denir: **Geldi** (= gel fiil kökü, **-di** morfemiyle bir zaman kalıbına dökülmüştür; **geldi,** geçmiş zaman kipindedir) - git-**sin** (= git fiil kökü, **-sin** morfemiyle bir biçim kalıbına dökülmüştür; **gitsin,** emir kipindedir)... vb.

190. Türkçe'de bütün fiiller, iki büyük kipte toplanırlar:

a) **Bildirme kipleri,**
b) **Dilek kipleri.**

Bildirme Kipleri:

191. Bildirme kipleri, bir eylemin yapıldığını, yapılmakta olduğunu, yapılacağını **bildiren** kiplerdir.

Bildirme kiplerinin ekleri, fiil kök ya da gövdelerini —**zaman kavramı** kazandırarak— biçimlendirirler (Bk. 63/a). Bu ekler şunlardır: **-di, -miş, -(i)yor, -ecek, -()r.**

Bildirme kipleri, beşe ayrılırlar:

a) **-di'li** geçmiş zaman,
b) **-miş'li** geçmiş zaman,
c) **Şimdiki** zaman,
ç) **Gelecek** zaman,
d) **Geniş** zaman.

Dilek Kipleri:

192. Dilek kipleri, istenilen ya da tasarlanan bir eylemi anlatan kiplerdir (Bk. 63/a). Bu kiplerde açık bir **zaman** anlamı yoktur.

Dilek kiplerinin ekleri şunlardır: **-meli, -e, -se, -sin.**

Dilek kipleri, dörde ayrılırlar:

a) **Gereklik** kipi,
b) **İstek** kipi,
c) **Dilek-şart** kipi,
ç) **Emir** kipi.

Fiil Çekimi:

193. Fiil çekimi, zaman, biçim ve kişi eki almış fiil kök ya da gövdelerinin kişi sırasına göre biçimlenmelerine denir: **Yazıyorum, yazıyorsun, yazıyor, yazıyoruz, yazıyorsunuz, yazıyorlar...** gibi.

Olumluluk - Olumsuzluk:

194. Fiillerde olumluluk, olumsuzluk. — Eylemin yapıldığını anlatan fiil biçimine **olumlu fiil** denir: **Gittim, gezdik, okuyalım, gel...** gibi.

Eylemin yapılmadığını anlatan fiil biçimine **olumsuz fiil** denir: **Gitmedim, gezmedik, okumayalım, gelme...** gibi.

Olumlu bir fiili olumsuz yapmak için, o fiilin kök ya da gövdesine —ünlüler uyumuna göre— **-me-** ulanır. Olumsuzluk eki olan **-me-,** vurguyu kendinden önceki heceye aktarır; kendisi vurgusuz kalır (Bk. 53/1).

Olumsuzluk eki, eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde gene **-me-**'dir: **İrmezim** (= ermem) - **olmasayidi** (= olmasaydı) - **görmemiş** ola...

195. Fiillerin soru biçimleri, eylemin yapılıp yapılmadığını soran biçimleridir. Bir fiilin soru biçimi, ünlüler uyumuna göre, **mi** edatıyla yapılır; kendinden önceki kelimeden her zaman ayrı yazılır; ancak, büyük ve küçük ünlü uyumlarına bağlı kalır (Bk. 25, 27): Okuyor **mu?** - geldi **mi?** - yazacak **mısınız?** - okuyalım **mı?** - görmüşler **mi?...** gibi. **mi** edatı, vurguyu kendinden önceki heceye aktarır; kendisi vurgusuz kalır (Bk. 53/i).

Soru Edatı:

a) **-miş'li** geçmiş, şimdiki, geniş, gelecek zamanlarda ve gereklik kipinde kişi ekinden önce gelir: Okumuş **muyum?** - geliyor **musun?** - gelir **miyiz?** - gelecek **misiniz?** - gelmeli **miyim?...** gibi.

b) **-di'li** geçmiş zaman ile istek, dilek-şart kiplerinde kişi eklerinden sonra gelir: Geldik **mi?** - okuyalım **mı?** - oynasam **mı?** gibi.

c) Bütün fiillerin üçüncü tekil ve çoğul kişilerinde hep sonda bulunur: Gelecek **mi?** - okusunlar **mı?** gibi.

mi edatını, eski Türkçe'de **mü, mı** biçimlerinde görüyoruz:

«Alp Er Toña **öldi mü?** Isız ajun **kaldı mu?** (Divan).

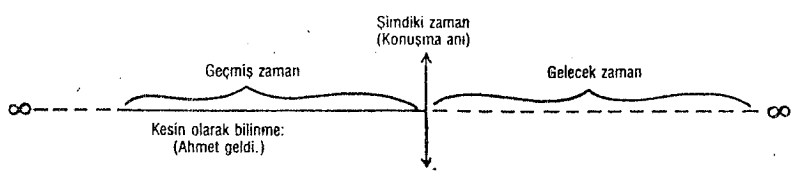
mi edatı, Anadolu Türkçesi'nde yazımda **mi (mı)** biçimindedir:

«Olunur **mı** lûtfu tâbir ne hoş istihâredir bu» (Nailî).

BİLDİRME KİPLERİ

196. -di'li Geçmiş Zaman:

A) Anlamı: 1) Eylemin konuşma anından önce yapıldığını, 2) Konuşanın, eylemin yapılıp bittiğini **kesin olarak bildiğini** bildirir: «Ahmet **geldi**»... gibi.

B) Yapılışı: Bugün, fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre— **-di** getirilerek yapılır: **Geldi - aldı - güldü - okudu - gitti - attı - küstü - tuttu...** gibi -di'li geçmiş zaman, II. tip kişi eki alır.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Geldim, geldin, geldi, geldik, geldiniz, geldiler.

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmedim, gelmedin, gelmedi, gelmedik, gelmediniz, gelmediler.

c) **Olumlu soru biçimi:** Geldim mi?, geldin mi?, geldi mi?, geldik mi?, geldiniz mi?, geldiler mi?

ç) **Olumsuz soru biçimi:** Gelmedim mi?, gelmedin mi?, gelmedi mi?, gelmedik mi?, gelmediniz mi?, gelmediler mi?

Ç) **Özel Kullanılışları: -di**'li geçmiş zamanın olumlu ve olumsuz biçimleri **sıfat** (sıfat fiil, ortaç) olarak kullanılabilir: **Bildik** (kimse) - **okunmadık** (kitap)... gibi (Bk. 151).

a) **-di**'li geçmiş zamanın soru biçimi, ya da sorulu ve sorusuz biçimlerinin yinelenmesi **artçıl ulaç** (bağ-fiil) olarak kullanılabilir: «Ahmet **geldi mi (geldi mi geldi)** bana haber veriniz» - Sen **gittin** mi (ya da **gittin mi gittin**) ev altüst olacak»... gibi (Bk. 323, 410/C).

b) **-di**'li geçmiş zamanlı bir fiilin aynı kişinin **olumlu ve olumsuz** biçimleri art arda gelirse o eylem **«henüz tamam olmak üzere, daha tamam olmadan»** anlamını kazanmış olur: «İçeri **girdim girmedim** karşıma bu adam çıktı.» gibi.

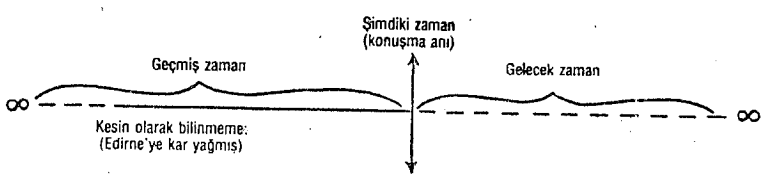
c) **-di**'li geçmiş zamandan sonra **sanmak, saymak** (= addetmek), **bilmek** (= sanmak) gibi kesin yargılara dayanmayan fiillerden biri gelirse, **-di**'li geçmiş zaman **-diği** ortacı gibi düşünülmüş olur: «O, dersini **bildi sanıyor»** (= onun dersini **bildiğini** sanıyor); «Sen onu yendin say (= yendiğini say) (Bk. 297).

D) **Eski Yapılışı:** Eski Türkçe'de fiil kök ya da gövdelerine, yalnızca, **-di, -dı, -ti, -tı** biçimleri ulanmaktaydı: **Tiledi** (= diledi) **boldı** (= oldu) - **öldi** (= öldü) - **açtı** - **yarattı, tapdı**... gibi.

Anadolu Türkçesi'nde -di'li geçmiş ekinin bugünkü biçimleri (-di, -dı, -dü, -du, -ti, -tı, -tü, -tu) oluşmuştur.

197. -miş'li Geçmiş Zaman:

A) **Anlamı:** 1) Eylemin konuşma anından önce yapıldığını, 2) Konuşanın, eylemin yapılıp bittiğini **kesin** olarak bilmediğini, ya başkasından işittiğini, ya da sonradan farkına vardığını haber verir: «Japonya'da gene bir zelzele **olmuş»** - «Eyvah, saçlarım **ağarmış»**... gibi.

B) **Yapılışı:** Fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— **-miş** eki getirilerek yapılır: **Gitmiş** - **bıkmış** - **görmüş** - **vurmuş**... gibi. -miş'li geçmiş zaman, I. tip kişi eki alır.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gelmişim, gelmişsin, gelmiş, gelmişiz, gelmişsiniz, gelmişler.

N o t : Bugün, **gelmişin, gelmişik, gelmişiniz** demek ve yazmak yanlıştır.

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmemişim, gelmemişsin, gelmemiş, gelmemişiz, gelmemişsiniz, gelmemişler.

c) **Olumlu-soru biçimi:** Gelmiş miyim?, gelmiş misin?, gelmiş mi?, gelmiş miyiz?, gelmiş misiniz?, gelmişler mi?

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gelmemiş miyim?, gelmemiş misin?, gelmemiş mi?, gelmemiş miyiz?, gelmemiş misiniz?, gelmemişler mi?

Ç) **Özel kullanılışları:** 1) **Öğünme** anlatır: «Biz, senin gibileri çok **görmüşüz»**, 2) **Küçümseme** anlatır: «Üstelik bir de üniversiteden **çıkmış»**, 3) **Olmazlığı** anlatır: «Portakal büyüklüğünde dolu **görmüş»**, 4) -dir eki ulandığı zaman, ya **kesinlik**, ya da **olasılık** anlatır: «Hakim: "Bu suçluya on yıl hapis cezası **verilmiştir**" dedi» - «Şimdi bizim memlekette yağmurlar **başlamıştır»** - «Şimdi sen, pencerenin önüne **oturmuşsundur**. Hep birlikte duaya **başlamışsınızdır»**, 5) Üçüncü tekil kişinin olumlu ve olumsuz biçimleri **sıfat** gibi kullanılabilir: **Okumuş** (adam) - **görmemiş** (kimseler)... gibi, 6) **-miş**'li geçmiş zamandan sonra **sanmak, saymak** (= addetmek), **ummak, bilmek** (= sanmak)... gibi kesin yargılara dayanmayan fiillerden biri gelirse, **-miş**'li geçmiş zaman **-diği** ortacı gibi düşünülmüş olur: «O, borcunu **vermiş biliyor»** (Bk. 151, 296, 410/Ç, 414/B).

D) **Eski yapılış ve kullanılışı:** Eski Türkçe ve Anadolu Türkçesi'ndeki kullanılışı ile bugünkü kullanılışı arasında önemli bir ayrılık yoktur.

198. Şimdiki Zaman:

A) **Anlamı:** Genellikle, eylemin, konuşma anında yapılmakta olduğunu ya da yapılmaya başlanacağını bildirir: **Geliyorum** (= ben bu sözü söylerken **gelme** eylemini yapmakta olduğumu ya da yapmaya başlayacağımı haber veriyorum).

B) **Yapılışı:** 1) Fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna aykırı olarak— **-yor** eki ulanarak yapılır: Gel-(i)**yor** - oku-**yor** - gör(ü)**yor** - yat-ı(ı)**yor**... vb., 2) **-yor** eki, fiil kök ya da gövdelerinin sonundaki geniş-düz ünlüleri daraltır: Dinle'den dinl**iyor** - ağla'dan ağl**ıyor** - sevme'den sevm**iyor**... vb., 3) Fiil kök ya da gövdelerinin sonlarındaki geniş-düz

ünlüler, **iki yuvarlak** arasında kaldıkları zaman, dar-yuvarlak olurlar: Sürükle-: **sürüklüyor** - okunma-: **okunmuyor** - görünme-: **görünmüyor**... vb. Şimdiki zaman, I. tip kişi eki alır.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Bakıyorum, bakıyorsun, bakıyor, bakıyoruz, bakıyorsunuz, bakıyorlar.

b) Olumsuz biçimi: Bakmıyorum, bakmıyorsun, bakmıyor, bakmıyoruz, bakmıyorsunuz, bakmıyorlar.

c) Olumlu-soru biçimi: Bakıyor muyum?, bakıyor musun?, bakıyor mu?, bakıyor muyuz?, bakıyor musunuz?, bakıyorlar mı?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Bakmıyor muyum?, bakmıyor musun?, bakmıyor mu?, bakmıyor muyuz?, bakmıyor musunuz?, bakmıyorlar mı?

Ç) Özel Kullanılışları: 1) **Gelecek** zaman anlamı verebilir: «Bu hazırlık neye? - Bursa'ya **gidiyoruz** (= gideceğiz)», 2) **Alışkanlık** anlatır: «Bu yaşta sigara **içiyor»**, 3) **-di**'li geçmiş zaman anlamı verebilir: «(Bir olay özetlenirken:) Feride, evden **çıkıyor**, saçakların altından, hiç etrafına bakmadan **yürüyor**, doğru Munise'nin evine **koşuyor»**, 4) **-dir** eki ulandığı zaman, **tahmin** anlatır: «Şimdi siz, pencerenin önünde oturup beni **bekliyorsunuzdur**. Sokaktan çocuk sesleri **yükseliyordur»**, 5) **-mekte** biçimi de **şimdiki zaman** anlamı verir: (Şimdi) **okuyorum** ya da **okumaktayım**... Fakat **-yor**'lu şimdiki zaman, kimi kez eylemin başlamadığını, **-mekte**'li şimdiki zaman ise eylemin kesin olarak başladığını gösterir ki bu, önemli bir ayrılıktır: «Saat üçte **gidiyorum»** denildiği halde «saat üçte **gitmekteyim»** denemez (Bk. 410/A, 414/A), 6) Şimdiki zamandan sonra **sanmak, saymak** (= addetmek), **bilmek** (= sanmak) gibi kesin yargılara dayanmayan fiillerden biri gelirse, şimdiki zaman **-mekte olduğu** ya da **-eceği** ortacı gibi düşünülmüş olur: «Biz, seni İstanbul'a **gidiyor biliyorduk»** gibi, 7) Olumsuz soru biçiminin, kimi kez, artçıl ulaç olarak kullanıldığını görüyoruz: «Onu **görmüyor muyum** tüylerim diken diken oluyor» (Bk. 322), 8) Şimdiki zamanın tekrarlı biçimi, kimi, **kızgın bir itiraz** anlamı verebilir: «**Çalışıyor çalışıyor**, oysaki eline kitap bile aldığı yok...» vb.

D) Eski Yapılışı ve Kullanılışı: Eski Türkçe'de **-yor** ekini bir ek olarak değil, bileşik fiil yapan bir **yardımcı fiil** olarak görüyoruz: «Bu didüğü Osman neslidür, işde sürilüp **gide yorır»** (Dede Korkut). Buradaki **git-**, temel fiildir; buna **-e** istek kipi eki getirildikten sonra **yorımak** ya da **yormak** (= yürümek) mastarının geniş zamanı olan **yorır** getirilmiş ve bileşik fiil yapılmıştır.

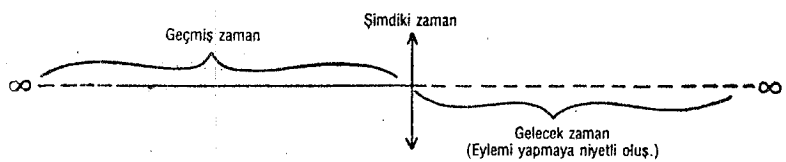
Osmanlıca'da **yorır**'daki **ır** hecesi, tıpkı **uşol**'un **şol, durur**'un **dur, cuma ertesi**'nin **cumartesi** oluşlarında gördüğümüz **hece binişmesi** (haplologie) gibi, **-yor** hecesinde toplanıp büzülmüş ve temel fiile ulanan **-e** istek eki ise ünsüzle sonuçlanan fiil kök ya da gövdelerine **ı i u ü** biçimlerinde yardımcı ses görevini görmeye başlamıştır: Gel-(i)**yor** - dal-(ı)**yor** - gül-(ü)**yor** - vur-(u)**yor**. (Bk. 23/2).

Eski Türkçe'de şimdiki zaman ile geniş zamanın birbiri yerine kullanıldıklarına sık sık rastlamaktayız: «Çoban, ağacı arkasına almış **gelür** (= geliyor)» (Dede Korkut).

199. Gelecek Zaman:

A) Anlamı: 1) Eylemin konuşma anından sonra yapılacağını, 2) Sonsuzluğa uzanan bir gelecek zamanın herhangi bir anında bir eylemi **yapmaya niyetli oluşu** bildirir: «Eve **gideceğim** (= gitme eylemini, bu sözün söylendiği andan sonra **yapmaya niyetli olduğunu** bildiriyorum).

Bunun şeması şöyledir:

B) Yapılışı: Fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— **-ecek** eki ulanarak yapılır: Gel-**ecek**, al-**acak**... vb. Fiil kök ya da gövdesinin sonu bir ünlü ile bitiyorsa, araya **y** kaynaştırma harfi girer: Di-(y)**ecek**, oku-(y)**acak**... vb. Fiil kök ya da gövdelerinin sonunda geniş-düz (a, e) varsa, bunlar yazımda olduğu gibi kalır; ama, konuşmada ve okumada a, ı; e de i olur: Ağla-(y)acak yazarız, ağlı-(y)acak diye okuruz. Gelme-(y)ecek diye yazarız; gelmi-(y)ecek diye okuruz.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gideceğim, gideceksin, gidecek, gideceğiz, gideceksiniz, gidecekler.

b) Olumsuz biçimi: Gitmeyeceğim, gitmeyeceksin, gitmeyecek, gitmeyeceğiz, gitmeyeceksiniz, gitmeyecekler.

c) Olumlu-soru biçimi: Gidecek miyim?, gidecek misin?, gidecek mi?, gidecek miyiz, gidecek misiniz?, gidecekler mi?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gitmeyecek miyim?, gitmeyecek misin?, gitmeyecek mi?, gitmeyecek miyiz?, gitmeyecek misiniz?, gitmeyecekler mi?

Ç) Özel Kullanılışları: 1) Gelecek zaman, kimi kez, eylemin gelecekte yapılması **gerektiğini** bildirir: «Sigara içmekten vazgeçeceksin», 2) Üçüncü tekil kişisi, çoğu kez, **sıfat gibi** kullanılır: «**Akacak** kan, damarda durmaz» (Bk. 151), 3) **Olmak** mastarının gelecek zamanının III. tekil kişisi çoğunlukla, **olasılık** anlatır: «Bu gelen, Ahmet **olacak**», 4) Üçüncü tekil kişisine **-dir** eki ulandığı durumlarda, çoğu kez, **kesinlik** anlatır: «**Doğacaktır** sana va'dettiği günler Hakkın» (M. A. Ersoy), 5) İkinci tekil ve çoğul kişilerine ulandığı zaman, **olasılık** ve **oranlama** anlatır: «Şu anda, mektubumu gözyaşlarıyla **okuyacaksındır (okuyacaksınızdır)**» (Bk. 410/B, 414/Ç), 6) Gelecek zamandan sonra **sanmak, saymak** (= addetmek), **bilmek** (= sanmak) gibi kesin yargılara dayanmayan fiillerden biri gelirse, gelecek zaman **-eceği** ortacı gibi düşünülmüş olur: «Ben, bu sorunu **çözemeyeceğim sanmıştım**» (Bk. 295), 7) Gelecek zamanın olumlu ya da olumsuz biçimlerinin yinelenmesi **ısrar** bildirir: «Ben, bu okula **gitmeyeceğim, gitmeyeceğim!** deyip ayak diredi»... vb.

D) Eski Yapılışı ve Kullanılışı: Eski Türkçe'de **-ecek** eki yerine **-gey** (-gay) görülür: Bitî-**gey** (= yazacak), oku**gay** (= okuyacak) - kılma**gay** (= yapmayacak) - sen bol**gay** sen (= olacaksın) - köyme**gey** (= yanmayacak)... vb. **-gey** (-gay) ekinin **-ge** (**-ga**)olarak kullanıldığına da rastlıyoruz: «Kölge **bolgam** (= gölge olacağım) gibi.

Anadolu Türkçesi'nin ilk zamanlarında **-ecek** eki yerine, fiil kök ya da gövdelerine **-iser** (-ısar) ekinin ulandığını görmekteyiz: «Hayrım şerrim yazılısar, ömrüm ipi üzüliser» (Yunus Emre). Osmanlı Türkçesi çağlarında bu ek, **-ecek** biçiminde yaygınlaşmaya başlıyor.

Bundan başka, Anadolu Türkçesi'nde —ünlüler uyumuna göre ulanan— **-esi** ekini de görüyoruz ki, bu ek, eskiden olduğu gibi bugün de kullanılmaktadır: «Dede Korkut: Beli Hanım **bulasıyam**, dedi» - «Ne kapı vardır **giresi**, ne nimet vardır **yiyesi**» (Yunus Emre) - «Sizi çok **göresim** geliyordu ama, nidersin?» (Yahya Kemal)... vb.

200. Geniş Zaman:

A) Anlamı: Geniş zaman, eylemin **başlayıp devam ettiğini ve edeceğini** gösterir. Geniş zamanda, hiçbir **sınırlama** ve **kesinlik** yoktur; geçmiş, şimdiki ve gelecek zamanları içine alan bir zamandır.

Geniş zaman, en çok, gelecek ve şimdiki zamanlar yerine kullanılır.

B) Yapılışı: Eki **-r**'dir. Bugün, fiil kök ya da gövdelerine ulanışı şöyledir:

1) Ünlü ile biten bir ve daha çok heceli fiil kök ya da gövdelerine **-r** olarak ulanır: **De-r, ye-r, ağla-r, dinle-r, çalkala-r...** gibi.

2) Ünsüzle biten iki ve ikiden çok heceli fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— **-(i)r** biçiminde ulanır: **Bulan-(ı)r, bırak-(ı)r, gönder-(i)r, ağlatıl-(ı)r, görül-(ü)r, tokuş-(u)r...** gibi.

3) Ünsüzle biten bir heceli fiil köklerinin birçoğuna —ünlüler uyumuna göre— **-(e)r** biçiminde ulanır: **Biç-(e)r, koş-(a)r, kan-(a)r, tüt-(e)r, ölç-(e)r, sürt-(e)r, kork-(a)r...** gibi.

Sonu **l n r** ünsüzleriyle biten bir heceli on beş tane kadar fiil kök ya da gövdesine de —ünlüler uyumuna göre— **-(i)r** biçiminde ulanır: **Gel-(i)r, bil-(i)r, al-(ı)r, kal-(ı)r, öl-(ü)r, ol-(u)r, bul-(u)r, den-(i)r, yen-(i)r, san-(ı)r, ver-(i)r, var-(ı)r, dur-(u)r, vur-(u)r, gör-(ü)r...** gibi. Geniş zaman, olumsuz I. tekil kişi dışında, I. tip kişi eki alır.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Benzerim, benzersin, benzer, benzeriz, benzersiniz, benzerler.

b) Olumsuz biçimi: Benzemem, benzemezsin, benzemez, benzemeyiz, benzemezsiniz, benzemezler.

c) Olumlu-soru biçimi: Benzer miyim?, benzer misin?, benzer mi?, benzer miyiz?, benzer misiniz?, benzerler mi?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Benzemez miyim?, benzemez misin?, benzemez mi?, benzemez miyiz?, benzemez misiniz?, benzemezler mi?

Geniş zamanın **olumsuzu,** bugün, öbür zamanların ve kiplerin olumsuzlarına göre, çok ayrı yapıdadır: Birinci tekil ve çoğul kişilerde olumsuzluk, **-me** biçiminde; öbür kişilerde ise **-mez** biçimindedir. Bununla birlikte, eskiden **sormas men** biçiminde kullanıldığına da rastlıyoruz. Bu durum bize, **-s** ya da **-z**'nin sonradan düştüğünü ve **-me**'nin hem **olumsuzluk,** hem de **zaman** bildirme görevini kendi üstüne aldığını göstermektedir. Geniş zaman eki r'dir. Ama II. ve III. tekil ve çoğul kişilerinde, bu -r'nin z'ye dönüşmesi dilimizin tarihsel oluşumuna aykırı değildir: Kudur-> kuduz, semir-> semiz... gibi. Geniş zamanda olumsuzluk ekleri —kurala aykırı olarak— vurguyu kendi üzerlerine alırlar (Bk. 53/ı).

Ç) Özel Kullanılışları: 1) Her zaman için **gerçek olan** eylem ve yargıları anlatır: «Bal, bal demekle ağız tatlı **olmaz**» (Türk Atasözü); 2) **Alışkanlık** anlatır: «O, çok sigara **içer**»; 3) Gelecek zaman yerine kullanılacak olursa, **olasılık** sezdirir: «Babam, akşama **gelir**»; 4) **-di**'li geçmiş zaman anlamı verir: «(Bir olay anlatılırken:) Gece yarısı bir çığlık **işitilir,** herkes dışarı **fırlar,** alevleri görünce oraya buraya **koşuşur**»; 5) Soru biçiminde bulunduğu zaman **rica** ya da **inkâr** bildirir: «Bana bir kalem **verir misiniz?**» - «Ben, öyle sözler **söyler miyim?**» (Bk. 505); 6) **Sıfat** olarak kullanılır: **Güler** yüz - **bilir** kişi - kuş **uçmaz,** kervan **geçmez** yol - **okunmaz** yazı (Bk. 151); 7) Üçüncü kişinin olumlu ve olumsuz biçimleri art arda geldiği zaman, **ulaç** (= bağ-fiil) olarak kullanılmış olur: «Sen **gider gitmez** baban geldi»... vb. (Bk. 410/D); 8) Geniş zamandan sonra **sanmak, saymak** (= addetmek), **bilmek** (= sanmak) gibi kesin yargılara dayanmayan fiillerden biri gelirse, geniş za-

man **-eceği** ya da **-diği** ortacı gibi düşünülmüş olur: «O, bu dağa **çıkamaz sanırım.**» - «Ben seni dersine **çalışmazsın bilirdim.**» (Bk. 295); 9) Olumsuz soru biçimi, kimi, artçıl ulaç olarak kullanılır (Bk. 322); 10) Geniş zamanın olumlu ya da olumsuz biçimlerinin yinelenmesi **sürerlik, baştan savmak, kızgın bir itiraz, korku ile karışık bir olasılık, taraflılık** gibi anlamlar verir: «Seyrim **ağlar ağlar** Pîr Sultan deyü.» - **Veririz veririz** paranı; üzülme! - **Çalışır çalışır** diyorlar; hani ya? - Çocuk bu, Allah korusun **düşer düşer!** - Keyfinin kâhyası değilsin ya! **Oturmaz oturmaz!..** vb.

D) Eski Yapılış ve Kullanılışı: Eski Türkçe'de geniş zaman ekleri şunlardır:

1) **-r** biçiminde ulanır: Ağırla-**r**, karga-**r** (= lanetler), ti-**r** (= der)... vb.

2) Büyük ünlü uyumuna göre **-(e)r** biçiminde ulanır: Üçük-**(e)r** (= soluğu kesilir), bak-**(a)r**, kon-**(a)r**, çık-**(a)r**, köm-**(e)r** (= gömer)... vb.

3) Büyük ünlü uyumuna göre **-(ü)r** biçiminde ulanır: Körün-**(ü)r** (= görünür), atış-**(u)r**, bol-**(u)r**, bul-**(u)r**, sevin-**(ü)r**... vb.

Bu eklerin Batı Türkçesi'ne de geçtiğini ve Osmanlıca'nın son çağlarında yavaş yavaş araya giren yapıştırıcı ünlünün bir düzene konulduğunu görüyoruz.

Olumsuzluk eki, eski Türkçe'de **-mes** ya da **-mez** biçimindedir: «Aç ne **yemes**, tok ne **demes**» (Divan) - «Kalın kaz (kaz sürüsü) kılavuzsuz **bolmas**» (Divan) - **Bilmez** men (= bilmem)... gibi.

Geniş zamanın, eskiden, şu zamanlarda ve anlamlarda ya da görevlerde kullanıldığını görmekteyiz: 1) «Tağlardan **aşar** olsa...» (= aşacak olsa — Dede Korkut) - 2) «Ağam Beyrek gideli **içerim** yok» (= içilecek bir şey) (**isim** gibi — Dede Korkut) - 3) «**Adam içmez** sular...» (**sıfat** gibi — Dede Korkut)...

DİLEK KİPLERİ

201. Gereklik Kipi:

A) Anlamı: İstenilen ya da tasarlanan eylemin yapılması **gerekeceğini** bildirir. Belirli bir **zaman** göstermez: «**Bırakmalıyım** (= bırakmam gerekiyor) - **bilmelisiniz** (= bilmeniz gerekmektedir)... vb.

B) Yapılışı: Fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— **-meli** ulanır ve I. tip kişi eki alır.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Bilmeliyim, bilmelisin, bilmeli, bilmeliyiz, bilmelisiniz, bilmeliler.

b) Olumsuz biçimi: Bilmemeliyim, bilmemelisin, bilmemeli, bilmemeliyiz, bilmemelisiniz, bilmemeliler.

c) Olumlu-soru biçimi: Bilmeli miyim?, bilmeli misin?, bilmeli mi?, bilmeli miyiz?, bilmeli misiniz?, bilmeliler mi?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Bilmemeli miyim?, bilmemeli misin?, bilmemeli mi?, bilmemeli miyiz?, bilmemeli misiniz?, bilmemeliler mi?

Ç) Özel Kullanılışı: Üçüncü tekil ya da çoğul kişisine **-dir** koşacı ulanmış biçimi **kesinlik** anlamı verir: «Mutlaka koltuk değneği **kullanmalıdırlar.**» (Peyami Safa) (Bk. 410/G, 414/D).

D) Eski Yapılış ve Kullanılışı: Eski Türkçe ve Anadolu Türkçesi'nde **-meli** yapılı gereklik kipine rastlamıyoruz. Gereklik kipi yerine **-se gerek, -me gerek, -mek gerek** biçimlerinin kullanıldığını görmekteyiz: «Bor **içmese kerek...**» (= şarap içmemeli... — Kutadgu Bilig) - «Ala gözlü kızın otağı **olsa gerek...** Su, kaçan haber **virse gerek.**» (Dede Korkut) - «Eğer ol ceza bir az sana düşerse ana **aldanmak gerekmez.**» (Hoca Mesut) - «... Halis para **kestirmen gereksin.**» (Koçu Bey Risalesi)... vb.

Osmanlıca'da, **-meli** ekine **-melü, -malu** biçimlerinde rastlıyoruz.

Eskiden bu kipin üçüncü tekil kişisinin isim ya da **-ecek** yapılı **ortaç** gibi kullanıldığını, hatta türevleri bulunduğunu görüyoruz: «... Yayak **yürümelü** kişi ise yürümeğe...» (Yâdigâr) - «Ölünce bendesi **olmalı** bir şah-ı cihan buldum.» (Yahya Bey) - «Bak, şu **öldürmelünün** heyetine ve kıyafetine ki...» (Solakzade) - «Mihmah (Ar): ... ve avrat **doğurmalıca** olmak: (= hemen hemen doğuracak hale gelmek).» (Babus-ül-Vâsıt).

202. İstek Kipi:

A) Anlamı: Eylemin yapılmasındaki **isteği** ya da **niyeti** gösterir. İstek kipinde de, **gelecek zaman** kipindeki gibi, **eylemi yapmaya niyet ediş** anlamı vardır: **Gideyim** (= gitmek istiyorum) - **okuyalım** (= okumaya niyet edelim; okumaya davranalım)... vb.

İstek kipinde bir **istek**, bir **dilek** anlamı da bulunduğu için, kalıplaşmış iyi dilek sözleri bu kiple kurulmuştur: **Kolay gele!** - **Uğurlar ola!** - **Rasgele!** - **Hayrola!..** vb.

B) Yapılışı: 1) Fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— **-e** ulanır: Gel-**e**, gid-esin, yaz-alım...

2) Fiil kök ya da gövdesinin sonu ünlü ile bitiyorsa, araya **y** kaynaştırma harfi girer: Yi-**(y)e-yim** - oku-**(y)a-lım**... gibi.

3) **-e** eki, fiil kök ya da gövdelerinin sonundaki geniş-düz ünlüleri (a, e) yazımda olduğu gibi kalır; söyleyişte **a, ı**; **e** de **i** olur: Ağla-(y)a-(y)ım diye yazarız, ağlı-(y)a-(y)ım diye söyleriz; dinle-(y)e-(y)im diye yazarız, dinli-(y)e-(y)im... diye söyleriz. İstek kipi I. tip kişi ekini alır. Yalnız, I. çoğul kişi eki **-lim**'dir (Bk. 185).

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Göreyim, göresin, göre, görelim, göresiniz, göreler.

b) Olumsuz biçimi: Görmeyeyim, görmeyesin, görmeye, görmeyelim, görmeyesiniz, görmeyeler.

c) Olumlu-soru biçimi: Göreyim mi?, göresin mi?, göre mi?, görelim mi?, göresiniz mi?, göreler mi?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Görmeyeyim mi?, görmeyesin mi?, görmeye mi?, görmeyelim mi?, görmeyesiniz mi?, görmeyeler mi?

Bugün, bu kipin ikinci ve üçüncü tekil ya da çoğul kişileri kullanılmaz olmuştur. Onların yerine, emir kipleri **(gör, görün, görünüz, görsün, görsünler)** kullanılmaktadır.

Ç) Özel Kullanılışları: 1) Üçüncü tekil kişisinin aynı fiilde, eşanlamlı ya da zıtanlamlı fiillerde yinelenmesi **ulaç**'ı (= bağ-fiil) oluşturur: **Koşa koşa** gitti - **güle oynaya** geldi - **düşe kalka** gene gidecek (Bk. 310, 410/F); 2) Olumlu ya da olumsuz biçiminin yinelenmesi **ısrar** bildirir: «Sinemaya **gidelim gidelim** diye ağladı durdu...» vb.; 3) Kimi sözlerde geniş zaman yerine kullanılmış olabilir: «Eskiler **alayım!**» - «Aklına **şaşayım!**» gibi.

D) Eski Yapılış ve Kullanılışı: Eski Türkçe'de **-gey (-gay)** in gelecek zaman eki olduğunu söylemiştik (Bk. 199/D). Bu ekin Anadolu Türkçesi'ne **g**'nin düşmesiyle **-e** olarak geçtiği düşünülebilir. Çünkü gerek gelecek zamanda, gerekse istek kipinde **eylemi yapmaya niyet ediş** anlamı bulunmaktadır.

Anadolu Türkçesi'nde bu kipin çekimi şöyledir:

1) Olumlu biçimi: Döneyim (dönem), dönesin, döne, dönelim (dönevüz), dönesüz, döneler.

2) Olumsuz biçimi: Dönmeyeyim (dönmeyem), dönmeyesin, dönmeye, dönmeyelim (dönmiyevüz), dönmeyesiz, dönmeyeler.

«Ey dost ışkın denizine **girem, garkolam, yürüyem»** (Y. Emre).
.....
«Ölümümüz gussasını **yiyelim**
Daima estağfirullahı **diyelim**
Nefse uyup işledik bî-had günah
Bilmeyiz kim ne **kılavuz** yâ İlâh» (S. Çelebi).

203. Dilek-Şart Kipi:

A) Anlamı: 1) Eylemin yapılması **dileğini** bildirir: «Yarım kilo üzüm **alsanız**»... gibi (Bk.410/Ğ).

2) Başka bir eylemin yapılabilmesi için kendi eylemi **şart** olur: «Mektup **yazsa** cevap verirdim»... gibi.

Dilek-şart kipi **şart** bildirdiği zaman, **dilek** anlamı kaybolur.

B) Yapılışı: Fiil kök ya da gövdelerine —ünlüler uyumuna göre— **-se** ulanarak yapılır: Gel-**se**, oku-**sam**... gibi. Dilek-şart kipi, II. tip kişi ekini alır.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Dursam, dursan, dursa, dursak, dursanız, dursalar.

b) Olumsuz biçimi: Durmasam, durmasan, durmasa, durmasak, durmasanız, durmasalar.

c) Olumlu-soru biçimi: Dursam mı?, dursan mı?, dursa mı?, dursak mı?, dursanız mı?, dursalar mı?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Durmasam mı?, durmasan mı?, durmasa mı?, durmasak mı?, durmasanız mı?, durmasalar mı?

Ç) Özel Kullanılışı: 1) Dilek-şart kipinin yinelenmiş biçimi **oranlama** bildirir: «Bu takım, **yese yese**, bir gol yer»... vb. 2) Eylemin olumlu ve olumsuz biçimi **de** bağlacıyla birlikte kullanıldığında, şart anlamının kalktığı, eşitlik ilgisinin güçlendiği görülür: «Ali gitse **de** gitmese **de**.....».

D) Eski Yapılış ve Kullanılışı: Dilek-şart ekinin eski Türkçe'deki biçimi, **-ser, -sar**'dır: «Üze Teñri **basmasar** (= çökmese), asra yir **telinmeser** (= delinmese) Türk budun, iliñin törüñin kem artatı? (= kim bozar?)» (Orhun).

Anadolu Türkçesi'nde ise, bu eki **r**'nin düşmesiyle, **-se** biçiminde görmekteyiz.

204. Emir Kipi:

A) Anlamı: 1) Eylemin yapılmasını **buyurur**; 2) Buyurma olduğu için, kendisinde tam bir **hitap** biçimi vardır; 3) **Emir**de **öğüt vericilik** de bulunduğu için birçok atasözlerimiz ve deyimlerimiz bu kiple kurulmuştur.

B) Yapılışı: Fiil kök ya da gövdelerine getireceğimiz III. tip kişi ekleri, emir kipini oluşturur: Gel- - gel**sin** - gel**in** - gel**iniz** - gel**sinler**...

Bundan başka, bugün, günlük konuşmalarda rastlanan **bilsindi, gelsindi, okuyundu, deyindi, gidindi** biçiminde hitap görevli ve **gereklik** anlamı sezdiren bir emir daha bulunmaktadır. Bunun yapısı iki biçimde düşünülebilir:

1) Türkçe'de **şimdi** anlamına gelen bir **imdi** (emdi) kelimesi vardır. **m**'nin **n**'ye dönmesi ve ünlüler **u**yumuna uymasıyla, **-(y)indi, -(y)ındı, -(y)ündü, -(y)undu** kelimelerinin emir kipinin II. tekil kişisine ulandığı, bu emrin, bu bileşimden oluştuğu düşünülebilir: Gelindi - **oku**yundu - **vu**rundu - **tu**tundu - **gö**ründü, **ağla**yındı... gibi.

2) **Haydi**! (= hadi) anlamına gelen **di**! ile emir kipinin II. ve III. kişilerinin bileşiminden oluştuğu da benimsenebilir: Gelin di! -

okuyun du! - desin di!.. gibi. «Abdullah bin Sebâ'nın gizli fikirlerini halk ne **bilsindi?»** (K. Samancıgil) - «Bu üstünlüğü ortadan kaldırmak, neden mümkün **olmasındı?»** (Ş. Süreyya Aydemir) - «Peki, nasıl bir yol **tutsundu?»** (N. Nadi).

C) **Çekimi:** (Bugün, emir kipinin I. tekil ve çoğul kişilerini göremiyoruz):

a) **Olumlu biçimi:** Düşün, düşünsün, düşünün ya da düşününüz, düşünsünler.

b) **Olumsuz biçimi:** Düşünme, düşünmesin, düşünmeyin ya da düşünmeyiniz, düşünmesinler.

c) **Olumlu-soru biçimi:** Düşünsün mü?, düşünsünler mi?

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Düşünmesin mi?, düşünmesinler mi?

N o t : Fiillerin soru biçimi, **eylemin yapılıp yapılmadığını** sorar. Emir kipinin ikinci tekil ve çoğul kişilerinin soru biçimi, dikkat edilirse, eylemin yapılıp yapılmadığını sormuyor; **anlaşılmayan bir yargıyı** yineletmek istiyor. Örneğin, **düşün mü?** sorusu, **«Ne dedin? Düşün mü dedin?»** anlamındadır. Bu nedenle, yukarda, emir kipinin ikinci tekil ve çoğul kişilerinin soru biçimleri gösterilmemiştir.

Ç) **Özel Kullanılışları:** 1) İkinci tekil kişisi, dualarda **yalvarma** anlatır: «Yârab! Belâ-yı aşk ile **kıl âşnâ beni»** (Fuzulî); 2) İkinci çoğul kişisi **rica** anlatır: **«Buyurun, söyleyin!»** - «Bana şu kravatı **veriniz!»**... gibi; 3) Emir kipinin yerine istek kipinin kullanıldığını görmekteyiz: «Kalkan **paralana**, zırhlar **deline»** (Köroğlu)...gibi (Bk. 410/E); 4) Emir kipinin olumlu ya da olumsuz biçimlerinin yinelenmesi, **sürerlik, itaat** ya da **tehdit** bildirir: **«Otur otur**, bıktım doğrusu!» - «Biz, emir kuluyuz: **Otur! Otur. Kalk! Kalk» - «Alay etsin, etsin;** görür o!»... vb.

D) **Eski Yapılış ve Kullanılışı:** Eski Türkçe'de, Anadolu Türkçesi'nde ve Osmanlıca'nın ilk çağlarında, emir kipinin ikinci tekil kişisinin **-gil (-gıl)** ekiyle birleştiğini ve güçlü bir emir durumuna geldiğini görmekteyiz. Bu eklerdeki ünlülerin her zaman **-i** ya da **-ı** olarak kaldığı görülmektedir. «Berü **gel-gil**, başım bahtı, evim tahtı» (Dede Korkut) - «Alimleri azmaktan **sakla-gıl** (Tebâreke tefsiri). Sonradan bu eklerin kaybolduğunu görmekteyiz.

Üçüncü tekil kişi eki, eski Türkçe'de **-zün, -zun, -sün, -sun**'dur: «Buşı **birzün** (= sadaka versin — Uygurika, IV.-C) - «Av yirde **yürüsün** kulan» (= av yerinde vahşi hayvanlar yürüsün — Oğuz Destanı). Üçüncü tekil kişi ekini Osmanlıca'nın son çağlarında, ünlüler uyumuna göre, **-sin** biçiminde görmekteyiz:

«Hâşâ demem iştiyak **gitsin**
Artsın o safâ firak **gitsin»** (Şeyh Galip)

Emrin ikinci çoğul kişi eki, eski Türkçe'de **-ñ**'dir: «Kök, Dağ, Deñiz, dün sarığa senler **baruñ»** (= Gök, Dağ, Deniz, siz de batıya gidiniz — Oğuz Destanı).

Anadolu Türkçesi'nde **-ñ** ile birlikte **-ñüz** ve **-ñuz** eklerini de görüyoruz: «Bigler, siz **yiñüz, içüñüz»** (Dede Korkut).

«**Sanmañ** bizi kim şîre-i engûr ile mestiz» (Rûhî).

Osmanlıca'nın son çağlarında emrin ikinci çoğul kişi eki —ünlüler uyumuna göre— bugünkü biçimini almıştır.

Emrin üçüncü çoğul kişi eki, eski Türkçe'de **-sünler, -sunlar** biçimlerindedir. Osmanlıca'nın son çağlarında —ünlüler uyumuna göre— bugünkü biçimini almıştır.

Buraya kadar incelenen bildirme ve dilek kipleri, fiillerin **yalın** (= basit) **zamanlarıdır.**

Ek-Fiil

205. Ek-Fiil:

Divanü Lûgat-it-Türk'de **olmak** anlamına gelen **ermek** mastarına rastlıyoruz. Bu mastarın, çağlar boyunca, **yetişmek, gelişmek, olgunlaşmak, erişmek, dokunmak, isabet etmek, ulaşmak, mevcut olmak** gibi anlamlarda kullanılmış olduğunu görmekteyiz.

Ermek mastarı, öteden beri, tek başına kullanılmamış; yapım ekleriyle başka kelimeler de türetmemiştir. Ama, başka kelimelerle birlikte kullanılageldiği için, onları fiilleştirmiş ve böylece kendi anlamı da az çok belirmiştir:

1. «Bunda uçkanlar kuş **köp köp erdi»** (= burada uçan kuşlar **çoktu.** — Oğuz Destanı).
2. «Yağısı **koy teg ermiş»** (= Düşmanı **koyun gibi imiş.** — Orhun).
3. «Kültigin **yok erser** kop **ülteçi ertiğiz»** (= Gültekin **olmasa,** hepiniz **ölecektiniz.** — Orhun).
4. «Kamuğ til **bilir erse...»** (= Her dili **bilir ise...** — Kutadgu Bilig).

Ermek mastarı Batı Türkçesi'ne geçerken **r** düşmüş, **e** de **i** olmuş; böylece, **imek** biçimini almıştır. Bu duruma göre, bu mastarın kökü **i-**'dir. Bugün, kelimelerden ayrı yazıldığı zaman bu fiile **yardımcı fiil,** kelimelere bitişik yazıldığı zaman ek gibi göründüğü için **ek-fiil** demekteyiz.

İmek mastarının dilimizdeki kipleri şunlardır: **Şimdiki** ya da **geniş** zaman, **-di'li geçmiş** zaman, **-miş'li geçmiş** zaman, şart kipi.

Bileşik zamanları da şunlardır: **-di'li geçmişin şartı; -miş'li geçmişin şartı.**

İmek mastarının bir de **i-ken** biçiminde bir ulacı vardır (Bk. 314).

206. Ek-Fiil'in Şimdiki ya da Geniş Zamanı:

A) Anlamı: İsim kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, **varlığın ne durumda bulunmakta olduğunu bildirir,** sözü **bir yargıya** bağlar: Korkaksın - (Ben) öğretmenim - Dünya yuvarlaktır... **vb.**

B) Yapılışı (Ünlüler uyumuna uygun olarak): **-im, -sin, -dir, -iz, -siniz, -dirler.**

Dikkat edilirse, burada **imek** mastarının kökü olan **i-** silinmiştir. Bundan başka, birinci, ikinci tekil ve çoğul kişilerin ekleri, fiillere ulanan **birinci tip kişi eklerinin** aynıdır (Bk. 185).

-dir ile **-dirler**'e gelince, bunların, ek-fiilin çekimi içine girmemesi gerekir. Çünkü **i-** ile **-dir** arasında bir kök benzerliği görülememektedir.

Eski Türkçe'de **turmak** (= durmak) mastarı **ayağa kalkmak, vazgeçmek, kurulmak, yapılmak, karşı durmak, geri durmak, bağlanmak, kendini vermek** anlamlarında kullanılmıştır. Bundan başka, bu mastarın, **tasvirci bir yardımcı fiil** olarak, bir **eylemin** sürekliliğini bildirdiğini de görmekteyiz: **«Közetip turmak»** (= gözetip durmak)... gibi.

Divan'da **turmak** (= durmak) mastarının **tasvirci bir yardımcı fiil** olarak **sürerlik fiili** gibi kullanıldığına örnekler veren cümleler pek çoktur:

«Etil suvın **akar turur,**
Kaya tübi **kakar turur»** (Divan).

«İdil suyu akar durur; kayaların dibini döver durur).

Kaşgarlı Mahmut, **turur** kelimesi üzerinde şu bilgiyi vermektedir: **«Turur,** geçmiş zamanı ve mastarı olmayan gelecek zamanlı bir fiildir. Bu kelime, bir şeyin, söylendiği anda bir yerde **durduğunu** ve **bulunduğunu haber verir. Ol evde turur** denir ki, **o, evde hazırdır, bulunuyor** demektir; bununla **ayağa kalkmak** murat edilmez. Ve yine, **er sökel turur** denir ki, **adam hastadır** demektir. Bu sözle **adam ayağa kalktı** demek istenilmez.» (Cilt III., s. 180-181).

Kaşgarlı Mahmut, **turur** kelimesini **turmak** mastarından ayırmakta ve onun bir **yardımcı fiil** olduğuna işaret etmektedir.

Bu açıklamaya göre, **turur** ve **tururlar, turmak** mastarının geniş zamanının üçüncü tekil ve çoğul kişileridir ve **geniş zaman** gibi **bir sürerlilik** bildiren eklerdir. Batı Türkçesi'ne —**t** ünsüzü d olmak ve ünlüleri de yuvarlak kalarak— **durur** ve **dururlar** biçiminde geçmişler, gitgide ekleşmişlerdir:

«Birdir ol birliğine şek **yok durur**
Gerçi yanlış söyleyenler **çok durur»** (S. Çelebi).

C) Çekimi (isim kök ya da gövdelerinde):

a) Olumlu biçimi: -im, -sin, -dir, -iz, -siniz, -dirler.

b) Olumsuz biçimi: Değilim, değilsin, değil ya da değildir, değiliz, değil**siniz,** değiller ya da değil**dirler.**

c) Olumlu-soru biçimi: miyim?, misin?, midir?, miyiz?, misiniz?, midirler?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Değil miyim?, değil misin?, değil mi ya da değil midir?, değil miyiz?, değil misiniz?, değiller mi? ya da değil midirler?

Ç) Özel Kullanılışları:

1) **-dir** ve **-dirler** isim kök ya da gövdelerine ulanmadıkları zaman, cümlede **kesin bir yargı** bulunur: «Bunlar, yol **işçisi.** Hava **sıcak.** Güneş **yakıcı.** Herkes ter **içinde»**; 2) **-dir** ve **-dirler** isim kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, çoğu kez, **kuvvetli bir olasılık** anlamı verirler: «Bu saatte dükkânlar **kapalıdır;** yol **ıssızdır,** güneş **yakıcıdır»**; 3) İsimlerin çoğul biçimlerine ancak **-dir** ulanır, **-dirler** ulanamaz: «Evler-**dir.** Hırsızlar-**dır»**... gibi. İsimlerin çoğul biçimlerine **-dir** ulandığı zaman, **varlıklar hakkında yargı verilmiş olur:** «Şu gördüğün binalar, bizim **evlerdir** (= ev denen varlıklardır)» - «Bunlar, bizim sınıftaki **çalışkanlardır** (= çalışkan olan kimselerdir)»; 4) İsim kök ya da gövdelerine **-dirler** ulandığı zaman, **nitelikler hakkında yargı verilmiş olur:** «Şu gördüğün binalar **evdirler** (= ev niteliğini taşıyandırlar)» - «Ödevlerini günü gününe yapanlar **çalışkandırlar** (= çalışkan niteliğini taşıyandırlar)»; 5) **-dir** ve **-dirler** isim kök ya da gövdelerine ulandıklarına ya da ulanmadıklarına göre cümlelerde çeşitli anlam ayrılığı görülür:

— Çocuklar (ya da çocuk) nerde?
— **Okulda** (= okulda bulunuşu bildiren **kesin yargı**).
— Çocuklar (ya da çocuk) nerde?
— **Okuldalar** (= okulda bulunanların sayısını ya da okulda bulunana karşı saygıyı belirterek **kesin yargı**).
— Çocuklar nerde?
— **Okullarda** (= birden çok okulda bulunuşu bildiren **kesin yargı**).
— Çocuklar (ya da çocuk) nerde?
— **Okuldadırlar** (= kimi kez **kesin yargı,** kimi kez **olasılık**).
— Çocuklar nerde?
— **Okuldalardır** (= **olasılık**).

.....

«Bizler, bilgiçlik taslayarak her sabah akıl dağıtmaktayızdır.» (olası bir alışkanlık.) (A. Nesin).

6) **-dir** ile oluşmuş kalıp-sözler de vardır: «Kahvehanelerde bir ejderha **sözüdür** gidiyor.» (H. R. Gürpınar).

D) Eski biçimi: Ek-fiilin geniş zamanına eski Türkçe'de çeşitli biçimlerde rastlıyoruz: «Siz yalnuklarnın begi-siz. Sıgunlar begi men» (= Siz, insanlar beyisiniz; geyikler beyi ben(im) — Uygurika) - «Men

Magrip Sultanınıñ ilçisi turur men» — (Miftah) - «Men ilçi degül men» — (Miftah)... vb.

207. Ek-Fiil'in -di'li Geçmiş Zamanı:

A) Anlamı: 1) **İsim** kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, **varlığın geçmiş zamandaki durumunu kesin olarak bildirir:** «Zengin**dim** - öğrenci**ydin** - kadın**dı** - memur**duk** - çocuk**tunuz** - korkak**tılar**...»; 2) Bildirme ya da dilek kiplerine ulandığı zaman, **konuşan kimsenin geçmiş zamanda gördüğü hareketleri şimdi hikâye ettiğini, anlattığını** bildirir (Bk. 216).

B) Yapılışı: İmek mastarının köküne **-di** eki getirilerek yapılır; **idi** biçimine **yardımcı fiil ,-di** biçimine ise **ek** diyebiliriz.

C) Çekim (İsim Kök ya da Gövdelerinde):

a) Olumlu biçimi: idim, idin, idi, idik, idiniz, idiler ya da **-dim, -din, -di, -dik, -diniz, -diler.**

b) Olumsuz biçimi: Değil **idim**, değil **idin**, değil **idi**, değil **idik**, değil **idiniz**, değil **idiler** ya da değil**dim**, değil**din**, değil**di**, değil**dik**, değil**diniz**, değil**diler**.

c) Olumlu-soru biçimi: mi **idim?**, mi **idin?**, mi **idi?**, mi **idik?**, mi **idiniz?**, mi **idiler?** ya da mi**ydim?**, mi**ydin?**, mi**ydi?**, mi**ydik?**, mi**ydiniz?**, mi**ydiler?**

ç) Olumsuz-soru biçimi: Değil mi **idim?**, değil mi **idin?**, değil mi **idi?**, değil mi **idik?**, değil mi **idiniz?**, değil mi **idiler?** ya da değil mi**ydim?**, değil mi**ydin?**, değil mi**ydi?**, değil mi**ydik?**, değil mi**ydiniz?**, değil mi**ydiler?**

Ç) Yazılışı: idi çoğu kez, kelimelere bitişik yazılır. Bitişirken: a) Kelimenin sonunda ünsüz bir harf varsa, **idi**'nin başındaki **i** düşer; ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre kelimeye ulanır: «Ev**di** - balçık**tı** - gelmiş**tik**...» vb.; b) Kelimenin sonunda ünlü bir harf varsa, **idi**'nin başındaki **i**, **y** olur ve kelimeye ünlüler uyumuna göre ulanır: «Bahçe**ydi** - öğrenci**ydi** - okumalı**ydık**...» vb.

D) Eski biçimi: Bu ekin eski Türkçe'deki biçimleri **erdi, erti** (= **irdi**) dir: Bar-**erdi** (= var idi) - geçmiş-**irdi** (= geçmiş idi) - «Men'in budunım **erti**» (Orhun) - «İlliğ budun **ertim**» (= Hakanlık kevim idim — Orhun) - «Eki bin **ertimiz**» (Tonyukluk)... vb.

208. -miş'li Geçmiş Zamanı:

A) Anlamı: 1) İsim kök ya da gövdelerine ulandığı zaman, **varlığın geçmiş zamanda başlayıp biten** ya da **geçmiş zamandan şimdiki zamana kadar süregelen durumunu başkasından işitmiş ya da sonradan sezmiş gibi bildirir.** «O gün, Kâmil **hastaymış**» - «Kâmil **hastaymış**, gidip ziyaret edelim»; 2) Bildirme ya da dilek kiplerine ulandığı zaman,

konuşanın geçmiş zamanda başkasından işittiği ya da sonradan sezdiği hareketleri şimdi hikâye ettiğini, anlattığını bildirir (Bk. 217).

B) Yapılışı: İmek mastarının köküne **-miş** eki getirilerek yapılır. **imiş** biçimine **yardımcı fiil, -miş** biçimine ise **ek** diyebiliriz.

C) Çekimi (İsim Kök ya da Gövdelerinde):

a) Olumlu biçimi: imişim, imişsin, imiş, imişiz, imişsiniz, imişler ya da **-mişim, -mişsin, -miş, -mişiz, -mişsiniz, -mişler.**

b) Olumsuz biçimi: Değil **imişim**, değil **imişsin**, değil **imiş**, değil **imişiz**, değil **imişsiniz**, değil **imişler** ya da değil**mişim**, değil**mişsin**, değil**miş**, değil**mişiz**, değil**mişsiniz**, değil**mişler**.

c) Olumlu-soru biçimi: mi **imişim?**, mi **imişsin?**, mi **imiş?**, mi **imişiz?**, mi **imişsiniz?**, mi **imişler** ya da mi**ymişim?**, mi**ymişsin?**, mi**ymiş?**, mi**ymişiz?**, mi**ymişsiniz?**, mi**ymişler?**

ç) Olumsuz-soru biçimi: Değil mi **imişim?**, değil mi **imişsin?**, değil mi **imiş?**, değil mi **imişiz?**, değil mi **imişsiniz?**, değil mi **imişler** ya da değil mi**ymişim?**, değil mi**ymişsin?**, değil mi**ymiş?**, değil mi**ymişiz?**, değil mi**ymişsiniz?**, değil mi**ymişler?**

Ç) Yazılışı: imiş ek-fiili, çoğu kez, kelimelere bitişik yazılır. Bitişirken: a) Kelimenin sonunda ünsüz bir harf varsa, **imiş**'in başındaki **i** düşer ve kelimeye ünlüler uyumuna göre ulanır: «Ev**miş** - balçık**mış** - okuyor**muşsun**...»; b) Kelimenin sonunda ünlü bir harf varsa, **imiş**'in başındaki **i**, **y** olur ve kelimeye ünlüler uyumuna göre ulanır: «Bahçe**ymiş** - öğrenci**ymişsin** - okumalı**ymışız**»... vb.

D) Eski biçimi: Bu ekin eski biçimleri **ermiş** (= irmiş) tir: «... Ötüken yış **ermiş**» (= Ötüken ormanıymış), «Bilge kagan **ermiş**, alp kagan **ermiş**» (Orhun)... vb.

209. Şart Kipi:

A) Anlamı: Başka bir eylemin oluşabilmesi için kendi eylemini ya da durumunu şart gösterir: «Hava **güzelse** sinemaya gideriz (= sinemaya gitmek için şart, şudur: Havanın **güzel olması**)» - «Hava **açarsa** sinemaya gideriz (= sinemaya gitmek için, havanın **açması şarttır**)» (Bk. 218).

B) Yapılışı: İmek mastarının köküne **-se** eki getirilerek yapılır. **ise** biçimine **yardımcı fiil**, **-se** biçimine ise **ek** diyebiliriz.

C) Çekimi (İsim Kök ya da Gövdelerinde):

a) Olumlu biçimi: isem, isen, ise, isek, iseniz, iseler ya da **-sem, -sen, -se, -sek, -seniz, -seler.**

b) Olumsuz biçimi: Değil **isem**, değil **isen**, değil **ise**, değil **isek**, değil **iseniz**, değil **iseler** ya da değil**sem**, değil**sen**, değil**se**, değil**sek**, değil**seniz**, değil**seler** (= değil**lerse**).

c) **Olumlu-soru biçimi:** **isem** mi?, **isen** mi?, **ise mi?**, **isek** mi?, **iseniz** mi?, **iseler** mi? ya da **-sem** mi?, **-sen** mi?, **-se** mi?, **-sek** mi?, **-seniz** mi?, **-seler** mi?

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Değil **isem** mi?, değil **isen** mi?, değil **ise** mi?, değil **isek** mi?, değil **iseniz** mi?, değil **iseler mi?** ya da değil**sem** mi?, değil**sen** mi?, değil**se** mi?, değil**sek** mi?, değil**seniz** mi?, değil**seler** mi? (= değil**lerse** mi?).

Ç) **Yazılışı:** **ise** kelimesi —çoğu kez— kelimelere bitişik yazılır. Bitişirken: a) Kelimenin sonunda ünsüz bir harf varsa, ise'nin başındaki **i** düşer ve kelimeye ünlüler uyumuna göre ulanır: «Çalışkan**san** - güzel**se** - yazmış**sanız**»... vb.; b) Kelimenin sonunda ünlü bir harf varsa, **ise'nin** başındaki **i, y** olur ve kelimeye ünlüler uyumuna göre ulanır: «Öğrenci**yseniz** - kapıda**ysa** - anladı**ysalar**...» vb.

D) Eski biçimi: Bu ekin eski Türkçe'deki biçimleri **erse** (= **erser, irser**) dir: «Tevey bedük **erse** mayakı bedük ermes» (= Deve büyük ise de, pisliği büyük olmaz. — Divan) - «Irak **erser** yablak agı birür» (= Uzak ise fena hediye verir. — Orhun).

210. Ek-fiilin -di'li ve -miş'li geçmiş zamanlarının yalnız **şart bileşik zamanları** vardır; hikâye ve rivayet bileşik zamanları yoktur.

A) Ek-fiilin -di'li geçmişinin şartı (isim kök ya da gövdelerinde):

a) **Olumlu biçimi:**

Öğretmen	**idiysem**	(= öğretmendiysem)
»	**idiysen**	(= öğretmendiysen)
»	**idiyse**	(= öğretmendiyse)
»	**idiysek**	(= öğretmendiysek)
»	**idiyseniz**	(= öğretmendiyseniz)
»	**idiyseler**	(= öğretmendiyseler)

ya da

Öğretmen**dimse**
Öğretmen**dinse**
Öğretmen**diyse**
Öğretmen**dikse**
Öğretmen**dinizse**
Öğretmen**dilerse** (= öğretmen**diyseler**)

b) **Olumsuz biçimi:**

Öğretmen	**değil idiysem**	(= öğretmen değildiysem)
»	**değil idiysen**	(= öğretmen değildiysen)
»	**değil idiyse**	(= öğretmen değildiyse)
»	**değil idiysek**	(= öğretmen değildiysek)
»	**değil idiyseniz**	(= öğretmen değildiyseniz)
»	**değil idiyseler**	(= öğretmen değildiyseler)

ya da

Öğretmen	**değildimse**	
»	**değildinse**	
»	**değildiyse**	
»	**değildikse**	
»	**değildinizse**	
»	**değildilerse**	(= öğretmen değildiyseler)

c) **Olumlu-soru biçimi:**

Öğretmen	**idiysem mi?**	(= öğretmendiysem mi?)
»	**idiysen mi?**	(= öğretmendiysen mi?)
»	**idiyse mi?**	(= öğretmendiyse mi?)
»	**idiysek mi?**	(= öğretmendiysek mi?)
»	**idiyseniz mi?**	(= öğretmendiyseniz mi?)
»	**idiyseler mi?**	(= öğretmendiyseler mi?)

ya da

Öğretmen**dimse mi?**
Öğretmen**dinse mi?**
Öğretmen**diyse mi?**
Öğretmen**dikse mi?**
Öğretmen**dinizse mi?**
Öğretmen**dilerse mi?** (= öğretmen**diyseler mi?**)

ç) **Olumsuz-soru biçimi:**

Öğretmen	**değil idiysem mi?**	(= öğretmen değildiysem mi?)
»	**değil idiysen mi?**	(= öğretmen değildiysen mi?)
»	**değil idiyse mi?**	(= öğretmen değildiyse mi?)
»	**değil idiysek mi?**	(= öğretmen değildiysek mi?)
»	**değil idiyseniz mi?**	(= öğretmen değildiyseniz mi?)
»	**değil idiyseler mi?**	(= öğretmen değildiyseler mi?)

ya da

Öğretmen **değildimse mi?**
» **değildinse mi?**
» **değildiyse mi?**
» **değildikse mi?**
» **değildinizse mi?**
» **değildilerse mi?** (= öğretmen değildiyseler mi?)

B) Ek-fiilin -miş'li geçmişinin şartı (isim kök ya da gövdelerinde):

a) Olumlu biçimi: imişsem, imişsen, imişse, imişsek, imişseniz, imişseler (= -mişsem, -mişsen, -mişse, -mişsek, -mişseniz, -mişseler).

b) Olumsuz biçimi: Değil **imişsem**, değil **imişsen**, değil **imişse**, değil **imişsek**, değil **imişseniz**, değil **imişseler** (= değil**mişsem**, değil**mişsen**, değil**mişse**, değil**mişsek**, değil**mişseniz**, değil**mişseler**).

c) Olumlu-soru biçimi: imişsem mi?, imişsen mi?, imişse mi?, imişsek mi?, imişseniz mi?, imişseler mi? (= -mişsem mi?, -mişsen mi?, -mişse mi?, -mişsek mi?, -mişseniz mi?, -mişseler mi?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Değil **imişsem mi?**, değil **imişsen mi?**, değil **imişse mi?**, değil **imişsek mi?**, değil **imişseniz mi?**, değil **imişseler mi?** (= değil**mişsem mi?**, değil**mişsen mi?**) [değil**mişlerse mi?**].

C) Eski biçimi: Anadolu Türkçesi'nin ilk çağlarında ek-fiilin şart bileşik zamanının değişik biçimine —seyrek de olsa— rastlıyoruz: «... Ana hakkı Tanrı hakkı **değil miseyidi** kalkubanı yirümden turayidüm» (Dede Korkut).

211. Ek-fiilin bugün **imemek** diye bir olumsuzu yoktur. Eski Türkçe'de geniş zamanın olumsuzu olan **ermes, ermez** biçimlerine rastlıyoruz. Bugün, ek-fiilin olumsuzu olan **değil** kelimesini çok eski biçimi, **yok** anlamına gelen **dağ** ile, **dir** anlamına gelen **ol**'un bileşiği **dağ ol**; onun da değişimi olan **tegül**'dür. Bu zarf, Anadolu Türkçesi'nde önceleri **degül**, sonraları da **değil** biçiminde kullanılmış ve zamanımıza kadar süregelmiştir.

212. **Var** ve **yok**, isim soylu kelimelerdir. Bunlara ek-fiillerin kipleri ulanabilir: «Rüzgâr **var**(dı), ama soğuk **yok**(tu) - Sokaklarda insan **var mımış, yok muymuş?** - Ne **varsa** aldılar»... gibi.

213. Ek-fiillerin incelenmesi sırasında, şimdiki, -di'li geçmiş, -miş'li geçmiş zamanlarla şart kipini ve -di'li geçmiş ile -miş'li geçmişin şart bileşik zamanlarını gördük. Dikkat edilirse, **gelecek zaman** diye bir zamana rastlamadık.

Ek-fiilin **gelecek zamanı** yoktur. Bununla birlikte, isim soyundan bir kelimeyi **gelecek zamana** bağlayarak fiilleştirmek istersek, bunu **olmak** yardımcı fiili ile sağlayabiliriz: «O, öğretmen **olacak**»... gibi.

Böylece, çekim şöyle olur: **Öğretmenim** (şimdiki zaman) - **öğretmendim** (geçmiş zaman) - **öğretmen olacağım** (gelecek zaman).

214. **-dir, -di, -miş, -se, -ken** ek-fiillerine **koşaç** adı verilir.

Bileşik Zamanlı Fiiller

215. **Bileşik zamanlı fiiller,** bildirme ve dilek kiplerinin —genellikle— III. tekil kişilerine ek-fiillerin **-di'li geçmiş, -miş'li geçmiş, şart** ekleri ulanarak oluşan fiillerdir. Bileşik zamanlı fiiller ya **iki zaman**dan, ya da **bir biçimle bir zaman**dan oluşurlar.

Bileşik zamanlı fiiller şunlardır: a) **Hikâye bileşik zamanı**, b) **Rivayet bileşik zamanı**, c) **Şart bileşik zamanı.**

216. HİKÂYE BİLEŞİK ZAMANI

A) Anlamı: Konuşan kimsenin geçmiş zamanda gördüğü bildirme ya da dilek kipleriyle ilgili eylemleri, şimdi hikâye etmek, yani anlatmak için kullandığı biçimdir. Böyle olunca, konuşan kimsenin geçmiş zamanda gördüğü eylem:

1) **Şimdiki zaman**la ilgili olur: **Şimdiki zamanın hikâyesi;**
2) **-di'li geçmiş zaman**la ilgili olur: **-di'li geçmiş zamanın hikâyesi;**
3) **-miş'li geçmiş zaman**la ilgili olur: **-miş'li geçmiş zamanın hikâyesi;**
4) **Gelecek zaman**la ilgili olur: **Gelecek zamanın hikâyesi;**
5) **Geniş zaman**la ilgili olur: **Geniş zamanın hikâyesi;**
6) **İstek kipi**yle ilgili olur: **İstek kipinin hikâyesi;**
7) **Gereklik kipi**yle ilgili olur: **Gereklik kipinin hikâyesi;**
8) **Dilek-şart kipi**yle ilgili olur: **Dilek-şart kipinin hikâyesi.**

B) Yapılışı: Bildirme ve dilek kiplerinin —genellikle— üçüncü tekil kişilerine ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna göre **-di** getirilerek yapılır. Bildirme ve dilek kiplerinin sonlarında ünlü bir harf varsa, **idi** kelimesinin başındaki **i**'nin **y**'ye çevrildiğini görürüz: «Gelmeliydi - okusaydı»... gibi.

idi, fiilden ayrı yazıldığı zaman, yazımda ünlüler uyumuna bağlı kalamaz: **Okumalı idi...** gibi.

1) Şimdiki Zamanın Hikâyesi:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin geçmişte gördüğü **şimdiki zamanla ilgili bir eylemi, şimdi kesinlikle hikâye etme, anlatma** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin şimdiki zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman sonuna her zaman **-du** getirilir: **Geliyor-du,** oku**yor-duk...** gibi. II. tip kişi eki, genellikle, en sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Geliyordum, geliyordun, geliyordu, geliyorduk, geliyordunuz, geliyorlardı (= geliyordular).

b) Olumsuz biçimi: Gelmiyordum, gelmiyordun, gelmiyordu, gelmiyorduk, gelmiyordunuz, gelmiyorlardı (= gelmiyordular).

c) Olumlu-soru biçimi: Geliyor muydum?, geliyor muydun?, geliyor muydu?, geliyor muyduk?, geliyor muydunuz?, geliyorlar mıydı?, (= geliyor muydular?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gelmiyor muydum?, gelmiyor muydun?, gelmiyor muydu?, gelmiyor muyduk?, gelmiyor muydunuz?, gelmiyorlar mıydı? (= gelmiyor muydular?).

2) **-di'li Geçmişin Hikâyesi:**

A) Anlamı: Konuşan kimsenin geçmişte gördüğü **-di'li geçmiş zamanla ilgili bir eylemi, şimdi kesinlikle hikâye etme, anlatma** biçimidir.

B) Yapılışı: İki biçimdedir: a) Bir eylemin -di'li geçmiş zamanında III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, ünlüler uyumuna göre, **-ydi** getirilerek yapılır: Gel**diydi** - Oku**duydunuz**... gibi. b) Bir eylemin -di'li geçmiş zamanının bütün kişilerinden sonra ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna göre **-di** ve **-ydi** getirilerek yapılır: Geldi**mdi**, geldi**ndi**, geldi**ydi**, okudu**ktu**, okudu**nuzdu**, okudu**lardı**... gibi.

-di'li geçmiş zamanın hikâyesi, II. tip kişi ekini ya **-diydim**, ya da **-dimdi** biçiminde alır. Böylece olumlu, olumsuz, olumlu-soru, olumsuz-soru biçimlerinden her birinin ikişer çekimi bulunduğu görülür ve bu çekimler arasında —az çok— bir anlam ayrımı sezilir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Geldiydim, geldiydin, geldiydi, geldiydik, geldiydiniz, geldiydiler, ya da geldimdi, geldindi, geldiydi, geldikti, geldinizdi, geldilerdi.

b) Olumsuz biçimi: Gelmediydim, gelmediydin, gelmediydi, gelmediydik, gelmediydiniz, gelmediydiler ya da gelmedimdi, gelmedindi, gelmediydi, gelmedikti, gelmedinizdi, gelmedilerdi.

c) Olumlu-soru biçimi: Geldim miydi?, geldin miydi?, geldi miydi?, geldik miydi?, geldiniz miydi?, geldiler miydi? ya da geldi miydim?, geldi miydin?, geldi miydi?, geldi miydik?, geldi miydiniz?, geldi miydiler?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gelmedim miydi?, gelmedin miydi?, gelmedi miydi?, gelmedik miydi?, gelmediniz miydi?, gelmediler miydi? ya da gelmedi miydim?, gelmedi miydin?, gelmedi miydi?, gelmedi miydik?, gelmedi miydiniz?, gelmedi miydiler?

3) **-miş'li Geçmişin Hikâyesi:**

A) Anlamı: Konuşan kimsenin **-miş'li geçmiş zamanla ilgili bir eylemi, şimdi kesinlikle hikâye etme, anlatma** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin -miş'li geçmiş zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna göre **-di** getirilerek yapılır: Gel**miş-ti**, oku**muş-tuk**... gibi.

II. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gelmiştim, gelmiştin, gelmişti, gelmiştik, gelmiştiniz, gelmişlerdi (= gelmiştiler).

b) Olumsuz biçimi: Gelmemiştim, gelmemiştin, gelmemişti, gelmemiştik, gelmemiştiniz, gelmemişlerdi (= gelmemiştiler).

c) Olumlu-soru biçimi: Gelmiş miydim?, gelmiş miydin?, gelmiş miydi?, gelmiş miydik?, gelmiş miydiniz?, gelmişler miydi? (= gelmiş miydiler?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gelmemiş miydim?, gelmemiş miydin?, gelmemiş miydi?, gelmemiş miydik?, gelmemiş miydiniz?, gelmemişler miydi? (= gelmemiş miydiler?).

4) **Gelecek Zamanın Hikâyesi:**

A) Anlamı: Konuşan kimsenin geçmişte gördüğü **gelecek zamanla ilgili bir eylemi, şimdi kesinlikle hikâye etme, anlatma** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin gelecek zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünsüzler benzeşmesine ve ünlüler uyumuna göre **-di** getirilir: Gide**cek-ti**, yaza**cak-tınız**... gibi.

II. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gidecektim, gidecektin, gidecekti, gidecektik, gidecektiniz, gideceklerdi (= gidecektiler).

b) Olumsuz biçimi: Gitmeyecektim, gitmeyecektin, gitmeyecekti, gitmeyecektik, gitmeyecektiniz, gitmeyeceklerdi (= gitmeyecektiler).

c) Olumlu-soru biçimi: Gidecek miydim?, gidecek miydin?, gidecek miydi?, gidecek miydik?, gidecek miydiniz?, gidecekler miydi? (= gidecek miydiler?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gitmeyecek miydim?, gitmeyecek miydin?, gitmeyecek miydi?, gitmeyecek miydik?, gitmeyecek miydiniz?, gitmeyecekler miydi? (= gitmeyecek miydiler?).

5) **Geniş Zamanın Hikâyesi:**

A) Anlam: Konuşan kimsenin geçmişte gördüğü **geniş zamanla ilgili bir eylemi, şimdi kesinlikle hikâye etme, anlatma** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin geniş zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-di** getirilir: Gelir**-di,** yazar**dık**... gibi.

II. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Giderdim, giderdin, giderdi, giderdik, giderdiniz, giderlerdi (= giderdiler).

b) Olumsuz biçimi: Gitmezdim, gitmezdin, gitmezdi, gitmezdik, gitmezdiniz, gitmezlerdi (= gitmezdiler).

c) Olumlu-soru biçimi: Gider miydim?, gider miydin?, gider miydi?, gider miydik?, gider miydiniz?, giderler miydi? (= gider miydiler?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gitmez miydim?, gitmez miydin?, gitmez miydi?, gitmez miydik?, gitmez miydiniz?, gitmezler miydi? (= gitmez miydiler?).

6) İstek Kipinin Hikâyesi:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin geçmiş zamandaki **istekleri, elde edilmemiş dilekleri, acınmaları şimdi hikâye etme, anlatma** biçimidir: a) «Onu bir kere olsun **göreydim!**»; b) «Ah **nolaydı** bu **öleydi,** birine dahi **varaydım**» (Dede Korkut).

B) Yapılışı: Bir eylemin istek kipinin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-ydi** getirilir: Gele**ydi,** okuya**ydık**... gibi.

II. tip kişi eki, genellikle, en sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Geleydim, geleydin, geleydi, geleydik, geleydiniz, geleydiler ya da bazı ağızlarda gelelerdi.

b) Olumsuz biçimi: Gelmeyeydim, gelmeyeydin, gelmeyeydi, gelmeyeydik, gelmeyeydiniz, gelmeyeydiler (= gelmeyelerdi).

c) Olumlu-soru biçimi: (Kimi kişileri kullanılmaz duruma gelmekle birlikte) gele miydim?, gele miydin?, gele miydik?, gele miydiniz?, gele miydiler?, ya da geleler miydi? (geleyim miydi?, gelesin miydi?, gele miydi?, gelelim miydi?, gelesiniz miydi?, geleler miydi?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: (Kimi kişileri kullanılmaz duruma gelmekle birlikte) gelmeye miydim?, gelmeye miydin?, gelmeye miydi?, gelmeye miydik?, gelmeye miydiniz?, gelmeye miydiler?, ya da gelmeyeler miydi? (gelmeyeyim miydi?, gelmeyesin miydi?, gelmeye miydi?, gelmeyelim miydi?, gelmeyesiniz miydi?, gelmeyeler miydi?).

Ç) Özel Kullanılışı: İstek kipinin hikâyesi, kimi kez, dilek-şart kipinin hikâyesi yerine kullanılabilir. O zaman cümlede **şart** ya da **başlama cümleciğini** kurmuş olur: «Hava **açaydı,** sinemaya giderdik» cümlesi, «hava **açsaydı,** sinemaya giderdik» cümlesiyle aynı anlamdadır (Bk. 216/8).

7) Gereklik Kipinin Hikâyesi:

A) Anlam: Konuşan kimsenin geçmiş zamanda **yapılması gerekli olan bir eylemi, şimdi hikâye etme, anlatma** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin gereklik kipinin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-ydi** getirilir: Gelmeli**ydi,** yazmalı**ydık**... gibi.

II. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gelmeliydim, gelmeliydin, gelmeliydi, gelmeliydik, gelmeliydiniz, gelmeliydiler, ya da bazı ağızlarda gelmelilerdi.

b) Olumsuz biçimi: Gelmemeliydim, gelmemeliydin, gelmemeliydi, gelmemeliydik, gelmemeliydiniz, gelmemeliydiler (= gelmemelilerdi).

c) Olumlu-soru biçimi: Gelmeli miydim?, gelmeli miydin?, gelmeli miydi?, gelmeli miydik?, gelmeli miydiniz?, gelmeli miydiler? (= gelmeliler miydi?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gelmemeli miydim?, gelmemeli miydin?, gelmemeli miydi?, gelmemeli miydik?, gelmemeli miydiniz?, gelmemeli miydiler? (= gelmemeliler miydi?).

8) Dilek-Şart Kipinin Hikâyesi:

A) Anlamı: 1) Konuşan kimsenin geçmiş zamandaki **dilekleri,** yani **yapılması ya da yapılmaması kendi elinde olmayan istekleri, şimdi hikâye etme, anlatma** biçimidir. 2) Konuşan kimsenin **bir dileği, başka bir eylemin yapılmasına ya da yapılmamasına şart gösterdiğini hikâye etme, anlatma** biçimidir: a) «Atatürk'ü bir kere olsun **görseydim!**»; b) «Hava **açsaydı,** sinemaya giderdik» (Bk. 216/8).

B) Yapılışı: Bir eylemin dilek-şart kipinin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-ydi** getirilir: Görse**ydim,** alsa**ydık**... gibi.

II. tip kişi eki, bugün, olumlu, olumsuz biçimlerinde genellikle sona gelir.

Olumlu-soru, olumsuz-soru ise **-se miydim?** ve **-sem miydi?** olarak kişi ekini ikişer biçiminde alır.

a) Olumlu biçimi: Gelseydim, gelseydin, gelseydi, gelseydik, gelseydiniz, gelseydiler (= gelselerdi).

b) Olumsuz biçimi: Gelmeseydim, gelmeseydin, gelmeseydi, gelmeseydik, gelmeseydiniz, gelmeseydiler (= gelmeselerdi).

c) Olumlu-soru biçimi: Gelse miydim?, gelse miydin?, gelse miydi?, gelse miydik?, gelse miydiniz?, gelse miydiler?, ya da gelsem miydi?,

gelsen miydi?, gelse miydi?, gelsek miydi?, gelseniz miydi?, gelseler miydi?

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gelmese miydim?, gelmese miydin?, gelmese miydi?, gelmese miydik?, gelmese miydiniz?, gelmese miydiler?, ya da gelmesem miydi?, gelmesen miydi?, gelmese miydi?, gelmesek miydi?, gelmeseniz miydi?, gelmeseler miydi?

N o t : Emir kipinin hikâyesi yoktur. Çünkü, emir, **bir hitap** biçimidir. Hitap ise, dar anlama göre, sözün söylendiği an ile ilgilidir. Şimdiki bir an ile hikâyenin bir araya gelmesi mümkün değildir. **Gelindi, okuyundu...** gibi biçimler ise daha önce açıklanmıştı (Bk. 204/B).

217. RİVAYET BİLEŞİK ZAMANI

A) Anlamı: Konuşan kimsenin bildirme, ya da dilek kipleriyle ilgili eylemleri **haberi yokmuş**, ya da **başkasından işitmiş gibi, kimi kez küçümser gibi anlatma** biçimidir.

Böyle olunca, konuşan kimsenin başkasından işittiği eylem:

1) **Şimdiki zaman**la ilgili olur: **Şimdiki zamanın rivayeti;**
2) **-miş'li geçmiş zaman**la ilgili olur: **-miş'li geçmiş zamanın rivayeti;**
3) **Gelecek zaman**la ilgili olur: **Gelecek zamanın rivayeti;**
4) **Geniş zaman**la ilgili olur: **Geniş zamanın rivayeti;**
5) **İstek kipi**yle ilgili olur: **İstek kipinin rivayeti;**
6) **Gereklik kipi**yle ilgili olur: **Gerekliğin rivayeti;**
7) **Dilek-şart kipi**yle ilgili olur: **Dilek-şart kipinin rivayeti.**

B) Yapılışı: Bildirme ve dilek kiplerinin —genellikle— üçüncü tekil kişilerine ünlüler uyumuna göre **-miş** getirilerek yapılır. Bildirme ve dilek kiplerinin sonlarında ünlü bir harf varsa, **imiş** kelimesinin başındaki **i**'nin **y**'ye çevrildiğini görürüz: Gelmeli**ymiş** - okusa**ymış**... gibi.

imiş, fiilden ayrı yazıldığı zaman, yazımda ünlüler uyumuna bağlı kalamaz: Okumalı **imiş** - vursa **imişler**... gibi.

1) Şimdiki Zamanın Rivayeti:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin bir eylemi: 1) **Şimdiki zamanda habersiz olarak ya da başkasından işitmiş gibi**; 2) **Geçmiş zamanda, habersiz olarak ya da başkasından işitmiş gibi anlatma** biçimidir. Örneğin, **seviyormuşum** fiilinin anlamını şöyle inceleyebiliriz:

1) **Seviyormuşum**
   a) **Seviyorum** da **haberim yok** (şimdiki zamanda haberi olmayış).
   b) **Öyle diyorlar** (şimdiki zamanla ilgili rivayet).

2) **Seviyormuşum**
   a) **Seviyordum** da **haberim yokmuş** (geçmiş zamanda haberi olmayış).
   b) **Öyle diyorlardı** (geçmiş zamanla ilgili rivayet).

B) Yapılışı: Bir eylemin şimdiki zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman daima **-muş** getirilir: Ge**liyor-muş** - oku**yor-muşlar**... gibi.

I. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Geliyormuşum, geliyormuşsun, geliyormuş, geliyormuşuz, geliyormuşsunuz, geliyorlarmış (= geliyormuşlar).

b) Olumsuz biçimi: Gelmiyormuşum, gelmiyormuşsun, gelmiyormuş, gelmiyormuşuz, gelmiyormuşsunuz, gelmiyorlarmış (= gelmiyormuşlar).

c) Olumlu-soru biçimi: Geliyor muymuşum?, geliyor muymuşsun?, geliyor muymuş?, geliyor muymuşuz?, geliyor muymuşsunuz?, geliyorlar mıymış? (= geliyor muymuşlar?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gelmiyor muymuşum?, gelmiyor muymuşsun?, gelmiyor muymuş?, gelmiyor muymuşuz?, gelmiyor muymuşsunuz?, gelmiyorlar mıymış? (= gelmiyor muymuşlar?).

2) -miş'li Geçmişin Rivayeti:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin: 1) **Geçmiş zamanda yapılan bir eylemden o zamandaki habersizliğini**; 2) **Geçmiş zamanda yapılan bir eylemden şimdiki zamandaki habersizliğini anlatma** biçimidir. Örneğin, **okumuşmuşum** fiilinin anlamını şöyle inceleyebiliriz:

a) **Okumuşmuşum** — Geçmiş zamanda okumuşum da o zaman haberim olmamış: Geçmişte haberi olmayış.

b) **Okumuşmuşum** — Geçmiş zamanda okumuşum, ama şimdi haberim yok: Şimdiki zamanda haberi olmayış.

B) Yapılışı: Bir eylemin -miş'li geçmiş zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, ünlüler uyumuna göre, **-miş** getirilir: Gelmiş-**miş** - okumuş-**muşuz**... gibi.

I. tip kişi eki, genelikle, sona gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gelmişmişim, gelmişmişsin, gelmişmiş, gelmişmişiz, gelmişmişsiniz, gelmişlermiş (= gelmişmişler).

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmemişmişim, gelmemişmişsin, gelmemişmiş, gelmemişmişiz, gelmemişmişsiniz, gelmemişlermiş (= gelmemişmişler).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Gelmiş miymişim?, gelmiş miymişsin, gelmiş miymiş?, gelmiş miymişiz?, gelmiş miymişsiniz?, gelmişler miymiş? (= gelmiş miymişler?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gelmemiş miymişim?, gelmemiş miymişsin?, gelmemiş miymiş?, gelmemiş miymişiz?, gelmemiş miymişsiniz?, gelmemişler miymiş?, (= gelmemiş miymişler?).

3) **Gelecek Zamanın Rivayeti:**

A) **Anlam:** Konuşan kimsenin bir eylemi yapmaya niyetli ya da zorunlu oluşu yanında: 1) **Gelecek zamanda o eylemi yapması gerekeceğinin**; 2) **Geçmiş zamanda o eylemi yapmış olması gerektiğinin rivayet edildiğini anlatma** biçimidir. Örneğin, **sevecekmişim** fiilinin anlamını şöyle inceleyebiliriz:

a) **Sevecekmişim** { Gelecek zamanda sevmek niyetinde ya da zorunda olacağım diyorlar: Gelecekten haberi olmayış.

b) **Sevecekmişim** { Geçmiş zamanda sevmek niyetinde ya da zorunda olacağımı söylediler: Geçmişten haberi olmayış.

B) **Yapılışı:** Bir eylemin gelecek zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, ünlüler uyumuna göre **-miş** getirilir: Gelecek-**miş** - okuyacak-**mışsınız**... gibi.

I. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gelecekmişim, gelecekmişsin, gelecekmiş, gelecekmişiz, gelecekmişsiniz, geleceklermiş (= gelecekmişler).

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmeyecekmişim, gelmeyecekmişsin, gelmeyecekmiş, gelmeyecekmişiz, gelmeyecekmişsiniz, gelmeyeceklermiş (= gelmeyecekmişler).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Gelecek miymişim?, gelecek miymişsin?, gelecek miymiş?, gelecek miymişiz?, gelecek miymişsiniz?, gelecekler miymiş? (= gelecek miymişler?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gelmeyecek miymişim?, gelmeyecek miymişsin?, gelmeyecek miymiş?, gelmeyecek miymişiz?, gelmeyecek miymişsiniz?, gelmeyecekler miymiş? (= gelmeyecek miymişler?).

4) **Geniş Zamanın Rivayeti:**

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin **bir eylemi, her zaman, farkında olmayarak** ya da **başkasından işitmiş gibi yapar olduğunu anlatma** biçimidir. Örneğin, **okurmuşum** fiilinin anlamını şöyle inceleyebiliriz:

a) **Okurmuşum** { Her zaman okurmuşum da haberim yok.

b) **Okurmuşum** { Öyle diyorlar: Okur olduğumu söylüyorlar.

B) **Yapılışı:** Bir eylemin geniş zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, ünlüler uyumuna göre **-miş** getirilir: Gelir-**miş** - okur-**muşuz**... gibi.

I. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gelirmişim, gelirmişsin, gelirmiş, gelirmişiz, gelirmişsiniz, gelirlermiş (= gelirmişler).

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmezmişim, gelmezmişsin, gelmezmiş, gelmezmişiz, gelmezmişsiniz, gelmezlermiş (= gelmezmişler).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Gelir miymişim?, gelir miymişsin?, gelir miymiş?, gelir miymişiz?, gelir miymişsiniz?, gelirler miymiş?, (= gelir miymişler?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gelmez miymişim?, gelmez miymişsin?, gelmez miymiş?, gelmez miymişiz?, gelmez miymişsiniz?, gelmezler miymiş?, (= gelmez miymişler?).

5) **İstek Kipinin Rivayeti:**

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin: 1) **Şimdiki ya da geçmiş zamandaki bir istekten habersiz oluşunu anlatma** biçimidir;2) **Geçmiş zamandaki bir isteğin başka bir eylemin yapılmasına ya da yapılmamasına şart gösterdiğini başkasından işitmiş gibi anlatma** biçimidir: a) **Seveymişim** (= Şu anda sevmemi istiyorlar, ancak benim bu istekten **haberim yok**, ya da geçmişte sevmemi istemişler, ancak benim bundan **haberim yoktu**); b) Hava **açaymış**, sinemaya gidecekmiş.

B) **Yapılışı:** Bir eylemin istek kipinin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-ymiş** getirilir: Gideymiş - okuya**ymışım**... gibi.

I. tip kişi eki, bugün, olumlu ve olumsuz biçimlerinde, genellikle, sona gelir.

Olumlu-soru, olumsuz-soru ise **-e miymişim?** ve **-eyim miymiş?** olarak kişi ekini ikişer biçimde alır.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gideymişim, gideymişsin, gideymiş, gideymişiz, gideymişsiniz, gideymişler ya da pek seyrek olmakla birlikte bazı ağızlarda gidelermiş.

b) **Olumsuz biçimi:** Gitmeyeymişim, gitmeyeymişsin, gitmeyeymiş, gitmeyeymişiz, gitmeyeymişsiniz, gitmeyeymişler (= gitmeyelermiş).

c) **Olumlu-soru biçimi:** (Pek az kullanılmakla birlikte): Gide miymişim?, gide miymişsin?, gide miymiş?, gide miymişiz?, gide miymişsiniz, gide miymişler? ya da gideler miymiş (= Gideyim miymiş?, gidesin miymiş?, gide miymiş?, gidelim miymiş?, gidesiniz miymiş?, gideler miymiş?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi** (Pek az kullanılmakla birlikte): Gitmeye miymişim?, gitmeye miymişsin?, gitmeye miymiş?, gitmeye miymişiz?, gitmeye miymişsiniz?, gitmeye miymişler?, ya da gitmeyeler miymiş? (= Gitmeyeyim miymiş?, gitmeyesin miymiş?, gitmeye miymiş?, gitmeyelim miymiş?, gitmeyesiniz miymiş?, gitmeyeler miymiş?).

Ç) **Özel Kullanılışı:** İstek kipinin rivayeti; kimi kez, dilek-şart kipinin rivayeti yerine kullanılabilir. O zaman, cümlede şart ya da **başlama** cümleciğini kurmuş olur: «Hava **açaymış**, sinemaya **gidecekmiş**» cümlesi, «hava **açsaymış**, sinemaya **gidecekmiş**» cümlesiyle aynı anlamdadır (Bk. 217/7-D).

6) **Gereklik Kipinin Rivayeti:**

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin **ya şimdiki ya da geçmiş zamandaki bir eylemin yapılması gerektiğinden habersiz oluşunu anlatma** biçimidir.

a) **Sevmeliymişim** { Şu anda sevmem gerekmiş de **haberim yok**, ya da şu anda sevmem gerektiğini **söylüyorlar.**

b) **Sevmeliymişim** { Geçmiş zamanda sevmem gerekmiş de **haberim yokmuş**, ya da geçmişte sevmem gerektiğini **söylüyorlar.**

B) **Yapılışı:** Bir eylemin gereklik kipinin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, ünlüler uyumuna göre **-ymiş** getirilir: Sevmeli**ymiş** - okumalı**ymışlar**... gibi.

I. tip kişi eki, genellikle, sona gelir.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gitmeliymişim, gitmeliymişsin, gitmeliymiş, gitmeliymişiz, gitmeliymişsiniz, gitmeliymişler (= gitmelilermiş).

b) **Olumsuz biçimi:** Gitmemeliymişim, gitmemeliymişsin, gitmemeliymiş, gitmemeliymişiz, gitmemeliymişsiniz, gitmemeliymişler (= gitmemelilermiş).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Gitmeli miymişim?, gitmeli miymişsin?, gitmeli miymiş?, gitmeli miymişiz?, gitmeli miymişsiniz?, gitmeli miymişler? (= gitmeliler miymiş?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gitmemeli miymişim?, gitmemeli miymişsin?, gitmemeli miymiş?, gitmemeli miymişiz?, gitmemeli miymişsiniz?, gitmemeli miymişler? (= gitmemeliler miymiş?).

7) **Dilek-Şart Kipinin Rivayeti:**

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin: 1) **Dilekleri, yani yapılması ya da yapılmaması kendi elinde olmayan istekleri, başkasından işitmiş gibi anlatma** biçimidir; 2) Geçmiş zamandaki bir dileğin **başka bir eylemin yapılmasına ya da yapılmamasına şart gösterdiğini başkasından işitmiş gibi anlatma** biçimidir: a) «Amerika'yı bir kere olsun görseymiş!» - b) «Hava **açsaymış**, sinemaya gidecekmiş».

B) **Yapılışı:** Bir eylemin dilek-şart kipinin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, ünlüler uyumuna göre **-ymiş** getirilir: Sevseymiş - okusaymışız... gibi.

I. tip kişi eki, olumlu ve olumsuz biçimlerde, genellikle, sona gelir.

Olumlu-soru, olumsuz-soruda ise **-se miymişim?** ve **-sem miymiş?** olarak kişi ekini ikişer biçimde alır.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Bilseymişim, bilseymişsin, bilseymiş, bilseymişiz, bilseymişsiniz, bilseymişler (= bilselermiş).

b) **Olumsuz biçimi:** Bilmeseymişim, bilmeseymişsin, bilmeseymiş, bilmeseymişiz, bilmeseymişsiniz, bilmeseymişler (= bilmeselermiş).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Bilse miymişim?, bilse miymişsin?, bilse miymiş?, bilse miymişiz?, bilse miymişsiniz?, bilse miymişler? (= bilseler miymiş), ya da bilsem miymiş?, bilsen miymiş?, bilse miymiş?, bilsek miymiş?, bilseniz miymiş?, bilseler miymiş?

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Bilmese miymişim?, bilmese miymişsin?, bilmese miymiş?, bilmese miymişiz?, bilmese miymişsiniz?, bilmese miymişler? (= bilmeseler miymiş?) ya da bilmesem miymiş?, bilmesen miymiş?, bilmese miymiş?, bilmesek miymiş?, bilmeseniz miymiş?, bilmeseler miymiş?

Ç) **Özel Kullanılışı:** Dilek-şart kipinin rivayeti, kimi kez, istek kipinin rivayeti yerine kullanılabilir. O zaman, cümlede şart ya da **başlama** cümleciğini kurmuş olur (Bk. 217/5-D).

N o t : **-di**'li geçmiş zamanla emir kipinin rivayeti yoktur. Çünkü -di'li geçmiş, **görünen bir eylemi haber verir.** Görülen bir eylem ise, başkasından işitilmiş gibi anlatılamaz, rivayet edilemez.

Genellikle, **emrin rivayeti** de olamaz. Çünkü, emir kipi **bir hitap** biçimidir. Hitabın ise rivayeti olamaz. Bununla birlikte, tekil ve çoğul III. kişi emir kiplerinin **gitsinmiş, gelsinlermiş** biçimlerinde kullanıldıklarına rastlamaktayız. Bu, emir kipinin rivayeti değil, başkasından işitilen emirli bir sözü rivayete dayanarak anlatmadır. Örneğin: **«Öğretmen söylemiş: Nuri kendisini gidip** görsünmüş»... gibi.

218. ŞART BİLEŞİK ZAMANI

A) Anlamı: Konuşan kimsenin bildirme ve dilek kipleriyle ilgili eylemleri, başka bir eylemin ya da eylemlerin yapılmasına **gerçek şart olarak gösteren anlatma** biçimidir.

Böyle olunca, konuşan kimsenin göstereceği şartlı eylem:

1) **Şimdiki zaman**la ilgili olur: **Şimdiki zamanın şartı;**
2) **-di'li geçmiş zaman**la ilgili olur: **-di'li geçmişin şartı;**
3) **-miş'li geçmiş zaman**la ilgili olur: **-miş'li geçmişin şartı;**
4) **Gelecek zaman**la ilgili olur: **Gelecek zamanın şartı;**
5) **Geniş zaman**la ilgili olur: **Geniş zamanın şartı.**

B) Yapılışı: Bildirme kiplerinin —genellikle— III. tekil kişilerine ünlüler uyumuna göre **-se** getirilerek yapılır. Bildirme ya da dilek kiplerinin sonlarında ünlü bir harf bulunduğu zaman, **ise** kelimesinin başındaki **i**'nin **y**'ye çevrildiğini görürüz: Gidiyor-**sa** - okuduy**sanız**... gibi.

ise, fiilden ayrı yazıldığı zaman, yazımda ünlüler uyumuna bağlı kalamaz: Okumadı **ise** - koşuyor **ise**... gibi.

1) Şimdiki Zamanın Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin **şimdiki zamanla ilgili bir eylemi, başka bir eylemin ya da eylemlerin yapılmasına gerçek şart olarak gösterdiğini anlatan** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin şimdiki zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman **-sa** getirilir: Geliyor**sam** - okuyor**sanız**... gibi.

II. tip kişi eki, olumlu ve olumsuz biçimlerde genel olarak sona; olumlu-soru, olumsuz-soru biçimlerinde ise soru edatından önce gelir.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Geliyorsam, geliyorsan, geliyorsa, geliyorsak, geliyorsanız, geliyorlarsa (= geliyorsalar).

b) Olumsuz biçimi: Gelmiyorsam, gelmiyorsan, gelmiyorsa, gelmiyorsak, gelmiyorsanız, gelmiyorlarsa (= gelmiyorsalar).

c) Olumlu-soru biçimi: Geliyorsam mı?, geliyorsan mı?, geliyorsa mı?, geliyorsak mı?, geliyorsanız mı?, geliyorlarsa mı? (= geliyorsalar mı?).

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gelmiyorsam mı?, gelmiyorsan mı?, gelmiyorsa mı?, gelmiyorsak mı?, gelmiyorsanız mı?, gelmiyorlarsa mı? (= gelmiyorsalar mı?).

2) -di'li Geçmişin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin **-di'li geçmiş zamanla ilgili bir eylemi, başka bir eylemin ya da eylemlerin yapılmasına gerçek şart olarak gösterdiğini anlatan** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin **-di'li** geçmiş zamanının —genellikle— III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-yse** getirilerek yapılır: Geldi**yse** - yazdı**ysanız**... gibi.

Eskiden **ise** kelimesinin ya da **-se** ekinin bütün kişi eklerinden sonra getirildiğini, bunun bugün de sürdüğünü görmekteyiz: Geldi**mse** - okudu**nuz ise**... gibi.

II. tip kişi ekini olumlu ve olumsuz biçimlerinde **-diysem (di- isem)** ve **-dimse**; olumlu-soru ve olumsuz-soruda ise **diysem mi?** ve **dimse mi?** olarak ikişer biçimde alır. Böylece, her bir biçimin ikişer çekimi sağlanmış olur.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gittiysem, gittiysen, gittiyse, gittiysek, gittiyseniz, gittiyseler ya da gittimse, gittinse, gittiyse, gittiysek, gittiyseniz, gittilerse.

b) Olumsuz biçimi: Gitmediysem, gitmediysen, gitmediyse, gitmediysek, gitmediyseniz, gitmediyseler ya da gitmedimse, gitmedinse, gitmediyse, gitmedikse, gitmedinizse, gitmedilerse.

c) Olumlu-soru biçimi: Gittiysem mi?, gittiysen mi?, gittiyse mi?, gittiysek mi?, gittiyseniz mi?, gittiyseler mi? ya da gittimse mi?, gittinse mi?, gittiyse mi?, gittikse mi?, gittinizse mi?, gittilerse mi?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gitmediysem mi?, gitmediysen mi?, gitmediyse mi?, gitmediysek mi?, gitmediyseniz mi?, gitmediyseler mi? ya da gitmedimse mi?, gitmedinse mi?, gitmediyse mi?, gitmedikse mi?, gitmedinizse mi?, gitmedilerse mi?

3) -miş'li Geçmişin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin **-miş'li geçmiş zamanla ilgili bir eylemi, başka bir eylemin ya da eylemlerin yapılmasına gerçek şart olarak gösterdiğini anlatan** biçimidir.

B) Yapılışı: Bir eylemin -miş'li geçmiş zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-se** getirilerek yapılır Gelmişse - yazmışsanız... gibi.

II. tip kişi eki, olumlu ve olumsuz biçimlerde genellikle sona; olumlu-soru ve olumsuz-soru biçimlerinde ise soru edatından önce gelir.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gelmişsem, gelmişsen, gelmişse, gelmişsek, gelmişseniz, gelmişlerse (= gelmişseler).

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmemişsem, gelmemişsen, gelmemişse, gelmemişsek, gelmemişseniz, gelmemişlerse (= gelmemişseler).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Gelmişsem mi?, gelmişsen mi?, gelmişse mi?, gelmişsek mi?, gelmişseniz mi?, gelmişlerse mi? (= gelmişseler mi?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gelmemişsem mi?, gelmemişsen mi?, gelmemişse mi?, gelmemişsek mi?, gelmemişseniz mi?, gelmemişlerse mi? (= gelmemişseler mi?).

4) **Gelecek Zamanın Şartı:**

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin **gelecek zamanla ilgili bir olayı, başka bir eylemin ya da eylemlerin yapılmasına gerçek şart olarak gösterdiğini anlatan** biçimidir.

B) **Yapılışı:** Bir eylemin gelecek zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-se** getirilerek yapılır: Gelecekse - oturacaksanız... gibi.

II. tip kişi eki, olumlu ve olumsuz biçimlerde genellikle sona; olumlu-soru, olumsuz-soru biçimlerinde ise soru edatından önce gelir.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Göreceksem, göreceksen, görecekse, göreceksek, görecekseniz, göreceklerse (= görecekseler).

b) **Olumsuz biçimi:** Görmeyeceksem, görmeyeceksen, görmeyecekse, görmeyeceksek, görmeyecekseniz, görmeyeceklerse (= görmeyecekseler).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Göreceksem mi?, göreceksen mi?, görecekse mi?, göreceksek mi?, görecekseniz mi?, göreceklerse mi? (= görecekseler mi?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Görmeyeceksem mi?, görmeyeceksen mi?, görmeyecekse mi?, görmeyeceksek mi?, görmeyecekseniz mi?, görmeyeceklerse mi? (= görmeyecekseler mi?).

5) **Geniş Zamanın Şartı:**

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin **geniş zamanla ilgili bir eylemi, başka bir eylemin ya da eylemlerin yapılmasına gerçek şart olarak gösterdiğini anlatan** biçimidir.

B) **Yapılışı:** Bir eylemin geniş zamanının III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman ünlüler uyumuna göre **-se** ulanarak yapılır: Gelirsem - okuyorsanız... gibi.

II. tip kişi eki, olumlu ve olumsuz biçimlerde genellikle sona; olumlu-soru ve olumsuz-soruda ise soru edatından önce gelir.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Bilirsem, bilirsen, bilirse, bilirsek, bilirseniz, bilirlerse (= bilirseler).

b) **Olumsuz biçimi:** Bilmezsem, bilmezsen, bilmezse, bilmezsek, bilmezseniz, bilmezlerse (= bilmezseler).

c) **Olumlu-soru biçimi:** Bilirsem mi?, bilirsen mi?, bilirse mi?, bilirsek mi?, bilirseniz mi—, bilirlerse mi? (= bilirseler mi?).

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Bilmezsem mi?, bilmezsen mi?, bilmezse mi?, bilmezsek mi?, bilmezseniz mi?, bilmezlerse mi? (= bilmezseler mi?).

N o t : Emir kipinin, istek kipinin, dilek-şart kipinin **şart bileşik zamanları** yoktur.

Gereklik kipinin de şart bileşik zamanı olmadığı için, onun yerine **-mem gerekse (lazımsa), -men gerekse (lazımsa), -mesi gerekse (lazımsa), -memiz gerekse (lazımsa), -meniz gerekse (lazımsa), -meleri gerekse (lazımsa)** ya da **-mem** (gerekirse, gerektiyse, gerekecekse, gerekmişse, gerekiyorsa) gibi biçimler kullanılmaktadır.

219. Bildirme ve dilek kiplerinin hikâye, rivayet, şart bileşik zamanlarında: a) asıl fiil bir **isim**, b) hikâye, rivayet ve şart ekleri olan **-di, -miş, -se** ise, asıl fiilin çekimini sağlayan **bir yardımcı fiil** rolündedirler. Örneğin, **öğretmendim** kelimesiyle **geliyordum** kelimesinin **zaman bakımından** hiçbir ayrılığı olmaması gerekir. Çünkü, **öğretmendim** kelimesi, konuşan kimsenin **geçmişte öğretmen olduğunu** anlattığı gibi, **geliyordum** kelimesi de konuşan kimsenin **geçmişte gelmekte olduğunu** anlatmaktadır. Ancak **geliyordum, gelseymişim, geldiyse** gibi bileşik zamanlarda asıl fiil ile yardımcı fiil, bugün, ayrılamayacak derecede kaynaşmışlardır.

220. Ek-fiilin -di'li geçmişi, -miş'li geçmişi ve şartı olan **idi, imiş, ise** kelimelerinin, sonuna geldikleri kelimelere, bitişik mi, ayrı mı yazılması gerekir sorunu, henüz çözümlenmiş değildir. Bugün, herhangi bir kelimede her iki yazıma da rastlamaktayız: **Öğrenci idi** ya da **öğrenciydi - okumuş imiş** ya da **okumuşmuş - vurdu ise** ya da **vurduysa...** gibi.

Bu iki yazım biçimi, Anadolu Türkçesi'nin başından beri süregelmiştir. Bugün, **hat, set, ret** gibi kelimelerin belirtilen ya da **-i** durum-

larıyla **-di** ekini almış biçimleri yazımda bir karışıklığa yol açacağı için **-di** yerine **-idi** kelimesini kullanmak doğru olur: a) Düşman **hattı**. - Bu, düşmanın çekildiği (**hattı** yerine) **hat** idi... b) Kanunun **reddi**. - Onun bize verdiği karşılık (**reddi** yerine) **ret idi**...

221. Bileşik zamanların hikâye, rivayet, şart ekleri vurgusuzdur: Geliyordum - koşacakmış - giderse... (Bk. 53/j).

DURUM BİLEŞİK ZAMANI

222. **-dir** koşacının temel görevi, isim kök ya da gövdelerini fiilleştirmektir. İsim kök ya da gövdesi denince, bunlar arasında mastarların ve ortaçların da (Bk. 283, 292) bulunduğunu unutmamak gerekir. Örneğin, **gidiştir - yazmadır - okuyacaktır - yazmıştır**... vb.

-dir koşacının bundan başka şu görevleri de vardır:

A) Bildirme ve dilek kiplerinin —çoğu kez— III. tekil ve çoğul; kimi kez de I. ve II. tekil ya da çoğul kişilerine ulanarak bu kiplerin **durum bileşik zamanlarını** oluşturduğu sezilmektedir. Aşağıdaki örneklerde —açıkça olmasa bile— bu durum, yani **şimdiki zaman** anlamını sezinlemekteyiz:

a) **Şimdiki zamanın durum bileşik zamanı:** Okuyorum**dur**, okuyorsun**dur**, okuyor**dur**, okuyoruz**dur**, okuyorsunuz**dur**, okuyorlar**dır** ya da kimi ağızlarda okuyor**durlar**.

b) **-di**'li geçmişin **durum bileşik zamanı** yoktur. Nedeni şudur: **Kesin** bir geçmiş ile şimdiki zaman bir araya gelmemektedir.

c) **-miş**'li geçmişin **durum bileşik zamanı:** Okumuşum**dur**, okumuşsun**dur**, okumuş**tur**, okumuşuz**dur**, okumuşsunuz**dur**, okumuşlar**dır** ya da kimi ağızlarda okumuş**turlar**.

ç) **Geleceğin durum bileşik zamanı:** Okuyacaksın**dır**, okuyacak**tır**, okuyacaksınız**dır**, okuyacaklar**dır** ya da kimi ağızlarda okuyacak**tırlar**.

d) **Geniş zamanın durum bileşik zamanı:** Bilirsin**dir**, bilirsiniz**dir**.

e) **Emir kipinin durum bileşik zamanı** yoktur. Çünkü bu görevi, istek kipinin durum bileşik zamanı görmektedir.

f) **Dilek şart kipinin durum bileşik zamanı** yoktur. Çünkü dilek de, şart da gelecek zamanla ilgilidir; şimdiki zamanla bağdaşamazlar.

g) **İstek kipinin durum bileşik zamanı** (az kullanılmakla birlikte): Okuyasın**dır**, okuyasınız**dır**...

ğ) **Gereklik kipinin durum bileşik zamanı:** Olmalıyım**dır**, olmalısın**dır**, olmalı**dır**, olmalıyız**dır**, olmalısınız**dır**, olmalı**lardır** (= olmalı**dırlar**).

B) Durum bileşik zamanları, cümledeki kullanılışlarına göre: 1) ya **kesinlik**, 2) ya da, çoğu kez, **olasılık** anlamı verirler:

1. «**Doğacaktır** sana va'dettiği günler, Hakkın.» (M. A. Ersoy). (**Kesinlik**).

2. «Herkes, ödevini **yapmalıdır.**» **(Kesinlik).**
3. «Yayla, Türk'ün beşiği de **olmuştur.**» (F. R. Atay). **(Kesinlik).**
4. «Belki babasının düşmanları **öldürmüştür.**» (Yaşar Kemal). **(Olasılık).**
5. «Sanki bir başka dünyaya **varmışsınızdır.**» (R. H. Karay). **(Olasılık).**
6. «Kurnazlığından o ağızları **kullanıyordur.**» (H. R. Gürpınar). **(Olasılık).**

KATMERLİ BİLEŞİK ZAMANLAR

223. Ek-fiilin -di'li ve -miş'li geçmiş zamanlarının şartı olan **idiyse** (-diyse) ve **imişse** (-mişse), bildirme ve dilek kiplerinden sonra gelebilir ve üç kipli fiiller oluşturabilirler: Gel-**di idi**-(y)**se** - gel-**ecek imişse**... gibi.

Böyle üç kipli fiil biçimlerine **katmerli bileşik zamanlı fiiller** diyebiliriz.

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, hikâye ve rivayet kiplerine **zaman ilgilerinden başka «farz edelim ki...», «ama...», «her ne kadar... se», «mademki», «değil mi ki» gibi anlamlar katan** anlatım biçimidir. Bu anlam özellikleri, aşağıda gösterilecektir.

B) Yapılışı: Bildirme ve dilek kiplerinden ayrı yazıldığı zaman ek-fiilin -di'li ve -miş'li geçmiş zamanlarının şartları olan **idiyse, imişse** kelimeleri, bildirme ve dilek kiplerine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna ve yerine göre ünsüzler benzeşmesine uygun olarak— **-diyse** (-dimse), **-mişse** bileşik ekleri getirilerek yapılır: Gitti **idiyse** - okumuş **idiyse** - geliyor**duysa** - gidecek**mişse** - gelecek**tiyse**...

C) Eski biçimi: Anadolu Türkçesi'nin ilk çağlarında katmerli bileşik zamanın —seyrek de olsa— değişik biçimine rastlamaktayız:

«Türk dilini **bilir miseydim** ben
Söz ile bellü göstereydim ben» (Sultan Velet).

Katmerli bileşik zamanlar şunlardır:

224. Şimdiki Zaman Hikâyesinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, şimdiki zamanının hikâyesiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki... -yordu, ama...»** gibi bir varsayımla, 2) **«Her ne kadar... -se de...»** gibi bir anlamla anlatım biçimidir:

1. «Ben bu kitabı **okuyor idiysem** (= okuyorduysam) beğendiğim için okumuyordum» (= Ben, **farz edelim ki** bu kitabı okuyordum, **ama** beğendiğim için okumuyordum)... vb.

2. «Ben bu kitabı **okuyordumsa** beğendiğim için okuyordum» (= Bu kitabı **her ne kadar** okuyor**sam da**...) vb.

B) Yapılışı: 1) Şimdiki zamanın III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna bağlı olmadan— hep **idiyse** kelimesi getirilerek; 2) Şimdiki zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, her zaman **-duysam** ya da **-dumsa** bileşik ekleri ulanarak yapılır: Geliyor **idiysem** - geliyor **idimse** - geliyor**duysam** - geliyor**dumsa**... gibi.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Geliyor idiysem, geliyor idiysen, geliyor idiyse, geliyor idiysek, geliyor idiyseniz, geliyor idiyseler ya da geliyorlar idiyse.

Birleşik yazıldığı zaman: Geliyordumsa, geliyordunsa, geliyorduysa, geliyorduksa, geliyordunuzsa, geliyorlardıysa ya da geliyorduysam, geliyorduysan, geliyorduysa, geliyorduysak, geliyorduysanız, geliyorduysalar.

b) Olumsuz biçimi: Gelmiyor idiysem, gelmiyor idiysen, gelmiyor idiyse, gelmiyor idiysek, gelmiyor idiyseniz, gelmiyor idiyseler (= gelmiyorlar idiyse).

Birleşik yazıldığı zaman: Gelmiyorduysam, gelmiyorduysan, gelmiyorduysa, gelmiyorduysak, gelmiyorduysanız, gelmiyorduysalar ya da gelmiyordumsa, gelmiyordunsa, gelmiyorduysa, gelmiyorduksa, gelmiyordunuzsa, gelmiyorlardıysa.

225. -di'li Geçmiş Zaman Hikâyesinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, -di'li geçmişin hikâyesiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki... -di, ama...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Mademki...»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «Ben bu kitabı **okudu idiysem** beğendiğim için okumadım» (= ben, **farz edelim ki** bu kitabı okudum, **ama** beğendiğim için okumadım)...

2) «Ben bu kitabı **okumadı idiysem,** beğenmediğim için okumadım» (= **Mademki** ben bu kitabı okumadım...)...

B) Yapılışı: 1) Çoğu kez, -di'li geçmişin III. tekil kişisinden; kimi kez de bütün kişilerden sonra, her zaman **idiyse** kelimesi getirilerek yapılır. 2) **idiyse**'nin -di'li geçmiş zamana bitişik yazılan biçimi yoktur.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Geldi idiysem, geldi idiysen, geldi idiyse, geldi idiysek, geldi idiyseniz, geldi idiyseler.

Olumlu biçimin şu çekimi de vardır: Geldim idiyse, geldin idiyse, geldi idiyse, geldik idiyse, geldiniz idiyse, geldiler idiyse.

b) Olumsuz biçimi: Gelmedi idiysem, gelmedi idiysen, gelmedi idiyse, gelmedi idiysek, gelmedi idiyseniz, gelmedi idiyseler.

Olumsuz biçimin şu çekimi de vardır: Gelmedim idiyse, gelmedin idiyse, gelmedi idiyse, gelmedik idiyse, gelmediniz idiyse, gelmediler idiyse.

226. -miş'li Geçmiş Zaman Hikâyesinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, -miş'li geçmişin hikâyesiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki... -du, ama...»** gibi bir varsayımla, 2) **«Mademki...»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir:

1) «Ben o kitabı **okumuş idiysem,** beğendiğim için okumuşumdur» (= Ben, **farz edelim ki** o kitabı okudum, **ama** beğendiğim için okumuşumdur).

2) «Ben o kitabı **okumuş idiysem,** beğendiğim için okumuşumdur» (= **Mademki** okumuşum, beğendiğim için okumuşumdur).

B) Yapılışı: -miş'li geçmiş zamanın III. tekil kişisinden sonra, **idiyse** kelimesi getirilerek yapılır: Gelmiş **idiyse** - okumuş **idiyse**... vb.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gelmiş idiysem, gelmiş idiysen, gelmiş idiyse, gelmiş idiysek, gelmiş idiyseniz, gelmiş idiyseler ya da gelmişler idiyse.

b) Olumsuz biçimi: Gelmemiş idiysem, gelmemiş idiysen, gelmemiş idiyse, gelmemiş idiysek, gelmemiş idiyseniz, gelmemiş idiyseler ya da gelmemişler idiyse.

Bugün, kimi ağızlarda **gelmiştiysen, gelmemiştiysek** gibi kullanışlara da rastlanmaktadır.

227. Gelecek Zaman Hikâyesinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, gelecek zamanın hikâyesiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki...», «tutalım ki...», «tut ki...»** gibi bir varsayımla, 2) **«Mademki», «değil mi ki»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «Ben bu kitabı **okuyacak idiysem,** neden sakladınız?» (= Ben, **farz edelim ki** (mademki) bu kitabı okumaya niyetliydim, onu neden sakladınız?)...

B) Yapılışı: 1) Gelecek zamanın III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman, her zaman **idiyse** kelimesi getirilerek; 2) Gelecek zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre— **-diysem, -dimse** bileşik ekleri ulanarak yapılır: Okuyacak **idiyse** - anlatıverecek **idiyse** - gelecek**tiyse** - okuyacak**tınsa**... gibi.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gelecek idiysem, gelecek idiysen, gelecek idiyse, gelecek idiysek, gelecek idiyseniz, gelecek idiyseler (= gelecekler idiyse).

Bitişik yazıldığı zaman: Gelecektiysem, gelecektiysen, gelecektiyse, gelecektiysek, gelecektiyseniz, gelecektiyseler ya da gelecektimse, gelecektinse, gelecektiyse, gelecektikse, gelecektinizse, geleceklerdiyse.

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmeyecek idiysem, gelmeyecek idiysen, gelmeyecek idiyse, gelmeyecek idiysek, gelmeyecek idiyseniz, gelmeyecek idiyseler (= gelmeyecekler idiyse).

Bitişik yazıldığı zaman: Gelmeyecektiysem, gelmeyecektiysen, gelmeyecektiyse, gelmeyecektiysek, gelmeyecektiyseniz, gelmeyecektiyseler ya da gelmeyecektimse, gelmeyecektinse, gelmeyecektiyse, gelmeyecektikse, gelmeyecektinizse, gelmeyecektilerse (= gelmeyeceklerdiyse).

228. Geniş Zaman Hikâyesinin Şartı:

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin, geniş zamanın hikâyesiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki... -du, ama...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Her ne kadar..., -sa (da)...»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «Ben onunla **konuşur idiysem**, alay için konuşurdum» (= Ben, onunla **farz edelim ki** konuşurdum, **ama** alay için konuşurdum).

2) «Hoş Bektaşilerce de yolun sonu inkâra **çıkardıysa** da, bu kadar değildi» (= Her ne kadar çıkarsa da...) (Kemal Samancıgil).

B) **Yapılışı:** 1) Geniş zamanın III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman, hep **idiyse** kelimesi getirilerek; 2) Geniş zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna göre— **-diyse** bileşik eki ulanarak yapılır: Gider **idiyse** - okumaz **idiyse** - gelir**diyse** - yazar**dıysa** - okur**duysa**... gibi.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Gelir idiysem, gelir idiysen, gelir idiyse, gelir idiysek, gelir idiyseniz, gelir idiyseler ya da gelirler idiyse (gelirdiysem, gelirdiysen, gelirdiyse, gelirdiysek, gelirdiyseniz, gelirdiyseler ya da gelirlerdiyse).

b) **Olumsuz biçimi:** Gelmez idiysem, gelmez idiysen, gelmez idiyse, gelmez idiysek, gelmez idiyseniz, gelmez idiyseler ya da gelmezler idiyse (gelmezdiysem, gelmezdiysen, gelmezdiyse, gelmezdiysek, gelmezdiyseniz, gelmezdiyseler ya da gelmezlerdiyse).

229. Gereklik Kipi Hikâyesinin Şartı:

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin, gerekliğin hikâyesiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki...», «tutalım ki...», «tut ki...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Mademki», «değil mi ki»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «Herkes gençliğinde **çalışmalı idiyse**, o neye çalışmamış?» (= **Farz edelim ki** [mademki] herkesin gençliğinde çalışması lazımdı, o niye çalışmamış?).

B) **Yapılışı:** 1) Gereklik kipinin III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman, her zaman **idiyse** kelimesi getirilerek; 2) Gerekliğin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna göre— **-idiyse** bileşik eki ulanarak yapılır: Okumalı **idiyse** - yazmalı**dıysa**... gibi.

C) **Çekimi:**

a) **Olumlu biçimi:** Okumalı idiysem, okumalı idiysen, okumalı idiyse, okumalı idiysek, okumalı idiyseniz, okumalı idiyseler ya da, kimi ağızlarda (= okumalılar idiyse).

Bitişik yazıldığı zaman: Okumalıydıysam, okumalıydıysan, okumalıydıysa, okumalıydıysak, okumalıydıysanız, okumalıydıysalar.

b) **Olumsuz biçimi:** Okumamalı idiysem, okumamalı idiysen, okumamalı idiyse, okumamalı idiysek, okumamalı idiyseniz, okumamalı idiyseler (= okumamalılar idiyse).

Bitişik yazıldığı zaman: Okumamalıydıysam, okumamalıydıysan, okumamalıydıysa, okumamalıydıysak, okumamalıydıysanız, okumamalıydıysalar.

N o t : İstek, dilek-şart ve emir kiplerinin **hikâye-şart** bileşik zamanları yoktur.

230. Şimdiki Zaman Rivayetinin Şartı:

A) **Anlamı:** Konuşan kimsenin, şimdiki zamanın rivayetiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki...», «tutalım ki...», «tut ki...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Mademki», «değil mi ki»** gibi bir anlamla anlatım biçimidir.

1) «Ben onu ziyarete **gidiyor imişsem** (= gidiyormuşsam) bundan ona ne?» (= Ben **farz edelim ki** onu ziyarete gidiyormuşum...).

2) «Ben onu ziyarete **gidiyormuşsam** bundan memnun olsa ya!» (= Ben **mademki** onu ziyarete gidiyormuşum...).

B) **Yapılışı:** 1) Şimdiki zamanın III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna bağlı olmadan— hep **imişse** kelimesi getirilerek; 2) Şimdiki zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman, her zaman **-muşsa** bileşik eki ulanarak yapılır: Geliyor **imişse** - okuyor**muşsak**... gibi.

a) **Olumlu biçimi:** Geliyor imişsem, geliyor imişsen, geliyor imişse, geliyor imişsek, geliyor imişseniz, geliyor imişseler (= geliyorlar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Geliyormuşsam, geliyormuşsan, geliyormuşsa, geliyormuşsak, geliyormuşsanız, geliyormuşsalar (= geliyorlarmışsa).

b) Olumsuz biçimi: Gelmiyor imişsem, gelmiyor imişsen, gelmiyor imişse, gelmiyor imişsek, gelmiyor imişseniz, gelmiyor imişseler (= gelmiyorlar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Gelmiyormuşsam, gelmiyormuşsan, gelmiyormuşsa, gelmiyormuşsak, gelmiyormuşsanız, gelmiyormuşsalar (= gelmiyorlarmışsa).

231. -miş'li Geçmiş Rivayetinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, -miş'li geçmişin rivayetiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki...», «tutalım ki...», «tut ki...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Mademki», «değil mi ki»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «Ben sinemaya **gitmiş imişsem** (= gitmişmişsem) bundan ne çıkar?» (= Ben, **farz edelim ki** [mademki] sinemaya gittim...).

B) Yapılışı: 1) -miş'li geçmişin III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman hep **imişse** kelimesi getirilerek; 2) -miş'li geçmiş zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna göre— **-mişse** bileşik eki ulanarak yapılır: Gitmiş **imişsem** - okumuş **imişse** - okumuş**muşsanız**... gibi.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Gitmiş imişsem, gitmiş imişsen, gitmiş imişse, gitmiş imişsek, gitmiş imişseniz, gitmiş imişseler (= gitmişler imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Gitmişmişsem, gitmişmişsen, gitmişmişse, gitmişmişsek, gitmişmişseniz, gitmişmişseler (= gitmişmişlerse).

b) Olumsuz biçimi: Gitmemiş imişsem, gitmemiş imişsen, gitmemiş imişse, gitmemiş imişsek, gitmemiş imişseniz, gitmemiş imişseler (= gitmemişler imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Gitmemişmişsem, gitmemişmişsen, gitmemişmişse, gitmemişmişsek, gitmemişmişseniz, gitmemişmişseler (= gitmemişmişlerse).

232. Gelecek Zaman Rivayetinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, gelecek zamanın rivayetiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki...», «tutalım ki...», «tut ki...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Mademki», «değil mi ki»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «O, beni ziyarete **gelecek imişse** (= gelecekmişse) neden gelmemiş?» (= **O, farz edelim ki** [mademki] beni ziyaret etmeye niyetliydi...).

B) Yapılışı: 1) Gelecek zamanın III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman her zaman **imişse** kelimesi getirilerek; 2) Gelecek zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna göre— **-mişse** bileşik eki ulanarak yapılır: Oturacak **imişse** - okuyacak**mışsanız**... gibi.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Koşacak imişsem, koşacak imişsen, koşacak imişse, koşacak imişsek, koşacak imişseniz, koşacak imişseler (= koşacaklar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Koşacakmışsam, koşacakmışsan, koşacakmışsa, koşacakmışsak, koşacakmışsanız, koşacakmışsalar (= koşacaklarmışsa).

b) Olumsuz biçimi: Koşmayacak imişsem, koşmayacak imişsen, koşmayacak imişse, koşmayacak imişsek, koşmayacak imişseniz, koşmayacak imişseler (= koşmayacaklar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Koşmayacakmışsam, koşmayacakmışsan, koşmayacakmışsa, koşmayacakmışsak, koşmayacakmışsanız, koşmayacakmışsalar (= koşmayacaklarmışsa).

233. Geniş Zaman Rivayetinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, geniş zamanın rivayetiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki...», «tutalım ki...», «tut ki...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Mademki», «değil mi ki»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «O, benimle senlibenli **konuşur imişse** (= konuşurmuşsa) sen niye alınıyorsun?» (= **Tutalım ki** [mademki] o benimle senlibenli konuşurmuş...).

B) Yapılışı: 1) Geniş zamanın III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman her zaman **imişse** kelimesi getirilerek; 2) Geniş zamanın III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna göre— **-mişse** bileşik eki ulanarak yapılır: Anlatır **imişse** - okur**muşsak**... gibi.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Okur imişsem, okur imişsen, okur imişse, okur imişsek, okur imişseniz, okur imişler (= okurlar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Okurmuşsam, okurmuşsan, okurmuşsa, okurmuşsak, okurmuşsanız, okurmuşsalar (= okurlarmışsa).

b) Olumsuz biçimi: Okumaz imişsem, okumaz imişsen, okumaz imişse, okumaz imişsek, okumaz imişseniz, okumaz imişseler (= okumazlar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Okumazmışsam, okumazmışsan, okumazmışsa, okumazmışsak, okumazmışsanız, okumazmışsalar (= okumazlarmışsa).

234. Gereklik Kipi Rivayetinin Şartı:

A) Anlamı: Konuşan kimsenin, gerekliğin rivayetiyle ilgili bir eylemi: 1) **«Farz edelim ki...», «tutalım ki...», «tut ki...»** gibi bir varsayımla; 2) **«Mademki», «değil mi ki»** gibi bir anlamla anlatma biçimidir.

1) «Herkes ödevini **yapmalı imişse** o niye yapmamış?» (= **Farz edelim ki** [mademki] herkesin ödevini yapması lazım...).

B) Yapılışı: 1) Gereklik kipinin III. tekil kişisinden sonra ayrı yazıldığı zaman her zaman **imişse** kelimesi getirilerek; 2) Gereklik kipinin III. tekil kişisine bitişik yazıldığı zaman —ünlüler uyumuna göre— **-mişse** bileşik eki ulanarak yapılır: Okumalı **imişse** - yazmalıymışsak... gibi.

C) Çekimi:

a) Olumlu biçimi: Koşmalı imişsem, koşmalı imişsen, koşmalı imişse, koşmalı imişsek, koşmalı imişseniz, koşmalı imişseler (= koşmalılar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Koşmalıymışsam, koşmalıymışsan, koşmalıymışsa, koşmalıymışsak, koşmalıymışsanız, koşmalıymışsalar (= koşmalılarmışsa).

b) Olumsuz biçimi: Koşmamalı imişsem, koşmamalı imişsen, koşmamalı imişse, koşmamalı imişsek, koşmamalı imişseniz, koşmamalı imişseler (= koşmamalılar imişse).

Birleşik yazıldığı zaman: Koşmamalıymışsam, koşmamalıymışsan, koşmamalıymışsa, koşmamalıymışsak, koşmamalıymışsanız, koşmamalıymışsalar (= koşmamalılarmışsa).

235. Katmerli bileşik zamanların eski biçimleri, ek-fiilin bileşik zamanları olan **idiyse (-diyse), imişse (-mişse), imişseydi (-mişseydi)** ile yapılmaktaydı. Bunların **imişseydi** kelimesi, bugün kaybolmuştur.

Fiillerde Soru Edatının Anlam Ayrılıkları

236. Fiillerde iki soru biçimine rastlanabilir: 1) Eylemin özne tarafından **yapılıp yapılmadığını soran** biçimi ki, **asıl soru** budur; 2) Konuşan kimsenin söz arasında **falanca fiili söyleyip söylemediğini anlamak için sorulan** biçim ki bu, yargıyı **yineletmeyi amaçlayan** soru biçimidir (Bk. 505/A).

Örneğin:

1. — **Yazıyor musun?** (Fiil sorusu).
   — **Yazıyorsun mu?** (Yineletme sorusu).

2. — **Yazıyor muydun?** (Fiil sorusu).
   — **Yazıyordun mu?** (Yineletme sorusu).

3. — **Sinemaya gidecek miydiniz?** (Fiil sorusu).
   — **Gidecektiniz mi?** (Yineletme sorusu).

237. Sese verilecek değişik tonlarla: 1) Olumlu fiillerle kurulmuş soru cümlelerine **olumsuzlukla ilgili şaşma,** 2) Olumsuz fiillerle kurulmuş soru cümlelerine **olumlulukla ilgili şaşma** anlamları kazandırılabilir:

a) (Ne yapıyorsun?) Bu su **içilir mi?** (= içilmez. Hayret!).
b) (Amma yaptın ha!) Bu su **içilmez mi?** (= içilir. Hayret!).

238. Katmerli bileşik zamanlarda **fiil sorusu olamaz, yineletme sorusu olabilir.**

Fiil sorusu olamaz dedik, çünkü katmerli bileşik zamanlar **«farz edelim ki...»** ya da **«mademki...»** anlamını taşıdıkları için bunların **«farz edelim ki... yapıyor mu idi?»** ya da **«mademki... yapıyor mu idi?»** gibi soru biçimleri olamaz. **Varsayım** ya da **değil mi ki** edatı ile soru bir araya gelememektedir.

Buna karşılık, **«okuyor mu imişse?»** gibi bir biçim, bir fiil sorusu değil, bir yineletme sorusudur.

Fiillerin Çatısı

239. Fiil, bir eylem (= bir iş) bildirir. İşi yapana **özne;** öznenin yaptığı işten etkilenen varlığa da **nesne** denir. Bu duruma göre, fiilin gösterdiği **iş:**

a) ya **belli bir yapıcı** (özne) ister, ya da istemez;

b) ya kendi hareketinden doğrudan doğruya **etkilenen bir varlık** (nesne) ister, ya da istemez;

c) kimi kez **yapıcı** (özne) **ile etkilenicinin** (nesne) **aynı varlık olduklarını kendi yapısında birleştirmek** ister;

ç) kimi kez de **kendi hareketini birden çok yapıcının birlikte, karşılıklı** ya da **ortaklaşa oluşturduklarını** belirtmek ister.

Bir fiilin belli bir yapıcı ya da belli bir etkilenici isteyip istemediği, yapıcı ile etkileniciyi kendinde birleştirip birleştirmediği, kendi hareketinin birden çok yapıcı tarafından meydana getirilip getirilmediği o fiilin kök ya da gövdesinden anlaşılabilir.

İşte fiil kök ya da gövdelerinin gösterdikleri bu özelliklere **fiil çatısı** adı verilir.

Şimdi bunları kısaca inceleyelim:

1) İş, ya belli bir **yapıcı** ister, ya da istemez:

a) **«Kayıkçılar,** kayığı kıyıya **çektiler».** (Kayığı çekme işini yapanlar bellidir: **Kayıkçılar. Çek-** mastarı, belli bir yapıcı isteyen mastardır, fiildir).

b) «Kayık, kıyıya **çekildi**». (Kayığı kıyıya çekme işini yapanlar, belli değildir. **Çekil-** mastarı, belli bir yapıcı istemeyen mastardır, fiildir).

2) İş, kendi hareketinden doğrudan doğruya **etkilenen bir varlık** ister ya da istemez:

a) **«Kayığı çektik»**. (Çekme işinden **doğrudan** doğruya etkilenen, yani çekilen varlık bellidir: **Kayık. Çek-** mastarı, bir etkilenici isteyen mastardır, fiildir).

b) «Sokağa **çıktım**». (Çıkmak mastarı, kendi işinden doğrudan doğruya etkilenen bir varlık istememektedir).

3) İş, **yapıcı ile etkilenicinin aynı varlık olduklarını kendinde birleştirmek** ister:

a) «Söylemeye **çekinmiş**». (Çekme işini yapan o'dur, çekme işinden etkilenen de o'dur. **Çekin-** mastarı, yapıcısı ile etkilenicisi aynı varlık olan mastardır, fiildir).

4) İş, kendini **birden çok yapıcının yapmasını** ister:

a) **«Hasan** ile **Hüseyin,** halat **çekişiyorlar»**. (Hasan ile Hüseyin, çekme işini karşılıklı olarak birlikte yapmaktadırlar. **Çekiş-** mastarı, birden çok özne isteyen mastardır, fiildir).

Bu kısa incelemeden sonra, fiil çatılarını nesne ve özne alışlarına göre şöyle sınıflayabiliriz:

I. Her zaman bir nesne alan fiiller, **geçişli çatılı fiiller**'dir: (Bir şey ya da şeyi) **kır-**, (bir şey ya da şeyi) **oku-**, (bir şey ya da şeyi) **yaz-**, (bir şey ya da şeyi) **çek-**, (bir şey ya da şeyi) **gör-**, (bir şey ya da şeyi) **bağla-**, (bir şey ya da şeyi) **göster-**, (bir kimseyi, birini) **ağlat-**, (bir şey ya da şeyi) **gönderiver-**, (bir şey ya da şeyi) **anlatabil-**... vb.

Geçişli fiillerin nesneleri, ismin **yalın** ya da **-i** durumunda bulunurlar.

Mastardan önce **ne?** ya da **neyi, kimi?** sorusunu getirip sorar da bir yanıt alabilirsek o mastar, geçişli çatılıdır: **Ne** ya da **neyi** okumak? (kitap ya da kitabı) - **ne** ya da **neyi** boşaltmak? (testi ya da testiyi) - **kimi** güldürmek? (seyirci ya da seyircileri)...

II. Nesne almayan fiiller, **geçişsiz çatılı fiiller**'dir: **Uyu-, uyan-, esne-, gerin-, yürü-, uyuyabil-, uyuyuver-**... gibi.

Geçişsiz fiiller, ismin **-e, -de, -den** durumundaki kelimelerle birlikte kullanılır: (Eve) **git-**, (evden) **gel-**, (sedirde) **uyu-**...

Mastardan önce **neye?, kime?, nede?, kimde?, neden?, kimden?** sorularından birini getirip sorar da bir cevap alabilirsek o mastar, geçişsiz çatılıdır: **Kime kızmak?** (birisine) - **nereye gitmek?** (eve) - **nereden dönmek?** (okuldan)... gibi.

III. Özne alan fiiller, **etken çatılı fiiller**'dir: **Ben kırdım. - Sen kırdın. - Nuri kırdı. - Nuriler geldi. - Güneş doğdu. - Rüzgâr esiyor. - Yapraklar sarardı**... gibi.

Fiilin mastarından sonra **... işini yapan kim?** ya da **... işini yapan ne?** sorularını sorar da cevap olarak bir özne bulabilirsek o fiil, etken çatılıdır: **Ben kırdım** (kırma işini yapan kim? **Ben.** Öyleyse, **kır-** fiili, etken çatılıdır).

Özne olan kelimeler ya da takımlar, her zaman, yalın durumda bulunurlar.

IV. Öznesi belli olmayan fiiller, **edilgen çatılı fiiller**'dir. **Mektup yazıldı** (= mektubu yazan belli değil) - **Kitap okundu** (= kitabı okuyan belli değil)... gibi (Bk. 401, 402).

Edilgen çatılı fiiller, etken çatılı fiillerden türetilen fiillerdir, yani dilimizde kök durumunda edilgen çatılı fiil yoktur.

V. Öznelerinin yaptıkları işten gene özneleri etkilenen fiiller, **dönüşlü çatılı fiiller**'dir: **Ovunmak** (= kendi kendini ovmak) - **örtünmek** (= kendi kendini örtmek) - **övünmek** (= kendi kendini övmek)... gibi.

Kız tarandı cümlesi —aşağı yukarı— **kız taradı + kız kendi saçlarını taradı** cümlelerinin bileşiği gibidir. **Kendi saçlarını** sözü, **tarandı** fiilinin **-n-** morfeminde toplanmış bulunmaktadır.

Dönüşlü çatılı fiiller, etken çatılı fiillerden türetilen fiillerdir, yani dilimizde kök durumunda dönüşlü çatılı fiil yoktur.

Dönüşlü çatılı fiillerin özneleri de etken çatılı fiiller gibi, her zaman, yalın durumda bulunurlar.

VI. İşin birden çok öznece **karşılıklı, ortaklaşa** ya da **birlikte yapıldığını** gösteren fiiller, **işteş çatılı fiiller**'dir: **Ödeşmek** (= karşılıklı olarak ödemek) - **benzeşmek** (= karşılıklı olarak benzemek) - **uçuşmak** (= birlikte uçmak) - **koşuşmak** (= birlikte koşmak) - **haykırışmak** (= birlikte haykırmak) - **bölüşmek** (= ortaklaşa bölmek)... gibi.

Hasan ile Hüseyin dövüştü cümlesi **Hasan, Hüseyin'i dövdü + Hüseyin, Hasan'ı dövdü** cümlelerinin bileşiği gibidir. **Hasan'ı** ve **Hüseyin'i** sözleri, **dövüştü** fiilinin **-ş-** morfeminde toplanmış görünmektedir.

İşteş çatılı fiiller, gereğine göre, kimi etken çatılı fiillerden türerler.

İşteş çatılı fiillerin özneleri, ya birden çok kelimedir, ya da çoğul biçimindedirler.

240. Geçişsiz fiiller, kimi yapım ekleriyle çatı değiştirip **geçişli biçime** getirilebilirler. Bunlara **oldurgan** (= neden ve aracı olan) **fiiller** denir:

a) **-(i)t-** eki ile: **Eri-** (geçissiz), **eri-t-** (geçişli); **ürk-** (geçişsiz), **ürk-(ü)-t** (geçişli)... vb. (Bk. 253/9).

b) **-dir-** eki ile: **Bin-** (geçişsiz), **bin-dir-** (geçişli); **dol-** (geçişsiz), **dol-dur-** (geçişli)... vb. (Bk. 253/11).

c) **-ir- eki** ile: **Doy-** (geçişsiz), **doy-ur-** (geçişli); **bit-** (geçişsiz), **bit-ir-** (geçişli)... vb. (Bk. 253/10).

Geçişsiz fiilleri **oldurgan** (= neden ve aracı olan) fiiller biçimine getiren **-(i)t-, -dir-, -ir-** ekleri, fiilden fiil türeten eklerdir.

241. Geçişli fiillerin, yapım ekleriyle, geçişlilik dereceleri arttırılabilir. Dereceleri arttırılmış böyle fiillere **ettirgen** (= neden ve aracı olan) **fiiller** denir (Bk. 399, 400).

a) **Kov** (I. derecede geçişli), **kov-dur-** (II. derecede geçişli), **kov-dur-t-** (III. derecede geçişli); **kaz-** (I. derecede geçişli), **kaz-dır-** (II. derecede geçişli), **kaz-dır-t-** (III. derecede geçişli); **ara-** (I. derecede geçişli), **ara-t-** (II. derecede geçişli), **ara-t-tır-** (III. derecede geçişli); **böl-** (I. derecede geçişli), **böldür-** (II. derecede geçişli), **böldürt-t-** (III. derecede geçişli), **böldür-t-tür-** (IV. derecede geçişli)... vb.

242. Geçişli-edilgen bir fiille kurulmuş cümlede nesne, özne gibi görünür: **«Dal kırıldı»** cümlesinde **dal,** özne gibi görünmekte ise de, bu, **kırma işini yapan** değil, **kırılan**'dır. Bu nedenle, özne gibi görünen nesneye **sözde özne** deriz (Bk. 389).

Edilgen bir fiille kurulmuş cümlede gerçek özne de söylenilmek istenirse, o gerçek özne **tarafından, dolayısıyla, etkisiyle...** vb. kelimelerle birlikte belirtilir: **«Dal, çocuklar tarafından kırıldı»...** gibi. Bu cümlede gerçek özne **çocuklar; dal** ise sözde öznedir. Gerçek özne, **-ce** ekiyle de belirtilebilir: «Hakemin kararına **kaptanca itiraz** edildi.»... gibi.

243. Dilimizde bütün fiiller, aslında etken çatılıdır. Edilgen fiiller, etkenlerden yapım ekleriyle türetilmişlerdir:

a) Sonu bir ünlü ya da **l** ile biten fiil kök ya da gövdelerinden **-(i)n-** eki ile: **Öde-** (etken), **öde-n-** (edilgen); **oku-** (etken), **oku-n-** (edilgen); **bil-** (etken), **bil-(i)n-** (edilgen)... gibi (Bk. 253/6).

b) Sonu —ünlülerle **l** ünsüzü dışında —herhangi bir ünsüzle biten fiil kök ya da gövdelerinden **-il-** eki ile: **Bak-** (etken), **bak-ıl-** (edilgen); **bık-** (etken), **bık-ıl-** (edilgen); **bin-** (etken), **bin-il-** (edilgen)... gibi (Bk. 253/7).

İsim soylu kelimelerden **-len-** eki ile türemiş kelimelerin kimisi edilgendir: (... tarafından) **selamlan-,** (... tarafından) **imzalan-,** (... tarafından) **ağaçlan-,...** gibi.

Kimi fiil kök ya da gövdeleri iki edilgenlik ekini de alabilirler (Bk. 253/7): **Ye-n-il-, de-n-il-...** gibi.

244. Dönüşlü fiillerin **iki anlam yönü** bulunmaktadır: İşi, öznenin: a) **kendi kendine, kendi başına yapma** ve bundan dolayısıyla etkilenme yönü, b) **kendisine yapma** ve bundan doğrudan doğruya etkilenme yönü (Bk. 404):

a) **Söylen-** (= kendi kendine, kendi başına yapma), **tapın-** (= kendi kendine, kendi başına yapma), **mırıldan-** (= kendi kendine, kendi başına yapma), **gezin-** (= kendi kendine, kendi başına yapma)... vb.

b) **Dövün-** (= kendisine yapma), **giyin-** (= kendisine yapma), **sürün-** (= kendisine yapma)... vb.

245. Dönüşlü fiiller, genellikle, **-(i)n-** eki ile yapılırlar: **Tara-n-, daya-n-, bula-n-, eş-(i)n-, oğ-(u)n-, ört-(ü)n-...** gibi (Bk. 253/6).

Dilimizde **-il-** ekiyle türemiş dönüşlü gibi görünen fiiller de bulunmaktadır: (Sular) **çek-il-,** (sular) **dur-ul-,** (güç) **kes-il-...** gibi. Dikkat edilirse bu fiillerde yine de gizli bir edilgenlik anlamı vardır. Nitekim **çek-in-** ile **çek-il-** arasında bu ayrımı sezebiliyoruz.

-(i)n- ekiyle türemiş edilgen fiiller biçimce dönüşlü fiillere benzediklerinden, bunları ayırt etmek için cümleyi özenle okumak gerekir:

a) «Ayhan **taranıyor**» (Taranıyor, **dönüşlüdür**); b) «Kuzu **taranıyor**» (Taranıyor, **edilgendir**)... gibi.

İsim, soylu kelimelerden **-len-** eki ile türemiş fiillerin kimisi dönüşlü görünüştedir: **Akıllan-, duygulan-, canlan-, kanlan-...** vb.

246. İşteşlik fiillerinde bir işi **ortaklaşa** yapma anlamı, bu ortaklığın da **üç anlam yönü** vardır: a) **Karşılıklı** yapma, b) **Birlikte** yapma, c) **Bir süre içinde bir durumdan başka bir duruma girme** (Bk. 406):

a) **Vur-(u)ş-** (karşılıklı yapma), **döv-(ü)ş-** (karşılıklı yapma), **söz-leş-** (karşılıklı yapma), **selam-laş-** (karşılıklı yapma)... vb. Dikkat edilirse bunlarda özne, birden çoktur.

b) **Uç-(u)ş-** (birlikte yapma), **ağla-ş-** (birlikte yapma), **koş-(u)ş-** (birlikte yapma), **gül-(ü)ş-** (birlikte yapma)... gibi. Dikkat edilirse bunlarda da özne, birden çoktur.

c) **Gel-(i)ş-** (bir süre içinde kendi kendine büyümek), **kız-(ı)ş-** (bir süre içinde yüksek bir kerteyi bulmak), **yat-(ı)ş-** (bir süre içinde şiddeti geçmek), **zor-laş-** (bir süre içinde zor duruma gelmek)... gibi. Dikkat edilirse bunlarda her özne bir durumdan başka bir duruma geçişi **kendi kendine yapmaktadır.** Bu nedenle bu işteş çatılı fiillere —bir tek öznenin oluşumunu anlattıkları için— **dönüşlü çatılı fiiller** diyebiliriz (Bk. 253/8).

247. İşteşlik fiilleri **-(i)ş-** ekiyle türerler: **Öde-ş-, dola-ş-, benze-ş-, kükre-ş-, vur-(u)ş-, dit(d)-(i)ş-, döv-(ü)ş-, kap-(ı)ş-...** gibi.

İsim soyundan kelimelerden **-leş-** eki ile türemiş fiillerde de: a) **Karşılıklı yapma; selamlaş-, tokatlaş-, dertleş-...** vb.; b) **Bir durumdan başka bir duruma girme: Esmerleş-, yozlaş-...** vb. gibi anlamlar vardır.

248. Dönüşlü ve işteş fiiller etken; pek çoğu da nesne almadıkları için geçişsizdirler. Bunlar, gerektiği zaman, çatı değiştirip edilgen ya da geçişli olabilirler:

a) **Soy-**'dan: **soy(u)n-** ve **soy-(u)n-(u)l-**; **giy-**'den: **giy-(i)n-** ve **giy-(i)n-(i)l-**; **kap-**'dan: **kap-(ı)ş-** ve **kap-(ı)ş-(ı)l-**; **döv**'den: **döv-(ü)ş-(ü)l-**... gibi.

b) **Soy-**'dan: **soy-(u)n-** ve **soy-(u)n-dur**; **döv-**'den: **döv-(ü)ş-tür**; **koş-**'tan: **koş-(u)ş-tur**... gibi.

Yapılarına Göre Fiiller

249. Fiiller, yapılarına göre, üçe ayrılırlar:

a) **Kök fiiller,**
b) **Türemiş fiiller,**
c) **Bileşik fiiller.**

250. Kök fiiller (= basit fiiller), anlamı ve yapısı bozulmadan parçalanamayan bir ya da birkaç heceli fiillerdir: **Yaz-, koş-, git-, çürü-, oku-**... gibi.

Bu örneklerden hiçbirini, anlamını ve yapısını bozmadan, parçalayamayız. Dilimizde kök fiillerin çoğu, bir hecelidir.

251. Türemiş fiiller, isim ya da fiil kök ve gövdelerine yapım ekleri ulanarak yapılan yeni anlamdaki fiillerdir. **Türemiş fiiller,** başlıca, dört yolla türetilir:

a) Yansımalardan ve isim kök ya da gövdelerinden fiil yapma.
b) Fiil kök ya da gövdelerinden fiil yapma.

Yansımalardan ve İsim Kök ya da Gövdelerinden Fiil Yapma:

252. İsim kök ya da gövdelerinden fiil türetme yolları şunlardır:

1) Bugün, isim kök ya da gövdelerinden eksiz olarak türemiş fiiller: **Eski-, ekşi-, koca-, boya-, sancı-, ağrı-, acı-**... gibi. Biz, buraya **bugün** kaydını koyduk; çünkü **bir kökün hem isim, hem de fiil kökü olmasına imkân yoktur** (Bk. 61/1).

2) Fonem değişikliğiyle, isim kök ya da gövdelerinden türemiş fiiller: **Kuduz**'dan **kudur-**, **göz**'den **gör-**, **semiz**'den **semir-**... gibi.

3) **-e-** eki ile: **Boş**'tan **boş-a-**, **yaş**'tan **yaş-a-**, **kan**'dan **kan-a-**, **tür**'den **tür-e-**, **oyun**'dan ünlü düşmesiyle **oyn-a-**, **beniz**'den ünlü düşmesiyle **benz-e-**, **ad**'dan **ad-a-**, **tün**'den **tün-e**... gibi.

4) **-le-** eki ile: **Hav**'dan **hav-la-**, **miyav**'dan **miyav-la-**, **vız**'dan **vız-la-**, **zonk**'tan **zonk-la-**, **çın**'dan **çın-la-**, **keke**'den **keke-le-**, **pepe**'den **pepe-le-**, **par**'dan **par-la-**, **fırça**'dan **fırça-la-**, **iğne**'den **iğne-le-**, **rende**'den **rende-le-**,

göz'den **göz-le-**, **ağır**'dan **ağır-la-**, **temiz**'den **temiz-le-**, **kara**'dan **kara-la-**, **üç**'ten **üçle-**, **kırk**'tan **kırk-la-**, **ufak**'tan **k**'nın düşmesiyle **ufa-la**... gibi.

Bugün, kimi kelimelerde **-le-** eki yerine —önemli anlam farklılaşmasıyla— **-le-** ekinin genişlemiş biçimleri olan **-le(n)-**, **-le(ş)-**, **-le(t)-**, ekleri kullanılmaktadır: **Ev-le(n)-**, **hoş-la(n)-**, **can-la(n)-**, **hasta-la(n)-**, **iri-le(ş)-**, **haber-le(ş)-**, **aptal-la(ş)-**, **eşek-le(ş)-**, **kir-le(t)-**, **kör-le(t)**... gibi.

5) **-(e)l-** eki ile (bu ekle türeyen fiiller, **olma** anlamı verirler): **Düz-(e)l-**, **kısa-l-** ,**boş-(a)l-**, **ince-l-**, **duru-l-**, **az-(a)l-**, sonundaki **k**'nin yumuşamasıyla **ço(k)ğ-(a)l-**, sonundaki **k**'nin düşmesiyle **ufa(k)-(a)l-seyre(k)-l-**, **yükse(k)-l**, **küçü(k)-l-**... gibi.

-(e)l- ekinin kökeni, **ol-** fiili olabilir. Çünkü —aşağı yukarı bütün türeyen kelimelere— **ol-** anlamı vermektedir.

6) **-er-** eki ile: **Baş-ar-**, **mor-ar-**, **boz-ar-**, sonundaki **k**'nin yumuşamasıyla **gö-(k)ğ-er-**, sonundaki **ı**'nın aşınmasıyla **sar(ı)-ar-**, sonundaki **il** ya da **ıl**'ın aşınmasıyla **yeş(il)-er-**, sonundaki **k**'nin yumuşamasıyla **a(k)ğ-ar-**, **ev-er-** (= evlendirmek)... gibi.

-(e)l- eki ile türeyen fiiller gibi, bu ekle türeyen fiiller de **olma** anlamı verirler.

7) **-de-** eki ile (bu ekle türeyen fiiller **yapma** anlamı verirler): **Fısıl-da-**, **kütür-de-**, **çatır-da-**, **mırıl-da-**, **kıtır-da-**, **fingir-de-**... gibi.

8) **-(i)mse-** eki ile (bu ekle türeyen fiiller, hangi isimden türemişlerse o kavramı **öyle görme, öyle kabul etme, öyle sayma** anlamı verirler): **Az-(ı)msa-** (= az görmek), **kötü-mse-** (= kötü olarak kabul etmek), **çoğ-(u)msa-** (= çok olarak kabul etmek), **küçü(k)-mse-** (= küçük görmek, değer vermemek)... gibi.

9) **-kır-** eki ile (**-kir-**, **-kır-**, **-kür-**, **-kur-** biçiminde ulanır; yansımalardan fiil türetir ve fiile **yapma** anlamı kazandırır): **Fış-kır-**, **hıç-kır-**, **hay-kır-**, **püs-kür-**... gibi.

10) **-(i)k-** eki ile: **A(ç)-c(ı)k-**, **ge(ç)-c(i)k-**, **bir-(i)k-**, **göz-(ü)k-**... gibi.

11) **-(i)r** eki ile (türeyen fiillere **olma** ve **yapma** anlamı kazandırır): **Deli-r-**, **püf-(ü)r-**, **hapşı-r-**, **tıksı-r-**... gibi.

12) **-se-** eki ile (türeyen fiillere **isteme, istekli olma, geçmek, duymak, kabul etmek** anlamı kazandırır): **Benim-se-**, **su-sa-**, **umur-sa-** (= iş edinmek), **tavsa-** (= tavı geçmek), **önem-se-**, **garip-se-** (= gariplik duymak)... gibi.

Bu ekin **-si, -sin** biçimlerini de görmekteyiz: **yad-sı**, **yük-sün-**... gibi.

FİİLLERDEN FİİL YAPMA

253. Fiilden fiil türeten ekler, kök ya da gövdenin ya anlamını, ya da hem anlamını, hem de çatısını değiştirirler. Bu eklerin başlıcaları şunlardır:

1) **-e-** eki ile: **Tıkmak**'tan **tık-a-** (bugün, bu ekle türemiş fiil çok azdır).

2) **-ele-** eki ile: **Silkmek**'ten **silk-ele-**, **ovmak**'tan **ov-ala-**, **şaşmak**'tan **şaş-ala-**, **durmak**'tan **dur-ala-**, **eşmek**'ten **eş-ele-**, **itmek**'ten **it-ele-**, **kovmak**'tan **kov-ala-**... vb.

Bu ek, fiillere kökün gösterdiği işi **kısa aralıklarla tekrar tekrar, üst üste yapmak** anlamını kazandırır. Aynı ekle türemiş olup da **tekrar anlamı veren hırpala-, sendele-, örsele-, pinekle-**... gibi kimi fiillerin hangi köklerden türedikleri, bugün için, bilinememektedir.

3) **-(e)kle-, -(i)kle-** ekleri ile: **Durmak**'tan **dur-akla-**, **dürtmek**'ten **dürt-ükle-**, **ditmek**'ten **di(t)d-ikle-**, **saymak**'tan **say-ıkla-**, **tartmak**'tan **tart-akla-**, **sürümek**'ten **sürü-kle-**... gibi.

Bu ekler de fiil köklerine —aşağı yukarı— **-ele-** ekinin kazandırdığı anlamı kazandırmaktadırlar.

4) **-(i)ştir-** eki ile: **Aramak**'tan **ara-ştır-**, **çekmek**'ten **çek-iştir-**, **geçmek**'ten **geç-iştir-**, **savmak**'tan **sav-uştur-**, **serpmek**'ten **serp-iştir-**, **vermek**'ten **ver-iştir-**... gibi.

Bu ek, işteşlik eki olan **-(i)ş-** ile ettirgenlik ya da oldurganlık eki olan **-dir-** (= -tir-) in bileşmesinden oluşmuş bileşik bir ektir. Ama, işteşliğin oldurganı olan fiillerle **-(i)ştir-** ekini almış fiilleri anlam bakımından birbirine karıştırmamak gerekir: **Döv-üş-tür-** (= birden çok kişinin birbirlerini dövmelerine yol açmak), **bul-uş-tur-** (= birden çok kişinin birbirlerini bulmalarına aracı olmak) demektir. **-(i)ştir-** eki ise, fiil kökünün gösterdiği işi **tekrarlayıp durmak, kayıtsızca yapmak, kolaylıkla becermek** anlamlarını vermektedir: **Araştır-, serpiştir-, tıkıştır-, sıkıştır-**... gibi.

5) **-me-** eki ile: **Gitmek**'ten **git-me-**, **gelmek**'ten **gel-me-**, **okumak**'tan **oku-ma-**, **yazmak**'tan **yaz-ma-**... gibi.

Bu ek, olumlu fiilleri olumsuz yapar. Kendinden sonra hiçbir yapım eki kabul etmez.

6) **-(i)n-** eki ile: **Gezmek**'ten **gez-in-**, **kaçmak**'tan **kaç-ın-**, **dövmek**'ten **döv-ün-**, **tutmak**'tan **tut-un-**, **gülmek**'ten **gül-ün-**, **başlamak**'tan **başla-n-**, **bilmek**'ten **bil-in-**... gibi.

Bu ek, fiil kök ve gövdelerini ya **dönüşlü** ya da **edilgen** çatılı yapar (Bk. 243, 245).

7) **-il-** eki ile: **Gitmek**'ten **gid-il-**, **düşmek**'ten **düş-ül-**, **sormak**'tan **sor-ul-**, **yutmak**'tan **yut-ul-**, **yetişmek**'ten **yetiş-il-**, **başlanmak**'tan **başlan-ıl-**, **eğlenmek**'ten **eğlen-il-**, **bulunmak**'tan **bulun-ul-**... gibi.

Fiilleri edilgen çatılı yapan asıl ek **-il-**'dir. Kimi kez, **-(i)n-** ile yapılmış **edilgen çatılı** fiiller, bu ekle bir daha **edilgen** duruma getirilirler: **Başla-n-ıl-**, **de-n-il-**, **ye-n-il-**... gibi (Bk. 243).

8) **-(i)ş-** eki ile: **İtmek**'ten **it-iş-**, **bakmak**'tan **bak-ış-**, **dövmek**'ten **döv-üş-**, **koşmak**'tan **koş-uş-**, **gelmek**'ten **gel-iş-**, **ağlamak**'tan **ağla-ş-**, **söylemek**'ten **söyle-ş-**, **sıkmak**'tan **sık-ış-**... gibi.

Bu ek, fiilleri her zaman **işteş**, arasıra da **dönüşlü çatılı** yapar (Bk. 246/a, b, c).

9) **-(i)-t-** eki ile: **Aramak**'tan **ara-t-**, **korkmak**'tan **kork-ut-**, **söylemek**'ten **söyle-t-**, **düzelmek**'ten **düzel-t-**, **ürkmek**'ten **ürk-üt-**, **azalmak**'tan **azal-t-**, **sarkmak**'tan **sark-ıt**... gibi.

Bu ek, fiilleri ya **ettirgen** ya da **oldurgan çatılı** yapar, ya da onların çatılarındaki **geçişlilik derecelerini arttırır: Öl-dür-, öl-dür-t-, öl-dür-t-tür, öl-dür-t-tür-t-**... gibi. Ancak dört dereceli geçişlilik kulağa hoş gelmediği için bugün kullanılmamaktadır (Bk. 240-241).

Bu ek, sonu bir ünlü ya da **l, r** ünsüzlerinden biriyle biten fiil kök ya da gövdelerine her zaman **-t-** olarak ulanır, araya hiçbir yapıştırıcı ünlü girmez: **Anla-t-, düzel-t-, öldür-t-**... gibi (Bk. 240/a).

10) **-ir-** eki ile: **İçmek**'ten **iç-ir-**, **geçmek**'ten **geç-ir-**, **taşmak**'tan **taş-ır-**, **duymak**'tan **duy-ur-**, **yatmak**'tan **yat-ır-**, **düşmek**'ten **düş-ür-**... gibi.

Bu ek, **kalk**'tan **k**'nın aşınmasıyla **kal(k)-dır-** fiilini türetir.

Bu ek, fiilleri ya **ettirgen** ya da **oldurgan çatılı** yapar (Bk. 240/c).

-ir- eki, **kopmak** ve **çıkmak** fiillerine **-ar-** biçiminde ulanır: **Kop-ar-, çık-ar-**... gibi.

11) **-dir-** eki ile: **Binmek**'ten **bin-dir-**, **dalmak**'tan **dal-dır-**, **ölmek**'ten **öl-dür-**, **kovmak**'tan **kov-dur-**, **seçmek**'ten **seç-tir-**, **açmak**'tan **aç-tır-**, **sökmek**'ten **sök-tür-**, **koşmak**'tan **koş-tur-**... gibi.

Bu ekin **em-** fiiline **-zir-** biçiminde ulandığını görmekteyiz: **Em-zir-**... gibi.

Bu ek de fiilleri **ettirgen** ya da **oldurgan çatılı yapar** (Bk. 240/b).

N o t : **-dir-, -ir-, -ar-** eklerini almış fiillerin geçişlilik dereceleri arttırılmak isteniyorsa, ayrıca, **-t-** eki ulanır: **Öl-dür-t-, iç-ir-t-, kop-ar-t-**... gibi.

12) Yukarda verilen eklerden başka, son derece az kullanılan **-se-** eki ile **savmak**'tan **sav-sa-**, ve **-i-** eki ile de **kazmak**'tan **kaz-ı-, sürmek**'ten **sür-ü-**... gibi fiillerin türediklerini görmekteyiz.

Bileşik Fiiller

254. Bileşik fiiller, iki ya da daha çok kelimenin birleşip kaynaşmasından oluşan yeni anlamdaki fiillerdir: **Gel-i-ver-, gelmez ol-, gel-ivermiş ol-, his(s)-edebil-, gelecek ol-, göz at-, hasta düş-...** gibi.

255. Biz, Türkçe'deki bileşik fiilleri inceleyebilmek için, onları önce 4 öbeğe, sonra da her öbeği birtakım bölümlere ayırdık. Her öbekle ilgili örnekleri verdikten sonra onların yapı, anlam ve yazım özelliklerini belirtmek istedik:

Birinci öbek: İki ya da daha çok fiilden oluşmuş bileşik fiiller:

a) **Yeterlik fiilleri,**
b) **Tezlik fiilleri,**
c) **Sürerlik fiilleri,**
ç) **Yaklaşma fiilleri,**
d) **Beklenmezlik fiilleri,**
e) **Gereksime fiilleri,**
f) **Yapmacık fiilleri.**

İkinci öbek: Bir ortaç ile **ol-** yardımcı fiilinden oluşmuş bileşik fiiller:

a) **Başlama fiilleri,**
b) **Bitirme fiilleri,**
c) **Davranma fiilleri.**

Üçüncü öbek: İsim kök ya da gövdesinden bir kelime ile **et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-** yardımcı fiillerinden biriyle oluşan bileşik fiiller.

Dördüncü öbek: Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller.

BİRİNCİ ÖBEK BİLEŞİK FİİLLER:

256. Bu bileşik fiilleri, birden çok fiile ayırmak gerekir: **a)** Bileşiğin başında bulunan asıl fiil kök ya da gövdesine **temel fiil, b)** Temel fiile bir **renk,** bir **görünüş** kazandıran fiillere de **tasvir fiilleri** diyebiliriz: **Gel-iver-, gel-e-bil-, geleceği tut-, görmezlikten gel-...** gibi. Bu bileşiklerde **temel fiiller gel-, geleceği, görmezlikten** kök ya da gövdeleri; **iver-, bil-, tut-, gel- fiilleri** de temel fiilleri türlü anlamlarla tasvir etmeye, temel fiillere görünüşler kazandırmaya **yardım etmektedirler.**

257. Yeterlik Fiilleri ve Özellikleri:

A) Anlamı: Yeterlik fiilinin şu anlamları verdiğini görmekteyiz:

a) Temel fiilin gösterdiği eyleme **gücü yetme, başarma, becerme** anlamları kazandırır: «İsteseydi çarık **giyebilirdi**» (Y. Kemal) - «Bu kızı istemeye kim **varabilür?**» (Dede Korkut).

b) Temel fiilin gösterdiği eyleme **olasılık, olanak** anlamları kazandırır: «İktidara sahip olanlar, gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde **bulunabilirler**» (Atatürk).

c) Geniş zamanının sorusunda —çoğu kez— bir **rica** anlamı verir: «Bu kitabı **alabilir miyim?**».

ç) Zarf görevli **deyimler** kurabilir: «Güneş, **alabildiğine** çökmüştü» (Y. Kemal).

d) Aşağıda göreceğimiz gibi, yeterlik fiilinin iki türlü olumsuzu vardır. Asıl olumsuz diyebileceğimiz biçim, **«gücü yetmemek, başaramamak, beceremememek»** anlamlarını verir. Kimi kez temel fiilin gösterdiği eyleme **«tezlik, çabukluk»** anlamlarını da kazandırdığı sezilir: «Bir türlü **geberemedi!**» gibi.

e) Aşağıda göreceğimiz gibi, yeterlik fiilinin ikinci türlü olumsuzu diyebileceğimiz biçim, **«eylemin yapılmamasının isteğe, keyfe, seçime bağlı olduğu»** anlamını verir: «Onlar, birer günahtı; o günahları **işlemeyebilirdim**» (N. Ataç).

f) Temel fiil ile tasvir fiili arasına **de** bağlacı girdiği zaman, yeterlik fiilinin kendinden önceki bir eyleme **«hem»** ya da **«üstelik»** bağlaçlarıyla bağlanacağını anlatır: «Bülbül olsam, **kona da bilsem** dallara» (Halk Türküsü) (= hem bülbül olsam, hem de dallara konsam ya da bülbül olsam, **üstelik** dallara konsam) gibi.

B) Yapılışı: 1) Temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz **-e-** ekinden sonra, **-bil-** (= bir şey yapmak elinden gelmek) tasvir fiili getirildiği zaman yeterlik fiilinin olumlusu elde edilmiş olur: **Gül-e-bil-, koş-a-bil-, ağlı-(y)a-bil-...** gibi. 2) Yeterlik fiilinin olumsuzu iki biçimde yapılır: a) Temel fiile **umak** (= gücü yetmek, kudreti olmak) mastarının olumsuzu **uma(mak),** bunun da genişlemiş biçimleri olan **eme(mek), ama(mak)** kökleri ulanarak elde edilir: **Gel-eme-, koş-ama-...** gibi. Yeterlik fiilinin **asıl olumsuz** biçimi budur. b) Olumsuz temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz -e- ekinden sonra **-bil-** tasvir fiili getirilerek yapılır ki bu, ikinci bir biçimdir: **Gitme-(y)e-bil-, yazma-(y)a-bil-...** gibi.

N o t : Bugün için istek eki dediğimiz -e ekini eski Türkçe'de mastar ekleri olan **-gü, -kü, -ig, -ıg** eklerindeki **g** ya da **k**'nın aşınmasından oluşmuş bir ek olarak da düşünebiliriz.

C) Çekimi: Yeterlik fiilinin —genellikle emir kipi dışında— yalın, bileşik ve katmerli bileşik zamanları ve kipleri kullanılabilir:

a) Olumlu biçimi: Gidebiliyor, gidebildi, gidebilmiş, gidebilecek, gidebilir, gidebilmeli, gidebilse, gidebile, gidebiliyordu, gidebilecek idiyse... gibi.

b) **Olumsuz biçimi:** Gidemiyor, gidemedi, gidememiş, gidemeyecek, gidemez, gidememeli, gidemese, gidememişti, gidemez idiyse, gitmeyebilir, gitmeyebilirmiş, gitmeyebilecekti... gibi.

c) **Olumlu-soru biçimi:** Gidebiliyor muyum?, gidebildim mi?, gidebilmiş misiniz?, gidebilecekler mi?, gidebiliyor muydum?... gibi.

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Gidemiyor muyum?, gidemedim mi?, gidememiş miyiz?, gidemeyecek miyiz?, gidememeli miydi?, gitmeyebiliyor mu?, gitmeyebildim mi?, gitmeyebilmiş mi?, gitmeyebilecek miyiz?.. gibi.

N o t : Yeterlik fiilinin ikinci biçim olumsuzunun istek ve dilek-şart soruları kullanılamamaktadır. Bundan başka, yeterliğin olumsuz buyurmasının III. tekil ve çoğul kişileri **bir dilek, bir istek** anlamı verdikleri zaman kullanılabilirler: «Bu kadar basit bir işi **yapamasın,** hayret doğrusu!».

Ç) Yazımı: 1) Yeterlik fiillerinin olumlu ve olumsuz biçimlerinde **temel fiil** ile **tasvir fiili** her zaman birleşik yazılır. 2) Temel fiilin sonu bir geniş-düz ünlü **(a, e)** ile bittiği zaman, araya **y** kaynaştırma harfi girer; yazıda **(a, e))** alır; okuma ve konuşmada **a, ı; e, i** olur: Dinle-'den dinleyebil-, anla'dan anlayabil-... gibi yazarız, dinliyebil- ve anlıyabildiye söyleriz.

D) Eski biçimi: 1) İstek eki **-e-**'yi Anadolu Türkçesi'nde **-i-, -ı-, -ü-, -u-** olarak görebiliyoruz: «Geldi, oğlunı koduğu yerde **bulımadı»** (Dede Korkut). Buradaki **-ı-**'nın, **umak** (= gücü yetmek, muktedir olmak) mastarının kökü olan **-u-**'dan geldiği, onun da genişlemesiyle **-i-, -ı-, -u-, -e-, -a-** olduğu seziliyor: «Nice **gizleyubilem»** (Yunus) - «Niçin **deyümedim?»** (Eşref) - **«Varabilür»** (Dede Korkut) - **«Yeyebilemez»** (Dede Korkut)... gibi.

2) Anadolu Türkçesi'nde yeterlik fiilinin olumsuzunun hem bugünkü biçimlerine, hem de bugün kullanılmayan bir biçimine rastlamaktayız: **Diyebilmem, bulubilmedi.** Bu biçim, bugün kullanılmadığı gibi, kullanılması da şiveye aykırı düşmektedir.

N o t : Bugünkü yazarlarımız arasında, **tasvir fiilinin olumlu ve olumsuz biçimlerini bir tek temel fiilde** birleştirenler de görülmektedir: «Oturduğu yerden **kalkamıyabilirdi** de...» (Y. Kemal) - «Milli enerji seferber edilebilseydi, biz bugünkü sosyal-politik-ekonomik çelişme ve çatışmalara **düşmeyebilirdik.»** (Ş. S. Aydemir). Burada **-ama-** ve **-bil-** fiillerinin birincisi olumsuz, ikincisi olumludur; **kalk-** ve **düş-** temel fiillerinde birleştirilmiştir.

258. Tezlik Fiilleri ve Özellikleri:

A) Anlamı: Tezlik fiilinin şu anlamları verdiğini görmekteyiz:

a) **-iver-** tasvir fiili, temel fiilin gösterdiği eyleme **tezlik** anlamı kazandırır: «İşte şurada, şuracıkta, arada cam olmasa elini **uzatıverecek,** ona **dokunuverecek»** (P. Safa) - «Kaftanı sıyırdı, götürdü kızların üstüne **atıverdi»** (Dede Korkut).

b) **-iver-** tasvir fiili, temel fiilin gösterdiği eyleme **tezlik** anlamıyla birlikte **kolaylık** anlamı da kazandırır: «İki çımacı, hanımın koltuğundan yakalayınca vapura **atıverdiler»** (H. R. Gürpınar).

c) **-iver-** tasvir fiili, temel fiilin eylemine **savsama** ve **önemsememe** anlamları kazandırır: «Büyük fedakârlıklarla temin edilen levazımdan bir mühim kısmı da beş tane eski biçim battal mektep sırası idi. Fakat tuhafı şu ki, dersanenin bir köşesine **atıvermişlerdi»** (R. N. Güntekin).

ç) **-iver-** tasvir fiili, temel fiilin eylemine **apansızlık, beklenmezlik** anlamları kazandırır: «Andırya, karşılarına **çıkıverdi»** (Nabizade Nazım).

d) Temel fiili tekrarlanmış olan tezlik fiillerinde, **tezlik** ve **kolaylık** anlamları pekişmiş olur: **«Yazı yazıverin!».**

e) Aşağıda göreceğimiz gibi, tezlik fiilinin iki türlü olumsuzu vardır. Asıl olumsuz diyebileceğimiz biçim, **tez** ya da **kolay yapmamak** anlamlarını verir: «Çarşıya kadar niçin **gidivermedi?».**

f) Aşağıda göreceğimiz gibi, tezlik fiilinin ikinci türlü olumsuzu diyebileceğimiz biçim, **alışkanlıktan vazgeçme, apansızlık, beklenmezlik** anlamları verir: «Hanımefendiler, kendisinden **hazzetmeyiverirlerse!»** (H. R. Gürpınar) - «Derken **konuşmayıverdi»** (A. M. Dranas).

g) Temel fiil ile tasvir fiili arasına **de** bağlacı girdiği zaman tezlik fiilinden **«hem bunu, hem de şunu yapıvermek»** anlamı çıkar: **«Alı da verin** barutumu, saçmamı» (Halk Türküsü) (= hem barutumu, hem de saçmamı alıverin).

B) Yapılışı: 1) Tezlik fiilinin olumlusu, temel fiil ile **ivermek** (= tahrik etmek, çabuklaştırmak, koşturmak, acele ettirmek) tasvir fiilinden meydana gelir: **Gel-iver-, al-ıver-, oku(y)uver-...** gibi. Bileşim sırasında **-iver-**'in başındaki **i**'nin **-i-, -ı-, -ü-, -u-** biçimlerinde değişiklikler gösterdiğini görmekteyiz.

2) Tezlik fiilinin olumlusunda temel fiil, yinelenebilir: **Koşu koşuver-, geli geliver-...** gibi.

3) Tezlik fiilinin olumsuzu iki biçimde yapılır:

a) Temel fiile **-iver-** tasvir fiilinin olumsuzu olan **-iverme-** ulanarak yapılan biçim ki, **asıl olumsuz** budur: **Gel-iverme-, yaz-ıverme-...** gibi.

b) Olumsuz temel fiile **-iver-** tasvir fiili ulanarak yapılan **biçim ki, bu, ikinci bir biçimdir: Gelme-(y)iver-, alma-(y)ıver...** gibi.

C) Çekimi: Tezlik fiilinin yalın, bileşik ve katmerli bileşik zamanları ve kipleri kullanılabilir:

a) Olumlu biçimi: Geliveriyor, geliverdi, gelivermiş, geliverecek, geliverir, gelivermeli, geliverelim, geliverse, geliversin, geliveriyormuş, geliverecekse, geliveriyor idiyse... gibi.

b) Olumsuz biçimi: Gelivermiyor, gelivermedi, gelivermemiş, gelivermeyecek, gelivermez, gelivermemeli, gelivermeyesin, gelivermesin, gelivermiyordu, gelivermeyecekse, gelivermiyor idiyse... gibi.

c) Olumlu-soru biçimi: Geliveriyor mu?, geliverdi mi?, gelivermiş miyim?, geliverir miyim?, gelivermeliler mi?, geliversek mi?, geliversin mi?, geliveriyormuş muyum?, geliverecekseм mi?, geliveriyor idiysem mi?

ç) Olumsuz-soru biçimi: Gelivermiyor muyum?, gelivermedik mi?, gelivermemiş miyiz?, gelivermeyecek misiniz?, gelivermez miyiz?, gelivermemeli miyiz?, gelivermesek mi?, gelivermeyeyim mi?, gelivermesin mi?, gelivermiyor muyduk?, gelivermeyeceksem mi?, gelivermiyor idiysem mi?

N o t : Tezlik fiilinin ikinci biçim olumsuzu ile bu olumsuzun soru biçimleri şöyle çekilir: Gelmeyiveriyor, gelmeyiverdi, gelmeyivermiş, gelmeyiverecek, gelmeyiverir, gelmeyiveriyordu, gelmeyiverecekse, gelmeyiveriyor idiyse... gibi. Gelmeyiveriyor muyuz?, gelmeyiverdik mi?, gelmeyivermiş miyiz?, gelmeyiverecek misiniz?, gelmeyiverirler mi?, gelmeyiverelim mi?, gelmeyiversin mi?, gelmeyiveriyor muydu?, gelmeyiverecekse mi?, gelmeyiveriyor idiyse mi?... gibi.

Ç) Yazımı: 1) Tezlik fiilinin olumlu ve olumsuz biçimlerinde **temel fiil ile** tasvir fiili her zaman birleşik yazılır. 2) Yinelenen temel fiiller ayrı, ikinci temel fiil ile tasvir fiili birleşik yazılır. 3) Temel fiil bir ünlü ile bitiyorsa, tasvir fiili ile temel fiil arasına bir **y** kaynaştırma harfi girer. 4) **iver-** tasvir fiilinin başındaki **i**, büyük ünlü uyumuna bağlıdır.

D) Eski biçimi: Tezlik fiiline eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde rastlamaktayız: **Tuta bermiş** (= tutuvermiş — Orhun) - **balbal kılu bertim** (= matemci tayin ediverdim — Orhun) - sana beğlik **alıverelim** (Dede Korkut) - «Çekeyim cevr ü cefayı dost yüzün **görüvereyim**» (Y. Emre)... vb.

259. Sürerlik Fiilleri ve Özellikleri:

A) Anlamı: Sürerlik fiilleri temel fiile **-dur-, -koy-, (-ko-), -gel-, -git-, -var-, -gör-, -kal-** tasvir fiilleri ulanarak ya da daha başka biçimlerde yapılır; buna göre sürerlik fiillerinde çeşitli anlam farklılaşması belirir:

a) Temel fiile **-dur-, -ko-** tasvir fiilleri ulandığı zaman, temel fiilin eyleminde **sürerlik, devamlılık** anlamı belirir: «İhtiyar **terleyedursun** gömülüp yorganına» (M. A. Ersoy) - «Av **avlayu durur erdi**» (Oğuz Destanı) - «Arkadaşım, beni yemeğe **alıkodu** veya **alıkoydu**; sen burada **çalışako** ya da **çalışakoy**»... gibi.

b) Temel fiile **-gel- tasvir** fiili ulandığı zaman, temel fiilin eylemine **«bir geçmişten sürüp gelme»** ya da **«bir beklenmezlik, apansızlık»** anlamlarını kazandırır:

«Aşkın odı ciğerimi **yakageldi,** yakagider
Garip başım bu sevdayı **çekegeldi,** çekegider» (Yunus Emre).

.....

«Ol namertlerin yigirmisi dahı **çıkageldi** (= çıkıverdi)»
(Dede Korkut).

.....

«Hurşide baksa gözleri halkın **dolagelür**» (Bâkî).

.....

«Yahya Peygamber Aleyhisselâm, bir gün, şeytana **sataşıgeldi** (= karşılaşıverdi)» (Eşref).

c) Temel fiile **-git- tasvir** fiili ulandığı zaman, ona **«şimdiki zamandan gelecek zamana doğru sürüp gitme»** anlamını kazandırır:

«Ardına düştüler, **kovagittiler**» (Dede Korkut).

.....

«Aşkın odı ciğerimi **yakageldi, yakagider**» (Yunus Emre).

N o t : **-var-** kelimesinin bir anlamı da **git-, yürü-** olduğu için —eskiden— **git-** tasvir fiili yerine **-var-**'ın da kullanıldığını görüyoruz: **«Sayavarsam** tükenme olmaz» (= saymaya devam etsem) (Dede Korkut).

ç) Temel fiile **-gör-** tasvir fiili ulandığı zaman, temel fiilin eylemine sürerlik görünüşü içinde **bir çaba, bir özen, bir önem** anlamı kazandırır:

«Sen, benim elimi **sağaldıgör**» (= iyileştirmeye çalış) (Dede Korkut).

.....

«Bunlara musahip **olıgörmek** gerektir» (Eşref).

d) Temel fiile **-kal-** tasvir fiili ulandığı zaman, temel fiilin eylemine **«beklenmezlik görünüşü içinde bir sürerlik»** ya da **«bir geçmişten sürüp gelme»** anlamları kazandırır:

«Bezirgânlar, ardından **bakakaldı**» (Dede Korkut).

.....

«Aman efendim, bendenize bir ağız açtılar, **donakaldım»** (M. Ş. E.).

.....

«Gerçeklerin gerçekliği kitaplarda ve dillerde **söylenükaldı»** (Eşref).

e) Temel fiile **-ip** eki ile **dur-** tasvir fiili ulandığı zaman, **sürerlik** anlamı veren fiil elde edilmiş olur: «Deminki karartıyı olduğu yerde dikilmiş **durup durur** gördü» (Y. Kemal) - **yazıp dur-, okuyup dur-...** gibi. Bunun **-ip** ile **-dur** koşacından yapılan biçimi çoktur: «Baş **kesüptür, kan döküptür** (= kesmektedir, dökmektedir)» (Dede Korkut).

f) **Tir tir titre-, bar bar bağır-, fıkır fıkır fıkırda-...** yapılı fiiller de **sürerlik** anlamı veren fiillerdir.

g) Bir fiilin **-di'li** geçmişinin III. tekil kişisi ile geniş zamanının III. tekil kişisi art arda kullanılırsa kalıplaşmış sürerlik olur: Kuş **uçtu uçar - gitti gider...** gibi.

ğ) Fiillerin kimi yalın zamanlarının sonuna **dur-, git-, kal-** tasvir fiilleri getirilerek de **sürerlik** anlamı veren fiiller elde edilmiş olur: «Bütün bir gece sabaha kadar teessüründen **hıçkırdı durdu»** (Y. K. Karaosmanoğlu) - «Artık ağzına geleni **söylenir durur»** (H. R. Gürpınar) - «Derhal **uyumuş kalmışım»** (N. Kemal) - «Büyüyende **salur gider** gördüm» (Dede Korkut).

h) Temel fiil ile ona ulanan **git-** tasvir fiilinin her ikisi de geniş ya da -di'li geçmiş zaman olursa **sürerlik** ya da **olanaksızlık** anlamı veren fiiller kurarlar: «Anneler büyütür, el **alır gider»** (A. K. Tecer) - **Anlamadık gitti - kazanamadınız gitti...** gibi.

ı) Aşağıda göreceğimiz gibi, sürerlik fiilinin ikinci türlü olumsuzu diyebileceğimiz biçim, temel eylemin **bir kere olsun yapılmasını istememe** ya da **başlamamasını dileme** anlamları verir:

«Sonra hendekler açılmış gibi kat kat bir alın,
Hani, bin parça olur, **düşmeyegörsün** nazarın» (M. A. Ersoy).

.....

«Bu yürek **durmıyagörsün**
Kodunsa bul dünyaları» (C. S. Tarancı).

i) İsim kök ya da gövdelerine **-dir** koşacı ile **git-** tasvir fiili ulanarak da sürerlik fiili yapılabilir: «Bir **curcunadır gidiyordu»** (Ö. Seyfettin).

B) Yapılışı: 1) Sürerlik fiilinin olumlusu, temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz **-e-** ekinden sonra, gereğine göre, **-dur-, -gel-, -git-, -kal-, -gör-, -ko(y)-** tasvir fiillerinden biri ulanarak yapılır: **Gel-e-dur-, bak-a-kal-, sür-e-gel-, çek-e-git-, oku(y)a-ko-, kopar-a(ı)-gör-...** gibi). 2) Sürerlik fiilinin olumsuz biçimi iki türlüdür:

a) Temel fiile **-ip** eki ile **dur-** yardımcı fiilinin olumsuzu olan **durma-** ulanarak yapılır. Ancak bu biçimdeki olumsuzda —daha çok—

gelecek zaman ile emir, gereklik, dilek-şart, istek kiplerinin kullanıldığını görmekteyiz: **Sızlanıp durmayacaksın - ağlayıp durmamalı - gülüp durmayın - konuşup durmayalım...** gibi.

b) Temel fiilin olumsuzuna **dur-, gör-** tasvir fiilleri ulanarak yapılır. Ancak bu biçimdeki olumsuzun —daha çok— emir, gereklik, istek kiplerinde kullanıldığını görüyoruz: **Düşmeyedur! - ölmeyegörmeli - sürçmeyegörelim...** gibi.

C) Yazımı: Sürerlik fiillerinin temel fiile **-e-** istek eki ile **-dur-, -gel-, -git-, -kal-, -gör-, -ko(y)-** tasvir fiillerinden biri ulanmış olumlu ve olumsuz biçimleri her zaman birlikte yazılır. Bu biçimin dışındakileri ayrı yazmak gerekir.

Ç) Çekimi: Sürerlik fiilinin çekiminde şu özellikler görülür:

a) **-dur-, -kal-, -ko(y)-** ile yapılmış sürerlik fiillerinde sürerlik anlamı hem geçmişe, hem hale, hem de geleceğe yayılabilmektedir. Bu nedenle, bu yapıdaki sürerlik fiillerinin hemen hemen bütün yalın, bileşik ve katmerli bileşik zamanları ve sorulu biçimleri kullanılabilmektedir:

Yanaduruyor	**Yanakalıyor**	**Yanaduruyor mu?**
Yanadurdu	**Yanakaldı**	**Yanadurdun muydu?**
Yanadurmuş	**Yanakalmış**	**Yanadurmuş muyum?**
Yanadurur	**Yanakalır**	**Yanaduracak mıymış?**
Yanaduracak	**Yanakalacak**	**Yanadurmalı mıymış?**
Yanaduralı	**Yanakalmalı**	**Yanadurur muymuşsunuz?**
Yanadursa	**Yanakalsa**	**Yanadurursam mıydı?**
Yanadura	**Yanakala**	**Yanaduralım mıydı?**
Yanadursun	**Yanakalsın**	
Yanaduruyor idiyse	**Yanakalmış idiyse**	**Yanaduracak imişse**

b) **-gel-, -git-, -gör-** ile yapılı sürerlik fiillerinin bütün zamanları kullanılamamaktadır.

D) Eski biçimi: Sürerlik fiilinin eskiden beri kullanıldığını görmekteyiz. Yalnız, yazımda, istek eki olan **-e'**nin **-i-, -ı-, -ü-, -u-** olarak darlaştığına rastlamaktayız. Yani, **-e-** eki yanında **-i-** (-ı-, -ü-, -u-) nin de bulunduğunu görüyoruz: **Yanadursun - çıkageldi - koparıgör - söylenükaldı - sataşıgeldi...** gibi.

260. Yaklaşma Fiilleri ve Özellikleri:

A) Anlamı: Tasvir fiili, temel eylemin yapılmasına **«ramak kalma, az kalma, yaklaşma»** anlamlarını kazandırır: **Düşeyaz-** (= az kalsın düşmek), **öleyaz-** (= ölmeye ramak kalmak)... gibi.

B) Yapılışı: 1) Temel fiile bugün için istek eki diyebileceğimiz **-e-** ekinden sonra **-yaz-** tasvir fiili getirilerek yapılır. Bugün **yaz-** diye

kullandığımız bu tasvir fiilinin aslı, ya **yanılmak, ok hedefini şaşırmak, hata etmek** anlamlarına gelen **yaz-** mastarı, ya da **meyletmek, meyletirmek** anlamlarına gelen **yay-** mastarıdır:

«Ol anı uruyazdı (= O, onu döğeyazdı)» (Divan).
«Ol, meniñ könül yaydı (= O, benim gönlümü meylettirdi)» (Divan).
«Tâb-ı ruhunla sözünü yazarken Ahmed'in
Şevkından odlara tutuşup **yanayazmışım»** (Ahmet Paşa).
.....
«Çeşmimden akan hûn ile sâgar **dolayazdı»** (Bâkî).

2) Bir fiilin -di'li geçmişinin III. tekil kişisi ile gelecek ya da şimdiki zamanının III. tekil kişisi yinelenerek yaklaşma fiilinin anlamına yakın anlamda sözler elde edilebilir: **Öldü ölecek - gitti gidecek - gitti gidiyor** (= ha gitti ha gidiyor)... gibi. Yalnız, bu çeşit bileşik fiillerde **eylemin gerçekleşmesi mümkündür;** yaklaşma bileşik fiilinde ise **eylemin gerçekleşmesi imkânı yoktur.**

2) Yaklaşma fiilinin olumsuzu yoktur.

C) Çekimi: **-yaz-** ile yapılan yaklaşma fiilinin, sadece **-di'li** ve **-miş'li** geçmiş zamanları vardır. Öbür zamanları ve sorulu biçimleri yoktur.

Ç) Eski biçimi: Yaklaşma fiiline eski Türkçe'de rastlıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde de gerektikçe kullanılmıştır.

261. Beklenmezlik Fiilleri ve Özellikleri:

A) Anlamı: 1) Beklenmezlik fiilinde tasvir fiili, temel eyleme **«beklenmedik** ya da **istenmedik bir anda meydana gelivirme»** anlamını kazandırır: «Zira, şu günlerde pencereden hava gayet sert esiyor. Belki **dokunacağı tutar»** (Hayat Mecmuası). - «Kızını **evlendireceği tutmuş»** (A. Rasim).

2) Beklenmezlik fiilinin olumsuzunda **«alışkanlık haline gelmiş bir eylemden beklenmedik bir anda cayma»** anlamı bulunur: **Gitmeyeceği tut-** (= o zamana kadar gitmekte iken beklenmedik bir anda gitmekten caymak) - **gülmeyeceği tut-** (= o zamana kadar gülmekte iken beklenmedik bir anda gülmekten vazgeçmek)... vb.

B) Yapılışı: 1) Temel fiile **-eceği** eki ile **tut-** tasvir fiili getirilerek yapılır: **Evlendireceği tut-, ağlayacağım tut-...** gibi.

2) Beklenmezlik fiilinin olumsuz biçimi, temel fiilin olumsuzuna **tut-** tasvir fiili ulanarak yapılır: **Gitmeyeceğim tut-, konuşmayacağınız tut-...** gibi.

C) Çekimi: Beklenmezlik fiilinin olumlu ve olumsuz biçimlerinin çekiminde kişi eklerini temel fiil alır; tasvir fiili ise bütün yalın, bileşik ve katmerli bileşik zamanlarda III. tekil kişi olarak kalır. Bundan başka, **güleceği tutmaz mı? - (yemek) yemeyeceği tutmaz mı?...** vb. gibi kelimeler, kalıplaşmış gibidirler.

a) Olumlu biçimi: Güleceğim tutuyor, güleceğin tuttu, güleceği tutmuş, güleceğimiz tutar, (insanın) güleceği tutacak, gülecekleri tutsa, güleceği tutmalı, güleceğimiz tutsun, güleceğim tutuyordu, güleceğiniz tutacak idiyse... gibi.

b) Olumsuz biçimi: Okumayacağı tutuyor, okumayacağı tuttu, okumayacağı tutmuş, okumayacağımız tutacak, okumayacağı tutar, okumayacakları tutmalı, okumayacağımız tutsa, okumayacağınız tutsun, okumayacağım tutmuştu, okumayacağınız tutacak idiyse... gibi.

c) Olumlu-soru biçimi: Güleceğim tutuyor mu?, güleceğin tuttu mu?, güleceği tutmuş mu?... gibi.

ç) Olumsuz-soru biçimi: Okumayacağı tuttu mu?, okumayacağı tutar mı?... gibi.

N o t : Beklenmezlik fiilinin istek kipi yerine dilek-şart kipi kullanılır. Beklenmezlik fiilinin olumlu ya da olumsuz biçimlerinin soruları, ancak şiveye aykırı düşmeyen zamanlarda kullanılabilir.

Ç) Yazımı: Beklenmezlik fiilinde temel fiil ile tasvir fiili, her zaman ayrı yazılır.

D) Eski biçimi: Beklenmezlik fiiline eski Türkçe'de rastlayamıyoruz. Bu bileşik fiil, Anadolu Türkçesi'nin özellikle son çağlarında kullanılır olmuştur.

262. Gerekseme Fiilleri ve Özellikleri:

A) Anlamı: 1) Gerekseme fiilinde tasvir fiili, temel eyleme **«yapılmasında içten gelen bir gereklik, bir isteklenme»** anlamı kazandırır: «O kadar güzel ki, insanın, bu renklerin tabii olduğuna inanmak için **tutacağı geliyor»** (F. R. Atay).

B) Yapılışı: 1) Temel fiile **-eceği** ya da **-esi** eki ile **gel-** tasvir fiili getirilerek yapılır: **Göreceğim gel-, göresim gel-...** gibi (Bk. 199/E).

2) Bu bileşik fiilin olumsuz biçimi, temel fiile **gelme-** tasvir fiili getirilerek yapılır: **Göreceğim gelme-, göresim gelme-...** gibi.

C) Çekimi: Gerekseme fiilinin olumlu ve olumsuz biçimlerinin çekiminde kişi eklerini temel fiil alır; tasvir fiili ise yalın, bileşik ve katmerli bileşik zamanlarda III. tekil kişi olarak kalır.

a) Olumlu biçimi: Güleceği geliyor, gülesim geldi, güleceğimiz geldi, güleceğiniz gelmiş, gülesiniz gelmiş, güleceğin gelir, gülesin gelir, güleceğim gelecek, gülesim gelecek, gülecekleri gelirdi, gülesin geliyor idiyse... gibi.

b) Olumsuz biçimi: Güleceğim gelmiyor, gülesim gelmiyor, güleceğin gelmedi, gülesin gelmedi, güleceği gelmemiş, gülesi gelmemiş,

güleceği gelmez, gülesi gelmez, güleceğim gelmemeli, gülesi gelmemeli, güleceğiniz gelmese, gülecekleri gelmesin, güleceği gelmiyordu, güleceği gelmemiş idiyse... gibi.

c) **Olumlu-soru biçimi:** Güleceğim geliyor mu?, gülesim gelecek mi?, güleceği gelmez mi?, gülesi geliyor muydu?... gibi.

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Güleceğin gelmiyor mu?, gülesin gelmez mi?, gülecekleri gelmiyor muydu?... gibi.

N o t : Gerekseme fiilinin olumlu-soru, olumsuz-soru biçimleri, ancak şiveye aykırı düşmeyen zamanlarda kullanılmaktadır.

Ç) **Yazımı:** Gerekseme fiilinde temel fiil ile tasvir fiili, daima ayrı yazılır.

D) **Eski biçimi:** Gerekseme fiiline eski Türkçe'de rastlayamıyoruz. Bu bileşik fiil, Anadolu Türkçesi'nin son çağlarında kullanılır olmuştur.

263. Yapmacık Fiilleri ve Özellikleri:

A) **Anlamı:** Yapmacık fiilinde tasvir fiili, temel eyleme **«yapıldığı halde yapılmamış gibi bir davranış»** anlamı kazandırır: «Hattâ daha ileri varanı da bulunur: 'Elbette semirirsin, az para mı vurdun? Şimdi afiyetle ziftlen!..'' - Ben, **işitmemezlikten gelirim.** Teşekkür ederim, derim. (Bu sözü) **bilmemezliğe vururum** veya **anlamamış dururum.** Teşekkür ederim, derim, (bu sözü) hiç **duymamıştan gelirim.»** (R. H. Karay).

B) **Yapılışı:** 1) Yapmacık fiilinin çeşitli yapıları vardır. Olumsuz temel fiile: a) **-miş** eki ulandıktan sonra sonuna **dur-, görün-** getirilerek, b) **-mişten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek, c) **-mişlikten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek, ç) **-mezliğe** bileşik eki ulandıktan sonra **vur-** tasvir fiili getirilerek, d) **-mezlikten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek, e) **-mişliğe** bileşik ekinden sonra **vur-** tasvir fiili getirilerek yapılır.

2) Olumlu temel fiile: a) **-mezliğe** bileşik eki ulandıktan sonra **vur-** tasvir fiili getirilerek, b) **-mezlikten** bileşik eki ulandıktan sonra **gel-** tasvir fiili getirilerek yapılır:

a) **Anlamamış görün-, kavramamış dur-...** gibi.
b) **Görmemişten gel-, duymamıştan gel-...** gibi.
c) **İşitmemişlikten gel-, gülmemişlikten gel-...** gibi.
ç) **Anlamamazlığa** ya da **anlamazlığa vur-...** gibi.
d) **Anlamamazlıktan** ya da **anlamazlıktan gel-...** gibi.
e) **Görmemişliğe vur-...** gibi.

C) **Çekimi:** Yapmacık fiilinin olumlu biçimi vardır, olumsuzu yoktur. Çünkü, olumlusunda **«yapıldığı halde yapılmamış gibi bir davranış»** anlamı bulunduğuna göre, olumsuzunda da **«yapılmadığı halde yapılmamış gibi bir davranış»** anlamı bulunacaktır ki, bunu dilimizin mantığı kabul edemiyor.

Bundan başka **«görmezlikten gelemezdim»** gibi bir söz, yapmacık fiilinin olumsuzu değil, **görmezliğe gelmesini tavsiye eden kimseye karşı bir itirazdır.**

Yapmacık fiilinin olumlu biçiminin çekiminde kişi, zaman ve kip eklerini **dur-, gel-, vur-, görün-** tasvir fiilleri alır. Bu tasvir fiillerinin —hemen hemen— bütün yalın, bileşik ve katmerli bileşik zamanları kullanılır:

a) **Olumlu biçimi:** Görmemişlikten geliyorum, görmemişlikten geldik, görmemişlikten gelmişler, görmemişliğe vuracaksınız, görmemişlikten geliriz, görmemişlikten gelmeliyiz, görmemişlikten gelesiniz, görmemişlikten gelseler, görmemişlikten gelin, görmemişlikten geldiydiler, görmemişlikten geliyorduysa, anlamamış duruyor imişse... gibi.

b) **Olumlu-soru biçimi:** Görmemişlikten geliyor mu?, görmemişlikten geldin miydi?, görmemişlikten gelir miymiş?.. gibi.

Ç) **Yazımı:** Yapmacık fiilinde temel fiil ile tasvir fiili her zaman ayrı yazılır.

D) **Eski biçimi:** Yapmacık fiilinin eski Türkçe'de **-memiş bol-** (ol-) biçiminde yapıldığına rastlıyoruz: **«Bilmemiş bolma** bilip Sekkâki' nin can halini» (Sekâkî); Anadolu Türkçesi'nde ise yapmacık fiilinin -meze ur (= vur-) ya da «bir şeyi **bilmezlenmek**» biçimlerinde kullanıldıklarını görüyoruz:

«Görmeze urma pîr-i Kenan'u.» (Şâh ü Geda, XVI.).
«Hep bilür çok sevdiğim ammâ heman **bilmezlenür**
.....
Rast gelse yolsa ol serv-i revan **bilmezlenür»** (Bâkî).

Anlaşıldığına göre, yapmacık fiilinin bugünkü biçimi, Anadolu Türkçesi'nin son dönemlerinde kullanılmaya başlamıştır.

İKİNCİ ÖBEK BİLEŞİK FİİLLER :

264. Bu bileşik fiiller, bir ortaçla bir de **ol-** yardımcı fiilinden oluşmuşlardır. **ol-** yardımcı fiili, **temel fiil** diyebileceğimiz belirli ortaçlara zaman anlamıyla birlikte **başlama, bitirme, davranma** gibi görünüşler kazandırır.

265. Başlama Fiilleri ve Özellikleri:

A) **Anlamı:** Başlama fiili: a) Zaman bakımından **temel eylemin geçmiş bir zaman içinde başlayıp devam ettiğini ya da edeceğini;** b) Görünüş bakımından **eski bir alışkanlığın ya da durumun silinip**

temel eylemle ilgili yeni bir alışkanlığın ya da durumun başlamasını anlatır:

a) «Oğlan ata **biner**, kılıç kuşanır **oldu** (= ata binmeğe, kılıç kuşanmağa başladı)» (Dede Korkut).

b) «Gönleği gözüne sürdü, **görür oldu** (= Gözü, eskiden görmez iken görür hale geldi)» (Eşref).

c) «Girdim aşkın denizine bahrileyin **yüzer oldum**
Düştüm ayaklar altına topraklayın **tozar oldum**» (Y. Emre).
(= Yüzme ve tozma alışkanlığını almaya başladım).

B) Yapılışı: Geniş zamanın olumlu ya da olumsuz III. tekil kişisine **ol-** yardımcı fiili ulanarak yapılır:

a) «Çağırdılar, Dedem Korkut **gelir oldu**» (Dede Korkut).

b) «Yaylalar **yaylamaz olmuş**, kışlalar **kışlamaz olmuş**,
Bar tutmuş **söylemez olmuş** ağızda dilleri gördüm» (Y. Emre).

Başlama fiillerinde olumsuzluk, temel fiilin olumsuz biçimiyle sağlanır: **Görmez** ol-, **girmez** ol-... gibi.

C) Çekimi: Başlama fiillerinde zaman ve kişi eklerini **ol-** yardımcı fiili alır:

a) Olumlu biçimi: Gezer oluyor, yüzer olduk, konuşur olmuşlar, sevinir olacaksınız, yazar olsun, konuşur olmalıyız, gezer oluyormuş, oturur olacaktınız... gibi.

b) Olumsuz biçimi: Göremez oluyor, anlamaz olduk, konuşmaz olmuşlar, sevinmez olacaksınız, sormaz olalım, yazmaz olsun, konuşmaz olmalıyız, gezmez oluyormuş, oturmaz olacaktınız... gibi.

Dikkat edilirse, başlama fiilinin olumsuz biçimi, olumlu biçiminden daha çok kullanılmaktadır.

Başlama fiilinin olumsuz geniş zamanının soru biçimi, **bir eylemin ille yapılacağını** anlatır:

— Nuri, bugün gelmez.
— **Gelmez olur mu?**

Ç) Yazımı: Başlama fiilleri, her zaman, ayrı yazılırlar.

D) Eski biçimi: Anadolu Türkçesi'nde başlama fiili, bugünkü anlamlarıyla kullanıldığı gibi, **davranma fiili** yerine de kullanılmaktadır (Bk. 267/E): «Mere kız... Karşı yatan kara dağa **sorar olsam** (= soracak olsam) yaylak kimin? Soğuk sularını **sorar olsam** (= soracak olsam) içit kimin?» (Dede Korkut).

266. Bitirme Fiilleri ve Özellikleri:

A) Anlamı: Bitirme fiillerinin olumlu ve olumsuz biçimlerinin anlam sınırı geniştir. Onları şöyle sıralayabiliriz. Bitirme fiili:

a) Zaman bakımından **temel eylemin daha önce olup bittiğini, sonuçlandığını** anlatır: **Yazmış ol-** (= yazma eylemi daha önce sonuçlanmak); **okumamış ol-** (= okumamak eylemi daha önce olup bitmek, sonuçlanmak)...

b) Yardımcı fiil gelecek zaman kipinde bulunacak olursa temel eyleme bir **ihtimal** anlamı kazandırır: «İyice **görmemiş olacağım ki...**» (= ihtimal iyice görmedim ki...)... gibi.

c) Yardımcı fiil gereklik kipinde bulunacak olursa temel eyleme kimi kez, **olasılık** (Bk. 270/3), kimi kez de **gereklik** anlamı kazandırır: «Mektubum eline **varmış olmalı** (= ihtimal mektubum eline vardı, ya da, mektubumun eline varması gerekir.)... gibi.

ç) Yardımcı fiil emir kipinde bulunacak olursa, temel eyleme **yapmacıklık** anlamı kazandırır: «Sen, bunu **görmemiş ol!**» (= görmezlikten gel)... gibi (Bk. 266/f).

d) Yardımcı fiil olumsuz olursa, bitirme fiili «... **-en bir ... durumunda olmamak**» anlamını verir: **Görmüş olma-** (= gören bir insan durumunda olmamak)... gibi.

e) Temel fiil olumsuz olursa, bitirme fiili «... **-meyen bir ... durumunda olmak**» anlamını verir: **Görmemiş ol-** (= görmeyen bir insan durumunda olmak)... gibi (Bk. 266/d).

f) Hem temel fiil, hem de yardımcı fiil olumsuz olursa, bitirme fiili «... **-meyen bir ... durumunda olmamak**» anlamını verir: **Görmemiş olma-** (= görmeyen bir insan durumunda olmamak, yani görmek)... gibi.

B) Yapılışı: -miş'li geçmişin III. tekil kişisine **ol-**, kimi kez de **bulun-** yardımcı fiili ulanarak yapılır: «Bin buğra getirin kim maya **görmemiş ola**» (Dede Korkut). - «Öyle ise efendim, niçin bu zamana kadar bildirmediniz? Eğer **bildirmiş olsaydınız** çarçabuk tahsilin arkasını alıp şimdiye dek Asitâne'ye gelirdim» (Şinasi). - «Aksi gibi ben de yemeğimi **yemiş bulundum**»... vb.

N o t : Bitirme fiilinin **-miş olmak** ve **-miş bulunmak** yapılı biçimlerinin, kimi kez, anlamları arasında ayrım bulunur: a) «İstanbul'a gelmişken müzeleri de **gezmiş bulundum** (Hesapta yokken...), b) «Ne yapalım? Artık bu işe **girmiş bulundum** (= Bu işten çıkmaya **imkân yok**)...» gibi.

Bitirme fiillerinin olumsuzu üç biçimdedir: a) Yardımcı fiil **olumsuzdur:** Görmüş **olma-**, yazmış **olma-**... vb., b) Temel fiil **olumsuzdur: Görmemiş** ol-, **yazmamış** ol-... vb., c) Hem temel, hem yardımcı fiil **olumsuzdur: Görmemiş olma-, yazmamış olma-**... vb. Bu son biçim, biçimce olumsuz, ancak anlamca olumludur.

C) Çekimi: Bitirme fiillerinde zaman ve kişi eklerini **ol-** ve **bulun-** yardımcı fiilleri alır:

a) Olumlu biçimi: Başlamış oluyoruz, başlamış olduk, başlamış olacaksınız, başlamış olurlar, başlamış olmalıyız, başlamış olasınız, baş-

lamış olsa, başlamış olsun, başlamış oluyordu, başlamış olacakmış, başlamış olsaydı... vb.

b) **Olumsuz biçimi:** Yazmış olmuyoruz, yazmamış oluyoruz, yazmamış olmuyoruz, yazmış olmadık, yazmamış olduk, yazmamış olmadık, yazmış olmayacağız, yazmamış olacağız, yazmamış olmayacağız, yazmış olmasın, yazmamış olsun, yazmamış olmasın, yazmış olmasaydı, yazmamış olsaydı, yazmamış olmasaydı... vb.

c) **Olumlu-soru biçimi:** Okumuş oluyor muyuz?, okumuş oldunuz mu?, okumuş olacak mıydınız?... vb.

ç) **Olumsuz-soru biçimi:** Yazmış olmuyor muyuz?, yazmamış oluyor muyuz?, yazmamış olmuyor muyuz?, yazmış olmayacak mıydık?, yazmamış olacak mıydınız?, yazmamış olmayacak mıydınız?.. vb.

Ç) **Yazımı:** Bitirme fiilleri, her zaman, ayrı yazılırlar.

D) **Eski biçimi:** Eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde bitirme bileşik fiilinin sık sık kullanıldığını görmekteyiz: «İl **tuta olurtaçısıñ** (= ülkeyi tutmuş olacaksın)» (Orhun)... vb.

267. **Davranma Fiilleri:**

A) **Anlamı:** Davranma fiili: a) Zaman bakımından temel eylemin **sözün söylendiği zamandan sonra yapılacağını** anlatır: «Padişah, kızın bahçesine **varcak oldu**» (Yirmisekiz Çelebi Mehmet)...

b) Görünüş bakımından **temel eyleme niyetlenme, davranma** anlamı kazandırır: «Yanlış, burası değil, **diyecek oldum**» (Mahmut Yesari). - «Bir sefer **söyleyecek oldu**» (Yaşar Kemal)...

B) **Yapılışı:** Gelecek zamanın olumlu ya da olumsuz III. tekil kişisine **ol-** yardımcı fiili ulanarak yapılır: **Gelecek** ol-, **gelmeyecek** ol-... gibi.

Davranma fiillerinde olumsuzluk, temel fiilin olumsuz biçimiyle sağlanır: **Gitmeyecek** ol-, **kalkmayacak** ol-... vb.

C) **Çekimi:** Davranma fiillerinde zaman ve kişi eklerini **ol-** yardımcı fiili alır:

a) **Olumlu biçimi:** Okuyacak oluyor, okuyacak oldu, okuyacak olmuşlar, okuyacak olursunuz, okuyacak olsa, okuyacak olmalı, okuyacak olsaydı, okuyacak olmuştum... gibi.

b) **Olumsuz biçimi:** Okumayacak oluyor, okumayacak olduk, okumayacak olmuşlar, okumayacak olursunuz, okumayacak olsa, okumayacak olmalı, okumayacak olsaydı, okumayacak olmuştunuz... vb.

Davranma fiilinin olumlu ve olumsuz soru biçimi, bugün, şiveye ağır ve aykırı gelmektedir. **Okumayacak olur mu?** gibi bir soru, **eylemin ille yapılacağını** bildirmek için kullanılabilir. **Okuyacak olmaz mı?** gibi bir soru biçimi ise, **beklenmedik bir anda okumaya davranmak** anlamındadır.

Ç) **Yazımı:** Davranma fiilleri, her zaman, ayrı yazılırlar.

D) **Eski biçimi:** Anadolu Türkçesi'nde davranma fiilinin sık sık kullanıldığını görüyoruz. Bundan başka, gene Anadolu Türkçesi'nde **davranma fiili** yerine **başlama fiilinin** kullanıldığına rastlamaktayız (Bk. 265/E).

N o t : Başlama, bitirme, davranma bileşik fiillerinden başka, dilimizde, -mek'li mastarların -de durumlarından sonra **ol-** yardımcı fiili ulanarak yapılmış bileşik fiiller de vardır. Bu bileşik fiillerde **ol-** yardımcı fiili her zaman **olan** biçiminde bulunur, çekimleri de yoktur. Bu gibi bileşik fiiller **şimdiki zamanla ilgili bir sürerlik** anlamı verirler: İzmir'e **gitmekte olan** vapur... (= gitmeye devam eden...) (Bk. 293).

ÜÇÜNCÜ ÖBEK BİLEŞİK FİİLLER:

268. Bu bileşik fiiller, isim soyundan bir kelime ya da bir yansıma ile **et-, eyle-, kıl-, buyur-, ol-** yardımcı fiillerinin birinden meydana gelirler. Aşağıda, bu yardımcı fiillerin anlamlarını, bileşik fiil kurdukları zaman o bileşiğe kazandırdıkları anlamları, türevlerini teker teker inceleyeceğiz.

269. **Etmek** Yardımcı Fiili:

1) Tek başına kullanıldığı zaman, bu yardımcı fiilin anlamı, **yapmak** anlamındadır: İyi mi **ettim**, fena mı **ettim?** bilmem. - Ah, o bana neler **etti!** - Akşamı **ettiniz.** - Ekmeksiz nasıl **edebilirsiniz?**.. vb.

2) **Geçişli** bir fiildir, ama kurduğu bileşik fiil, geçişli de, geçişsiz de olabilir: Bir şeyi **yasak et-**, bir yere **akın et-**, biriyle **alay et-**, işi **berbat et-**, hastayı **iyi et-**, birini **yolcu et-**, birine **oyun et-**, yazmamakta **inat et-**... vb.

Dikkat edilirse, bileşik fiil kuran **et-** yardımcı fiilinde **yapmak, meydana getirmek, olmasını sağlamak** anlamları bulunmaktadır.

3) **Et-** yardımcı fiilinin:

a) **Dönüşlü** çatılısı, dönüşlülük anlamı veren bileşik fiiller kurar: **Dost edin-, evlat edin-, damat edin-**... vb.

b) **Edilgen** çatılısı, edilgenlik anlamı veren bileşik fiiller kurar: (Birisi tarafından) **yok edil-, tamir edil-, ayırt edil-, hitap edil-**... vb.

c) **Ettirgen** çatılısı, **sebep olma** anlamı veren bileşik fiiller kurar: **Yasak ettir-, tamir ettir-, icap ettir-, yok ettir-**... vb.

ç) **Ettirgen-edilgen** çatılısı, **başkasının eliyle yaptırılmak** anlamı veren bileşik fiiller kurar: **Yok ettiril-, kabul ettiril-, hissettiril-, telefon ettiril-**... vb.

4) **Et- yardımcı** fiiliyle kurulan bileşik fiillerin birçoğu, **deyim halinde bileşiklerdir: Kül et-, aşk et-, alt et-, mat et-**... vb. (Bk. 277).

270. Olmak Yardımcı Fiili:

1) Tek başına kullanıldığı zaman, bu yardımcı fiil **varlık kazanmak, varlık alanına geçmek** (= Bir deprem **oldu**), **uygun düşmek** (= Böyle ödev **olmaz**), **olgunlaşmak** (= Yemişler **oldu**), **bulunmak** (= Sen, **olduğun** yerde kal), **gelip çatmak** (= Akşam **oluyor**), **başa kötü bir durum gelmek** (= Otomobile ve içindekilere bir şey olmasın sakın!)... vb. gibi anlamlar verir.

2) Bileşik fiil kurduğu zaman, **öznenin başka bir durumdan yeni bir duruma girdiğini** anlatır: **İyi ol-** (= Hasta iyi oldu = iyi duruma girdi, iyileşti) - **öğretmen ol-** (= Oğlum öğretmen olacak = öğretmenlik sıfatını alacak) - **berbat ol-** (= İşler berbat oldu = berbat hale geldi)... vb.

3) **Ol-** yardımcı fiilinin **-miş olmalı, -yor olmalı** biçimleri **olasılık** bildirirler: **Gelmiş olmalı - gidiyor olmalı:** «Şu satırları yazdığımız sırada milletvekillerimiz Meclis'te and içme törenine **hazırlanıyor olmalılar.**» (N. Nadi).

4) **Ol-** yardımcı fiilinin **edilgen** çatılısı, edilgenlik anlamı veren bileşik fiiller kurar. Bu edilgen çatılı bileşik fiillerin birçoğu, **edil-** ile kurulan bileşik fiillerle anlamdaştırlar:

Tamir olun- = tamir edil-
Kabul olun- = kabul edil-
İcat olun- = icat edil-
Terk olun- = terk edil-

5) **Ol-'un oluş-** çatılı biçimi, yardımcı fiil olarak kullanılamaz.

271. Eylemek Yardımcı Fiili:

1) Tek başına kullanılmayan, ancak tıpkı **et-** yardımcı fiili gibi bileşik fiil kuran bir yardımcı fiildir. Bugün, yerini **et-** yardımcı fiili aldığı için, **eyle-** çok az kullanılmaktadır: **Arz eyle- = arz et-, reddeyle- = reddet-...** vb.

2) **Eyle-** yardımcı fiilinin **ettirgen, edilgen, dönüşlü, ettirgen-edilgen, işteş** çatılı biçimleri yoktur.

272. Buyurmak Yardımcı Fiili:

1) Tek başına kullanıldığı zaman **emretmek** (= Buyur, paşam!), **söylemek** (= Buna ne buyurulur?), **gelmek** (= Hadi, bize buyurun!), **gitmek** (= Siz yukarı kata buyurun!), **geçmek** (= Siz, yan odaya buyursanız!), **girmek** (= Niye içeri buyurmadınız?), **almak** (= Buyurun çorbanızı!)... vb. anlamlarına gelir.

2) **Etmek** ve **eylemek** gibi bileşik fiil kurar ve bunların kazandırdıkları anlamı kazandırır: **İfade buyurmak = ifade etmek = ifade eylemek - Dikkat buyurmak = dikkat etmek...** gibi.

3) **Buyur-** yardımcı fiilinin **edilgen** biçimi **buyurul-'dur. Dönüşlü, ettirgen-edilgen, işteş** çatılı biçimleri yoktur.

273. Kılmak Yardımcı Fiili:

1) **Etmek** yardımcı fiilinin anlamında bileşik fiil kurar. **Kıl-** yardımcı fiili, bugün, yalnızca eskimiş sözlerde kullanılmaktadır: **Mecbur kıl-, takdim kılın-...** gibi.

N o t : Namaz kıl- bileşiğinde **namaz** kelimesi, namaz-ı, namaz-ı(n)ı gibi ekler aldığı için kılmak'ın nesnesi görevindedir. Öbür bileşiklerde bu özellik yoktur.

2) **Kıl-** yardımcı fiilinin **ettirgen** (= kıldırmak), **edilgen** (= kılınmak), **ettirgen-edilgen** (= kıldırılmak) çatılı biçimleri vardır. Ancak, yukarda belirttiğimiz gibi bu çatılar, bugün, yalnızca eskimiş kelimelerde kalmıştır.

274. Bulmak Yardımcı Fiili:

1) Tek başına kullanıldığı zaman, anlam sınırı geniştir.

2) Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman, bileşik fiile **bir şeye erişmek, kavuşmak** anlamını kazandırır: **Son bul-** (= sona erişmek), **şifa bul-** (= şifaya kavuşmak)... vb.

275. Bulunmak Yardımcı Fiili:

1) Yardımcı fiil olarak kullanıldığı zaman, bileşik fiile **şu ya da bu durumda olmak** (= boş bulunmak, dalgın bulunmak), **etmek** (= arkadaşlarla tartışmada bulunmak) anlamlarını kazandırır.

2) **Bulun-** yardımcı fiilinin **oldurgan** (= bulundur-), **edilgen** (= bulunul-), **oldurgan-edilgen** (= bulundurul-) çatılı biçimleri vardır. **İşteş** çatılı biçimi yoktur.

276. Üçüncü Öbek Bileşik Fiillerin yazımlarında önemli ayrım şudur:

a) **Et- ettir-, edil-, edin-, ettiril-, eyle-** gibi eylem bildiren yardımcı fiillerin başına gelerek bileşik fiil kuran tek heceli kelimeler, sesçe bir değişmeye uğradıkları zaman **birleşik**; sesçe bir değişikliğe uğramadıkları zaman **ayrı yazılırlar: Addet-, hisset-, hallet-, affeyle-, reddet-, hükmolun-, emredil-, kaybol-, sabrolun-, hapseyle-, akset-, hissettir-, halledil-...** gibi. Ama **inat et-, söz et-, terk olun-, dert edin-, arz eyle-, arz et-, hitap et-, muhtaç ol-...** gibi bileşik fiiller, yardımcı fiillerden önce gelen kelimelerde sesçe bir değişim olmadığından, ayrı yazılmaktadır.

b) **Et- ettir-, edil-, edin-, ettiril-, eyle-, ol-** gibi bir eylem bildiren yardımcı fiillerin ünlü ile başladıklarını görmekteyiz. Bunlardan önce gelen kelimelerin de sonları ünlü ile bitiyorsa, kimi kez, bu sondaki

ünlü kaybolur: **N'et-** (= ne etmek), **n'eyle-** (= ne eylemek), **n'ol-** (= ne olmak), **hast'eyle** (= hasta eylemek)... gibi. Bu özelliğe daha çok halk şiirlerinde rastlamaktayız (Bk. 34/B).

DÖRDÜNCÜ ÖBEK BİLEŞİK FİİLLER:

277. **Anlamca kaynaşmış bileşik fiiller,** bir ya da birden çok isim kök ya da gövdeleri ile bir fiilden oluşan fiillerdir: **Hasta düş-** (= hastalanmak, hasta olmak), **göz at-** (= şöyle bakıvermek), **kafa tut-** (= boyun eğmemek için karşı gelmek), **ağız ara-** ya da **ağız yokla-** (= öğrenilmek istenen şeyi söyletmek için sözü idare etmek), **ağır bas-** (= nüfuz ve etki kullanmak), **boy ölçüş-** (= değer yarışına çıkmak), **kulak kesil-** (= dikkatle dinlemek), **ağzını bıçak açma-** (= üzüntüsünden söz söyleyemeyecek durumda olmak)... vb.

278. **Anlamca Kaynaşmış Bileşik Fiillerde:**

a) Kendi sözlük anlamını koruyan birinci kelime, kendi sözlük anlamından kaymış bulunan fiille birlikte bir deyim kurarlar: **Hasta düş-, laf at-, göz at-...** vb.

b) Bütün kelimeler kendi sözlük anlamlarından kaymış ve tam bir deyim durumuna girmiş bulunurlar: **Kafa tut-, boy ölçüş-, ağır bas-, deveye hendek atlat-, iğneyle kuyu kaz-...** gibi.

c) Birinci kelime, ismin durumuna girebilir: **Ağzını ara-, başını kal-dır-, gözünü kırpma-, kulağına çalın-, gözden kaç-...** vb.

279. Anlamca kaynaşmış bileşik fiilleri ayrı yazmak gerekir: **Hasta düşmek, cemaziyülevvelini bilmek, pabucu dama atılmak, ağzından baklayı çıkarmak, boş atıp dolu tutmak, göz atmak...** vb. gibi.

Fiilimsiler

280. Bir eylem adı oldukları için **isim;** bir ismi niteledikleri için **sıfat;** iki cümleciği bağladıkları için **bağlaç olan;** özne, nesne, tümleç aldıkları için de cümlede **yüklem** görevinde bulunan kelimelere **fiilimsi** denir (Bk. 283, 292, 301).

281. Fiilimsilerin özellikleri şunlardır:

a) Genellikle çekimleri yoktur.

b) Çekimleri olmadığı için, kurallı cümle sonunda bulunamazlar. Ancak bir ek-fiil ulandığı zaman, cümle sonunda bulunabilirler: «Meğer senin ağan yok **oluptur**» (Dede Korkut). - «Bizim ödevimiz **çalışmaktır**»... vb.

c) Bileşik cümlelerde **yan cümlecik** kurarlar (Bk. 514-515).

282. Fiilimsiler, anlamları ve görevleri bakımından üçe ayrılırlar:

a) **İsim-fiiller (= mastarlar),**
b) **Sıfat-fiiller (= ortaçlar),**
c) **Bağ-fiiller (= ulaçlar).**

İsim-Fiiller (Mastarlar)

283. **İsim-fiiller,** bir yandan bir eylem adı oldukları için isim, öbür yandan da **özne, nesne, tümleç** aldıkları için **fiil** olan kelimelerdir. İsim-fiile **mastar** da denilir:

a) **Okuma:** Okuma eyleminin adıdır. **Çocuğun okuması** bozuktur: **Okumayı** yapan kim? **Çocuk.** Özne aldığı için **okuma** kelimesi **fiildir.**

b) **Yazmak:** Yazma eyleminin adıdır. **Mektubu yazmak:** Neyi yazmak? **Mektubu.** Nesne aldığı için **yazmak** kelimesi **fiildir.**

c) **Gülüş:** Gülme yönteminin adı olduğu için **isimdir. Gevrek gevrek gülüş:** Nasıl gülüş? **Gevrek gevrek.** Zarf tümleci aldığı için **fiildir.** İsim-fiiller, **-iş, -me, -mek** yapılı olmak üzere üç tanedir.

284. **-iş Yapılı İsim-Fiiller:**

-iş eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Gel-**iş,** ak-**ış,** gör-**üş,** oku-**(y)uş...** vb. (Bk. 106).

-iş yapılı isim-fiiller: **a)** İsmin durumlarına girebilirler: **Gelişi** - gidişe - okuyuşta - yazıştan... vb., **b)** Çoğul eki alabilirler: **Gülüşler** - ağlayışlar... vb., **c)** Belirtili ve belirtisiz isim takımlarında hem **belirten,** hem de **belirtilen** olabilirler: **Gidişin** sonu - **dönüş** bileti - çocuğun **gülüşü** - yayla **dönüşü...** vb., **ç)** Bir eylemin yapılma **yönteminin** adı oldukları için **isimlik** görevleri çok, **fiillik** görevleri azdır. Bu nedenle, soyut ve somut kavram adı olan **-iş** yapılı isim-fiillerimiz pek çoktur: **Görüş - seziş - iniş - çıkış - uçuş - açılış - örtünüş...** vb., **d)** Kendilerinden önce bir **sıfat** alabilirler; ancak, bu sıfata **zarf** demek doğru olur: **İyi** duruş - **sımsıkı** giyiniş - **üçüncü** gidiş - **birer birer** yiyiş... vb. (Bk. 347).

Eski biçimi: Eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde **-iş** ekine rastlamaktayız: **«Uruş dokuş»** (Oğuz) - **«Sakış** içre künüm toğdı (= sayış içinde güneş doğdu)» (Divan) - «Yiğit, **gelişin nereden?»** (Dede Korkut)... vb.

285. **-me Yapılı İsim-Fiiller:**

-me eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Git-**me** - oku-**ma...** vb. (Bk. 106).

-me yapılı isim-fiiller: **a)** İsmin durumlarına girebilirler: Gitmeyi - okumaya - gelmede - koşmadan... vb., **b)** Çoğul eki alabilirler: Gelmeler - gülüşmeler - koşuşmalar... vb., **c)** Belirtili ve belirtisiz isim takımlarında hem **belirten,** hem de **belirtilen** olabilirler: **Okumanın** faydası -

çalışma zevki - yolların **ağaçlanması** - aslan **kükremesi**... vb., **ç) İsimlik** görevleri çok, **fiillik** görevleri az olan kelimelerdir; bu nedenle, somut ve soyut kavram adı olan **-me** yapılı isimlerimiz ve isim-fiillerimiz pek çoktur: **Kazma** (hem isim, hem isim-fiil olabilir) - **asma** (hem isim, hem isim-fiil olabilir) - **görme - üzme - sıkılma - utanma**... vb., **d)** Kendilerinden önce bir **sıfat** alabilirler; ama bu sıfata **zarf** demek doğru olur: **Çok** çalışma - **hızlı** koşma - **ikinci** konaklama - **tatlı tatlı** uyuklama - **üçer üçer atlama**... vb. (Bk. 347).

-me yapılı isim-fiillerin sıfat gibi kullanıldığını da görmekteyiz (Bk. 151, 298): «Boynuzu **burma** koçlarımız olduğu yok» (Dede Korkut). **Yazma**, yemeni, **asma** köprü, **süzme** bal... gibi.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-me** ekine pek az; Anadolu Türkçesi'nde ise çok rastlamaktayız: «Yedi gün yedi gece **yeme, içme** oldu» (Dede Korkut)... vb.

286. -mek Yapılı İsim-Fiiller:

-mek eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: **Git-mek** - **oku-mak**... vb. (Bk. 106).

-mek yapılı isim-fiiller: **a)** İsmin durumlarına girebilirler: Gitmeği - okumağa - gelmekte - yazmaktan... vb. **b)** Genellikle çoğul eki alamazlar; ancak isim-fiile **aşırılık** anlamı verilmek istendiği zaman çoğul eki alabilirler: «Bir **gülmekler**, bir **sırıtmaklar**, sorma gitsin!»... vb. **c)** Belirtisiz isim takımlarında yalnızca **belirten** olabilirler: **Okumak** zevki - **yazmak** isteği... vb. **ç)** İsim takımlarının **belirtileni olamazlar. d) İsimlik** görevleri az, **fiillik** görevleri çok olan kelimelerdir. Bu nedenle, somut ya da soyut kavram adı olan **-mek** yapılı isim-fiiller hemen hemen yok gibidir. **e)** Kendilerinden önce bir **sıfat** alabilirler; ancak bu sıfata **zarf** demek doğru olur: **Hızlı** yürümek - **birinci** gelmek - **derin** uyumak - **teker teker** söylemek... vb. (Bk. 347).

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-mek** eki vardır: **«Yüklemekke, keldürmekke ad...»** (Oğuz) - **«Bezenmek** tiler dünya...» (Kutadgu Bilig)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde ve sonraki dönemlerde de bu isim-fiile ve onun çekim ya da yapım eki almış biçimlerine rastlamaktayız:

1) **Yalın durumu:** «Ama **sormak** ayıp olmasın» (Dede Korkut).
2) **-e durumu:** «Bu otağın üzerine **varmağa edeblendi**» (Dede Korkut).
3) **-den durumu:** «Zira **ağlamaktan** gözleri görmez oldu» (Dede Korkut).
4) **-im'li durumu:** «Ant içmişim **dönmeğim** yoh» (Dede Korkut).
5) **Belirtilen durumu:** «Ol düşmanlığın **kesilmeği olmaz** (Kelile ve Dimne). - «Varırdı ayda bir kez **görmeğine**...» (Şehname Tercümesi).
6) **Belirten durumu: «Almağın** satması dahi vardır» (Atalar Sözü).

7) **-siz'li durumu:** «İlim **okumaksız, ayıtmaksız,** hâsıl olmaz» (Kelile ve Dimne). - «Bayramlarımızı görmez misiniz? **Gülmesiz, eğlenmesiz...»** (F. İrfan Serhan).
8) **ile'li durumu:** «Zekeriye ağaca **sığınmağın** (= sığınmakla, sığındığı için) bıçkı ile iki dildirdin anı» (Yunus).

287. İsim-fiillerin olumsuz biçimleri, **-me-** eki ile yapılır: Gitmemek - okumama - görmeyiş... vb.

288. İsim-fiiller, öbür isimler gibi, cümlede **özne, nesne, tümleç** olabilirler: **Çalışmak** ibadettir. - **Okumayı** severim. - **Bakışından** ürktüm... vb.

N o t : Kimi dilbilgisi kitapları: «Yiğit **gelişin** nereden?», **«Çalışma** ibadettir», **«Bakışından** ürktüm»... vb. cümlelerdeki **geliş, çalışma, bakış** kelimelerini bir **cümlecik** kurmadıkları için, isim-fiil değil, yalnızca bir isim olarak düşünmektedirler. Oysa, **çalışmalı, yükselmeli**... vb. gibi bir kelimeli sözlere nasıl **cümle** diyebiliyorsak, **geliş, çalışma, bakış** kelimelerine de zihnimizden kimi kelimeler ekleyerek isim-fiil diyebiliriz. (Buraya) gelişin... - (Derse) çalışma... - (Etrafına) bakışından... vb. gibi. Gizli tümleç almış olan bu isim-fiiller birer fiil görevine girmiş olurlar.

289. İsim-fiiller, öbür fiiller gibi, **geçişli, geçişsiz, ettirgen, oldurgan, etken, edilgen, dönüşlü, işteş** çatılarda bulunabilirler.

290. **-mek** yapılı isim-fiiller ile, **-me** yapılı isim-fiillerin **-i** ve **-e** durum eklerini alışlarında ayrım vardır:

a) **Gelmek:** Gelmeği, gelmeğe,
b) **Gelme:** Gelmeyi, gelmeye.

291. **-me** yapılı isim-fiillerde vurgu **-me** ekindedir. Ancak olumsuzluk eki almış isim-fiillerde vurgu, **-me-** ekinden önceki hecededir (Bk. 53/1).

Sıfat-Fiiller (Ortaçlar)

292. Sıfat-fiiller, bir yandan bir ismi niteledikleri için **sıfat**, öbür yandan da **özne, nesne, tümleç** aldıkları için **fiil** olan kelimelerdir. Sıfat-fiillere **ortaç** da denir: «Okula **giden çocuk**» sözünde **giden, okula** tümlecini aldığı için **fiildir**; ayrıca, **giden** kelimesi **çocuk** öznesini aldığı için **fiildir.** Sıfat-fiiller **-en, -r, -ecek, -miş, -dik, -me** yapılı olmak üzere altı tanedir.

293. -en Yapılı Sıfat-Fiiller:

-en eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: **Gel-en** - **koş-an**... vb. (Bk. 151).

-en yapılı sıfat-fiiller, **şimdiki** ya da **geniş zaman** anlamıyla birlikte **geçici birer nitelik** bildirirler (Bk. 151): **Gelen** mektup - **uçan** kuşlar - **giden** araba - **oynayamayan** futbolcu... vb.

-en yapılı ortaca kesin bir şimdiki zaman anlamı kazandırılmak istenirse o, **-mekte olan** diye söylenir: «Ocakta **kaynamakta olan** çorbadan çorba koydu Memed'in önüne.» (Yaşar Kemal)... vb.

Bir fiil kök ya da gövdesinin **-en** ile **-ene** yapılı biçimleri ya da, **-en** yapılı biçiminden sonra aynı fiil kök ya da gövdesinin herhangi bir kipi yinelenirse, oluşacak kalıp-sözden şu anlamlar sezilir: a) **Aşırı sürerlik: «Giden gidene, koşan koşana...»** vb. b) **Olayı, olduğu gibi kabul etme: «Ölen öldü kalan kaldı»**, c) **Övme** ya da **övünme: «Bilen bilir,** bilmeyen aslı var sanır», ç) **İlgisizlik** ya da **sabırsızlık:** «Haydi **giden gitsin!»**, d) **Geç kalma, olupbitme:** «Köye dönünce ne göreyim: **Giden gitmiş kalan kalmış».**

Eski biçimi: **-en**'in eski Türkçe'deki biçimi **-gen, -gan**'dır: «Ey menin gönlümni zülfü tek perişan **eylegen»** (Sekâkî)... vb.

N o t : Dilimizde **-en** yapılı ortaçların bir bölümü isimleşmiştir; onları ortaç olarak benimseyemeyiz: **Düzen - (matematikte) çarpan - tamlayan - tamlanan - belirten - belirtilen...** vb.

294. -r Yapılı Sıfat-Fiiller:

-()r eki, sonu ünlü ile biten fiil kök ya da gövdelerine doğrudan doğruya; sonu ünsüzle biten bir heceli fiillere, genellikle, araya ünlüler uyumuna göre **-e-** yapıştırıcı ünlüsünü, sonu ünsüzle biten iki heceli fiillere araya ünlüler uyumuna göre **-i-** yapıştırıcı ünlüsünü alarak ulanır: Ağla-**r** - ye-**r** - koş-**(a)r** - kes-**(e)r** - ağlat-**(ı)r** - koştur-**(u)r**... vb. (Bk. 200/B, C).

-r yapılı sıfat-fiiller, **geniş zaman** anlamıyla birlikte **sürekli birer nitelik** bildirirler (Bk. 151): **Akar** su - **görür** göz - **çıkmaz** sokak - **bulunmaz** mal... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde de bu eke rastlamaktayız: **«Görür** gözüm görmez, **bilir** bilgim bilmez tek boltı» (Orhun) - «Âdem **içmez** acı sular sızmayınca...» (Dede Korkut)... vb.

N o t : Dilimizde **-r** yapılı ortaçların birtakımı isimleşmiştir; onları ortaç olarak benimseyemeyiz: **Gelir** (= irat), **gider** (= masraf), **tutar** (= miktar), **uçar** (= uçucu av hayvanı), **keser** (= alet), **yazar** (= muharrir)... vb.

295. -ecek ve -esi Yapılı Sıfat-Fiiller:

-ecek ve **-esi** ekleri, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanırlar: Gel-**ecek** - oku-**(y)acak** - ol-**ası** (= muhtemel), geber-**esi**... vb.

-ecek ve **-esi** yapılı sıfat-fiiller, **gelecek zaman** anlamıyla birlikte **geçici birer nitelik** bildirirler ya da o niteliği dilerler (Bk. 151): **Akacak** kan - **görecek** göz - **oturulmayacak** ev - **koşamayacak** atlet - **kör olası** kedi - **kırılası** eller... vb.

-ecek yapılı sıfat-fiilin iyelik eki almış şekli çekilebilir: **Okuyacağım** kitap - **yazacağın** mektup - **gideceği** okul - **anlatacağımız** fıkra - **dinleyeceğiniz** şarkı - **konuşacakları** mesele... gibi.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-ecek** ekine **-deçi** (-daçı, -teçi, taçı) biçiminde rastlamaktayız: **«Ölteçi** budunug tirgürü igittim» (= **ölecek** milleti dirilterek yetiştirdim) (Orhun)...

-esi ekinin, **-ge(y)+si** (gelecek zaman + iyelik) eklerinin bileşiminden ve gelecek zaman eki olan **-ge**'deki **g**'nin zamanla aşınmasından meydana geldiği düşünülebilir (Bk. 199/Ç).

N o t : Dilimizde **-ecek** yapılı ortaçların birtakımı isimleşmiştir; onları ortaç olarak benimseyemeyiz: **Giyecek - yakacak - yiyecek - içecek - gelecek** (= istikbal) - **çekecek** (= ayakkabıyı kolay giymede kullanılan alet)...

296. -miş Yapılı Sıfat-Fiiller:

-miş eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Geç-**miş** - oku-**muş**... vb. (Bk. 197/B).

-miş yapılı sıfat-fiiller, **geçmiş zaman** anlamıyla birlikte **geçici nitelikler** bildirirler (Bk. 151): **Yaşanmış** yıllar - **sarsılmamış** inanç - **gezilmemiş** yerler... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde **-miş** ekine rastlanmaktadır: «Teñri tek teñri **yaratmış** Türk... (= Gök gibi gök tarafından **yaratılmış** Türk...)» (Orhun) - «Aklı **şaşmış**, biliği **yitmiş** koca babam var» (Dede Korkut)... vb.

N o t : Dilimizde **-miş** yapılı ortaçların kimisi isimleşmiştir; onları ortaç olarak benimseyemeyiz: **Ermiş** (= kendini Tanrı'ya vermiş kimse), **dolmuş, geçmiş** (= mazi)... vb.

297. -dik Yapılı Sıfat-Fiiller:

-dik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Bil-**dik** kimseler - okunma-**dık** kitap... vb.

-dik yapılı sıfat-fiiller, **geçmiş zaman** anlamıyla birlikte **geçici nitelikler** bildirirler (Bk. 151): **Bildik** kimseler - **tanıdık** müşteri - **gezmedik** memleket - **okumadık** gazete... vb.

Bugün, **-dik** yapılı sıfat-fiillerin olumsuz biçimleri olumlularından daha çok kullanılmaktadır.

-dik yapılı sıfat-fiillerin **iyelik eki** almış biçimleri çekilirler: **Okuduğum** kitap - **yazdığın** mektup - **gittiği** okul - **anlattığımız** fıkra - **dinlediğiniz** hikâye - **konuştukları** mesele... vb.

-dik ekinin bir de **-dicek** (-diceğim... vb.) biçimi vardır. Bu ek de çekimlidir, ancak birinci ve ikinci tekil kişileri çok kullanılır. **-dicek** yapılı sıfat-fiil **«sırf kendi tarafından yapılan; hele bir kez ... ince»** anlamlarını verir: «Elim ile **dikticeğim** söğüdü» (Karacaoğlan) - **«Çekticeğin** sıkıntılar...» vb. (Bk. 321).

-dicek yapılı sıfat-fiiller, çoğu kez, isim almadan da kullanılırlar: «Âşıka **etticeğin** başa yamandır kakışın» (Gedâî)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-dik** ve **-gen** ekinin **-diği** yerine kullanıldığını görmekteyiz: «Gözün **görmedik**, kulakkın **eşitmedik** budunmun... (= Gözün görmediği, kulağın işitmediği milletimi...)» (Orhun) - «Uykudın soñ düşte **körgenin** Oğuz Kağan bildürdi...» (Oğuz).

N o t : Dilimizde **-dik** yapılı birtakım ortaçlar isimleşmiştir; onları ortaç olarak benimseyemeyiz: **Bildik** (ler), **tanıdık** (lar)... vb.

298. **-me** yapılı isim-fiiller, kimi kez, sıfat-fiil olarak kullanılabilirler: **Asma** köprü - **ısmarlama** giysi - **emme basma** tulumba... vb. (Bk. 151, 285).

299. Sıfat-fiiller, bütün sıfatlar gibi, cümlede isim olarak kullanılabilirler: **«Alışmış, kudurmuştan** beterdir» - **«Gelen, gidene** rahmet okutur» (Atasözleri).

300. Sıfat-fiil, öbür fiiller gibi, **geçişli, geçişsiz, ettirgen, oldurgan, etken, edilgen, dönüşlü, işteş** çatılarda bulunabilirler. **-mez** yapılı sıfat-fiil dışında, öbür sıfat-fiillerin olumsuzlarında vurgu, **-me-** ekinden önceki hecededir (Bk. 53/1).

Bağ-Fiiller (Ulaçlar)

301. **Bağ-fiiller,** bir yandan bileşik cümlede iki cümleciği bağladıkları için **bağlaç,** öbür yandan da **özne, nesne, tümleç** aldıkları için **fiil** olan kelimelerdir. Bağ-fiillere **ulaç** da denir: «Bugün Ankara'ya **gidip** dönecekler» cümlesinde, iki cümlecik görüyoruz: **Bugün Ankara'ya gidip** ile **dönecekler.** Bu iki cümleciği birbirine bağlayan **gidip** kelimesi, **Ankara'ya** tümlecini ve **onlar** öznesini aldığı için **fiildir.**

302. Bağ-fiiller şöyle sınıflandırılabilir: **Bağlama ulaçları, durum ulaçları, zaman ulaçları, neden ulaçları, kıyaslama ulaçları, bedel ulaçları.**

Bağlama Ulaçları:

303. Bağlama ulaçlarının ekleri, **-ip** ve kimi durumlarda **-erek'tir.**

304. **-ip** yapılı bağlama ulacı, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Gel-**ip** - koş-**up** - oku-(y)**up**... vb.

-ip yapılı ulaç, kendi eyleminin sonraki eylemle aynı zamanda, aynı yöntemde ve aynı kişice yapıldığını göstererek o iki eylemi bağlar: «Davut eve **gidip döndü»** (= Davut, eve **gitti, döndü**). Burada **gitme** ve **dönme'nin** özneleri **Davut'tur.** Bundan başka, **gitme** ve **dönme** eylemleri, geçmiş zamanda yapılmıştır, yani zamandaştırlar.

-ip yapılı ulacın, özneleri, zamanları ve yöntemleri aynı olan fiilleri ya da fiilimsileri birbirine bağladığını şu örneklerde açıkça görebiliriz:

a) **Bakıp imreniyorum** = Ben bakıyorum, ben imreniyorum.
b) **Onun oturup kalkması** = Onun oturması, (onun) kalkması.
c) **Gidip gelenler** = Gidenler, gelenler.
ç) **Okuyup yazabilenler** = Okuyabilenler, yazabilenler.

-ip yapılı ulacın ardından gelen fiil ya da fiilimsi **olumsuz** bile olsa, kendisi **olumlu** kalır; ancak söz, **olumsuzluk** anlamı verir: **«Okuyup yazamıyor»** (= okuyamıyor, yazamıyor)... vb. Kalıplaşmış kimi sözlerde ya da aynı fiil gövdesinden birincisi olumlu bir bağlama ulacı, ikincisi ise olumsuz herhangi bir fiilimsi ile yapılan sözlerde bu özelliğe aykırı durumlar görülmektedir: **«Gidip gelmemek, gelip görmemek** var» (= gitmek, gelmemek; gelmek, görmemek var) - **Sevip sevmediğini** bilmiyor (= sevdiğini ya da sevmediğini)... vb.

Olumsuz **-ip** yapılı ulaçla kurulmuş kimi kalıp-sözler, değişik özne alabilmektedirler: **«Biz** ağlamayıp **kimler** ağlasın?»... gibi.

305. **-ip** ekinde **ve** bağlacının görevi bulunduğu için, bu ulaçtan sonra **ve** bağlacı getirilemez; örneğin: **«Bakıp ve imreniyorum»** denilemez.

306. **-ip** yapılı ulaçların özel kullanılışları da vardır:

a) Aynı ya da ayrı fiil gövdesine **-ip** eki ulanıp art arda getirildiği; aynı ya da ayrı fiil gövdesinin birincisine **-ip** eki, ikincisine **-eceği, -r iken...** vb. gibi fiilimsi ekleri getirilip de kullanıldıkları zaman, anlam, **pekiştirilmiş** olur: «Çocuk, **durup durup** ağlıyor» - **«Görüp göreceğin** rahmet bu kadar!» - **«Durup dururken** bir yumruk yedim» - **«Koşup oynayıp** terledi» - **«Oturup kalkarken** dizleri ağrıyor»... vb.

b) **Atıp tutmak, çalıp çırpmak, açılıp saçılmak...** gibi birçok kalıplaşmış sözlerin ikinci kelimeleri **-ip** yapılı olarak kullanılmak istendiği zaman, **-ip** eki yerine **-erek** eki kullanılır: **Atıp tutarak - çalıp çırparak - açılıp saçılarak...** vb.

c) Kimi tekrarlı geniş zaman da tekrarlı **-ip** ulacının yerini tutar: «Karlar ki semadan **düşer düşer** ağlar» (C. Şehabettin)... vb.

Eski biçimi: **-ip** ekine eski Türkçe'de de rastlamaktayız: «Abın barkın **bozup** süsün kop kelürtimiz (= Evlerini barklarını **yıkıp** askerlerini götürdük)» (Orhun)... vb.

Eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde **-ip** ulacının bugünkü biçimi yanında, **-üben, -übeni, -übenün, -iben** gibi biçimlerine de rastlamaktayız: **«Olaruban** Türk budunun ilin törüsin tutabirmiş (= **Büyüyüp** Türk kavminin ilini, töresini tutuvermiş»)) (Orhun). - **«Ağlayubanı sıklayıbanı** evine geldi» (Dede Korkut). - «Zahmden **korkubanun** yüz döndüre» (Ahmedî)... vb.

Eski Türkçe'de ve Anadolu Türkçesi'nde **-ip** yapılı ulacın çekimli biçimlerine de rastlamaktayız. Bunlar ya **şimdiki zaman** ya da **geçmiş zaman** anlamı vermektedirler: «Meñe köp aldun **yumşap sen,** baluknı yakşı **saklap sen...** (= Sen bana çok altın **yollamışsın,** şehri iyi **korumuşsun)»** (Oğuz). - «İns ü cinni **halk idüptür bîşümar** (= Hiç şüphesiz ins ve cinni halk **etmiş** ve **etmektedir)»** (Ahmedî). - «Kıl gibi köprü **gerüpsün** geç deyü (= Geç diye kıl gibi köprü **germişsin)»** (Y. Emre). - «Senin aşkın beni benden **aluptur** (= almıştır) (Y. Emre).

Durum Ulaçları:

307. Durum ulaçlarının ekleri **-erek, -e -e, iken (-ken); -meden, -diği halde, -diği takdirde, olmak üzere, -meksizin**'dir.

308. -erek bileşik eki, genellikle, olumlu fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Gel-**erek** - koş-**arak** - ağla-(y)**arak** - üfle-(y)**erek**... gibi (Bk. 524). Bir fiil kök ya da gövdesinin sonunda geniş-düz (**a, e**) ünlülerinden biri varsa, **-erek** eki ulanınca, bunlar **konuşmada** darlaşarak **ı** ve **i** olurlar: **Ağlayarak** yazılır, **ağlıyarak** okunur; **inleyerek** yazılır, **inliyerek** okunur, ya da söylenir.

-erek yapılı ulaç a) kendisinden sonra gelen eylemle **zamandaş olarak nasıl**; b) kendisinden sonraki eylemin kendi eyleminden sonra yapıldığını ya da yapılacağını göstererek o eylemlerin anlamlarını tamamlar: «Başka nağmeler **okuyarak gidiyorlar** (= Hem gidiyorlar, hem nağmeler okuyorlar)» (R. H. Karay). - «Elimden topu **kaparak** kaçtı (= Önce topu kaptı, sonra kaçtı)»... vb.

-erek yapılı ulaç, **şart** anlamı da verebilir: «Hasta **dinlenerek** iyileşti» (= dinlenmek şartıyla)... vb.

-erek yapılı ulaca, kendinden sonraki eylemle **daha kesin bir zamandaşlık** anlamı verilmek istenirse, **-den** durum eki ulanır: «Eve **koşaraktan** gitti»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-e** biçimindedir: **«Süre** iletti (= sürerek götürdü)» (Orhun). - **«Keçe** yüridimiz» (Orhun). **-erek** bileşik eki, Osmanlıca devrinde meydana çıkmıştır. Osmanlıca'nın ilk zamanlarında **-erek** (-arak, -irek, -ırak, -ürek, -urak) bileşik eki yerine, ünlüler uyumuna göre, **-i** ekinin kullanıldığını görüyoruz: «Kazan, köpeği **kovalayı** Karaca Çoban'ın üzerine geldi» (Dede Korkut). - «Dert ile **inleyu** dedi ey pîr!» (Şeyhî)... vb.

-erek bileşik ekinin, sonradan, **-i** durum ulacı ekinin (Bk. **311**) **kıyaslama** eki olan **-rek** ile birleşmesinden, **-i**'nin de **-e** olarak genişlemesinden meydana çıktığı sezilmektedir.

Bundan başka, Anadolu Türkçesi'nde isim soyundan kelimelere ulanan **-ce** ya da **-cek** eklerinin de **olarak** anlamı verdiğini görüyoruz: **Bütünce** (= bütün olarak) - **tizcek** (= çabuk olarak)... vb.

309. Bugün, dilimizde, **olarak** ulacıyla yapılmış birçok kalıplaşmış sözler bulunmaktadır: **Hediye olarak - genel olarak - fazla olarak - kesin olarak...** vb.

Gene, bugün, **olarak** yerine kimi kez, **olmak üzere** edatının kullanıldığını da görüyoruz: «Bu kitap iki cilt **olmak üzere** (olarak) hazırlandı»... gibi.

310. -e -e eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Gül-**e** gül-**e** - koş-**a** koş-**a** - oyn-(y)**a** oyn-(y)**a** - dinle(y)**e** dinle-(y)**e**... vb. Fiil kök ya da gövdesinin sonunda **geniş-düz** (a, e) varsa, **-e -e** eki ulanınca, bunlar **konuşmada** darlaşarak **ı i** olurlar, ama yazımda bir değişme olmaz.

-e -e eki, tekrarlı, eşanlamlı, zıtanlamlı fiil kök ya da gövdelerine ulanabilir: **Koşa koşa - güle oynaya - hoplaya zıplaya - düşe kalka...** vb.

-e -e yapılı ulaç, kendinden sonra gelen eylemle **zamandaş olarak nasıl** yapıldığını ya da yapılacağını göstererek o eylemin anlamını tamamlar: **Koşa koşa** geldi - «Trenlerde **sarsıla sıkışa,** vapurlarda **ezile sıkıla** çeşit çeşit biçimlere giriyoruz» (R. H. Karay)... vb.

Eşanlamlı ile **zıtanlamlı** fiil kök ya da gövdelerinden **-e -e** yapılı ulaçlar, kendilerinden sonra gelen eylemi farklı olarak **sınırlarlar: «İte kaka** götürdü» cümlesinde, **götür-** eylemine oldukça belirli bir sınır çizilmiştir. Nitekim, o cümlenin **«İte ite** götürdü» cümlesinden anlamca ayrı olduğu görülmektedir. **«Düşe kalka** gitti» cümlesinde de aynı sınırlamayı görmekteyiz.

-e -e yapılı ulaçla **-erek** yapılı ulaç arasında anlamca şu ayrım vardır:

a) **-erek** yapılı durum ulacında, **hal** ya da **durum aralıksız sürer: «Ağlayarak** gitti» gibi. **-e -e** yapılı ulaçlarda ise **hafif duraklamalarla bir sürerlik sezilir: «Dinlene dinlene** gitti» gibi.

b) **-erek** yapılı ulaç yerine **-e -e** yapılı ulaç kimi kez kullanılabilir, kimi kez kullanılamaz: **«Koşarak** gitti» yerine **«Koşa koşa** gitti» denilebilirse de «Görmezliğe **vurarak** geçti» yerine «Görmezliğe **vura vura** geçti» denilemez.

311. **-e -e** yapılı ulacın, eski bir **-i -i** biçimi de vardır (Bk. 313):

At yoruldu, ben yoruldum
Güzel **bindiri bindiri»** (Köroğlu).

312. Art arda gelen emirlerin de **-e -e** yapılı ulaç yerine kullanıldığına rastlıyoruz:

«Yol, **git git** bitmiyor» - **«Oku oku** sonu gelmiyor» - **«Git gel** yoruldum»... vb.

313. Hem **emir** biçimindeki, hem de tek **-e** ile yapılan durum ulaçlarının kalıplaşmış olanları da vardır: **«Gel** zaman **git** zaman» - **diye - rasgele** (konuşmak)... gibi.

Eski biçimi: -e -e ekinin eski biçimi ikiz değil, tektir: **Kovalayı** (gel-) - **tuta** (ur-) - **geçe** (yüri-)... gibi.

Anadolu Türkçesi'nde **-e -e** ekinin **-i -i** biçiminde kullanıldığını görmekteyiz: «Akar Allah **deyü deyü»** (Y. Emre) (Bk. 311).

314. **iken** kelimesi ya da **-ken** eki, isim kök ya da gövdelerinden yalın, kimi fiillerde ise bileşik ulaç yapar.

iken, imek fiilinden yapılmış bir ulaçtır; ya kelime olarak **iken,** ya da ekleşmiş olarak **-ken** diye kullanılır (Bk. 205). Bu kelime ya da ekin kullanılışı şöyledir:

1) İsim kök ya da gövdelerine ve bunların çekim eki almış biçimlerine **-ken** eki, hem ünlüler uyumuna, hem de ünsüzler benzeşmesine aykırı olarak ulanır (Bk. 25/B-b): Çocuk-**ken** - dışarda-**(y)ken** - insan-**ken** - kendisinin-**ken**... vb. Dikkat edilirse, ünlü ile biten bir kelimeye ulandığı zaman, **iken**'in başındaki **i**, **y**'ye dönüşmektedir: Bahçe-**(y)ken** - sokakta-**(y)ken**... gibi.

2) Geniş, şimdiki, -miş'li geçmiş ve gelecek zamanların III. tekil ya da çoğul kişilerine **-ken** eki, gene, ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine aykırı olarak ulanır (Bk. 25/B-b): «Ben kapınızdan **çıkarken** birine rastgeldim» (A. Vefik Paşa) - **«Dönüyorken** kıyılar koyu bir laciverde» (K. Kamu) - «Gürültüden neşemiz **kaçmışken** hepimiz yine güldük» (Ö. Seyfettin) - «Bıcık bıcık **olacakken** takır takırdı gene» (M. A. Ersoy).

İsim kök ya da gövdelerine ulanarak yapılmış olan **-ken** (iken) li yalın ulaçlar, **bir durumda bulunuş zamanını** gösterirler:

a) Bu bina, **evken** okula çevrildi (= ev olarak kullanılırken...).

b) Kardeşim, **küçükken** çirkinmiş (= küçük çağda bulunduğu zaman).

c) **Arabadayken** konuştum (= arabada bulunduğu zaman).

Geniş zamanın tekil ya da çoğul III. kişilerinden yapılmış olan **-ken**'li bileşik ulaçlar, ya **kendinden sonraki eylemin kendi eylemine zıt olduğunu** gösterirler, ya da **sonraki eylemin kendi gösterdikleri eylem süresi içinde yapılıp biteceğini** anlatırlar:

a) «Her gün sokağa **çıkarken** bugün çıkamadım».

b) «O **konuşurken** kekeliyor» (= kekeleme, **konuşma** süresince devam ediyor).

-miş'li geçmiş zamanın tekil ya da çoğul III. kişilerinden yapılmış olan **-ken**'li bileşik ulaçlar, ya **sonraki eyleme zıt bir eylemi** bildirir; ya da **kendi eyleminin yapılmasını fırsat bilerek sonraki eylemin de yapılma isteğini** anlatırlar:

a) «Koltuğa **oturmuşken** kalktı».

b) «Kırk yılda bir **gelmişken** bir acı kahvemizi için».

Gelecek zamanın tekil ya da çoğul III. kişilerinden yapılmış olan **-ken**'li bileşik ulaçlar, **gelecek zaman ilgisiyle birlikte davranış, niyetleniş, gerekli oluş** anlamları verirler:

a) «Yumruğu kafasına **indirecekken** eli kalakaldı» (= indirmeye davrandığı halde...).

b) «Bize **gelecekken** vazgeçmiş» (= bize gelmeye niyeti olduğu halde...).

c) «Hayvanları **sevecekken** onlara işkence yapıyor» (= sevmesi gerektiği halde...).

-rken, -yorken, -mişken, -ecekken yapılı ulaçlar, kişi ekleri alamazlar; kişiler belirtilmek istenirse, durum şöyle olur: **Ben** gelirken, **sen** gelmişken, **o** gelecekken, **biz** gelirken, **siz** gelecekken, **onlar** gelirken ya da gelirlerken.

Şimdiki zamanın tekil ya da çoğul III. kişilerinden yapılmış olan **-ken**'li bileşik ulaçlar, geniş zamandan yapılmış **-ken**'li ulaçların verdiği anlamı verirler. Bugün, **-yorken**'li bileşik ulaç yerine —daha çok— **-rken**'li ya da **-mekteyken**'li ulaçlar kullanılmaktadır.

-ken yapılı ulaçlardan **derken,** bugün, kalıplaşmış bir kelimedir (Bk. 366/20).

315. **-meden** (önce, evvel) yapılı ulaçlara **durum ulaçları** demekteyiz.

-meden (önce, evvel) bileşik eki, olumlu fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır; gerekirse, sonuna **önce, evvel** edatlarından biri de getirilir.

-meden yapılı ulaç: a) kendi eyleminin **yapılması gerektiği halde yapılmadığını;** b) kendinden sonraki eylemin **nasıl yapıldığını;** c) kendinden sonraki **olumsuz eylemin meydana gelmesi için kendi eyleminin yapılmasının gerekli bir koşul olduğunu** gösterir.

a) «Bugün, yemek **yemeden** gitti».

b) «Başını **kaldırmadan** biçiyordu» (Yaşar Kemal).

c) «Yavrumu **bulmadan** gelme» (Yaşar Kemal).

-meden yapılı ulaca **zaman** ilgisi verilmek istendiği zaman, **önce, evvel** edatlarından birini de ularız: **«Gitmeden önce** onu bir kez daha görmek istiyorum»... vb.

-meden önce (evvel) yapılı ulaca, **sınırlı bir zaman** ilgisi verilmek istenirse, **-meden** bileşik eki ile **önce (evvel)** edatı arasına nicelik ya da zaman bildiren kelimeler getirilebilir: «Baba **ölmeden** az **önce** (yarım saat **önce**), toprak getirmiş, evin üstünü onunla döşemişti» (Yaşar Kemal)... vb.

Çok geçmeden sözü, **-meden** yapılı ulacın kalıplaşmış biçimidir.

Eski biçimi: -meden bileşik ekinin eski Türkçe'deki biçimi **-medin'** dir: «Bilgisiz ne aysa ayur **okmatın** (= Bilgisiz ne söylese **düşünmeden** söyler)» (Aybet-ül-Hakaayık)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde de ilk zamanlarda **-meden** bileşik ekini **-medin, -mezdin, mezdin öndün (evvel)** biçimlerinde görmekteyiz: «Canım aşkın külhanıdır **dartımadın** at odunu» (Y. Emre) - «Mevt yeli **esmezdin öndün** tevbe suyu ile yuyun» (Y. Emre) - «Ayı **vurulmazdın** postu satılmaz» (Atalarsözü)... vb.

316. **-meksizin** yapılı ulaca da **durum ulacı** demekteyiz.

-meksizin eki, mastar eki **-mek,** olumsuzluk eki **-siz,** zarf eki **-in'** den oluşmuş bileşik bir ektir (Bk. 63/5). Fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır: Gör-**meksizin** - koş-**maksızın**...

-meksizin yapılı ulaç, kendisinden sonraki eylemin **nasıl yapıldığını** ya da **yapılacağını** anlatarak o eylemi tamamlar: «İkinci bir hücuma **meydan vermeksizin** düşmanın üzerine saldırır» (H. R. Gürpınar)... vb. **-meksizin** yapılı ulaç, kendinden sonraki olumsuz eylemin **şart'ı** da olabilir: «İnsan **çalışmaksızın** (= çalışmazsa) para kazanamaz»... vb.

Eski biçimi: -meksizin bileşik eki, eski Türkçe'de yoktur. Bu ekin yerini, az çok, **-medin (-metin)** eki tutmaktadır (Bk. 315).

Anadolu Türkçesi'nde ilk zamanlarda **-meksizin** bileşik ekini **-medin (-metin), -meksiz, -mesiz** biçimlerinde, sonraları da **-meksizin** biçiminde görmekteyiz: **«Savaşmadın, uruşmadın** alıvireyim» (Dede Korkut) - «İlim **okumaksız** ve **eyitmeksiz** hâsıl olmaz» (Kelile) - «Hem gül olup açılasın **solmasız»** (Garipname)... vb. Yine gerek eski Türkçe'de, gerek Anadolu Türkçesi'nde **-meksizin** ekinin fiil kök ya da gövdeleri dışındaki kelimelere **-sizin** biçiminde ulandığını görüyoruz: **«Emgeksizin** turgu yok...» (Divan) - «Yokturur **emeksizin** lokma yemek» (Âşık Paşa) - «**Ve susuzun anda** kırısınlar.» (Kısas).

317. **-diği halde** yapılı ulaç, kalıplaşmış durum ulacıdır. **-diği** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır. Gerektiği zaman, bunlar da çekilebilirler: (Ben) **-diğim halde,** (sen) **-diğin halde,** (o) **-diği halde,** (biz) **-diğimiz halde,** (siz) **-diğiniz halde,** (onlar) **-dikleri halde.**

-diği halde yapılı ulaçlar, genel olarak, kendilerinden sonraki eylemin **nasıl bir durumda yapıldığını** ya da **yapılacağını** göstererek o eylemi tamamlarlar: «Elinde ekmek **olduğu halde** geldi»... vb. Ancak bu ulacın, bugün daha çok, kendilerinden sonraki eylemle **anlamca karşıt olduklarını gösteren cümlelerde «oysaki, oysa, halbuki»** bağlaçları yerine kullanıldığını görmekteyiz: «Beni **dinlediği halde** sözlerimi **anlamamış»** (= Beni dinledi, **oysaki** sözlerimi anlamamış) - **«Bağırdığım halde** kimse yardıma **gelmedi»** (= Bağırdım, **oysa** kimse yardıma **gelmedi**)... vb.

318. **-diği takdirde** yapılı ulaçlar, kalıplaşmış durum ulacıdır. **-diği** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır. Gerektiği zaman, bunlar da çekilebilirler: (Ben) **-diğim takdirde,** (sen) **-diğin takdirde,** (o) **-diği takdirde,** (biz) **-diğimiz takdirde,** (siz) **-diğiniz takdirde,** (onlar) **-dikleri takdirde.**

-diği takdirde yapılı ulaçlar, kendilerinden sonraki eylemin anlamını **bir şart** ve **oranlama bildirerek** tamamlarlar: **«Çalıştığı takdirde** sınıfını geçer (= **çalışırsa** sınıfını geçer)... vb.

319. **olmak üzere** ulacı, kalıplaşmış bir durum ulacıdır. Kendinden önce gelen bir isimle birlikte kullanılır; ya **-den meydana gelen,** ya da **yakınlık** anlamlarını verir: «Bu evi karı, koca, bir de çocuk **olmak üzere** üç kişilik bir aile tuttu» (= Bu evi karı, koca, bir de **çocuktan meydana gelen** üç kişilik bir aile tuttu) - «Sabah **olmak üzeredir**»... vb.

Zaman Ulaçları:

320. Zaman ulaçlarının ekleri oldukça çoktur: **-ince, -r, -mez, -mez mi?, -miyor mu?, -di mi?, -dimi -di?, -inciye kadar (dek, değin), -eli, -eli beri, -eliden beri, -di -eli, -dikçe, -dikte, -diği** ve **-eceği (zaman), -dikten sonra...** vb.

321. **-ince** yapılı ulaca **artçıl ulaç** demekteyiz. **-ince** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır.

Olumlu artçıl ulaç, kendi eylemi **yapılır yapılmaz,** sonraki eylemin yapıldığını ya da yapılacağını göstererek o eylemi tamamlar: «Hasan **gelince** beni görsün!» (= **gelme** eyleminin hemen ardından **görme** eylemi yapılacak). - **«Yatınca** uyurum» (= **yatma** eyleminin hemen ardından **uyuma** eylemi yapılıyor)...

Olumsuz artçıl ulaç, kendinden sonraki eylemin oluşumunda **bir sonuç** ya da **gereklilik** olur: «Bekledik, **gelmeyince** yemeği yedik» -

«Allah Allah **demeyince** işler unmaz, kaadir Tanrı **vermeyince** er bayımaz» (Dede Korkut)... vb.

-memle, -menle, -mesiyle, -memizle, -menizle, -meleriyle -diği gibi yapılı ulaçlar da, kimi kez, **-ince** yapılı ulaç yerine kullanılabilirler (Bk. 331/3): «Oraya **girmemle** tartışma yatışmış oldu.» - «Kedinin ciğeri **kapmasıyla** kaçması bir oldu.»... vb.

-ince yapılı ulacın kalıplaşmış biçimleri de vardır: **Göz açıp yumunca, sırası gelince, (bana) gelince, (iğneden ipliğe) varınca...** gibi.

-ince yapılı ulaç, **-dikçe, -dikten sonra** yapılı ulaçlarla anlamdaş görünürler: «Öğretmen böyle **yapınca** (yaptıkça) öğrenciler neler yapmazlar?» - «İhtiyarlar gençliklerini **hayal edince** (hayal ettikten sonra) içlerini çekerler»...

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-ince (-gınça, -ginçe)** bileşik eki yanında **-çe, -ser, -dikte** eklerinin kullanıldığını görmekteyiz: «Şeriat-nı silahını **giymegünce.**» - «Cezb ü cünun âlemi-ga **barmağünce.**» (A. Yesevi, XIII.) - «Uluğ oğlum ağrıp **yok bolça...** (= Büyük oğlum hastalanıp **ölünce...**)» (Orhun) - «Üze Teñri **basmasar,** asra yir **telinmeser...** (= Yukardan gök **basmayınca,** aşağıdan yer **delinmeyince...**)» (Orhun) - «Oğuz Kağan anı **gördükte** usu kiddi (= Oğuz Kağan onu **görünce** aklı başından gitti)» (Oğuz)... gibi.

Anadolu Türkçesi'nde **-ince** bileşik eki yanında **-incek, -inceğiz, -se, -geç, -icek, -iceğiz, -ende, -diceğin, -iceğin** eklerinin de kullanıldığını görmekteyiz: «Müzdvür bir iki gün **geçincek** melûl oldu» (Kelile) - «Ölmelü **oluncağız** hem ol yiğit» (Mevlût) - «Pes bunu **işitse** Ebrehe ant içti» (Kısas-ı Enbiya) - «Böyle **digeç** bezirgânlar saht oldu» (Dede Korkut) - «Mevç **urucağız** deniz anı oynatasıdır» (Yunus) - «Acı ayran **dökülende** çap çap içen» (Dede Korkut) - «Şuradan şöyle **saptıcağın** gideriz» (Abdülhak Hâmit) - «**Yuyucağın** kefenimiz, soranlara selam olsun» (Yunus)... gibi (Bk. 297).

Bundan başka, Anadolu Türkçesi'nde **-ince** bileşik ekinin **-ecek kadar** eki yerine kullanıldığını görmekteyiz: «Andan beri hiç **doyunca** yemek yemedim ve **kanınca** su içmedim» (Eşrefoğlu)... gibi.

322. r- -mez, -miz mi, -miyor mu yapılı ulaçlara **artçıl ulaçlar** demekteyiz (Bk. 198, 200):

1) **-r -mez** yapılı ulaç, bir fiil kök ya da gövdesinin geniş zamanının olumlu ve olumsuz III. tekil kişileri art arda getirilerek yapılır. Bu ulaç, anlamca, **-ince** yapılı ulacın daha güçlüsüdür: «**Oturur oturmaz** heybesinden bir çıkın çıkardı» (Yaşar Kemal)...

2) **-mez mi?, -miyor mu?** yapılı ulaçları da bir fiil kök ya da gövdesine ulanarak yapılır: «Akşam **olmaz mı** içime bir hüzün çöker» - «Seni **görmüyor muyum** gönlüm, gözüm açılıyor»...

-r -mez ekiyle kalıplaşmış sıfat türetildiğini de görmekteyiz: **Olur olmaz** kimseler... gibi.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ulaca rastlamamaktayız: **-r -mez** ulacı, Anadolu Türkçesi'nin son çağlarında meydana çıkmıştır.

323. di mi ya da **-di mi -di** yapılı ulaçlara da **artçıl ulaçlar** demekteyiz (Bk. 196).

Bu ulaç, bir fiil kök ya da gövdesinin: a) **-di**'li geçmiş zamanının bütün kişilerinin soru kişileriyle, b) birincisi soru biçimli olmak koşuluyla, **-di**'li geçmiş zamanının bütün kişilerinin yinelenmesiyle yapılır:

a) «Ellerinizi **sürdünüz mü** soğukluğu parmaklarınızı yakıyor» (Refik Halid Karay).

b) «Elinizi **yıkadınız mı yıkadınız,** hemen sofraya oturun!»... gibi.

-di mi ekinin bileşik zamanlı biçimi de vardır: «Dağda bir eşkıya **ünledi miydi** "Hoca Ahmet gibi" diyorlardı» (Yaşar Kemal)... gibi.

Eski biçimi: Bu ulaca ancak Anadolu Türkçesi'nde rastlanmaktadır.

324. -inceye (kadar, dek, değin) yapılı ulaçlara **bitirme ulaçları** demekteyiz.

-inceye (kadar, dek, değin) bileşik bir ektir: **-ince + (y)e (kadar, dek, değin)**...

-inceye (kadar, dek, değin) bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır.

Bu ulaç, kendinden sonraki eylemin **bitimini sınırlar:** «Bugün, gün **doğuncaya kadar** uyayacağını biliyordu» (Yaşar Kemal).

-inceye (kadar, dek, değin) bileşik eki yerine **-ene (kadar, dek, değin)** ya da **-esiye (kadar, dek, değin)** bileşik eklerinin de kullanıldığını görmekteyiz: «Şeytana "beli" de köprüyü **geçene dek»** (Atalarsözü) - «Köpeği **öldüresiye** dövdü»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-inceye kadar** bileşik eki yerine **-(e)ke teği** ekinin kullanıldığını görüyoruz: «Beş (gün) **keçeke teği**... (= Beş gün **geçinceye dek...**)» (Orhun).

Anadolu Türkçesi'nde **-inceye kadar** eki yanında bir de **-ince**'nin kullanıldığına rastlamaktayız: «**Toyunca** tıka basa yer» (Dede Korkut) (Bk. 321).

Kimi kez de isim kök ya da gövdelerinin **-den** durumuna **-ce** ulanarak, kendinden sonraki eylemin **bitimini sınırlayan zarflar** türetildiğini görmekteyiz: «**Öğledence** gezdi» (Dede Korkut).

325. -eli (beri), -eliden (beri), -di -eli yapılı ulaçlara **başlama ulaçları** demekteyiz.

Bu ulaç, şu yollarla oluşmaktadır: a) Bir fiil kök ya da gövdesine **-eli, -eli beri, -eliden beri** bileşik eklerinden birinin ulanmasıyla; b) bir fiil kök ya da gövdesinin **-di**'li geçmiş zamanının herhangi bir kişisinden sonra aynı fiilin **-eli** bileşik eki ulanmış biçiminin getirilmesiyle.

Bu ulaç, kendinden sonraki eylemin **başlangıç sınırını** gösterir: «Ağam Beyrek **gideli** yaylarım yok» (Dede Korkut). - «Ol dost yüzün **göreliden** aklım başa gelmez benim» (Y. Emre). - «Ragıp Bey'in neşesi **kaçalı beri** geceleri zavallının rahat uyuduğu yok» (H. R. Gürpınar). - «Doğrubasmaz, hemen, Şerife **doğdu doğalı** buna alışmıştır» (H. Z. Uşaklıgil). - «İnce Memed **geldi geleli** çoban değil» (Yaşar Kemal). - «Ben beni **bildim bileli** bu dağların çobanıyım» (E. C. Güney)... vb.

Başlama ulacının bu bileşik ekleri yerine, kimi kez, **-dikten beri** bileşik eki ve bunun çekimli biçimlerinin kullanıldığını da görmekteyiz: «Sen **geldikten beri** neşemiz kaçtı» - «Sizinle **tanıştığımızdan beri** yaşayışım değişti»... vb.

Oldum olası deyimi, **oldu olalı** başlama ulacının, değişmesiyle, kalıplaşmış biçimidir: **Oldum olası** (= kendini bildi bileli; ta baştan beri) anlamındadır.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu bileşik ek **-geli** (-galı) biçimindedir: «Bakırgan'dın sefer kılsam tavaf **kılgalı** kâbeni» (S. Bakırgani). - «Tişînin dürrünü Lûtfi sıfat **kılgalı beri**» (Lûtfi)...

-geli'nin eski Türkçe'de **-mek üzere** anlamı verdiği de görülmektedir: «Kişi oğlı kop **ölgeli** tirimiş.» (= Ademoğlu hep **ölmek üzere** yaşamış.) (Orhun).

Anadolu Türkçesi'nde **-eli (beri), -eliden (beri), -di -eli** ekleri yanında **-elden** ekinin de kullanıldığını görüyoruz: «Yine esridi Yunus, Taptuk yüzün **göreldeni**» (Y. Emre)... vb.

326. **-dikçe** yapılı ulaçlara **vakit ulaçları** demekteyiz. **-dikçe** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır.

-dikçe yapılı ulaç, kendinden sonraki eylemin: a) **hangi vakitlerde** yapıldığını ya da yapılacağını; b) **kendi eyleminin süresince süreceğini,** kimi kez bu sürenin **bir artma** ya da **eksilme ile oluşacağını** anlatır:

a) «Şimdi o nimetleri **hatırladıkça** yutkunuyoruz» (R. H. Karay).

b) «Dedem koynunda **yattıkça** benimsin, ey güzel toprak!» (S. Nazif).

c) «Saçlarını **kestikçe** uzarmış... **Güldükçe** yanaklarında güller bitermiş» (R. H. Karay).

Bu ulaçtan önce **her** zarfı gelince, ulacin eylemi **vakit bakımından kesinlik** kazanır: «Bize **her geldikçe** çiçek getirir»... vb.

-dikçe yapılı ulacın olumsuzu, kendinden sonraki eylemin **meydana geliş sınırını** gösterir: «Ben, o romanı **okumadıkça** bir fikir söyleyemem»... vb.

Bir fiil kök ya da gövdesinin **-dikçe** bileşik eki ulanmış biçiminden sonra aynı fiil kök ya da gövdesinin başka bir kipi gelirse ulacın anlamı **aşırılık** kazanmış olur: **«Kapandıkça kapandı** bunca yıldır kahpe şans» (N. R. Karatay)... vb.

Gittikçe (= gitgide, giderek), **oldukça** (= hayli, epeyce, yeteri kadar), **gün geçtikçe** (= zaman ilerledikçe) gibi sözler, **-dikçe** yapılı ulaçların kalıplaşmış biçimleridir: «**Gittikçe** derinleşir saatler» (Y. K. Beyatlı). - «O akşam, **oldukça** az içti» (H. E. Adıvar)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de ne **-dikçe** yapılı ulaca, ne de bu ulacın başka bir şekline şimdilik, rastlayamamaktayız.

Anadolu Türkçesi'nde ise **-dikçe** bileşik ekinin yanısıra **-diğimce, -diğince** bileşik eklerinin de kullanıldığına rastlıyoruz: **«Geldiğimce** seni şen görürdüm» (Dede Korkut). - «Ömrü yer **tutduğunca** kaaim ola, bahtı gök **döndüğünce** dâim ola» (Şeyhî)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **-dikçe** bileşik eki yerine **-ince** ekinin de kullanıldığını görmekteyiz: «Hisarı **almayınca** murada ermezim» (Dede Korkut) (Bk. 321).

327. **-dikte** yapılı ulaçlara **zaman ulaçları** da demekteyiz. **-dikte** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır: İç-**tikte** - gel-**dikte** - koş-**tukta** - oku-**dukta... gibi.**

-dikte bileşik ekinin çekimli biçimi de vardır: (Ben) **-diğimde,** (sen) **-diğinde,** (o) **-diğinde,** (biz) **-diğimizde,** (siz) **-diğinizde,** (onlar) **-diklerinde.**

-dikte yapılı ulaçlar, kendilerinden sonraki eylemlerin **ne zaman** yapıldıklarını ya da yapılacaklarını göstererek onları tamamlarlar: «Bu haberi **işittikte** cümlesi ağız birliği ile: "Bu uğurda can ve baş koymuşuz" dediler» (Nâimâ). - «Hele çeyizsiz almak lakırdısı araya **girdikte** hiç ağız açmamalı» (A. Vefik Paşa). - «Evin avlusuna **geldiğinde** karanlık kavuşmuştu... Çınara **ulaştıklarında** yorulmuşlardı» (Yaşar Kemal).

-dikte yapılı ulaç, **-diği (zaman, gün)** yapılı ulaçların eşanlamlısı gibidir; yalnız **-dikte** ulacının gösterdiği zaman, çok kısadır, bir anlıktır. Bu sebeple, **-diği (anda, sırada, esnada)** ulacının tam eşanlamlısıdır.

Bu ulaçtan önce **her** zarfı gelince, ulacın eylemi **zaman bakımından kesinlik** kazanır: **«Her** mektup **aldıkta** yüzü güler»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'deki biçimi, yine **-dikte**'dir: «Üze kök Teñri, asra yağız yir **kılındıkta** ikin ara kişi oğlı kılınmış» (Orhun).

Anadolu Türkçesi'nde **-dikte** bileşik eki yanında **-ende** ve **-diğinde, -diğinleyin** bileşik eklerine de rastlamaktayız: «Bu halleri **gördüğünde**

Kazan'ın kara kıyma gözleri kan yaş doldu» (Dede Korkut). - «Her **atanda** iki batman taş atar idi» (Dede Korkut). - «Fırına koyasın, balık **bişdüğinleyin** çıkarasın» (Acaib-ül-Mahlûkat) (Bk. 328).

Anadolu Türkçesi'nin son çağlarında **-dikte** ulacı yanında **-diği (zaman, vakit, sırada, esnada, anda)** bileşik ekleriyle **-dikte** bileşik ekinin çekimli biçimleri de kullanılır olmuştur.

328. -diği ve **-eceği (zaman, vakit, sırada, anda, esnada, gün)** ulaçlarına da **zaman ulaçları** demekteyiz. **-diği (zaman...** vb.) bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre; **-eceği (zaman...** vb.) bileşik eki ise fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanırlar: Git-**tiği** (gün) - oku-**(y)acağı** (zaman)... vb.

Bu bileşik eklerin çekimli biçimleri de vardır: (Ben) **-diğim (zaman,** (sen) **-diğin (zaman),** (o) **-diği (zaman),** (biz) **-diğimiz (zaman),** (siz) **-diğiniz (zaman),** (onlar) **-dikleri (zaman)...** (Ben) **-eceğim (zaman),** (sen) **-eceğin (zaman),** (o) **-eceği (zaman),** (biz) **-eceğimiz (zaman),** (siz) **-eceğiniz (zaman),** (onlar) **-ecekleri (zaman)...** vb.

-diği (zaman) bileşik eki, fiil kök ya da gövdesine **-di'li geçmiş zaman** anlamı verir ve kendinden sonraki eylemin ne zaman yapıldığını ya da yapılacağını göstererek onu tamamlar: «Köye **girdikleri zaman** gün kuşluktu» (Yaşar Kemal).

-eceği (zaman) bileşik eki, fiil kök ya da gövdesine **gelecek zamanla ilgili olarak o eylemi yapmaya niyetli oluş** anlamı vererek kendinden sonraki eylemin ne zaman yapıldığını ya da yapılacağını gösterir: «Sen bize **geleceğin gün,** kardeşim gitti»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-diği (zaman)** bileşik ekini **-dikte** eki karşılayabilmektedir: «Akamın Kağan **uçtukta...** (= öldüğü zaman...)» (Oğuz Destanı). XV. yüzyılda **-düğinleyin** biçiminde de görüyoruz: «Fırına koyasın balık **bişdüğinleyin** çıkarasın» (Acaib-ül-Mahlûkat) (Bk. 327).

-eceği (zaman) bileşik ekine eski Türkçe'de rastlayamamaktayız.

-diği ve **-eceği (zaman)** bileşik eklerine Anadolu Türkçesi'nde çok rastlamaktayız. Bugün, **-miyor mu, -miyorlar mı** eklerinin de **-diği** (anda) yerine kullanıldıklarını görmekteyiz: «Adi bürümcüklere üç yüz **demiyorlar mı,** göğsümden fındık kadar bir katılık çıkıyor, gırtlağıma takılıyor.» (R. H. Karay) (Bk. 322).

329. -dikten sonra yapılı ulaçlara da **zaman ulacı** demekteyiz. **-dikten** sonra bileşik eki, genellikle, olumlu fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır: Git-**tikten sonra** - bul-**duktan sonra...** vb.

Bu ulaç, kendinden sonraki eylemin kendi eyleminden sonra yapıldığını ya da yapılacağını gösterir. Bu nedenle, **-dikten sonra** yapılı

ulaçlar **-meden** ve **-mezden önce** yapılı ulaçların karşıtı, yani olumsuzudurlar: «Sen **gitmeden önce** şu elbiseyi dikelim; **gittikten sonra** dikemem»... vb.

-dikten sonra yapılı ulaç arasıra; bunun olumsuzu olan **-medikten sonra** yapılı ulaç ise her zaman **«mademki»** bağlacı yerine kullanılır: «Siz, peki, **dedikten sonra** ben ne derim? = **mademki** siz, peki dediniz...» - «Bu soruya siz cevap **veremedikten sonra,** biz nasıl veririz? = Bu soruya **mademki** siz cevap veremediniz...»... gibi.

Kimi kez **-dikten** ile **sonra** arasına zaman bildiren kelimeler girebilir: «**Geldikten** üç gün **sonra...**» - «İstanbul'dan **ayrıldıktan** bir yıl **sonra...**»... gibi.

Eski biçimi: -dikten sonra yapılı ulaçlara eski Türkçe'de şöyle rastlamaktayız: «Köp **uruşğudın,** köp **dokuşğudın soñ** onlarnı aldı (= pek çok vuruşmadan, pek çok çarpışmadan sonra onları aldı)» (Oğuz)...

Anadolu Türkçesi'nde bu ekin **-dikten sonra** biçimi yanında **-dikten geri** ve **-diğinden sonra** biçimlerine de rastlamaktayız: «Akıbeti ölüm **olduktan geri...»** (Karacaoğlan) - «(Benî İsrail) işleri **düzüldüğünden sonra** yine yeni işler dürüttüler» (Kısas-ı Enbiya) - «Karnın **toyurduktan sonra** kazanları depti» (Dede Korkut)... vb.

Kıyaslama Ulaçları:

330. Kıyaslama ulaçlarının başlıcalarını aşağıda inceliyoruz:

331. -diği gibi yapılı ulaçlara **kıyaslama ulaçları** demekteyiz. **-diği gibi** bileşik eki genellikle, olumlu fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır. Bu ulacın çekimli biçimleri de vardır: (Benim) **-diğim gibi,** (senin) **-diğin gibi,** (onun) **-diği gibi,** (bizim) **-diğimiz gibi,** (sizin) **-diğiniz gibi,** (onların) **-dikleri gibi.**

Bu ulaç, geçmiş zaman ilgisi taşır ve kendinden sonraki eylemin kendi eyleminin yönteminde yapıldığını ya da yapılacağını bildirir ki **nitelikleri gerçekten kıyaslayan** bir ulaçtır: «Mektubu senin **dediğin gibi** yazdım» - **«Dediğin gibi** eyle, İnce Memed» (Yaşar Kemal)... vb.

-diği gibi bileşik ekinin şu biçimlerde ve anlamlarda kullanıldığını da görmekteyiz:

1. **-diği gibi** bileşik ekinde **gibi** edatı yerine —kimi kez— **üzere (üzre)** edatı da kullanılabilir: «Size daha önceki mektubumda **yazdığım üzre (gibi),** yarın İzmir'e gideceğim»... vb.

2. **-diği gibi** bileşik eki yerine, —kimi kez— **-dikten başka** bileşik eki de kullanılmaktadır (Bk. 341): «Maaşım az **olduktan başka** (olduğu gibi), hiçbir yerden yardım da görmüyorum»... vb.

3. **-diği gibi** yapılı ulaç, **-ince** yapılı ulaç gibi kendi eylemi yapılır yapılmaz sonraki fiil ya da fiilimsinin yapıldığını ya da yapılacağını da gösterebilir: «Kedi, ciğeri **kaptığı gibi** kaçtı»... vb.

4. **-diği gibi** bileşik eki, olumsuz fiil gövdelerine ulandığı zaman, **-medikten başka üstelik** anlamını verir: «Kuş yem **yemediği gibi** (= yemedikten başka, üstelik) su da içmedi»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ulaca rastlayamıyoruz. Bu ulacın Anadolu Türkçesi'nde oluştuğunu görmekteyiz (Bk. 332).

332. **-eceği gibi** yapılı ulaçlara da **kıyaslama ulaçları** demekteyiz. **-eceği gibi** bileşik eki, genellikle, olumlu fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır. Bu ulacın da çekimli biçimleri vardır: (Benim) **-eceğim gibi,** (senin) **-eceğin gibi,** (onun) **-eceği gibi,** (bizim) **-eceğimiz gibi,** (sizin) **-eceğiniz gibi,** (onların) **-ecekleri gibi.**

Bu ulaç, gelecek zaman ilgisi taşır ve kendinden sonraki eylemin kendi eyleminin yönteminde yapıldığını ya da yapılacağını bildirir ki **nitelikleri gerçekten kıyaslayan** bir ulaçtır: «Mektubu onun **okuyacağı gibi** yazdım» - «Öğretmen, dersi bizim **anlayacağımız gibi** anlatıyor»... vb.

-eceği gibi bileşik eki, olumsuz fiil gövdelerine ulandığı zaman **-meyeceğinden başka üstelik** anlamını verir: «Hasta yemek **yemeyeceği gibi** (= yemeyeceğinden başka üstelik) su da içmeyecek»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ulaca da rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde **-eceği gibi** bileşik ekine seyrek rastlamaktayız. Anadolu Türkçesi'nde **gibi** edatı yerine **veçhile** ve **üzere (üzre)** edatlarının da kullanıldığını görmekteyiz.

333. **-ecekmiş gibi** yapılı ulaçlara da **kıyaslama ulaçları** demekteyiz. **-ecekmiş gibi** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır. Bu ulacın da çekimli biçimleri vardır: (Ben) **-ecekmişim gibi,** (sen) **-ecekmişsin gibi,** (o) **-ecekmiş gibi,** (biz) **-ecekmişiz gibi,** (siz) **-ecekmişsiniz gibi,** (onlar) **-eceklermiş gibi.**

Bu ulaç, gelecek zaman ilgisi taşır ve kendinden sonraki eylemin kendi eyleminin biçiminde yapıldığını bir sanıya dayanarak bildirir ki **hareketleri bir sanı ile kıyaslayan** bir ulaçtır: «(Sanki) soluğu **kesilecekmiş gibi** soluyordu» (Yaşar Kemal). - «(Sanki) elini uzatırsan **tutacakmışsın gibi** gözükür» (Yaşar Kemal)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ulaca da rastlayamıyoruz.

334. **-diği kadar** yapılı ulaçlara da **kıyaslama ulaçları** demekteyiz. **-diği kadar** bileşik eki, olumlu fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır. Bu ulacın çekimli biçimleri de vardır: (Benim) **-diğim kadar,** (senin) **-diğin kadar,** (onun) **-diği kadar,** (bizim) **-diğimiz kadar,** (sizin) **-diğiniz kadar,** (onların) **-dikleri kadar.**

Bu ulaç, kendi eylemi ile kendinden sonraki eylemi **geçmiş zamana bağlı olmak üzere nicelik bakımından kıyaslar:** «Koca Ahmet, bir dehşet **olduğu kadar** bir sevgiydi de» (Y. Kemal). - «Herkes **çalıştığı kadar** kazanır». - **«İstediğiniz kadar** kalabilirsiniz»... vb. Bugün, bu bileşik ek yerine **-diğince** bileşiğinin aynı anlamda kullanıldığını görmekteyiz: «Herkes, elden **geldiğince,** fakirlere yardım etmeli»... vb. (Bk. 326).

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ulaca da rastlayamıyoruz.

335. **-eceği kadar** yapılı ulaçlara da **kıyaslama ulaçları** demekteyiz. **-eceği kadar** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır. Bu ulacın da çekimli biçimleri vardır: (Benim) **-eceğim kadar,** (senin) **-eceğin kadar,** (onun) **-eceği kadar,** (bizim) **-eceğimiz kadar,** (sizin) **-eceğiniz kadar,** (onların) **-ecekleri kadar.**

Bu ulaç, kendi eylemi ile kendinden sonraki eylemi **gelecek zamana bağlı olmak üzere miktar bakımından kıyaslar:** «Herkes **doyacağı kadar** yemeli»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ulaca da rastlayamıyoruz.

336. **-cesine** yapılı ulaçlara **kıyaslama ulaçları** demekteyiz. **-cesine** bileşik ekinin kullanış alanı geniştir:

1. **-cesine** bileşik eki, **-me** yapılı olumlu isim-fiillere ulandığı zaman **-mek suretiyle, -mek şartıyla** anlamlarını verir: «Köye bir saatte gidip **gelmecesine** bahse girdik»... vb.

2. **-cesine** bileşik eki **-me** yapılı olumsuz isim-fiillere ulandığı zaman **-memek suretiyle, -memek şartıyla** anlamlarını verir: «Çoktan beridir **durmamacasına** koşuyordu» (Y. Kemal). **-memecesine** bileşik eki yerine **-memesine** ekinin kullanıldığını da görüyoruz: «Tam üç gün üç gece **durmamasına** çalıştı» (R. H. Karay).

3. Geniş, -miş'li geçmiş zamanların III. kişilerine ya da geniş, şimdiki, gelecek ve -miş'li geçmiş zamanların rivayetlerinin yine III. kişilerine ulandığı zaman **kıyaslamaya** bir de **sanki** anlamını ekler:

a) **-rcesine** yapılı: «Bu sefer **yalvarırcasına** boynunu büktü, baktı» (Yaşar Kemal).

b) **-mişçesine** yapılı: «Ta karşısında, güya birden orada peyda **oluvermişçesine** yengesini gördü» (Yaşar Kemal).

c) **-rmişçesine** yapılı: «Sıcaktan gevşemiş, **uyuklarmışçasına** bir hal almıştı».

ç) **-yormuşçasına** yapılı: «Kendisiyle karşılaştığımızda, beni **görmüyormuşçasına** geçip gitti».

d) **-ecekmişçesine** yapılı: **«Ölecekmişçesine** sık sık soluyordu».

e) **-mişmişçesine** yapılı: «İyi bir söz **söylemişmişçesine** böbürleniyordu».

Bu örneklerde görülen ulaçların, bugün, şu anlamlarda olduğunu bilmekteyiz: **Yalvarırcasına = sanki yalvarır gibi - oluvermişçesine = sanki oluvermiş gibi - uyuklarmışçasına = sanki uyuklarmış gibi - görmüyormuşçasına = sanki görmüyormuş gibi - ölecekmişçesine = sanki ölecekmiş gibi - söylemişmişçesine = sanki söylemişmiş gibi...**

Bunlardan **-rcesine** bileşik ekinin olumsuzu kullanılmamaktadır. Öbürlerinin ise, gerektiği ve şiveye uygun geldiği zamanlarda, olumsuzları kullanılabilmektedir.

Damdan düşercesine (= birdenbire ve münasebetsiz söz), -rcesine yapılı ulacın deyimleşmiş biçimidir.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ulaca da rastlayamıyoruz.

337. -r, -yor, -miş, -ecek (gibi) yapılı ulaçlar da **kıyaslama ulaçlarıdır.** Bunlar da **kıyaslamaya** bir **sanki** anlamı eklerler. Çekimleri de vardır: **-rim gibi, -yorsun gibi, -mişiz gibi, -eceksiniz gibi.** Yalnız bunların I. tekil ve çoğul kişilerinin —daha çok— birer deyim gibi kullanıldıklarını görmekteyiz. **Okurum gibi gelmek - okuyacağımız gibi gelmek - görüyorum gibi gelmek...**

-ecek kadar yapılı ulacın olumlusu ve olumsuzu da nicelikleri kıyaslamaktadır: «Çocuk, ata **binecek kadar** büyüdü». - «Güneşin parıl parıl ettiği firezler, gözü **açtırmayacak kadar** kamaştırıyordu» (Yaşar Kemal)... vb.

-ecek (gibi, kadar) yerine, **-esiye** bileşik eki kullanılabilmektedir: Çıldırasıya sev...

-miş kadar yapılı ulacın da miktarları kıyasladığını görmekteyiz: «Baklava, börek **yemiş kadar** doydum»... vb.

Eski biçimi: Bu eklere eski Türkçe'de rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nin son çağlarında oluşmuş ekler olarak görünmektedirler.

338. -mekten ise yapılı ulaçlara **üstünsemeyle kıyaslama ulaçları** demekteyiz.

-mekten ise bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır.

Bu ulaç, **-mekten daha iyisi** anlamıyla, kendinden sonraki eylemin kendi eylemine **üstün** tutulduğunu anlatır: «Aç **gezmekten ise** tok ölmek yeğdir» (Atalarsözü). - «Nâdân ile **konuşmaktan ise** ehl-i irfan ile taş taşımak yeğdir» (Atalarsözü)... vb.

Eski biçimi: Bu bileşik eke eski Türkçe'de rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde ise bu ek yanında **-ince** ya da **-mekten** eklerinin kullanıldığını görmekteyiz: «Yalan söz bu dinde **olunca olmasa yeğ.**». - «Böyle oğul **olmaktan** olmamak yeğdir». - «Bunda minnetle **olmaktan ise** anda babam yanında minnetsiz olmak yeğdir» (Dede Korkut)... vb.

339. -eceğine yapılı ulaçlara **bedelle kıyaslama ulaçları** demekteyiz.

-eceğine bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır. Bu bileşik ekin çekimli biçimleri de vardır: (Ben) **-eceğime,** (sen) **-eceğine,** (o) **-eceğine,** (biz) **-eceğimize** (siz) **-eceğinize,** (onlar) **-eceklerine.**

Bu ulaç, kendinden sonraki eylemin kendi eylemi **yerine geçebileceğini, bedel olabileceğini** anlatır: «Ağzını **açacağına** gözünü aç!» (Atalar Sözü).

Eski biçimi: Bu bileşik eke eski Türkçe'de rastlayamamaktayız. Anadolu Türkçesi'nde ise **-ince** ya da yalnızca **-mekten** eklerinin bu ek yerine kullanıldıklarını görmekteyiz (Bk. 338).

340. -ecek yerde yapılı ulaçlara da **bedelle kıyaslama ulaçları** demekteyiz.

-ecek yerde eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır. Bu ekin de çekimli biçimleri vardır: (Ben) **-eceğim yerde,** (sen) **-eceğin yerde,** (o) **-eceği yerde,** (biz) **-eceğimiz yerde,** (siz) **-eceğiniz yerde,** (onlar) **-ecekleri yerde.**

Bu ulaç, kendinden sonraki eylemin kendi eylemi **yerine geçebileceğini, bedel olabileceğini** anlatır: **«Çalışacak yerde** serseri serseri dolaşıyor»... vb. Dikkat edilirse **-ecek yerde** yapılı ulaçlar, **-eceğine** yapılı ulaçlarla anlamdaştır: **«Çalışacağına** serseri serseri dolaşıyor»... gibi.

Eski biçimi: Bu eke de eski Türkçe'de rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde ise **-ince** ya da yalnızca **-mekten** eklerini görmekteyiz (Bk. 338, 339).

341. -dikten başka yapılı ulaçlara **derece gösteren kıyaslama ulaçları** diyebiliriz.

-dikten başka bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine göre ulanır.

Bu ulaç, kendi eylemine **-mek şöyle dursun üstelik** anlamı katılarak sonraki eylemin de eklenebileceğini anlatır: «O, bu şiiri **okuduktan başka** ezberlemiş de». - «O, yazı **yazamadıktan başka** imzasını da atamaz»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu eke rastlayamıyoruz. Bu ekin oluşumu Anadolu Türkçesi'ndedir.

Sebep Ulaçları:

342. **-mekle** yapılı ulaçlara **sebep ulaçları** demekteyiz.

-mekle bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ya **-mekle, makla** ya da **-mek ile, -mak ile** biçiminde ulanır.

Bu ulaç, pek seyrek olarak, kendinden sonraki eylemin **sebebi** olur: «Bu aralık İstanbul'da büyük bir yangın **zuhur etmekle** Sultan Selim, Edirne'ye gitti» (Ahmet Rasim). - «O, sınıfta **kalmakla** büyük bir darbe yemiş oldu».... vb.

-mekle bileşik ekinden sonra, **birlikte (beraber)** edatı getirilirse **«her ne kadar ... ise de»** anlamını verir ve **sebep oluştan çok** kendinden sonraki eylemle **uymazlığı** anlatır: «Kendisi dünyada bütün erkeklerin en **safı olmakla birlikte (beraber)**, en fena tanınmışıydı» (H. Z. Uşaklıgil)... vb.

Eski biçimi: Bu eke eski Türkçe'de rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde, **-meğin, -mek sebebiyle, -mek hasebiyle, -mek cihetiyle, -diği cihetle, -mesinden nâşi, -diğinden nâşi, -mekten nâşi**... vb. gibi biçimleri vardır. Bugün, bunların kullanıştan kalktığını görmekteyiz.

343. **-diğinden** ve **-eceğinden (dolayı, ötürü)** yapılı ulaçlara da **sebep ulaçları** demekteyiz. **-diğinden** ve **-eceğinden (dolayı, ötürü)** bileşik eklerini, yalnızca, **-diğinden** ve **-eceğinden** olarak da kullanabiliriz.

-diğinden bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine; **-eceğinden** bileşik eki ise, sadece, ünlüler uyumuna göre ulanır. Bu ulaçların çekimli biçimleri de vardır: (Ben) **-diğimden** ve **-eceğimden,** (sen) **-diğinden** ve **-eceğinden,** (o) **-diğinden** ve **-eceğinden,** (biz) **-diğimizden** ve **-eceğimizden,** (siz) **-diğinizden** ve **-eceğinizden,** (onlar) **-diklerinden** ve **-eceklerinden.**

-diğinden ve **-eceğinden (dolayı, ötürü)** yapılı ulaçlar da kendilerinden sonraki eylemin **sebebi** olurlar: «Çocuk başını yan tahtaya **vurduğundan dolayı** ağlardı» (R. H. Karay). - «Nefise, eski komşularının ziyaretlerini **bildiğinden** onlara kapı açmazdı» (H. R. Gürpınar). - «Bir genç sipahiyi çocukların kırdıkları oyuncaklar gibi beyhude yere **zayi edeceğinden** dolayı fevkalade canı sıkıldı» (Namık Kemal).... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de —genellikle— sebep ulaçları çok çeşitlidir: «İnisi eçisin tek **kılınmaduk erin**... ilimsiz hanlar başa geçmiş (= kardeşi ve ağabeyisi gibi **yaratılmadığı cihetle (için)...»** (Orhun) - «Kutu **tapkılamadı erinç**... (= talihi **yardım etmediğine mebni...)»** (Orhun) - «Soğuk **bolupdın**... (= soğuk **olduğundan...)**» (Oğuz) - «Men **kazganduk üçün**... (= ben **çalıştığım için...)»** (Orhun) - «Tanrı güç **birtik üçün**... (= Tanrı kuvvet **verdiği için...)**» (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **-diğinden (dolayı, ötürü)** ve **-eceğinden (dolayı, ötürü)** bileşik eklerinden başka **-mesine (binaen** ya da **mebni)** ve uzak bir sebep ilgisiyle **-diğine** ya da **-eceğine (göre** ya da **nazaran)**... vb. gibi ekler de görülmektedir.

344. **-mekten** yapılı ulaçlara da **sebep ulaçları** demekteyiz. **-mekten** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanır.

Bu ulaç da kendinden sonraki eylemin **sebebi** olur: «Yolunu **beklemekten** gözlerimiz karardı» (F. N. Çamlıbel) - «Kızaklarla **dolaşmaktan** anam ağlamıştı» (R. H. Karay)... vb.

Eski biçimi: Bu eke eski Türkçe'de rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde bu ulaca çok rastlanmaktadır.

345. **-mek için (üzere)** ve **-mesi için** yapılı ulaçlara da **sebep ulaçları** demekteyiz. **-mek** ya da **-mesi için** bileşik ekleri, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanırlar. **-mesi için** ekinin çekimli biçimi de vardır: (Benim) **-mem için,** (senin) **-men için,** (onun) **-mesi için,** (bizim) **-memiz için,** (sizin) **-meniz için,** (onların) **-meleri için.**

-mek için (üzere) ya da **-mesi için** yapılı ulaçlar da kendilerinden sonraki eylemin **sebebi** olurlar: «Kayalığın arkasına **dinlenmek için (üzere)** oturdular» (Yaşar Kemal) - «İnsanın **verem olmaması için** ciğeri çok sağlam olmalı» (R. H. Karay)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu ekin yerine **-galı** ya da **-gılı** eklerinin kullanıldığını görmekteyiz: «Kişi oğlı kop **ölgeli** tiriyimiş» (= insanoğlu hep **ölmek için** yaşamıştır) (Orhun) - «**Algılı** kelti» (= **almak için, zaptetmek için** geldi) (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **-mek için** ya da **-mesi için** bileşik eklerine çok rastlamaktayız.

346. **-diği** ya da **-eceği (için)** yapılı ulaçlara da **sebep ulaçları** demekteyiz. **-diği için** bileşik eki, fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna ve ünsüzler benzeşmesine; **-eceği için** bileşik eki de fiil kök ya da gövdelerine ünlüler uyumuna göre ulanırlar.

-diği ya da **-eceği (için)** eklerinin çekimli biçimleri de vardır: (Ben) **-diğim** ya da **-eceğim için,** (sen) **-diğin** ya da **-eceğin için,** (o) **-diği** ya da **-eceği için,** (biz) **-diğimiz** ya da **-eceğimiz için,** (siz) **-diğiniz** ya da **-eceğiniz için,** (onlar) **-dikleri** ya da **-ecekleri için.**

-diği ya da **-eceği** yapılı ulaçlar da kendilerinden sonraki eylemin **sebebi** olurlar: «Hava bulutlu **olduğu için** yıldızlar da gözükmüyordu» (Yaşar Kemal)...

Eski biçimi: Eski Türkçe'de yalnızca **-diği için** bileşik ekinin **-dük üçün** ya da **-dükin üçün** biçimine rastlamaktayız: «Teñri küç **birtük üçün...), «Bilmedükin üçün** (= bilmediği için) - **«Yalakadukın üçün»** (= yardım ettiği için) - «Men özim kağan **olratukım üçün»** (= ben

kendim han olduğum için) (Orhun)... vb. Osmanlıca'da **-meğin** (-mek-in) biçimini de görmekteyiz (Bk. 286/8-342).

-eceği için ekine eski Türkçe'de rastlayamıyoruz.

-diği ya da **-eceği için** bileşik eklerine Anadolu Türkçesi'nde sık sık rastlayabiliyoruz. Bundan başka **için** edatı yerine **(-diği) cihetten, -ecilden...** vb. gibi bugün kullanılmayan edatların da kullanıldığını görmekteyiz.

ZARFLAR

347. Fiillerin ya da fiilimsilerin, sıfatların, zarfların anlamlarını **zaman, yer** ve **yön, durum, nicelik, soru** kavramlarıyla belirleyen ya da kısıp sınırlayan kelimelere **zarf** denir: **Dün** (gel-) - **yarın** (git-) - **aşağı** (in-) - **yukarı** (çık-) - **açık** (konuş-) - **ağır** (yürü-) - **çok** (çalış-) - **fazla** (oku-) - **pek fazla** (yorul-) - **pek fazla terbiyeli** (çocuk) - **pek az çalışkan** (işçi) - **nasıl** (çalış-)... vb. İsim-fiilleri ve isimleşmiş sıfatları belirleyen ya da sınırlayan kelimelere de **zarf** demek gerekir: «Atın **hızlı koşması**» - «Ailenin **en büyüğü**»... vb.

İsim soyundan kelimeler ya da kelime öbekleri, ulaçlar ya da ulaç öbekleri, edatlar ya da edat öbekleri, cümlelerde zarf görevinde bulunabilirler. Bununla birlikte, sayıları az olsa da, **asıl zarf** diyebileceğimiz kelimeler de vardır; bunlar, yalnızca zarf olarak kullanılabilirler: **En** (parlak ışık) - **erken** (yat-) - **geç** (kalk-) - **elbette** (okuyacağız)... vb.

Dilimizde kimi fiil öbeklerinde **zarf** diyebileceğimiz kelimeler bulunmadığı halde, o öbeklerin gizli birer zarf taşıdıkları sezilir: «Hasan Onbaşı, bu işi **yapar mı yapar**» (= **mutlaka** yapar) (Yaşar Kemal) - «Bu kitabı ona **verdim gitti**» (= **mutlaka** vereceğim)... vb. (Bk. 360/31).

348. Zarfların çeşitleri şunlardır: 1) **Zaman zarfları**, 2) **Yer ve yön zarfları**, 3) **Durum zarfları**, 4) **Nicelik zarfları**, 5) **Soru zarfları.**

Zaman Zarfları

349. Zaman zarfları, fiillerin ya da fiilimsilerin anlamlarını **zaman bakımından belirleyip sınırlayan** zarflardır: **Dün** gelip **bugün** gitti. - **Henüz** yazamadım, **şimdi** yazıp **hemen** postaya atacağım. - **Sabahleyin** gidip **akşamleyin** dönüyor. - **Arasıra** (= bazı bazı) geliyor. - **Çabucak** okudu. - **Erken gelsin, geç** gitsin. - **Yine** (gene) gelmelisin. - Bize **hiç (hiçbir zaman)** gelmedi».

350. Zaman Zarflarının Yapıları. — Yapılarına göre zaman zarflarını üçe ayırabiliriz:

I. **Kök zaman zarfları**, anlam ve yapısı bozulmadan parçalanamayan bir ya da birkaç heceli zarflardır. Bunlardan **bıldır, demin, dün, daha, geç, hemen, henüz, sonra, şimdi, yarın...** gibi birtakımı **asıl zaman zarflarıdır. Akşam, sabah, gece, gündüz, öğle...** gibi birtakımı da **zaman isimleridir** ki, **akşam** (git-) - **sabah** (gel-) - **gece** (uyu-) - **gündüz** (çalış-) sözlerinde olduğu gibi, **zarf** olarak kullanılabilirler.

II. **Türemiş zaman zarfları,** asıl zarfların kimilerine ya da zaman bildiren isimlerin kök ya da gövdelerine yapım ekleri ulanarak yapılan zarflardır:

a) **-in** yapım ekiyle türeyen zaman zarfları: Bıldır-**ın** (gel-) - ikindi-(y)**in** (git-) - yaz-**ın** (gel-) - gündüz-**ün** (çalış-) - kış-**ın** (dinlen-) - dönüş-**ün** (görüş-) - ansız-**ın** (vur-)... vb.

-in yapım eki, ulandığı kelimeye ... **vaktinde**, ... **zamanında**, ... **mevsiminde** anlamlarını kazandırır.

b) **-leyin** yapım ekiyle türeyen zaman zarfları: Sabah-**leyin** (git-) - akşam-**leyin** (dön-) - gece-**leyin** (çalış-)... vb. (Bk. 25/B).

-leyin yapım eki de ulandığı kelimeye ... **vaktinde**, ... **zamanında** anlamlarını kazandırır.

N o t : **-leyin** eki zaman isimlerinin dışındaki kelimelere ulandığı zaman **durum** zarfı türetilmiş olur: «... **topraklayın** yüzer oldum» (Y. Emre) (327, 328, 353).

c) **-dir** yapılı zaman zarfları, zaman bildiren sıfat takımlarından ya da başka kelimelerden türerler ve **geçmiş bir zamandan başlayıp sözün söylendiği ana kadar süren bir süreyi** belirtir: «**Üç gündür** yok» - «**Epey zamandır** görünmüyorsun» - «**Hanidir** onu görmedim» - «Seni **üçtür** arıyorum»... vb.

ç) **-leri** yapılı zaman zarfları, **zaman** isimlerine **aşırılık** eki olan **-ler** ile iyelik eki olan **-i** ulanarak yapılırlar. Bu zarflar, **eylemlerin yinelenme zamanlarını** belirtirler: **Akşamları** (çalış-) - **öğleleri** (dinlen-) - **yazları** (gez-)... vb.

d) **-lerde** yapılı zarflar, asıl zaman zarflarına ya da zaman isimlerine **aşırılık** eki olan **-ler** ile **-de** durum eki ulanarak yapılırlar. Bu zarflar, **eylemin zamanını belirsiz bir biçimde** gösterirler: **Şimdilerde** (gel-) - **geçenlerde** (git-) - **bayramlarda** ve **kandillerde** (el öp-)... vb. Bu zarflara, istenirse, **-ler** çoğul eki ulanmayabilir: **Bayramda** ve **kandilde** (el öp-) - **ilkbaharda** (git-)... gibi (Bk. 88/c).

e) **-den** yapılı zarflar, çoğu kez, **eylemin başlangıç zamanını** gösterirler: **Erkenden** (gel-) - **deminden** (git-) - **önceden** (haber ver-) - **sabahtan** (git-) - **sonradan** (pişman ol-) - **akşamdan** (hazırlan-)... vb. (Bk. 90/ç).

-den yapılı zaman zarflarına kimi kez, **beri, önce, sonra** edatları da ulanabilir: **Dünden beri** (konuşma-) - **yarından önce** (geleme-) - **akşamdan** sonra (gez-)... vb.

f) **-e** yapılı zarflar, çoğu kez, **eylemin zamanda son sınırını** gösterirler: **Akşama** (gel-) - **haftaya** (git-) - **yaza** (gel-) - **sabaha** (kal-) - **bayrama** (git-)... vb. (Bk. 86/c).

-e yapılı zaman isimlerine kimi kez, **kadar (dek, değin)** edatı da ulanarak **süre** bildiren zaman zarfları yapılır: **Düne kadar** ya da **değin, dek** (çalış-) - **kışa kadar** ya da **dek, değin** (gelme-)... vb.

Yine **-e** yapılı zaman zarflarına **doğru, karşı** edatları ulanarak **sonuca yakın bir zamanı** bildiren zaman zarfları yapılır: **Sabaha doğru (karşı)** (-git-) - **kırkına doğru** (evlen-)... vb.

g) **-de yapılı** zarflar, **eylemin zamanını belirsiz olarak** gösterirler: **Yakında** (gel-) - **geçende** (gezmeye git-)... vb. (Bk. 350/II.-d). **Nere** kelimesinin **-de** yapılı biçimine **-se** eki ulanır: «**Neredeyse** fırtına çıkacak»... gibi.

ğ) **-ce, -cik** yapılı zarflar, **eylemin yapılmasıyla ilgili yakın bir zaman** gösterirler: **Erkence** (gel-) - **şimdicik** (yap-) - **çabucak** ya da **çabucacık** (dön-) - **demincek** (oku-)... vb.

h) **-lik** yapılı zarflar, **eylemin yapılışındaki uygun zamanı** ya da **süreyi** anlatırlar: **Şimdilik** (otur-) - **on günlük** (çalışma)... vb.

ı) **Zaman** bildiren ulaçlar: **Gelince** (git-) - **okudukça** (öğren-)... vb.

III. **Zaman zarfı öbekleri,** iki ya da daha çok kelimeden oluşan zarflardır:

a) İsim takımı biçimindeki zaman zarfı öbekleri: **Akşamüstü** (dön-) - **bayram ertesi** (git-) - **yemek üstü** (çalışma-) - **yatsı vakti** (uyu-) - **hasat zamanı** (git-)... vb.

b) Sıfat takımı biçimindeki zaman zarfı öbekleri: **Bugün** (git-) - **bu akşam** (gelme-) - **her yıl** (gez-) - **geçen gün** (gör-) - **gelecek ay** (yaz-) - **öbür gün** (git-) - **önümüzdeki yıl** (mezun ol-) - **bütün gece** (uyu-) - **çok kere** (çalışma-), **ne zaman** (git-)... vb.

c) Üstünlük ilgisiyle kurulmuş zaman zarfı öbekleri: **Daha sonra** (gel-) - **daha çabuk** (oku-) - **daha erken** (gel-)... vb.

ç) en üstünlük ilgisiyle kurulmuş zaman zarfı öbekleri: **En sonra** (gel-) - **en çabuk** (koş-) - **en geç** (git-)... vb.

d) Aşırılık ilgisiyle kurulmuş zaman zarfı öbekleri: **Çok erken** (kalk-) - **az sonra** (gel-) - **son derece erken** (yat-)... vb.

e) Yineleme ile yapılan **zaman zarfı öbekleri:**

1) Pekiştirme amacıyla kurulmuş **zaman zarfı öbekleri: Güpegündüz** (dolandırıl-) - **akşam akşam** (can sık-) - **erken erken** (yat-) - **sabah sabah** (kafa şişir-)... vb.

2) Birincisi iyelik eki, ikincisi hem iyelik hem de **-e** durum eki almış zaman isimlerinin yinelenmesiyle: **Günü gününe** (çalış-) - **dakikası dakikasına** (yetiştir-) - **saati saatine** (bitir-)... vb.

3) Birincisi **-den,** ikincisi **-e** durum ekini almış zaman isimlerinin yinelenmeleriyle: **Yıldan yıla** (eksil-) - **aydan aya** (gel-) - **haftadan haftaya** (öde-)... vb.

4) Birincisi aşırılık eki olan **-ler**, ikincisi ise iyelik ekini almış **zaman** isimlerinin yinelenmesiyle: **Yıllar yılı** (uğraş-) - **günler günü** (bekle-)... vb.

N o t : **Yıl-be-yıl** (çoğal-) **-gün-be-gün** (zayıfla-) gibi zarflar, **saat-be-saat** (haber al-) - **an-be-an** (haber bekle-) zarflarına benzetilerek yapılmış **bizim dilbilgisi kurallarımıza aykırı yapıda** zarflardır. Bunların yerine, **her yıl, yıldan yıla, her gün, günden güne** zarflarını kullanmak en doğru tutumdur.

5) Çeşitli durumlardaki zıtanlamlı zaman isimlerinin yinelenmesiyle kurulmuş zaman zarfı öbekleri: **Akşam sabah** (çalış-) - **gece gündüz** (gez-) - **yaz kış** (soğuk duş yap-) - **akşama sabaha** (gel-) - **sabahtan akşama kadar** (otur-)... vb.

f) Zaman ulaçlarıyla: **Kaptığı gibi** (kaç?) - **okuduktan sonra** (düşün-) - **geleli beri** (çalış-)... vb.

IV. **Deyimleşmiş zaman zarfları: Yarından tezi yok** (git-) - **günlerden bir gün** (çıkagel-) - **ikide bir(de)** (konuş-) - **arada bir** (gel-) - **günübirlik** (gezmeye git-) - **arasıra** (= bazı bazı) (gez-) - **ayda, yılda bir** (gör-) - **bir ayak önce** (mezun ol-) - **bir aralık** (dur-) - **bir çırpıda** (çöz-) - **bir eyyam** (git-) - **bir koşu** (git-) - **kırk yılda bir** (çalış-) - **o gün bugün** (yemek yeme-)... vb.

N o t : Zaman zarfı öbeklerinin kimisi bileşik yazılır. Bunlara **bileşik zarf** diyen dilciler vardır: **Bugün** (git-) - **günübirlik** (oturmaya git-) - **ilkönce** (oku-)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de asıl zaman zarflarına da, zarf olarak kullanılan kelimelere de rastlamaktayız: **«Uykudın son** düşde görgenin Oğuz Kağana bildürdi» (Oğuz) - **«Bir yılka biş yolı** sünüştimiz» (= **Bir yılda beş defa** savaş yaptık) (Orhun) - **«Yayın** süledim» (= **yazın** asker sevk ettim) (Orhun) - **«Tünlü künlü yetti ödüşke** subsuz keçtim» (= **Geceli gündüzlü yedi gün** susuz (yerler) geçtim) (Orhun) - «Töpültke **kiçiğ** teğmedim» (= Tibet'e **asla (hiç)** ulaşamadım) (Orhun) - «İlim **amtı** kanı?» (= Ülkem **şimdi** hani?) (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde de asıl zaman zarflarıyla zarf olarak kullanılan zaman isimlerine sık sık rastlamaktayız: **«Öğledence** gezdi» (= **Öğleye kadar** gezdi) (Dede Korkut) - «**Menden sonra** alp ozanlar söylesün» (Dede Korkut) - **«Sabadança** yerinde uru turur» (Dede Korkut) - **«Öğleden sonra** evine geldi» (Dede Korkut)... vb.

Yer ve Yön Zarfları

351. **Yer ve yön zarfları,** fiilleri ya da fiilimsileri **yer ve yön bakımından** belirli duruma koyan zarflardır: **Yukarı** (çık-) - **aşağı** (in-) - **içeri** (gir-) - **dışarı** (bak-) - **geri** (dön-) - **ileri** (git-)... vb.

352. Yer ve yön zarfları, zaman zarfları kadar çok değildir. Bunlar; yön bildiren kelimelerden ve bunların durum ekleri almış biçimlerinden oluşurlar. Yapılarına göre, **yer ve yön zarflarının başlıcaları** şunlardır:

I. Kök yer ve yön zarfları:

İçeri (gir-) - **dışarı** (çık-) - **ileri** (git-) - **sonra** (gel-) - **geri** (çekil-) - **yukarı** (çık-) - **aşağı** (in-) - **beri** (gel-)... vb.

N o t : Bu örneklerde görülen **-arı, -eri, -ra, -re** heceleri eski birer **yön** ekidir. Bugün, bu eki almış bu kelimeleri de **kök** saymaktayız (Bk. 360/23).

II. Türemiş yer ve yön zarfları:

a) Yer ve yön bildiren kelimelerin **-de** durum eki almış biçimleri eylemin **varış yönünü; -den** durum eki almış biçimleri eylemin **çıkış yerini** bildirirler (Bk. 87, 88, 89): **İçerde** (kal-) - **içeriye** (gir-) - **içerden** (çık-) - **geride** (kal-) - **uzağa** ya da **uzaklara** (git-) - **geriye** (çekil-) - **geriden** (gel-) - **yakında** ya da **yakınlarda** (otur-) - **yakına** ya da **yakınlara** (taşın-) - **yakından** ya da **yakınlardan** (geç-)... vb.

Yakında ya da **yakınlarda** kelimesi hem zaman, hem de yer zarfı olarak kullanılabilir: «Okullar, bu **yakında (yakınlarda)** açılacak» - «Biz, **yakında (yakınlarda)** oturuyoruz»... vb.

b) **Ora, bura, şura** gibi yön bildiren kelimeler, yer zarfı olarak kullanılacakları zaman, durum eki alırlar; yalın olarak kullanılamazlar: **Oraya** (git-) - **orada** (kal-) - **oradan** (geç-) - **buraya, şuraya** (bak-) - **burada, şurada** (otur-) - **şuradan, buradan** (haber gel-)... vb.

c) **Yan, arka, sağ, sol, alt, üst...** vb. gibi kelimeler de **yer zarfı** olarak kullanılacakları zaman, durum eki alırlar; yalın olarak pek seyrek kullanılırlar: **Yan** ya da **yana** (yat-) - **yanda** (taşı-) - **yandan** (ayırma-) - **arkaya** (kal-) - **arkada** (git-) - **arkadan** (gel-) - **sağa** (dön-) - **sağda** (git-) - **sağdan** (yürü-) - **sola** (sap-) - **solda** (otur-) - **soldan** (çark et-) - **alta** (düş-) - **altta** (güreş-) - **alttan** (geç-) - **üste** (çık-) - **üstte** (bulun-) - **üstten** (geç-)... vb.

ç) **-ce** eki ulanmış **bura, ora** (buraca, oraca) kelimeleri de **burası** (orası) **tarafından** ya da **buradakiler,** (oradakiler) **tarafından** anlamlarında **yer zarfı** olabilirler: **«Buraca** verilecek bilgi yok» - «Bu haber, **oraca** beğenilmemiş»... vb.

III. Yer zarfı öbekleri, iki ya da daha çok kelimeden oluşan zarflardır:

a) Yinelenme ile yapılan **yer zarfı öbekleri:**

1) Birincisi yalın durumlarda bulunan, ikincisi **-e** durum ekini almış **yer isimlerinin yinelenmesiyle: İç içe** (geç-) - **üst üste** (koy-) - **yan yana** (otur-) - **karşı karşıya** (yerleş-)... vb.

2) Birincisi **-den**, ikincisi ise **-e** durum ekini almış kelimelerin yinelenmesiyle: **Boydan boya** (uzan-) - **dağdan dağa** (kaç-) - **evden eve** (dolaş-)... vb.

b) Zaman isimleri dışındaki kelimelerin **-e** durumlarına **kadar** (dek, değin), **karşı, doğru** gibi **yön ilgisini belirleyici** kelimeler ulanmakla: **Eve kadar** (git-) - **bakkala karşı** (otur-) - **parka doğru** (git-)... vb.

c) Eylemin **çıkış yeriyle varış yönünü** birleştirmek amacıyla, kelimelerin **-den** durumlarına **dışarı, içeri, yana** gibi kelimeler getirilerek: **Evden dışarı** (çıkama-) - **sokaktan içeri** (girme-) - **bizden yana** (otur-)... vb.

IV. Deyimleşmiş yer zarfları: Bir aşağı bir yukarı (dolaş-) - **bir o yana bir bu yana** (koş-)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de yer ve yön zarflarına da rastlamaktayız: **«İlğerü kün toğusıka** bükli Kağanka **teği** süleyübirmiş» (= **İleride gün doğusunda** kuvvetli Hakan'a **kadar** asker sevk edivermiş) (Orhun) - **«Kuriğaru** Temir Kapığka **teği** süleyübirmiş» (= **Geride** Demir Kapı'**ya kadar** asker sevk edivermiş) (Orhun) - **«Yırıya** Baz Kağan yağı ermiş» (= **Uzakta** Baz Han'ı düşman imiş) (Orhun) - **«Yağru** kondukta kisre...» (= **Yakın** konduktan sonra...) (Orhun) - «Közi **yökerü** körti» (=Gözü **yukarı** baktı) (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde yer ve yön zarfları, zamanımıza kadar kullanılagelen zarflardır.

Durum Zarfları

353. Durum zarfları, bir fiilin ya da fiilimsinin **ne yöntemde, nasıl** ya da **niçin yapıldığını** belirleyen zarflardır: **Dik** (dur-) - **temiz** (giyin-) - **açık** (konuş-) - **doğru** (söyle-) - **güle güle** (git-) - **ağır ağır** (çık-) - **ağlayarak** (git-) - **öyle** (yap-) - **gelişigüzel** (vur-) - **hızla** (kaç-) - **yaşamak için** (ye-) - **dinlenmek üzere** (otur-) - **belki** (git-) - **elbet** (elbette) (çalış-) - **mutlak** (mutlaka), **behemehal** (oku-)... vb. gibi kelimeler, **asıl durum zarflarıdır.**

N o t : **Durum zarfları**, kimi kez, bir ismi niteleyebilirler. O zaman, görevleri sıfat olmuş olur: **İyi** adam - **ağır** çuval - **böyle** bir adam - **şapkasız** adam - **Türkçe** sözcük - **heyecanlı** söz... vb. Bu bakımdan bir durum zarfını bir sıfattan ayırmak gerekir. Çünkü, durum zarflarının anlam ilgisi fiil ya da fiilimsi iledir. Niteleme sıfatlarının anlam ilgisi ise isimlerledir.

Yapılarına göre **durum zarflarının başlıcaları** şunlardır:

I. Kök Durum Zarfları: Bugün durum zarfı olarak kullanılmakta olan bütün kök kelimelere **kök durum zarfı** deriz: **Dik** (otur-) - **iyi** (çalış-) - **doğru** (söyle-) - **güzel** (yaz-) - **ağır** (konuş-) - **bir** (döv-) - **bir** (söyle-) **iki** (dinle-) - **böyle** (konuş-) - **şöyle** (otur-) - **öyle** (söyle-)... vb. (Bk. 169).

II. Türemiş Durum Zarfları:

1) **Durum** ve **yöntemi daha belirli** duruma getirmek amacıyla, **iyi, güzel, böyle, şöyle, öyle...** vb. gibi sıfatlara **-ce** eki ulanarak: **İyice** (yıka-) - **güzelce** (giyin-) - **böylece** (hareket et-) - **şöylece** (davran-) - **öylece** (giyin-)... vb.

İyice, güzelce, böylece, şöylece, öylece kelimelerinin **-ne** eki ile uzatılmış biçimleri de vardır: «Çitin dibine doğru **iyicene** kaydılar... Bir zaman, **öylecene** sarılmış kaldılar» (Yaşar Kemal) - **böylecene** (bitirmiş ol-) - **şöylecene** (otur-)... vb. Bu yapıdaki durum zarflarında **-ce** ile **-ne** arasına iyelik eki de girebilir: **Delicesine** (koş-) - **küfredercesine** (tartış-) - **canı yanmışçasına** (bağır-)... vb.

2) **-ce** yapılı kelimelerin durum zarfı oluşları: **İnsanca** (davran-) - **çocukça** (konuş-), **hayvanca** (şakalaş-) - **Arapça** (konuş-) - **Türkçe** (yaz-)... vb.

3) **-li** yapılı kelimelerin durum zarfı oluşları: (Maç) **hadiseli** (geç-) - **hızlı** (yürü-) - **heyecanlı** (konuş-)... vb.

4) **-siz** yapılı kelimelerin durum zarfı oluşları: **Bensiz** (gitme-) - **onsuz** (gezeme-) - **şapkasız** (gitme-)... vb.

Dikkat edilirse, bu biçimdeki zarflar, **ile** ile yapılmış zarfların olumsuzu durumundadır: **Benimle** (git-) - **onunla** (gez-) - **şapkayla** (git-)... vb.

5) **-den** eki ulanmış kimi kelimeler, **... olarak** anlamında durum zarfı kurarlar: «... karartı, sessiz sessiz, **yavaştan** ona kadar geldi» (Yaşar Kemal) - **yakından** ve **yüksekten** (bak-)... vb.

III. Durum Zarfı Öbekleri:

1) Kelimelerin yinelenmesiyle yapılan **durum zarfı öbekleri** şunlardır:

a) Onomatopelerin ya da onomatopeye benzer kelimelerin yinelenmesiyle: **Hor hor** ya da **horul horul** (uyu-) - **puf puf** (pufla-) - **zonk zonk** (zonkla-) - **bel bel** (bak-) - **küt küt** (vur-) - **cart cart** (yırt-) - **şır şır** ya da **şırıl şırıl** (ak-) - **pat küt** (vur-) - **püfür püfür** (es-) - **fıkır fıkır** (fıkırda-) - **efil efil** (es-) - **paldır küldür** (yuvarlan-) - **didik didik** (didikle-) - **süzüm süzüm** (süzül-)... vb.

b) İsim soyundan kelimelerin yinelenmesiyle: **Alık alık** (bak-) - **lokma lokma** (doğra-) - **tatlı tatlı** (konuş-) - **güzel güzel** (anlat-) - **dik dik** (bak-)... vb.

c) Bir ulacın yinelenmesiyle: **Bakıp bakıp** (gül-) - **koşup koşup** (dur-) - **kalkıp kalkıp** (otur-) - **yiye yiye** (şişmanla-)... vb.

ç) Birincisi yalın durumda bulunan, ikincisi ise **-e** durum ekini almış olan kelimelerin yinelenmesiyle: **Baş başa** (konuş-) - **saç saça** (dövüş-) - **burun buruna** (gel-) - **yanak yanağa** (ver-)... vb. Dikkat edilirse, bu öbekler, organ adlarından oluşmaktadırlar.

d) Birincisi **-li,** ikincisi ise hem iyelik hem de **-e** durum ekini almış olan kelimelerin yinelenmesiyle: **Boylu boyuna** (uzan-) - **başlı başına** (çalış-)... vb.

e) Birincisi **-li,** ikincisi ise hem iyelik hem de **-ce** ekini almış kelimelerin yinelenmesiyle: **Boylu boyunca** (uzan-) - **yerli yerince** (konuş-)... vb.

f) Birincisi iyelik, ikincisi ise hem iyelik hem de **-e** durum ekini almış kelimelerin yinelenmesiyle: **Ağzı ağzına** (doldur-) - **ucu ucuna** (yetiş) - **kılı kılına** (paylaş) - **noktası noktasına** (benze-) - **gücü gücüne** (bitir-) - **zoru zoruna** (uyan-) - **boşu boşuna** (uğraş-) - **sözü sözüne** (uyma-) - **kendi kendine** (çalış-) - **kendi kendiciğine** (öğren-) - **biri birine** (benzeme-) - **kelimesi kelimesine** ya da **harfi harfine** (ezberle-)... vb. (Bk. 162/d, f, g).

g) Birincisi **-li,** ikincisi ise **-siz** ekini almış kelimelerin yinelenmesiyle: **Sıralı sırasız** (konuş-) - **belli belirsiz** ya da **belli bellisiz** (görün-)... vb.

2) Edatlarla da durum zarfları kurulabilir: **Su gibi** (ezberle-) - **danalar gibi** (bağır-) - **fil gibi** (ye-) - **arabayla** (git-) - **sevinçle** (haykır-) - **böylelikle** (bitirmiş ol-) - **yaşamak için** (ye-)... vb.

IV. **Deyimleşmiş durum zarfları: Ha bire** (çalış-) - **şöyle bir** (düşün-) - **ha babam** (atıştır-) - **bir başına** (savaş-) - **bir ağızdan** (konuş-) - **bir düziye** (söyle-) - **ne olursa olsun** (git-) - **elifi elifine** (ezberle) - **domuzuna** (çalış-)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de durum zarfları da boldur: «Tokuz Oğuz Beğleri bu sabımın **edğüti** eşid» (= Dokuz Oğuz Beyleri, bu sözümü **iyi** dinle) (Orhun) - «**Ança** bilin» (= **Öylece** (**öyle**) bilin) (Orhun) - «Süsi **odça, boraça** kelti» (= Askeri **ateş gibi, bora gibi** geldi) (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde de durum zarfı çoktur ve birçoğu zamanımıza kadar kullanılagelmiştir. Bununla birlikte Yunus Emre'de gördüğümüz «**bahrileyin** yüzer oldum» ve «**topraklayın** tozar oldum» sözlerinde geçen **-leyin** ekinin, bugün, zaman ismi dışındaki isimlerden durum zarfı türetişine rastlayamıyoruz (Bk. 350).

Nicelik Zarfları

354. Nicelik zarfları, bir sıfatın, bir fiil ya da fiilimsinin ya da başka bir zarfın anlamını **azlık-çokluk bakımından** belirleyen, kısıp sınırlayan zarflardır: **Çok** (oku-) - **fazla** ya da **pek çok** (çalış-) - **hep** (gez-) - **az** ya da **pek az** (uyu-) - **dağ gibi yüksek** (apartman) - **pire gibi çevik** (çocuk)... vb.

355. Nicelik zarflarının çeşitleri ve yapıları şunlardır:

1) Eşitlik zarfları: Sıfatlara, fiil ya da fiilimsilere **miktarla ilgili eşitlik** ya da **kıyaslama** anlamı kazandıran zarflardır: **Minare kadar uzun** (kavak) - **sirke gibi ekşi** (erik) - **cennet kadar güzel** (vatan) - **Türk gibi kuvvetli** (pehlivan) - **fil gibi** (iri) - **üç saat kadar** (uyu-) - **onun kadar** (çalışma-)... vb.

O kadar ... ki!, o derecede ... ki! biçiminde kurulmuş nicelik zarfı, **aşırılık anlamı** verir: **O kadar** eğlendik **ki!** - **O derece** yüksek **ki!** - **O kadar** sevimli **ki!**... vb. (Bk. 355/4).

2) Üstünlük zarfları: Bir niteliğin iki ayrı varlıktan ikincisinde birincisinden **daha üstün** olduğunu belirleyen zarflardır: **Kediden daha nankör** (hayvan) - **senden daha sağlam** (kimse) - **pireden daha küçük** (böcek) - **tilkiden kurnaz** (çocuk) - **çelikten sert** (kol)... vb.

Üstünlük zarfları, **-den daha** ya da yalnızca **-den** ile kurulurlar. **-den** ile kurulanlarda da gizli bir **daha** zarfının bulunduğunu düşünmek gerekir.

Daha kelimesi, **henüz** anlamı veriyorsa **zaman** zarfı; **başka** anlamı veriyorsa **nicelik** zarfı olur: «**Daha** okuyamadım» - «**Daha** okuyacak **bir şey kalmadı**»... vb.

3) En üstünlük zarfları: Varlıklar arasında bir niteliğin **en üstünlüğünü** gösteren zarflardır: **En çalışkan** (öğrenci) - **en temiz** (giysi) - **en şerefli** (meslek)... vb.

4) Aşırılık zarfları: a) Bir niteliğin herhangi bir varlıkta **sınırsız ve aşırı kertede** bulunduğunu gösteren, b) fiil ya da fiilimsilere de ölçü bakımından **aşırılık** anlamı kazandıran zarflardır: **Çok büyük** (ev) - **pek çok** (borç) - **fazla tuzlu** (yemek) - **bu kadar çalışkan** (öğrenci) - **pek fazla** (yeme-) - **çok az** (kazan-) - **bir parçacık** (düşün-) - **fazlaca** (yorul-) - **çokça** (üzül-) - **azıcık** (ye-) - **derece derece** (yüksel-) - **hiç** ya da **hiç mi hiç** (kazanma-) - **o kadar** (güldü ki!..) vb.

Ta kelimesi de **-e** durumundaki kelimelerin başına geldiği zaman **eylemin en sonunu; -den** durumundaki kelimelerin başına geldiği zaman ise **eylemin en başını** belirtir; böylece bir **aşırılık** anlamı verir: «**Ta** Ankaralara gitti» - «**Ta** sınırdan geliyormuş»... vb. (Bk. 360/5'7).

Yukarda görüldüğü gibi **nicelik** zarflarının birtakımı **-ce, -cik** küçültme ekleriyle türemiş (**çokça, fazlaca, azıcık...**); birtakımı da öbekleşmiş durumdadır: **Az çok, çok az, çok fazla, daha çok, daha fazla, daha az...** vb. Üleştirme sayı sıfatlarının yinelenen biçimleri de öbekleşmiş nicelik zarflarıdır: **Teker teker** geliniz - **ikişer ikişer** yürüyün... vb. **Bir** sayı sıfatının yinelenen biçimi de öbekleşmiş nicelik zarfıdır: «**Bir bir** saydım (= birer birer)».. vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de nicelik zarflarına da rastlamaktayız: **Körüklüğ-rek** irdi» (= **daha** güzeldi) (Oğuz) - **«Yakşı** körüklüg bir kız irdi» (= **Çok** güzel bir kız idi) (Oğuz) - «Oşul kız **antağ** körüklüg irdi kim...» (= O kız **öyle** güzeldi ki...) (Oğuz) - **«Bunça** kazganıp...» (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde de nicelik zarfları çok kullanılagelmiştir: «Amma bir **kuş denlü** oğlandır» (Dede Korkut) - «Kuyu kazsan kuyunun suyu **tizcek çıkar**» - (Aceb-ül-Acaib)... vb.

Soru Zarfları

356. **Soru zarfları**, bir sıfatı, bir fiili, bir fiilimsiyi ya da bir zarfı soru ilgisiyle belirleyen zarflardır: **Ne** (konuş-) - **nasıl** (yap-) - **niçin** (git-) - **ne kadar yüksek? - nereye kadar** (git-) - **ne zamana kadar** (oku-)... vb.

Soru zarflarının anlamları ve yapıları şunlardır:

1) **Ne** soru zarfı eylemle ilgili **sebebi** sorar: **Ne** karışıyorsun benim işime? - **Ne** konuşup duruyorsun?... vb.

Ne soru zarfının **-e** ve **-den** durumları da **sebep** bildirebilir: **Neye (neden)** gelmedin?... vb. (Bk. 172/9).

2) **Nasıl** (ne asıl) bileşik soru zarfı eylemle ilgili **niteliği** sorar: **«Nasıl** durayım?» - **«Nasıl** konuşsun?».. vb.

3) **Ne diye** soru zarfı öbeği, eylemle ilgili sebebi sorar: **«Ne diye** düştün yollara böyle?» (Yaşar Kemal).

4) **Niçin** (ne için) bileşik soru zarfı, **eylemin amacını, sebebini** sorar: **«Niçin** okumadın?» - **«Niçin** gelmemişler?».. vb.

5) **Ne kadar** soru zarfı öbeği, **eylemin ölçüsünü** sorar: **«Ne kadar** uyumalı?» - **«Ne kadar** fazla verdi?» - «Bu kuyu, **ne kadar derin?..»** vb.

6) **Ne biçim** deyimleşmiş bir soru zarfıdır: **Ne biçim** (otur-) - **ne biçim** (konuş-)... vb.

Kimin ile ya da Kiminle?

7) **Kimin ile** ya da **kiminle, kim** soru zamirinin belirten eki almış biçimiyle **ile** bağlacının bileşiminden oluşmuştur.

Bu soru zarfı, herhangi bir kimsenin yanında bulunanı öğrenmek için kullanılır: «Siz, derslerinize **kiminle** çalışıyorsunuz?».. vb. **Kiminle** zarfını, **kimle** biçiminde kullanmak, bugüne kadar yanlış sayılmıştır.

Kimin İçin?

8) **Kimin için, kim** soru zamirinin belirten eki almış biçimiyle, **için** edatının birleşmesinden meydana gelmiştir.

Bu soru zarfı, amaç edinilen ya da özgülenen kişiyi öğrenmek için kullanılır. Bu zarfı, bugün, **kim için** diye kullananlar da bulunmaktadır.

Kim Gibi ya da Kimin Gibi?

9) **Kim gibi** ya da **kimin gibi, kim** soru zamirinin yalın ya da **belirten** eki almış biçimiyle, **gibi** edatından oluşmuştur.

Bu soru zarfı, benzeyen ya da örnek olan kişiyi öğrenmek için kullanılır: «Sen, benim **kim gibi (kimin gibi)** olmamı istiyorsun?».. gibi.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de soru zarflarına da rastlıyoruz: «Yarıklığ **kandan** kelip yaya iletdi?» (= Silahlılar, **nereden** gelip [sizi] dağıtarak götürdü?) (Orhun) - «Biliklik, biliksiz **kaçan** tank olur?» (= Bilgili ile bilgisiz **nasıl** denk olur?) (Aybe)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde de soru zarflarına sık sık rastlamaktayız: «Bunların başlarına taç **neden?** - Bize bu fakr ü ihtiyaç **neden?»** (Şeyhî) - «Beni seven yiğitlerim **ne** turursuz» (Dede Korkut) - «Diyeler **kanı n'oldular, atamız?»** (Muhammediye) - «Şimdi o köyü **nasıl** bulacaksın?.. **Ne diye** düştün yollara böyle?» (Yaşar Kemal)... vb.

EDATLAR

357. Edatlar, başlıbaşlarına anlamları olmayan, ancak anlamlı kelimelere, takımlara, kelime öbeklerine ulandıkları ya da bir cümleye girdikleri zaman çeşitli anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimelerdir: Sınav **için** (çalış-) - araba **ile** (git-) - **acaba** kim geldi? - **eğer** hava açarsa... - eve **kadar** (git) - **öğleye** kadar (uyu-)... vb.

358. Edatlar, başlıbaşına anlamları olmayan, ancak, cümlelere girdikleri zaman türlü anlam ilgileri kuran ve böylece kendi anlamları sezilen kelimeler olduklarına göre, durum ekleri ile zarf türeten ekleri de edatlar arasında incelemekte hiçbir sakınca yoktur. Örneğin, **-den** ve **-siz** eklerini ele alıp şu görüşleri ileri sürebiliriz:

a) Edatın başlıbaşına anlamı olmadığı gibi, **-den** ve **-siz**'in de başlıbaşına anlamları yoktur.

b) Edatlar kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurdukları gibi, **-den** ve **-siz** de kelimeler arasında türlü anlam ilgileri kurmaktadırlar: «Dalgınlık**tan** (dalgınlık sebebiyle unuttum». - «Teneke**den** (tenekeden yapılmış) kulübeler...». - «Biraz**dan** (biraz sonra) gelecekler». - «Sokağa palto**suz** (palto giymeden) çıkmayın». - «Sen**siz** (sen olmadan) yaşayamayız»... vb.

c) Edatların anlamları kelimeler arasındaki anlam ilgilerine göre sezildiği gibi, **-den** ve **-siz**'in anlamları da —yukarda (b) bölümünde gördüğümüz üzere— açık seçik sezilmektedir.

Bu sebeple, eski dilbilgisi kitaplarımızın kimisi, kelimeleri **fiil, isim, edat** diye sınıflandırdıktan sonra edatları da **tamamlayıcı, bağlayıcı** ve **üretici edatlar** diye üçe ayırırlar ve böylece bütün **yapım** ve **çekim ekleriyle** bugün **edat** ve **bağlaç** adını verdiğimiz kelimeleri de **edat** başlığı altında incelerlerdi.

Bugün, dilbilgisi kitaplarımızın birçoğu, edatları **kelime** olarak incelemekte, **ekleri** bu inceleme dışında bırakmaktadırlar. Nitekim, biz de, edatları kelime olarak inceleyeceğiz, ancak herhangi bir edatla aynı anlamı vermiş ya da vermekte olan **eklere** yalnızca işaret etmekle yetineceğiz.

359. Edatlar, ulandıkları kelime ya da kelimeler ile ya **sıfat,** ya da **zarf öbeği** oluşturmuş olabilirler:

a) **Maşa kadar** (çocuk) sözünde **kadar** edatı, **maşa** ismini yedeğine alıp **çocuk** ismini **benzerlik** ya da **kıyaslama** ilgisi ile niteleyen bir **sıfat öbeği** kurmuş oluyor.

b) **Sabahtan beri** (uyuyor) sözünde **-den beri** edatı, **sabah** ismini yedeğine alıp **uyumak** fiilini **zamanda başlangıç** ilgisi ile belirleyen bir **zarf öbeği** kurmuş oluyor.

360. Dilimizdeki **başlıca** edatlar şunlardır:

1) **a (e)** edatı:

a (e) edatının kelimelere ya da kelime öbeklerine kazandırdığı anlamlar şunlardır:

a) Dilek-şart kipi dışında, öbür fiillerin ve koşaçların ünsüz harfle sonuçlanan kişilerinden sonra gelirse, **o eylemin olağan ya da doğal bir sonuç olduğunu** anlatır: «Allah bilir **a,** bu adam, Koca Ahmet'in ta kendisi» (Yaşar Kemal) - «— Oku şunu! — Okuyorum **a!**» -«— Okuldan memnunsun **a,** sen ona bak!»... gibi.

N o t : a (e) yerine daha çok **ya**'nın kullanıldığını unutmamalıdır. (Bk. 360/60).

b) Dilek-şart kiplerinin II. kişilerinden sonra gelirse, onları **emir derecesinde berkitir:** «Misafirimize hoş geldin desen **e!**» (Yaşar Kemal)... vb.

2) **Acaba** (= **Acep**) Edatı (Bk. 472):

Acaba (= **acep**) edatı, Arapça bir kelimedir. Bu edatın soru cümlelerine kazandırdığı anlamlar şunlardır:

a) **Kararsızlık** anlamı: «Otursak mı, gitsek mi **acaba?»**... vb.

b) **Merak** anlamı: **«Acaba** kim geldi?»... vb.

c) **Kuşku** anlamı: «— Şükrü, okuldan mezun olmuş. — **Acaba?**)... vb.

Eski biçimi: Anadolu Türkçesi'nde **acep, acaba, ola** biçimlerinin kullanıldığını görmekteyiz:

«**Acep** şu yerde var m'ola — Şöyle garip bencileyin» (Yunus Emre).

.....

«— Dünya ne kadar büyük **ola?** — Çoook!» (Yaşar Kemal)... vb.

3) **Ancak** Edatı (Bk. 473):

Ancak edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) **Yalnız(ca)** (= sırf, tek, sadece) **anlamı:** «Bu hastalık **ancak** bu ilaçla önlenebilir»... vb.

b) **Olsa olsa** (= en çok, güçlükle) **anlamı:** «Bu otomobil, **ancak** on bin lira eder»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **ancak, anca** edatının **o kadar** anlamında kullanıldığını görmekteyiz: «... Adhığ **ança** yol bilir (= Ayı **o kadar** yol bilir) (Divan)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **ancak**'ın hem edat, hem de bağlaç olarak kullanıldığını görüyoruz (Bk. 366/4).

4) **Bakalım** Edatı:

Bakalım edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) **Merak** anlamı: «**Bakalım** kim geldi?» (Bu durumda, **acaba** edatıyla anlamdaştır) (Bk. 360-2/b).

b) **Tereddüt** ve **kuşku** anlamı: «Evde bulacağız mı **bakalım?**» (Bu durumda da **acaba** edatıyla anlamdaştır) (Bk. 360-2/c).

c) **İstek** anlamı: «Anlat **bakalım.**»

ç) **Taşlama** ve **gözdağı** anlamı: «Serseri serseri dolaş **bakalım».**

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu edata rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde ortaya çıktığı anlaşılıyor.

5) **Bari** Edatı (Bk. 474):

Bari edatı, **hiç olmazsa** anlamında, **şartın en aşağı derecesinin bile gerçekleşmediğini** anlatır: «Aldığı otomobil ucuz olsaydı **bari!»**... vb.

6) **Belki** Edatı (Bk. 475):

Belki edatı, **tahmin edilen bir olayı** ileri süren cümlelere gelir: «Denize biz de gireriz **belki»**... vb.

7) **Bile** Edatı (Bk. 476):

Bile edatının kelimeler arasındaki anlam ilgisi şudur: Fiilden sonra gelince, **umulmazken** o fiilin oluştuğunu bildirir: «Hikmet, İzmir'e vardı **bile»**... vb.

Eski biçimi: Bile edatının eski Türkçe'deki **bir+ile** (birle) bileşiminden geliştiği anlaşılıyor. Fakat **birle**'nin, **bile** edatının yukarda belirtilen anlamında kullanıldığına rastlayamıyoruz.

Anadolu Türkçesi'nde de **bile**'nin **birlikte, beraber** anlamlarında kullanıldığını görüyoruz: «Muhammed ile **bile** Mi'raç'a ağan benim» (Yunus Emre) - «**Bile** ağlardı ağlasan enhar — **Bile** inlerdi inlesen gûhsar» (Yahya Bey)... vb.

8) **Bilmem** Edatı:

Belirtilmesi **gerekli, önemli görülmeyen** ya da **hatırlanmayan** özne, nesne, tümleçler için kullanılır: «**Bilmem** kim gelecekmiş diyorlar» - «**Bilmem** nereden gelecekmiş?»... vb.

9) **Bire** Edatı:

Yinelenen iki emir arasına girince **sürerlilik** bildirir: «Git **bire** git!»... vb.

10) **de** Edatı:

de edatı, edat olarak, kelimeler arasında şu anlam ilgilerini kurar:

a) Miktar zarflarından sonra geldiği zaman, bu zarfın **anlamına aşırılık** kazandırır: «O roman **çok da** kısa imiş» - «**Ne de** güzel kuş!» - Bugün, **hiç de** çalışamadım...» vb.

b) **Usanç, hafifseme** ilgileri kurar: «Haydi **sen de,** çekil karşımdan» - «Ahmet **gelecek de,** yemek **yiyeceğiz de,** sinemaya gideceğiz!» - «Pamuk **çekmek de** iş mi?» (Yaşar Kemal)... vb.

c) Bazı edatlardan, bağlaçlardan, zarflardan sonra gelirse **üstelik** anlamı verir: «**Sabaha kadar da** konuştuk» - «**Benimle de** alay etti» - «Ne sen geldin, **ne de** Aylâ geldi»... vb.

ç) Aynı fiilin yinelenmeleri arasına girerse, **sürerlik** ilgisi kazandırır: «**Uyumuş da** uyumuş» -«**Okur da** okur»... vb.

d) Yinelenen fiillerden ikincisinin sonuna gelirse, o eylemin **epey sürdükten sonra başka bir sonuca** varacağını anlatır: «**Durdu durdu da** turnayı gözünden vurdu»... vb.

e) **-ip** yapılı ulaçtan sonra gelirse, bazen, **şart** ilgisi kurar: «Her öğrenci, sınıfını **çalışıp da** geçer» (= ... **çalışırsa** geçer)... vb.

f) Yinelenen nesne arasına girerse, **istemekte ısrar** ilgisi kurar: «Çocuk, **sokak da sokak** (= sokak isterim, sokak isterim!) diye ağlamaya başladı»... vb

N o t : **de** edatı, kelimeler arasında eşitli anlam ilgisiyle birlikte bir **bağlama görevi** de görmektedir. Bu bakımdan onu hem edat konusunda, hem de —geniş bir biçimde— bağlaç konusunda inceleyebiliriz.

Eski biçimi: (Bk. Bağlaçlar, 366/16): Eski Türkçe'de **de** edatı yerine **dakı, takı** edatının —**de** ve **bile** anlamlarında— kullanıldığına rastlamaktayız: «Dunlukları **dakı** kümüşdin...» (= pencereleri **bile** gümüşten...) (Oğuz) - «Men **takı** bu gice sizin birle yürisem» (Nehc-ül-ferâdîs)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **de** edatının **dakı, dağı, dahi** biçimlerinde —hem **de,** hem **daha** anlamlarında— kullanıldığını görüyoruz:

«Bismillah deyip getirdi toprağı
Ol arada hazır oldu ol **dağı»** (Yunus Emre).

.....

«... seni bir **dahi** görmeye zamanım var imiş» (Ahmet Paşa).

Bugünkü Türkçe'de artık bu **dahi** edatının kullanılmaz olduğunu görüyoruz.

11) **Değil** Edatı (Bk. 477):

Değil edatı, kelimeler arasında şu anlam ilgilerini kurar:

a) Öznesi, nesnesi, tümleci **ayrı,** biri olumsuz, öteki olumlu iki cümleden birinin fiili yerine geçer: «Ben **değil** (gülmedim), sen güldün» - «Öğretmeni **değil** (gördüm), çocuğunu görmedim»... vb.

b) Öznesi, nesnesi, tümleci **ayrı olduğu halde** fiilleri **aynı olan,** ancak bunlardaki yargıların biri **beklenmedik** bir durumda bulunan iki cümlenin normal yargılısından fiilin kaldırılmasını sağlar. Bu durumda, özne, nesne, tümleç **sadece, yalnızca** gibi bir kısma edatı ile, öteki cümledeki özne, nesne, tümleç de **bile, hattâ, dahi** gibi katma edatlarından biriyle pekiştirilmiş olur: «**Değil** sen, o da okudu» (= **yalnızca** sen değil, **hattâ** o da okudu - sen okudun ve **beklenmezken** o da okudu) - «Evi **değil,** bahçeyi de gezdim» (= **yalnızca** evi değil, bahçeyi **bile** gezdim - evi gezdim, **hatırda yokken** bahçeyi de gezdim)... vb.

Eski biçimi: Değil edatının eski Türkçe'de **yok, değil** anlamına gelen **tağ** ile, **-dir** anlamına gelen **-ol**'un bileşiği **tağ ol, dağ ol, tegül, degül, değil** değişiminden ortaya çıktığı anlaşılmaktadır (Bk. 211).

12) **Değil mi** Edatı (Bk. 366/19):

Değil mi edatının anlam ilgileri şunlardır:

a) Kalıplaşmış bir **soru** edatıdır: «Şu karşıdan gelen Muhtarın Ahmet **değil mi?**» (= Ahmet midir?)... vb.

b) **Evet** yanıtını sağlamak için kullanılan kalıplaşmış bir **soru** edatıdır: «İstanbul 1453'te alındı **değil mi?**»... vb.

13) **Demek** Edatı:

Demek edatı, **beklenmedik** bir sonucu öğrenmek isteyen anlamca soru cümlelerine gelir: «**Demek,** siz, Abdi'nin köylüsüsünüz?» (Yaşar Kemal).

14) **-den dolayı (ötürü)** Edatı (Bk. 483):

Dolayı ve **ötürü** edatları, **dola-** ve **ötür-** (hatırlatmak, ayırmak, seçmek) mastarlarının **-i** yapılı **ulaçları** olarak düşünülebilir: **Dola-(y)ı - ötür-ü**... gibi.

Dolayı (ötürü) edatı, kelimelere her zaman **-den** durum ekinden sonra gelir ve **sebep** ilgisi kurar: «Onu uysallığın**dan dolayı** severim»... vb.

Dolayı edatının kalıplaşmış biçimi de vardır: **Dolayısıyla** (Bk. 360/52).

15) **-den başka** Edatı:

-den başka edatının ulandığı kelime, **kendinden ayrı oluş** ilgisi gösterir: «Sizden **başka** kimse gelmesin»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-den başka** edatına rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde ise **-den başka, -den özge, -den gayri, -den maada** edatlarının —aynı anlam ilgisiyle— kullanıldıklarını görmekteyiz. Bugün, bunlardan, yalnızca **-den başka** edatı kullanılmaktadır.

16) **-den beri** Edatı:

-den beri edatının ulandığı kelime, **zaman** ya da **yer başlangıcını** gösterir: «Sabahtan **beri** ağlıyor» - «İzmir'**den beri** yağmur yağıyor»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **berü (baru)** kelimesini görüyoruz, ancak **-den beri** edatına rastlayamıyoruz. Bu, Anadolu Türkçesi'nde oluşmuş bir edattır.

17) **-den içeri** Edatı:

-den içeri edatı, bir eylemin **bir yerden bir yere yöneliş** ilgisini belirtir: «Araba durakladı, girdik han**dan içeri**» (F. N. Çamlıbel)... vb.

Eski biçimi: Anadolu Türkçesi'nde **içeri** kelimesinin **fazla, derin, ileri** anlamlarına geldiğini, **-den içeri** edatının da **-den fazla, -den derin, -den ileri** anlamlarını verdiğini görmekteyiz:

«Severim ben seni can**dan içeri (fazla, derin)**
Yolum vardır bu erkân**dan içeri (ileri)**» (Yunus).

18) **-den önce** Edatı:

-den önce edatının ulandığı kelime, **zaman, yer, sıra ve derecede en önde olanı** gösterir:

«Bu mektup**tan önce** bir haber almamış» - «Konuşmadan **önce** iyice düşününüz»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-den önce** edatının biçimleri şunlardır: **-den aşnu, -den öñ** ya da **-den öñdün:** «Men **andan aşnu keldim** (= Ben **ondan önce** geldim)» (Divan) - «Ol **menden öñdün** bardı (= O, **benden önce** gitti)» (Divan)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde bu edatın ve **-den ilerü** edatının kullanıldığına sık sık rastlamaktayız: «Âdem ünin işitti kim hiç **andan ilerü** işitmiş değüldi» (Kısas-ı Enbiya tercümesi)... vb. Bugün, yalnızca, **-den önce edatı** kullanılmaktadır.

19) **-den öte** Edatı:

-den öte edatının ulandığı kelime, **-den beri** edatının bir bakıma karşıtı olarak, **kendinden önceki uzaklığı** gösterir: «İzmir'**den öte** yağmur yok»... vb.

20) **-den yana (tarafa)** Edatı:

-den yana (tarafa) edatının anlam ilgileri şunlardır:

a) Ulandığı kelimeye **yön ilgisi** kazandırır: «Deniz**den yana (tarafa)** oturalım»... vb.

b) Ulandığı kelimeye **bakımından** ilgisi kazandırır: «Para**dan yana** hiç sıkıntısı yok»... vb.

c) Ulandığı kelimeye **taraflılık** ilgisi kazandırır: «Ben, Beşiktaş'**tan yanayım**» - «Bu takım**dan yana** olduğunu belli ettin»... vb.

21) **-den sonra** Edatı (Bk. 329):

-den sonra edatının ulandığı kelime, **-den önce** edatının karşıtı olarak, **zaman, yer, sıra** ve **derecede daha sonra olanı** gösterir: «Yaşça o **benden sonra** gelir» - «Akşamdan **sonra** kapını kapa» - «Kitabı okuduktan **sonra** geri verdi»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-den sonra** edatı yerine **-da kisre, -dın soñ** edatlarının kullanıldığını görüyoruz: «Anda **kisre** inisi kağan bolmuş erinç» (Orhun) - «Andın **soñ** dedi kim...» (Oğuz..) vb.

Anadolu Türkçesi'nde **-den sonra** edatı yanında **andan** edatının da kullanıldığını görmekteyiz: «Aslan, avını inine iletir, **andan** yer» (Kısas-ı Enbiya tercümesi)... vb.

22) **diye** Edatı (Bk. 360/40, 485):

diye edatının şu anlam ilgileri vardır:

a) **Amaç** ile **sonuç** ilgisi: «Onu göreyim **diye** gittim» (= onu görmek **amacıyla** gittim)... vb.

b) **Sebep** ile **sonuç** ilgisi: «Çalışıyorsunuz **diye** yanınıza girmedim» (= yanınıza girmedim, **çünkü** çalışıyorsunuz)... vb.

23) **-e doğru** Edatı:

-e doğru edatı, kelimeler arasında şu anlam ilgilerini kurmaktadır:

a) **Karşı, yönünce** anlamı: «Köye **doğru** gidiyorduk»... vb.

b) Zaman adlarından sonra gelirse, **yakın, yakınlarda** anlamı: «İnsan altmışına **doğru** ihtiyarladığını anlar» - «Öğleye **doğru** gelecekmiş»... vb.

Eski biçimi: **-e doğru** edatının eski Türkçe'de **-aru-, gerü** (-aru, -erü) biçiminde kullanıldığını görüyoruz: «Tabgaç **garu** bardı (= Çin'e **doğru** gitti)» (Orhun) - «Yirgaru tün ortasın **garu**... (= kuzeyre gece yarısına **doğru**...)» (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **-e doğru** edatını sık sık görmekteyiz.

24) **-e göre** Edatı:

-e göre edatı, kelimeler arasında şu anlam ilgilerini kurar:

a) **Bakılırsa, göz önünde tutulursa, hesaba katılırsa** anlamı: «Bu kalabalığa **göre** bu balkon yıkılır» - «Duyduğuma **göre** Ankara'ya gidiyormuşsunuz»... vb.

b) **Sorulursa, düşünceme göre** anlamı: «Bana **göre** bu iş yürümez»... vb.

c) **Uygun olarak** anlamı: «Onun sözüne **göre** hareket etme»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu edata rastlıyoruz: «Ona**ra görü** bilin» (Orhun)... vb. Anadolu Türkçesi'nde **-e göre** edatı yanında **-e nazaran, -e tevfikan, -e nispetle, -e kıyasla** gibi edatların da kullanıldığını görmekteyiz. Bunlardan **-e tevfikan**, tümüyle kullanılmaz durumdadır;

öbürleri de çok az kullanılır duruma gelmişlerdir. Bugün, **-e göre** edatı çok kullanılmaktadır.

25) **-e kadar (dek, değin)** Edatı (Bk. 353/III):

-e kadar (dek, değin) edatının ulandığı kelime, **eylemin varış yerini** ya da **süresini** belirtir: «Köye **kadar** (= dek, değin) yürüdük» - «O gelene **kadar** oturunuz»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-e kadar** edatı yerine **-ka teği, -ka teğin'** in kullanıldığını görüyoruz: «İlğerü Kadırgan yışka **teği**, girü Temir Kapığ**ka teği** kondurmuş (= İlerde Kadırgan Ormanı**na kadar**, geride Demirkapı'**ya kadar** kondurmuş)» (Orhun) - «Kırk yıl**ka teğin** bay çıgay tüzlinür (= Kırk yıla **değin** zengin, yoksul bir olur)» (Divan)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **-e kadar** edatı yanında **-e değin** ve **-e dek** edatlarının da kullanıldığını görüyoruz: «Sözden işe **değin** çok yol vardır» (Kelile) - «Haşre dek ger denilirse bu kelâm» (Mevlût)... vb.

26) **-e karşı** Edatı:

-e karşı edatının kelimeler arasındaki başlıca anlam ilgileri şunlardır:

a) Kelimeler arasında **bir şeyin yüzü yönüne doğru** anlam ilgisini kurar: «Havuza **karşı** oturuyorlar»... vb.

b) **-e doğru** anlamı: «Sabaha **karşı** uyudum»... vb.

c) **Cevap olarak** anlamı: «Bu söze ve bu harekete **karşı** hiç sesimizi çıkaramadık»... vb.

ç) **Hasım olarak** anlamı: «Karagümrük takımı**na karşı** oynayacaklarmış»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **-e karşı** (-e karşu) edatı yanında **bul-, hizmet et-** anlamına gelen **tap-** kökünün ulacı olan **tapa** kelimesinin de kullanıldığını görmekteyiz: «Yırgaru Oğuz budun **tapa** süledimiz (= Kuzeyde Oğuz milletine **karşı** asker sevk ettik)» (Orhun) - «Oğuz Kağanğa **karşu** kildiler» (Oğuz)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde, ilkçağlarda, **karşı** yerine **karşu** edatı kullanılmıştır.

27) **Evet** Edatı (Bk. 479):

Evet edatı, **öyledir** anlamında **onaylama** ve **doğrulama** ilgisi verir: «— Gazete geldi mi? — **Evet**»... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de bu edata **emet** biçiminde rastlıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde ise **evet** yanında Farsça asıllı **beli** edatının da kullanılmış; ancak bugün terkedilmiş olduğunu görmekteyiz: «**Belli**, geçti ama, onlar Parmak Ovası'na doğru gitti» (Kerem ile Aslı)... vb.

28) **Eğer (Şayet)** Edatı:

Farsça asıllı **eğer** ve **şayet** edatları, **şart** ilgisini berkitmek için **şart** cümlelerinin başına getirilir: «**Eğer** (şayet) hava açarsa parka gideriz»... vb.

Eski biçimi: Farsça asıllı oldukları için, eski Türkçe'de **eğer, şayet** edatlarına rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde ise **eğer**'in **eger** ya da **ger** biçiminde kullanılmış olduğunu görüyoruz. Bugün, **şayet** az kullanılmakta; **ger** ise tümüyle terk edilmiş bulunmaktadır.

29) **Gel, (Gel de)** Edatı (Bk. 478):

Bu edat, kendinden sonraki olumlu fiili olumsuzluğa, olumsuz fiili olumluluğa teşvik eder: «Böyle bir habere sen **gel de** inan (ya da) inanma!»... vb.

30) **Gitsin (Olsun bitsin)** Edatı:

İstek'in I. kişilerinden ya da emir kipinden sonra gelerek **buyurulan işin yapılmasıyla sorunun kapanması istendiğini** anlatır: «Okuyuver **gitsin!**» - «Şuracıkta oturalım **gitsin!**»... vb. (Bk. 360/47).

31) **Gitti (Gitmiş)** Edatı:

Gitti edatı, -di'li geçmiş zamanlı fiillerden sonra ya -di'li geçmiş ya da -di'li geçmişin hikâyesi; -miş'li geçmiş zamanlı fiillerden sonra ya -miş'li geçmiş, ya da-miş'li geçmişin hikâyesi olarak gelir.

Gitti edatı, kelimeler arasında şu anlam ilgilerini kurar:

a) Aynı kipteki fiillerden sonra geldiği zaman, kendinden önceki eylemin: 1) **bir türlü yerine getirilmediğini;** 2) **mutlaka yerine getirilmiş olacağını;** 3) **yapılması ilkönce istenmeyen bir şeyin muhakkak kabul edildiğini** anlatır: «Söylediğimi **anlamadı gitti**» - «Bu çocuk nedense **okumadı gitti**» - «Hemen yola çıksaydım köye **vardım gittiydi**» - «İyi oynasaydık **yenmiş gitmiştik**» - «Kitabı da, dergiyi de ona **verdim gitti**» (= muhakkak vereceğim) - «Onu yakalasaydım **dövdüm gittiydi**» (= muhakkak dövecektim) - «Okula devam etseydik şimdi diplomayı **almış gitmiştik**» (= Muhakkak almıştık)... vb.

b) -miş'li geçmiş kipinden sonra -miş'li geçmiş kipinde gelecek olursa, **sürerlik** anlamı verir: «Bu saate kadar **oturmuş gitmiş**»... vb.

32) **Gibi** Edatı:

Gibi edatı, kelimeler arasında şu anlam ilgilerini kurar:

a) İki varlık arasında **benzerlik** ilgisi kurar: «Çocuk **gibi** ihtiyar» - «Çamur **gibi** ekmek» - «İstediğim **gibi** ev» - «Okuyacağı **gibi** kitap»... vb. (Bu örneklerdeki **çocuk gibi, çamur gibi, istediğim gibi, okuyacağı gibi** sözleri, **sıfat** görevindedirler).

b) Bir varlıkla bir fiil ya da fiilimsi arasında **biçim bakımından benzerlik** kurar: «Benim **gibi** yapınız» (= Benim yaptığım **biçimde** yapınız) - «İnsan **gibi** davran» (= İnsanca, insanların yaptığı **biçimde** davran)... vb. (Bu örneklerdeki **benim gibi, insan gibi** sözleri, **durum zarfıdırlar**) (Bk. 350/III, g).

c) Bir varlıkla bir fiil ya da fiilimsi arasında **artçıl uluca benzer zaman ilgisi** kurar: «Eti kaptığı **gibi** kaçtı» (= **kapınca** kaçtı) - «Duvara çarptığı **gibi** yuvarlandı» (= Duvara **çarpınca** yuvarlandı)... vb. (Bu örneklerdeki **kaptığı gibi, çarptığı gibi** sözleri, **zaman zarfıdırlar**) (Bk. 353).

ç) Ek-fiilin -miş'li geçmişinden sonra gelince **taşlama, kinaye** ilgisi kurar: «Güzel **bir şeymiş gibi** böbürleniyor»... vb. (Bu örnekteki **bir şeymiş gibi** sözü, **durum zarfıdır**).

Eski biçimi: Gibi edatının eski Türkçe'deki biçimi **teğ**'dir: «Böri **teğ** ermiş (= Kurt **gibi** imiş)» (Orhun)... vb. Gene eski Türkçe'de **-ça** ekinin de **gibi** anlamını verdiğini görmekteyiz: «Kanın **subça** yükürtü (= Kanın **su gibi** aktı)» (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde **gibi** edatı yanında **tek** (= **teki**), **bigi** edatlarının da kullanıldığını görüyoruz: «Bu hasret oduna her dem yanar pervane **tek** canım» (Ahmet Paşa) - «Ay **bigi** sensin, gün **bigi** sensin» (Mevlânâ)... vb. Bundan başka **gibi** edatı yanında —yakın anlamlı olmak üzere— **-ce, -cesine, -si, -(i)msi, -cileyin** eklerinin kullanıldığını da görmekteyiz: «Gözüne **çöpçe** görünmez» (Şeyhî)... vb.

33) **Gûya (Sanki, Sözde)** Edatı (Bk. 360/50 - 360/54).

34) **Kadar** Edatı:

Kadar edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) İki varlık arasında **miktarca kıyaslama** ilgisi kurar: «Taş **kadar** sert» (= Taş **derecesinde** sert) - «Bacak **kadar** çocuk» (= Bacak **boyunca** çocuk) - «Yumruk **kadar** elma» (= Yumruk **büyüklüğünde** elma) - «Sizin **kadar** bir çocuk» (= Sizin **yaşınızda** ya da **boyunuzda** çocuk) - «On, on beş **kadar** ağaç» (= On, on beş **miktarında** ağaç)... vb. (Bu örneklerdeki **taş kadar, bacak kadar, yumruk kadar, sizin kadar, on, on beş kadar** sözleri, **sıfat** görevindedirler).

b) Bir fiilimsi ile bir varlık arasında **miktarca kıyaslama ilgisi** kurar: «İstediğiniz **kadar** para - dilediğiniz **kadar** mal»... vb. (Bu örneklerdeki **istediğiniz kadar, dilediğiniz kadar** sözleri, **sıfat** görevindedirler).

c) İki varlığın sıfatları arasında **eşitlik** ilgisi kurar: «Dağ **kadar büyük** apartman» (= dağ **büyüklüğü** = apartman **büyüklüğü**) - «Kuzu **kadar** uysal çocuk» (= kuzu **uysallığı** = çocuk **uysallığı**) - «Selvi **kadar uzun** boy» (= selvi **uzunluğu** = boy **uzunluğu**)... vb. (Bu örneklerdeki (dağ) **kadar,** (kuzu) **kadar,** (selvi) **kadar** sözleri, iki varlıktaki **büyük, uysal, uzun** sıfatlarına **eşitlik** ilgisi kazandırdıkları için **nicelik zarfıdırlar**).

ç) Bir varlıkla bir fiil ya da fiilimsi arasında **miktarca kıyaslama** ilgisi kurar: Fil **kadar** (ye-) - Manda **kadar** (şişmanla-) - Pire **kadar** (küçül-)... vb. (Bu örneklerdeki **fil kadar, manda kadar, pire kadar** sözleri, **yemek, şişmanlamak, küçülmek** fiillerinin anlamlarını **miktar** bakımından belirledikleri için **nicelik zarfıdırlar**).

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **kadar** edatı yerine **ança** ya da **bunça**'nın kullanıldığını görmekteyiz: «Törüsün **ança** kazgandı (= Kanunları **o kadar** düzenlemeye çalıştı) (Orhun) - «**Bunça** işin, gücin birdük (= **Bu kadar** işi, gücü verdik)... (Orhun)... vb.

Anadolu Türkçesi'nde, Arapça bir kelime olan **kadar**'ın yanısıra, **denlü** edatının da kullanıldığını görüyoruz: «Kim bu **denlü** tutuşan odlara kılmaz çare su» (Fuzûlî)... gibi. Gene Anadolu Türkçesi'nde **kadar** edatı yanında **o derece, ol mertebe, şol mertebe, ol rütbe, o rütbe, ol miktar** sözlerinin kullanılmış olduğunu, bunlardan **o derece** sözünün bugün de kullanılır olduğunu görmekteyiz.

35) **Hani (Haniya)** Edatı:

a) **Nerde** anlamı: «**Hani** benim şapkam?»... vb. b) **Hatırlatma** anlamı: «**Hani** siyah gözlüklü bir adam vardı ya, işte o geldi»... vb. c) **Verilen sözü hatırlatma** anlamı: «**Haniya** beni de götürecektiniz?»... vb. ç) **Bari** anlamı: «**Hani**, beni tanımasa...»... vb. d) **Özlem** anlatır: «**Hani** o günler!» - «İlim amtı **kanı?** Kaganım **kanı?**» (Orhun)... vb.

Hani yok mu biçimi kalıplaşmış bir sözdür. **Sonraki söze dikkati çekmek için** kullanılır: «Bu problemi çözmek için, **hani yok mu**, tam üç gün çalıştım» (Bk. 360/64).

36) **Hayır** Edatı (Bk. 480):

Hayır edatı, **öyle değil, yok, olmaz** anlamında **olumsuzluk** anlatır: «— Yorgun musun? — **Hayır** (değilim)» - «— Paran var mı? — **Hayır** (yok)» - «— Bizimle gelir misin? — **Hayır** (olmaz)»... vb.

37) **Hele** Edatı (Bk. 481):

Hele edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) Başına ya da sonuna getirilen kelimeler **—özellikle, bilhassa, hiç olmazsa kavramlarıyla—** belirtir: «**Hele** (özellikle) ben, hiç okumadım» - «**Hele** (hiç olmazsa) doksan yaşında muhakkak var» - «Şu maskaraya bak **hele**! (hiç olmazsa, özellikle)» - «Ben, **hele** (özellikle) ölüye hiç bakamam»... vb.

b) Geçmiş zamanlı cümlelerin başına gelirse, **anlatılan iş sonucunun merakla beklenmiş ve gecikmiş olduğunu** anlatır: «**Hele**, insan kaybı yokmuş» - «**Hele**, yağmur dindi»... vb.

c) Anlamca şart bildiren cümlelerin başına gelirse, **gözdağı** ya da **söz verme** anlatır: «**Hele** benimle gelmesin, döverim onu!» (= Hele benimle gelmezse...) - «Sınıfını geç **hele**, sana bir bisiklet alacağım» (= Sınıfını geçersen...)... vb.

Bu son anlamdaki **hele** yerine **hele bir** ya da **hele... bir** bileşiği de kullanılabilir: «**Hele bir** benimle gelsin...» ya da «**Hele** benimle **bir** gelsin...» gibi.

ç) **Hele** edatının yinelenmiş biçimi olan **hele hele** edatı, **söyletmeye çalışma** ya da **isteklendirme** anlamı verir: «**Hele hele**, anlat da dinleyelim» - «**Hele hele**, sen şu kesenin ağzını aç bakalım!»... vb.

38) **Her ne kadar** Edatı:

Her ne kadar edatı, şart cümlelerinin başına gelir ve **yargının doğru, fakat yeter olmadığını** gösterir: «**Her ne kadar** ucuzsa da sağlam değil»... vb.

39) **Hiç değilse (Hiç olmazsa)** Edatı (Bk. 474):

Bu edat, cümleye **başka bir şey olmasa** ya da **yapılmasa bile** anlamını kazandırır: «**Hiç değilse** o, her gün bir saat çalışıyor»... vb.

40) **İçin** Edatı (Bk. 484):

İçin edatının, şu anlam ilgileri vardır:

a) Kelimeler arasında **amaç** ilgisi kurar: «Seni görmek **için** geldim» (= görmek **amacıyla...**) - «Yurt **için** çalışalım» (= Yurdun yükselmesi **amacıyla...**) - «Bu kitabı ona okuması **için** verdim» (= okuması **amacıyla...**)... vb. Kimi kez, **için** yerine **diye** kullanılabilir: «Ne **diye** erken geldin? — Sizi bekletmeyeyim **diye**...»... vb.

b) **-diği, -eceği** yapılı ortaçlardan sonra gelirse, **sebep** ilgisi kurar: «Doğruyu **söyleyeceğim için** kızdı» (= doğruyu söyleyeceğim; **bu sebeple...**) - «Ramazan **olduğu için** kandiller yanıyor» (= Ramazan olması **sebebiyle...**) - «**Uyuyacağım için** gürültüyü kesin» (= uyayacağım; **bunun için...**)... vb.

c) Kelimeler arasında **özgüleme** (= mahsus, hakkında) ilgileri kurar: «Kış **için** hazırlıklar başladı» (= kışa **özgü** hazırlıklar...) - «Bu mesele **için** ne düşünüyorsunuz?» (= bu mesele **hakkında...**)... vb.

ç) Kelimeler arasında **-e göre**'nin verdiği anlamı sağlar: «Bu iş **için** bu para çok azdır» (= bu **işe göre...**)... vb.

d) **Ant** deyimleri kurar: «**Dinim hakkı için** söylüyorum ki...»... vb.

Not: İçin edatı, çekimli fiillere ulanamaz. Bununla birlikte, kimi kez emir kipinin III. tekil ve çoğul kişilerine, **amaç** ilgisiyle ulandığına rastlıyoruz: «Ben, ona bu kitabı **okusun için** vermiştim»... vb. Fakat bu türlü kullanış, bugün, yerini fiilimsilere bırakmıştır: «**Okuması için**»...

Eski biçimi: **İçin** edatının Türkçe'de **kenar, uç** anlamlarına gelen **uç** ile zarf eki olan **-un**'dan oluştuğu sanılmaktadır. **İçin** edatına eski

Türkçe'de **üçün** biçiminde rastlamaktayız: «Anı **üçün** Tabgaç Kağanda bedizçi kelurtim (= onun **için** Çin Hakanından tezyinatçı getirdim)» (Orhun)... vb.

Üçün edatı Anadolu Türkçesi'nde sırasıyla şu biçimlerde görülmüştür: **için (-çün), için.**

41) **İşte** Edatı:

İşte edatı: a) **Gösterme**'de kullanılır: «**İşte** öğretmen geldi»... vb. b) **Sözün sonucuna** gelindiğini gösterir: «**İşte**, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen...» (Atatürk)... vb.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de gösterme edatı olan **uş**'un, Anadolu Türkçesi'nde -de durum eki alarak **işte** biçimine girdiği anlaşılıyor.

42) **İyisi mi** Edatı:

İyisi mi edatı, başına geldiği cümleye **bana kalırsa, daha uygunu şu ki** anlamını kazandırır: «**İyisi mi** bu işten vazgeçmeli»... vb.

43) **İle (Beraber, Birlikte)** Edatı:

ile (beraber, birlikte) edatının kelimeler arasındaki başlıca anlam ilgileri şunlardır:

a) **Araçlık** ilgisi: Araba **ile** (git-) - Bıçakla (kes-)... vb.
b) **Nitelik** ilgisi: Dikkatle (dinle-) - Okumakla (öğren-)... vb.
c) **Sebep** ilgisi: Dalgınlıkla (unut-) - Telaşla (görme-)... vb.
ç) **Beraberlik** ilgisi: Arkadaşla (git-) - Birisiyle (gez-)... vb.
d) **Zaman** ilgisi: Akşamla gelen çocuk sesleri - Sizin gitmenizle her şey yatıştı... vb.
e) **Bedel** ilgisi: On lirayla birçok şey almak - Para ile satmak... vb.
f) **Ölçü** ilgisi: Pirinci kilo **ile** satarlar... vb.
g) **Hayırlı istek** ilgisi: Afiyetle yiyiniz... vb.

N o t : **ile** edatının olumsuzu **-siz** eki olabilir: «Oraya **arabasız** gidilmez»... vb. (Bk. 353/II-4).

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **ile** edatının yerine **birle**'nin kullanıldığını görüyoruz: «İnim Kül Tigin **birle** sözleştiniz (= kardeşim Kül Tekin **ile** sözleştik)» (Orhun)... vb. (Bk. 360/7).

Anadolu Türkçesi'nin ilkçağlarında da **birle**'ye rastlamaktayız. Sonradan **ile**'nin yanısıra bunun **-le** biçiminde ekleşerek kelimelere ünlüler uyumuna göre ulandığını da görüyoruz.

44) **Mi** Soru Edatı:

mi soru edatı, sonuna getirildiği kelime ya da cümlelere şu anlam ilgilerini kazandırır:

a) **Soru** ilgisi: «Kardeşiniz okula gidiyor **mu?»**... vb.

b) **Pekiştirme** ilgisi: «Kardeşim okula gitmez olur **mu?»** (= elbette gidiyor; gittiğine şüphe yok...)... vb.

c) **Rica** ilgisi: «Zahmet olmazsa biraz su verir **misiniz?»**... vb. (Bk. 200-D/5).

ç) **Hayret** ya da **inkâr** ilgisi: «Bu soğukta denize girilir **mi?»** (= **hayret!** ya da **girilmez)**... vb.

d) -di'li geçmiş zamanlı bir fiilden sonra gelince **şart** ilgisi kurar: «Mektubu **okudun mu** (okursan, okuyunca) her şeyi anlarsın»... vb.

e) -di'li geçmiş zamanlı bir fiilden sonra gelince **artçıl zaman** anlamı verir: «Nuri **geldi mi geldi** (gelince) bana haber verin»... vb. (Bk. 323).

f) Şimdiki ya da geniş zamanın olumsuzundan sonra gelince, **olumlu artçıl zaman** anlamı verir: «Akşamları güneş **batmıyor mu** ya da **batmaz mı** (batınca) içime bir hüzün çöker»... vb. (Bk. 322).

g) Geniş zamanın yinelenen olumlu III. kişisinin arasına girince, **olasılık** ya da **sürerlik, kesinlik** anlamı verir: «Hiç belli olmaz, yağmur da, kar da **yağar mı yağar»** - «Rüzgâr **eser mi eser»** - «Hasan Onbaşı, bu işi **yapar mı yapar»** (Yaşar Kemal).

ğ) Şimdiki zamanın yinelenen olumlu III. kişisinin arasına girince, **gûya, sözüm ona** anlamında **hafifseme** bildirir: «Bizim çocuk okula **gidiyor mu gidiyor** (= sözüm ona (gûya) gidiyor)... vb.

h) Gelecek zamanın yinelenen olumlu III. kişisinin arasına girince, **ille, mutlaka;** olumsuz III. kişisinin arasına girince **hiçbir zaman, hiçbir** biçiminde anlamını verir: «Kafasına koydu bir kere, **gidecek mi gidecek»** - «Bizim çocuk **okumayacak mı okumayacak»**... vb.

ı) Yinelenen sıfatların arasına girince, pekiştirme sıfatıyla, ünlem cümlesi kurmuş olur: **«Geniş mi geniş** bir yol!»... vb. (Bk. 155/f).

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **mi** edatını, **mü, mu** biçiminde görmekteyiz: «Alp Er Toña öldi **mü?** - Issız ajun kaldı **mu?»** (Divan)... vb.

mi edatı, Anadolu Türkçesi'nin ilkçağlarında **mi, mı** biçiminde kullanılmıştır: «Kâfir önünce **yorıtdun mı?** - Talı Sazun aslanına **yidürdün mi?»** (Dede Korkut)... vb.

mi edatının küçük ses uyumuna bağlanmasını son çağda görüyoruz.

Burada şunu da belirtelim: **mi** edatının —yukarda belirtildiği üzere— çeşitli anlam ilgilerine Türkiye Türkçesi'nde rastlanmaktadır; daha önceleri hemen yalnızca **soru** sormak ya da **bilmezlenmek sanatı** yapmak için kullanılmaktaydı.

45) **Nerde** Edatı:

Özlem anlatır: **«Nerde** o günler!»... vb. (Bk. 360/35-a).

46) **Olur (Peki)** Edatı (Bk. 482):

Olur edatı, **«peki»** anlamında, **bir düşüncenin kabul edildiğini** anlatır: «— Sen, otur çalış — **Olur** (peki)»... vb. (Bk. 360/49).

47) **Olsun bitsin (Gitsin)** Edatı:

Olsun bitsin edatı, **gitsin** edatının anlamını verir (Bk. 360/30).

48) **Oldu olacak** Edatı:

Oldu olacak edatı, **artık çekinecek bir şey kalmadı, artık bir sakınca kalmadı** anlamını verir: **«Oldu olacak** biz de sinemaya gidelim»... vb.

49) **Peki** Edatı (Bk. 482):

Peki edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) **Kabul etme** anlamı: «— Bizimle sen de gel! — **Peki!»**... vb. (Bk. 360/46).

b) **«Dediğin gibi olsun ama», «öyle kabul edelim ama»** anlamı: **«Peki,** bize niye gelmediniz?»... vb.

50) **Sanki** Edatı:

Sanki edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) Soru cümlelerinde **düşünme üzerine dikkati ve ilgiyi çekmeye** yarar: **«Sanki** güzel mi bu roman?» - «Gelmedin de iyi mi ettin **sanki?»**... vb.

b) Soru cümlelerinin dışındaki cümlelerde **düşünmenin gerçekte var olmayıp öyle sanıldığını** anlatır: **«Sanki** parayı o vermiş»... vb.

Sanki edatı, **gûya** ve **sözde** edatlarıyla anlamdaştır (Bk. 360/33).

Eski biçimi: Gûya, Farsça bir kelimedir. Eski Türkçe'de **gûya**'ya ve **sanki** (= sözde) edatına rastlayamıyoruz.

Anadolu Türkçesi'nde **sanki** edatı yanında **san** ve **gûya** edatlarının kullanıldığını görmekteyiz:

«Nâyın ki çıkar zemzeme sûrâhlarından
Bülbüller öter **sanki** gülün şâhlarından» (Nailî).
.....
«Mevlevîdir **san** o şadırvan rûh-efzâsı kim» (Nef'î).
.....
«İzârında arak **gûya** ki şebnemdir gül üstünde» (Beliğ).

51) **Sade** ya da **Sadece** Edatı:

Sade ya da **sadece** edatı, cümledeki düşünceyi **yalnızca, sırf, tek, ancak** gibi bir anlamla sınırlar: «Bu hastalık **sade (sadece)** bu ilaçla önlenebilir»... vb. (Bk. 360/3).

52) **Sebebiyle (Dolayısıyla)** Edatı (Bk. 483):

Sebebiyle(dolayısıyla) edatı, kelimeler arasında **sebep** ilgisi kurar: «Size, yağmur **sebebiyle** gelemedik»... vb. (Bk. 360/14).

53) **Sırf** Edatı: (Bk. 360/3-a, 360/51).

54) **Sözde** (Gûya, Sanki) Edatı: (Bk. 360/33, 50).

55) **Şartiyle** Edatı: (Bk. 360/58-b).

56) **Tek** Edatı:

Tek edatı, önüne getirildiği cümleye **ısrarlı istek düşüncesi** katar: **«Tek** çalışsın da ne isterse yapsın»... vb. (Bk. 360/61).

57) **Ta** Edatı:

Ta edatı, eylemin başlayış ya da sona eriş noktasıyla **eylem arasındaki zamanın** ya da **uzaklığın çoğumsandığını** anlatır: **«Ta** sabahtan beri yağmur yağıyor» - **«Ta** İzmir'e kadar gitti»... vb. (Bk. 355/4).

58) **Üzere (Üzre)** Edatı (Bk. 345):

Üzere (üzre) edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) **Amaç** ilgisi: «Ziyafete gitmek **üzere** hazırlandılar»... vb.

b) **Şart** ya da **niyet** ilgisi: «Yarın geri vermek **üzere** bana on lira verir misiniz?»... vb. (Bk. 360/55).

c) **Tarz** ve **yol** ilgisi: «Aşağıda belirtileceği **üzere...»**... vb.

59) **Var (Varın, Varsın, Varsınlar)** Edatı:

Var (varın, varsın, varsınlar) edatının kelimeler arasındaki anlam ilgisi şunlardır:

a) **Serbest bırakma, keyfince** ilgisi: **«Var** bildiğin gibi yaz» - **«Varsınlar** ziyaretimize gelmesinler».. vb.

b) **Önemli sonuç** ilgisi: «**Var** ötesini sen düşün» - «Artık **varın** sonunu siz hesabedin»... vb.

60) **Ya** Edatı:

Ya edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) Geniş zamanın olumlu soru biçiminin sonuna gelirse, **kesin olumsuzluk** anlatır: «Her gün baklava **yenir mi ya?»** (= elbette yenmez)... vb.

b) Geniş zamanın olumsuz soru biçiminin sonuna gelirse, **kesin olumluluk** anlatır: «Şimdi, bir sade kahve **içilmez mi ya?** (= elbette içilir)... vb.

c) Gereklik ve emir kiplerinden sonra gelince, **uygun görme** ya da **isteklendirme** ilgisi kurar: «Okumalı **ya!** Okusun **ya!»**... vb.

ç) **Evet** ilgisi: «— Para vereyim mi sana? — **Ya,** versen iyi olur»... vb.

d) Geniş zamana ulandığı zaman **ama, fakat** bağlacının yerine kullanılmış olur: «Herkesi **döver ya** (= döver ama), beni çok döver» (Yaşar Kemal).

e) **Hatırlatma** ilgisi: «— Bugün niye okula gitmedin? — Pazar **ya!**» - «Dün, çalıştık **ya!**»... vb.

f) Dilek-şart kiplerinin II. kişilerine **a** (ya da **e**) edatıyla birlikte gelirse onları **emirden de daha fazla berkitir**: «Okusan-**a ya!** Dersini bitirsen-**e ya!**»... vb.

g) Olumlu soru cümlesinin sonuna gelirse, **olumsuz bir karardan niçin cayıldığını** sorar: «**Bugün, sebze alınacak mı ya?**» (= alınmayacaktı; neden cayıldı?)... vb.

ğ) Olumsuz soru cümlesinin sonuna gelirse, **olumlu bir karardan niçin cayıldığını** sorar: «**Bugün, sebze alınmayacak mı ya?**» (= alınacaktı; neden cayıldı?)... vb.

61) **Yalnız** ya da **Yalnızca** Edatı (Bk. 473):

Yalnız ya da **yalnızca** edatı, **ancak, sırf, tek, sadece** gibi anlam ilgileri kurar (Bk. 360/3, 51, 52, 53, 56).

62) **Yani** Edatı:

Yani edatı, **şu demek ki** anlamıyla **açıklama** ya da **yorumlama** ilgisi kurar: «Yurdumdaki her ocak **yani** ev...»... vb.

63) **Yok** Edatı:

Yok edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) **Hayır** anlamı: «— Ankara'ya gitmediniz mi? — **Yok,** henüz gidemedim...)... vb.

b) **Kuşku gösterme** ilgisi: «**Yok** parası kalmamış, **yok** daha maaş almamışmış gibi bir yığın fasafiso!»... vb.

c) **Karşıtlık** ilgisi: «Çalışırsan ne âlâ, **yok** çalışmazsan sınıfta kalacağın muhakkaktır»... vb.

Yok edatı **yo** ya da **yoo!** biçiminde kullanıldığı zaman ünlemleşir.

64) **Yok mu** Edatı:

Yok mu edatı, **var ya** anlamında **onaylama ilgisi** kurar: «Şu Mehmet **yok mu,** çok canımı sıkıyor»... vb. (Bk. 360/35).

65) **Yoksa** Edatı:

Yoksa edatının kelimeler arasındaki anlam ilgileri şunlardır:

a) **Acaba** gibi **merak** ilgisi kurar (Bk. 360/2, b) «**Yoksa** hava açmayacak mı?»... vb.

361. **Edatlar**dan kelime türetilemez.

362. Yukarda görüldüğü ve ilerde cümle konusunda yeniden ele alınacağı üzere, edatların bir bölümü **sıfat öbekleri,** bir bölümü **zarf öbekleri** oluşturarak cümlenin **bir öğesiyle ilgi** kurarlar. Ancak birçoğunun da hiçbir öğe ile doğrudan doğruya ilintisi yoktur; yalnızca başlarına, ortalarına, sonlarına geldikleri cümlelerin anlamına **yardımcı olan öğelerdir.** Bu açıklamamızı şu örneklerle tamamlayalım:

a) «O, **kuzu gibi** bir çocuktur» cümlesinde **o,** öznedir; **kuzu gibi bir çocuktur** söz öbeği **yüklemdir;** ancak burada **kuzu gibi** sıfat öbeğini sıfatlaştıran kelime, **gibi** edatıdır.

b) «**İzmir'e kadar** gidecekler» cümlesinde **onlar,** öznedir; **gidecekler yüklemdir; İzmir'e kadar** ise yer zarfı öbeğidir. Bu yer zarfı öbeği İzmir adı ile **-e kadar** edatından oluşmuştur.

c) «**Oldu olacak** şu yemeği hemen yiyelim» cümlesinde **biz,** öznedir; **yiyelim** yüklemdir; **hemen** zarftır; **şu yemeği** belirtili nesnedir. **Oldu olacak** edatı ise, cümlede hiçbir öğe ile ilintisi bulunmayan, fakat cümlenin başına gelerek, bu cümleye **artık bir sakınca kalmadı; hiç olmazsa** gibi bir anlam kazandıran **yardımcı bir öğedir.**

ç) «Gitmedik de iyi mi ettik **sanki?**» soru cümlesinin sonuna gelen **sanki** edatı, hiçbir öğe ile ilintisi bulunmayan, fakat cümledeki düşünce üzerine dikkati, ilgiyi çekmeye **yardım eden bir öğedir.**

Cümlenin hiçbir öğesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmayan bir edatı, cümle çözümlemesinde, **«cümleye şu ya da bu anlam ilgisini getiren yardımcı bir öğedir, edat tümlecidir»** diye tanıtırız (Bk. 471).

BAĞLAÇLAR

363. **Bağlaçlar,** başlıbaşlarına anlamları olmayan, fakat cümleleri ya da eş-görevli kelimeleri ya da kelime öbeklerini hem biçimce, hem de anlamca birbirine bağlayan kelimelerdir: «Aylâ **ile** Nuri geldiler» (**ile** bağlacı, Aylâ ve Nuri öznelerini birbirine bağlamaktadır) - «Nuri geldi, **fakat** yine gitti» (**fakat** bağlacı, anlamları karşıt iki cümleyi bağlamaktadır) - «**Ne** beni ziyaret etsin, **ne** (ne de) kardeşimi» (**ne... ne (ne de)** bağlacı, beni ve kardeşimi nesnelerini olumsuzluk ilgisiyle bağlamaktadır)... vb.

364. Edatlar ile bağlaçların arasındaki önemli ayrım şudur:

A) Bir edatın ilk görevi, kelimelere, kelime öbeklerine ya da cümlelere şu ya da bu anlam ilgisini kazandırmaktır. Hiç kuşkusuz bu anlam ilgisini kurarken edatın **bağlayıcılık** görevi de sezilir; ama bu görev ikinci planda kalır. Bir bağlacın ilk görevi ise, cümleleri, kelimeleri ya da kelime öbeklerini **bağlayıcılıktır.** Hiç kuşkusuz bu **bağlayıcılığı** yaparken birtakım anlam ilgileri de sezilir; ancak bu ilgiler ikinci planda kalır. Örneğin, **ile** kelimesi, kimi kez **edat,** kimi kez de **bağlaç** olarak kullanılabilir: 1) «Araba **ile** gitti» cümlesinde, dikkat edilirse, **ile** kelimesi, ilk bakışta **bağlayıcı** görevde değil, **araba** ve **gitmek** kelimeleri arasında **araçlık** ilgisi kurma, yani öznenin **gitme** işini hangi araçla yaptığını belirtme görevindedir. 2) «Araba **ile** beygir, köprüden uçtu» cümlesinde ise, **ile** kelimesi, ilk bakışta **bağlayıcı** görevdedir; **araba** ve **beygir** öznelerini birbirine bağlamaktadır.

B) Edatlar, **sıfat** takımları ya da **zarf** öbekleri kurabilirler. Bağlaçlar, hiçbir zaman **sıfat** takımları ya da **zarf** öbekleri kuramazlar, ama gerekirse bunları bağlayabilirler: 1) «Dev gibi bir insan **ile** çıta gibi bir çocuk karşılaştılar» (**ile** bağlacı, **gibi** edatıyla kurulmuş **dev gibi bir insan** ve **çıta gibi bir çocuk** sıfat takımlarını bağlamaktadır). 2) «Bu orduya karşı okla, bıçakla **ve** tüfekle durulamaz» (**ve** bağlacı, **ile** edatıyla kurulmuş **okla, kılıçla, tüfekle** zarf öbeklerini birbirlerine bağlamaktadır)... vb.

365. **Bağlaçlar,** cümle ya da cümleciklerin öğeleri arasında harç ya da lehim görevindedirler. Onları, cümle çözümünde **«şu ya da bu cümleleri ya da öğeleri bağlayan yardımcı bir öğedir»** diye tanıtırız.

366. Dilimizdeki, **başlıca** bağlaçlar şunlardır:

1) **Aksi takdirde (yoksa)** bağlacı:

Aksi takdirde bağlacı, **yoksa** bağlacının görevini görebilir (Bk. 366/63).

2) **Aksi halde (yoksa)** bağlacı:

Aksi halde bağlacı, **yoksa** bağlacının görevini görebilir (Bk. 366/63).

3) **Ama (amma, fakat, lakin)** bağlacı (Bk. 366/22, 35):

Ama bağlacının, başlıca görevleri şunlardır:

a) Düşünceleri ya da duyguları arasında **aykırılık** bulunan cümleleri bağlar: «Hava güneşli, **ama** soğuk fazla» - «Kapı vuruldu, **ama** gelen yok»... vb.

b) **Hatırlatma** ya da **karşı koyma** amacıyla, bir cümleyi önceki cümleye bağlar: «Geleceğim diyorsun **ama** biz, evde değiliz»... vb.

c) **Şart** anlamı taşıyan birinci cümleyi, temel cümle niteliğini taşıyan ikinci cümleye bağlar: «Söylerim **ama** (söylersem) müjdemi isterim»... vb.

ç) Birinci cümle **sebep,** ikinci cümle **beklenmedik bir sonuç** anlatan iki cümleyi birbirine bağlar: «Bu köpeği eve aldım **ama** (aldığım için) pişman oldum»... vb.

d) **Yinelenen bir yargıyı** ya da **emri pekiştirmek** üzere bağlar: «Nefis, **ama** nefis bir yemek pişirdim» - «Oku, **ama** dikkatle oku!»... vb.

Eski biçimi: Ama (amma) bağlacı, **emma** biçiminde Arapça asıllı bir kelimedir. Eski Türkçe'de **ama**'nın yerini tutacak bağlaç yoktur. Bu bağlaca Anadolu Türkçesi'nde sık sık rastlamaktayız.

4) **Ancak** bağlacı:

Ancak bağlacının başlıca görevleri şunlardır:

a) Birinci cümledeki düşünceye, **yalnız, sırf, tek** gibi, bir sınır çizmek amacıyla ikinci cümlenin başına gelir ve onu birinci cümleye bağlar: «Çok bağırmış, **ancak** sen duymuşsun»... vb.

b) **Ama** bağlacı gibi, bir düşünceyi **hatırlatma** ya da ona **karşı koyma** amacıyla, ikinci cümlenin başına gelir ve onu birinci cümleye bağlar (Bk. 366/3-b).

Eski biçimi: (Bk. 360/3, **Eski biçimi**).

5) **Bakarsın (olur ki)** bağlacı:

Bakarsın bağlacı, **olur ki,** belki anlamıyla ikinci cümleyi birinci cümleye bağlar: «Bugün evde oturalım, **bakarsın** bir misafir gelir»... vb.

6) **Bari (hiç olmazsa)** bağlacı:

Şartın en aşağı derecesini gösteren **hiç olmazsa** anlamındaki bir dilekle iki cümleyi birbirine bağlar: «Kitabı okumayacakmış, **bari** bana versin»... vb. (Bk. 366/29).

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **bari** bağlacına rastlayamıyoruz. Anadolu Türkçesi'nde **bari** bağlacı yanında, halkın, bu bağlacı, **bârim, bârileğim, bârileğime** biçimlerinde söylediğini görmekteyiz.

7) **Belki** bağlacı:

Birinci cümledeki düşünceye **olasılığa dayanan karşıt bir düşünce** söylenilmek istendiği zaman ikinci cümlenin başına getirilir: «O, okula okumak için değil, **belki** gösteriş olsun diye gidiyor»... vb.

8) **Bile** bağlacı:

Bile bağlacı, **de** ya da **dahi** bağlaçlarıyla anlamdaştır (Bk. 366/16):

a) Özneden sonra gelince, fiilin **umulmayan birisi tarafından yapıldığını** anlatarak, o özneyi başka öznelere bağlar: «Bu haberi, sağır sultan **bile** işitti» (= herkes işitti; işitmeyen kimse kalmadı)... vb.

b) Nesne ya da tümleçten sonra gelince, fiilin **umulmayan nesne ya da tümleçlerle ilgisini** anlatarak, o nesne ya da tümleci başka nesne ya da tümleçlere bağlar: «Beni **bile** kovdu» (= değil seni ve onu, **beni bile...**) - «Ben, Amerika'ya **bile** gittim» (= değil şuraya, buraya; **Amerika'ya bile...**)... vb.

c) Dilek-şart kipinden sonra gelince, **varsayıl olarak düşünülen bir yargıyı,** ikinci bir yargıya bağlar: «Oraya gitsek **bile** oturmayız»... vb.

Eski biçimi: (Bk. 360/7).

9) **Bırak ki** bağlacı:

Bırak ki bağlacı, **şunu da hesaba katmak gerekir** anlamıyla ikinci cümlenin başına gelip birinciye bağlar: «Sinemaya gidemem, **bırak ki** param da yok»... vb.

10) **Bilemedin (bilemediniz)** bağlacı:

Bilemedin (bilemediniz) bağlacı, **son bir tahmin sınırı çizerek,** ikinci cümleyi birinci cümleye bağlar: «Bu iş, on gün sürer; **bilemedin (bilemediniz)** on beş gün»... vb.

11) **Bir** bağlacı:

Bir bağlacı, **ancak, yalnız, sırf, tek** gibi anlamlarla **bir sınır çizerek,** iki cümleyi birbirine bağlar (Bk. 366/4, 54): «Onu kimse yola getiremez, **bir** ben yola getirebilirim» - «Çok bağırmış, **bir** sen duymuşsun»... vb.

12) **Bir de (üstelik)** bağlacı:

Bir de bağlacı, eş-görevli cümleleri ya da eş-görevli kelimeleri **fazla olarak** anlamıyla bağlar: «Ahmet gelsin, **bir de** Şakir gelsin» - «Aylâ'yı, **bir de** Birsen'i çağırın»... vb.

13) **Bir de ne göreyim** bağlacı:

Bir de ne göreyim bağlacı, **umulan** ya da **beklenilenin dışındaki bir durumu anlatan** kalıplaşmış bir söz olarak ikinci cümlenin başına gelir ve o cümleyi birinciye bağlar: «Koşup baktım, **bir de ne göreyim,** kimsecikler yok»... vb.

14) **Bununla beraber (birlikte)** bağlacı:

Birinci cümledeki yargıya **ek olarak** ya da **çekinmeyerek** anlamıyla ikinci cümleyi birinciye bağlar: «O sözü söyledim, **bununla beraber** şunu da söyledim...» - «Evet, o sözü söyledim, **bununla beraber** yine söylerim»... vb. (Bk. 366/30, 37).

15) **Çünkü (zira)** bağlacı:

Birinci cümledeki düşüncenin sebebini, **şu sebepten ki** ya da **şu yüzden ki** anlamlarıyla, açıklamak için ikinci cümlenin başına gelir ve birinciye bağlar (Bk. 366/64):

«Ne zaman yolda bir hana rastlasam irkilirim:
Çünkü sizde gizlenen dertleri ben bilirim (F. N. Çamlıbel).

Eski biçimi: Bu bağlaç, dilimize Farsça'dan geçmiştir. Eski Türkçe'de yoktur. Anadolu Türkçesi'nde XIV. yüzyıla kadar **çün** biçiminde ve **-ince** yapılı ulacın anlamında görülmektedir: «Çün subh doğdu... cerrahı Kadı'ya ilettiler» (Kelile ve Dimne).... vb.

XV. yüzyılda **çün ki** biçimine de rastlamaktayız: **«Çün ki** Hicaz'dan döndüm... yine gazâ kılmaya arzu ettim» (Kâbusnâme)... vb.

16) **de (dahi)** bağlacı:

de (dahi) bağlacının başlıca görevleri şunlardır:

a) Görevdeş kelimeleri, **beraberlik, eşitlik** ilgisi ile bağlar: «Bizimle birlikte Birsen, Aylâ, Gülseren **de** geliyor» «Kitabınızı, defterinizi **de** alınız»... vb.

b) İkinci cümlenin fiilinden sonra gelirse, o cümleyi **üstelik** ilgisiyle birinciye bağlar: «Onu seviyorum, sayıyorum **da**»... vb.

c) Birinci cümlenin fiilinden sonra gelirse, **istek** ya da **ısrar** ilgisi ile ikinci cümleye bağlar: «Bizim eve buyurun **da** bir kahvemizi için» - «Hasta iyi olsun **da** paranın lafı mı olur?»... vb. Dikkat edilirse, bu cümleler kurallı cümlelerdir. Bunların ilk cümleleri devrik duruma getirilirse, **de** bağlacı sondaki öğenin sonuna gelebilir: «Buyurun bizim **eve de** bir kahvemizi için» - «İyi olsun **hasta da** paranın lafı mı olur?»... gibi.

ç) Soru cümlelerinde istek ya da emir kiplerinin olumsuz biçimlerinden sonra gelirse **ancak** edatının anlamını verir: «Ben **ağlamayayım da** kimler ağlasın?» (= ancak ben ağlamalıyım) - «O **sevinmesin de** kim sevinsin?»... vb. (Bk. 504/G).

d) Birinci kurallı cümlenin fiilinden ya da birinci devrik cümlenin sondaki öğesinden sonra gelirse, **sitem** ya da **azarlama** ilgisi ile ikinci cümleye bağlar: «Serseri serseri dolaşma **da** çalış», ya da «Dolaşma serseri serseri **de** çalış»... gibi.

e) Birinci kurallı cümlenin fiilinden ya da birinci devrik cümlenin sondaki öğesinden sonra gelirse, ikinci cümle birincinin **amacı** olur: «Şunu oku **da** anlat» ya da «Oku şunu **da** anlat» (= anlatmak amacıyla şunu oku) - «Evde otur **da** işini bitiriver» ya da «Otur evde **de** işini bitiriver» (= işini bitirmek amacıyla evde otur)... vb.

f) Birinci cümlenin fiilinden sonra gelirse, o cümleyi **tarz** ilgisi ile ikinci cümleye bağlar: «Çalışmış **da** kazanmış» (= çalışarak kazanmış) - «Koş **da** gel» (= koşarak gel)... vb.

g) Birinci cümlenin fiilinden sonra gelirse, o cümleyi **sebep** ilgisi ile ikinci cümleye bağlar: «Okudum **da** öğrendim» (= okuduğum için öğrendim) - «üşüdüm **de** paltomu giydim» (= üşüdüğüm için paltomu giydim)... vb.

ğ) Birinci kurallı cümlenin fiilinden ya da birinci devrik cümlenin sondaki öğesinden sonra gelirse, ikinci cümledeki yargının birinciye **üstün tutulduğunu** anlatır: «Siz oturun **da** bizler gidelim» ya da «Oturun siz **de** bizler gidelim»... vb.

h) Birinci cümlenin fiilinden sonra gelirse, o cümle, ikincinin **temel yargısı** olur: «Ne iyi ettin **de** geldin» (= geldiğine ne iyi ettin) - «Yemin edecek **de** gitmeyecek» (= gitmeyeceğine yemin edecek)... vb.

ı) Zıtanlamlı fiillerle kurulmuş iki cümleyi **ve** bağlacı gibi bağlar: «Git **de** gel» (= git ve gel) - «Yat **da** uyu» (= yat ve uyu)... vb.

i) Düşünceleri karşıt olan iki cümlede, ikincinin fiilinden ya da zarfından sonra gelirse, **karşıtlık** ilgisini kuvvetlendirir: «Sen bazen çalışır, bazen çalışmazsın **da** onun için ihtar ettim» - «Önce peki dedi, sonra **da** caydı»... vb.

j) Dilek-şart kipinden sonra gelirse, cümleleri **bile** anlamıyla bağlar: «Okusa **da** anlayamaz» - «Gelse **de** oturmaz»... vb.

k) Dilek niteliğindeki bir emir kipi ile kurulmuş birinci cümleyi ikinci cümleye **fakat** anlamıyla bağlar: «Ev benim olsun **da** ziyanı yok tek katlı olsun» ya da «Benim olsun ev **de** ziyanı yok, tek katlı olsun»... vb.

l) Şart bileşik zamanından sonra gelince, cümleleri **ama** ilgisi ile bağlar: «Okursa **da** anlamaz» (= okur, ama anlamaz) - «Görmüşse **de** konuşamamış» (= görmüş, ama konuşamamış)... vb.

m) Birden fazla görevdeş kelime arasında düşünülen **beraberlik, eşitlik** ya da **karşıtlık** ilgisini güçlendirmek için her öğeden sonra gelir ve onları bağlar: «Ben, seni **de**, onu **da**, hepinizi **de** düşündüm» - «Gelse **de**, gelmese **de**, selam verse **de**, vermese **de** kendisini ziyarete gitmemiz lazım»... vb.

n) Yinelenmiş adın arasına girerse **beğenme** anlamı verir ve ünlem cümlesi kurar: «Top **da** top yani!»... (Bk. 508/Ç).

Eski biçimi: (Bk. 360/10).

17) **Demek (demek ki, demek oluyor ki)** bağlacı:

Demek (demek ki, demek oluyor ki) bağlacı, **şu halde, öyleyse** anlamlarıyla ikinci cümlenin başına gelir ve onu birinci cümleye **sonuç** ilgisiyle bağlar: «Düşünüyorum, **demek** (demek ki, demek oluyor ki) varım» - «Kazanıyor, **demek** çalışıyor»... vb. (Bk. 366/52).

18) **Dahası var** bağlacı:

İkinci cümlenin başına gelir ve önceki düşüncelere **bitmedi, arkası var** anlamıyla eklenecek düşünce ya da düşünceler bulunduğunu anlatır: «Ağladı, bağırdı, **dahası var** üstünü başını da yırttı»... vb.

19) **Değil mi (ki)** (mademki) bağlacı (Bk. 360/12):

a) Birinci cümlenin başına gelir ve cümleyi ikinci cümlenin **sebebi** durumuna getirir: **«Değil mi (ki)** dediğimi yapmadın, yüzüme bakma» (= dediğimi yapmadığın için yüzüme bakma)... vb. (Bk. 366/36).

b) Birinci cümlenin sonuna **değil mi** olarak gelir ve o cümleyi ikinci cümlenin **sebebi** durumuna getirir: «Kınalı kızım için **değil mi,** malım da gitsin, canım da!» (Yaşar Kemal)... vb.

20) **Derken** bağlacı:

Derken bağlacı, cümleleri şu anlam ilgileriyle bağlar:

a) **... dendiği halde, ... diye düşünürken** anlamıyla: «Ev bitti **derken** daha bir yığın iş çıktı» - «Akşamdan önce varacağız **derken** gece yarısını bulduk»... vb.

b) **... tam o sırada** anlamiyla: «Ahmet geldi, **derken** Mehmet de geldi»... vb.

c) **... diye davranırken** anlamıyla: «Kediyi tutayım **derken** düştüm»... vb.

21) **Diye** bağlacı (Bk. 360/22; 485):

Diye bağlacı, söylenmiş ya da söylenecek bir sözü, başka bir cümleye bağlar: «Çalışırım **diye** söz verdi»... vb.

Eski biçimi: diye'nin eski Türkçe'deki biçimi **tiyin**'dir: «Türk budun yok bolmazun **tiyin**... (= Türk kavmi yok olmasın **diye**...)» (Orhun)... vb.

22) **Fakat** bağlacı:

Fakat bağlacı, Arapça asıllıdır. **Ama, lakin** anlamına gelir (Bk. 366/3, 35).

23) **Gel gelelim** bağlacı:

Gel gelelim bağlacı ikinci cümleyi birinciye **ne çare ki** anlamıyla bağlar: «Dün geldi, **gel gelelim** oturmadı»... vb.

24) **Gerek... gerek** (gerekse) bağlacı:

Gerek... gerek (gerekse) bağlacı, eş-görevli kelimeleri **eşitlik** ve **beraberlik** ilgisiyle bağlar: «**Gerek** ben, **gerek** (gerekse) o, fakülteye giremedik» - «**Gerek** iş bulamamak, **gerek** (gerekse) otel köşelerinde kalmak bizi çok üzdü»... vb.

25) **Ha... ha** bağlacı:

a) Kelimeleri **eşitlik** ilgisiyle bağlar: «**Ha** ben gitmişim, **ha** sen»... vb.

b) Ha... ha bağlacı, karşıt zamanlı fiilleri de eşitleyebilir; o zaman **nerdeyse** anlam ilgisini verir: «**Ha** yetişti, **ha** yetişecek»... vb.

26) **Halbuki** (oysaki) bağlacı:

Halbuki bağlacı, **hal, bu** ve **ki** kelimelerinden oluşmuştur. **Oysaki** bağlacının görevini görür (Bk. 366/49).

27) **Hattâ** bağlacı:

Hattâ bağlacı, **üstelik, bile, hem de** bağlaçlarının görevini gören, Arapça asıllı bir bağlaçtır (Bk. 366/56).

28) **Hem... hem** (hem de) bağlacı:

Hem... hem (hem de) bağlacının başlıca anlam ilgileri şunlardır:

a) Cümlede birden fazla öğenin başına gelir ve onları **birlikte bulunuş** ilgisiyle bağlar: «Bu öğrenci, **hem** yaramaz, **hem** (hem de) tembeldir» - «O, **hem** suçlu, **hem** (hem de) güçlü»... vb.

b) İkinci cümleye yalnızca **hem** (hem de) biçiminde gelir ve **üstelik** anlamıyla birinci cümleye bağlar: «Yiyor, **hem** (hem de) obur gibi yiyor»... vb.

29) **Hiç olmazsa** (bari) bağlacı: (Bk. 366/6).

30) **Hoş** bağlacı:

İkinci cümleyi birinciye **bununla birlikte** ilgisiyle bağlar (Bk. 366/14): «Nuri geldi, **hoş** gelmese de olurdu»... vb.

31) **ile** bağlacı:

ile bağlacı, cümledeki görevdeş kelimeleri **beraberlik** ilgisiyle bağlar: «Ahmet **ile** Mehmet gitti» - «Kedisi **ile** (kedisiyle) köpeği burada kaldı»... vb.

Eski biçimi: (Bk. 360/43).

32) **İster... ister** bağlacı:

İster... ister bağlacı, cümlelerin ya da cümledeki görevdeş kelimelerin başına gelir ve bunlardan herhangi birinin **kabul edilmesinde bir fark olmadığını** belirterek onları bağlar: «**İster** Hikmet, **ister** Fâhir gitsin, hepsi bir» - «**İster** gidin, **ister** burada kalın»... vb.

33) **ki** bağlacı:

a) Yinelenen kelimeleri bağladığı zaman **şaşma, beğenme** duyguları verir: «Okul **ki** okul!» - «Vapur **ki** vapur!» - «Okudu **ki** okudu»... vb. (Bk. 508/D).

b) Bir adı bir cümleye bağladığı zaman, cümle, o adın **sıfatı** durumunda olur: «Bir çocuk **ki** derse çalışmaz...» (= Derse **çalışmayan** çocuk...) - «Bir yere **ki** hiç kimse uğramaz...» (= Hiç kimsenin **uğramadığı** yere...)... vb.

c) İkinci cümle, birinci cümlenin **öznesi** olur: «Acaba mümkün müdür **ki** bize gelsin» (= **Bize gelmesi** mümkün müdür?) - «Muhtemeldir **ki** okusun» (= **Okuması** muhtemeldir)... vb.

ç) İkinci cümle, birinci cümlenin **belirtili** ya da **belirtisiz nesnesi** olur: «Biliyorum **ki** beni seviyor» (= Beni **sevdiğini** biliyorum) - «Görülüyor **ki** çalışmamışsınız» (= **Çalışmadığınız** görülüyor)... vb. (İkinci cümlenin **belirtili** ya da **belirtisiz nesne** olabilmesi için, birinci cümlenin **bilmek, anlamak, anlaşılmak, görmek, görülmek, işitmek, işitilmek** gibi bir fiille kurulması gerekir).

d) İkinci cümle, birincinin **dolaylı tümleci** olur: «Eminim **ki** okuyacak» (= **Okuyacağına** eminim) - «Hiç kuşku yok **ki** çalışacağım» (= **Çalışacağına** hiç kuşku yok)... vb.

e) İkinci cümle, birincinin **zarf tümleci** olur: «Öyle büyük bina yaptılar **ki** üç yüz kişi alır» (= Yüzü **güldüğüne göre** annesi gelmiş)... vb.

g) İkinci cümlenin fiili emir kipinin III. kişisi ya da istek kipi olursa, bu cümle, birincinin **amacı** olur: «Okusun **ki** öğrensin» (= Öğrenmek **için** okusun) - «İzmir'den buraya geldim **ki** sizi göreyim» (= İzmir'den buraya sizi görmek **için** geldim)... vb.

ğ) Birinci cümle olumsuz bir fiil, ikinci cümlenin fiili ise emir kipinin III. kişisi ya da istek kipi ile kurulursa, ikinci cümle, birincinin **sonucu** olur: «Bir kusur işlemedim **ki** yüzüm kızarsın» (= Kusur işlemedim, **öyleyse** yüzüm kızarmaz) - «Para kaybetmedim **ki** ağlayayım» (= Para kaybetmedim, **öyleyse** ağlamam)... vb.

h) İkinci cümle, birincinin **beklenmedik, şaşılacak bir sonucu** olur: «Bir yudum içtim **ki** zehir gibiymiş» - «Çantamı açtım **ki** bomboş»... vb.

ı) **Bilmem** fiilini bir cümleye bağladığı zaman, **duraksama** ya da **çaresizlik** anlatır: «**Bilmem ki** kime şikâyet edeyim?»... vb.

i) **O kadar, öyle, bir, öyle bir** gibi zarflarla kurulmuş cümlelerin sonuna geldiği zaman, bu zarflara **aşırılık** anlamı kazandırır ve ikinci cümlenin nasıl bir yargıyla sonuçlanacağını okuyan ya da dinleyenin hayaline bırakır: «**O kadar** dövdüm **ki**... (yerinden kalkamaz)» - «**Öyle** ağladı **ki**... (gözleri yumruk gibi şişti)» - «**Bir** bağırdı, **bir** bağırdı **ki**... (yer yerinden oynadı)»... vb.

j) **O kadar, öyle, bir, öyle bir** gibi sıfatlarla kurulmuş cümlelerin sonuna geldiği zaman, sıfatlara **aşırılık**, cümlelere de **şaşma** ya da **beğenme** duygusu kazandırır. Bu gibi cümlelerin sonunu tamamlamak da okuyan ya da dinleyenin hayaline bırakılmış olur: «**O kadar para** harcadı **ki**... (donduk, kaldık)» - «Ona **öyle bir gözdağı** verdim **ki**... (ağzını açamaz)» - «Dün akşam, bize **bir ziyafet** çekti **ki**... (tadını hiç unutamayacağım)»... vb.

k) Bir soru cümlesinin sonuna gelirse, **duraksama** ya da **endişe** anlatır: «O zamana kadar yaşayacak mıyız **ki**!..» - «O, bu borcun altından kalkabilir mi **ki**...»... vb.

Eski biçimi: ki bağlacı, Farsça asıllıdır. Eski Türkçe'de **ki** yerine **kim**'in kullanıldığını görmekteyiz: «Dedi **kim** men sinlerge boldum kağan» (Oğuz)... vb.

Kim'in ve **ki**'nin Türkiye Türkçesi'ne kadar birlikte kullanıldığını, sonra **kim**'in yerini **ki**'ye bıraktığını görüyoruz.

34) **Kısacası** (velhasıl) bağlacı (Bk. 366/58):

Bu bağlaç, önceki yargıların bir özetini yapmak üzere, ikinci cümlenin başına gelir ve o cümleyi kendinden öncekine bağlar: «Gitsem mi, gitmesem mi diye uzun uzun düşündüm, **kısacası** gitmemeye karar verdim»... vb.

35) **Lakin** (ama, fakat) bağlacı):

Bu bağlaç, eski Türkçe'de yoktur; çünkü Arapça asıllıdır. Anadolu Türkçesi'nde **lakin, lîk, velî, velîk(in)** biçimlerinde çok kullanılmış, **fakat, ama** anlamında bir bağlaçtır (Bk. 366/3, 22).

36) **Mademki** bağlacı:

Aslı **mâdâme** (baki, daim oldukça) ve **mâdâme ki** (-diği için) biçiminde olan bu Arapça bağlaç, **değil mi ki**'nin görevini görür (Bk. 366/19).

37) **Mamafih** (bununla beraber) bağlacı:

Mamafih, Arapça asıllıdır (Bk. 366/14).

38) **Meğer ki** (meğerse, meğerleyim) bağlacı:

Bu bağlaç, **ancak**'ın görevlerinde kullanılabilir:

a) Fiili emir kipinin III. kişisi ya da istek kipi olan bir cümlenin başına gelir ve kendinden önceki cümlenin yargısına **karşıt** bir yargı göstererek bu iki cümleyi bağlar: «Bu yazıyı kimse okuyamaz; **meğer ki** eczacı olsun» ya da «... okuyan eczacı olsun»... vb.

b) İkinci cümlenin başına gelir ve birinci cümlenin hükmüyle ilgili **tahminde aldanılmış olduğunu** göstererek bu iki cümleyi bağlar: «Ben de seni arkadaş sanırdım; **meğerse** aldanmışım»... vb.

Eski biçimi: Bu bağlaç, Farsça asıllıdır. Tabii, eski Türkçe'de bu bağlaca rastlayamıyoruz. **Meğersem, meğerleyim** biçimi, bugün, halk ağzında görülmektedir.

39) **Mesela** (örneğin) bağlacı:

Mesela bağlacı, Arapça asıllıdır. Bir düşünceye örnek gösterilmek istendiği zaman, bir kelimeyi bir kelimeye, bir cümleyi bir kelimeye, bir cümleyi öbürüne **işte bu söylenene örnek** gibi bir anlam ilgisiyle bağlar: «Bir kuş, **mesela** kanarya...» - «Her cisim yanmaz; **mesela** taş, toprak...»... vb. (Bk. 366/50).

40) **Nasıl ki** bağlacı (Bk. 366/46):

Yargıları karşılaştırmak amacıyla ikinci cümlenin başına gelir ve onu birinci cümleye bağlar: «Ben, yanıt veremedim; **nasıl ki** siz de veremediniz»... vb.

41) **Ne... ne** (ne de) bağlacı:

Ne... ne (ne de) bağlacının kullanılışı üzerinde dilci ve edebiyatçılarımız düşüncelerini uzun uzun belirtmişler, tartışmışlardır. Bu konuda ileri sürülen düşünceler hakkında iyice aydınlanabilmemiz için, Ali Ulvi Elöve'nin «Türk Dili Grameri»ne (Jean Deny) eklediği **not**'u buraya alıyoruz (s. 645):

«Burada gerek yazarın, gerek sonraları buna dair fikir yürüten yazarlarımızın açıklamalarını göz önüne alarak, kendi düşündüklerimizi söylemek istiyoruz.

Türkçe ve Farsça'da **ne** ve Çağatay Türkçesi'nde (Fransızca'da olduğu gibi) **ni** biçiminde görülen bu edat, ister öz Türkçe, ister Farsça bir asıldan gelsin, esasında **olumsuzluk** anlamında kullanıldığı anlaşılıyor. (Türkçe'de olumsuzluk edatı olan **me**, bu **ne**'nin bir çeşidi olabilir: **n>m** değişimli)...

Farsça'da hem tekrarsız (ve fiili olumsuz), hem tekrarlı (ve fiili olumlu) olarak kullanılabilir; ancak Türkçe'de bu, olumsuzluk anlamında tekrarsız kullanılamaz ve bu anlamı veren **ne**'lerin yalnız iki kez yinelenmesi de gerekmez. İki ya da ikiden çok bir sayıda olmak üzere tek ya da çift olarak (2, 3, 4, 5, 6.*n*) kez de yinelenebilir. Bu nedenle, kimi yazarların yaptığı gibi, sırf çift **ne**'lerden söz etmek ve yine kitabın yazarı da (Jean Deny) dahil, birçoğunda olduğu üzere verilen örnekleri hep böylelerine hasretmek doğru değildir.

Tekrarlı **ne:** 1) ayrı ayrı olan ya da ulak fiil (gérondif)lerle (ulaçlarla) bağlı bulunan iki ve daha çok cümlenin başında; 2) ya da bir cümle içinde dayanak (özne, yüklem) ve yardak (cümle tümleyenleri: tümleç, zarf)lardan oluşan öğelerin, 3) ya da cümledeki kelimelerin sıfatları ya da sıfatların zarfları başında... bulunarak bir keşikleniş (nöbetleniş) anlamını vererek onları birbirine bağlar.

Bu bağlanış sırasında **ne** üç anlamda kullanılır:

A) **Ne**'lerin bulunduğu cümlenin fiili isteğe göre olumlu ya da olumsuz kullanılabilir.

B) **Ne**'lerin bulunduğu cümlenin fiili yalnızca olumsuz olur, o zaman bu tekrarlı **ne**'ler ayrıca olumsuzluk anlamı vermeyerek yalnızca **hem** anlamında kullanılır.

C) **Ne**'lerin bulunduğu cümlenin fiili yalnızca olumlu olur, o zaman fiilin vermediği olumsuzluk anlamını vermek görevi yalnız bu tekrarlı **ne**'lere kalır: **Hem=olumsuzluk** anlamında kullanılır. Bununla birlikte tekrarlı **ne**'leri bulunan cümlenin fiili ister olumsuz, ister olumlu olsun, cümlenin bildirdiği yargı genellikle **olumsuzluk**tur.

İ h t a r : Ne'li iki haddin fiili olumsuz yargılı olduğu bildirilir ve bu da başkası tarafından ret ve inkâr edilirse, fiil olumsuz durumuyla o iki had arasında bulunur; ve o zaman cümlenin yargısı **olumlu** olur, ki böylesi pek az kullanılır: «Siz; **ne** vapur **geldi ne** tren diyorsunuz, halbuki **ne** vapur **gelmedi ne** tren» gibi ki, bu **«ne vapur gelmedi ne tren»** cümlesi, **«hem vapur gelmedi (değil) hem tren gelmedi (değil)»** anlamındadır. Yani, bu **«hem vapurun hem trenin gelmediğini ret ve inkâr ediyorum: Hem vapur geldi, hem tren»** demektir.

A. Fiili ister olumlu ister olumsuz olabilenler:

a) Tekrarlı **ne**'ler cümledeki hadlerin başında:

1. Cümlede tekrarlı **ne**'lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile ardınca gelen fiil arasında **ne bir kelime veya söz, ne de sesle bir duraklama** bulunmayarak bunlar birbirinden ayrılıp uzaklaşmamış olursa, fiil isteğe göre **olumlu** ya da **olumsuz** bırakılabilir: «Bugün **ne** bahçeye, **ne** sokağa **çıktım** (= çıkmadım)» - **«Ne** boş oturmayı, **ne de** başıboş gezmeyi **severim** (= sevmem)» - «O **ne** Rumca, **ne** Ermenice, **ne** İspanyolca **biliyor** (= bilmiyor)» - «Hastaya bir ay süreyle **ne** et, **ne** süt, **ne** sebze, **ne de** yumurta **verilecek** (= verilmeyecek)»..

İ h t a r : Böylelerinde kısa cümlelerin fiilleri olumsuz olmaktan çok **olumlu** bırakılır.

2. Cümlede tekrarlı **ne**'lerin keşiklediği hadlerden sonra bir ortaç gelirse bu, yerine ya da isteğe göre, ister **olumsuz** ister **olumlu** olarak kullanılabilir: «Benim **ne** şerbet, **ne** limonata **aradığım** var» - «Onun **ne** çamaşır, **ne** giysi **değiştirip değiştirmediğini** bilmiyorlar» -

«**Ne** size, **ne** bize ilişiği **olmayan** işlerle uğraşıyorsunuz» - «Bu, **ne** size, **ne** bize ilişiği **olan** bir sorundur.»

b) Tekrarlı **ne**'ler ulaklı cümleler başında:

Tekrarlı **ne**'ler bağlamlı fiiller (ulaklar)la ulanan cümlelerin başında bulunursa bunlar ister yalnız **olumsuz,** ister **olumlu,** ister kimi **olumlu,** kimi **olumsuz** olarak kullanılabilirler: «Kardeşim **ne** öğretmenden **ürktüğünden, ne de** dersini **bilmediğinden** okula gitmiyor değildir» - «Çocuk **ne** okumayı **sevmediği için, ne** okuldan **hoşlanmadığı için** devamsızlık etmiyor» - «İnsan **ne** tıka basa yemek **yiyerek, ne** havasız yerlerde uzun zaman kapalı **kalarak** sağlığını koruyabilir».

B. Fiili olumsuz olanlar:

Tekrarlı **ne**'ler cümledeki hadlerin başında:

1. Cümledeki tekrarlı **ne**'lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile fiil arasında uzun, kısa bir kelime, ya bir söz bulunur ve böylece bunlar birbirinden az çok uzaklaşmış olursa fiil **olumsuz** kalır: «Bugün **ne** bahçeye, **ne** sokağa **hiç** çıkmadım» - «Kardeşim **ne** çok konuşmayı, **ne** çok gülmeyi **pek** sevmez» - «Babam **ne** gezmekten, **ne** oyun oynamaktan **ömrübillah** hoşlanmaz» - «O işe **ne** senin, **ne** onun, **ne** başkasının **mümkün değil** aklınız ermez» - «**Ne** boş oturmayı, **ne de** başıboş gezmeyi **öleceğini bilse** yapamaz».

2. Cümledeki tekrarlı **ne**'lerin keşiklediği hadlerden sonuncusu ile fiil arasında sesle bir duraklama yapılır ve yine bunlar birbirinden az çok uzaklaşmış bırakılırsa, fiil **olumsuz** kalır: «Bugün **ne** bahçeye, **ne** sokağa... çıkmadım» - «O **ne** Rumca, **ne** Ermenice, **ne** İspanyolca... bilmiyor» - «Hastaya bir ay süreyle **ne** et, **ne** süt, **ne** sebze, **ne de** yumurta... verilmeyecek».

3. Cümlede tekrarlı **ne**'lerle keşiklenen hadlerden sonra ulak ya da ulaklık tabir suretinde bir bağlamlı fiil gelirse, bu ulak fiil **olumsuz** kalır: «**Ne** orada, **ne** burada kadri **bilinmediğinden** dünyasına küskün yaşadı» - «Çocuğu **ne** anası, **ne de** ustası **hırpalamamış olsalardı** sonu böyle olmazdı» - «Lakin ben **ne** o gürültüsünü işitmekte olduğum denizi, **ne** gökyüzünü, **ne** güneşi, **ne** kuşları, **ne** ormanları, **ne** o güzel meyveleri **göremediğim için** müteessif değilim» (Recaizade).

4. Cümlede tekrarlı **ne**'lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen bağlamlı fiil (ulak), atfiye ya da haliye sıygalarından biri ise bu, daha sonra gelen fiilin **olumlu olduğuna** göre **olumsuz** kalır: «**Ne** çocuğa, **ne** anasına **acımayıp (acımayarak)** onları başlarından attılar».

5. Tekrarlı **ne**'ler, fiili daha önce söylenilen devrik nesirli bir cümlede ya da nazımda sonraya kalmışsa, o fiil **olumsuz** bırakılır: «Ben bugün **çıkmadım ne** bahçeye, **ne** sokağa» - «Çocuk artık **sevmiyor ne** bebeğini, **ne** başka bir oyuncağını».

C. Fiili olumlu olanlar:

a) Tekrarlı **ne**'ler cümlelerdeki hadlerin başında:

1. Cümledeki tekrarlı **ne**'lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen bağlamlı fiil (ulak) atfiye ya da haliye sıygalarından biri ise bu, daha sonra gelen fiilin **olumsuz** olduğuna göre **olumlu** bırakılır: «**Ne** çocuğuna, **ne** anasına **acıyıp (acıyarak)** onları sevindirmediler».

2. Cümlede tekrarlı **ne**'lerin keşiklediği hadlerden sonra gelen fiil, sorulu ise **olumlu** bırakılır: «**Ne** anası, **ne** oğlu bundan bir yarar **gördü mü?**» - «**Ne** tatlı söz, **ne** güler yüz ona **kâr eder mi?**».

İ h t a r : 1 — Böylelerinde fiilden önce olumsuzluk anlamını pekiştiren bir katmaç (zarf) gelmiş değilse durum aynıdır: «**Ne** tatlı söz, **ne** güler yüz ona **hiç kâr eder mi?**».

İ h t a r : 2 — «Bu ülke Cumhuriyet'e kadar **ne** rahat, **ne** huzur **görmedi mi?**» biçiminde **ne**'lerden sonraki fiilin **olumsuz** göründüğü kullanışlar da vardır. Fakat böylesi «**Bu ülke Cumhuriyet'e kadar ne rahat, ne huzur görmedi diyorsunuz, öyle mi?**» biçiminde ötekisinden başka bir anlamla kullanılır: Ötekisi: «**Bu ülke Cumhuriyet'e kadar ne rahat, ne huzur görmedi**» anlamında inkârlı soru biçimindedir.

b) Tekrarlı **ne**'ler cümle başlarında:

1. Tekrarlı **ne** aynı ya da ayrı yargıda olan müstakil cümlelerin başında bulunarak onları keşiklemek yoluyla birbirine bağladığı zaman fiil **olumlu** bırakılır:

> «Öksüzüm bu ilde **ne** yoldaşım var;
> **Ne** anam, **ne** babam, **ne** kardeşim var.»
>
> .....
>
> «Benim **ne** yârim **var, ne** yerim **var**; yine olmasın... **Ne** amcasının yanında kalır; **ne** kalmayı **ister**; **ne** babasının yanına **gider, ne** gitmeyi **ister**; **ne** bir yerde **durur, ne** gideceği yeri **bilir**» (Abdülhak Hâmid: Sabr u Sebat).

İ h t a r : 1 — Cümlelerdeki fiiller aynı olduğu zaman sonraki atılmış olabilir: «**Ne** şiş **yansın ne** kebap (yansın)» - «**Ne** evim **var**, ne ailem... (var); **ne** adım... (var)» (Cenap Şehabettin).

İ h t a r : 2 — Cümlelerdeki olumlu fiiller aynı olduğu zaman, hiçbiri söylenmemiş olarak örtülü bir durumda kullanılır: «**Ne** selâmün aleyküm, **ne** aleyküm selâm (= Aramızda, ne selâmün aleyküm (olsun), ne aleyküm selâm (olsun))» - «**Ne** Şam'ın şekeri, **ne** herifin yüzü (= Ne Şam'ın şekeri (lazım), ne herifin yüzü (lazım))».

Eski Halk ve Divan Edebiyatımızda olduğu gibi, Tanzimat ve sonrası edebiyatlarında ve yine bütün bu uzun dönemlerdeki edebiyat dışı yapıtlarda ve kuşkusuz halkın konuşma dilinde bu edat, yerine

göre **olumsuz** ya da **olumlu** ya da ister **olumlu**, ister **olumsuz** kullanılmış olmakla birlikte, uzun yüzyıllar bunların nerelerde, ne yolda kullanılması gerektiğini saptayacak belirgin esaslar ortaya konmamıştır.

Yalnız son yüzyılda bunun kullanış biçimleri hakkında bazı açıklamalar ve düşünceler ortaya sürülmüştür (Bk. **Ne** İşine Dair: Mustafa Nihat Özön, Ulus, 23.11.1941).

Ebüzziya Tevfik «**Ne Edat-ı Nefyi Hakkında Tetebbuat**» adlı bir risale yazarak, bunda besbelli Farsça'daki kullanma biçimini örnek tutmak esasıyla şöyle kısaca: «**Ne** harfi, lisanımızda suret-i mükerrerede dahil olduğu cümlelerin hükmünü menfi ve suver-i inşaiyesini müspet kılan bir edat-ı hefiydir» hükmüne varmış; Ahmet Mithat Efendi o zamanın **Tercüman-ı Hakikat** gazetesinde: «Ne senin ne de onun kitabı işe yaramaz» yolunda bir cümle kullanarak Ebüzziya'nın verdiği hükmün zıddını iltizam etmiş;

Yine o zamanki **Tarik** gazetesi, Ebüzziya'ya uyarak, Ahmet Mithat Efendi'nin bu cümlesinin yanlış olduğunu ileri sürmüş ve bunun üzerine bu iki gazetede bu konuyla ilgili kimi yazılar çıkmış;

Muallim Naci «**yerine göre**» kaydiyle iki şeklin de kullanılışı doğru olduğuna hükmetmemekle beraber: «Ne okumaya, ne yazmaya hevesi olmadığından», «Ne orada, ne burada kadri bilinmediğinden», «Ne size, ne bize taallûku olmayan» gibi hep olumsuz fiille kullanılanlara örnekler vermiş;

Yine o vakte kadar «**kavâid kitapları**»nın hiç kurcalamadığı bu işi Recaizade Mahmud Ekrem ilkin **Talim-i Edebiyat** adlı eserinde ele almış; yine ilkin orada bu tekrarlı **ne**'nin bunca yüzyıllık yazı dilimizde Farsça'da olduğu üzere olumlu fiil ile kullanılmakta olduğu ve öylece de kullanılması lazım geldiği yolundaki umumi zan hilafına olarak ilk kez şüphe göstermiş: «Zannımca mesele sırf şive-i lisana aittir, şive-i lisanda ise istimal-i nâstan kat'-ı hüccet olamaz» ve «İspat ile mi, nefiy ile mi bitirmek lazımdır? İkisi de doğru olduğu takdirde yerleri nasıl ayırdedilebilecek ve nerelerde hangi şekil kullanılacak?» demiştir. (Kendisi buna kulağı, sözün gelişine dikkati kaide olarak göstermektedir).

Hasılı «ne Muallim Naci, ne Recaizade, ne de Ebüzziya bu kelime için hiçbir kesin kural ortaya koyamamış, Hüseyin Cahid de bu edatın dildeki yaygınlığını ve çeşitli kullanışlarını gözönüne alarak kör düğümü çözüp işin içinden çıkamamıştır.» (Bk. **Gene Ne Üzerinde:** Naim Hazır Onat, Ulus, 25.11.1941).

Bu tekrarlı **ne** konusu, son yıllarda yine tazelenerek gazete sütunlarına yansımış (Bk. Ulus, 23 ve 25.11.1941) ve bu yolda bazı değerli düşüncelerin ortaya konulmasına vesile olmuşsa da bunların hiçbirin-

de J. Deny'nin eserindeki açıklamalar, besbelli gözden geçirilmemiş olduğu için, hiç kaale alınmamıştır.

Bu son yayınlar içinde Mustafa Nihat: «Eski yazarlar arasında, konuşulduğu gibi yazdığı için uzun zaman **edebiyat dışı** sayılan eserler meydana getirmiş olanların yazılarında iki çeşit kullanışa da rastlıyoruz. Tanzimat'tan sonra ise konuşma dilinde görülen bu türlü kullanma biçimi yazı diline de geçti; o zamandan beri yazı yazmış bulunan birçok kimselerin eserlerinde her iki kullanışa göre yüzlerce örnek bulunabilir» diyor.

Bazıları tekrarlı **ne**'lerden sonraki fiilin yalnız olumlu olabileceğini söylüyor; Falih Rıfkı Atay: «Bu, zevka bağlı bir iştir» diyor; meseleyi daha etraflı görmeye çalışmış olan Naim Onat ise düşüncelerini şöyle anlatıyor: «Bu kelimenin kullanış şekilleri üzerinde tam ve köklü bir araştırma yapmamışız; bana kalırsa iş böyle kestirilip atılacak kadar kolay değildir; dilimizde **ne**'nin öyle kullanış yerleri ve şekilleri vardır ki, birinde fiilin kesin olarak olumlu, öbüründe kesin olarak olumsuz bulunması gerekir, başka türlüsü olamaz; bunun dışında ve zevke bağlı olarak hem olumlu, hem olumsuz kullanıldığı da yok değildir. **Ne** edatı olumsuzluk anlamıyla iki kelime ya da cümleyi birbirine bağlar:

a) Bu kelimeler cümlede ya fiil, ya mef'ul, ya mütemmim (tümleç) olabileceği gibi, **b)** Bu edatla bağlanan cümleler de uzun ya da kısa olabilirler, **c)** Fiilin bağlanan kelimelerden önce ya da sonra gelmesi, **ç)** Şart ve soru biçimlerinde bulunması, **d)** (Vurgunun değişmesi) gibi, **e)** Daha birçok durumlar da vardır ki, bunların sınıflanıp incelenmesi de **ne** edatıyla bağlanan cümleler hakkında vereceğimiz yargı ve koyacağımız kurallara temel olacaktır...» dedikten sonra bunları her birine ait örneklerle birlikte şöyle birtakım kurallara bağlıyor (ki, bunlar değerli bir inceleme sonucu olmakla birlikte, yine birtakımı üzerinde hayli durulmak ister):

a. **Ne** edatı müstakil ve aynı yargıda olan cümleleri birbirine bağlar ve aralarına girerse ancak **olumlu** olarak yazılır: «**Ne** gelenden haberim **var, ne** gidenden haberim» - «Ben, İstanbul'da **ne** Boğaziçi'ne **gittim, ne de** o civarlarda dolaştım».

b. Aralarına zarf ve tümleç girerek uzatılmayan kısa cümlelerin ortak fiil, fail ve mef'ullerini bağlayanlarda biçim, yine **olumlu** olur: «Çocuk **ne yiyor, ne içiyor**» - «Bu sabah **ne** çay, **ne** kahve **içtim**».

c. Fiil, fail ya da tümleçlerden önce gelirse fiil ancak **olumsuz** yazılır (bu biçim, çokluk, şiirlerde görülür):

«Karanlık bir gece ancak bana eş;
Doğmuyor gönlümde **ne** ay, **ne** güneş».

ç. 1) Varlığı ya da yazılmış olması hoş görülmeyen şartlı fiiller de **olumsuz** gerektir: «**Ne** sen, **ne de** ben bu işe **karışmasaydık** çok iyi olacaktı» - «**Ne** senden, **ne** benden bunu **saklamasalardı** işin önüne geçebilirdik».

2) Olumsuzluk anlatan soru fiilleri de ancak **olumlu** olabilir: «**Ne** sen, **ne** kardeşin beni arayıp **sordunuz mu?**» - «**Ne** para, **ne** mevki insanın özüne yükseklik **verebilir mi?**».

d. **Ne** ile bağlanmış fail ya da tümleçlerin tek ve birleşik fiilleri eğer cümle sonuna gelip de kendisinden önceki bir kelime bir etkinme duygusuyla vurgulanmış bulunursa (ki, bu olumsuzluk anlamını pekiten bir zarf yerini tutmaktadır) fiilin konuşma dilinde vurgulu ve olumsuz olarak söylendiği gibi, yazı dilinde de kullanılması doğru olur: «Bu sabah **ne** çay, **ne** kahve... **içmedim**» - «Bana **ne** Orhan, **ne** Aydın... **gelmedi**».

e. 1. **Sakın, hiç, hiçbirisi, kesin olarak, bir zaman, henüz** gibi olumsuzluğu pekiten zarflar ve tümleçlerden sonra fiil, ancak **olumsuz** olarak yazılır: «**Ne** sigarayı, **ne** enfiyeyi **hiç kullanmam**» - «**Ne** çok rüzgârlı, **ne de** çok durgun havadan **pek hoşlanmam**».

2. **Gelip görmedi, dinlemeyip gitti** gibi cümlelerdeki çaprazlı fiiller **ne** ile başladığı zaman, olduğu gibi kalarak bir değişiklik göstermezler: «**Ne** Orhan, **ne** Aydın beni **gelip görmediler**» - «**Ne** Orhan, **ne** Aydın beni **dinlemeyip gittiler**».

3. Bu saydıklarımın dışında şöyle birtakım cümlelerdeki fiilin **olumlu** ve **olumsuz** olabileceğini artık ediblerimizin zevkine bırakabiliriz, bunların toplanıp araştırılması bize bu çeşit biçimler için de ayrı bir kural verebilir: «**Ne** senin için, **ne de** kardeşin için uygun bir iş bulamadım» (Ali Ulvi Elöve).

.....

Bugün, **ne... ne** (ne de) bağlacı üzerindeki incelemeler çok ileridir. Bunları şöyle öbekleyebiliriz:

A. Tekrarlı ne'lerin biçimce olumlu, anlamca olumsuz cümle kuruluşları:

a. Tekrarlı **ne**'lerin herbiri ayrı bir cümlede ise, fiiller **olumlu** kalırlar; ama cümleler, **biçimce olumlu, anlamca olumsuz** olurlar: «**Ne** konuştular, **ne de** azıcık durup soluk aldılar (= Konuşmadılar, azıcık durup soluk da almadılar)» (Y. Kemal)... vb.

b. Tekrarlı **ne**'lerin her biri ayrı bir cümlede bulunup da ikinci cümlenin fiili düşmüşse, birinci cümlenin fiili **olumlu** kalır; ama cümleler, **biçimce olumlu, anlamca olumsuz** olurlar: «**Ne** şiş yansın, **ne** kebap (= Şiş de, kebap da yanmasın)» - «Kapının **ne** açıldığı **vardı, ne** açılacağı (= Açıldığı da, açılacağı da yoktu)» (Yaşar Kemal)... vb.

c. Tekrarlı **ne**'lerin her biri ayrı bir cümlede bulunup da, her iki cümlenin fiili düşmüşse, fiiller **olumlu** olarak düşünülür; ama cümleler, **biçimce olumlu, anlamca olumsuz** olurlar: «**Ne** Şam'ın şekeri (gerek), **ne** Arap'ın yüzü (gerek) (= İkisi de gereksiz)» (Atalar sözü) - «**Ne** selâmün aleyküm (derim), **ne** aleyküm selâm (denilsin) (= İkisinin de denilmesini istemem)... vb.

N o t : Dikkat edilirse, yukardaki örneklerde tekrarlı **ne**'lerle fiiller birbirlerine çok yakındırlar; aralarına başka kelimeler girmemektedir.

B. Tekrarlı ne'lerin biçimce ve anlamca olumsuz cümle kuruşları:

a. Cümledeki fiil tekrarlı **ne**'lerden önce gelirse, fiil **olumsuz** kalır; cümle hem **biçimce,** hem **anlamca olumsuz** olur: «Benimle hemzeban **olmaz ne** Firdevsî, **ne** Hâkanî» (Nef'î) - «**Sallanmaz** o kalkışta **ne** mendil, **ne de** bir kol» (Y. K. Beyatlı)... vb.

b. Tekrarlı **ne**'ler şartlı bir cümlecikte bulunuyorsa, şartlı cümleciğin fiili **olumsuz** kalır: «Kardeşinizden **ne** bir haber, **ne** bir mektup **almadınızsa,** hemen yola çıkınız» - «Adamcağıza **ne** kızları, **ne** torunları **bakmasalardı,** çoktan ölmüştü»... vb.

c. Tekrarlı **ne**'ler bir ulaçla kurulmuş bir cümlecikte bulunuyorsa, ulaç **olumsuz** kalır: «**Ne** beni, **ne de** seni **göremediği için** (= Göremediğinden, göremeyince, görmeyeli beri...) hayli üzülmüş» - «Ondan **ne** bir selam, **ne** bir mektup **almadıkça** adını bile anmayacağım»... vb.

ç. Bir cümlede tekrarlı **ne**'lerden sonuncusu ile fiil arasına birtakım kelime ya da kelime öbekleri girerse, fiil **olumsuz** kalır: «Bu işe **ne** senin, **ne** benim **imkânı yok aklımız ermez**» - «Bu meseleye **ne** annemi, **ne de** babamı **katiyen karıştırmamalıyız**» - «Bugün **ne** beni, **ne de** kardeşimi **saat 16'ya kadar beklemeyiniz**»... vb.

d. Tekrarlı **ne**'lerden sonra anlamlı bir susuş yapılacak olursa, fiil **olumsuz** olur: «Hastanız, on gün **ne** et, **ne de** yumurta... **yemeyecek**» - «Dün **ne** sinemaya, **ne de** tiyatroya... **gidemedik**»... **vb.**

C. Tekrarlı **ne**'ler bir isim-fiil ya da bir ortaçla kurulmuş cümlecikte bulunursa, bu isim-fiil ya da ortaç —yerinde ya da zevke göre— **olumlu da, olumsuz da** kalabilir: «**Ne** limonata, **ne** şurup **içmeye** (ya da **içmemeye**) yemin ettim» - «**Ne** bir şiir, **ne de** bir mısra **yazmış** (ya da **yazmamış**) kimseye şair denilir mi?»... vb.

Ç. Tekrarlı **ne**'ler karşıt anlamlı kelimeleri bağladığı zaman, fiil **olumlu** olur; fakat **ne**'ler bu karşıt kelimelerin ikisini de olumsuz duruma getirdiği için cümle, **bunların ikisi ortasını gösterir:** «İnsan, **ne** cömert, **ne** cimri **olmalı**» (= İkisi ortası olmalı) - «Evi **gördüm, ne** pek **büyük, ne de** küçük» (= İkisi ortası)... vb.

42) **Ne de olsa** bağlacı:

Ne de olsa bağlacı, iki cümledeki **nitelik** ya da **nicelikleri karşılaştırmak için** ikinci cümlenin başına gelir ve birinci cümleye bağlar: «Zayıf olmasına rağmen bu takım bizi yendi, **ne de olsa** bizden tecrübeli»... vb.

43) **Nerede** (nerde) bağlacı:

Nerede (nerde) bağlacı, iki şeyin **nitelikçe birbirine denk ve eşit olmadığını** anlatarak onları bağlar: «Ahmet **nerede,** Mehmet **nerede;** aralarında dağlar kadar fark var»... vb.

44) **Nerede kaldı ki** (nerde kaldı ki) bağlacı:

Bu bağlaç, **birinci cümledeki yargı mümkün olmadığına göre, ikinci cümledeki yargının hiç mümkün olamayacağını belirtmek** üzere bu iki cümleyi bağlar: «Sen, daha okumayı beceremiyorsun; **nerede kaldı ki** hikâye yazacaksın»... vb.

45) **Neyse ama, neysene ama** bağlacı:

Bu bağlaç, **olan oldu, bunlar üzerinde artık durmayalım** anlamıyla kendinden önceki sözleri sonraki sözlere bağlar: «Menfaatler, faydalar **neyse ama** (neysene ama) menâfi ve fevaid kelimeleri bize çok yabancı gelmektedir»... vb.

46) **Netekim** (nitekim) bağlacı:

Bu bağlaç, Türkçe asıllıdır. **Nasıl ki** bağlacının görevini görür (Bk. 366/40).

47) **O da** bağlacı:

Bu bağlaç, **hem de** bağlacının görevini görür: «Çift sürdürürdü yalınayak; **o da ayazda**» (Yaşar Kemal) (Bk. 366/28, b).

48) **Olsun... olsun** bağlacı:

Bu bağlaç, **eş görevli kelimeleri eşitlik** anlamıyla bağlar: «Ali **olsun,** Hüseyin **olsun** iyi resim yaparlar»... vb.

49) **Oysaki** (halbuki) bağlacı (Bk. 366/26):

Bu bağlaç, yargıları arasında **karşıtlık, aykırılık bulunan** cümleleri **aksine olarak, -diği halde** anlamlarıyla birbirine bağlar: «Bana gücenmiş, **oysaki** (halbuki) aramızda bir şey geçtiğini hatırlamıyorum»... vb.

50) **Örneğin** (mesela) bağlacı: (Bk. 366/39).

51) **Öyle iken** (ama, fakat, lakin) bağlacı: (Bk. 366/3, a; 22, 35).

52) **Öyleyse** (demek, demek ki, şu halde) bağlacı: (Bk. 366/17).

53) **Ta ki** bağlacı:

Bu bağlaç, ikinci cümlenin başına gelerek onu **amaç** ilgisiyle birinci cümleye bağlar: «Ahmet Cemil, odasına girer, orada bekler, **ta ki** Küçük Bey kitaplarını alıp haremden çıksın» (H. Z. Uşaklıgil)... vb.

54) **Tek** bağlacı: (Bk. 360/61).

55) **Şöyle dursun** [-(y)i geç] bağlacı:

Anlamca **karşıt** ya da **kuvvetçe farklı olan** iki düşünceden birincisini reddedip ikincisini **kabullenerek** o düşünceleri bağlar: «Avrupa'ya gitmek **şöyle dursun** (gitmeyi geç), kendi memleketimi gezeyim, yeter»... vb.

56) **Üstelik (hattâ, bir de)** bağlacı: (Bk. 366/27):

Bu bağlaç, ikinci cümlenin başına gelir ve o cümleyi birinci cümleye **fazla olarak, yetmiyormuş** gibi bir anlam ilgisiyle bağlar: «Zengin bir ziyafet çekti, **üstelik** diş kiramızı da verdi»... vb.

57) **Ve** bağlacı:

Ve bağlacının görevi, virgülün görevine benzer:

a. Bu bağlaç, aralarında **birlik** ve **beraberlik** bulunduğunu belirtmek üzere özneleri, nesneleri, tümleçleri, fiilleri ve cümleleri sıralayıp bağlar. Bunlar, cümlelerde ikişer tane ise bunların arasına, ikiden fazla ise sondan iki tanesinin arasına girer: «Ben **ve** sen, birer garibiz» - «Ben, sen **ve** o, birer garibiz» - «Bakkal, evi **ve** hamamı satmış» - «Bakkal, evi, hamamı **ve** tarlaları satmış» - «Başbakan, İstanbul'a geldi **ve** gitti» - «Başbakan, İstanbul'a geldi, iki saat kaldı ve döndü»... vb.

N o t : Anlamca birbirine bağlı olan (karı koca, ana baba), belirsizlik gösteren (falan filan, dört beş) kelimelerin ve tek biçimli fiillerin (gidip gel-, atıp tut-) arasına **ve** getirilemez.

Eski biçimi: Eski Türkçe'de **ve** bağlacı yerine **takı** kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz: «Alalıñ ya **takı** kalkan: (= Yay ve kalkan alalım)» (Oğuz)... vb.

b. **Ve** bağlacı Anadolu Türkçesi'ne Arapça'dan girmiştir. Yazımda hep **ve** olarak gösterilmiş, ama söyleyişte bunu kimi **ve** —kimi de Farsça söyleyişe özenilerek— **ü, vü** biçimlerinde belirtmek gelenek durumuna gelmiştir. Örneğin, ünsüzle biten kelimelerden sonra gelen **ve**'yi **ü** gibi, ünlü ile biten kelimelerden sonra gelen **ve**'yi ise **vü** gibi okumak —hele aydınlar arasında— bir gelenekti: «Pîr **ü** civan» - «Akl **ü** iman» - «Leylâ **vü** Mecnun» - «Cübbe **vü** destâr» - «Sen **ü** ben» - «Yer **ü** gök» - «Zalim **ü** aç **ü** üryan»... vb.

Bugün, **ü, vü** söyleyişi tümüyle bırakılmıştır. Bundan başka, günümüz yazarlarının çoğu, **ve** bağlacını kullanmaz olmuşlardır.

58) **Velhasıl** (kısacası) bağlacı: (Bk. 366/34).

59) **Ya** bağlacı:

Anlatılan bir düşüncenin **ters olasılığını bildirmek** üzere ikinci cümlenin başına gelir ve bu cümleleri bağlar: «Paramız yetişir diyorsun, **ya** yetişmezse?»... vb.

60) **Ya... ya** bağlacı:

Birinden birinin **seçilmesi gereken** iki ya da daha çok kelimenin ya da cümlenin başlarına getirilir: «Firez, toprakta, bir karış **ya** kalır, **ya** kalmaz» (Yaşar Kemal) - «**Ya** bu deveyi gütmeli, **ya** bu diyardan gitmeli»... vb.

61) **Yani** bağlacı:

Bu bağlaç, birinci cümlenin yargısını **şu demek ki** anlamıyla **açıklamak** ya da **yorumlamak** üzere ikinci cümlenin başına gelir: «Duvar kelimesi, bir varlığın adıdır, **yani** isimdir»... vb. (Bk. 508/E).

62) **Yeter ki** bağlacı:

Bu bağlaç, birinci cümledeki yargının **şartını belirtmek** üzere ikinci cümlenin başına gelir: «Ben bu işi başarırım, **yeter ki** sen yardım et»... vb.

63) **Yoksa** (aksi takdirde, aksi halde) bağlacı (Bk. 366/1, 2):

Bu bağlacın başlıca bağlayıcılık görevleri şunlardır:

a. Bir düşüncenin **ters olasılığı** anlatılmak istenirse, **aksi takdirde, aksi halde** anlamıyla ikinci cümlenin başına getirilir: «Çekil karşımdan, **yoksa** döverim!»... vb.

b. İki soru cümlesinin **karşıt yargıları** arasında **bir kararsızlık, bir duraksama** bulunduğu zaman, ikinci cümlenin başına gelir: «Ben, İzmir'e mi gitsem, **yoksa** burada mı kalsam?»... vb.

c. Birinci cümle birbirine **karşıt yargıdan kabul edilmiş olanı** gösteriyorsa, **yoksa** bağlacı ikinci cümlenin başına gelir: «İnsan kafasına güvenmeli, **yoksa** yumruğuna değil»... vb.

64) **Zira** (çünkü) bağlacı (Bk. 366/15):

Bu bağlaç, Farsça asıllıdır. **Çünkü** ile anlamdaştır.

Yukarda verilen örnekler, dilimizdeki bağlaçların bir bölümüdür.

367. Bağlaçlardan kelime türetilemez.

ÜNLEMLER

368. **Ünlemler,** bir heyecanın etkisiyle ağzımızdan çıkarak duygularımızı canlı bir biçimde anlatmaya yarayan kelimelerdir: **«Eyvah,** iri, uzun, mösyö de sırtüstü gitmesin mi? »(A. Rasim) - **«Aman Allah,** gök gürlüyor!» (A. Rasim) - **«Bire medet,** tramvay geliyor!» (A. Rasim)... vb.

Ünlem, genel olarak, insanın herhangi beklenmedik bir olay, görülmedik bir yaratık karşısında konuşamaz duruma geldiği anda ağzından çıkıveren ses ya da seslerdir.

Sesin tonu, ünlemin anlatış değerini belirtir.

369. Ünlemler, üçe ayrılırlar:

a) **Asıl ünlemler,** birini çağırmada kullanılan ya da konuşanın taşkın duygularını anlatan ünlemlerdir: **Hey!, Ey!, Hu!, Kuçukuçu!, Hişt!, Haydi!, Vah vah!, Bire medet!, Eyvah!, Oh!, Ay!, Of!...** vb.

b) **Ünlem olarak kullanılan** kimi isimler, sıfatlar ile fiillerin emir kipleri: **Dehşet!, Arkadaşlar!, Allah!, Allahım!, Alçak!, Alçaklar!, Hain!, Nefis!, Güzel!, Yaşa!, Var ol!, Dur!...** vb.

c) **Yansımalar,** canlı varlıkların seslerini, cansız varlıkların gürültülerini taklit eden ünlemlerdir: **Paldır küldür!, Şangır şungur!, Hav hav!, Kukuriku!, Cart!, Corp!, Fış fış!, Takır tukur!, Fiskos!, Şıkır şıkır!...** vb.

370. Ünlemler, cümle değerinde sözlerdir. Örneğin, bir tek **eyvah!** sözü, bize, konuşanın hangi ruh durumu içinde bulunduğunu anlatabilir. Bu nedenle, ünlemler, tek başlarına kullanıldıkları gibi, anlam gereğine göre, cümlelerin başında ya da sonunda da bulunabilirler: **«Yaşasın Türk ordusu!»** ya da **«Türk ordusu yaşasın!»**... gibi.

371. Ünlem cümlelerinin sonuna her zaman (!) işareti konulur.

3: Sözdizimi: Cümlebilgisi

Cümle

372. İsteklerimizi anlatmak için, cümlelerimizi, dilbilgisi kurallarına göre kurmak gerekir. Bir dilin cümlelerini inceleyen dilbilgisi bölümüne sözdizimi (= cümle bilgisi -syntaxe) adı verilir (Bk. 3/d).

Sözdizimi, dilbilgisinin ana bölümlerinden biridir; konusu **cümle'** dir.

373. **Cümle,** içinde ya bir tek **bağımsız yargı,** ya da yeteri kadar yan yargıyla bir tek **temel yargı** bulunan kelime dizisidir:

a) **«Yayla, Orta Anadolu dağlarının düzü demektir»** // (F. R. Atay) (Bağımsız yargılı cümle).

b) **«Fatma Nine dayanamadı/, yorganına sarındı/, yatağında doğruldu»** // (M. Yesari) (Her biri birer bağımsız yargılı üç cümle).

c) **«Fatma Nine, kediyi yakalamak/, öpmek/, okşamak/ istedi»** // (M. Yesari) (Üç yan ve bir temel yargılı cümle).

Bir cümlede yargı:

a) ya bir duygudur: **«Çok şükür yetiştirene!»** (A. Rasim).

b) ya bir düşüncedir: **«Edebî eserlere topluca edebiyat adı verilir»** (H. İlyadın).

c) ya da bir dilektir: **«Ben gideyim, Hacı'da bir kebap yiyeyim»** (A. Rasim).

374. Cümle, büyük harfle başlar. Cümle sonlarına « . », « ! », « ? », « : » işaretlerinden hangisi gerekiyorsa, o konulur:

a) Nokta ile biten cümle: **«Bütün mâbetler içinde güneşten ilk ziya alan camidir(.)»** (A. Rasim).

b) Ünlem işaretiyle biten cümle: **«Çok şükür yetiştirene(!)»** (A. Rasim).

c) Soru işaretiyle biten cümle: **«Nine, senin evin yandı mı(?)»** (H. E. Adıvar).

ç) İki nokta ile biten cümle: **«Türk Edebiyatını üç devreye ayırıyoruz(:) İlk, orta, yeni»** (H. İlaydın).

375. **Cümlede Kelime Sayısı.** — Cümle, isteğimizi anlatmaya yarayan bir tek kelimeden ya da aralarında ses, dilbilgisi ve ruh ilgisi bulunan birçok kelimeden oluşan bir sistemdir. Bu nedenle, cümlelerdeki kelime sayılarını —önceden— kesin olarak saptamaya olanak yoktur.

a) Çok sayıda kelimeden oluşmuş cümle:

«Bu ulus, benim gibi daha binlerce Mustafa Kemal çıkarır» (Atatürk).

b) Bir tek addan oluşmuş cümle:

«— Sen kimsin?

— **Hasan»** (H. R. Gürpınar). **(Hasan** sözü, **«Adım Hasan'dır»** gibi bir cümle niteliğindedir).

c) Bir tek zamirden oluşmuş cümle:

«— Dün gece sen de benim odama geldin.

— Ben mi?

— **Sen»** (H. R. Gürpınar). **(Sen** sözü, **«Sen geldin»** gibi bir cümle niteliğindedir).

ç) Bir tek sıfattan oluşmuş cümle:

«— Kaç yıldır esirsin?

— **Kırk»** (Ö. Seyfettin). **(Kırk** sözü, **«Kırk yıldır esirim»** gibi bir cümle niteliğindedir).

d) Bir tek fiilden oluşmuş cümle:

«— Halatı dikiş iğnesine geçirebilir misin?

— **Geçiririm»** (H. R. Gürpınar). **(Geçiririm** sözü, **«Halatı dikiş iğnesine geçirebilirim»** gibi bir cümle niteliğindedir).

e) Bir tek zarftan oluşmuş cümle:

«— Yolda hiç periye filan tesadüf etmedin mi?

— **Hiç»** (H. R. Gürpınar). **«Hiç** sözü, **«Hiç tesadüf etmedim»** gibi bir cümle niteliğindedir).

f) Bir tek edattan oluşmuş cümle:

«— Siz, aruz okumadınız mı?

— **Hayır»** (A. Rasim). **(Hayır** sözü, **«Hayır, okumadım»** gibi bir cümle niteliğindedir).

g) Bir tek ünlemden oluşmuş cümle:

«— Nereye devam ediyorsunuz?

— Telgrafhane'ye.

— **Süphanallah!»** (A. Rasim). **(Süphanallah** sözü, **«Siz yaştaki ya da sizin gibi bir kimsenin Telgrafhane'ye devam etmesi nasıl olur?»** gibi bir cümle niteliğindedir).

376. Cümlelerin Söylenilişi ya da Sesli Okunuşu. — A) Cümlelerde kimi kelimeler ya da kelime öbekleri, anlam bakımından diğerlerinden daha önemli olabilirler. Bu kelimeleri ya da kelime öbeklerini, daha baskılı, daha dik bir sesle söylemek ya da sesli okumak gerekir. Buna **cümle vurgusu** ya da **değer vurgusu** denir (Bk. 54): «Ağustos sonunun **en sıcak, en ağır** bir akşamıydı» (A. H. Müftüoğlu).

Kelime dizisi hep aynı kalan bir cümlenin, her seferinde, ayrı kelimesini vurgulu okuyacak ya da söyleyecek olursak, cümlenin anlamında önemli ayrılıklar görürüz:

a) **«İkinci gece,** Fatma Nine'nin ateşi ziyadeleşti» (M. Yesari). (Başka gece değil, **ikinci gece**).

b) «İkinci gece, **Fatma Nine'nin** ateşi ziyadeleşti» (M. Yesari). (Başkasının değil, **Fatma Nine'nin**).

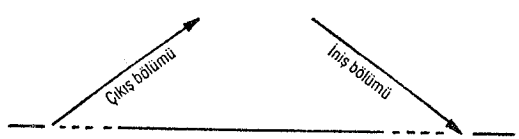
c) «İkinci gece, Fatma Nine'nin **ateşi** ziyadeleşti» (M. Yesari). (Başka şeyi değil, **ateşi**).

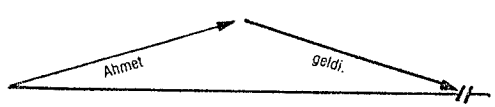
ç) «İkinci gece, Fatma Nine'nin ateşi **ziyadeleşti»** (M. Yesari). (Eksilmedi, **ziyadeleşti**).

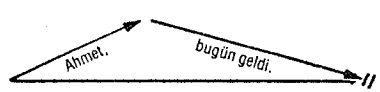
B) Bir şarkıyı söylerken ses tonları nasıl çeşitli ise, konuşur ya da sesli okurken de tonlar, çeşitli yüksekliktedir. Ton yüksekliği ya da alçaklığı her kelime öbeği için, hattâ her kelime ve hece için aynı değildir. Konuşma ya da sesli okumadaki bu özelliğe **tonlama** denir (Bk. 55, 56).

Tonlama, kulak eğitimine bağlıdır. Doğru olarak tonlandırılmış cümleleri işite işite kulak eğitilebilir. Bu eğitimi almayacak normal hiçbir kulak yoktur. Önce, bir metni sessiz ve anlamını kavrayarak okumalı; sonra da, cümlelere ortalama hangi ses tonunun verileceğini, önemli kelimelerin ne derece yüksek bir tonla okunacağını saptamak gerekir. Çünkü bir kelimeyi ya da kelime öbeğini, gereksiz yere, ortalama bir tonun üstünde okumak, insanı gülünç yapabilir. Basit bir cümlede: a) ya bir özne, bir de yüklem (Ahmet geldi); b) ya da bir özne, bir yüklem, bir de tümleç (Ahmet bugün geldi) bulunur.

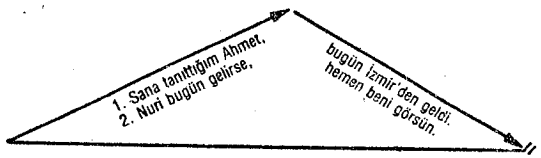
Bu cümleler seslendirildikleri zaman, iki parçaya ayrılırlar:

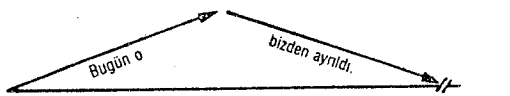

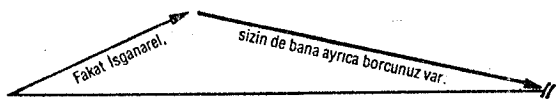

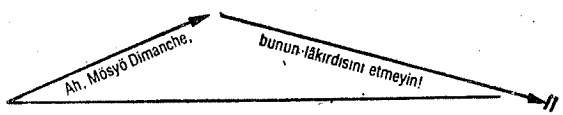
O halde bir cümleyi söyleme ya da sesli okuma için, genellikle, şu kuralı söyleyebiliriz: **Cümlenin anlamında bile bile ve isteyerek bir değişiklik yapılmayacaksa, özne ile onu tamamlayan kelimeler ya da yan cümlecikler çıkış tonunda, yüklemle onu tamamlayan kelimeler de iniş tonundadırlar:**

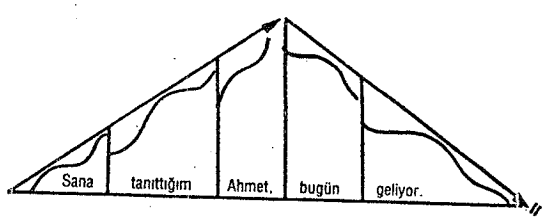
Cümle, bir zarf, bir edat, bir ünlemle başladığında, bu kelimeler özne ile birlikte çıkış tonu üzerinde, tümleç ve yüklemse iniş tonu üzerindedirler:

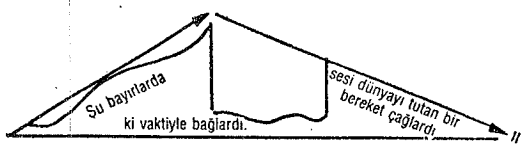

Konuşan ya da sesle okuyan kimse, çıkış ve iniş tonları sırasında, birtakım anlamlı ezgiler yapabilir. O zaman, çıkış ve iniş tonu çizgileri, şu biçimleri alır:

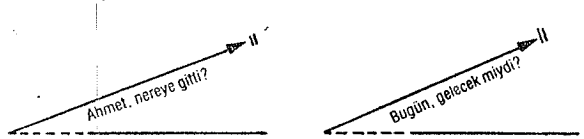
Cümleler içinde iki virgül ya da iki küçük çizgi arasına alınmış **ara cümleler** (mutarıza cümleleri, parantez cümleleri) bulunabilir. Ara

cümlelerden önceki bölümler gene bu ton çizgilerine göre yükselir; ara cümleler iniş tonu üzerinde düşer; cümlenin sonu ise iniş tonu üzerinde yüksekten başlayarak yavaş yavaş iner ve biter.

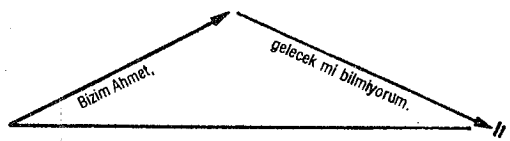

Soru cümlelerinde tonlamalar değişiktir:

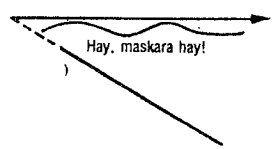
a) Soru edatı ya da soru gösteren bir kelime ile kurulmuş ve yanıt bekleyen cümlelerde, yalnızca çıkış tonu vardır:

b) Yanıt beklemeyen soru cümlelerinde ise, çıkış ve iniş tonları, normal cümlelerde olduğu gibidir.

c) Ünlem cümlelerinde, yalnızca çıkış tonu vardır; iniş tonu yoktur:

C) Cümlelerde ünsüz bir harfle biten bir kelimeden sonra ünlü harfle başlayan bir kelime gelirse —çok kez— birinci kelimenin ünsüzü ikinci kelimenin ünlüsüne bağlanarak bu iki kelime bir tek kelime gibi söylenmiş olur. Bu ses olayına **ulama** denir: «Ey Türk‿istikbalinin‿evlâdı! İşte bu ahval ve şerait‿içinde dahi vazifen, Türk‿istiklâlini ve cumhuriyetini kurtarmaktır» (Atatürk).

Aşağıdaki durumlarda ulama yapılması doğru değildir:

a) Sesli okumada, ünsüz harfle biten kelime ile ünlü harfle başlayan kelime arasında noktalamaya rastlanırsa:

«Ah yavrum, **Cemal'im! Anneni**, babanı bırakıp da nereye gidiyorsun?» (H. R. Gürpınar).

Bu cümlede **Cemal'im** ile **anneni** arasında ulama yapılması doğru değildir.

b) Anlam karışıklığının önüne geçilmek gerekince:

«**Tam otların** sarardığı zamanlar,
Yere yüzükoyun uzanıyorum» (Behçet Necatigil).

Tam otların sözü ulamalı ve ulamasız okunduğu zaman ayrı anlamlar verir: **Tamotların** sarardığı zamanlar, **eksiksiz otların sarardığı zamanlar; tam otların** sarardığı zamanlar, **otların** tam **sarardığı zamanlar** anlamına gelir.

c) Aruz vezniyle yazılmış şiirlerde —koşullar uygun olsa bile— ulama yapılınca vezin bozuluyorsa:

«**Hasan, o** kaç gecedir tarlasında kalmıştı».
.....
«Köyün yabancısı, bir **ben uzak o** devletten» (Tevfik Fikret).

Hasan, o sözünü **Hasano** diye; **ben uzak** sözünü **benuzak** diye; **uzak o** sözünü **uzako** diye okumak, veznin bozulmasına sebep olur.

Cümlenin Öğeleri

377. Cümlenin **temel** ve **yardımcı** olmak üzere iki çeşit öğesi vardır. **Temel** öğeleri, **özne** ile **yüklem; yardımcı** öğeleri ise **nesneler** ile **tümleçler**'dir.

Cümlenin Temel Öğeleri

I. YÜKLEM

378. Yüklem, cümleyi bir yargıyla sonuca hazırlayan ya da cümleyi sonuca bağlayan kelime öbeğidir; kelime niteliğinde bir hece ya da harftir. Yüklem, cümlenin temel öğesidir:

a) «Ben, çokça **gezerim». (Gezerim**, cümleyi bir yargıyla sonuca bağladığı için, yüklemdir).

b) «Hareketsiz **duran** haşin ağaca **baktım»** (A. Haşim). **(Duran,** bir yan yargıyı sonuca hazırladığı; **baktım,** bir temel yargıyı sonuca bağladığı için, yüklemdirler).

c) «O biçare, son derece **atılgandı»** (A. Rasim). **(Atılgandı,** bağımsız bir yargıyı sonuca bağladığı için, yüklemdir).

379. Kelimeler, takımlar, kelime öbekleri, fonemler, morfemler, cümle niteliğindeki sözler, cümle ya da cümlecikler yüklem olabilirler:

a) İsim olan yüklem: «Ben **Türk'üm,** oğullar, ben **Türk'üm»** (Ö. Seyfettin).

b) -e durumundaki yüklem: «Onun bütün kızgınlığı **Nuriye'dir».**

c) -de durumundaki yüklem: «Bitkilerin karnavalı, **ilkbahardadır»** (F. A. Aykaç).

ç) -den durumundaki yüklem: «Anadolu'nun taşı toprağı **altındandır».**

d) -de durum eki almış isim takımı biçimindeki yüklem: «İnsan, **yaylanın derinliklerindedir»** (F. R. Atay).

e) İsim takımı olan yüklem: «Yayla, biraz **Türk'ün kendisidir»** (F. R. Atay).

f) Belirteni söylenmemiş yüklem:
«— Sende atalar sözü var mı?
— **Kimin?»** (A. Rasim).

g) Çoğul bir kelime olan yüklem: «Çoğu, heykel gibi iri ve sakin yapılı **adamlardır»** (R. N. Güntekin).

ğ) Sıfat olan yüklem: «Yaylanın buğdayı **dayanıklı(dır), sağlam(dır) ve serttir»** (F. R. Atay).

h) Unvan öbeği olan yüklem: «Ben, **Kaptan Kara Memiş'im»** (Ö. Seyfettin).

ı) Sıfat takımı olan yüklem: «Ben, **sağlam bir adamım»** (T. Fikret).

i) Zamir olan yüklem: «Ya sen **kimsin?»**

j) Zarf öbeği olan yüklem:
«— Arthrite.
Gözlerinden gurur çekildi ve yalnız şefkatle bakarak sordu:
— Ne **zamandan beri?»** (P. Safa).

k) Edat olan yüklem: **«Bu, ikinci derecede bir kabahat gibidir»** (A. Rasim).

l) Ünlem olan yüklem:
«— Nereye devam ediyorsunuz?
— Telgrafhane'ye.
— **Süphanallah!»** (A. Rasim).

m) Çekimli fiil olan yüklem: «Nüzhet yanıma **geldi»** (P. Safa).

n) Fiilimsi olan yüklem: «Ava **giden** avlanır»... vb.

o) Hece olan yüklem: «Terbiyeli kelimesinin sonundaki yapı eki **-li'dir».**

ö) Harf olan yüklem: «Düz vokaller, fonetik bölümünde gördüğümüz gibi **a, e, ı, i'dir»** (M. Ergin).

p) Cümle olan yüklem: «Ne sorarlarsa sorsunlar, **"ben bilmiyorum"**du cevabı» (Yaşar Kemal).

380. Cümleden Yüklemin Düşmesi. — Yazıda olsun, konuşmada olsun, kimi cümlelerin anlamları, yüklem gerektirmeyecek kadar açık olabilir. Bu sebeple, yüklem söylenmeyebilir. Böyle cümlelere **yüklemi gizli cümle** diyebiliriz:

a) «— Nereye devam ediyorsunuz?

— **Telgrafhane'ye»** (A. Rasim). **(Devam ediyorum** yüklemi söylenmemiştir).

b) «Az veren candan, çok veren maldan» (Türk atalar sözü). **(Verir** yüklemleri söylenmemiştir).

381. Yüklemlerin Biçim ve Anlam Ayrılıkları. — Yüklemler, cümlelerde olumlu, olumsuz, olumlu-soru, olumsuz-soru gibi dört biçimde bulunabilir ve bu biçimlere göre de anlam değişikliği gösterirler:

A) **Olumlu Yüklemler:**

a) İsim soyundan olumlu yüklem: «Fakat yüreğim **kuvvetlidir»** (Ö. Seyfettin).

b) Fiil soyundan olumlu yüklem: «Üstündeki kertenkeleler **kaçıştılar»** (Ö. Seyfettin).

B) **Olumsuz Yüklemler:**

a) İsim soyundan olumsuz yüklem: «Bu, bizim için de **mümkün değil»** (H. R. Gürpınar).

b) Fiil soyundan olumsuz yüklem: «Su çulluğu, öteki çulluklara **benzemez»** (M. Yesari).

C) **Olumlu-Soru Biçimindeki Yüklemler:**

a) İsim soyundan: «Peki, o köyün adı **neymiş?»** (Yaşar Kemal).

b) Fiil soyundan: «Bizimle **yürüyebilir misiniz?»** (Yaşar Kemal).

Ç) **Olumsuz-Soru Biçimindeki Yüklemler:**

a) İsim soyundan: «Vatan, bayrağın dalgalandığı **yer değil midir?»** (Ö. Seyfettin).

b) Fiil soyundan: «Buralara kuş **düşmez mi?»** (M. Yesari).

382. Yüklemin Cümledeki Yeri. — Nesirde yüklem —genellikle— cümle sonunda bulunur. Bu, dilimizin bir özelliğidir. Bu özellik, şu kurala bağlanabilir: **Türkçe'de yardımcı öğe, temel öğeden önce gelir, yani temel öğe en sonda bulunur.**

a) Belirten, belirtilenden önce gelir: **«Odanın kapısı». (Kapı,** belirtilendir; takımın temel öğesidir; **oda,** belirtendir; takımın yardımcı öğesidir).

b) Sıfat, isimden önce gelir: **«Kırmızı gül». (Gül,** nitelenendir; takımın temel öğesidir; **kırmızı,** sıfattır; takımın yardımcı öğesidir).

c) Zarflar, sıfatlardan, fiillerden ya da kendi gibi bir kelimeden önce gelir: **«En** yüksek - **hızlı** gitmek - **pek fazla** küçük». **(Yüksek, gitmek, küçük** kelimeleri, temel öğelerdir; **en, hızlı, pek fazla** kelimeleri ise yardımcı öğelerdir).

Yüklem, cümlenin temel öğesi olduğuna göre, bu kural gereğince konuşmada ya da nesirde —genellikle— cümle sonunda bulunur. Yalnız, aşağıdaki durumlarda yüklem, cümle sonunda bulunmayabilir:

a. Manzumelerde:
«Yürüyorum kimsesiz bir sokak ortasında» (N. F. Kısakürek).

b. Deyimlerde:
«Al birini, **çarp** öbürüne» (Diyojen Dergisi).
«Çocuktan **al** haberi» (Diyojen Dergisi).
«Ne halt **yer** ağanın beygiri» (Âli Bey).

c. Atalar sözünde:
«Gülme komşuna, **gelir** başına» (Türk Atalar sözü).
«Güvenme varlığa, **düşersin** darlığa» (Türk Atalar sözü).

ç. Günlük konuşmalarda:
«— Çoluk çocuk **var** içerde. Abdi **yok** evde» (Yaşar Kemal).

d. Devrik cümlelerde:
«Hiçbir şeye inanmaz; güzellik **kavramaz** onu» (N. Ataç).

383. Bir cümlede, birden çok yüklem art arda gelebilir. O zaman yazıda:

a) Ayrı kök ya da gövdedeki iki yüklem arasına «,» ya da **«ve»** konulur: «Sen yoruldukça yol uzar (,) **(ve)** artar» (T. Fikret).

b) Ayrı kök ya da gövdede birden çok yüklem bulunan cümlelerde yüklemler birbirinden **«ve»** ile değil, «,» ile ayrılırlar. İstenirse, **«ve»** yalnızca son iki yüklem arasına konur: «Duvarlar, bakıldıkça uzuyorlar(,) yükseliyorlar(,) **(ve)** sertleşiyorlar» (P. Safa).

c) Aynı yüklemin yinelenmesinde, bunların arasına **«ve»** konulmaz, «,» konulur: «— Hah! Aferin, ağla(,) ağla!» (P. Safa). - «Hep korkarak baktım. Hâlâ korkuyorum(,) korkuyorum(,) korkuyorum» (H. Edib).

ç) Aynı ya da ayrı kök ya da gövdedeki yüklemlerin olumlu-soru, olumsuz-soru biçimleri art arda gelecek olursa, bunların arasına **«ve»** konulmaz, «,» konulur: «Yenir mi(,) yenmez mi?» (H. R. Gürpınar). - «Bizim ev burası mıdır(,) değil midir?» (Y. K. Karaosmanoğlu).

Not: (ç) maddesinde gösterilen durumda yüklemler arasına (?) işareti de konulabilir.

II. ÖZNE

384. **Özne,** cümlede **eylemi oluşturan** ya da **bir şey olan** kelimedir, kelime öbeğidir, kelime niteliğinde morfemler ya da fonemlerdir:

a) **«Mızrak,** çuvala sığmaz» (Türk Atalar sözü). (**Mızrak,** bir kelimelik öznedir).

b) **«Ortanca ve küçük ablalar,** beni sokağa indirdiler» (R. N. Güntekin). (**Ortanca ve küçük ablalar** takımı, öznedir).

c) **«-dir** ek-fiilin geniş zamanının üçüncü tekil kişisidir». (**-dir,** kelime ya da isim takımı niteliğinde bir morfemdir; özne görevindedir).

ç) **«Vapurun kalkması,** biraz gecikti». (**Gecikme** işini yapan **vapurun kalkması** ile **kalkma** işini yapan **vapur** kelimesi özne görevindedirler).

385. Cümlede özneyi bulmak için, özne:

a) Eylemi oluşturansa, yüklemden önce **kim?** ya da **ne?** sorularından biri sorulur: «**At** ölür (**kim** ölür?), **meydan** kalır (**ne** kalır?); **yiğit** ölür (**kim** ölür?), **şan** kalır (**ne kalır?**)» (Türk Atalar sözü).

b) Bir şey olansa, ... **olan nedir?** ya da ... **olan kimdir?** sorularından biri sorulur: **«Bu sofa** dört köşedir» (P. Safa). (**Dört köşe olan nedir?**).

Yukardaki örneklerde **at, meydan, yiğit, şan, bu sofa** sözleri, birer öznedirler. Yalnız, burada, önemli bir noktaya işaret edeceğiz; cümlede **özne** ile **hitap**'ları birbirine karıştırmamak gerekir: «Ali, başımıza geleni sorma!» cümlesinde özne, **Ali** değil, **sen**'dir. «İnce Memed, geldi geleli çoban değil» (Yaşar Kemal) cümlesinde özne, **İnce Memed**'dir; «Dediğim gibi eyle, İnce Memed!» cümlesinde ise özne, **sen**'dir, **İnce Memed** değildir.

386. Kelimeler, takımlar, kelime öbekleri, morfemler, fonemler, cümle niteliğindeki sözler, cümle ya da cümlecikler özne olabilirler:

a) İsim olan özne: **«Üzüm,** üzüme bakarak kararır» (Türk Atalar sözü).

b) Belirtili isim takımı olan özne: **«Sabrın sonu** selamettir».

c) Belirtisiz isim takımı olan özne: **«Nâdan nasihati,** çiğ et gibidir» (Türk Atalar sözü).

ç) İsmin durumlarında bulunan özne: **«Kapıyı, kapıya, kapıda, kapıdan,** ismin -i, -e, -de, -den durumundadırlar».

d) Sıfat olan özne: **«Beş yüz,** binin yarısıdır».

e) Sıfat takımı olan özne: **«İki karpuz,** bir koltuğa sığmaz» (Türk Atalar sözü).

f) Zamir olan özne: **«Biz,** dalgalar, fırtınalar kahramanı yiğitleriz» (E. B. Koryürek).

g) Fiilimsi olan özne: **«Çalışmak,** ibadetin yarısıdır».

ğ) Fiil olan özne: **«Geliyorum,** çekimli bir fiildir».

h) Zarf olan özne: **«Bugün,** bileşik bir zarftır».

ı) Edat olan özne: **«Gibi,** bir benzetme edatıdır».

i) Bağlaç olan özne: **«Ve,** iki kelimeyi birbirine bağlar».

j) Ünlem olan özne: **«Vay babam vay,** bir ünlem öbeğidir».

k) Morfem olan özne: **«-lik,** yapım ekidir».

l) Bir fonem olan özne: **«R,** yumuşak sessiz harflerdendir».

m) Cümle ya da cümlecik olan özne: **«"Pervin'i uyandırdım"** sözü, bir cümledir» - **«Ne yapsam,** para etmeyecek».

387. Çekimli fiillerde birinci, ikinci, üçüncü tekil ya da çoğul kişi ekleri, özneleri gösterdiklerinden, çekimli fiille kurulan cümlelerde —çok kez— kişi zamirlerini (= özneleri) söylemeye gerek yoktur:

«İşte (biz) geldik, (biz) gidiyoruz, şen olasın Halep şehri» cümlesinde **biz**'leri söylemek ya da yazmak gereksizdir.

Ancak cümlede dikkati ille kişi üzerine çekmek istersek, o zaman, kişi zamiri olan özneleri de söylemek gerekir:

«Ben ağlıyorum, **sen** gülüyorsun; bu ne biçim iş!».

388. Bir'in üstündeki sayılarla ya da **birçok, birkaç, her, hiçbir, her bir, herhangi bir** gibi belgisiz sıfatlarla kurulmuş sıfat takımı biçimindeki özneler, çoğul eki alamazlar. Örneğin: **«Bin dalgalar, birçok ağaçlar, birkaç insanlar»** denilemez. Bu bakımdan:

«Döverdi sahili **binlerce dalgalar,** asabî» (T. Fikret) mısraındaki **binlerce dalgalar** sözü yanlış kullanılmıştır.

N o t : Belli ve ünlü adları gösteren **Üç Silahşorlar, Yedi Evliyalar, İkiz Kardeşler...** gibi sözler, bu kuralın dışında kalırlar» (Bk. 117).

389. İsim cümlelerinin ya da etken dönüşlü ve işteş çatılı fiil ya da fiilimsilerle kurulmuş fiil cümle ya da cümleciklerinin öznelerine **gerçek özne** denir: **«Postacı** geldi» - «Çocuk **giyindi»** - «Horozlar **dövüşüyor»...** vb.

Edilgen çatılı fiil ya da fiilimsilerle kurulan cümlelerde özne gibi görünen, ama gerçekte özne olmayan kelime ya da kelime öbeklerine **sözde özne** adı verilir (Bk. 239/III, IV, V, VI ve 242): «Meşin havuzlara boza ve kımız **dolduruldu»** (F. Köprülü). (**Dolduruldu** fiili, edilgen çatılıdır. Cümlede **boza** ve **kımız** kelimeleri **gerçek özne** gibi görünüyorlarsa da bunlar, **doldurma** işini yapanlar değil, **doldurulma** işine konu olanlardır. Bu sebeple **boza** ve **kımız** kelimeleri, bu cümlede, **sözde özne**'dirler).

390. Dilimizde kimi çekimli fiillerin olumlu ya da olumsuz üçüncü tekil kişileri kalıplaşmış gibidirler. Böyle fiillerin öznelerini —mümkün olsa bile— göstermeye çalışmak doğru değildir:

a) «— Yarın birlikte çıkarız. — **Olur** (ya da **olmaz**)» (H. R. Gürpınar).

b) «— Bir kaşık daha ister misiniz? — Teşekkür ederim, **yeter**».

c) «— İki kere iki beş eder. — **Olmadı**».

ç) «— Çamaşırlar benim size hediyem olsun. Çıkarmayın üstünüzden. — **Olur mu ya! — Olur, olur**» (Yaşar Kemal).

Yukardaki öznelerde **olur, olmaz, yeter, olmadı, olur mu ya, olur olur**, kelimelerinin öznelerini söylemeye çalışmak gereksizdir.

391. Çekimli fiillerin III. çoğul kişileri ile kurulan kimi fiil cümlelerinde bir öznenin varlığı düşünülür, sezilir; ama kendisi konuşma ya da yazıda açıkça gösterilemez: «Ağlamayan çocuğa meme **vermezler**» - «Züğürtlüğün adını zariflik **koymuşlar**»... vb. (Bk. 397).

N o t : Özneden sonra gelen **bu** kelimesi, **«nasıl olsa, ne yapılsa»** anlamında kalıplaşmış bir söz oluşturur ve özneyi yükleme bağlar: «Kuş **bu**, elbet uçacak» (Bk. 164/ç).

ÖZNE İLE YÜKLEMİN UYGUNLUĞU

392. Cümlede özne ile yüklem arasında, **nicelik** ve **kişi** bakımından, uygunluk bulunması gerekir:

A) **Nicelik** bakımından uygunluklar:

a) Cümlede söz söyleyen kimse bir kişi bile olsa, **övünme, böbürlenme** amacıyla, **biz** ya da **bizler** zamirini kullanabilir. O zaman, yüklem de çoğul olur:

«Şartım filan yok. **Biz** teslim olanın canına kıymayız» (Ö. Seyfettin).

b) Cümlede söz söyleyen kimse bir kişi bile olsa, **alçakgönüllülük** göstermek amacıyla, **biz** ya da **bizler** zamirini kullanabilir. O zaman, yüklem de çoğul olur:

«Komşu hatırı için **bizler** kul, kurban oluruz» (E. E. Talu).

c) Cümlede kendisine söz söylenen kimse bir kişi bile olsa, **saygı** ve **nezaket** göstermek için, **siz** zamirini kullanabilir. O zaman, yüklem de çoğul olur:

«— Hazırlanınız, ilk ameliyat **sizinki**. Sarardığımı hissediyorum» (P. Safa).

ç) Cümlede kendisinden söz edilen kimse bir kişi bile olsa, **saygı** ve **nezaket** göstermek için, **onlar** zamirini kullanabilir. O zaman, yüklem de çoğul olur:

«Umran Âli Bey, öbür hafta teşrif **etsinler**» (H. R. Gürpınar).

d) Öznede bir **topluluk ilgisi** düşünülüyorsa kendisi çoğul olduğu zaman yüklem, tekil de, çoğul da olabilir:

«Yazın, yalılarda oturan **aileler**, gittikçe **azalmaktadır(lar)**» (Y. K. Karaosmanoğlu).

e) Cümlede özne **vücut organlarını gösteren** çoğul bir kelime ise, yüklem tekil olur:

«Gözlerim görmüyor» - «Ellerim titriyor» - «Saçlarım ağardı».

f) Cümlede özne **eylem anlatan** çoğul bir kelime ise, yüklem tekil olur:

«Koridorda **koşuşmalar, gidip gelmeler** başladı» (P. Safa).

g) Özneleri çoğul **hayvan** ya da **bitki** olan cümlelerin yüklemleri —çok kez— tekil olur:

«Dışarda sanki azgın **boğalar dövüşüyor, filler, aslanlar boğuşuyordu**» (H. R. Gürpınar) - «Dört bir yanını yeşil, küçük **ağaçlar**, kokulu **yarpuzlar** (= bir cins nane) **sarmıştı**» (Yaşar Kemal) - **«Armutlar** asil, **elmalar** ve **erikler bayağıdır**» (R. H. Karay).

ğ) Özneleri çoğul **cansız varlık** olan cümlelerin yüklemleri tekil olur:

«Sandalyelerde, raflarda **şişeler, pamuklar görünüyordu**» (R. N. Güntekin) - «Duvardaki **postlar**, Memed'in vurduğu geyiklerin **postuydu**» (Yaşar Kemal).

h) Özneleri çoğul **zaman ismi** olan cümlelerin yüklemleri tekil olur:

«Aradan **yıllar geçti**» (F. N. Çamlıbel).

ı) Özneleri çoğul **hayvan**, çoğul **bitki**, çoğul **cansız varlık** ya da çoğul **zaman ismi** olduğu halde, bu varlıklar cümlede **şahıslandırılmışsa**, yüklem çoğul olabilir:

«Duvarlar, bakıldıkça **uzuyorlar, yükseliyorlar**» (P. Safa) - **«Ağaçlar** yüzümüze konfeti **atıyorlar**» (F. A. Aykaç).

i) Cümlede özne **bir**'in üstündeki **sayı sıfatlarıyla** ya da **birçok, birkaç...** vb. gibi **belgisiz sıfatlarla** kurulmuş bir sıfat takımı ise, yüklem tekil olur:

«Üç dört kiremit, sokağa **düştü**» (H. R. Gürpınar).

j) Cümlede özne çoğul **insan**, çoğul **hayvan**, çoğul **bitki**, çoğul **cansız varlık**, çoğul **zaman ismi** olup da yüklem birden çok ise: 1) ya birinci, ikinci yüklem... vb. tekil, sonuncu yüklem çoğul; 2) ya da bütün yüklemler, çoğul olabilir:

«Jandarmalar da **yorulmuş, bitmişlerdi**» (Yaşar Kemal). - **«Her şey, ağaçlar, çakırdikenler, taşlar, kayalar** ışığa **kesmiş, erimişlerdi**» (Yaşar Kemal) - **«Evler, ağaçlar, kayalar, yıldızlar, ay, toprak,** ne varsa dünyada hepsi karanlığın içinde **kaybolmuşlar, erimişlerdi**» (Yaşar Kemal).

B) **Kişi** bakımından uygunluk:

a) Cümlede özne **kişi zamiri** ise, yüklemin kişi eki de o zamiri gösterir:

«— Yok baba. **Ben**, yürümek istiyorum» (R. N. Güntekin).

b) Cümlede birden çok özne bulunur da bunlardan bir tanesi tekil ya da çoğul birinci kişi zamiri olursa, yüklem, çoğul birinci kişi olur:

«Evler, ağaçlar, **ben** (biz) ve bu an, sanki bulutlarla bir akıyoruz» (A. M. Dranas).

c) Cümlede birden çok özne bulunur da bunlardan bir tanesi tekil ya da çoğul ikinci kişi zamiri olursa, yüklem, çoğul ikinci kişi olur:

«Evler, ağaçlar, **sen** (siz) ve bu an, sanki bulutlarla bir akıyorsunuz».

ç) Cümlede birden çok özne bulunur da bunlardan bir tanesi tekil ya da çoğul üçüncü kişi zamiri olursa, yüklem, çoğul üçüncü kişi zamiri olur:

«Evler, ağaçlar, o (onlar) ve bu an, sanki bulutlarla bir akıyorlar».

d) Cümlede öznelerin her üçü de tekil ya da çoğul birinci, ikinci, üçüncü kişi zamiri ise, yüklem, çoğul birinci kişi olur:

«**Ben** (biz), **sen** (siz), **o** (onlar) sinemaya gideceğiz».

393. Cümlede bir ya da birden çok özne bulunabileceğine göre, yazıda, noktalama işaretlerinde kimi özellikler görülür:

a) Bir tek özne ile yüklem arasına birtakım sözler girmişse, özneden sonra « , » ya da « ; » konulur:

«Sivrisinek(,) rüzgârla eğlenmeye başlamış» (Ö. Seyfettin) - «Nuri(;) Hasan, Fevzi ve Ahmet kadar çalışkan değildir». (Burada « ; » yerine « , » koymak, özne karışıklığına neden olur).

b) Bir tek özne ile bir tek yüklemden oluşmuş cümlelerde:

1) Yüklem çekimli bir fiil ya da fiilimsi ise, özne ile yüklem arasına hiçbir noktalama işareti konulmaz:

«Kuşlar uçuyor».

2) Özne kişi zamirinin üçüncü tekil kişisi ya da işaret zamirinin tekil kişilerinden biri, yüklem de isim soyundan bir kelime ise, özne ile yüklem arasına « , » konulur:

«O(,) kalemdir» (**O kalemdir**'den ayırmak için) - «Bu(,) toprak; şu(,) taştır» (**Bu toprak, şu taş**'tan ayırmak için)... vb.

c) İki öznesi bulunan cümlede, özneler arasına « , » konulur:

«Şimdi aramızda bir kıta(,) bir deniz var» (R. E. Ünaydın).

ç) İkiden çok öznesi bulunan cümlede, birinci ile ikinci, ikinci ile sonuncu arasına « , » konulur; sonuncudan sonra —bir anlam karışıklığı olmuyorsa— « , » konulmaz:

«Hanımefendi(,) Çeşmifelek(,) ben düşecek hale geldik» (H. R. Gürpınar). (**Ben**'den sonra « , » koymaya gerek yoktur) - «Siz(,) öteki(,) beriki(,) başınızı bir taşa çarpar, yaralanırsınız» (S. Ertem).

(**Beriki başınız**'ı ile bir anlam karışıklığı olmaması için **beriki**'den sonra « , » koymak gerekir).

YÜKLEMLERİNE GÖRE CÜMLELER

A) Fiil Cümleleri; Fiil Cümlecikleri:

394. Yüklemi: a) çekimli bir fiil olan bağımsız yargılı cümlelere **fiil cümlesi**; b) bir fiilimsi olan yan yargılı ya da çekimli bir fiil olan temel yargılı cümleciğe de **fiil cümleciği** denir:

a) «Yuvayı dişi kuş **yapar**». (Bu cümle, bağımsız yargılı bir fiil cümlesidir; çünkü **yapar**, çekimli bir fiildir).

b) «Soğuk bir kış günü, karanfil **almak** için / çiçekçi dükkânına **girdim**» (A. Haşim). (Bu cümle, yan yargısı bir **fiilimsiyle**, temel yargısı **çekimli** bir **fiille** kurulmuş **iki fiil cümleciğ**inden oluşmuştur).

395. Fiil cümlelerinde yüklem, basit ya da bileşik zamanlı olabilir:

a) «Acı bir hayret içinde **kaldım**» (A. Haşim).

b) «Göğün ötesinde berisinde beyaz bulut parçaları, hareketsiz **duruyordu**» (A. H. Müftüoğlu).

396. Fiil cümlelerinde birden çok yüklem bulunabilir:

«Kâğıdı yine evvelki gibi **dürdüm, büktüm,** geri **verdim**» (A. H. Müftüoğlu)... vb.

397. Bir fiil cümlesinde özne belirli değilse, yüklem, **çoğul III. kişi** olabilir:

«Ham meyveyi **kopardılar** dalından — Beni **ayırdılar** nazlı yârimden» (Anonim) (Bk. 391).

398. Fiil cümle ya da cümleciklerinin **gerçek özne** alabilmeleri için bunların: a) etken çatılı, b) dönüşlü çatılı, c) işteş çatılı fiillerle kurulmuş olmaları gerekir. Edilgen çatılı fiillerle kurulmuş cümle ya da cümleciklerde **gerçek özne** değil, **sözde özne** bulunur:

«Çaldığım halde kapı bir türlü **açılmıyordu**» (R. N. Güntekin) - «Yemek **yendikten sonra**, ocağa bir kucak odun daha **atıldı**» (Yaşar Kemal) (Bk. 389).

399. Bir cümle ya da cümleciğin yüklemi **ettirgen çatılı** olduğu zaman, özne, eylemin yapılmasına: a) **isteyerek sebep olur**, b) **istemeyerek sebep olur.**

a) «Kardeşimi **gezdirdim**». (Kardeşimin **gezmesine isteyerek ben sebep olmuş**).

b) «Dün, parasını **çaldırmış**». (Parasının **çalınmasına istemeyerek sebep olmuş**).

400. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi **katmerli ettirgen çatılı** olduğu zaman, özne, eylemin yapılmasında **birinci derecede sebep** ya da **aracı** olur:

«Mektubu **aldırtınız**». (**Aldırtan**, birinci derecede sebep olandır; **aldıran**, ikinci derecede sebep olandır; **alan**, sonuca erdirendir).

401. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi **edilgen çatılı** olduğu zaman, **sözde özne:** a) ya gerçek özne olan başka bir varlığın etkisine **konu** olur, b) ya da kendi eyleminin etkisine **konu** olur:

a) «Yalaktaki su, koyunlar tarafından **içildi**». (**Su,** sözde özne; **koyunlar,** gerçek öznedir. **Su,** koyunların **içme** eylemine **konu** olmuştur).

b) «Bu su **içilir**». (**Bu su**, sözde öznedir. **İçilebilen, içmeye elverişli olan,** yani **kendi eyleminin konusu olabilen** o, yani **bu su**'dur).

402. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi **ettirgen-edilgen çatılı** olduğu zaman, sözde özne, **gerçek özne olan iki ayrı varlığın etkisine konu** olur:

«Kurban **kestirildi**». (**Kurban**, sözde öznedir; **kestirilen** odur. Ancak, onu **kestiren** ve **kesen**, iki ayrı varlıktır).

403. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi **katmerli ettirgen-edilgen çatılı** olduğu zaman, sözde özne, **gerçek özne olan üç ayrı varlığın etkisine konu** olur:

«Kurban **kestirtildi**». (**Kurban,** sözde öznedir; **kestirilen** odur. Ancak, onu **kestirten** başka, **kestiren** başka, **kesen** başka birer varlıktır).

404. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi **dönüşlü çatılı** olduğu zaman, özne, eylemden ya **doğrudan doğruya**, ya da **dolayısıyla** etkilenir (Bk. 244):

a) «Çocuk **tepiniyor**». (Çocuk, hem **tepinme** işini yapan, hem de bundan **doğrudan doğruya** etkilenendir).

b) «Ayşe, giysi **dikiniyor**». (Ayşe, giysiyi kendisi için dikmektedir; **dikme** eyleminden **dolayısıyla** etkilenmektedir).

405. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi **dönüşlü-ettirgen çatılı** olduğu zaman, cümlede iki özne düşünülebilir: 1) Cümlenin öznesi. 2) Dönüşlü fiilin öznesi.

Bu duruma göre: a) cümlenin öznesi, eylemin yapılmasına **sebep olandır**; b) dönüşlü fiilin öznesi, eylemin etkisine **doğrudan doğruya** ya da **dolayısıyla** uğrayandır:

a) «Arpa, beni **kaşındırır**». (Cümlenin öznesi olan **arpa, kaşınmaya sebep olandır**).

b) «Arpa, beni **kaşındırır**». (Cümlenin öznesi **arpa**; **kaşınma** fiilinin öznesi ise **ben**'dir; ama **kaşıma** eyleminden doğrudan doğruya etkilenen yine **ben**'dir).

406. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin eylemi **işteş çatılı** olduğu zaman:

A. **özne** bir tane olursa **dönüşlülük** anlamı verir: «Annem, ev temizliğine **kalkıştı**» - «Deniz **yatıştı**»... vb.

B. **özne** birden fazla olursa: a) ya eylemi birbirlerine **karşılıklı olarak** yaparlar, b) ya da aynı anda **hep birlikte** yaparlar:

a) «Ahmet ile Mehmet **dövüşüyorlar**». (Birbirlerini **karşılıklı** olarak dövüyorlar).

b) «Kırlangıçlar **uçuşuyor**». (Aynı anda **hep birlikte** uçuyorlar) (Bk. 246).

407. Bir fiil cümle ya da cümleciğinde yüklem, **karşılıklılık** anlamı veren işteş fiillerden yapılmak üzere, bazen **işteş-ettirgen çatılı** olabilir. O zaman, cümlede birden çok özne düşünülebilir: a) Cümlenin öznesi, b) İşteş fiilin özneleri.

Bu duruma göre: a) cümlenin öznesi, eylemi başkalarına **karşılıklı** olarak yaptırandır; b) işteş fiilin özneleri, eylemi **karşılıklı** olarak yapanlardır:

a) «Ben, Ahmet ile Mehmet'i **dövüştürdüm**». (Cümlenin öznesi olan **ben, dövüşme** eylemini yaptırandır).

b) «Ben, Ahmet ile Mehmet'i **dövüştürdüm**». (İşteş fiilin özneleri olan **Ahmet** ve **Mehmet,** dövüşenlerdir).

408. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi, bazen, **işteş-edilgen çatılı** olabilir. O zaman, cümlede **özne,** işteş fiilin **öznesidir:**

a) «Bu söze (meclistekiler tarafından) **gülüşüldü**». (**Gülüşme** eylemini yapan **meclistekiler, öznedir**).

409. Bir fiil cümle ya da cümleciğinin yüklemi kimi, **işteş-ettirgen-edilgen çatılı** olabilir. O zaman cümlede: a) aynı eylemi başkalarına tekrarlatan öznenin, b) sözde öznenin, c) işteş fiil öznelerinin bulunduğu düşünülebilir:

a) «(Organizatörler tarafından) iki boksör **çarpıştırıldı**». (1. **Organizatörler,** gerçek öznedir; 2. **İki boksör,** sözde öznedir; 3. **Çarpışan iki boksör,** işteş fiilin özneleridir)... vb.

410. Yüklemlerinin zaman ve kiplerine göre, fiil cümlelerinde çeşitli anlamlar belirir:

A. Yüklemi şimdiki zamanlı bir fiil olan fiil cümleleri, eylemin:

a) sözün söylendiği anda **yapılmakta olduğunu bildirirler:** «Bak, kuşlar **uçuşuyor**»... vb.

b) geçmiş zamanda **yapılmış olduğunu bildirirler:** «Atatürk, önemli devrimler yapmaya **başlıyor**»... vb.

c) gelecek zamanda **yapılacağını bildirirler:** «— Gelecek hafta nereye gidiyorsunuz? — İzmir'e **gidiyoruz**»... vb.

ç) **alışkanlık durumuna geldiğini** belirtirler: «Sabahları erken **kalkıyorum**»... vb. (Bk. 198/Ç).

B. Yüklemi gelecek zamanlı fiil olan fiil cümleleri:

a) eylemin sözün söylendiği andan **sonra yapılacağını bildirirler:** «(Yarın) Ankara'ya **gideceğim**»... vb.

b) ikinci, üçüncü tekil ya da çoğul kişilerinde, kimi **emir, istek, gereklik anlamları** verirler: «Bankaya **gideceksin**, parayı **alacaksın**. Ona gelince, o, evde **oturacak**»... vb.

c) **olmak** mastarının gelecek zamanı ile kuruldukları zaman, **olabilirlik** ve **oranlama anlamı** verirler: «Karşıdan gelen, Ahmet **olacak**»... vb. (Bk. 199).

C. Yüklemi -di'li geçmiş zamanlı bir fiil olan fiil cümleleri:

a) eylemin sözün söylendiği andan **önce yapılmış olduğunu kesin olarak bildirirler:** «Yerden bir taş alıp köpeğe **fırlattım**»... vb.

b) kimi -miş'li geçmiş zaman anlamı verirler: «Fatih, İstanbul'u 1453'te **zaptetti** (zaptetmiş)»... vb. (Bk. 196/D).

Ç. Yüklemi -miş'li geçmiş zamanlı bir fiil olan fiil cümleleri:

a) eylemin sözün söylendiği andan önce **yapılmış olduğunu söylentilere dayanarak ve kesin olmayarak bildirirler:** «Ahmet söyledi, bugün sizin eve hırsız **girmiş**»... vb.

b) **övünme anlamı** verirler: «Biz, nice nice problemler **çözmüşüz**»... vb.

c) **küçümseme anlamı** verirler: «Beş yaşında şiir yazmaya **başlamış**»... vb.

ç) **olmazlık anlamı** verirler: «İki fındık, 300 gramı **gelmiş**»... vb. (Bk. 197/Ç).

D. Yüklemi geniş zamanlı bir fiil olan fiil cümleleri:

a) eylemin **her zaman yapılır ya da devam eder olduğunu bildirirler:** «Balık, suda **yaşar**»... vb.

b) **alışkanlık anlamı** verirler: «Şevki Bey, hem tütün **içer**, hem enfiye **çeker**»... vb.

c) **gelecek zaman anlamı** verirler: «— Yarın Ankara'ya gider misiniz? — **Giderim**»... vb.

ç) **yeterlik anlamı** verirler: «— Yüz kiloluk bir çuvalı **kaldırır mısınız?** (kaldırabilir misiniz?) — **Kaldırırım** (kaldırabilirim)...» vb.

d) **geçmiş zaman anlamı** verirler: «Geceleyin bir çığlık **işitilir**, herkes dışarıya **fırlar**»... vb.

e) soru biçiminde bulundukları zaman, **rica anlamı** verirler: «Bana bir bardak su **verir misiniz?**»... vb.

f) **olabilirlik** sezdirirler: «Bu gece, kar **yağar**»... vb.

g) **emir** ya da **istek anlamı** verirler: «Babanıza benden de selam **yazarsınız**»... vb. (Bk. 200/Ç, D).

E. Yüklemi emir kipi olan fiil cümleleri:

a) **emir anlamı** verirler: «Pencereyi **aç**, oda **havalansın!**»... vb.

b) dualarda **yalvarma anlamı** verirler: «Tanrım, sen bizi **koru!**»... vb.

c) **rica anlamı** verirler: «Kahvenizi **buyurun, için!**»... vb. (Bk. 204/Ç).

F. Yüklemi istek kipi olan fiil cümleleri:

a) **istek anlamı** verirler: «Yarın sinemaya **gideyim**»... vb.

b) **emir anlamı** verirler: «Arkadaşlar, gürültüyü **bırakalım**»... vb. (Bk. 202/C).

G. Yüklemi gereklik kipi olan fiil cümleleri:

a) eylemin yapılmasındaki **gerekliği** bildirirler: «Derslerine **çalışmalısın**»... vb.

b) **olmak** yardımcı fiili ile kuruldukları zaman, şimdiki zamanla ilgili **güçlü bir sanma ya da oranlama anlamı** verirler: «— Öğretmeniniz nerede? — Bilmem, ama laboratuvarda **olmalı**»... vb. (Bk. 201/Ç).

Ğ. Yüklemi dilek-şart kipi olan fiil cümleleri:

a) **dilek anlamı** verirler: «**Durmasa** bari felek **yıkılsa, gitse**» (M. A. Ersoy)... vb.

b) **şart anlamı** verirler: «Yağmur **dursa** çıkarız»... vb.

c) **e (a)** edatı ile birlikte, **güçlü emir anlamı** verirler: «Niye duruyorsun, **okusan a!**»... vb.

ç) eylemin olumlu ve olumsuz biçimi **de** bağlacıyla birlikte yinelendiği zaman, şartın kesin olarak ortadan kalktığını, **eşitlik** ilgisinin güçlendiğini bildirirler: «Hasan **gelse de, gelmese de** sinemaya gideceğiz»... vb. (Bk. 203).

H. Yüklemi hikâye bileşik zamanı olan fiil cümleleri:

a) bir bildiri ya da dileğe bağlı bir eylemin geçmiş zamanda yapıldığını **kesin olarak** anlatırlar: «29 Mayıs 1453'te Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'a **giriyordu**»... vb.

b) geçmişteki bir **şartı** bildirirler: «Kalemim **olsaydı** bir mektup yazardım»... vb.

I. Yüklemi rivayet bileşik zamanı olan fiil cümleleri:

a) bir bildiri ya da dileğe bağlı bir eylemin geçmiş zamanda yapıldığını **kuşku** ile anlatırlar: «Siz, Süleyman Efendi'nin evinde **oturuyormuşsunuz**» (Mahmut Yesari)... vb.

b) **küçümseme anlamı** verirler: «Benden daha iyi **yazıyormuş**; şu yazıya bak hele!»... vb.

B) İsim Cümleleri; İsim Cümlecikleri:

411. Yüklemi isim soyundan bir kelime olan: a) bağımsız yargılı cümlelere **isim cümlesi**; b) yan ya da temel yargılı cümleciğe **isim cümleciği** denir:

a) İslâmın şartı **beştir». (Beş,** -dir koşacını almış isim soyundan bir kelimedir. Bağımsız yargılı bir isim cümlesi kurmuştur).

b) «İki **defadır** / muhacir olduk» (H. E. Adıvar). **(Defa** -dir koşacını almış isim soyundan bir kelimedir; yan yargılı bir isim cümleciği kurmuştur).

c) «Güneşlerde parıldayan bu yeşil su /, ruhumuzun **kardeşidir»** (E. B. Koryürek). **(Kardeşi,** -dir koşacını almış isim soyundan bir kelimedir; temel yargılı bir isim cümleciği kurmuştur).

ç) «Akıl yaşta **değil(dir), baştadır». (Yaşta değil(dir),** yan yargılı olumsuz bir isim cümleciğidir. **Baştadır,** temel yargılı bir isim cümleciğidir).

412. İsim cümleleri ya da cümlecikleri: a) isim soyundan kelimelere ek-fiilin bütün zaman ve kip ekleri; b) kimi fiillerin basit zamanlarına da -dir koşacı ulanarak yapılırlar.

413. İsim cümle ya da cümleciklerinde yüklem:

a) isim olur: «Bu, ne **kulak(tır),** ne **göz(dür),** ne **burun(dur),** ne **damak(tır),** ne **el(dir);** hattâ ne de zekâdır» (Y. K. Karaosmanoğlu).

b) durum eki almış bir kelime olur: «Canım insanoğlu; **büyüktedir** gözü hep» (N. Ataç).

c) isim takımları olur: «Demek siz, **Abdi'nin köylüsüsünüz?»** (Y. Kemal).

ç) Belirtileni söylenmemiş belirten olabilir: «Gündüzler bizim, gece **onlarındır»** (H. R. Gürpınar).

N o t : İsim cümlelerinde dikkat yüklemin üzerine çekilmek istenirse, belirtilen mutlaka söylenir: «Bu ev, **Ahmet'in evidir»...** vb.

d) durum eki almış isim takımı olur: «Asıl mesele, gaz bezinin **çıkarılmasındadır»** (P. Safa).

e) isim gibi kullanılmış sıfat olur: «Fakat merakım da o nispette **büyüktü»** (H. R. Gürpınar).

f) sıfat takımı olur: «Şiir, bir hikâye değil, **sessiz bir şarkıdır»** (A. Haşim).

g) unvan öbeği olur: «Ben, **Kaptan Kara Memiş'im»** (Ö. Seyfettin).

ğ) zamir olur: «— Kimdir o? — **Ben(im)»** (H. R. Gürpınar).

h) isim-fiil olur: **«Yanmakta(dır)** bu sâgardan içenler» (A. Haşim).

ı) sıfat-fiil olur: «Tembel, bir işe **başlamayandır»** - «Tek umut **söylediğimdir»** (Y. Kemal).

i) bağ-fiil olur: «Şîrin dahi kasdetmesi cana **gülerektir»** (Ziya Paşa).

j) edat olur: «Bu sofa yaşlı bir insan yüzü **gibidir»** (P. Safa).

k) bağlaç olur: «Ne mal **iledir,** ne **câh iledir** — Beyim, ululuk kemal iledir».

l) hece olur: «Geldi fiilinin sonundaki zaman eki **-di'dir»**.

m) harf olur: «Ağzın açıklığı bu esnada küçük bir yuvarlak gibi olur ki bu da **O'dur»** (Molière - Dr. A. S. Delilbaşı).

n) bir cümle ya da cümle niteliğinde bir söz olur: «Ağzından çıkan son cümle: **"Millet sağ olsun!"** idi».

414. -dir koşacı, çekimli fiillerin kimi basit zamanlarına ya da kiplerine ulanınca, cümleyi **isim cümlesi** ya da **cümleciği** durumuna getirir ve o fiillere değişik anlamlar kazandırır.

-dir koşacı:

A) **Şimdiki zamanın** birinci, ikinci, üçüncü tekil ya da çoğul kişilerine ulanınca cümleye zaman ilgisiyle birlikte **olabilirlik** anlamı kazandırır (Bk. 198/Ç):

a) «Ne biliyorsun? Belki ben **yazıyorumdur».**

b) «Kim bilir beni ne kadar **ayıplıyorsunuzdur?»** (İ. N. Dilmen).

c) «Şimdi ona ne **söylüyordur** biliyor musun? Ondan kasabaya gitmelerini **istiyordur»** (Y. Kemal).

B) **-miş'li geçmiş zamanın** birinci, ikinci, üçüncü tekil ya da çoğul kişilerine ulanınca: a) bir **kesinlik,** b) **güçlü olabilirlik** anlamlarını kazandırır (Bk. 197/Ç):

a) «Onlar kadar saf ve tatlı insanlara hayatımda pek az tesadüf **etmişimdir»** (R. N. Güntekin).

b) «Uzak yoldan geldiniz, **yorulmuşsunuzdur»** (H. R. Gürpınar).

c) «Yeşil ekinler diz boyudur şimdi Çukurova'da... Karıncalar, yuvalarından dışarılara, yollara **dökülmüşlerdir** şimdi. Güneşin altına **serilmişlerdir»** (Y. Kemal).

C) Bugün pek sık kullanılmamakla birlikte, geniş zamanın birinci ve ikinci tekil ve çoğul kişilerine ulandığı zaman, **güçlü olabilirlik** anlamı kazandırır: **Gülerimdir, okursundur, bilirizdir, okursunuzdur...** vb.

Ç) **Gelecek zamanın** ikinci, üçüncü tekil ve çoğul kişilerine ulandığı zaman cümleye: a) **kesinlik;** b) **güçlü olabilirlik** gibi anlamlar kazandırır (Bk. 199/Ç):

a) «**Doğacaktır** sana vâdettiği günler Hakkın» (M. A. Ersoy).

b) «Bu yıl, başkan sen **olacaksındır**».

c) «Daha büyük acıları düşünüyorum: Her yaradan içeri birer sonda **girecektir** ve kemikteki çürüğe kadar **dayanacaktır**» (P. Safa).

ç) «(Sizi) ressamlar görseler **kıskanacaklardır**» (H. R. Gürpınar).

D) **Gereklik kipinin** üçüncü tekil ya da çoğul kişilerine ulanınca cümleye bir **kesinlik** kazandırır: «Eğri kılıç, kında **paslanmalıdır**» (Anonim) - «Bu çocuklara anlatın: Mutlaka koltuk değneği **kullanmalıdırlar**» (P. Safa).

415. İsim cümle ya da cümleciklerinde şu biçim ve anlam özellikleri görülmektedir:

A) Yüklem isim soyundan bir kelime ise:

a) Ek-fiilin, geniş zamanının üçüncü tekil ve çoğul kişi eki, çok kez; diğer kişi ekleri de kimi söylenilmeyebilir: «Rüzgâr şiddetli**(dir)**, hava soğuk**(tur)**» (A. Rasim) - «Ben haklı**(yım)**, sen haksız**(sın)**» - «Elâ gözleri simsiyah ve hareketsiz**(dirler)**» (P. Safa).

b) Ek-fiilin -di'li, -miş'li geçmiş ve şart kiplerinin eklerini kesinlikle söylemek gerekir: «Ben hasta**ydım**, o da hasta**ymış**» - «Hasta**ysa** gelmesin».

c) Ek-fiilin gelecek zamanı olmadığına göre, **olmak** fiilinin gelecek zamanı, ek-fiilin gelecek zamanının yerini tutar: «O, öğretmendir» **(şimdiki zaman)** - «O, öğretmendi» **(geçmiş zaman)** - «O, öğretmen olacak» **(gelecek zaman)** (Bk. 213).

B) Çekimli fiillerin şimdiki, -miş'li geçmiş, gelecek zamanlarının üçüncü çoğul kişilerine -dir koşacı ulandığı zaman, kimi, -ler çoğul eki düşebilir ve cümlelerin anlamlarında bir değişiklik görülmez:

a) «Onlar, şimdi, sobanın başında **oturuyordur** (oturuyorlardır)».

b) «Onlar, saat beşte İzmir'e **varmıştır** (varmışlardır)».

c) «Onlar, yarın, İstanbul'a **dönecektir** (döneceklerdir)».

C) -dir ve -dirler koşaçları **-şimdiki, -miş'li geçmiş** ve **gelecek zamanlı** fiillerin III. kişilerine ulandıkları zaman, hem biçim, hem de anlam bakımından kimi ayrılıklar sezilir. Aşağıda görüleceği üzere, **-lerdir** biçimi fiillerin III. çoğul kişilerine ulanmış **-dir** koşacı; **-dirler** ise fiillerin III. tekil kişilerine ulanmış **-dirler** koşacıdırlar:

a) «Onlar, şimdi sobanın başında **oturuyorlardır** ya da **oturuyordurlar**». (Oturmakta olduklarını **güçlü bir olabilirlik** ya da **oranlamayla** bildiriş).

b) «Onlar, saat beşte İzmir'e varmışlardır ya da **varmıştırlar**». (Vardıklarını ya **kesinlikle**, ya da **güçlü bir olabilirlik** ya da **oranlamayla** bildiriş).

c) «Onlar, yarın İstanbul'a **döneceklerdir** ya da **dönecektirler**». (Gelecek zamanla ilgili bir niyetli oluşu ya **kesinlikle**, ya da **güçlü bir olabilirlik** ya da **oranlamayla** bildiriş).

Ç) İsim soyundan çoğul yüklemle kurulmuş isim cümle ya da cümleciklerinde -dir, -di, -miş, -se ek-fiil ekleri, ya -ler'den önce, ya da sonra gelir. Bu durumlara göre, isim cümle ya da cümleciklerinin anlamlarında —zaman ve kip ilgisinden başka— önemli ayrılıklar görülür (Bk. 206/Ç):

a) «Parayı çalanlar **hırsızlardır**». **(Hırsız olan kimselerdir, varlıklardır:** Varlık hakkında yargı).

«Parayı çalanlar **hırsızlardı**». **(Hırsız olan kimselerdi, varlıklardı:** Varlık hakkında yargı).

«Parayı çalanlar **hırsızlarsa...**». **(Hırsız olan kimselerse, varlıklarsa:** Varlık hakkında zanna dayanan yargı).

b) «Parayı çalanlar **hırsızdırlar**». **(Hırsız niteliğindedirler:** Nitelik hakkında yargı).

«Parayı çalanlar **hırsızdılar**». **(Hırsız niteliğindeydiler:** Nitelik hakkında rivayete dayanan yargı).

«Parayı çalanlar **hırsızsalar...**». **(Hırsız niteliğindeyseler:** Zanna dayanan yargı).

416. Çoğul yüklem -de durumunda bir kelime olup da buna ek-fiilin bütün kiplerinin tekil III. kişi ekleri ulanırsa, cümle ya da cümleciklerde —zaman ve kip ilgisinden başka— kimi anlam ayrılıkları sezilir:

a) «Gözleriniz yükseklerdedir». (= **-lerdeydi, -lerdeymiş, -lerdeyse**).

Bu cümlenin yükleminde **abartma** anlamından başka: 1) **Yükseklerdedir:** Kesinlik ya da olabilirlik; 2) **Yükseklerdeydi:** Kesin yargı; 3) **Yükseklerdeymiş:** Rivayete dayanan yargı; 4) **Yükseklerdeyse:** Şarta ya da zanna dayanan yargı bulunmaktadır.

b) «Bu gençler, bizim okullardadır». (= **-lardaydı, -lardaymış, -lardaysa**).

Bu cümlenin yükleminde **çoğulluk** anlamından başka: 1) **Okullardadır:** Kesinlik ya da olabilirlik; 2) **Okullardaydı:** Kesin yargı; 3) **Okullardaymış:** Rivayete dayanan yargı; 4) **Okullardaysa:** Şarta ya da zanna dayanan yargı bulunmaktadır.

c) «Babacığım Ankaralardadır». (= **-lardaydı, -lardaymış, -lardaysa**).

Bu cümlenin yükleminde **abartma** anlamından başka: 1) Kesinliğe ya da olabilirliğe dayanan yargı; 2) Kesin yargı; 3) Rivayete dayanan yargı; 4) Şarta ya da zanna dayanan yargı bulunmaktadır.

417. Tekil yüklem -de durumunda bir kelime ise, bu yüklemin ek-fiilin çoğul III. kişi eklerini alışında şu özellikler görülür:

a) -de durumundaki kelimeden sonra ek-fiilin zaman ve kip ekleri düşmüş de o kelimeye yalnızca -ler ulanmışsa cümlelerde —zaman ve kip ilgisinden başka— birtakım anlam ayrılıkları görülür:

1) «Çocuklar kır**dalar**». (**Kırdalar,** biçimce çoğul, anlamca tekildir. Cümlede kesin bir yargı vardır).

2) «Beyefendi **evdeler**». (**Evdeler,** biçimce çoğul, anlamca tekildir. Cümlede saygı ve nezakete dayanan kesin bir yargı vardır).

b) -de durumundaki kelimeden sonra -ler eki ulanmış olup da ek-fiilin zaman ve kip ekleri bundan sonra getirilmişse cümle ya da cümleciklerde —zaman ve kip ilgisinden başka— birtakım anlam ayrılıkları görülür:

1) «Çocuklar **kırdalardır**». (= **-dalardı, -dalarmış, -dalarsa**).

Kırdalardır: Olabilirliğe dayanan yargı; **kırdalardı:** Kesin yargı; **kırdalarmış:** Rivayete dayanan yargı; **kırdalarsa:** Şarta ya da zanna dayanan yargı.

2) «Beyefendi ev**delerdir**». (= **-delerdi, -delermiş, -delerse**).

Evdelerdir: Saygı ve nezakete dayanan olabilirlik, oranlama; **evdelerdi:** Saygı ve nezakete dayanan kesin yargı; **evdelermiş:** Saygı ve nezakete dayanan rivayet; **evdelerse:** Saygı ve nezakete dayanan şart ya da zan.

c) -de durumundaki kelimeden sonra ek-fiilin zaman ve kiplerinin çoğul üçüncü kişi ekleri ulanmışsa, cümle ya da cümleciklerde —zaman ve kip ilgisinden başka— birtakım anlam ayrılıkları görülür:

«Gençler okul**dadırlar**». (= **-daydılar, -daymışlar, -daysalar**).

1) **Okuldadırlar:** Güçlü olabilirlik; 2) **Okuldaydılar:** Kesin yargı; 3) **Okuldaymışlar:** Rivayete dayanan yargı; 4) **Okuldaysalar:** Şarta ya da zanna dayanan yargı.

418. Çoğul yüklem -den durumunda bir kelime olup da buna, ek-fiilin bütün kiplerinin tekil III. kişi ekleri ulanırsa, cümle ya da cümleciklerde —zaman ve kip ilgisinden başka— birtakım anlam ayrılıkları görülür:

a) «Vapurun batışı deniz**lerdendir**». (= **-lerdendi, -lerdenmiş, -lerdense**).

Bu cümlenin yükleminde **abartma** anlamından başka: 1) **Denizlerdendir:** Olabilirlik ya da kesinlik; 2) **Denizlerdendi:** Kesin yargı; 3) **Denizlerdenmiş:** Rivayete dayanan yargı; 4) **Denizlerdense:** Zanna ya da şarta dayanan yargı bulunmaktadır.

b) «O gençler bizim okul**lardandır**». (= **-lardandı, -lardanmış, -lardansa**).

Bu cümlenin yükleminde **çoğulluk** anlamından başka: 1) **Okullardandır:** Olabilirlik ya da kesinlik; 2) **Okullardandı:** Kesin yargı; 3) **Okullardanmış:** Rivayete dayanan yargı; 4) **Okullardansa:** Zanna ya da şarta dayanan yargı bulunmaktadır.

419. Tekil yüklem -den durumunda bir kelime ise, ek-fiilin bütün kiplerinin çoğul III. kişi ekleri, -den durumundaki kelimeden sonra gelir. Çok kere çoğul eki düşer. O zaman, cümle ya da cümleciklerde —zaman ve kip ilgisinden başka— önemli bir ayrılık görülmez:

a) «O gençler bizim okul**dandır**». (= **-dandırlar: Olabilirlik** ya da **kesinlik.** Bizim okulda hâlâ okumaktadırlar ya da oradan mezun olmuşlardır).

b) «O gençler bizim okul**dandı**». (= **-dandılar: Kesinlik.** Okuyup bizim okuldan mezun olmuşlardı).

c) «O gençler bizim okul**danmış**». (= **-danmışlar: Rivayete dayanan yargı.** Bizim okulda okumaktaymışlar ya da oradan mezun olmuşlar).

ç) «O gençler bizim okul**dansa**». (= **-dansalar: Zanna** ya da **şarta dayanan yargı.** O gençler bizim okulda okumaktaysalar ya da oradan mezun olmuşlarsa).

420. Çoğul yüklem -e durumunda bir kelime olup da buna -dir koşacı ulanırsa, cümle ya da cümleciklerin anlamlarında kimi anlam ayrılıkları görülür:

a) «İnsanların yolculuğu gök**leredir**». (Bu cümlenin yükleminde **abartma** anlamından başka bir **kesinlik** ya da **bir olabilirlik** anlamı da bulunmaktadır).

b) «Bu ilaçlar hasta**laradır**». (Bu cümlenin yükleminde **çoğulluk** anlamından başka, bir **kesinlik** ya da **olabilirlik anlamı** da bulunmaktadır).

421. İsim cümlelerinin olumsuz biçimleri **değil** edatıyla kurulur: «Ben öğretmenim. Sen öğretmen **değilsin**».

422. **Var** ve **yok** kelimeleri, cümlelerde ya yalın durumda ya da ek-fiil eklerini almış olarak bulunurlar. Bu kelimeler cümlede yalın durumda iseler onları bir varlığın kesin olarak var olduğunu **(var olan)**, ya da yokluğunu **(yok olan)** bir yargıya bağlayan ve isim cümlesi kuran birer sıfat gibi düşünmek gerekir:

«Üzerinde neftî bir avcı kostümü **var (-dır, -dı, -mış, -sa)**» (Y. K. Karaosmanoğlu).

«Benim de kimsem **yok (-tur, -tu, -muş, -sa)**» (H. R. Gürpınar).

423. **Var** ve **yok** kelimelerine ek-fiil ekleri ulandığı zaman, bunların cümlelere kazandıracakları çeşitli anlamlar şunlardır:

a) «At **var**, meydan **yok**» (Türk Atalar sözü). (**Var** ve **yok** kelimeleri eksizdir. Atın **varlığı**, meydanın **yokluğu** hakkında kesin yargı).

b) «Evimizin içinde odaların her birinin ayrı, sevinçli ya da acıklı tarihleri **vardır**» (H. C. Yalçın). (-dir koşacını almıştır. **Kesin yargı** bildirmektedir).

«Perilerin de zayıf tarafları **vardır**» (H. R. Gürpınar). (-dir koşacını almıştır. Kesin yargıdan çok, **güçlü olabilirlik** bildirmektedir).

c) «Sözlerinde tesirinden kurtulunmaz bir inandırma kuvveti **vardı**» (H. R. Gürpınar). (Ek-fiilin -di'li geçmiş zamanının üçüncü tekil kişi ekini almıştır. **Geçmişle ilgili, görgüye dayanan** kesin yargı).

ç) «İşitmiştim, Turan'da bir peri kızı **varmış**» (O. S. Orhon). (Ek-fiilin, -miş'li geçmiş zamanın üçüncü tekil kişisini almıştır. **Geçmişle ilgili, rivayete dayanan** yargı).

d) «Paran çoksa kefil ol, işin **yoksa** şahit ol» (Türk Atalar sözü). (Ek-fiilin şart kipinin üçüncü tekil kişisini almıştır. **Yoksa,** şarta dayanan bir yan yargı kurmaktadır).

e) «Ben **varken o sana yaklaşmaz**» (H. R. Gürpınar). (Ek-fiilin **durum ulaç** ekini almış olan **varken,** cümlede, sebep anlamlı bir yan yargı kurmuştur).

Var, yok kelimeleri, **«Vara yoka bakma»** gibi sözlerde ismin -e durumunda bulunabilirler. Bunları isim olarak benimsemek gerekir.

424. **Var** ve **yok** kelimeleri, isim cümlesi biçiminde, masal tekerlemesi de kurarlar: «Bir **varmış,** bir **yokmuş**»... gibi.

425. **Demek** mastarı, çok kez, ek-fiil kiplerinin III. tekil kişi eklerinden birini alıp, cümlede yüklem görevinde bulunursa, isim cümlesi kurmuş olur: «Anladım ki onlardan kaçmak, ölmek **demektir**» (Y. Kemal).

Cümlenin Yardımcı Öğeleri

426. **Tümleç** terimi, sözlükte «tamamlayıcı» anlamına gelir. İsim takımlarında belirtenleri (= **evin** damı); sıfat takımlarında sıfatları (= **yuvarlak** masa); zarfları (= **hızlı** koşuyor - **çok** çalışkan - **çok hızlı koşuyor**) birer **tümleç** olarak kabul edebiliriz.

Söz diziminde bağımsız, temel ve yan yargıları tamamlayıp genişletmek için, temel öğelerden başka, yardımcı öğelere de gereksinim vardır. Bu yardımcı öğelere, genel anlamda, **tümleç** adı verilir.

427. **Tümleçler,** cümle ya da cümleciklerde: a) öznenin eyleminden, yani bağımsız, temel ya da yan yargıların sonuçlarından etkilenen; b) yüklemleri, yani bağımsız, temel ya da yan yargıları çeşitli

anlam ilgileriyle tamamlayan ya da berkiten kelimelerdir. Böyle olunca, tümleçler:

a) **Nesne,**
b) **Tümleç,** diye ikiye ayrılabilir.

NESNELER

428. **Nesne,** fiil cümle ya da cümleciklerinde öznenin eyleminden, yani bağımsız, temel ya da yan yargıların sonuçlarından etkilenen kelimedir.

a) «(O) bir pire için bir **yorgan** yakar». (O, **öznedir.** Öznenin yaptığı **yakma** işinden, yani cümledeki yargının sonucundan etkilenen **yorgan** kelimesi **nesnedir**).

b) **«Camı** kırdım». (**Ben,** öznedir. Öznenin yaptığı **kırma** işinden, yani cümledeki yargının sonucundan doğrudan doğruya etkilenen **camı** kelimesi **nesnedir**).

c) **«Minareyi** çalan / **kılıfını** hazırlar». (**Çalan,** öznedir. Öznenin yaptığı **çalma** ve **hazırlama** işlerinden, yani **çalan** yan yargısı ile **hazırlar** temel yargısının sonuçlarından, etkilenen **minareyi** ve **kılıfını** kelimeleri, birer **nesnedir**).

429. **Nesneler,** iki türlüdür:

a) **Belirtisiz nesneler,**
b) **Belirtili nesneler.**

430. Belirtili ve belirtisiz nesneler, fiil cümle ya da cümleciklerinde bulunurlar; isim cümle ya da cümleciklerinde bulunamazlar. Ancak, yüklemi geçişli (ettirgen, oldurgan) çatılı fiilimsi ya da fiilimsi niteliğinde bir kelime olan isim cümle ya da cümlecikleri belirtili ve belirtisiz nesne alabilirler:

a) «Nuri, **resim** yapmaktadır».
b) «O, şimdi **beni** düşünüyordur».
c) «Siz, **beni** ilk görendiniz».

431. **Belirtisiz nesne,** cümle ya da cümleciklerde: a) yalın durumda bulunur; b) söz söyleyence de, dinleyen ya da okuyanca da **belirsiz bir varlığı** gösterir (Bk. 83/c): «Biz bu gece **balık, pilav, meyve** yedik». (**Balık, pilav, meyve** yalın durumdadırlar; bunlar, söz söyleyence de, dinleyen ya da okuyanca da belirli olmayan nesnelerdir, varlıklardır).

Bir cümlede **belirtisiz nesneyi** bulmak için, özne ile yüklem arasına **ne?** kelimesini getirip sorarız (= Biz **ne** yedik?), soruya yanıt veren kelime, kelimeler ya da kelime öbekleri **belirtisiz nesnedirler.**

432. **Belirtisiz nesne** alan cümle ya da cümleciklerde birtakım nitelikler bulunması gerekir. Cümle ya da cümleciğin fiili: a) geçişli

çatılı (= uçak **gördüm**); b) edilgen çatılı (= çamaşırlar **yıkandı**) olmalıdır.

433. Belirtisiz nesne, fiil cümle ya da cümleciklerinde:

a) İsim olabilir: «Artık mal, **göz** çıkarmaz» (Türk Atalar sözü).

b) Belirtili isim takımı olabilir: «**Bahçenin duvarı** yıkıldı».

c) Belirtisiz isim takımı olabilir: «**Bahçe duvarı** yıkıldı».

ç) Sıfat takımı olabilir: «**Bir derin nefes bıraktı**» (P. Safa).

d) Zamir olabilir: «**Kimisi** tutuldu; **birkaçı** bırakıldı».

e) Fiil olabilir: «Tosun'un beyaz ve gergin yüzünü ölüm ıstırabı içinde **görüyorum** sandı» (H. E. Adıvar).

f) İsim-fiil (= mastar) olabilir: «Nedense hep **konuşmak** istiyordu» (Y. Kemal).

g) Bağ-fiil (= ulaç) olabilir: «**Gelirken**, "gelir iken" biçiminde de yazılır».

ğ) Sıfat-fiil (= ortaç) olabilir: «**Kaçan** tutuldu».

h) Zarf olabilir: «**Bugün**, içinde bulunduğumuz günü anlatıyorsa, birleşik yazılmalıdır».

ı) Edat olabilir: «**Gibi**, bazen "kadar" yerine kullanılır».

i) Bağlaç olabilir: «**Ve**, yazıda sık sık kullanılmamalıdır».

j) Hece olabilir: «Sert sessizlerle biten kelimelere ulanan **de, te** diye yazılmalıdır».

k) Ünlem olabilir: «**Eyvah**, "evah" diye okunmamalıdır».

l) Harf olabilir: «Fransız alfabesinde **ı**, görülmez».

m) Bir cümle ya da cümle niteliğinde söz olabilir: «Leventler: "**Kaptan Kara Memiş geldi**" dediler» - «**Ne isterse** yiyebilir».

N o t : Yukarda zarf, edat, bağlaç, ünlem diye gösterilip cümlelerde kullanılan kelimelerin zarflık, edatlık, bağlaçlık ve ünlemlik görevlerini düşünmek doğru değildir. Onlar, cümle çözümlenmesinde, yalnızca, belirtisiz nesne görevindedirler.

434. Belirtili nesne, cümle ya da cümleciklerde: a) ismin **-i** durumunda bulunur; b) söz söyleyence de, dinleyen ya da okuyanca da belirli bir varlığı gösterir (Bk. 84): «Biz bu gece **balığı, pilavı, meyveyi** yedik». (**Balığı, pilavı, meyveyi** kelimeleri ismin -i durumundadırlar; söz söyleyence de, dinleyen ya da okuyanca da bunlar bilinen nesneler, varlıklardır).

Bir cümlede **belirtili nesne**yi bulmak için, özne ile yüklem arasına **neyi?** ya da **kimi?** kelimelerinden birini getirip sorarız: (Biz **neyi** yedik?). Soruya yanıt veren kelime, kelimeler ya da kelime öbekleri **belirtili nesne**dirler.

435. Belirtili nesne, yüklemi ancak geçişli (ettirgen, oldurgan) çatılı fiil, fiilimsi ya da fiilimsi niteliğinde bir kelime olan cümle ya da cümleciklerde bulunur.

436. Belirtili nesne, fiil cümle ya da cümleciklerinde:

a) İsim olabilir: «**Yuvayı** dişi kuş yapar».

b) Belirtili isim takımı olabilir: «**Evin bahçesini** gezdim».

c) Belirtisiz isim takımı olabilir: «**Çay fincanını** kırdım».

ç) Sıfat takımı olabilir: «O **kalın kitabı** bana veriniz».

d) Zamir olabilir: «Ne ekersen **onu** biçersin».

e) İsim-fiil (= mastar) olabilir: «**Okumayı** severim».

f) Sıfat-fiil (= ortaç) olabilir: «Gelen, **gideni** aratır».

g) Bağ-fiil (= ulaç) olabilir: «**Gelip**'i sık sık kullanmayınız».

ğ) Zarf olabilir: «**Yarını** düşünmüyorum, **bugünü** düşünüyorum».

h) Edat olabilir: «**İçin**'i, için diye yazmayınız».

ı) Bağlaç olabilir: «Bağlaç olan **ki**'yi ayrı yazmalısınız».

i) Ünlem olabilir: «O, **eyvallah**'ı çok kullanır».

j) Hece olabilir: «Sokaktandaki **-tan**'ı, -dan diye yazmayınız».

k) Harf olabilir: «**C**'yi ç ile karıştırmayınız».

l) Cümle ya da cümle niteliğinde söz olabilir: «O, dilinden: "**Teşekkür ederim**"i hiç düşürmez».

N o t : 433. maddenin "**Not**"undaki düşünceleri burada da yineleyebiliriz.

437. Hasta düşmek (= hastalanmak); **taş çıkarmak** (= üstün gelmek); **el açmak, avuç açmak** (= dilenmek)... vb. gibi bileşik fiillerde **hasta, taş, el** ve **avuç** kelimeleri her ne kadar nesne gibi görünürlerse de, anlamca kaynaşmış ve deyimleşmiş sözler olduklarından, bu sözlerdeki **düşmek, çıkarmak, açmak** fiillerinin nesnelerini göstermeye çalışmak yararsız ve gereksizdir.

437. Cümlede **belirtisiz nesne**den önce, gerektiği zaman, **bir** belgisiz sıfat gelebilir: «Bugün, **bir** telgraf aldım»... gibi.

438. Cümlede **belirtili nesne, belirli bir varlığı** gösterdiği, **bir** belgisiz sıfatı ise varlığı **belli belirsiz belirttiği** için —mantık bakımından— **belirtili nesne** ile belgisiz sıfatın yan yana gelmemeleri ve bunların **belirtili nesne** kabul edilmemeleri gerekir. Ancak, aşağıdaki durumlarda, bunların yan yana geldiklerini görmekteyiz:

a) **Belirtili nesne** olan varlık ya da kavram, cümlede **adı geçen** ya da **konuşan, yazan** tarafından biliniyorsa: «Raif, bir gün, **bir okulu** geziyormuş». (**Bir okulu** yerine **okulun birini** de denebilir. **Okul**, Raif'çe bilinmekte; ancak bu sözü söyleyence de, dinleyence de bilinmemektedir).

«Her gün, **bir gazeteyi** okuyorum». (**Bir gazeteyi** yerine, **gazetenin birini** ya da **gazetelerden birini** de denilebilir. **Gazete**, söz söyleyence bilinmekte, dinleyenlerce bilinmemektedir).

b) **Bir** belgisiz sıfatı, **belirtili nesneyi, genel bir kavram olarak** düşündürüyorsa: «**Bir anayı** (bir büyüğü) azarlamak olur mu?». (Burada **bir anayı** (bir büyüğü) sözünü, **anaları** (büyükleri) diye düşünebiliriz).

c) Dikkat cümlede **belirtili nesne** üzerine çekilmek isteniyorsa: «**Bir deliyi** serbest bırakmak olur mu?». (Burada **bir** kelimesi **öyle bir, böyle bir** yerine kullanılmakta ve dikkat, **deli** üzerine çekilmektedir).

N o t : **Birkaç, birçok, birtakım, bazı, herhangi bir...** vb. belgisiz sıfatların da —**bir** belgisiz sıfatı gibi— **belirtili nesne**lerle birlikte bulunabileceklerini ve bunlarla oluşacak sıfat takımlarının **belirtili nesne** olarak kabul edileceklerini unutmamak gerekir.

439. İyelik eki almış kelimeler, aslında belirtilidirler. Sonlarındaki iyelik ekleri, varlığın kime ait olduğunu belirtmektedirler. Böyle kelimelerin ayrıca **belirtili nesne** eki almaları, onlara, **katmerli belirlilik** kazandırır: «**Kitabımı** kaybettim». (**Kitabım** kelimesi, kitabın bana ait olduğunu göstermektedir; belirlidir. Ayrıca, **-i** belirtili nesne ekini almış olması onun belirliliğini katmerleştirmektedir).

440. Hem **iyelik,** hem **belirtili nesne** eki almış kelimelerden önce gelen **bir** kelimesi, **belirtili nesneye bir tek, bir kez olsun, bir miktar, bir gönülsüzlük...** gibi anlamlar kazandırırlar:

a) «**Bir elinizi** bana veriniz». (**Bir elinizi** yerine **bir tek elinizi** ya da **ellerinizin birini** denilebilir).

b) «**Bir selamınızı** alamadım». (**Bir** yerine **bir kez olsun** denilebilir).

c) «**Bir yemeğimizi** yemediniz». (**Bir yemeğimizi** sözünden **bir kez olsun yemeğimizden birazcık** ya da **bir miktar** anlamı sezilmektedir).

ç) «**Bir çorbamızı** içmediniz». (**Bir çorbamızı** sözünde **bir gönülsüzlük** anlamı bulunduğu sezilmektedir).

TÜMLEÇLER

441. Tümleçler, cümleleri çeşitli anlam ilgileriyle tamamlayan kelimelerdir.

Tümleçler üçe ayrılır:

a) **Dolaylı tümleçler,**
b) **Zarf tümleçleri,**
c) **Edat tümleçleri.**

Dolaylı Tümleçler

442. Dolaylı tümleçler, cümlelerde ismin -e, -de, -den durumlarında bulunurlar.

Dolaylı tümleçlerin kullanılışlarını ve anlam sınırlarını teker teker ele alıp incelemek doğru olacaktır:

-e'li tümleçler:

443. -e'li tümleçler, fiil cümle ya da cümleciklerinde bulunurlar; isim cümle ya da cümleciklerinde bulunmazlar. Ancak, yüklemi **var, yok, gerek** kelimelerinden biri, bir fiilimsi ya da fiilimsi niteliğinde bir kelime olan isim cümle ya da cümlecikleri -e'li tümleç olabilirler: a) **Denize** bakmaktadır; b) O, şimdi, **bize** geliyordur; c) Ben, **size** ilk gelenim; ç) **Bana** var, **sana** yok...

444. **-e'li tümleç** cümle ya da cümleciklerde:

a) İsim olabilir: «**Eve** gidiyorum».
b) Belirtili isim takımı olabilir: «**Ahmet'in evine** gidiyoruz».
c) Belirtisiz isim takımı olabilir: «**Misafir odasına** gidiyoruz».
ç) Sıfat takımı olabilir: «**Temiz insanlara** bayılırım».
d) Zamir olabilir: «Tabağı **bana** veriniz».
e) İsim-fiil (= mastar) olabilir: «Şu **duruşa** bakınız».
f) Sıfat-fiil (= ortaç) olabilir: «**Geçmişe** mazi derler».
g) Bağ-fiil (= ulaç) olabilir: «O romanda **gelinceye dek**'e çok rastlarsınız».
ğ) Zarf olabilir: «Bu cümledeki **bugüne** ne anlam verirsiniz?».
h) Edat olabilir: «Dilbilgisinde **için**'e edat denilir».
ı) Bağlaç olabilir: «Ahmet ile Mehmet'deki **ile**'ye bağlaç deriz».
i) Ünlem olabilir: «O, **inşallaha, maşallaha** inanmaz».
j) Hece olabilir: «Okul kelimesindeki **kul**'a kapalı hece denir».
k) Harf olabilir: «Türkçe'de kelime sonlarında g'ye rastlanmaz».
l) Cümle ya da cümle niteliğinde bir söz olabilir: «Bu çocuk, gene: "**Ben eve gideceğim**"e başladı».

N o t : 433. ve 436. maddelerin "**Not**" bölümlerindeki düşünceyi burada da yineleyebiliriz.

445. -e'li tümleç alan cümle ya da cümleciklerin yüklemleri:

a) Geçişsiz çatılı fiil (Eve **gittim**),
b) **Var, yok, gerek** kelimeleri (Bana **var**, sana **yok** - Kitap, bana **gerek**),
c) Fiilimsi (Terbiyeli insan, büyüklere **yer verendir**) olabilir.

446. -e'li tümlecin anlam sınırı geniştir. Bu tümleç, yüklemi:

a) **Yöneliş ilgisi** ile tamamlar (Bk. 85):

«**Okula** gidiyoruz». (Gidiyoruz yüklemini yöneliş ilgisiyle tamamlayan kelime **okula**'dır. **Nereye** gidiyoruz? **Okula**, tümleçtir).

«**Sinemaya** gittiğime / pişman oldum». (**Gittiğime** yüklemini, yani yan yargıya yöneliş ilgisiyle tamamlayan kelime **sinemaya**'dır. **Nereye** gittiğime? **Sinemaya**, tümleçtir).

«Güneş girmeyen / **eve** hekim girer». (**Girmeyen** ve **girer** yüklemlerini yöneliş ilgisiyle tamamlayan kelime **eve**'dir. **Nereye** girmeyen ya da nereye girer? **Eve**, tümleçtir).

N o t : **-e'li tümlecin** yöneliş ilgisini verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **nereye?** kelimesini getirmek ve sormak gerekir. Alınacak yanıt, **yöneliş düşüncesi** veren **-e'li tümleci** gösterir.

b) **Amaç** ya da **sebep ilgisi** ile tamamlar (Bk. 86/a):

«**Çocuğa** giysi diktirdim». (**Diktirdim** yüklemini **amaç** ya da **sebep ilgisiyle** tamamlayan kelime **çocuğa**'dır. **Kime** (= Kim için?, **neye** (= Niçin?) diktirdim? **Çocuğa**, tümleçtir).

«**Sinemadan çıktığıma** / pişman oldum». (**Pişman oldum** yüklemini **sebep** ilgisiyle tamamlayan yan yargı **sinemadan çıktığıma**'dır. **Niçin** pişman oldum? **Sinemadan çıktığıma**, tümleçtir).

N o t : -e'li tümlecin **amaç** ya da **sebep** ilgisini verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **kime** (= Kim için?), **neye** (= Niçin?) sorularını getirmeliyiz. Alacağımız yanıt, **amaç** ya da **sebep** düşüncesi veren **-e'li tümleci** gösterir.

c) **Fiyat, bedel** ilgisiyle tamamlar (Bk. 86/b):

«Bu kitabı **yüz liraya** aldım». (**Aldım** yüklemini **fiyat** ilgisiyle tamamlayan takım, **yüz liraya**'dır. **Kaça** aldım? **Yüz liraya**, tümleçtir).

«Bu kitabı **Türkçe'ye** çeviriniz». (**Çeviriniz** yüklemini **bedel** ilgisiyle tamamlayan kelime **Türkçe'ye**'dir. **Neye** çeviriniz? **Türkçe'ye**, tümleçtir).

N o t : -e'li tümlecin **fiyat** ya da **bedel** ilgisi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **kaça?, neye?** kelimelerini getirip sormak gerekir. Alacağımız yanıt, **fiyat** ya da **bedel** ilgisi veren **-e'li tümleci** gösterir.

-e'li tümleçlerin, fiilleri zaman ilgisiyle (= **haftaya** git-); yer ilgisiyle (= **öteye beriye** dök-); mecaz ilgisiyle (= **ipe sapa** gelme-)... vb. tamamladıklarını bilmekteyiz (Bk. 86, 349, 350, 351, 353). Aşağıda görüleceği üzere, bunları ya **zarf tümleci**, ya da fiillerinden ayrılamayan kalıp-sözler olarak kabul etmek gerekir.

447. **Göze batmak** (= çekememezliğe yol açmak ya da yakışıksız görünmek); **göze almak** (= tehlikeyi önceden kabul etmek); **ele geçmek** (= yakalanmak); **dile vermek** (= gizli tutulması gereken bir şeyi açığa vurmak)... vb. deyimlerinde **göze, ele, dile** kelimeleri her ne kadar -e'li tümleç gibi görünürlerse de, bu sözler anlamca kaynaşmış ve kalıplaşmış olduklarından ayrıca **batmak, almak, geçmek, vermek** fiillerinin tümleçlerini göstermeye çalışmak yararsız ve gereksizdir.

-de'li tümleçler (locatif):

448. -de'li tümleçler, fiil cümle ya da cümleciklerinde bulunurlar; isim cümle ya da cümleciklerinde bulunmazlar. Ancak, yüklemi **var, yok, gerek** kelimelerinden biri; bir fiilimsi ya da fiilimsi niteliğinde bir kelime olan isim cümleleri -de'li tümleç alabilirler:

a) «**Denizde** fırtına var».
b) «Yolcu **yolunda** gerek».
c) «Tembelliğin sonu, **sınıfta** kalmaktır».
ç) «O, şimdi **sınıfta** oturuyordur».

449. -de'li tümleç, cümle ya da cümleciklerde:

a) İsim olabilir: «Kitabımı **okulda** bırakmışım».
b) Belirtili isim takımı olabilir: «**Evin penceresinde** gördüm».
c) Belirtisiz isim takımı olabilir: «**Keçi sütünde** fazla yağ bulunmaz».
ç) Sıfat takımı olabilir: «Balıklar **sıcak suda** yüzemez».
d) Zamir olabilir: «O meziyetleri, ancak **bizde** bulabilirsiniz».
e) İsim-fiil (= mastar) olabilir: «Biz, eğlenceyi **okumakta** bulduk».
f) Sıfat-fiil (= ortaç) olabilir: «Siz, bunun sebeplerini **geçmişte** arayınız».
g) Bağ-fiil (= ulaç) olabilir: «**Derken**'de çeşitli anlamlar vardır».
ğ) Edat olabilir: «**İçin**'de, bir sebeplik anlamı sezilmektedir».
h) Bağlaç olabilir: «**Veya**'da iki kelime bulunmaktadır».
ı) Ünlem olabilir: «**Yahu**'da birkaç türlü anlam sezilir».
i) Hece olabilir: «**-ce**'de iki harf görüyoruz».
j) Harf olabilir: «**ü**'deki ses **e**'de yoktur».
k) Cümle ya da cümle niteliğinde bir söz olabilir: «**Ordular, ilk hedefiniz Akdeniz'dir**'de birkaç türlü anlam sezinliyoruz».

N o t : 433. maddenin "**Not**" bölümündeki düşünceyi burada da yineleyebiliriz.

450. -de'li tümleç alan cümle ya da cümleciklerin yüklemleri:

a) Geçişsiz çatılı fiil (**Evde kaldım**),
b) Var, yok, gerek kelimeleri (Bende **var**, sende **yok**),
c) Geçişsiz çatılı fiilimsi (Bütün işi **evde oturmaktır**) olabilir.

451. -de'li tümlecin anlam sınırı hemen hemen, -e'li tümleç kadar geniştir. Bu tümleç, yüklemi:

a) **Yer** ilgisiyle tamamlar (Bk. 88/d): «Ben, **Edirne'de** doğdum». (**Doğdum** yüklemini **yer** ilgisiyle tamamlayan kelime, **Edirne'dedir. Nerde doğdum? Edirne'de**, tümleçtir).

N o t : -de'li tümlecin **yer** ilgisi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **nerde?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, **yer** ilgisi veren -de'li tümleci gösterir.

b) **Zaman** ilgisiyle tamamlar (Bk. 88/c): «Cumhuriyet, **1923'te** ilan edildi». (**İlan edildi** yüklemini **zaman** ilgisiyle tamamlayan kelime **1923'tedir. Ne zaman ilan edildi? 1923'te**, tümleçtir) (Bk. 350/II, d).

N o t : -de'li tümlecin **zaman** ilgisi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **ne zaman?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, **zaman** ilgisi veren -de'li tümleci gösterir.

c) **Süre** düşüncesi ile tamamlar (Bk. 88/b): «**Üç yılda** mezun oldum». (**Mezun oldum** yüklemini **süre** ilgisiyle tamamlayan söz, **üç yılda** (üç yıl sonunda, üç yıl içinde...) dır. **Kaç yılda mezun oldum? Üç yılda**, tümleçtir).

N o t : -de'li tümlecin **süre** ilgisi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce kaç (günde?, ayda?, yılda?, gün sonra?, ay sonra?, yıl sonra?...) sorularından birini getiririz. Alacağımız yanıt, **süre** ilgisi veren -de'li tümleçtir. **Süre** ilgisiyle **zaman** ilgisini birbirine karıştırmamak gerekir (Bk. 451/c).

ç) **Durum** ilgisiyle tamamlar (Bk. 88/ç): «Tam bir **emniyette** bulunuyorduk». (**Bulunuyorduk** yüklemini **durum** ilgisiyle tamamlayan kelime, **emniyettedir. Ne durumda bulunuyorduk? Emniyette**, tümleçtir).

N o t : -de'li tümlecin **durum** ilgisi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **ne durumda?** sorusunu sorarız. Alacağımız yanıt, **durum** ilgisi veren -de'li tümleçtir.

452. **Dillerde dolaşmak** (= her yerde kendisinden söz edilmek); **ellerde gezmek** (= çok rağbet görmek); **elde avuçta kalmamak** (= hiç parası ve malı kalmamak); vb. deyimlerinde **dillerde, ellerde, elde avuçta** kelimeleri -de'li tümleç gibi görünürlerse de, bu sözler anlamca kaynaşmış ve kalıplaşmış sözler olduklarından, **dolaşmak, gezmek, kalmamak** fiillerinin tümleçlerini göstermeye çalışmak yararsız ve gereksizdir.

-den'li tümleçler:

453. -den'li tümleçler, fiil cümle ya da cümleciklerinde bulunurlar; isim cümle ya da cümleciklerinde bulunmazlar. Ancak, yüklemi **var, yok, değil** kelimelerinden biri; bir fiilimsi ya da fiilimsi niteliğinde bir kelime olan isim cümleleri -den'li tümleç alabilirler:

a) «**İzmir'den** hiç haber yokmuş».
b) «Mektup **Ahmet'den** değilmiş».
c) «Biricik çaremiz, **buradan** gitmektir».
ç) «O, şimdi **kapıdan** çıkıyordur».

453. -den'li tümleç, cümle ya da cümleciklerde:
a) İsim olabilir: «**Evden** geliyor».
b) Belirtili isim takımı olabilir: «**Yolun ortasından** yürümeyiniz».
c) Belirtisiz isim takımı olabilir: «**Çay fincanından** bir düzine aldım».
ç) Sıfat takımı olabilir: «**Yalçın kayalardan** sular dökülmektedir».
d) Zamir olabilir: «Ya **benden**, ya **ondan** vazgeçmelisin».
e) İsim-fiil (= mastar) olabilir: «**Gezmekten** geliyorlar».
f) Sıfat-fiil (= ortaç) olabilir: «Sen bize **gelecekten** söz et».
g) Edat olabilir: «**Kadar'dan** türlü anlamlar çıkarılabilir».
ğ) Bağlaç olabilir: «**İle'**den şu anlamlar çıkar».
h) Ünlem olabilir: «Bir **merhaba'**dan bizi mahrum etmeyiniz».
ı) Hece olabilir: «**-li'**den şu anlamlar çıkabilir».
i) Harf olabilir: «Alfabemiz **a'**dan başlar».
j) Cümle ya da cümle niteliğinde bir söz olabilir: «**Burasını anladınız mı, anlamadınız mı'**dan bıktık, usandık».

N o t : 433. maddenin **"Not"** bölümündeki düşünceler burada da yinelenebilir.

454. -den'li tümleç alan cümlelerin yüklemleri:
a) Geçişsiz fiil (Evden **çıktım**),
b) Var, yok, değil kelimeleri (O, bizden **değildir**),
c) **İbaret** kelimesi (Bir yıl, on iki aydan **ibarettir**),
ç) Geçişsiz çatılı **fiilimsi** (İlk işimiz, buradan **uzaklaşmaktır**) olabilir.

455. -den'li tümleçlerin anlam sınırları çok geniştir. Bu tümleç yüklemi:

a) **Bir noktadan çıkış** ya da **izlenecek yön** ilgisiyle tamamlar (Bk. 89, 90/c): «**Okuldan** geliyoruz». (**Geliyoruz** yüklemini **bir noktadan çıkış** ilgisiyle tamamlayan kelime, **okuldan'**dır. **Nerden geliyoruz? Okuldan**, tümleçtir).

N o t : -den'li tümlecin **bir noktadan çıkış** düşüncesi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **nerden?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, **bir noktadan çıkış** düşüncesi veren -den'li tümleci gösterir.

b) **Sebep** ilgisiyle tamamlar (Bk. 90/a): «**Kokudan** yanına yaklaşılamaz» (Y. Kemal) - «Zavallı **kederden** öldü». (**Yaklaşılamaz** ve **öldü**

yüklemlerini **sebep** ilgisiyle tamamlayan sözler, **kokudan** ve **kederden**' dir. **Neden** ya da **niçin yaklaşılamaz? Neden** ya da **niçin öldü? Kokudan** ve **kederden**, tümleçtirler).

N o t : -den'li tümlecin **sebep** düşüncesi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **neden?** ya da **niçin?** sorularını getiririz. Alacağımız yanıt, **sebep** düşüncesi veren -den'li tümleçtir.

c) **Miktar** ilgisiyle tamamlar (Bk. 90/b): «O **sudan** ben de içtim». (**İçtim** yüklemini **miktar** ilgisiyle tamamlayan söz, **sudan**'dır. **Neden içtim? Sudan** (bir miktar), tümleçtir).

N o t : -den'li tümlecin **miktar** düşüncesi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **neden?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, **miktar** düşüncesi veren -den'li tümleçtir.

ç) **Fiyat** ilgisiyle tamamlar (Bk. 90/d): «Karpuzları **yüzer liradan** aldım». (**Aldım** yüklemini **fiyat** düşüncesiyle tamamlayan söz, **yüzer liradan**'dır. **Kaçtan** ya da **kaçar liradan aldım? Yüzer liradan**, tümleçtir).

N o t : -den'li tümlecin **fiyat** düşüncesi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **kaçtan?** ya da **kaçardan?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, **fiyat** düşüncesi veren -den'li tümleçtir.

d) **Karşılık, bedel** ilgisiyle tamamlar (Bk. 90/e): «Bu kitabı **Fransızca'dan** çevirmişler». (**Çevirmişler** yüklemini, **karşılık, bedel** düşüncesiyle tamamlayan söz, **Fransızca'dan**'dır. **Nerden çevirmişler? Fransızca'dan,** tümleçtir).

N o t : -den'li tümlecin **karşılık, bedel** düşüncesi verip vermediğini anlamak için, yüklemden önce **nereden?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, **karşılık, bedel** düşüncesi veren -den'li tümleçtir.

456. (İş) **baştan aşmak** (= iş pek çoğalmak); **baştan atmak** (= birisini ya da bir şeyi atlatmak); **gözden düşmek** (= sevgi ve ilgiyi kaybetmek)... vb. deyimlerinde **baştan, gözden** kelimeleri -den'li tümleç gibi görünürlerse de, bu sözler anlamca kaynaşmış sözler olduklarından, ayrıca **aşmak, atmak, düşmek** fiillerinin tümleçlerini göstermeye çalışmak yararsız ve gereksizdir.

457. Dilimizde -den'li durumda kimi sözler bulunmaktadır. Bunları sıfat olarak kabul etmek gerekir: **Kerpiçten** ev, **sudan** yanıt... vb. gibi (Bk. 90/1).

CÜMLELERDE NESNELER VE DOLAYLI TÜMLEÇLERLE İLGİLİ ANLAM ÖZELLİKLERİ

458. -e'li, -de'li, -den'li tümleçlerin başına **ta** edatı getirildiği zaman, bu tümleçler **uzaklık** anlamı verirler: a) **Ta okula** gitti; b) **Ta Van'da** oturuyor; c) **Ta Bitlis'den** gelmiş... vb. (Bk. 360/57).

459. Bir keresinde -e'li bir keresinde de -de'li tümleç almış olan aynı kelimelerle kurulmuş cümlelerin anlamlarında önemli ayrılıklar görülür:

a) «**Yatağa** yatıyorum». (**Yatağa** tümleci, **yatıyorum** yüklemine **hareket durumunda varılacak** bir yön ilgisiyle bağlı bulunmaktadır).

b) «**Yatakta** yatıyorum». (**Yatakta** tümleci, **yatıyorum** yüklemine **hareketsiz olarak içinde oluşu** gösteren bir yer ilgisiyle bağlıdır).

460. Cümlede yüklem **çekinmek, korkmak, bıkmak, usanmak...** gibi bir fiil olursa, isim-fiil (= mastar) olacak tümleçler hem -e'li, hem de -de'li biçimde söylenebilir ve her iki durumda da cümlenin yargısına **sebep** ilgisi kazandırırlar:

a) «**Söylemeye** çekiniyorum». (**Çekinmenin sebebi,** söylemektir). «**Söylemekten** çekiniyorum». (**Çekinmenin sebebi,** söylemektir). tir).

b) «**Yüzmeye** korkuyor». (**Korkmanın sebebi,** yüzmektir). «**Yüzmekten** korkuyor». (**Korkmanın sebebi,** yüzmektir).

461. -e'li tümleçler ek-fiil aldıkları zaman, bunlardan **...e karşıdır** ya da **içindir** (**-di, -miş, -se, -ken**) gibi anlamlar çıkar:

a) «Onun bütün nazı **bana idi**». (**Bana karşı idi, benim içindi**).

b) «Bizim bağlılığımız **babama imiş**». (**Babama karşı, babam için**).

462. -de'li tümleçler ek-fiil aldıkları zaman, bunlardan **...-in içinde, ...-in yanında, ...-in üzerinde bulunuyor (bulunuyordu, bulunuyormuş, bulunacak, bulunuyorsa, bulunuyorken)** gibi anlamlar çıkar:

a) «Cânanla meyle son günü ey mevt **sendeyiz**» (Y. K. Beyatlı). (**Senin yanında bulunacağız**).

463. -den'li tümleçler ek-fiil aldıkları zaman, bunlardan **...-den geliyor, ...-den doğuyor, ...-den geliyordu, ...-den doğuyordu, ...-den geliyormuş, ...-den doğuyormuş, ...-den geliyorsa, ...-den doğuyorsa** gibi anlamlar çıkar:

a) «Tanrım, her nimet **sendendir**». (**Senden geliyor**).

b) «Baş ağrısı **üşütmektenmiş**». (**Üşütmekten geliyormuş**).

464. -den'li ve -e'li tümleçlerin arka arkaya gelmeleri ile: a) zaman zarfı öbekleri, b) yer zarfı öbekleri, c) durum deyimleri oluşur:

a) «O, **sabahtan sabaha** geliyor»... vb.

b) «Kuşlar, **dağdan dağa** uçuyorlar»... vb.

c) «Konuşurken **renkten renge** girdi»... vb. (Bk. 350/III, 352/III, 353/IV).

465. İsim cümlelerinde belirtisiz nesneler, dolaylı tümleçler, **yüklem** içinde gizlenmiş olabilirler. Bu yüklemlerin belirtisiz nesne ya da

dolaylı tümleçlerini bulmak kolaydır: İsim cümlesindeki özneyi bulmak için sorulan ... **olan nedir?** ya da ... **olan kimdir?** sorularında **olan** etken ortacından önce gelecek kelime ya da takım, ya belirtisiz nesne, ya da dolaylı tümleçtir:

a) «Karşıki tümsek, bir evdir». (**Bir ev olan nedir?** sorusunda **bir ev** takımı, **olan** ortacının belirtisiz nesnesidir).

b) «Bu gidiş evedir». (**Eve olan nedir?** sorusunda **eve** kelimesi, **olan** ortacının -e'li tümlecidir).

c) «Bu bina yıkılmaktadır». (**Yıkılmakta olan nedir?** sorusunda **yıkılmakta** kelimesi, **olan** ortacının -de'li tümlecidir).

ç) «Onun korkusu denizdendir». (**Denizden olan nedir?** sorusunda **denizden** kelimesi, **olan** ortacının -den'li tümlecidir).

466. Aynı cümlede belirtisiz ya da belirtili nesneler kimi yan yana, ya da bunlardan herhangi biriyle dolaylı tümleçler —gerektikçe her zaman— yan yana bulunabilirler:

a) «O, **toprağı altın yaptı**».

b) «Dağdan **eve** kucağımda odun taşıdım».

c) «**Seni buraya evden** sırtımda taşıdım».

467. Nesneler ya da tümleçler —genellikle— yüklemle ilgilidirler. Bu nedenle bir nesne ile yüklem, ya da bir tümleçle yüklem arasına hiçbir noktalama işareti konulamaz.

468. Bir cümlede birden çok nesne ya da birden çok tümleç bulunduğunda, birinci ile ikinci, ikinci ile sonuncu arasına (,) ya da sonraki nesneler, tümleçler arasına (ve) konulur:

a) «Kitabı, defteri, (ve) gazeteyi aldım».

b) «Okumaktan, yazmaktan, (ve) incelemekten zevk alıyorum».

ZARF TÜMLEÇLERİ

469. **Zarf tümleçleri**, yüklemi **zaman, yer** ve **yön, durum** ya da **tarz, nicelik** ilgileriyle tamamlayan kelimelerdir.

470. Zarf tümleçleri, yüklemi:

a) **Zaman** ilgisiyle tamamlarlar: «Babam, **şimdi** çıktı».

N o t : Cümlede **zaman zarfı tümlecini** bulmak için, yüklemden önce **ne zaman? ne vakit?** sorularından birini getiririz. Alacağımız yanıt, bize **zaman** tümlecini verir: **Demin, dün, bugün, erken, sonra, geç, henüz, gene, hemen, sık sık, arada bir, günü birlik, akşamüstü, bu yıl, akşamleyin, sabahleyin, kışın, yazın, bıldır, gelince, geleli beri, oku-**

dukça... kelimeleri, yüklemi zaman ilgisiyle tamamlayacakları için, cümle ya da cümleciklerde birer zarf tümleci olurlar:

Bunlardan başka, zaman zarfı tümleçlerinin belirtili nesne ya da dolaylı tümleç eki almış biçimleri de çoktur: **Gündüzleri** (çalışmak), **akşamları** (uyumak), **o anda** (patlamak), **bugünden** (gitmek), **günü gününe** (yapmak), **akşamdan** (gelmek), **sabaha** (kalmak)... vb.

Zaman zarfları, **zaman** ulaçları cümlede, **zarf** tümleci görevindedirler (Bk. 320, 349).

b) **Yer** ve **yön** ilgisiyle tamamlarlar: «**Yukarı** çıkınız».

N o t : Cümlede **yer** ve **yön zarfı tümlecini** bulmak için, yüklemden önce **nereye?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, bize bu tümleci verir. **Yön zarfı tümleçleri** oldukça çoktur: **Dışarı** (çıkmak), **içeri** (girmek), **ileri** (atılmak), **aşağı** (sarkmak), **beri** (gelmek), **ileri geri** (gitmek), **geri geri** (gitmek)... gibi. **Yer** zarfları, cümlede **yer** ya da **yön zarfı** tümleci olurlar (Bk. 351).

N o t : **Yer** ve **yön zarfı tümleçleri** ismi niteledikleri zaman, **sıfat** olurlar: **Yukarı** kat, **aşağı** mahalle... gibi.

c) **Durum** ya da **tarz** ilgisiyle tamamlarlar: «**Güzel** düşün, **iyi** hisset».

N o t : Cümlede **durum zarfı tümlecini** bulmak için, yüklemden önce **nasıl?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, bize bu tümleci verir. **Durum** ya da **tarz** zarfı tümleçleri de çoktur: **Türkçe** (konuşmak), **fena** (giyinmek), **kısa** (konuşmak), **kötü** (düşünmek), **gizlice** (kaçmak), **aslanca** (çarpışmak), **iyice** (düşünmek), **güzelce** (yıkamak), **oburcasına** (yemek), **öldürürcesine** (dövmek), **öyle, böyle, şöyle** (yapmak), **şöyle böyle** (demek), **şöyle bir** (bakmak)... vb.

Nitelikleri kıyaslayan ulaçlar, **durum** ulaçları, **durum** zarfları, cümlede, **zarf** tümleci görevindedirler (Bk. 307, 353).

ç) **Miktar** ilgisiyle tamamlarlar: «Şiiri **pek** severim».

N o t : Cümlede **miktar zarfı tümlecini** bulmak için, yüklemden önce **ne kadar?** sorusunu getiririz. Alacağımız yanıt, bize bu tümleci verir. **Miktar** zarfı tümleçleri de çoktur: **Fazla** (yürümek), **bu kadar** (çalışmak), **o kadar** (koşmak), **çok** (söylemek), **eksik** (tartmak), **az** (uyumak), **o derece** (gülmek), **derece derece** (yükselmek), **bizim kadar** (okumak)... vb.

Miktar kıyaslayan ulaçlar, **nicelik** zarfları, cümlede, **zarf** tümleci görevindedirler (Bk. 330, 354).

d) **Soru** ilgisiyle tamamlar: «Okula **niçin** gelmedin?».

Soru zarfları, cümlede, **zarf** tümleci görevindedirler (Bk. 356).

EDAT TÜMLEÇLERİ

471. Cümleye çeşitli anlam ilgisi getiren **yardımcı öğelere edat tümleci** diyoruz (Bk. 360, 361).

472. Acaba ya da **acep**, edat tümlecidir. Bu tümleç, soru cümlelerine şu anlam ilgilerini getirir:

a) **Merak** ilgisi: «**Acaba** kim geldi?».

b) **Kararsızlık** ilgisi: «**Acaba** sinemaya gitsek mi, otursak mı?» (Bk. 360/2).

473. Ancak, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümlelere şu anlam ilgilerini getirir:

a) **Yalnızca** ilgisi: «Böyle bir romanı **ancak** o yazabilir».

b) **Olsa olsa, zar zor, güçlükle** ilgisi: «Bu tarla **ancak** bin lira eder» (Bk. 360/3).

474. Bari, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) **Hiç olmazsa** ilgisi: «Mademki evde oturacaksın, **bari** dersine çalış» (Bk. 360/5).

475. Belki, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) **Oranlama** ilgisi: «Sinemaya **belki** biz de gideriz» (Bk. 360/6).

476. Bile, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye, fiilin **umulmazken oluş** ilgisini getirir: «Babam, Ankara'ya vardı **bile**» (Bk. 360/7).

477. Değil, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) **Yalnızca, sadece** ilgisi: «**Değil** yazmak, okumak da bilmiyormuş» (Bk. 360/11).

478. Gel (gel de), edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) Cümle **olumlu** ise **olumsuzluğa, olumsuz** ise **olumluluğa** zorlayarak onu tamamlar: «Sen **gel de** bu habere inan» ya da «Sen **gel de** bu sudan içme» (Bk. 360/29).

479. Evet, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) **Öyledir** ilgisi: «— Bu romanı okudun mu? — **Evet** (okudum)» (Bk. 360/27).

480. Hayır, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) **Öyle değil** ilgisi: «— Bu kitabı okudun mu? — **Hayır** (okumadım)» (Bk. 360/36).

481. Hele, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgisini getirir:

a) **İsteklendirme** ya da **gözdağı** ilgisi: «Sen, **hele** gel, o işi sonra görüşürüz», «**Hele** gelsin, gözünü patlatırım!» (Bk. 360/37).

482. Peki, olur, edat tümleçleridir. Bu tümleçler, cümleye şu anlam ilgisini getirirler:

a) **Kabul etme** ilgisi: «— Otur, dersine çalış. — **Peki** (çalışırım)» - «— Sakın sokağa çıkma. — **Olur** (çıkmam)»... vb.

483. Sebebiyle, dolayısıyla, edat tümleçleridir. Bu tümleçler, cümleye şu anlam ilgisini getirirler:

a) **Sebep** ilgisi: «Gemiler fırtına **dolayısıyla** limandan çıkamadılar».

484. İçin, edat tümlecidir. Bu edat tümleci, cümleye şu anlam ilgilerini getirir:

a) **Amaç** ilgisi: «Ben, bu kitabı okumak **için** aldım».

b) **Özgüleme** ilgisi: «Yaz **için** giysi diktiriyor».

c) **-e göre** ilgisi: «Bu otomobil **için** bu kadar para verilmez doğrusu».

ç) **Ant** ilgisi: «**Bir evladının başı için** söyle!».

485. Diye, edat tümlecidir. Bu tümleç, cümleye şu anlam ilgilerini getirir:

a) **Amaç** ilgisi: «Sizi görelim **diye** geldik».

b) **Sebep** ilgisi: «Bugün evde değilsiniz **diye** size uğramadık».

N o t : 360. paragrafta dilimizdeki başlıca edatları inceledikten sonra 362. paragrafta; bunlardan bir bölümünün **sıfat öbeği**, bir bölümünün **zarf öbeği** oluşturduklarını, bir bölümünün de cümlenin hiçbir öğesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmadığını belirtmiştik. Bu duruma göre:

a) Edatlar yardımıyla oluşan **sıfat öbekleri**, cümlenin temel ya da yardımcı öğelerinden biri olabilirler.

b) Edatlar yardımıyla oluşan **zarf öbekleri**, yüklemi türlü anlam ilgileriyle tamamlarlar.

c) Cümlenin hiçbir öğesiyle doğrudan doğruya ilintisi bulunmayan **edat tümleçleri** ise, cümlelere **çeşitli anlam ilgisi** getiren ya da düşünce ve duygular üzerine dikkati çeken tamamlayıcılardır.

Dilbilgisi kitaplarımızın bir bölümü, **zarf tümleçleriyle edat tümleçlerini** bir isim altında incelerler. Bu yolu biz de seçebilirdik; ancak, **acaba, ancak, bakalım...** vb. gibi öyle kelimeler var ki cümle çözümlemesinde bunları **özne, nesne, yüklem**le ilgili ve görevli göstermeye olanak yoktur. Böyle olunca, onları, **cümleyi şu** ya da **bu anlamla tamam-**

layan **yardımcı öğeler** olarak benimsemek gerekiyor. İşte, biz, bu sebeple onları **zarf tümleçlerinden** ayırdık ve **edat tümleçleri** adı altında inceledik.

Cümlede Öğelerin Dizilişi

486. Söz ya da nesirde temel öğelerin dizilişleri, genel olarak, şöyledir:

a) **Özne+yüklem:** «Vapur / kalkıyor» **(Fiil cümlesi).**

b) **Özne+yüklem:** «Dünya / yuvarlaktır» **(İsim cümlesi).**

487. Özne Öbeği. — Özneyi tamamlayan kelimeler —genellikle— özneden önce gelirler. Bunlar:

a) Öznenin **belirteni** olurlar: «**Gemlik** vapuru / kalkıyor» - «**Sabrın** sonu / selamettir»... vb.

b) Öznenin **sıfatı** olurlar: «**İki** el / bir baş içindir» (Atalar sözü).

c) Mastar ya da ortaç olan öznenin **belirtisiz nesnesi** olurlar: «**Şiir** ezberlemek / yararlıdır»... vb.

ç) Mastar ya da ortaç olan öznenin **belirtili nesnesi** olurlar: «**Beni** seven / gelsin»... vb.

d) Mastar ya da ortaç olan öznenin **dolaylı tümleci** olurlar: «**Ava** giden / avlanır» (Atalar sözü)... vb.

e) Mastar ya da ortaç olan öznenin **zarf tümleci** olurlar: «**Bugün** gidecekler / hazırlansınlar»... vb.

f) Mastar ya da ortaç olan öznenin **edat tümleci** olurlar: «**Yurt için** çalışmak / birinci görevimizdir»... vb.

g) Fiil cümle ya da cümleciklerinde, ya da bir fiilimsi ile kurulmuş isim cümlelerinde yüklemin **edat tümleci** olurlar: 1) «Sinemaya **seninle** gidelim»; 2) «Hayırlı evlat, **ailesi için** çalışandır»... vb.

488. Yüklem Öbeği. — Yüklemi tamamlayan kelimeler —genellikle— yüklemden önce gelirler. Bunlar:

a) İsim cümlelerinde yüklemin **belirteni** olurlar: «Çalışmak /, **insanın** gıdasıdır» - «Gelen /, **Gemlik** vapurudur»... vb.

b) İsim cümlelerinde yüklemin **sıfatı** olurlar: «Deniz / **engin bir** sudur» (F. N. Çamlıbel)... vb.

c) Fiil cümle ya da cümleciklerinde, ya da bir fiilimsi ile kurulmuş isim cümlelerinde yüklemin **belirtisiz nesnesi** olurlar: 1) «Mart, kapıdan baktırır; **kazma, kürek** yaktırır» (Atalar sözü); 2) «Onun biricik emeli, **sınıf** geçmektir»... vb.

ç) Fiil cümle ya da cümleciklerinde, ya da bir fiilimsi ile kurulmuş isim cümlelerinde yüklemin **belirtili nesnesi** olurlar: 1) «Mal, **malı** kazanır»; 2) «O, **işini** bilendir»... vb.

d) Fiil cümle ya da cümleciklerinde, ya da bir fiilimsi ile kurulmuş isim cümlelerinde yüklemin **zarf tümleci** olurlar: 1) «Uçak, **ağır ağır** iniyor»; 2) «Başarının sırrı, **sürekli** çalışmaktır»... vb.

e) Fiil cümle ya da cümleciklerinde ya da bir fiilimsi ile kurulmuş isim cümlelerinde yüklemin **edat tümleci** olurlar: 1) «Sinemeye **seninle** gidelim»; 2) «Hayırlı evlat, **ailesi için** çalışandır».

489. Konuşmada ya da nesirde, yüklem ya da yüklem öbeği cümle sonunda bulunursa, böyle cümlelere **kurallı cümle** adı verilir.

490. Konuşmada ya da nesirde, öznenin ya da özne öbeğinin —genellikle— şu durumlarda yüklemden önce geldiği görülmektedir:

a) **Tanım cümlelerinde** özne, yüklemden önce gelmektedir: «**Kurallı cümle,** yüklemi sonda bulunan cümledir».

b) Özneden sonra **ki** bağlacı bulunursa, özne, yüklemden önce gelmektedir: «**Bir öğrenci ki** çalışmaz, sınıfını geçemez».

c) Özneleri aynı zamir olan sıra cümlelerde, bu öznelerin söylenilmesi gerektiği zaman, özneler yüklemden önce gelirler: «**Sen** kazan, **sen** ye» - «**O** pişirsin, **o** yesin» - «**Kendi** etti, **kendi** buldu» - «**Herkes** yer, **herkes** içer, ama senin gibi değil».

ç) Yüklemleri aynı, özneleri ayrı kelimeler olan sıra cümlelerde özneler **tekrarlı bağlaçlarla** bağlanmış olurlarsa, yüklemden önce gelirler: «**Ne sen** git, **ne ben** gideyim» - «**Ya sen** gel, **ya ben** geleyim» - «**Hem sen** çalış, **hem Ahmet** çalışsın» - «**Sen de** kazan, **o da** kazansın» - «**Ha ben** gitmişim, **ha o** gitmiş» - «**İster sen** gel, **ister babam** gelsin».

d) Yüklemleri ve özneleri ayrı kelimeler olan sıra cümlelerde özneler **ne... ne** ve **ya... ya (ya da)** tekrarlı bağlaçlarını almış olurlarsa, yüklemden önce gelirler: «**Ne sen** verirsin, **ne (de) ben** alırım» - «**Ne ben** yalan söylerim, **ne (de) onlar** yalandır diyebilirler» - «**Ya Taner** gelsin, **ya (ya da) ben** gideyim» - «**Ya sen** aldanıyorsun, **ya (ya da) o** bilmiyor»... vb.

e) Özne soru zamiri olduğu zaman, yüklemden önce gelir: «**Kim** geldi?» - «**Hangisi** gitti?» - «**Kaçı** düştü, **kaçı** uçtu?»... vb.

f) Özne bir soru sıfatı aldığı zaman, yüklemden önce gelir: «**Hangi iş** bitti?» - «**Kaç sınıf** gidiyor?» - «**Ne türlü düşünce** yararlıdır?»... vb.

g) **mi** soru edatını alan özneler, yüklemden önce gelirler: «**Rüzgâr mı** esiyor, **uçak mı** geçiyor?»... vb.

491. Konuşmada ya da nesirde, özne ya da özne öbeği ile yüklem ya da yüklem öbeğinin —anlam gereğine göre— yer değiştirdikleri görülür. Böyle cümlelere **devrik cümle** adı verilir.

Eski dilbilgisi kitaplarının bir bölümü **devrik** cümleyi ancak **kimi sınırlamalarla** kabul etmektedirler:

a) «Kezalik zaruret-i şi'riye messetmedikçe müteallikat-ı fiilden hiçbiri fiilden sonra gelmezse de ifadat-ı küstahane ve lâübaliyanede fiil, meful üzerine tekaddüm eder: "Bas parayı, al kitabını", "Pişir küsbastı, ye at gövdeye?", "Doğrusu şaşarım aklına" gibi» (Mizan-ül-Belâga: A. Süreyya, s. 191).

b) «Müsnet ism-i işareden ibaret olan kelâmlarda müsnedi takdim ederek **budur Zeyit, odur Halit** denebilir» (Aynı eser, s. 178).

c) «Müsnedünileyh mahall-i hüküm ve medar-ı ifade olduğundan ber-kaide müsnet üzerine takdim olunursa da bazan zaruret-i şi'riye ve mâna-yı kasr ifadesiyçin tehir olunur... **"Odur buna sebep"** cümlesinde olduğu gibi ki müsnedünileyh olan **"sebep"** ifade-i kasr için tehir kılınmıştır ki **"ancak odur"** mânası müstefat olmuştur» (Kavaid-i Lisan-ı Osmânî: Râşit, s. 301).

Devrik cümlelere eski metinlerde, atasözlerinde, deyimlerde, devrimiz yazarlarında çokça rastlanmaktadır.

492. Devrik cümlelerde öğelerin sıralanışı çeşitlidir:

a) **Özne,** yüklemden sonra gelebilir:
«Azrail'i ne **çavuş** gördü, ne **kapıcı**» (Dede Korkut).
«Cemi taifeden muhaliftir **bunlar**» (Kâbusname).
«Dalları bastı **kiraz**» (Deyim).
«Hoşuma gitti **o yazı**» (N .Ataç).
«Nedir şimdiki **bu sünepelik?**» (R. H. Karay).
«Beni burada bulursa **Abdi Ağa,** öldürür» (Y. Kemal).

b) **Öznenin sıfatı,** yüklemden sonra gelebilir:
«Başlar kesildi **top gibi**» (Dede Korkut).
«Hem iki yıldız doğdu ol zamanda **kuyruklu**» (Âşık Paşazade).

c) **Belirtili nesne,** yüklemden sonra gelebilir:
«Çekeyim **yayı,** atayım **oku,** dedi» (Dede Korkut).
«Erlik derecesinden aşağı düşürür **bu âlemi**» (Kâbusname).
«Tiz tutun **İstanbul'un ve Gelibolu'nun gemilerini**» (Âşık Paşazade).
«Açtırma **kutunun kapağını**» (Deyim).
«Böyle kaçıkça sözlerle ağlatma **beni**» (H. R. Gürpınar).
«Göresim geldi **seni**» (Nurulah Ataç).

ç) **Belirtisiz nesne,** yüklemden sonra gelebilir:
«İlme dost olasın, dünyaya **düşman**» (Kâbusname).
«Temaşalık'a geldi gördü **bir garip binalar**» (Âşık Paşazade).
«Al **meşinden küçücük bir top**» (A. Rasim).

d) **-e'li tümleç,** yüklemden sonra gelebilir:
«Varın **Rumeli'ne**» (Dede Korkut).
«On iki kardeşi getirdiler **asıl vatanlarına**» (Âşık Paşazade).

«Acıyorum ben **size**» (N. Ataç).
«Neyse, biz gelelim **asıl bahse**» (R. H. Karay).
«Başlamış yamaçlara **tırmanmaya,** aya doğru **uzanmaya**» (R. H. Karay).

e) **-de'li tümleç,** yüklemden sonra gelebilir:
«Kimse hata etmeye **fenninde**» (Kâbusname)
«Eyü cenk oldu **vilâyet-i Arnavut'da**» (Âşık Paşazade).
«Kim görecek beni **bu köyde?**» (Y. Kemal).

f) **-den'li tümleç,** yüklemden sonra gelebilir:
«Münezzehtir **şerikten**» (Kâbusname).
«Fakir, Üsküp'e gitmiştim **Kâbe'den**» (Âşık Paşazade).
«Beni de tutar **kolumdan** çalar yere» (Y. Kemal).

g) **Zarf tümleci,** yüklemden sonra gelebilir:
«Sen gel **beri,** dedi» (Dede Korkut).
«Yumcuttu durdu **hayli zaman**» (Kâbusname).
«Padişah oldu **yine**» (Âşık Paşazade).
«Nereye Fatma'm **böyle?**» (H. R. Gürpınar).
«Orasını bırakalım **şimdi**» (N. Ataç).
«Memed'e bir göz kırptı **gülümseyerek**» (Y. Kemal) - «Topal Ali'yi görünce **sabah sabah,** güldü» (Y. Kemal).

ğ) **Edat tümleci,** yüklemden sonra gelebilir:
«Öleyim **ağzun için**» (Dede Korkut).
«Bir kitap cemeyledim **senin için**» (Kâbusname).
«Pazarlar ederlerdi **emn ü emân ile**» (Âşık Paşazade).
«Çıldırdı demişler **onun için**» (N. Ataç).

h) **Yan cümleciği özne görevinde bulunan,** bileşik-devrik cümleler:
«Sana düşer mi **mana bunun gibi söz söylemek**» (Dede Korkut).
«Can diriliğidir **teni diri gösteren**» (Kâbusname).
«Sen değil miydin **bağıran?**» (H. R. Gürpınar).
«Zordur **bu soruya cevap vermek**» (N. Ataç).

ı) **Yan cümleciği nesne görevinde bulunan** bileşik-devrik cümleler:
«Halk bilir senin **ne fikrettiğini**» (Kâbusname).
«Zira bunlar bilmezdi **anın durmayacağın**» (Âşık Paşazade).
«Budur **ihtiyarlara yakışanı**» (N. Ataç).
«Hiç kimseye söyleme **benim oradan kaçtığımı**» (Y. Kemal).

i) **Yan cümleciği dolaylı tümleç görevinde bulunan** bileşik-devrik cümleler:
«Hiç nesne yoktur **olmuşta** ve **olacakta**» (Kâbusname).

«Osman Gazi dahi başladı **ırak yerlerden av etmeye**» (Âşık Paşazade).

«Başlıyor **bağırıp çağırmaya**» (N. Ataç).

j) **Yan cümleciği zarf tümleci görevinde bulunan** bileşik-devrik cümleler:

«Babasına haber oldu **bezirgânlar geldi diye**» (Dede Korkut).

«Sabreyle **ta işin salâhı yüz gösterince**» (Kâbusname).

«Ya bu Sultan Mehmet bunu n'etti **kahrettikten sonra?**» (Âşık Paşazade).

«Kurumuş ottan ince... bir toz çıkıyordu **karıştırdıkça**» (Y. Kemal).

k) **Yan cümleciği sebep tümleci görevinde bulunan** bileşik-devrik cümleler:

«Hiç nesne var mıdır **yemeğe?**» (Dede Korkut).

«Hizmetine geldi **dest-bûs etmeye**» (Kâbusname).

«Kâfirler cem oldular **bunun üzerine gelmeye**» (Âşık Paşazade).

l) **Yan cümleciği şart tümleci görevinde bulunan** bileşik-devrik cümleler:

«Oğul dahi neylesin **baba ölüp mal kalmasa**» (Dede Korkut).

«Yani dövülmek korkusundan öğrenir **ne öğrense**» (Kâbusname).

493. Konuşmada ya da nesirde, yüklem ile yüklem öbeğinin **devrik** cümlede yer alışında iki özellik görülmektedir.

Yüklemin Cümledeki Yeri:

A) Genel olarak, yüklemin cümle başına doğru şu durumlarda kaydığı görülmektedir:

a) Dikkat **yargı** üzerine çekilmek istendiği zaman:

«Kanserdir onun ölümüne sebep» (Kanser olduğunda **şüphe yoktur**).

«Onun ölümüne sebeptir kanser» (Ölümüne sebep olduğunda **şüphe yoktur**).

«Terzidir karısı» **(Terzi olduğu** biliniyor).

«Karısıdır terzi» **(Başkası değil)**.

«Sev beni, **seveyim seni»** (Dikkat **sevme** üzerine çekilmektedir).

«Koştum oraya, **koştum** buraya, derken akşam oldu» (Bu cümle: «Oraya buraya **koştum koştum**, derken akşam oldu» cümlesiyle anlamdaştır).

b) Dikkat **soru biçimindeki yargının** üzerine çekilmek istendiği zaman:

«Nedir senin benimle zorun?» (Dikkat, **amaç** üzerine çekilmektedir).

«Var mı bana yan bakan?» (Bu cümlede dikkat **var mı** üzerine çekilmektedir).

«Gene **tuttu mu** dişin?» (Dikkat, **ağrıma** üzerine çekilmektedir).

c) Çok kez, **ünlem cümlelerinde:**

«Ah **nerde** o günler! - **Göreyim** sizi çocuklar! - **Yetişin** dostlar! - **Yazıklar olsun** senin kalıbına kıyafetine! - **Çek** arabanı! - **Otur** oturduğun yerde! - **Açtı** ağzını, **yumdu** gözünü! - **Aşkolsun** sana! - **Ayıkla** pirincin taşını!... vb.

ç) Çok kez, **yargı,** emir olduğu zaman:

«Tavşan bıyık, tek bıyık, fırça bıyık, yüzde durdurulur şeyler mi? **Gel** berber; **çek** usturayı **al** şunları!» (A. Rasim).

Yüklem Öbeğinin Cümledeki Yeri:

B) Yüklem öbeğini oluşturan nesneler, dolaylı tümleçler, zarf ya da edat tümleçleri, anlam farklılaşması dolayısıyla, kimi yüklemden önce, kimi de yüklemden sonra gelirler:

a) Dikkat yardımcı öğeler üzerine çekilmek istendiği zaman, bunların yüklemden önce geldikleri görülmektedir:

«Nuri'yi (başkasını değil) gördüm, **bir otomobil** (başka şey değil) almış, **İzmir'e** (başka yere değil) gidecekmiş, **annesiyle** (başkasıyla değil) oturacakmış».

b) Dikkat yargı üzerine çekilmek istendiği zaman, nesneler ya da tümleçler yüklemden sonraya getirilir:

«Gördüm Nuri'yi, **almış** bir otomobil; **gideceknıiş** İzmir'e, **oturacakmış** annesiyle», ya da **«Gördüm** Nuri'yi, **almış** bir otomobil; **gidip** İzmir'e, **oturacakmış** annesiyle».

c) Nesneler, tümleçler **mi** edatını aldıkları zaman mutlaka yüklemden önce bulunurlar:

«Eli mi kanıyor?» - **«Evde mi** oturuyor?» - **«Yarın sabah mı** gideceksin?» - **«Arabayla mı** gidecek?».

ç) Soru sıfatlarıyla birlikte bulunan nesneler ya da tümleçler mutlaka yüklemden önce bulunurlar:

«Hangi kitabı aldın?» - **«Nasıl iş** yaptın?» - **«Kaçıncı şubeye** kayıtlısın?» - **«Hangi kapanla** tuttular?».

N o t : «Sev beni, seveyim seni», «Kaç sevaptan, girme günaha», «Öp babanın elini», «Allah, dağına göre verir karı»... vb. gibi birçok sözlere bakılınca, dilimizde bir devrik cümle geleneğinin bulunduğunu benimsemek gerekiyor. Ancak, gerekli incelemeler yapılıp, **«Şu yapıdaki bir devrik cümlenin şu ya da bu düşünce, şu ya da bu duygu için kullanılabileceği»** konusu, henüz kurallara bağlanmamıştır. Bu yüzden, devrik cümle, bugün için kurallara bağlanmış değildir.

Anlamlarına Göre Cümleler

OLUMLU, OLUMSUZ CÜMLELER VE CÜMLECİKLER

494. Olumlu cümle ya da cümlecikler, eylemin yapıldığını ya da olduğunu bildirirler:

a) «Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır» (Olumlu fiil cümlesi).

b) «Zahirenin ambarı, sabanın ucundadır» (Olumlu isim cümlesi).

c) «Vapur gelirse (olumlu fiil cümleciği), iskeleye yanaşır (Olumlu fiil cümleciği).

ç) «Kalemin yanındaysa (Olumlu isim cümleciği), adresi yazıver» (Olumlu fiil cümleciği).

d) «Sen, bu yemekten hiç yememiş değilsin» (Olumlu isim cümlesi).

495. Cümleler: a) hem biçimce, hem de anlamca; b) yalnız biçimce; c) yalnız anlamca **olumlu** olabilirler:

a) «Yüz yüzden utanır» (Biçimce ve anlamca **olumlu** fiil cümlesi).

b) «Cahilin sofusu, şeytanın maskarasıdır» (Biçimce ve anlamca **olumlu** isim cümlesi).

c) «Beni ne aradı, ne sordu» (Biçimce **olumlu**, anlamca **olumsuz** fiil cümlesi).

ç) «Ne Yakup Kadri, ne de Reşat Nuri şairdir» (Biçimce **olumlu**, anlamca **olumsuz** isim cümlesi).

496. Olumsuz cümle ya da cümlecikler, eylemin yapılmadığını ya da olmadığını bildirirler.

a) «İki karpuz, bir koltuğa sığmaz» (Olumsuz fiil cümlesi).

b) «Beş parmak, bir değildir» (Olumsuz isim cümlesi).

c) «İnsan çalışmayınca (olumsuz fiil cümleciği), para kazanamaz» (olumsuz fiil cümlesi).

ç) «Ufak paran yoksa (olumsuz isim cümleciği), dolmuşa binme» (olumsuz fiil cümlesi).

497. **Değil** edatı, kişi eklerini alarak, -di'li geçmiş zamanla dilek kipleri dışında, öbür kiplerin olumlu III. tekil kişilerinin sonuna gelir; hem anlamca, hem de biçimce **olumsuz isim cümlesi** oluşturur:

a) «Biz, senin her dediğini **yapacak değiliz**» (**Yapmayacağız.** Biçimce ve anlamca **olumsuz** isim cümlesi).

b) «Biz, hikâye **yazacak değiliz**» (**Yazmayacağız.** Biçimce ve anlamca **olumsuz** isim cümlesi).

c) «Bir dakika olsun **dinlenir değiliz**» (**Dinlenmeyiz.** Biçimce ve anlamca **olumsuz** isim cümlesi).

ç) «Ben, bu eve **alışmış değilim**» (**Alışmamışım.** Biçimce ve anlamca **olumsuz** isim cümlesi).

N o t : «Ben, gazete okumuyorum» olumsuz fiil cümlesi ile, «Ben, gazete okuyor değilim» olumsuz isim cümlesi arasında şu anlam ayrılıkları sezilmektedir:

a) «Ben, gazete okumuyorum» (**Okumaz olduğumu** haber veriyorum).

b) «Ben, gazete okuyor değilim» (Karşımdakinin **okuyorsun** biçimindeki iddiasını **inkâr ediyorum**),

498. **Değil** edatı, —dilek kipleri dışında— öbür kiplerin olumsuz III. tekil kişileriyle kişi ekleri arasına girecek olursa, ya da **yok** ile yapılmış olumsuz isim cümlelerinin sonuna gelirse, biçimce olumsuz, anlamca olumlu isim cümlesi oluşur:

1) «Ben, dersime **çalışmaz değilim**» (**Çalışırım.** Biçimce olumsuz, anlamca olumlu isim cümlesi).

2) «Biz, dersimize **çalışmıyor değiliz**» (**Çalışıyoruz.** Biçimce olumsuz, anlamca olumlu isim cümlesi).

3) «Siz, dersinize **çalışmayacak değilsiniz**» (**Çalışacaksınız.** Biçimce olumsuz, anlamca olumlu isim cümlesi).

4) «Siz, dersinize **çalışmamış değilsiniz**» (**Çalışmışsınız.** Biçimce olumsuz, anlamca olumlu isim cümlesi).

5) «Sen, dersine **çalışmadı değilsin**» (**Çalıştın.** Biçimce olumsuz, anlamca olumlu isim cümlesi).

6) «Sınıfta arkadaşlarımız **yok değil(dir)**» (**Vardır.** Biçimce olumsuz, anlamca olumlu isim cümlesi).

N o t : «Biz, derse çalışıyoruz» olumlu fiil cümlesi ile, «Biz, derse çalışmıyor değiliz» anlamca olumlu fiil cümlesi arasında şu anlam ayrılıkları sezilmektedir:

1) «Biz, derse çalışıyoruz» (**Çalışmakta olduğumuzu** haber veriyoruz).

2) «Biz, derse çalışmıyor değiliz» (Karşımızdakinin **çalışmıyorsunuz** biçimindeki iddiasını **inkâr ediyoruz**).

499. **Değil** edatının -di'li geçmiş zamanla dilek kiplerinin olumlu ya da olumsuz biçimlerinin sonuna gelişinde, gerek biçim, gerek anlamca kimi farklılaşma görülmektedir:

a) **Değil** edatı, -di'li geçmiş zamanın olumlu biçimde kişi ekinden sonra gelir ve cümledeki yargısı ya **tümüyle reddeder**, ya da **yargıya başka bir yargıyla genişlik kazandırır:**

1) «Ben, bu kitapları **okudum değil**, elime bile almadım» (**Yargı, tümüyle reddedilmektedir**).

2) «Ben, bu kitapları **okudum değil,** (hattâ) ezberledim» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

b) **Değil** edatı, -di'li geçmiş zamanın olumsuz biçimde kişi ekinden sonra gelir ve cümledeki yargıyı ya **tümüyle reddeder,** ya da **yargıya başka bir yargıyla genişlik kazandırır.**

1) «Biz, sinemaya **gitmedik değil,** (gittik)» (Bu gibi cümlelerde **değil**den sonra fiilin olumlusunun yinelendiği görülür).

2) «Biz, bu kitapları **okumadık değil,** (hattâ) ezberledik» (Yargı, **başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

c) **Değil** edatı, dilek kiplerinin olumlu ve olumsuz biçimlerinde kişi eklerinden sonra gelir ve cümledeki yargıyı ya **tümüyle reddeder,** ya da **yargıya başka bir yargıyla genişlik kazandırır:**

1) «Biz, o romanı **okumalıyız değil,** elimize bile almamalıyız» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

2) «Biz, o romanı **okumalıyız değil,** başkalarına da tavsiye etmeliyiz» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

3) «Biz, o romanı **okuyalım değil,** elimize bile almayalım» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

4) «Biz, o romanı **okuyalım değil,** arkadaşlarımıza da tavsiye edelim» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

5) «Siz, o şiiri **okusanız değil,** adını bile anmasanız» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

6) «Siz, o şiiri **okusanız değil,** (hattâ) ezberleseniz» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

7) «O, o piyesi **okusun değil,** adını bile anmasın» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

8) «O, o piyesi **okusun değil,** gidip seyretsin de» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

9) «Siz, o romanı **okumamalısınız değil,** elinize bile almamalısınız» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

10) «Siz, o romanı **okumamalısınız değil,** başkalarına da tavsiye etmelisiniz» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

11) «Siz, o romanı **okumayasınız değil,** elinize bile almayasınız» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

12) «Siz, o romanı **okumayasınız değil,** arkadaşlarınıza da tavsiye edesiniz» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

13) «Biz, o piyesi **görmesek değil,** adını bile anmasak» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

14) «Biz, o piyesi **görmesek değil, mümkünse** birkaç kez görsek» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

15) «O, o öyküyü **okumasın değil,** yırtsın, atsın» **(Yargı, tümüyle reddedilmektedir).**

16) «O, o öyküyü **okumasın değil,** özetini de çıkarsın» **(Yargı, başka bir yargıyla genişletilmektedir).**

500. Yüklem görevindeki **var** kelimesi **olumlu isim cümlesi, yok** kelimesi ise **olumsuz isim cümlesi** kurar: «At **var,** meydan **yok».**

501. Yüklem görevindeki **yok** kelimesinin soru biçimi, kimi, cümlenin olumluluğunu güçlendirir. (Bk. 360/64): «Karşıdaki ev **yok mu,** bugün satıldı» (= Karşıdaki ev **var ya...**)... vb.

502. Var, yok kelimeleri cümlede yüklem olarak arka arkaya gelecek olurlarsa, **oranlama** ya da **şüphe** anlamı veren isim cümlesi kurarlar: «Kırk yaşında **var yok»**... gibi.

SORU CÜMLELERİ

503. Soru cümlesi, genel olarak, bir işin olup olmadığını sormak, bir şeyin içyüzünü öğrenmek için kurulan cümledir:

a) «Babanız **geldi mi?»** (Gelme işinin olup olmadığını sormaktadır).

b) **«Nasıl** çalışıyorsunuz?» (Çalışma işinin nasıl yapıldığını sormaktadır).

504. Soru cümlelerinin kuruluşları şöyledir:

A) Soru sıfatlarıyla:

a) özneyle ilgili soru: **«Hangi araba** geldi?»
b) belirtili nesneyle ilgili soru: **«Nerdeki tabağı** kırmış?»
c) belirtisiz nesneyle ilgili soru: **«Kaç elma** yediniz?»
ç) dolaylı tümleçle ilgili soru: **«Kaçar kuruşa** aldınız?»
d) zarf tümleciyle ilgili soru: **«Kaç gün** kalacaksınız?»
e) edat tümleciyle ilgili soru: **«Kaç gün için** gidecek?»

B) Soru zamirleriyle:

a) özneyi öğrenmek için: **«Kim** geldi?»
b) belirtili nesneyi öğrenmek için: **«Kimi** gördünüz?»
c) belirtisiz nesneyi öğrenmek için: **«Ne** getirmişler?»
ç) dolaylı tümleci öğrenmek için: **«Hangisine** bakmalı?»
d) edat tümlecini öğrenmek için: «Bu kumaşı **kimin için** aldınız?»

C) Soru zarflarıyla: **«Nasıl** yaptınız bu işi?»

Ç) Şaşma anlatan ünlemlerle: «Sınıfta **kaldın ha?»**

D) Soru edatlarıyla: «Babanız **iyidir ya?»**

E) Cümlede öğelerin ve onları tamamlayan kelimelerin sonuna **mi** edatı getirilerek:

a) özneyi sorar: **«Rüzgâr mı** esiyor?»
b) belirtili isim takımı biçimindeki öznenin belirtilenini sorar: **«Çocuğun mu** eli kanıyor?»

ç) belirtili nesneyi sorar: **«Kapıyı mı** kapasın?»

d) belirtili isim takımı biçimindeki belirtili nesnenin belirtilenini sorar: **«Odanın mı** kapısını kapasın?»

e) isim takımı biçimindeki belirtili nesnenin belirtilenini sorar: «Oda **kapısını mı** kapayayım?»

f) belirtisiz nesneyi sorar: **«Kitap mı** alacaksın?»

g) dolaylı tümleci sorar: **«Evde mi** oturacaksınız?»

ğ) belirtili isim takımı biçimindeki dolaylı tümlecin belirtilenini sorar: **«Ali'nin mi, Veli'nin mi** evinde yangın çıkmış?»

h) isim takımı biçimindeki dolaylı tümlecin belirtilenini sorar: «Kuş **yuvasına mı** bakıyordunuz?»

ı) zarf tümlecini sorar: **«Yarın mı** gideceksiniz?»

i) edat tümlecini sorar: **«Ziyaret için mi** gideceksiniz?»

j) yüklemi sorar: **«Uyuyacak mısınız?»** - «Elindeki **kitap mı** (dır)?»

F) İçinde soru gösteren kelime ya da edat olmadığı halde, soruluğu tonlamayla belirtilenler: **«Ya eller?** Eller, çehre gibi sır saklamaya alışık değillerdir» (R. N. Güntekin) - «Evet, o da vardı; fakat **gazetelerden?»** (A. Rasim).

G) **de** bağlacı, soru cümlelerinde istek ya da emir kiplerinin olumsuzlarından sonra gelirse **ancak** edatının anlamını verir (Bk. 366/16-ç).

505. Soru cümleleri, ya **gerçek** soru cümlesi, ya da **sözde** soru cümlesi olurlar:

I) **Gerçek** soru cümleleri, mutlaka yanıt bekleyen cümlelerdir:

A) Gerçek soru cümleleri, şu amaçlarla sorulabilir (Bk. 236):

a) Özne, nesne ya da dolaylı tümleç olan varlığı öğrenmek için: **«Postacı mı** geldi?» - **«Beni mi** çağırdınz?» - **«Bu yemekten mi** yediniz?»... vb.

b) Eylemin yapılıp yapılmadığını sormak için (= **Fiil sorusu**): «Postacı **geldi mi?»** - «Beni **çağırdınız mı?»** - «Mektup **yazmamalı mıydım?»** - «Karınca **çalışkan değil mi?»**... vb.

c) Anlaşılmayan bir düşünceyi, bir duyguyu, bir hayali sormak için (= **Tekrarlatma sorusu**): **«Vapur bugün gelmeyecek mi** dediniz?» - **«Şiiri sevmem mi** demiştiniz?»... vb.

ç) Anlaşılmayan bir soruyu anlamak için: **«Kaçar liraya mı aldım?» - «Hangi okula mı gidiyorum?»**... vb.

d) Özne, nesne ya da tümleçlerin birkaçını ya da hepsini bir çırpıda anlamak için (= **Zincirleme**): **«Hangi okula, ne vakit, neyle** gideceksin?»... vb.

B) **Gerçek** soru cümleleri, şöyle yanıtlar bekleyebilir:

a) Yanıtı yalnızca **evet** ya da **hayır** olanlar:

— Siz öğretmen misiniz?

— **Evet** (ya da **hayır**).

b) Yanıtı evet ya da hayır'dan başka **bir söz** olanlar:

— İstanbul ne zaman fetholundu?

— **1453'te** (ya da **29 Mayıs 1453'te**).

c) Yanıtta **üstünseme** ya da **seçme** isteyenler:

— Gidecek misiniz, gitmeyecek misiniz?

— **Gideceğim** (ya da **gitmeyeceğim**).

C) Birbirine benzer gibi görünen **fiil sorusu** ile **tekrarlatma sorusu** arasında önemli anlam farklılaşması görülür:

a) — Denize **gidecek misin?** (Gitme işi sorulmaktadır. Fiil sorusu).

— Gideceğim. Tabii sen de gideceksin.

— **Gideceksin mi** (dedin)? (Anlaşılmayan düşünce sorulmaktadır. Tekrarlatma sorusu).

b) — Bir baba, evladına mektup **yazmaz olur mu? (Yazar** anlamında fiil sorusu).

— Olur ya. Bakarsın, bir gün yazmaz olur.

— **Yazmaz mı olur** (dedin)? (Anlaşılmayan düşünce sorulmaktadır. Tekrarlatma sorusu).

II) **Sözde soru** cümleleri, yanıt beklemeyen, söze bir çalım kazandıran cümlelerdir. **Sözde soru** cümlelerinin kuruluşundaki başlıca amaçlar şunlardır:

a) Alınabilecek yanıtı bilip de bilmez görünenler:

«Sular mı yandı? Neden tunca benziyor mermer?» (A. Rasim).

b) Bir **hayret** bildirenler:

— Allah Allah, bu mevsimde **gök gürler mi?**

.....

— **Hâlâ mı** gürültü?

c) Bir **yadsıma** bildirenler:

«Ben, öyle münasebetsizlik yapar mıyım? **(Yapmam)** (Bk. 200/D).

ç) Fiilin anlamını **güçlendirenler**: «O, böyle bir iş yapar mı yapar?»

d) **Yanıtı içinde** olanlar:

«Bir selvinin altında dolan göz neme yetmez?» (Ş. Nihal Başar).

e) **Rica** bildirenler (Bk. 200/Ç):

«Bana bir kalem verir misiniz?»

f) Cümleye **abartma** kazandıranlar:

«Bize, bugün, kimler gelmedi, kimler?»

g) Soru biçimli **ulaçla** kurulanlar (Bk. 323):

«Okumaya başladı mı başladı, herkes susardı».

ğ) **Karşılaştırma** yapanlar:

«Sen kim, o kim?» - «Efendim nerde, ben nerde?»

h) Bir **sitem** anlatanlar:
«Hani dün bize gelecektiniz?» - «Ah, sen yok musun, sen?»

ı) **Soru biçimli edatla** kurulanlar (Bk. 360/12, 366/19):
«Değil mi ortada bir sîne çarpıyor, yılmaz!» (M. A. Ersoy).

i) **Kalıp-söz** olanlar:
«Var mı bana yan bakan?»

j) **Dolaysız** anlatımlı olanlar:
«Gelecek mi, gelmeyecek mi bilmiyorum».

k) **Dolaylı** anlatımlı olanlar:
«O, bana kim olduğumu sordu».

l) Geniş bir yargıyı **dar yargı** durumuna getirenler:
«Atatürk'ü hangimiz sevmeyiz?» **(Hepimiz severiz).**

506. Gerçek ya da sözde soru cümlelerinden sonra —genellikle— (?) konulur. Ancak:

a) Gerçek soru cümlesi yanıtta tercih ya da seçme istiyorsa, sorulu kelimelerin arasına (,), cümlenin sonuna da mutlaka (?) konulur: «Kitap mı(,) gazete mi okuyorsunuz(?)»... vb.

b) Zincirleme soru cümlelerinde, sorulu kelimelerin arasına (,) ve cümlenin sonuna da mutlaka (?) işareti konulur: «Hangi kentte(,) hangi semtte(,) ne zamandan beri oturuyorsunuz(?)»... vb.

c) Dolaysız soru cümlelerinde sorulu kelime bir tane ise, cümlenin en sonuna (.) konulur: «Gelecek mi bilmiyorum(.)»... vb. Bu biçimde noktalanmış bir cümle ile şu cümle arasındaki anlam ve noktalanış ayrımına dikkat etmek gerekir: «Gelecek mi? Bilmiyorum...» (= Gelecek mi dedin. Bunu bilmiyorum).

ç) Dolaysız soru cümlelerinde sorulu kelimeler birden çok ise, birinci ile ikinci, ikinci ile üçüncü arasına (,), sonuncunun sonuna (?) işareti konulsa da konulmasa da olur: «Gelecek mi(,) gelmeyecek mi(?) bilmiyorum».

ÜNLEM CÜMLELERİ

507. Ünlem cümleleri, taşkın duygular anlatan cümlelerdir: **«Hey Tanrım,** neler yaratıyorsun!».

Yansımalar (= varlıkların çıkardıkları seslere benzer seslerle yapılan kelimeler onomatopées), haykırışlar, ünlem niteliğinde bütün kelimeler, ünlem cümlesi kurabilirler (Bk. 368-370).

508. Ünlem cümlelerinin çeşitli anlamları vardır. Bunların başlıcaları şunlardır:

A) Bir **eylemi hatırlatan ünlem cümleleri:**
a) **Söyledik a!».**
b) «Dün **getirdi ya!».**

B) **İsteklendirme anlatan** ünlem cümleleri:
a) **«Yazsanız a!»**
b) **«Ha göreyim** sizi çocuklar!»
c) **«Okusa ya!»**
ç) **«Hele hele,** söyle bakalım!»
d) **«Haydi (hadi),** koş bakalım!»

C) **Uyarma, sitem ve paylama anlatan** ünlem cümleleri:
a) **«Sakın** gitmeyin **ha!»**
b) **«Canım,** hiç böyle şey olur mu?»
c) **«Be çocuk,** önüne baksan a!»
ç) **«Behey adam,** niye kımıldamıyorsun yerinden?»
d) **«A çocuk,** yazık değil mi vücuduna?»
e) **«Ayol,** sen gene neler yapmışsın?»
f) **«Hey budala,** bu kışta paltosuz dışarı çıkılır mı?»
g) **«Yazık (yazıklar olsun),** senin kalıbına kıyafetine!»
ğ) **«Tuh (yuf),** senin gibi adama!»

Ç) **Kabul, beğenme** ya da **yarı beğenme anlatan** ünlem cümleleri:
a) **«Hay hay,** hemen yazarım!»
b) **«A,** buna diyecek yok doğrusu!»
c) **«Eh,** fena değil!»
ç) **«Pehpeh,** güzel giyinmişsin doğrusu!»
d) **«E,** hadi öyle olsun!»
e) **«Ha,** o vakit iş değişti demektir!»
f) «Kedi **de** kedi yani!»
g) «Temiz **mi** temiz doğrusu!»
ğ) «Okul **ki** okul!»

N o t : Bu ünlem cümlelerinin kimilerinde **alay etme** de sezilmektedir.

D) **Apansızlık** ya da **şaşma anlatan** ünlem cümleleri:
a) **«A a a!** Bebek, yürümeye başlamış!»
b) **«Ay,** kedi, kavun yiyor!»
c) **«Bire,** bu atlet ne hızlı koşuyor!»
ç) «Demek öyle oldu **ha!»**
d) «Deli midir **ne?»**
e) **«Yarabbi,** ne güzeller yaratıyorsun?»
f) **«Vay (ay),** siz burada mıydınız?»
g) «Siz de gelecek misiniz **yani?»** (Bk. 366/61).

E) **Usanç** ya da **öfke anlatan** ünlem cümleleri:
a) **«E,** yetişir artık!»
b) **«Aman,** bıktık bu şarkıdan!»

c) «**Aaa**, sen işi azıttın artık!»
ç) «**Ah**, bir yakalarsam görecek o!»
d) «**Defol** karşımdan!»
e) «**Ey**, artık çok oldun!»
f) «**Öf (of)**, burası çok pis kokuyor!»
g) «**Hay**, bu film ne uzunmuş!»

F) **Pişmanlık anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Ah**, ellerim kırılsaydı da yazmasaydım!»
b) «**Hay**, sinemaya gitmez olaydım!»

G) **Sevgi** ya da **övme anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Ah**, ne kadar sevimli kediymiş bu!»
b) «**Aman**, ne cici bebek bu!»
c) «**Ay**, ne kadar kullanışlı ev!»
ç) «**E**, bu eve diyecek yok doğrusu!»
d) «**Hey Tanrım**, neler yaratıyorsun!»
e) «**A gözümün bebeği**, ben de seni bekliyordum!»

Ğ) **Özlem anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Ah**, kendimizi bir eve atsak!»
b) «**Hey gidi günler hey**, sizi dört gözle arıyoruz!»

H) Bir **acıyı** ya da **acınmayı anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Ah**, o günleri hatırlatmayın bana!»
b) «**Ay**, gene başım tuttu!»
c) «**Eyvah**, gene fırtına başladı!»
ç) «**Uf (of)**, elim yandı!»
d) «**Vah vah**, çok yazık oldu zavallıya!»
e) «**Yazık**, çok iyi çocuktu!»
f) «**Vay**, zavallının başına gelenlere bak!»

I) **Seslenme** ya da **ilgiyi, dikkati çekme amaçlı** ünlem cümleleri:
a) «**Ayol**, seni hangi rüzgâr attı?»
b) «**Al** sana bir pürüzlü sorun daha!»
c) «**Aman**, ateşe göz kulak olun!»
ç) «**Hey** çocuklar, buraya gelin!»
d) «**Uğurlar olsun yahu!**»
e) «**Na** bir lira daha!»
f) «**Ey** Türk gençliği!»
g) «**Abe birader**, olur mu bu?»

İ) **Yardım isteği** ya da **yalvarma anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Amanın**, yetişin çocuklar!»
b) «**Yarabbi**, sen bizlere acı!»
c) «**Aman**, bir daha yapmam!»

J) **Küçümseme anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Hah (bah)**, buraya gelecek de ne olacak?»
b) «**Haydi (hadi)**, sen bunları başkasına anlat!»

K) **Sakınma** ya da **sakındırma anlatan** ünlem cümleleri:
a) «Camı kırmayasın **ha!**»
b) «**Aman (aman)**, öyle inkisar etme!»

L) **Sevinç, hoşnutluk, ferahlık anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Hah**, güneş de çıktı!»
b) «**Oh**, şimdi dinlendik!»

M) **Hoşnutsuzluk** ya da **tiksinti anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Ö**, bu yağ çok ağır kokuyor!»
b) «**O**, işte bu olmadı!»
c) «**Of**, ne işe girmişiz!»

N) **Umutsuzluk anlatan** ünlem cümleleri:
«**Yarabbi**, sen bilirsin halimizi!»

O) **Reddetme anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Yo**, ben öyle şey istemem!»
b) «**Aman efendim**, ben öyle söz söyler miyim?»
c) «**Asla**! Hiçbir zaman!»

Ö) **Beddua anlatan** ünlem cümleleri:
a) «**Canı çıkası** kedi, hâlâ eve dönmedi!»
b) «**Kör olasıcanın** zoruna bak!»
c) «**Allah, sizin belânızı versin!**»

509. Genel olarak, ünlem cümlelerinin sonuna (!) konur. Ancak:

a) Ünlem cümlesinde hem ünlem, hem soru anlamı varsa, ünlemden sonra (,) veya (!); cümlenin sonuna da mutlaka (?) konulur: «**Ayol(,) (!) sen neler yapmışsın(?)**»... vb.

b) Ünlem cümlesinde yalnızca ünlem anlamı varsa, ünlemden sonra (,) ya da (!); cümlenin sonuna da mutlaka (!) konulur: «**Vah vah(,) (!) çok yazık oldu(!)**»... vb.

Yapılarına Göre Cümleler

BASİT CÜMLELER

510. Basit cümle, içinde bir tek bağımsız yargı bulunan cümledir (Bk. 373):

a) «**Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır**» (Atalar sözü).
b) «**Bedava sirke, baldan tatlıdır**» (Atalar sözü).

511. Basit cümleler, isim ya da fiil cümlesi; kurallı ya da devrik cümle; olumlu ya da olumsuz cümle; soru ya da ünlem cümlesi biçiminde olabilirler:

a) **«Tatlı dil, yılanı deliğinden çıkarır»** (Kurallı, olumlu, basit bir fiil cümlesi).

«Bedava sirke, baldan tatlıdır» (Kurallı, olumlu, basit bir isim cümlesi).

b) **«Hoşuma gitti bu söz»** (N. Ataç) (Devrik, olumlu, basit bir fiil cümlesi).

«Belki vardır bir güzelliği» (N. Ataç) (Devrik, olumlu, basit bir isim cümlesi).

c) **«Bin tasa, bir borç ödemez»** (Kurallı, olumsuz, basit bir fiil cümlesi).

«Serçe, karga kadar büyük değildir» (Kurallı, olumsuz, basit bir isim cümlesi).

ç) **«Nereye gidiyorsun?»** (Kurallı, olumlu, sorulu, basit bir fiil cümlesi).

«Yakandaki karanfil mi?» (Kurallı, olumlu, sorulu, basit bir isim cümlesi).

d) **«Ne diyorsunuz siz?»** (N. Ataç) (Devrik, olumlu, sorulu, basit bir fiil cümlesi).

«Doğru mu bu?» (N. Ataç) (Devrik, olumlu, sorulu, basit bir isim cümlesi).

e) **«Niçin gitmiyorsunuz?»** (Kurallı, olumsuz, sorulu, basit bir fiil cümlesi).

«Bu evde kiracı yok mu?» (Kurallı, olumsuz, sorulu, basit bir isim cümlesi).

f) **«Okumaz mısınız bu romanı?»** (Devrik, olumsuz, sorulu, basit bir fiil cümlesi).

«Yoklar mı evde?» (Devrik, olumsuz, sorulu, basit bir isim cümlesi).

g) **«Ay, gene başım tuttu!»** (Kurallı, olumlu, ünlemli, basit bir fiil cümlesi).

«Aman, ne cici bebekmiş!» (Kurallı, olumlu, ünlemli, basit bir isim cümlesi).

ğ) **«Ah, o günü hatırlatmayın!»** (Kurallı, olumsuz, ünlemli, basit bir fiil cümlesi).

«Eh, fena değil!» (Kurallı, olumsuz, ünlemli, basit bir isim cümlesi).

h) **«Yazıklar olsun sana!»** (Devrik, olumlu, ünlemli, basit bir fiil cümlesi).

«Eh, çok güzel doğrusu!» (Devrik, olumlu, ünlemli, basit bir isim cümlesi).

ı) **«Be çocuk, gitme deniz kenarına!»** (Devrik, olumsuz, ünlemli, basit bir fiil cümlesi).

«E, artık söz yok buna!» (Devrik, olumsuz, ünlemli, basit bir isim cümlesi).

512. Basit cümlelerin özellikleri şunlardır:

a) Basit cümlede bir tek **yargı** bulunur;

b) Basit cümlede bir tek yargı bulunduğu için, bu yargıyı bir sonuca bağlayan bir tek **yüklem** vardır. Bu yüklem de ya bir çekimli fiildir, ya da ek-fiil ulanmış isim soyundan bir kelimedir;

c) Basit cümlenin yargısı başka bir cümle ya da cümlecikle tamamlanmaz;

ç) Basit cümle, başka bir cümlenin ya da cümleciğin yargısını tamamlamaz;

d) Basit cümle, başka bir cümleye ya da cümleciğe (,) (;) işaretleriyle ya da bir bağlaçla bağlanmaz.

BİLEŞİK CÜMLELER

513. **Bileşik cümle**, içinde bir tek temel yargıyla yeteri kadar yan yargı bulunan bir cümledir (Bk. 373):

a) **«Minareyi çalan** (yan yargı), / **kılıfını hazırlar»** (Temel yargı).

b) **«Alışmış** (yan yargı), / **kudurmuştan** (yan yargı) / **beterdir»** (Temel yargı).

Yan Yargı:

514. **Yan yargı**, başka bir yargıyı tamamlayan, onu bir sonuca hazırlayan söz dizisidir. Yan yargıya, cümle bilgisinde, **yan cümlecik** ya da **bağımlı cümlecik** adı verilir.

515. Bir bileşik cümlede **bir** ya da **yeteri kadar** yan cümlecik (yan yargı, bağımlı yargı) bulunur:

a) **«Ava giden** / avlanır» (Bir yan cümlecikli bileşik cümle).

b) **«Irmağa giden yol** / , **kasabadan kurtulunca** / , **göz alabildiğine** / **uzanan** / sayısız şeftali bahçeleri arasından geçerdi» (R. H. Karay) (Dört yan cümlecikli bileşik cümle).

516. Bir yan cümleciğin yüklemi ya bir **fiilimsi**, ya ek-fiil ulanmış **isim soyundan bir kelime** ya da **çekimli bir fiil** olur:

a) «Minareyi **çalan** / kılıfını hazırlar» (Yan cümleciği **fiilimsi** ile kurulmuştur).

b) «Ben **evde iken** / geliniz» (Yan cümleciği **isim soyundan bir kelime** ile kurulmuştur).

c) «Ne **dilersen** eşine, o gelir başına» (Yan cümleciği **çekimli fiille** kurulmuştur).

517. Yan cümlecikler (,) (;) (?) işaretlerinden birini alabilirler: **«Minareyi çalan(,) kılıfını hazırlar» - «Hayriye okula gitti mi(,) gitmedi mi(?)(,) bilmiyoruz».**

Temel Yargı:

518. Temel yargı, yan yargıları bir sonuca bağlayan **söz** dizisidir. Temel yargıya, cümle bilgisinde, **temel cümlecik** adı verilir.

519. Bir bileşik cümlede bir tek temel cümlecik (= **temel yargı**) bulunur:

«Yıkandıktan sonra / **çocuğun yüzü biraz açıldı»** (Temel cümlecik).

520. Temel cümleciğin yüklemi, ya **çekimli bir fiil** ya da ek-fiil ulanmış **isim soyundan bir kelime** olur:

a) «İğne olmasaydı / şu medeniyet **kurulamazdı»** (R. H. Karay).
b) «Beynine dokunduysa / **tehlikelidir»** (R. H. Karay).

521. Yan cümlecikle temel cümleciğin özneleri gereğine göre aynı, ya da ayrı olabilirler: a) **«Kuş** uçup / gitti»; b) **«Orhan** gelirse / **ben** giderim».

522. Temel cümlecik, (.) (?) (!) (:) işaretlerinden biriyle biter.

YAN CÜMLECİKLERİN GÖREVLERİ

Girişik Cümleler:

523. Girişik cümle, yan cümleciği temel ya da başka bir yan cümleciğin öznesi, nesnesi, dolaylı tümleci, zarf tümleci, edat tümleci ya da bu cümleciklerin öğelerinin niteleyeni, belirteni olan bir bileşik cümledir.

Bir girişik cümlede yan cümlecik:

a) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **öznesi** olabilir:

«Çalışmak (özne) / ibadetin yarısıdır».
«Daima **çalışmak** (özne) / gerektiğini / biliriz».

b) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **öznesinin belirteni** olabilir:

«Erken **gelmesinin** (belirten) **anlamı** (özne) bizce meçhuldür».
«Şiir **ezberlemenin** (belirten) **yararı** (özne) / bu kadar fazlaysa / herkes şiir ezberlemeli».

c) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **öznesinin sıfatı** olabilir:

«Akacak (sıfat) **kan** (özne) / damarda durmaz».
«Kanadı **kırılan** (sıfat) **kuş** (özne) / uçamayarak / dereye düştü».

ç) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **belirtili nesnesi** olabilir:

«Roman **okumayı** (belirtili nesne) / severim».
«Ezan okunduğunu (belirtili nesne) / duymadığını (belirtili nesne) / söylüyor».

d) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **belirtili nesnesinin belirteni** olabilir:

«Gazete **okumanın** (belirten) **zararını** (belirtili nesne) / görmedim».
«Roman **okumanın** (belirten) **yararını** (belirtili nesne) / anlatmaya / başladı».

e) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **belirtili nesnesinin sıfatı** olabilir:

«Gelen (sıfat) **çocuğu** (belirtili nesne) / gördük».
«Gelen (sıfat) **çocuğu** (belirtili nesne) / görmediğimi / söyledim».

f) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **belirtisiz nesnesi** olabilir:

«Ben, her öğle üzeri **dinlenmek** (belirtisiz nesne) / isterim».
«Her yemekten önce çorba **içmek** (belirtisiz nesne) / istediğinizi / biliyorum».

g) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **dolaylı tümleci** olabilir:

«Köye kadar **yürüyebildiğinize** (dolaylı tümleç) / şaştık».
«Maçı **seyretmeye** (dolaylı tümleç) / doyamadığını / söyledi».

ğ) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **dolaylı tümlecinin belirteni** olabilir:

«Derse **çalışmamasının** (belirten) **sebebine** (dolaylı tümleç) / aklım ermedi».
«Derse **çalışmamasının** (belirten) **sebebine** (dolaylı tümleç) / aklım ermediğini / söyledim».

h) temel cümleciğin ya da başka bir yan cümleciğin **dolaylı tümlecinin sıfatı** olur:

«Yenecek (sıfat) şeylere (dolaylı tümleç) / dikkat ediniz».
«Herkesin **içtiği** (sıfat) sudan (dolaylı tümleç) / onun da içtiğini / gördük».

Durum ya da **Tarz Bildiren Yan Cümlecikler:**

524. Durum ulaçlarıyla kurulmuş bulunan ve kendilerinden sonraki yan ya da temel cümleciğin **durum** ya da **tarz zarfı** olan cümleciklere denir (Bk. 307-319).

Zaman Bildiren Yan Cümlecikler:

525. Zaman ulaçlarıyla kurulmuş bulunan ve kendilerinden sonraki yan ya da temel cümleciğin **zaman zarfı** olan cümleciklerdir (Bk. 320-329).

Kıyaslama Yapan Yan Cümlecikler:

526. Kıyaslama ulaçlarıyla kurulmuş bulunan ve kendilerinden sonraki yan ya da temel cümleciğin eylemiyle kendi eylemini **nitelik** ya da **miktar** bakımından kıyaslayarak **durum** ya da **nicelik** zarfı görevinde bulunan cümleciklerdir (Bk. 330-341).

Sebep Bildiren Yan Cümlecikler:

527. Sebep ulaçlarıyla kurulmuş bulunan ve kendilerinden sonraki yan ya da temel cümleciğin sebebi olan **zarf** görevli cümleciklerdir (Bk. 342-346).

ŞART BİLEŞİK CÜMLELERİ

528. Yan cümleciği kendinden sonraki bir cümleciğin **şartı, sebebi, tahmini** olan bileşik cümleye **şart bileşik cümlesi** denir. **Şart, sebep, tahmin** bildiren cümleciğe **başlama** ya da **şart cümleciği; şart, sebep** ya da **tahmin**in sonucu olan cümleciğe de **ceza** ya da **sonuç cümleciği** adı verilir: **«İsterse** / oğlu da olurum» (Y. Kemal). (**İsterse** cümleciği, **oğlu da olurum** cümleciğinin **şartı**'dır. **Oğlu da olurum** cümleciği ise **şart'ın sonucu**'dur).

Şart bileşik cümleleri, dilimizin en eski cümle tiplerindendir: «Kültiğin **yok erser** / kop ölteçi ertiğiz» (Orhun) (= Gültekin **olmasaydı** / hep ölürdünüz). - «Atası açığ alma **yise** / ogli tişi kamar) (Divan) (= Babası ekşi elma **yese** / oğlunun dişi kamaşır)... vb.

529. **Şart** cümleciğindeki **şart,** ya **objektif,** ya da **sübjektif** olabilir:

a) Söz söyleyen kimse, **objektif** şart cümleciğinde **tarafsızdır;** yani **sonuç**'u tümüyle objektif bir **şart**'a bağlar: **«Bakarsan** / bağ olur; **bakmazsan** dağ» - «Ayak **gitmese** / el getirmez» - «Bakmakla usta **olunsa** / köpekler kasap olurdu» - «**İşin yoksa** / şahit ol, paran **çoksa** / kefil ol»... vb.

b) Söz söyleyen kimse, **sübjektif** şart cümleciğinde **taraflıdır,** yani **sonuç**'u tümüyle sübjektif bir **şart**'a bağlar, kendisince şartın **tahmin edildiğini** ya da **bir istek durumunda olduğunu,** sonucun da ancak bu

suretle gerçekleşebileceğini anlatmak ister: «Sokağa **çıkacak olursam** / mektubu postaya atarım» - «Öğretmen **olursan** / anana para göndermeyi unutma» - «Cihat'ı **görürsen** / selamımı söyleyiver»... vb.

530. Şart bileşik cümlelerinde:

a) Şart cümleciği asıl söylenilmek istenen düşünce ya da duyguyu yüklenmişse, sonuç cümleciği söylenmeyebilir: «Ah, şu bizim Nuri **tembel olmasa...**» - «Şu hizmetçi biraz eline **çabuk olsa...**»... vb.

Dikkat edilirse, bu şart cümleciklerinden **Nuri** de, **hizmetçi** de beğenilen kişilerdir; ancak asıl belirtilmek istenen yönleri de vardır: **Nuri'nin tembel oluşu; hizmetçinin de eline çabuk olmayışı.** Bu sebeple, sonuç cümleciklerinin söylenmesi gerekli görülmemiştir.

b) Şart cümleciği, sonucu sezdiriyorsa, sonuç cümleciği söylenmeyebilir: «Bana bak, seni bir **yakalarsam...** (adamakıllı döveceğim)» - «Babamdan bir aydır haber yok, bugün bir mektup **alsam...** (çok sevineceğim)»... vb. (Bk. 546).

531. Olumlu bir fiilin yinelenmesiyle kurulmuş bir şart cümleciği, **ancak** edatıyla kurulmuş bir cümle gibi, **bir sınırlama** anlamı verir: «**Gitse gitse** Ahmet gider, öbürleri korkaktır» - «Bu yazıyı **okusa okusa** Fahri okur, başkaları sökemez»... vb.

Bu biçimdeki şart cümlecikleri, aynı anlamda olmak üzere, şöyle de kurulabilir: «**Giderse** Ahmet gider, öbürleri korkaktır» - «Bu yazıyı **okursa** Fahri okur, başkaları sökemez»... vb.

532. Bir şart cümleciği aynı fiilin olumlu ve olumsuz biçimiyle kurulduğu, üstelik bu fiillere birer **de** bağlacı ulandığı zaman, şart cümleciği sonuç cümleciğindeki **yargının yerine getirileceğini kesinlikle** belirtir: «Kar **yağsa (da) yağmasa (da)** gideceğim» - «**İyileşsem** *(de)* **iyileşmesem (de)** yarın okula gidiyorum» (Bk. 366/16, m).

533. Şartın hikâyesi ya da rivayeti yerine istek kipinin hikâye ya da rivayeti kullanılabilir: «Bize **gelseydi** / uzun uzun konuşurduk» yerine «Bize **geleydi** / uzun uzun konuşurduk» - «Bizi evde **bulsaymış** / çok sevinecekmiş» yerine «Bizi evde **bulaymış** / çok sevinecekmiş» denebilir.

534. **Bari, keşke, ya, eğer, şayet** gibi edatlar ya da bağlaçlar, şart cümleciklerine çeşitli anlamlar kazandırırlar (Bk. 360-366).

535. Şart cümlecikleri, **özne** ve **nesne** görevinde bulunabilirler:

a) «**Ne yapsam** / para etmeyecek» (**Ne yapsam** şart cümleciği, **özne** görevindedir).

b) «**Ne isterse** / yiyebilir» (**Ne isterse** şart cümleciği, **nesne** görevindedir (Bk. 433/m).

536. Dilimizde şart cümleciği biçiminde kalıp-sözler çoktur. Bunlar, türlü anlamlar ve görevlerle şart bileşik cümlelerine ya **arasöz** (mûtariza ya da parantez cümlesi) ya da bir bağlaç olarak girerler. Başlıcaları şunlardır:

a) **Dedikse: Farz edelim ki... dedik** anlamına kullanılır: «Vur **dedikse** öldür demedik ya!».

b) **Hiç olmazsa: Bari** anlamına kullanılır: «Bir yardımda bulunamadık, **hiç olmazsa** dua edelim» (Bk. 366/6).

c) **Nedense** ya da **her nedense: Bilinmeyen bir sebepten dolayı anlamına** kullanılır: «Gel, bizimle birlikte otur dedim; **(her) nedense** kabul etmedi».

ç) **Nasılsa** ya da **her nasılsa: Şu ya da bu biçimde** anlamında kullanılır: «**(Her) nasılsa,** tabağı elinden düşürüverdi».

d) **Ne (de) olsa: Öyle olmakla birlikte** ve **hiç kuşkusuz** anlamlarında kullanılır: «Kızdı ama, **ne (de) olsa,** arkadaşız» - «**Ne (de) olsa,** ben, senden tecrübeliyim» (Bk. 366/41).

e) **Neyse (ne ise): Çok şükür, olan oldu, bu işin üzerinde durmayalım** anlamlarında kullanılır: «Kızdı ama, **neyse,** kabul etti» - «**Neyse,** bari bundan sonra çalışalım» - «**Neyse,** olan oldu artık» (Bk. 366/45).

f) **Ne vakit olsa: Daima, her an** anlamında kullanılır: «Para, bize, **ne vakit olsa** lazımdır».

g) **Olsa olsa: En çok** anlamında kullanılır: «Sungurluzade adı işitileli, **olsa olsa,** yirmi yıl olmuştur» (Y. K. Karaosmanoğlu).

Biçimlerine Göre Cümleler

SIRA CÜMLELER

537. Aralarında her zaman belirli bir anlam ilgisi bulunmadığı halde, söyleyişe bir kıvraklık, bir hareket ve bir duyusallık kazandırmak için, kimi, basit ya da bileşik cümleler birbirlerine (,) (;) ile bağlanıp cümleler zinciri oluşturabilirler. Bu cümleler zincirine **sıra cümleler** deriz: «Bu garip lakırdıların arkasındaki ses, bana babamı çağıran bir haykırış gibi geliyor /; içim değişiyor/; ellerim pençeleşiyor/; çenem uzuyor/; gözlerim yanıyor/; çenelerimin arasından insanoğluna benzemez bir çığlık, mezarlığa doğru gidiyor»// (H. E. Adıvar).

Sıra cümlelerin özneleri, aynı ya da ayrı olabilir:

a) Özneleri **aynı olan** sıra cümleler: «**Sevinç,** yanık topraktaki sular gibi hep içe çekilmiş/; yüreklere sinmişti»// (Y. K. Karaosmanoğlu). Dikkat edilirse, özneleri aynı olan sıra cümleler arasında —özne ortaklığı nedeniyle— belirli bir anlam ilgisi sezilmektedir.

b) Özneleri **ayrı olan** sıra cümleler: «**Şemsiyeler** açılıyor/; **yakalar** kalkıyor/; **adımlar** sıklaşıyordu»// (R. N. Güntekin). Dikkat edilirse, özneleri ayrı olan sıra cümlelerde yalnızca zaman ortaklığı vardır; bunun dışında hiçbir anlam ilgisi görülmemektedir.

Sıra cümlelerde cümlelerin arasına (,) (;) yerine (.) konsa da anlamda hiçbir değişiklik oluşmaz. Ancak, konuşmada ya da sesli okumada (,) ya da (;) ün sesleriyle (.) sesinin birbirinden çok ayrı olduğunu, bu farklılaşmadan ötürü (,) (;) seslerinin konuşma ya da sesli okumada sıra cümlelere bir kıvraklık, bir hareket, bir duyusallık kazandıracağını unutmamak gerekir.

BAĞLI CÜMLELER

538. Aralarında anlam ilgisi bulunan ya da sezilen basit ya da bileşik cümleler, birbirlerine bir bağlaçla bağlanıp cümleler zinciri oluşturabilirler. Bu cümleler zincirine **bağlı cümleler** deriz: «Leylek Nevruz'la birlikte ufkumuza gelir / **ve** / kuşların hepsinden önce çevremizde yerleşir»// (C. Şehabettin).

Kimi cümleler biçimce sıra cümleler gibi görünürse de —biraz düşünülünce— bunlardaki bağlaçların silinmiş, kalkmış olduğu sezilir: «Bize bol bol ziya kucakla, getir; **(çünkü)** düşmek, etrafı görmemektedir» (T. Fikret) - «Ben de tarih okudum, **(onun için)** âlemi elbet bilirim» (M. A. Ersoy). Bu gibi sıra cümlelere **eksiltili** (elliptique) **bağlı cümleler** diyebiliriz (Bk. 546).

539. Bağlı cümlelerde özneler, aynı ya da ayrı olabilir:

a) Özneleri **aynı olan** bağlı cümleler: «**Genç kadın,** nihayet anlamıştı /, **fakat** / kalkıp gitmekte gecikmişti»// (Y. K. Karaosmanoğlu).

b) Özneleri **ayrı olan** bağlı cümleler: «**Gözleri** sulanıp akıyor / **ve** / **(o)** ikide bir burnunu çekerek garip yüz hareketleri yapıyordu»// (R. N. Güntekin).

Sıra ve Bağlı Cümlelerin Özellikleri:

540. Sıra ve bağlı cümlelerin yüklemlerinde zaman ve kip bakımından **uygunluk** ya bulunur, ya bulunmaz.

A) Yüklemlerinde zaman ya da kip bakımından **uygunluk bulunan** sıra ve bağlı cümleler:

a) «Şemsiyeler açılıyor**(du)**, yakalar kalkıyor**(du)**, adımlar sıklaşıyor**(du)**» (R. N. Güntekin). Bu sıra cümlelerin yüklemleri, zaman bakımından birbirine uygundur.

b) «**Ölürüm** de **dönmem** Değirmenoluk'a» (Y. Kemal). Bu bağlı cümlelerin yüklemleri, zaman bakımından birbirine uygundur.

B) Yüklemlerinde zaman ya da kip bakımından **uygunluk bulunmayan** sıra ve bağlı cümleler:

a) «Kımıldamadan, dimdik **dikilmiş**, ona **bakıyordu**» (Y. Kemal). Bu sıra cümlelerin yüklemleri, zaman bakımından birbirine uygun değildir.

b) «Bir de arkama **baktım** ki bir arpa boyu yol **gitmişim**» (R. H. Karay). Bu bağlı cümlelerin yüklemleri, zaman bakımından birbirine uygun değildir.

541. Sıra ya da bağlı cümleler bir arada bulunabilirler: «Üç dullar, son derece **çalışkan(dırlar)** /, **becerikli(dirler)** / **ve** / **ağırbaşlıdırlar**» (R. N. Güntekin). Bu cümlelerden ilk ikisi sıra, ikinciyle üçüncüsü de bağlı cümlelerdir.

542. Sıra ve bağlı cümlelerin sonlarında (.) (!) (?) işaretlerinden biri bulunmadığı ve —baştaki cümle dışında— bütün cümleler küçük harfle başladıkları için bu cümlelere **cümlecik** diyen dilbilgisi kitapları da vardır.

ki'li Bağlı Cümleler:

543. Dilimizdeki **ki** bağlacıyla kurulmuş bağlı cümleler, aslında Türkçe olmayan cümlelerdir. Dilimizde **ki** yerine **kim**'in kullanıldığını görmekteyiz (Bk. 366/33).

Bugün, **ki** bağlacıyla kurulmuş olan bağlı cümlelerde başlıca şu özellikler görülmektedir:

A) **ki** bağlacı iki cümleyi bağladığı zaman, çok kez, birinci cümle **temel cümlecik**, ikinci cümle ise **yan cümlecik** olur ve yan cümlecik, temel cümleciğin **öznesi, sözde öznesi, nesnesi, tümleci** ya da bu öğelerin **sıfatı** görevinde bulunur:

a) «Şüphesiz **ki** / bir gün her canlı ölecektir» (= Bir gün her canlının öleceği / şüphesizdir). Yan cümlecik, temel cümleciğin **öznesi** görevindedir.

b) «Anlaşılıyor **ki** / o, yarın gelecek» (= Onun yarın geleceği / anlaşılıyor). Yan cümlecik, temel cümleciğin **sözde öznesi** görevindedir.

c) «Sen de bilirsin **ki** / ben lise mezunuyum» (= Lise mezunu olduğumu / sen de bilirsin). Yan cümlecik, temel cümleciğin **belirtili nesnesi** görevindedir.

ç) «Eminim **ki** / sınıfını geçecek» (= Sınıfını geçeceğine / eminim). Yan cümlecik, temel cümleciğin **dolaylı tümleci** görevindedir.

d) «İçimde bir eziklik var **ki** / geçmiyor» (R. H. Karay) (= İçimde geçmeyen bir eziklik / var). Yan cümlecik, temel cümleciğin **öznesinin sıfatı** görevindedir.

e) «Şuraya oturdum **ki** / biraz nefes alayım» (= Biraz nefes almak için / şuraya oturdum). Yan cümlecik, temel cümleciğin **zarf tümleci** görevindedir. «Gün batmıştı **ki** / Kınalıtepe'ye geldi» (Y. Kemal) (= Kınalıtepe'ye geldiği zaman / gün batmıştı). Yan cümlecik, temel cümleciğin **zarf tümleci** görevindedir.

B) **ki** bağlacı bir kelimeyi bir cümleciğe bağladığı zaman, o cümlecik, sonda bulunan temel cümleciğin öğelerinden birinin **sıfatı** görevinde bulunur:

a) «Bir insan **ki** ilerlemek ister / çalışmalıdır» (= İlerlemek isteyen bir insan / çalışmalıdır). Yan cümlecik, temel cümleciğin **öznesinin sıfatı** görevindedir.

b) «Bir tavuk **ki** horoz gibi ötüyor / hemen kesmeli» (= Horoz gibi öten bir tavuğu / hemen kesmeli). Yan cümlecik, temel cümleciğin **belirtili nesnesinin sıfatı** görevindedir.

c) «Bir çocuk **ki** söz dinlemez / ondan hayır gelmez» (= Söz dinlemeyen bir çocuktan / hayır gelmez). Yan cümlecik, temel cümleciğin **dolaylı tümlecinin sıfatı** görevindedir.

C) **ki** bağlacı, kimi, başta bulunan **yan cümleciği** sonda bulunan **temel cümleciğe** bağlar.

a) «Bir de dönüp arkama baktım **ki** / bir arpa boyu yol gitmişim» (R. H. Karay) (= Bir de dönüp arkama baktım, bir arpa boyu yol gitmişim).

b) «Çoktan beridir **ki** / durmamacasına koşuyordu» (Y. Kemal) (= Çoktan beridir, durmamacasına koşuyordu).

c) «Biberi dilime değdirdim **ki** / zehir gibi **(imiş)**» (= Biberi dilime değdirdim, zehir gibi **(imiş)**).

Ç) **ki** bağlacı cümlelerin sonuna geldiği zaman, çok kez, onları eksiltili cümleler durumuna getirir ve söze çeşitli duyusallık kazandırır:

a) «O, benim sözümü dinlemez **ki!**» (Kınama ya da şikâyet).
b) «Dün, öyle eğlendik **ki!**» (Aşırılık).
c) «Yılbaşında o kadar para harcadı **ki!**» (Şaşma ve aşırılık).
ç) «Bize piyanoda bir parça çaldı **ki!**» (Beğenme).
d) «Bana bu ay maaş verirler mi **ki!** »Şüphe).

D) **ki** bağlacı, bileşik kelimeler de kurar: **Mademki, öyle ki, çünkü, halbuki, oysaki, bereket ki...** vb. Cümlelerde kullanılmış bu kelimelerdeki **ki**'leri bağlı cümleler kurmuş sanmak, doğru değildir.

Arasözler

(Mûtarıza ya da Parantez Cümleleri)

544. Temel düşünce ya da duygu ile ilgisi az olmak üzere, söz ya da yazı içine sıkıştırılmış cümleciklere **arasöz** (mûtarıza ya da parantez cümleleri) denir.

Yazıda arasözler, iki virgül ya da iki (—) arasına alınırlar. Konuşmada ise arasöz **inen bir ses tonu** ile belirtilir (Bk. 376).

a) «Ancak **—izaha hacet var mı?—** kabahat, çorabın çürüklüğünde» (R. H. Karay).

b) «Ben, kışın **—soğuktan olmalı—** çalışamam» (R. H. Karay).

Dikkat edilirse, yukardaki cümlelerde geçen **izaha hacet var mı?** ve **soğuktan olmalı** arasözlerinin temel düşüncelerle sıkı ilgileri bulunmadığı görülür. Bu arasözler, o cümlelerden çıkarıldıkları zaman, cümlelerin yapıları ve anlamları bozulmaz.

Arasözler, bir cümle arasında, temel düşünce ya da duygu ile uzak ilgisi bulunan başka bir düşünce ya da duyguyu **hatırlama** ve onu o cümle içine **sıkıştırmadır.**

545. Bir kelimeyi bir cümleciğe bağlayan **ki** bağlacı da arasöz kurmuş olur. Yazıda, **ki**'den önce ve arasözden sonra birer virgül ya da (—) konulur:

> «Şu bayırlarda **—ki vaktiyle bütün bağlardı—**
> Sesi dünyayı tutan bir bereket çağlardı» (M. A. Ersoy).

Eksiltili Cümleler

546. Kimi, ya sonu dinleyence pek belli olduğu, ya da söze bir duyusallık kazandırmak istedikleri zaman, yazarlar ya da konuşanlar, cümlelerini yarıda kesmek gereğini duyarlar. Bu kesik cümlelere **eksiltili** (elliptique **cümleler** denir. Tabelalardan, ilanlardan, afişlerden başlayarak edebî yazılara kadar hemen her yazıda ya da konuşmada eksiltili cümlelere rastlayabiliriz:

a) — Sinemaya gidecek misiniz?
— Evet (= Gideceğim).
— Hayır (= Gitmeyeceğim).

b) «Satılık arsalar» (= bulunur) - «Kiralık» (= Bu ev ya da bu evin bazı kısımları kiralıktır) - «Bir kişi Taksim'e!» (= Bu dolmuş bir kişi daha alırsa Taksim'e gidecek) - «Yağ tulumu!» (= Son derece yağlı kurbanlar satıyorum)... vb.

c) «İşte sen, işte göğsüm, işte hançer!» (A. Hamid).

ç) «Bir karanlık vardı: Silme karanlık... Boğazından bir ses çıkabildi: Ses, ölü bir ses... Dörtte üçü bize, birisi de Döne'ye... Döne, sen, doğru evine...» (Y. Kemal).

d) «Bir sıçrarsın çekirge, iki sıçrarsın çekirge...».

e) «Seni bir yakalarsam...» - «Ah, şu çocuk bir adam olsa!» - «Dün öyle eğlendik ki!»... vb.

f) «On gün deyince, on birinci gün yallah!...» (Y. Kemal)... vb.

Alfabetik Dizin

-a p. 151
a p. 360/1
ablatif p. 89, 455
acaba p. 360/2, 472
acep p. 360/2
accusatif p. 84, 434
-aç p. 104, 106 Not
açık hece p. 40
ad aktarımı p. 48
-ağan p. 151
ağız s. 19
Aha kuramı s. 12
-a idi p. 216/6-B
aksi halde p. 366/2
aksi takdirde p. 366/1
alarda p. 161/4
alçalan ton p. 56/1
alfabe s. 20
alfabe yazısı s. 20
alliteration p. 16
almağın p. 286
Altay kolu s. 18
ama p. 366/3
-amak p. 106 Not
aña p. 161/3
anadil s. 16
Anadolu lehçesi s. 21, 23, 25
ancak p. 360/3, 366/4, 473
ança p. 166, 360/3
anda p. 161/4, 166
andan p. 360/21, 161/5, 166
andın p. 161/5, 166
antlaşma s. 10
anı p. 161/2, 166
anı üçün p. 167
anıñ p. 161/6
anıñda p. 161/4
anıñdın p. 161/5
anıñ içün p. 161/7
anlam bilgisi p. 3/ç
anlamca kaynaşmış bileşik fiiller p. 277
anlam daralması p. 50/b
anlam genişlemesi p. 50/a
anlamlarına göre tümceler p. 494
anlamlı öğeler p. 58/a
anlamlı susuş p. 57
anlamsız öğeler p. 58/a
anlam tonlaması p. 56/a
anlar p. 160/6
anlardın p. 161/5
anlarga p. 161/3
anlarnı p. 161/2
anlarıñ p. 166/2-b
anta p. 161/4, 166
antada p. 161/4
antın p. 161/5
antonymes p. 47
anuñ üçün p. 167
ara cümle p. 376
Aramî alfabesi s. 26
Arap alfabesi s. 26
arasözler p. 544
argo s. 19
artçıl ulaçlar p. 321
asıl sayı sıfatları p. 116/a, 117
asıl ünlemler p. 369/a
Asya kolu s. 16, 17
aşırılık anlamı p. 73/A, 73/B
Avrupa kolu s. 16
ayarlayıcı dilbilgisi p. 2/a
-aydı p. 216/6-B
Ay-Dil kuramı s. 13
ayırma s. 10
ayıtmaksız p. 286
az p. 123
Azerî lehçesi s. 23, 25

bağ-fiiller p. 301
bağımsız yargı p. 373, 513
bağımlı cümlecik p. 514
bağır s. 9
bağlaçlar p. 363
bağlama ulaçları p 303
bağlı cümleler p. 538
bağrımnı p. 84, 97/1
bakalım p. 360/4
bakarsın p. 366/5
Bantu dilleri s. 17
bar p. 23/11, 24/7
bar bar bağır- p. 259/f
bari p. 360/5, 336/6, 474
bârileğim p. 366/6
bârileğime p. 366/6
bârim p. 366/6
bar- p. 23/11, 24/6
bars p. 24/6
basit cümleler p. 510
basit fiiller p. 250
basit isimler p. 100/a, 101
basit kelimeler p. 69
basit sıfatlar p. 147/a, 148
başka p. 127
başka anlama geçiş p. 50/c
başlama cümleciği p. 216/6-ç

başlama fiilleri p. 265
başlama ulaçları p. 325
başta kafiye p. 16
Batı lehçesi s. 21, 22
bazı p. 128
beg p. 24/9
beklenmezlik fiilleri p. 261/A
belgisiz sıfatlar p. 114/c, 121
belgisiz zamirler p. 158/ç, 174
beli p. 360/27
belirten p. 92
belirtilen p. 92
belirtili isim takımı p. 93/a, 95, 97
belirtili nesne p. 429/b, 434
belirtisiz isim takımı p. 93/b, 96, 97
belirtisiz nesne p. 429/a, 431, 432, 433
belirtme sıfatları p. 112, 114
belki p. 360/6, 366/7, 475
benimle p. 353/5
beniñ p. 161/6
benzetme basamağı s. 13
beraber p. 360/7
beri p. 115
beriki p. 115
berü p. 360/16
beylikçi s. 15
bıngar p. 24/6
bırak ki p. 366/9
biçimbilgisi p. 3/b, 58
biçimlerine göre cümleler p. 537
bigi s. 9, p. 360/32-ç
-bil- p. 257/B
bildirme kipleri p. 190
bile p. 360/7, 366/8, 476
bilemedin p. 366/10
bilemediniz p. 366/10
bileşik cümleler p. 513
bileşik fiiller p. 254
bileşik isimler p. 100/c, 108, 109
bileşik kelimeler p. 69/c
bileşik sıfatlar p. 147/c, 152
bileşik zamanlı fiiller p. 215
bilir miseydim p. 223/C
bilmem p. 360/8
bilmem ki p. 366/33-ı
Bim-Bam kuramı s. 12
bir p. 122, 353, 366/11, 366/33-i, 437, 433, 440
biraz p. 123
bir bir p. 355/4
birçok p. 124
bir de p. 366/12, 366/56
bir de ne göreyim p. 366/13
bire p. 360/9
Bir Heceli Diller s. 17
birkaç p. 125
birle p. 360/7, 360/43
birlikte p. 360/7
bir- p. 23/11, 24/7
bitirme fiilleri p. 266
bitirme ulaçları p. 324
bizdin p. 161/5
bizge p. 161/3
biziñ p. 161/6
biziñe p. 161/3
bizinte p. 161/4
bizke p. 161/3
bizni p. 161/2
biznide p. 161/4
biznidin p. 161/5
bizniñ p. 161/6
boğumlanma p. 8/c
boğumlanma noktası p. 8/c
boğumlanma bölgesi p. 8/c
böyle p. 115, 169, 353/I
böylece p. 353/II
böylecene p. 353/II
b=p değişimi p. 24/6
b ünsüzü p. 23/13
bu p. 115
budunığ p. 84
bul- p. 274
bulardan p. 164
bulardın p. 164
bularuñ p. 164
bulun- p. 275
bulundur- p. 275
bulundurul- p. 275
buncağız p. 164
buncağızlar p. 164
bunça p. 360/34
bunda p. 164, 170
bundın p. 164
bunıñ p. 164
bunlaruñ p. 164
bunuñla beraber p. 366/14
bunuñla birlikte p. 366/14
bura p. 170, 352
buraca p. 352
buracık p. 170
burada p. 352
buradan p. 352
buraya p. 352
buyur- p. 268, 272
buyurt- p. 272/3
buyurul- p. 272/3
Bükünlü diller s. 18
büt- p. 24/5
bütün p. 126
bütünleme s. 10
büyük ünlü uyumu p. 25
b=v değişimi p. 24/7
cd=jd benzeşmesi p. 32/e
-ce p. 103, 150, 308, 350/ğ, 353/II/2, 355/4
-ceğiz p. 76, 103
-cek p. 76, 103, 150, 308
-ceme p. 106 Not
Cermen dilleri s. 16
-cesine p. 336, 353/II
-ci p. 150
-cik p. 76, 103, 150, 162/e-f, 164, 165, 166, 174, 350/II-ğ, 355/4
-cil p. 103, 150
-cileyin p. 360/32
cins adı p. 72/2
cl=jl benzeşmesi p. 32/e
cn=jn benzeşmesi p. 32/e
c ünsüzü p. 23/6, 23/13
cümle p. 373, 375
cümlenin öğeleri p. 377
cümle bilgisi p. 3/d, 372
cümlenin yardımcı öğeleri p. 426
cümle vurgusu p. 54, 376
cz=zz benzeşmesi p. 32/b
-ç p. 106, 151
Çağatayca s. 16

Çağatay lehçesi s. 21, 22
Çan kuramı s. 12
-çe p. 321, 360/32
çekim ekleri p. 63/a
çıkak p. 8/c
çıkış tonu p. 376
Çin dilleri ailesi s. 17
çivi yazısı s. 20
çl=şl benzeşmesi p. 32/c
çocuk bu p. 164/ç, 391
çoğu p. 130
çoğul isim p. 72/C-2
çok p. 124
çok anlanılı kelimeler p. 45
çok da p. 360/10
çok geçmeden p. 315
çözümleme s. 10
ç ünsüzü p. 28, 29
çt=şt benzeşmesi p. 32/ç
çün p. 366/15
çün ki p. 366/15
çünkü p. 366/15, 366/64
-da p. 104
dağı p. 360/10
daha p. 350/3-C, 355/2, 360/10
dahası var p. 366/18
dahıl p. 24/14
dahi p. 360/10, 366/16
dakı p. 24/3, 24/11, 360/10
damak ünsüzleri p. 18/A-c
danuk p. 24/14
dapa p. 24/14
dar anlamı ile dil s. 9
dar ünlüler p. 14/B-b
daş p. 24/14
-daş p. 103
datif p. 85, 446
davranma fiilleri p. 267
-de p. 120, 350/II-g
-de- p. 252/7
de p. 360/10, 366/16
-değ (-daçı) p. 295
dedikse p. 536/a
-dediler p. 417/c
defter mefter p. 174
degül p. 24/5, 360/11
değer vurgusu p. 54, 376
değil p. 360/11, 421, 477, 497, 498, 499
değildiyse p. 210/A
değildiyse mi p. 210/A
değil idi p. 207/C
değil idiyse p. 210/A
değil idiyse mi p. 210/A
değilim p. 206/C
değil imiş p. 208/C
değil imişse p. 210/B
değil imişse mi p. 210/B
değil ise p. 209/C
değil mi p. 206/C, 360/12, 366/19
değil mi ki p. 366/19
değil miseydi p. 210/C
değilmişse p. 210/B
değilmişse mi p. 210/B
değil miydi p. 207/C
değil miymiş p. 208/C
değilse mi p. 209/C
-de hali p. 87, 448
-deki p. 150
-de kisre p. 360/21
-deler p. 417/a
-delerdi p. 417/b
-delerdir p. 417/b
-delermiş p. 417/b
-delerse p. 417/b
-de'li tümleç p. 448, 449
demek p. 360/13, 366/17, 425
demek ki p. 366/17, 366/52
demek oluyor ki p. 366/17
demotik s. 20
-den p. 350/e
-den aşnu p. 360/18
-den başka p. 360/15
-den beri p. 360/16; 325
-dence p. 324
-den daha p. 355/2
-den dışarı p. 352
-dendi p. 419/b
-dendir p. 419/a
-den doğuyor p. 463
-den dolayı p. 360/14
-den gayri p. 360/15
-den geliyor p. 463
-den durumu p. 89, 90, 352, 355/2, 455
-den içeri p. 352, 360/17
-den ilerü p. 360/18
-den'li tümleç p. 453, 454
denlü p. 360/34
-den maada p. 360/15
-denmiş p. 419/c
-den ön p. 360/18
-den önce p. 360/18
-den öndün p. 360/18
-den öte p. 360/19
-den ötürü p. 360/14
-den özge p. 360/15
-dense p. 419/ç
-den sonra p. 360/21, 329
-den tarafa p. 360/20
-den yana p. 360/20; 352
derken p. 314, 366/20
desturunsuz p. 167
-deş p. 103
devrik cümle p. 491
-deydiler p. 417/c
deyindi p. 204/B
-deymişler p. 417/c
-deyseler p. 417/c
-dı dur- p. 259/ğ
-dın soñ p. 360/21
-dın son p. 360/21, 329
di! p. 204/B
-diceğim p. 297
-diceğin p. 297, 321
-dicek p. 297
-di -eli p. 325
diftong p. 23/14
-di git- p. 259/h
-diği p. 196, 197, 297
-diği (zaman, gün...) p. 327
-diği ccilden p. 346
-diği cihetle p. 342
-diği cihetten p. 346
-diği gibi p. 321, 331, 350/3-g
-diği halde p. 317
-diği için p. 346
-diği kadar p. 334
-diğince p. 326, 334
-diğinde p. 327
-diğinden (dolayı, ötürü) p. 343
-diğinden nâşi p. 342
-diğinden sonra p. 329
-diğine göre p. 343
-diğine nazaran p. 343
-diğinleyin p. 327
-diği takdirde p. 318

-diği üzere (üzre) p. 331
-diği veçhile p. 332
-di idiyse p. 225/c
-di idiysem p. 225/ç
-di isem p. 218/2-B
-dik p. 151, 196/Ç, 297
-dikçe p. 321, 326
-dikte p. 321, 327
-dikten p. 329
-dikten başka p. 331, 341
-dikten beri p. 325
-dikten geri p. 329
-dikten sonra p. 321, 329
-dik üçün p. 343
dil s. 9
dil ailesi s. 16
dilbilgisi p. 1
dilbilgisi bölümleri s. 71, 76
dil birliği s. 11
dilde değişiklik s. 14
dilek kipleri p. 190, 192
dilek-şartın hikâyesi p. 216/8
dilek-şartın rivayeti p. 217/7
dilek-şart kipi p. 192, 203, 410/Ğ
-di'li geçmişin hikâyesi p. 216/2
-di'li geçmişin hikâyesinin şartı p. 225
-di'li geçmişin şartı p. 218/2
-di'li geçmiş zaman p. 191, 196
dilin dış yönü s. 9
dilin doğal nitelikleri s. 10
dilin doğuşu s. 12
dilin iç yönü s. 9
dilin ruhbilimsel nitelikleri s. 9
dilin toplumsal nitelikleri s. 10
dilbilim p. 2/d
-dimdi p. 216/2-B
-di mi? (di mi -di?) p. 196, 323
-dim ise p. 218/2-B
-di miydi p. 216/2-C, 322
-dim miydi p. 216/2-C
-dimse p. 218/2-B
-dimse mi? p. 218/2-C
Ding-Dang kuramı s. 12
-din durumu p. 90
-dir p. 206/B, 350/II-c, 414, 415
-dir- p. 240/b, 253/11
-dirler p. 206/B, 415
-dirt- p. 241
diş ünsüzleri p. 18/A-b
-diydi p. 216/1-B
diye p. 313, 360/22, 360/40, 366/21, 485
-diyse p. 210/A, 218/2-B
-diyse mi? p. 210/A, 218/2-C
Doğu lehçesi s. 21, 22
doğurmalıca p. 201/D
dolayısıyla p. 360/14, 483
dolaylı tümleç p. 441, 442
dolma s. 10
dolmalı s. 10
döğen p. 24/10
dönesüz p. 202/D
dönmeğin p. 286
dönmiyevüz p. 202/D
dönüşlü çatılı fiiller p. 239/V, 404
dönüşlü-ettirgen çatılı p. 405
dördüncü öbek bileşik fiiller p. 277
d ünsüzü p. 23/13-c
d=t değişimi p. 24/14
dudak ünsüzleri p. 18/A-a
-dur- p. 259/A
durum bileşik zamanı p. 222
durum ulaçları p. 307
durum zarfları p. 353
durum zarfı tümleci p. 470
duruş p. 10/b
dut- p. 24/14
duyuş tonlaması p. 56/b
-dükin üçün p. 346
dürlü p. 24/14
düz ünlüler p. 14/C-b
düzeltme işareti p. 33

e p. 360/1
-e p. 188, 202/B, 350/f
-e p. 106
-e (istek) p. 24/16
-e- p. 252/3, 253/1
-ebir- p. 258/E
-e -e p. 310
-eceği (zaman, gün...) p. 328
-eceği gel- p. 262/B
-eceği gelme- p. 262/C
-eceği gibi p. 332
-eceği için p. 346
-eceği kadar p. 335
-eceğim gibi gel- p. 337
-eceğinden (dolayı, ötürü...) p. 343
-eceğine p. 339
-eceği tut- p. 261/B
-eceği üzere p. 332
-eceği veçhile p. 332
-ecek p. 24/16, 151, 199/B, 295, 106, 199/D
-ecek gibi p. 337
-ecek idi p. 216/4-B
-ecek idiyse p. 227/B
-ecek iken p. 314
-ecek imiş p. 217/3-C
-ecek imişse p. 232/B
-ecek ise p. 218/4-B
-ecek ise mi? p. 218/4-B
-ecek kadar p. 337, 321
-ecekken p. 314
-ecek mi idi? p. 216/4-C
-ecek mi imiş? p. 217/3-C
-ecekmiş p. 217/3-C
-ecekmişçesine p. 336
-ecekmiş gibi p. 333
-ecekmişse p. 232/B
-ecek miydi? p. 216/4-C
-ecek miymiş? p. 217/3-C
-ecek ol- p. 267/B
-ecekse p. 218/4-B
-ecekse mi? p. 218/4-C
-ecekti p. 216/4-B
-ecektimse p. 227/B
-ecektiyse p. 227/B
-ecek yerde p. 340
-eç p. 106 Not
edatlar p. 357
edat tümleci p. 471
edat tümleçleri p. 441, 471
-e de bil- p. 257/A-f

-e değin p. 360/25, 350/II-f 352/III
-e dek p. 360/25, 350/II-f 352/III
edgü p. 24/1
edil- p. 269, 276
edilgen çatılı fiiller p. 239/IV, 401, 402
edin- p. 269, 276
-e doğru p. 350/II-f, 352, 360/23
Efendi Kapısı s. 15
egdi p. 24/9
-e göre p. 360/24, 484
-eğen p. 151
eğer p. 360/28
eğretileme p. 49
-e durumu p. 85
-e durumunun anlam sınırı p. 86, 89, 90, 352, 446
e=i değişimi p. 24/1
-e idi p. 216/6-B
-ek p. 104 Not, 106, 151
-e kadar p. 350/II-f, 352, 360/25
-e karşı p. 350/f, 352, 360/26
-e (ke) teğî p. 324
ek-fiil p. 205
-(e)kle p. 253/3
Eklemli diller s. 17
-e kıyasla p. 360/24
ekler p. 62
eksiltili bağlı cümleler p. 538
eksiltili cümleler p. 546
-e(l)- p. 252/5
-elden p. 325
-ele- p. 253/2
-eli (beri) p. 325
-eliden (beri) p. 325
elig, ellig p. 117
-e'li tümleçler p. 443
ellyptique cümleler p. 546
-em p. 186, 202/E
emdi p. 204/B
-eme- p. 257/B
emet p. 360/27
-e miymişim? p. 217/5-B
emir kipi p. 192, 204, 410/E
emma p. 366/3
-en p. 24/16, 151, 293
en p. 350/III/ç, 355/3
-e nazaran p. 360/24
-ende p. 327,321
Enderun Mektebi s. 10
-(e)nek p. 106 Not
-ene kadar (dek, değin) p. 324
engelli fonemler p. 13
-e nispetle p. 360/24
ep eyi p. 155
-er p. 119, 150
-er- p. 252/6
erdi p. 207/D
-erek p. 24/16, 303, 308
er- p. 205
ermiş p. 208/D
erse p. 209/D
erser p. 209/D
erti p. 204
-erü p. 360/23
-esi p. 151, 199/D, 295
-esice p. 151
-esi gel- p. 199/D, 262/B
-esi gelme- p. 262/C
-esiye kadar (dek, değin) p. 324
eskisi gibi p. 97/o
eşanlamlı kelimeler p. 46
eşitmek p. 24/1
eşsesli kelimeler p. 44
eşşek p. 23/16
et- p. 268, 269, 276
-e tevfikan p. 360/24
etken çatılı fiiller p. 239/III
ettir- p. 269, 276
ettirgen çatılı fiiller p. 241, 399
ettirgen-edilgen çatılı p. 402
ettiril- p. 269, 276
etymologie p. 3/c
evet p. 360/27, 479
-ey p. 104
-e yaz- p. 260/B
-eydi p. 216/6-B
eyi p. 24/1
-eyim miymiş? p. 217/5-B
eyle- p. 268, 271, 276
-eymiş p. 217/5-B
eyü p. 24/1

fakat p. 366/22
falan p. 132, 174
falanca p. 132
falan filân p. 132
falanıncı p. 132
fazla p. 131
fıkır fıkır fıkırda- p. 259/f
fiil p. 180
fiil cümleciği p. 394'ten 411'e kadar
fiil cümlesi p. 394'ten 411'e kadar
fiil çekimi p. 193
fiilden fiil yapma p. 253
fiil gövdeleri p. 65/b
fiilimsiler p. 280, 281, 282
fiil kipleri p. 189
fiil kökleri p. 60/b
fiillerde soru p. 195
fiillerde soru edatı p. 236, 505/A
fiillerde kişi p. 184
fiillerde biçim p. 183
fiillerde zaman p. 182
fiillerin çatısı p. 239
fiil sorusu p. 236, 505/A
fiil soyundan kelimeler p. 70
filân p. 132, 174
filânca p. 132
filânıncı p. 132
filoloji p. 4
Fin-Uğur kolu s. 18
fonem p. 5/b, 9
fonetik yazı s. 20
f ünsüzü p. 23/4

Gagavuz lehçesi s. 25
-galı p. 345
-gan p. 106 Not, 293, 297
-garkolam p. 202/D
-garu p. 360/23
-ge (-ga) p. 199/D
-geç p. 106, 151, 321
geç- p. 366/55
geçişli çatılı fiiller p. 239/I

geçişsiz çatılı fiiller p. 239/II
geçişli çatılı fiiller p. 239/III
geçmiş zaman p. 182, 410/C, Ç
gedhürmek p. 24/1
g=ğ (y) değişimi p. 24/9
-ge durumu p. 86
-gel p. 360/29, 478
-gel de p. 360/29, 478
gelecek zaman p. 182, 191, 199, 410/B
gelecek zamanın durum bileşiği p. 222/A-ç
gelecek zamanın hikâyesi p. 216/4
gelecek zamanın hikâyesinin şartı p. 227
gelecek zaman rivayeti p. 217/3
gelecek zamanın rivayetinin şartı p. 232
gelecek zamanın şartı p. 218/4
gel gelelim p. 366/23
-geli p. 325
gelindi p. 204/B
-gel- p. 259/A
gémination p. 23/16
-gen p. 151, 293, 297
genel diller bilgisi p. 2/d
genelleme s. 10
geniş anlamıyla dil s. 9
geniş ünlüler p. 14/B-a
geniş zaman p. 182, 191, 200
geniş zamanın durum bileşiği p. 222/d
geniş zamanın hikâyesi p. 216/5
geniş zamanın hikâyesinin şartı p. 228
geniş zamanın rivayeti p. 217/4
geniş zamanın rivayetinin şartı p. 233
geniş zamanın şartı p. 218/5
ger p. 360/28
gerçek özne p. 239, 242, 389, 398
gerçek soru cümlesi p. 505
gereği gibi p. 97/o
gerek p. 443, 448
gerek... gerek p. 366/24
gerek... gerek(se) p. 366/24
gerekliğin durum bileşiği p. 222/ğ
gereklik hikâyesinin şartı p. 229
gereklik kipi p. 192, 201, 410/G
gereklik kipinin hikâyesi p. 216/7
gereklik kipinin rivayeti p. 217/6
gereklik rivayetinin şartı p. 234
gereksime fiilleri p. 262
gerilme p. 10/a
-gerü p. 360/23
-ge+si p. 295
gevşeme p. 10/c
-gey (-gay) p. 199/D, 202/D
geydirmek p. 24/1
geymek p. 24/1
-gılı p. 345
-gınça p. 321
gırtlak ünsüzleri p. 18/A-Ç
-gi p. 106
gibi p. 350/3-g, 353/III-2, 355/1, 360/32
gice p. 24/2
-giç p. 106
gidindi p. 204/B
-gil p. 103 Not, 204/D
-gin p. 106, 151
-gince p. 321
girem p. 202/D
girişik cümleler p. 523
-git- p. 259/A
gitmiş p. 360/31
gitsin p. 360/30
gitti p. 360/31
gittikçe p. 326
Göktürk alabesi s. 25
Göktürk lehçesi s. 21, 22
görevli öğeler p. 58/b
görmeğine p. 286
-gör- p. 259/A
göründü p. 204/B
gövde p. 64, 69/b
grammaire p. 1
grammaire comparée p. 2/ç
grammaire descriptive p. 2/b
grammaire historique p. 2/c
grammaire normative p. 2/a
g ünsüzü p. 23/13
gûya p. 360/33, 360/50
güğercin p. 24/10
Güneş-Dil kuramı s. 13
Güney lehçesi s. 21, 22
gün geçtikçe p. 326
güzeeel p. 23/1

ğ ünsüzü p. 23/7
-ğudın soñ p. 329
ğ=v değişimi p. 24/10

ha... ha p. 366/25
ha babam p. 353/IV
ha bire p. 353/IV
Hakaniye lehçesi s. 21, 22
halbuki p. 317, 366/26, 366/49
hangi? p. 139
hangileri? p. 172/6
hangimiz? p. 172/7
hanginiz? p. 172/8
hangisi? p. 172/5
hani? p. 356, 360/35
haniya? p. 356, 360/35
hanı yok mu? p. 360/35
haplologie p. 198/D
harf s. 20
hattâ p. 366/27, 366/56
hayır p. 360/36, 480
hece p. 39
hece binişmesi p. 198/D
hece düşmesi p. 35
hece yazısı s. 20
hele p. 360/37
hele bir p. 360/37, 481
hele hele p. 360/37
hem... hem (hem de) p. 366/28
her p. 133, 326, 327
her bir p. 133

herhangi bir p. 133
her nasılsa p. 536/ç
her nedense p. 536/c
her ne kadar p. 360/38
hiatus p. 23/15, 34
hiçbir p. 134
hiç de p. 360/10
hiç değilse p. 360/39
hiç olmazsa p. 360/5, 366/6, 366/29, 536/b
hikâye bileşik zamanı p. 216, 410/H
Hint-Avrupa dilleri ailesi s. 16
Hint-İran dilleri s. 17
hiyeratik s. 20
hiyeroglif s. 20
homonymes p. 44
hoş p. 366/30
h ünsüzü p. 23/5

ı=i değişimi p. 24/3
ışıma p. 50/a

-i- p. 253/12, 257/D
-iben p. 306
-iceğin p. 321
-iceğiz p. 321
-icek p. 321
-ici p. 151
içek s. 18
için p. 360/40, 461, 484
içün p. 360/40
idi p. 24/16, 207/C, 216/B
idiyse p. 210/A, 224/B
idiyse mi? p. 210/A
-(I) dur- p. 259/D
i=e değişimi p. 24/2
-i eki p. 93/a, 106, 151
-igel- p. 259/D
-(i)ğ durumu p. 84
iğretileme p. 49
-i durumu p. 84, 434
-i -i p. 308, 311, 313
-(i)k p. 106, 151
-(i)k p. 252/10
iki p. 353
iken p. 24/16, 314
ikki p. 23/16
ikinci öbek bileşik fiiller p. 264
-(i)kle- p. 253/3
-il- p. 243/b, 245, 253/7
ilâzım p. 23/8
ile p. 24/16, 360/43, 366/31
ilgi zamirleri p. 177
iliğ p. 84
ilimon p. 23/8
-(i)m p. 106, 175
-im p. 185, 206/B
imiş p. 24/16, 208/C, 217/B
imişse p. 210/B
imişse mi? p. 210/B
imişseydi p. 235
-(i)miz p. 175
-(i)mse- p. 252/8
-(i)msi p. 150, 360/32
-(i)mtırak p. 25/b, 150
-in p. 93/a, 106, 186, 350/a
-in (emir) p. 185
-(i)n p. 175
-(i)n p. 243/a, 244, 253/6
-ince p. 321, 324, 326, 338, 339, 340
-inceğiz p. 321
-incek p. 321
ince ünlüler p. 14/A-b
-inceye kadar (dek, değin) p. 324
-(i)nci p. 118, 150
-inç p. 118
-indi p. 204
-iu içinde p. 462
iniş tonu p. 376
-(i)niz p. 175
-iniz (emir) p. 185
insan ve unvan adları p. 72/a
-(i)nti p. 106
-in üzerinde p. 462
-in yanında p. 462
-ip p. 303
-ipdin p. 343
-ip dur- p. 259/B-a
-ip -eceği p. 306/a
-ip -erek p. 306/b
-ip -ip p. 306/a
-ip -rken p. 306/a
-iptir p. 259/e, 306
-(i)r- p. 240/c, 252/11, 253/10
iramazan p. 23/8
İrecep p. 23/8
irdi p. 207/D
-(i)r git- p. 259/h
ırmış p. 208/D
irser p. 209/D
irte p. 24/2
ise p. 24/16, 209/B, 218/B
ise mi? p. 209/C
-iser (-ısar) p. 199/D
isim p. 71
isim cümleciği p. 411
isim cümlesi p. 411
isim gövdeleri p. 65/a
isim fiiller p. 283
isim kökleri p. 60/a
isimlerden isim yapma p. 103
isimlerin çeşitleri p. 72
isimlerle ilgili yazım kuralları p. 75
isim soyundan kelimeler p. 70
isim takımları p. 91
ismin durumları p. 80
istek kipi p. 192, 202, 410/F
istek kipinin durum bileşiği p. 222/g
istek kipinin hikâyesi p. 216/6
istek kipinin rivayeti p. 217/5
ister ister p. 366/31
istiare p. 49
-(i)ş- p. 246/a-b-c, 247, 253/8
işaret sıfatları p. 114/a, 115
işaret zamirleri p. 158/b, 163
işbu p. 115
İş kuramı s. 12/C
-iş'li isim-fiil p. 94/E-F, 106, 284
işte p. 360/41
işteş çatılı fiiller p. 239/VI, 246, 247, 406
işteş-edilgen çatılı p. 408
işteş-ettirgen çatılı p. 407
işteş-ettirgen-edilgen çatılı p. 409
-(i)ştir- p. 253/4
-(i)t p. 106

-(i)t- p. 240/a, 253/9
-i -iver- p. 258/d
-i de ver- p. 258/A-g
-iver- p. 258
-iverme- p. 258/B
iyelik zamirleri p. 175
iyice p. 353
iyicene p. 353
iyisi mi p. 360/42
-(i)z p. 120 Not, 150
-iz p. 185, 206/B

j ünsüzü p. 23/3
jest dili s. 9, 13

-k p. 185
kaç? p. 138
kaçan p. 356
kaçı? p. 172/2
kaçımız? p. 172/3
kaçınız? p. 172/4
kadar p. 355/1, 360/34
kaim-makam p. 34/B
kalı p. 24/11
kalın ünlüler p. 14/A-a
-kal- p. 259/A
kangı? p. 24/3, 24/11
kanı? p. 24/3, 356, 360/35
kapalı hece p. 40
karşılaştırmalı dilbilgisi p. 2/ç
karşu p. 360/26
-ka teği p. 360/25
-ka teğin p. 360/25
katmerli bileşik zamanlar p. 223
katmerli ettirgen çatılı p. 400
katmerli ettirgen-edilgen çatılı p. 403
katun p. 24/11
kavram p. 43
kaynaşmış bileşik sıfatlar p. 153, 154
kaynaştırma harfleri p. 34/A
-ke durumu p. 86
kelime p. 42, 68
kelime bilgisi p. 58
kelime çeşidi p. 70
kelime sınıfı p. 70
kelimesi kelimesine p. 97/o
kelime vurgusu p. 53
kelmek p. 24/8
-ken p. 25/b, 314
kendi p. 94/B, 159/4, 162
kendi kendiciği p. 162/f, 353/III/f
kendi kendine p. 162/d, 353/III/f
kendiliğinden p. 162/g, 353/II/5
kent dili s. 19
kesilmeği p. 286
kesir sayı sıfatları p. 116/ç, 120
keskinler s. 12
kesme işareti p. 75/4
keyik p. 24/8
k=g değişimi p. 24/8
k=h değişimi p. 24/11
kıl- p. 268, 273
kılağuz p. 24/10
kılavuz p. 202/D
kıldır- p. 268, 273
kıldırıl- p. 273
kılın- p. 273
Kırım kıyı lehçesi s. 25
kısacası p. 266/34, 366/58
kıyaslama ulaçları p. 330, 331
-ki p. 25/b, 150, 177
ki'li bağlı cümleler p. 543
kim p. 366/32
kim? p. 172/1
kim gibi p. 356/9
kimi p. 128
kimin gibi p. 356/9
kimin için p. 356/8
kiminle p. 356/6
-kir- p. 252/9
kişi bakımından uygunluk p. 392/B
kişi zamirleri p. 158/a, 159
kitap mitap p. 174
koğala- p. 24/10
koğan p. 24/10
-ko- p. 259/A
konşu p. 24/15
konuşma s. 10, 5/a-b
konuşma dili s. 10, 18
koşaç p. 214
-koy- p. 259/A
kögüz p. 24/8
kök p. 59
köken s. 16
kömlümnü p. 84, 97/l
köppoğlu p. 23/16
körmek p. 24/8
k ünsüzü p. 28, 29, 79
kurallı bileşik sıfatlar p. 153, 155
kuralı cümle p. 489
kuş bu p. 164/ç, 391
kuuuzum p. 23/1
Kuzey lehçesi s. 21
küçük ünlü uyumu p. 27
küçültme isimleri p. 76
kün p. 24/8
kürsü şeyhi s. 15

l ünsüzü p. 23/8
lâkin p. 366/35
lç ünsüzü p. 23/18
-le- p. 252/4
lehçe s. 19
-lerdeydi p. 416
-lerdeymiş p. 416
-len- p. 245/b
-le(n)- p. 245/4
-ler p. 103 Not, 185, 186
-lerde p. 350/d
-lerdendi p. 418/a
-lerdedir p. 416
-lerdendir p. 418/a
-lerdenmiş p. 418/a
-lerdense p. 418/a
-lerdeyse p. 416
-leredir p. 420/a
-leri p. 175, 350/ç
-leş- p. 247
-le(ş)- p. 252/4
-le(t)- p. 252/4
-leyin p. 25/B, 327, 328, 350/b, 353
-likin p. 366/34
-li p. 150
-lik p. 103, 150, 350/h
-lim p. 185, 202/B
linguistique p. 2/ç
linguistique général p. 2/ç
-lk ünsüzleri p. 23/18
locatife p. 87, 448

-lp ünsüzleri p. 23/18
-lt ünsüzleri p. 23/18

-m p. 185
-maç p. 106 Not
mâdâme p. 366/36
mâdâme ki p. 366/36
madde ismi p. 72/B
mademki p. 329, 366/36
mâmâfih p. 366/37
-mamasına p. 336
mâna p. 161/3
mâna ismi p. 72/B
Mani alfabesi s. 26
mantık vurgusu p. 54
mastar p. 283
maşşallah p. 23/16
-mbaç p. 106 Not
m=b değişimi p. 24/12
-me- p. 253/5
mecaz p. 48
-mece p. 106 Not
-meden p. 315
-meden (önce, evvel) p. 315, 329
-mediği gibi p. 331
-medik p. 151
-medikçe p. 326
-medikten başka p. 341
-medikten sonra p. 329
-medin (-metin) p. 315, 316
meğer ki p. 366/38
meğerleyim p. 366/38
meğerse p. 366/38
meğersem p. 366/38
-mek p. 106
-mek gerek p. 201/D
-mek hasebiyle p. 342
-mek (için, üzere) p. 345
-mek ile p. 342
-mekle p. 342
-mekle birlikte (beraber) p. 342
-mek'li isim-fiil p. 94/E-F, 286
-mekte p. 198/Ç
-mekten p. 338, 339, 340, 344
-mekten ise p. 338
-mekten nâşi p. 342
-mekte olan p. 267/D Not, 293
-mekte olduğu p. 193/Ç
-mek sebebiyle p. 342
-meksiz p. 316
-meksizin p. 316
-mek suretiyle p. 336
-mek şartıyla p. 366
-mek şartiyle p. 336
-meleriyle p. 321
-meli p. 201/B
-meli idiyse p. 229/B
-meli imişse p. 234/B
-me'li isim-fiil p. 94/E-F, 285
-meli mi idi? p. 216/7-C
-meli mi imiş? p. 217/6-C
-meli miydi? p. 216/7-C
-meli miymiş? p. 217/6-C
-meliydi p. 216/7-B
-meliydiyse p. 229/B
-meliymiş p. 217/6-B
-memecesine p. 336
-memek suretiyle p. 336
-memek şartıyla p. 336
-memesine p. 336
-mem için p. 345
-memiş bol- p. 263/D
-memiş dur- p. 263/B
-memişliğe vur- p. 263/B
-memişlikten gel- p. 263/B
-memişten gel- p. 263/B
-memiş ol p. 266/B
-memiş olma- p. 266/B
-memizle p. 321
-memle p. 321
men p. 23/9, 24/12, 160
-men p. 150
mende p. 161/4
menğiz p. 23/9, 24/12
meni p. 161/2
menin p. 161/6
menin tek p. 161/7
-menizle p. 321
-menle p. 321
mere p. 24/12
-mes p. 200/D
-mesi cihetiyle p. 342
-mesi içln p. 345
-mesine binaen p. 343
mesinden nâşi p. 342
-mesine mebni p. 343
-mesiyle p. 321
-mesiz p. 316
metin bilgisi p. 4
métaphore p. 49
métonymes p. 48
-me yapılı isim-fiil p. 285, 298
-meye- p. 257/B
-meyeceği gibi p. 332
-meyeceği tut- p. 26/B
-meyecek ol- p. 267/B
-meyeceği p. 259/ı
-meye gör p. 259/ı
-meyiver- p. 258/B
-mez p. 200/C, 200/D
-mezdi p. 216/5-C
-mezdin p. 315
-mezdin öndün p. 315
-mezdiyse p. 228/C
-mez idi p. 216/5-C
-mez idiyse p. 228/C
-mez ise p. 218/5-C
-mez ise mi? p. 218/5-C
-mezlen- p. 263/D
-mezliğe vur- p. 263/B
-mezlikten gel- p. 263/B
-mez mi p. 200, 322
-mezmiş p. 217/4-C
-mez ol- p. 265/B
-mez olur mu? p. 265/C
-mezse p. 218/5-C
-mezse mi? p. 218/5-C
mi? p. 195, 360/44
miktar zarfı tümleci p. 470
mimik basamağı s. 12
min p. 23/9, 24/12, 160
miñ p. 117
mindide p. 161/4
mindin p. 161/5
mini p. 161/2
minin p. 161/6
minitin p. 161/5
minmek p. 23/9
minte p. 161/4
mintede p. 161/4
-miş p. 151, 191, 197/B, 208/C, 217/B, 266, 270, 415
-miş bulun- p. 266/B
-mişçesine p. 336

-mişmişçesine p. 336
-miş dur- p. 259/ğ
-miş gibi p. 337
-miş idi p. 216/3-B
-miş idiyse p. 226/B
-miş iken p. 314
-miş imiş p. 217/2-B
-miş imişse p. 231/B
-miş ise p. 218/3-B
-miş ise mi? p. 218/3-C
-miş kadar p. 337
-miş kal- p. 259/ğ
-mişken p. 314
-miş'li geçmiş durum bileşiği p. 222/A
-miş'li geçmişin hikâyesi p. 216/3
-miş'li geçmiş hikâyesinin şartı p. 226
-miş'li geçmişin rivayeti p. 217/2
-miş'li geçmiş rivayetinin şartı p. 231
-miş'li geçmişin şartı p. 218/3
-miş'li geçmiş zaman p. 191, 197, 208, 410/Ç
-mişliğe p. 263/B
-mişlikten p. 263/B
-miş mi idi? p. 216/3-C
-mişmiş p. 216/2-B
-miş miydi? p. 216/3-C
-miş miymiş? p. 216/2-C
-mişmişse p. 231/B
-miş ol- p. 266/B
-miş olma- p. 266/B
-miş olmalı p. 270/3
-mişse p. 210/E, 216/3-B
-mişse mi? p. 210/C, 218/3-C
-mişten p. 263/B
-mişti p. 216/3-B
-miydi p. 207/C
-miymiş? p. 208/C
-miyor mu? p. 198, 322, 328
-miz p. 160/4
monojenistler s. 11
morfem p. 62
morfoloji p. 3/b, 58 544
muna p. 164, 170
muncuk p. 24/12
munda p. 24/12, 164, 170
mundın p. 164
munı p. 164
munlarda p. 164
munlardın p. 164
munlarga p. 164
munta p. 164
muntada p. 164
mûtarıza cümlesi p. 376.
m ünsüzü p. 23/9

-n p. 185, 186, 204/D
-ñ p. 84, 97
nasıl? p. 140, 173/b, 356/2
nasıl ki p. 366/40
nasılsa p. 536/ç
Nastûrî alfabesi s. 26
nb=mb değişimi p. 32/d
-nç ünsüzleri p. 23/18
ne? p. 141, 172/9, 356/1
ne de p. 360/10
neden? p. 356/1
nedense p. 536/c
ne (de) olsa p. 366/41, 536/d
ne diye? p. 356/3
ne gibi? p. 143
ne kadar? p. 142, 356/5
ne... ne (de) p. 366/40
nang (neñ) p. 23/10
nere? p. 172/9
nerde p. 360/45
nerde kaldı ki p. 366/44
neredeki? p. 144
nesne p. 239, 377, 427, 428
netekim p. 366/46
n'etmek p. 172/9
ne vakit olsa p. 536/f
neye? p. 356/1
neydi? p. 172/9
n'eylemek p. 172/9
neymiş? p. 172/9
neyse p. 172/9, 536/e
neyse ama p. 366/45
neysene ama p. 366/45
-n durumu p. 84
n harfi p. 34/A, 93/a
nice (nice nice) p. 129
nicelik uygunluğu p. 392/A
nicelik zarfları p. 354
niçin? p. 356/4
-ni durumu p. 84
nitekim p. 366/46
-nil- p. 243/b, 253/7
niteleme sıfatları p. 112, 113
-niz p. 185
-nk ünsüzleri p. 23/18
n=m değişimi p. 24/15
Nogayca s. 16
nominatif p. 83
n ünsüzü p. 23/10
nt ünsüzleri p. 23/18
-ñüz p. 204/D

o p. 115
objektif şart p. 529/a
oda s. 99
o da p. 366/47
o derece p. 355/1
Oğuz lehçesi s. 21, 22
o kadar p. 366/32-i, j
okumaksız p. 286
okuyundu p. 204/B
ol- p. 264, 268, 270, 276
ol p. 160/3, 360/11
ola? p. 360/2
olacak p. 213
olar p. 160/6
olarak p. 309
olarda p. 161/4
olardın p. 161/5
olarka p. 161/3
olarnı p. 161/2
olarnıñ p. 161/6
olaruñ bigi p. 167
oldukça p. 326
oldum olası p. 325
oldu olacak p. 360/48
oldu olalı p. 325
oldurgan fiiller p. 240
olmak üzere p. 309, 319
ol mertebe p. 360/34
ol miktar p. 360/34
ol rütbe p. 360/34
olsa olsa p. 536/g
olsun... olsun p. 366/48
olsun bitsin p. 360/30, 360/47
olumlu cümle p. 494
olumlu cümlecik p. 494

olumlu fiil p. 194
olumlulukla ilgili hayret p. 237
olumlu-soru biçiminde yüklem p. 381
olumlu yüklem p. 381
olumsuz cümle p. 494
olumsuz cümlecik p. 494
olumsuz fiil p. 194
olumsuzlukla ilgili hayret p. 237
olumsuz-soru biçiminde yüklem p. 381
olumsuz yüklem p. 381
olun- p. 270
olur p. 360/46, 360/49, 482
olur ki p. 366/5
olur molur p. 174
olur olmaz (kimseler) p. 322
oncağız p. 166/c
oncağızlar p. 166/c
onomatope s. 11, p. 43
ora p. 170, 352
oraca p. 352
oracık p. 170
orada p. 352
oradan p. 352
oraya p. 352
Orhun alfabesi s. 25
ortaçlar p. 94/G, Ğ, 292
orta hece düşmesi p. 35
ortak dil s. 19
o rütbe p. 360/34
o ünlüsü p. 23/2
Osmanlıca s. 16, 23, 25
Osmanlı Türkçesi s. 23
ottuz p. 23/16, 117
oysaki p. 317, 366/26-49

öbür p. 115
öğelerin dizilişi p. 486
öğünç p. 24/10
öldürmelünün p. 201/D
önekli diller s. 18
örneğin p. 366/50
ö ünlüsü p. 23/2
öte p. 115
öteki p. 115
öyle p. 115, 169, 353/I, IV, 366/32-j
öyle bir p. 366/32-j
öylece p. 353/II, IV
öylecene p. 353/II, IV
öyle iken p. 366/51
öyleyse p. 366/52
Özbekçe s. 17
özel diller s. 11
özel isim p. 72/1
özgür fonemler p. 12
özne p. 239, 377, 384
özne ile yüklem uygunluğu p. 392

Padişah Kapısı s. 15
parantez cümlesi p. 376, 544
Paşa Kapısı s. 15
pek çok p. 354
peki p. 360/46, 360/49, 482
philologie p. 4
phonétique p. 3/a, 5
polijenistler s. 11
polysémiques p. 45
p ünsüzü p. 28, 29
Puh-Puh kuramı s. 12

-r p. 151, 200/B, 294
-ra görü p. 360/23
rasgele p. 313
rayonnement p. 50/a
-rcesine p. 336
-rç ünsüzleri p. 23/18
-rdi p. 216/5-B
-rdiyse p. 228/B
-rek p. 150
resim yazı s. 20
-r gibi p. 337
-r idi p. 216/5-B
-r idiyse p. 228/B
-r iken p. 314
-rim gibi gel- p. 337
-r imiş p. 217/4-C
-r imişse p. 233/B
-r ise p. 218/5-B
-r ise mi? p. 218/5-B
ritim p. 57
rivayet bileşik zamanı p. 217, 410/I
-rken p. 314
rk ünsüzleri p. 23/18
-r -mez p, 322
-r mi imiş? p. 217/4-C
-rmiş p. 217/4-C
-rmişse p. 233/B
-r miymiş p. 217/4-C
-r ol- p. 265/B
Roman dilleri s. 17
rp ünsüzleri p. 23/18
-rse p. 218/5-B
-rse mi? p. 218/5-C
r ünsüzü p. 23/8
rs ünsüzleri p. 23/18
rt ünsüzleri p. 23/18
ruhbilimsel kuram s. 12

sade p. 360/51
sadece p. 360/51
Sami dilleri s. 17
Samuyet kolu s. 18
san p. 360/50
sanı ile kıyaslama p. 333
sanki p. 360/33, 360/50, 51
Sanskrit alfabesi s. 26
-sar p. 203/D, 321
sayı sıfatları p. 114/b, 116
-se- p. 203/B, 209/B, 218/B, 321, 415
-se- p. 25212, 253/12
sebebiyle p. 360/52, 483
sebep ulaçları p. 342
-se gerek p. 201/D
-se idi p. 216/8-B
-se imiş p. 217/7-C
sekiz on p. 117
sekkiz p. 23/16, 117
-sel p. 150
selen p. 6
selenleşme p. 8/b
sémantique p. 3/ç
semboller basamağı s. 13
-sem miydi? p. 216/8-B
-se miydim? p. 216/8-B
-sem miymiş? p. 217/7-B
-se miymişim? p. 217/-7-B
seniñ birle p. 161/7
seniñde p. 161/4
seniñdin p. 161/5
senler p. 160/5
senüñlen p. 161/7
-ser p. 203/D, 321
sert ünsüzler p. 18/C-b, 31
ses p. 6
ses bilgisi p. 3/a, 5
ses değişmeleri p. 24
ses dili s. 10

sesin oluşumu p. 8
sesin şiddeti p. 55
ses kirişleri p. 7
seslerin çeşitleri p. 11
seslerin öbekleşmesi p. 39
ses olayları p. 23
ses özcllikleri p. 23
ses yolu p. 7
-seydi p. 216/8-B
-seymiş p. 217/7-C
s harfi p. 34/A, 93/a
sıfat p. 111
sıfat-fiiller p. 292
sıfat takımı p. 145
sığınmağın p. 286
sıra cümleler p. 537
sıra sayı sıfatları p. 116/b, 118
-si p. 106 Not, 150, 360/32
-si p. 151
-(s)i p. 172
-sin p. 185, 206/B
-sin (emir) p. 185, 204/B, D
-sindi p. 204
sindin p. 161/5
sini p. 161/2
sinide p. 161/4
siniñ p. 161/6
sinitin p. 161/5
-siniz p. 185, 206/B
sinler p. 160/5
sinlerdin p. 160/5
sinlerge p. 161/3
-sinmiş p. 217 Not
-sinlermiş p. 217 Not
sinte p. 161/4
sintede p. 161/4
-siz p. 150, 352/II, 4, 353
sizdin p. 161/5
sizge p. 161/3
siziñe p. 161/3
siziñ birle p. 161/7
sizinte p. 161/4
sizlerge p. 161/4
sizlerniñ p. 161/6
sizni p. 161/2
siznide p. 161/4
siznidin p. 161/5
siznin p. 161/6
soluk verme p. 8/a
somut isim p. 72/B
sonekli diller s. 18
sormas men p. 200/C
soru cümleleri p. 503
soru sıfatları p. 137
soru zamirleri p. 158/a, 171
soru zarfı tümleci p. 470
soru zarfları p. 356
soyut isim p. 72/B
söyleme s. 10
söyleyiş sanatı p. 51
sözde p. 360/33, 50, 54
sözde özne p. 239, 242, 389, 398, 401
sözde soru cümlesi p. 505, 505/II
sözdizimi p. 3/d, 372
st ünsüzleri p. 23/18
-sul p. 150
-suz p. 186
-sünler p. 204/D
sürekli ünsüzler p. 18/B-b
süreksiz sert ünsüzlerin yumuşaması p. 29
süreksiz ünsüzler p. 18/B-b
süreksiz yumuşak ünsüzler p. 28, 30
sürerlik fiili p. 255/c, 259
synonymes p. 46
syntaxe p. 3/d, 372

şart bileşik cümleleri p. 528
şart bileşik zamanı p. 210, 218
şart cümleciği p. 216/6-Ç, 217/7-Ç
şartiyle p. 360/55
şayet p. 360/28
-(ş)er p. 119
ş durumu p. 34/A
-şın p. 150
şimdiki zaman p. 182, 191, 198, 410/A
şimdiki zaman hikâyesinin şartı p. 224
şimdiki zamanın durum bileşiği p. 222/a
şimdiki zamanın hikâyesi p. 216/1
şimdiki zamanın şartı p. 218/1
şimdiki zamanın rivayetinin şartı p. 230
şive s. 19
şol p. 165
şol mertebe p. 360/34
şöyle p. 115, 169, 353/II
şöylece p. 353/II
şöylecene p. 353/II
şöyle dursun p. 366/54
şt ünsüzleri p. 23/18
şu p. 115
şu halde p. 366/52, 17, 52
şunlara p. 165
şularda p. 165
şuları p. 165
şularuñ p. 165
şuncağız p. 165
şuncağızlar p. 165
şuniñ p. 165
şunlaruñ p. 165
şura p. 170, 352
şunun bunun p. 174
şuracık p. 170
şurada p. 352
şuradan p. 352
şuraya p. 352

-t p. 106
ta p. 355/4, 360/57, 458
tağ p. 24/13
tağ ol p. 360/11
tağuk p. 24/10
takı p. 24/3, 360/11, 366/57
takım p. 91
ta ki p. 366/53
tal p. 24/13
tamamiyle p. 97/o
tamar p. 24/13
tamlanan p. 92
tamlayan p. 92
tapa p. 360/26
tarihsel dilbilgisi p. 2/c
tasvirci dilbilgisi p. 2/b
tasvirci yardımcı fiil p. 206/B, 256/b
taşığ p. 84
taşra dili s. 19
tavar p. 24/13
't=d değişimi p. 24/13

-teçi (-taçı) p. 295
tegül p. 360/11
teğ p. 360/32
teğ- p. 24/13
tek p. 360/30, 360/56, 366/54
teki p. 360/30
tekil isim p. 72/C-1
temel cümlecik p. 518
temel fiil p. 256/a
temel yargı p. 373, 513, 518
temel öğeler p. 377
tezlik fiilleri p. 258
-ti p. 106
-tin durumu p. 90
tir tir titre- p. 259/f
tiyin p. 366/21
tokuz p. 117
tokuz on p. 117
ton p. 55, 376/B
tonlama p. 56, 376/B
ton yüksekliği p. 55, 376/B
topluluk ismi p. 74
topluluk sayı sıfatı p. 120 Not
toponymie p. 72/A
tört p. 117
triftong p. 23/14
t ünsüzü p. 28, 29
-ttir- p. 241
tunguz p. 24/15
tur- p. 206/B
tutundu p. 204/B
tümleç p. 377, 426, 427/b, 441
tüp p. 24/5
türeme bilgisi p. 3/c
türemiş isimler p. 100/b, 102
türemiş fiiller p. 251
türemiş kelimeler p. 69/b
Türk alfabesi s. 29
Türkçe'nin heceleri p. 40
Türkiye Türkçe'si s. 23, 24, 25
Türkmen lehçesi s. 25

uçun p. 24/4
u=i değişimi p. 24/4
-uk p. 104
ulaçlar p. 301
ulama p. 376/C
Ural-Altay dilleri s. 18
Ural kolu s. 18
ur- p. 23/11
uş p. 165
uşbu p. 24/4, 115
uşda p. 24/4
uşol p. 165
Uygur alfabesi s. 26
Uygur lehçesi s. 21, 22
-uz p. 103 Not

Ü p. 366/57
-üben p. 306
-übeni p. 306
-übenün p. 306
üçün p. 360/40
üçüncü öbek bileşik fiiller p. 268
ü=i değişimi p. 24/5
-ükal- p. 259/D
-ül p. 106 Not
üleştirme sayı sıfatları p. 116/c, 119
-ün p. 93/a
ünlem cümleleri p. 507
ünlüler çatışması p. 23/15
ünlüler çatışmasının giderilmesi p. 34
ünlülerin çeşitleri p. 11
ünlüler p. 12
ünlülerin nitelikleri p. 15
ünlüler uyumu p. 25
ünsüzler p. 11/b, 13
ünsüzler benzeşmesi p. 30
ünsüzler ikizleşmesi p. 23/16
ünsüzlerin çeşitleri p. 18
ünsüzlerin nitelikleri p. 19
-üptür p. 259/f, 507
üstelik p. 366/56
-üz p. 186
üzere p. 360-58

-v p. 106 Not
-van p. 151
-var p. 212, 360/59, 422, 423, 443, 448, 500
varın p. 360/59
varlık p. 71
-var- p. 259/A-c
varsın p. 360/59
varsınlar p. 360/59
var ya p. 360/64
var yok p. 502
ve p. 366/57
velhasıl p. 366/58
veli p. 366/35
velikin p. 366/35
-vem p. 186
-ven p. 186
-venin p. 186
vir- p. 24/2
v ünsüzü p. 23/11
vurgu p. 52, 221
vurundu p. 204/B
-vuz p. 202/D
vü p. 366/57
-vüz p. 186, 202/D
-y p. 106 Not
ya p. 360/60, 366/59
yabız p. 24/7
yaklaşma fiilleri p. 260
yalın durum p. 83
yalnız p. 360/61
yalnızca p. 360/61
yan cümlecik p. 514
yan cümleciklerin görevleri p. 523
yan yargı p. 513, 514
yani p. 360/62
Yansıma kuramı s. 11
yansımalar p. 369/c
yapılarına göre cümleler p. 510
yapılarına göre fiiller p. 249
yapılarına göre isimler p. 100
yapılarına göre sıfatlar p. 147
yapım ekleri p. 63/b
yapmacık fiilleri p. 263
yardımcı fiil p. 205, 206/B, 209/B, 256/b
yardımcı öğeler p. 377
yardımınsız p. 166
yargı p. 273
yarıbuçuk p. 135
yarı kalın ünlü p. 17
yarım yamalak p. 136

yaşıl p. 24/3
yavaştan p. 353/II-5
yay- p. 260/B
ya... ya p. 366/60
yaz- p. 260/B
yazı s. 20
yazı dili s. 19
yazı lehçesi s. 20
yazuk p. 24/4
Yeni Türkçe s. 24
yer adları bilimi p. 72/A
yeter ki p. 366/62
yeterlik fiilleri p. 257
yeryüzünde diller s. 16
yer ve yön zarfı tümleci p. 470
yer zarfları p. 351
y harfi p. 34/A, 81, 93/a
yigirmi p. 117
yir p. 24/2
yiti, yetti p. 117
yitmiş p. 117
yo p. 360/63
Yo-He-Ho kuramı s. 12
yok p. 212, 360/63, 422, 423, 443, 448, 500
yok mu? p. 360/64
yoksa p. 360/65, 366/63
-yor p. 23/2, 24/16, 25/B, 198
-yordu p. 216/1-B
-yordumsa p. 224/A
-yor gibi p. 337
yorır p. 23/2
-yor idi p. 216/1-B
-yod idiyse p. 224/A
-yor iken p. 314
-yor imiş p. 217/1-B
-yor imişse p. 230-B
-yor ise p. 218/1-B
-yor ise mi? p. 218/1-C
-yorken p. 314
-yormuş p. 217/1-B
-yormuşçasına p. 336
-yormuşsa p. 230/B
-yor muydu? p. 216/1-C
-yor muymuş? p. 217/1-C
-yor olmalı p. 270/3
-yorsa p. 218/1-B
-yorsa mı? p. 218/1-C
-yorum gibi p. 337
yön zarfı tümleci p. 470
yulduz p. 24/4
yumuşak ünsüzler p. 18/C-a
yuvarlak ünlüler p. 14/C-a
yüklem p. 377, 378
yüklemi gizli cümle p. 380
yüklemin düşmesi p. 380
yüklemin yeri p. 382
yükselen ton p. 56/2

zaman zarfı tümleci p. 470
zaman zarfları p. 349
zaman ulaçları p. 320
zamirler p. 156
zarflar p. 347
zarf tümleci p. 441, 469
zç = sç benzeşmesi p. 32/a
zf = sf benzeşmesi p. 31/a
zh = sh benzeşmesi p. 32/a
zıt-anlamlı kelimeler p. 47
zincirleme isim takımları p. 98
zira p. 366/64
zk = sk benzeşmesi p. 32/a
zp = sp benzeşmesi p. 32/a
zs = ss benzeşmesi p. 32/a
z ünsüzü p. 23/13
zş = sş benzeşmesi p. 32/a
zt = st benzeşmesi p. 32/a
-zun p. 204/D
-zün p. 204/D

Kaynaklar

Abdülhak Hâmid'e Mektup (N. Kemal) (XIX.)
Abdülkadir İnan (XX.)
Acaib-ül-Mahlûkat (Ahmet Bîcan) (XV.)
Aceb-ül-Acâib (Manyaslı Mahmut)
A. Cevdet Paşa (XIX.)
A. Darmesteter (XIX.)
A. Dauzat (XX.)
Agâh Sırrı Levend (XX.)
Ahmedî (XV.)
Ahmet Caferoğlu (XX.)
Ahmet Haşim (XX.)
Ahmet Hikmet Müftüoğlu (XX.)
Ahmet Kutsi Tecer (XX.)
Ahmet Mithat Eendi (XIX.-XX.)
Ahmet Muhip Dranas (XX.)
Ahmet Paşa (XV.)
Ahmet Rasim (XX.)
Ahmet Reşit (H. Kâzım) (XIX.)
Ahmet Vefik Paşa (XIX.)
Âli Bey (XIX.)
Ali Canip Yöntem (XX.)
Ali Suâvi (XIX.)
Ali Süha Delilbaşı (XX.)
Ali-Şîr Nevâî (XV.)
Ali-Şîr Nevâî'nin Türk Diline Hizmetleri (Dr. F. K. Timurtaş) (XX.)
Ali Ulvi Elöve (XX.)
Amelî ve Nazar Talim-i Lisan-ı Osmanî (A. Rasim) (XIX.)
Ana Hatlariyle Türk Grameri (T. Banguoğlu) (XX.)
Âşık Paşa (XV.)
Atalar Sözü (XV.)
Atasözleri ve Deyimler Üzerine (Ö. A. Aksoy) (XX.)
Atatürk (XX.)
Atebet-ül-Hakayık (Edip Ahmet) (XIII.?)
Bab-ül-Vâsıt (Lûgat - Ahmet Efendi) (XVI.)
Bâki (XVI.)
Basiret (Gazete) (XIX.)
Behçet Necatigil (XX.)
Bektaşilik Tarihi (K. Samancıgil) (XX.)
Beliğ (XVIII.)
Besim Atalay (XX.)

Cahit Sıtkı Tarancı (XX.)
Cenab Şehabettin (XX.)
Cem (XV.)

Dağarcık (Dergi) (XIX.)
Dede Korkut (Orhan Şaik ve Muharrem Ergin nüshaları) (XIV.)
Devrik Cümle (T. N. Gencan) (XX.)
Dilbilgisi (Ahmet Cevat) I ve II (XX.)
Dilbilgisi (N. H. Onan - A. Onan) I ve II (XX.)
Dil Dâvası (T.D.K.) (XX.)
Dil Dâvası (İ. H. Sevük) (XX.)
Dil Devriminin 30 Yılı (T.D.K.) (XX.)
Dil-Kültür (Dr. Bedia Akarsu) (XX.)
Divan-ı Lûgat-it-Türk (XI.)
Diyojen (Dergi) (XIX.)
Dr. Herbert Jansky (XX.)
Dr. N. Gökdoğan (XX.)

Eflâtun Cem Güney (XX.)
Élèments de Langue Turque II (Dr. H. Jansky) (XX.)
Enis Behiç Koryürek (XX.)
Enver Naci Gökçen (XX.)
Ercüment Ekrem Talû (XX.)
Esat Mehmet Efendi (XIX.)
Eski Türk Yazıtları (H. N. Orkun) (XX.)
Eşref-i Rûmî (XV.)

Fahrüddin Mübarekşah (XIII.)
Falih Rıfkı Atay (XX.)

Faruk Nafiz Çamlıbel (XX.)
Fatih (XV.)
Fazıl Ahmet Aykaç (XX.)
Fuat Köprülü (XX.)
Fuzûlî (XVI.)
Garipname (XIV.)
Gedâî (XIX.)
Genel Dilbilim (D. N. Üçok) (XX.)
Genel Fonetik (D. N. Üçok) (XX.)
Gerhard Kessler (XX.)
Gramer Hakkında Rapor (XX.)
Grammaire Larousse du XXe Siècle
Gülşehrî (XIV.)
Günlerin Getirdiği (XX.)

Hâce-i Lisan-ı Osmanî (2. cilt - M. Rıfat) (XIX.)
Hafta (Dergi) (XIX.)
Hâkimiyet-i Milliye (Gazete) (XX.)
Halide Edib-Adıvar (XX.)
Halil Vedat Fıratlı (XX.)
Halit Ziya Uşaklıgil (XX.)
Halka Doğru (Gazete) (XX.)
Hârezmî (XIV.)
Hasan Âli-Yücel (XX.)
Hasan Oğlu (XIV.)
Hayal (Dergi) (XIX.)
H. F. Kvergiç (XX.)
Hikmet Dizdaroğlu (XX.)
Hikmet İlaydın (XX.)
Hilaire de Barenton (XX.)
Hoca Mesut (XV.)
Hürriyet (Gazete) (XIX.)
Hüseyin Cahit Yalçın (XX.)
Hüseyin Rahmi Gürpınar (XX.)

İkdam (Gazete) (XX.)
Introduction aù Turc I (Dr. H. Jansky) (XX.)
İ. H. Baltacıoğlu) (XX.)
İzzet Molla (XIX.)

Jean Deny (XX.)

Kâbusname (O. Şaik Gökyay çevirisi) (XV.)
Kadı Burhanettin (XIV.)
Kamus-i Türkî (XIX.)
Karacaoğlan (XVII.)
Kâşgarlı Mahmut (XI.)
Kavaid-i Osmanî (M. Fuat Paşa - A. Cevdet Paşa) (XIX.)
Kelile ve Dimne (Hoca Mesut Gülşehrî çevirisi) (XIV.)
Kemal Samancıgil (XX.)
Kemalettin Kamu (XX.)
Kerem ile Aslı (XVI.?)
Kısas-ı Enbiya (XIV.)
Koçu Bey Risâlesi (XVII.)
Köroğlu (XVI.)
Kutadgu Bilig (XI.)
Külliyat-ı Kavaid-i Lisan-ı Osmanî (Raşit) (XIX.)

La Pensée et la Langue (Ferdinand Brunot) (XX.)
La Vie des Mots (A. Darmesteter) (XIX.)
La Science du Langage (Max Müller) (XIX.)
Lâmiî (XVI.)
Lûtfî (XV.)

Macit Gökberk (XX.)
Mahmut Yesari (XX.)
Martin Luther (XVI.)
Max Müller (XIX.)
M. Castrén (XIX.)
Mecdut Mansuroğlu (XX.)
Meclis-i Umumi-i Maarif Mazbatası (XIX.)
Mehmet Âkif Ersoy (XX.)
Mehmet Necip (XX.)
Mercimek Ahmet (XV.)
Methodologie Grammaticale (G. Galichet) (XX.)
Mevlânâ (XIII.)
Miftah-ül-Adil (XIV.?)
Mikyas-ül-Lisan Kıstas-ül-Beyan (A. Fevzi) (XIX.)
Mizan-ül-Belâga (Abdurrahman Süreyya) (XIX.)
Mir Hayder (XV.)
Molière (XVII.)
Mufassal Yeni Sarf-ı Osmanî (Vasfi) (XX.)
Muhakemet-ül-Lûgateyn (XV.)
Muhammediye (Yazıcıoğlu Mehmet) (XV.)
Muharrem Ergin (XX.)
Muhbir (Gazete) (XIX.)
Mukaddeme-i Celâl (N. Kemal) (XIX.)
Murat I (XIV.)
Mustafa Nihat Özön (XX.)
Mustadraf Tercümesi (Esat Mehmet Efendi) (XIX.)
Mükemmel Kavaid-i Osmaniye (Mesut - Âtıf) (XX.)
Müyesseret-ül-Ulûm (Kadri) (XVI.)

Nabî (XVII.)
Naimâ (XVIII.)
Naim Hazım Onat (XX.)
Nailî (XVII.)

Namdar Rahmi Karatay (XX.)
Namık Kemal (XIX.)
Nedim (XVIII.)
Nef'î (XVII.)
Nehc-ül-Ferâdis (Mahmut bin Ali?) (XIV. yüzyıldan önce?)
Nurettin Artam (XX.)
Nurullah Ataç (XX.)

Oğuz Kağan Destanı (W. Bang ve G. R. Rahmeti) (XX.)
O. K. Akol (XX.)
Orhan Seyfi Orhon (XX.)
Orhan Şaik Gökyay (XX.)
Orhan Veli Kanık (XX.)
Orhun Anıtları (H. Namık Orkun çevirisi) (VIII.)
Osman Nedim Tuna (XX.)

Ömer Asım Aksoy (XX.)
Ömer Seyfettin'in Hayatı ve Eserleri (XX.)

Peyami Safa (XX.)
Pîr Sultan Abdal (XVI.?)

R. Rahmeti Arat (XX.)
Recaizade Mahmut Ekrem (XIX.-XX.)
Refik Halit Karay (XX.)
Reşat Nuri Güntekin (XX.)
Rûhî (XVI.)

Sadri Ertem (XX.)
Sanata Dair (H. Z. Uşaklıgil) (XX.)
Sekâkî (XV.)
Servet-i Fünun (Dergi) (XIX.)
Seyf Sarayî (XIV.)
Sıfat Birlikleri (T. N. Gencan) (XX.)
Solakzade Tarihi (M. Hemdemî Çelebi) (XIX.)
S. S. Mayzel (XX.)
Sultan Veled (XIII.-XIV.)
Süleyman Bakırgani (XII.)
Süleyman Çelebi (XV.)
Süleyman Nazif (XX.)

Şecere-i Ensab (Fahrüddin Mübarekşah) (XIII.)
Şehnâme Tercümesi (Diyarbakırlı Şerifî) (XVI.)
Şemsettin Sami (XIX.)
Şeyh Galip (XVIII.)
Şeyhî (XV.)
Şeyyad Hamza (XIII.)
Şiir ve İnşa (Ziya Paşa) (XIX.)
Şinasi Efendi (XIX.)
Şükûfe Nihal Başar (XX.)

Tahir Nejat Gencan (XX.)
Tanıklariyle Tarama Sözlükleri (T.D.K.) (XX.)
Tarih Boyunca Türk Dili (A. S. Levend) (XX.)
Tarik (Gazete) (XIX.)
Tebareke Tefsiri (Mustafa bin Mehmet) (XIV.)
Tercüman-ı Ahval (Gazete) (XIX.)
Tonyukuk Yazıtı (VIII.)
Tevfik Fikret (XIX.-XX.)
Türk Atasözleri (M. N. Özön) (XX.)
Türk Büyükleri (B. Atalay) (XX.)
Türkçede Eklerin Kullanılışı (Dr. Z. Korkmaz) (XX.)
Türkçe Dilbilgisi (M. S. Sander) (XX.)
Türkçede Fiiller (XX.)
Türkçede Sözcük Yapma Yolları (XX.)
Türkçe Gramer (İ. N. Dilmen) (XX.)
Türkçe Sarf ve Nahiv (3 kısım) (H. Cahit) (XX.)
Türk Dilbilgisi (A. Cevat Emre) (XX.)
Türk Dilbilgisi (M. Ergin) (XX.)
Türk Dili Araştırmaları Yıllıkları (XX.)
Türk Dili Grameri (J. Deny) (XX.)
Türk Dilinde Sadeleşme (A. S. Levend) (XX.)
Türk Dili Tarihi (A. Caferoğlu) (XX.)
Türk Dili ve Edebiyatı Dergileri (XX.)
Türk'e Doğru, I. II. (İ. H. Baltacıoğlu) (XX.)
Türk Grameri - Fonetik (T. Banguoğlu) (XX.)

Wilhelm Thomsen (XIX.)

Yaşar Kemal (XX.)
Yeni Adam (Dergi) (XX.)
Yeni Türkçe Gramer (XX.)
Yirmi Sekiz Çelebi Mehmet (XVIII.)
Yunus Emre Divanı (XIII.-XIV.)

Zeynep Korkmaz (XX.)
Ziya Gökalp (XX.)
Ziya Paşa (XIX.)